

ЩОРІЧНИК СПРІ 2011
ОЗБРОСННЯ, РОЗЗБРОСННЯ ТА МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА

Це видання стало можливим
завдяки фінансовому сприянню Уряду Швейцарії

SIPRI Yearbook 2011

Armaments, Disarmament and International Security

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

OXFORD UNIVERSITY PRESS
2011

Щорічник СІПРІ 2011

Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека

**СТОКГОЛЬМСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ
ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕННЯ МИРУ**

переклад з англійської

Українське видання Щорічника СІПРІ підготовлене спільно
Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру
та
Українським центром економічних і політичних досліджень
імені Олександра Разумкова

КИЇВ
2012

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

**СТОКГОЛЬМСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ
ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕННЯ МИРУ**

СППРІ – незалежний міжнародний інститут з дослідження проблем миру та конфліктів, насамперед процесів контролю над озброєннями та роззброєння. СППРІ, заснований в 1966р., забезпечує політиків, науковців, журналістів і зацікавлених читачів даними, аналітичними матеріалами та рекомендаціями, що ґрунтуються на відкритих джерелах.

Правління СППРІ не несе відповідальності за погляди, подані в публікаціях Інституту.

Правління

Гьоран Леннмаркер (Göran Lennmarker), голова Правління, Швеція

Др. Деві Фортуна Анвар (Dewi Fortuna Anwar), Індонезія

Др. Володимир Барановській, Росія

Посол Лакхдар Брагімі (Lakhdar Brahimi), Алжир

Джаянта Дханапала (Jayantha Dhanapala), Шрі-Ланка

Сьюзен Ейзенхауер (Susan Eisenhower), США

Посол Вольфганг Ішінгер (Wolfgang Ischinger), Німеччина

Професор Марі Калдор (Mary Kaldor), Велика Британія

Директор

Директор

Доктор Бейтс Гілл (Bates Gill), США

Редактор і видавець Щорічника – Бейтс Гілл

Головний редактор – Ян Ентоні (Ian Anthony)

Виконавчий редактор – Девід Крюкшанк (D.A. Cruickshank)

Редактори

Девід Крюкшанк, Джой Фокс (Joey Fox),

Джетта Гілліган Борґ (Jetta Gilligan Borg), Анжела М.Ор (Angela M. Hur),

Каспар Тріммер (Caspar Trimmer)

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

Signalistgatan 9, SE-169 70 Solna, Sweden

Telephone: +46 8 655 97 00

Fax: +46 8 655 97 33

Email: sipri@sipri.org

Internet URL: <http://www.sipri.org>

OXFORD
UNIVERSITY PRESS

Great Clarendon Street, Oxford OX2 6DP

Oxford University Press is a department of the University of Oxford.
It furthers the University's objective of excellence in research, scholarship,
and education by publishing worldwide in

Oxford New York

Auckland Cape Town Dar es Salaam Hong Kong Karachi
Kuala Lumpur Madrid Melbourne Mexico City Nairobi
New Delhi Shanghai Taipei Toronto

With offices in

Argentina Austria Brazil Chile Czech Republic France Greece
Guatemala Hungary Italy Japan Poland Portugal Singapore
South Korea Switzerland Thailand Turkey Ukraine Viet Nam

Oxford is a registered trade mark of Oxford University Press
in the UK and in certain other countries

Published in the United States
by Oxford University Press Inc., New York

© SIPRI 2011

*Before 1987 the Yearbook was published under the title
'World Armaments and Disarmament:
SIPRI Yearbook [year of publication]'*

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored
in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, without the
prior permission in writing of SIPRI, or as expressly permitted by law, or under
terms agreed with the appropriate reprographics rights organizations. Enquiries
concerning reproduction outside the scope of the above should be sent to
SIPRI, Signalistgatan 9, SE-169 70 Solna, Sweden

You must not circulate this book in any other binding or cover
and you must impose the same condition on any acquirer

British Library Cataloguing in Publication Data
Data available

Library of Congress Cataloging in Publication Data
Data available

Typeset and originated by SIPRI
Printed in Great Britain on acid-free paper by
CPI Antony Rowe, Chippenham, Wiltshire

ISSN 0953-0282
ISBN 978-0-19-969552-2

ББК 66.4(0)
0-46

Редакційна колегія українського видання:

Олексій МЕЛЬНИК (*керівник проекту*), Людмила ШАНГІНА (*головний редактор*),
редактори: Микола СУНГУРОВСЬКИЙ, Алла ЧЕРНОВА

Дизайн і макет:

Олександр ШАПТАЛА

СППРІ 2011: Щорічник: озброєння, роззброєння та міжнародна безпека:

Пер. з англ./Стокгольм. міжнар. ін-т дослідження миру; Укр. центр екон. і політ. досліджень ім. О.Разумкова; Редкол. укр. вид.: Л.Шангіна (головний редактор) та ін. – К.: Заповіт, 2012. – 488с. ISBN 978-966-7272-99-9

У черговому 42-му випуску Щорічника СППРІ викладені інформаційні та аналітичні матеріали досліджень, здійснених Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру (СППРІ) з метою сприяння відкритості і прозорості у сферах контролю над озброєннями та роззброєння, а також з питань міжнародної безпеки. Результати досліджень узагальнені за трьома напрямками: конфлікти, запобігання конфліктам і регіональна безпека; військові витрати, виробництво та поставки озброєнь; зброя масового ураження, нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння, – які викладені у відповідних частинах цієї книги.

Матеріали Щорічника призначені для цивільних і військових фахівців у галузі національної і міжнародної безпеки, міжнародних відносин, міжнародного права, конфліктології, державних службовців, працівників оборонно-промислового комплексу, політологів і журналістів, викладачів і студентів навчальних закладів України.

ББК 66.4(0)

ISBN 978-966-7272-99-9

© Видавництво «Заповіт», 2012

Зміст

Звернення до читача	xvii
Передмова	xix
Слова подяки	xx

Вступ

Вступ. Міжнародна безпека, озброєння та роззброєння	3
<i>Бейтс Гілл</i>	

- I. Оцінюючи минулий рік 3
- II. *Щорічник СІПРІ 2011*: загальний огляд, тематика та головні результати 5
Загальний огляд – Тематика та головні результати
- III. Загальні висновки та погляд у майбутнє 10

1. Корупція і торгівля озброєннями: гріхи через діяння	13
<i>Ендрю Файніштайн, Пол Холден, Барнабі Пейс</i>	

- I. Вступ 13
- II. Розуміння корупції у сфері торгівлі озброєннями 14
Що таке корупція? – Методи та засоби корупції у сфері торгівлі озброєннями – Чому торгівля озброєннями є уразливою до корупції?
- III. Південноафриканська “збройова оборудка”: підлив нестійкої демократії 20
Куриозний вибір літаків *Hawk, Gripen* і корветів – Підозри в корупції
- IV. Негативні наслідки корупції, пов’язаної з торгівлею озброєннями 26
- V. Висновки: шлях уперед 31
Міжнародні та багатосторонні ініціативи – Втручання на національному рівні – Права постраждалих

Частина I. Безпека і конфлікти у 2010р.

2. Ресурси і збройний конфлікт	39
<i>Ніл Дж.Мелвін, Рубен де Конінг</i>	

- I. Вступ 39
- II. Сучасні уявлення про зв’язок між ресурсами та конфліктом 40
Теоретичні підходи – Реагування
- III. Економічні підходи до конфлікту 43
Сировинні ресурси як джерело фінансування конфлікту – Конфлікт через сировинні ресурси – Сировинні ресурси і влада – Конфлікти і злочинність; повстанці та держава – Відповідь на ризики виникнення конфліктів, пов’язаних із сировинними ресурсами

IV. Екологічні підходи до конфлікту	49
Зміни клімату та ризик виникнення конфлікту – “Кліматичні біженці” – Адаптація до екологічних змін – Ресурси та дипломатія	
V. Ресурсно-геополітичний підхід	53
VI. Висновки: виклики спільного використання ресурсів	57
Додаток 2А. Розвиток крупних збройних конфліктів у 2001-2010рр.	59
<i>Лотта Темнер, Петер Валленштайн</i>	
I. Глобальна картина	59
II. Регіональна картина	60
III. Зміни в таблиці конфліктів за 2010р.	63
Конфлікти, вилучені з таблиці – Зміни в інтенсивності конфліктів – Найбільш жорстокі конфлікти	
IV. Крупні збройні конфлікти в більш широкому контексті	66
V. Таблиця крупних збройних конфліктів	68
Визначення – Джерела – Методи	
Діаграма 2А.1. Часові рамки крупних збройних конфліктів у 2001-2010рр.	61
Діаграма 2А.2. Регіональний розподіл і загальна кількість крупних збройних конфліктів у 2001-2010рр.	62
Таблиця 2А.1. Розвиток крупних збройних конфліктів у 2001-2010рр.	60
Таблиця 2А.2. Кількість зон крупних збройних конфліктів за регіонами у 2001-2010рр.	60
Таблиця 2А.3. Крупні збройні конфлікти у 2010р.	71
Додаток 2Б. Глобальний індекс миролюбності 2011р.	75
<i>Камілла Шінна, Даніел Хайслон</i>	
I. Вступ	75
II. Головні результати та зміни	77
III. Методика і джерела даних	79
Показники – “Зважування” індексу – Зміни методики у 2011р.	
IV. Дослідження миру на субнаціональному рівні	82
Індекс миролюбності США	
Таблиця 2Б.1. Глобальний індекс миролюбності 2011р.	76
Таблиця 2Б.2. Країни з найбільшими змінами в рейтингах ГІМ у 2010-2011рр.	78
Таблиця 2Б.3. Показники триваючих внутрішніх і міждержавних конфліктів	79
Таблиця 2Б.4. Показники громадської безпеки та соціальної захищеності	80
Таблиця 2Б.5. Показники мілітаризації	81

Таблиця 2Б.6.	Показники індексів миролюбності на національному рівні	83
Таблиця 2Б.7.	Індекс миролюбності США 2011р.	84
3. Миротворчі операції: хиткий консенсус		85
<i>Тьєррі Тарді</i>		
I.	Вступ	85
II.	Передумови	86
	Стратегічна невизначеність – Керівники vs виконавці	
III.	У пошуку спільного розуміння	87
	“Концептуальний шпагат” – Брак стратегічного мислення – Поділ Північ-Південь – Критика ліберального зміцнення миру	
IV.	Нові центри сили та консенсус з питань підтримки миру	93
	Зростаюча роль нових центрів сили в миротворчих операціях – Мотивація – Фактичні та потенційні наслідки – Суперництво чи співробітництво? – Соціалізація і прагматизм	
V.	Висновки: в напрямі до нового консенсусу?	103
Додаток 3А. Багатосторонні миротворчі операції у 2010р.		105
<i>Сігрюн Андресдоттір</i>		
I.	Вступ	105
II.	Глобальні процеси	105
	Організатори – Надання персоналу	
III.	Регіональні процеси	110
	Африка – Азія – Європа – Америка – Близький Схід	
IV.	Таблиця багатосторонніх миротворчих операцій	114
Діаграма 3А.1.	Кількість багатосторонніх миротворчих операцій у 2001-2010рр. із зазначенням організацій, що їх проводили	106
Діаграма 3А.2.	Чисельність персоналу, розгорнутого в миротворчих операціях у 2001-2010рр.	107
Діаграма 3А.3.	10 найкрупніших постачальників військ для багатосторонніх миротворчих операцій у 2010р. з урахуванням і без урахування <i>ISAF</i>	108
Діаграма 3А.4.	10 найкрупніших постачальників поліції для багатосторонніх миротворчих операцій у 2010р.	109
Діаграма 3А.5.	Бразильський персонал у багатосторонніх миротворчих операціях у 2001-2010рр.	110
Діаграма 3А.6.	Китайський персонал у багатосторонніх миротворчих операціях у 2001-2010рр.	110
Діаграма 3А.7.	Індійський персонал у багатосторонніх миротворчих операціях у 2001-2010рр.	111
Діаграма 3А.8.	Персонал ПАР у багатосторонніх миротворчих операціях у 2001-2010рр.	111

Таблиця 3А.1.	Кількість миротворчих операцій і чисельність розгорнутого персоналу у 2010р. за регіонами та організаціями	112
Таблиця 3А.2.	Багатосторонні миротворчі операції у 2010р.	117

Частина II. Військові витрати та озброєння у 2010р.

4. Військові витрати 145

Сем Перло-Фрімен, Джуліан Купер, Олавейл Ісмаїл, Елізабет Шьон, Карина Солмірано

I.	Вступ	145
II.	Сполучені Штати	146
III.	Китай	147
IV.	Росія	150
V.	Індія	154
VI.	Бразилія	157
VII.	Туреччина	161
VIII.	Південна Африка	164
IX.	Висновки	167
Таблиця 4.1.	Витрати США за статтями Міністерства оборони та загалом на національну оборону у 2001ф.р. та 2008-2012ф.рр.	146
Таблиця 4.2.	Російські військові витрати у 2001р., 2005р. та 2008-2011рр.	152

Додаток 4А. Дані про військові витрати у 2001-2010рр. 169

Сем Перло-Фрімен, Олавейл Ісмаїл, Ноел Келлі, Елізабет Шьон, Карина Солмірано

I.	Вступ	169
II.	Регіональні тенденції і країни з найбільшим рівнем військових витрат	169
III.	Прогнози стосовно військових витрат Китаю	173
IV.	Таблиці військових витрат Мета збору даних – Змістовне наповнення – Обмеженість даних – Методи – Джерела	176
Врізка 4А.1.	Світові тенденції військових витрат у 2010р.	170
Врізка 4А.2.	Тенденції військових витрат в Африці у 2010р.	172
Врізка 4А.3.	Тенденції військових витрат в Америці у 2010р.	172
Врізка 4А.4.	Тенденції військових витрат в Азії та Океанії у 2010р.	173
Врізка 4А.5.	Тенденції військових витрат у Європі у 2010р.	174
Врізка 4А.6.	Тенденції військових витрат на Близькому Сході у 2010р.	174

Таблиця 4А.1. 15 країн з найвищим рівнем військових витрат у 2010р.	171
Таблиця 4А.2. Військові витрати за регіонами, міжнародними організаціями і групами країн за рівнем доходу у 2001-2010рр.	182
Таблиця 4А.3. Військові витрати країн у національних валютах за 2001-2010рр.	186
Таблиця 4А.4. Військові витрати країн у доларах США в постійних цінах у 2001-2010рр. і поточних цінах – у 2010р.	192
Таблиця 4А.5. Військові витрати країн у відсотках ВВП у 2001-2009рр.	198
Додаток 4Б. Звітування про військові витрати у 2001-2010рр.	208
<i>Ноел Келлі</i>	
I. Вступ	208
II. Системи звітування	208
Система звітування ООН – Система звітування СІПРІ	
III. Тенденції звітування у 2001-2010рр.	210
Таблиця 4Б.1. Кількість країн, що надавали звіти про військові витрати до ООН і СІПРІ у 2001-2010рр.	211
Таблиця 4Б.2. Звітування про військові витрати до ООН і СІПРІ за регіонами у 2010р.	213
5. Виробництво озброєнь	215
<i>Сьюзен Т.Джесксон</i>	
I. Вступ	215
II. Події в оборонній промисловості у 2009-2010рр.	215
III. Мотиви, перешкоди та можливості у виробництві озброєнь	217
IV. Оборонна промисловість Ізраїлю	220
Структура оборонної промисловості Ізраїлю –	
Інституційна структура виробництва озброєнь в Ізраїлі	
V. Оборонна промисловість Південної Кореї	224
Структура оборонної промисловості Південної Кореї –	
Інституційна структура виробництва озброєнь Південної Кореї	
VI. Оборонна промисловість Туреччини	228
Структура оборонної промисловості Туреччини –	
Інституційна структура виробництва озброєнь Туреччини	
VII. Висновки	231
Додаток 5А. Перелік СІПРІ 100 найкрупніших компаній-виробників озброєнь у 2009р.	233
<i>Сьюзен Т.Джесксон</i>	
I. Вступ	233
II. Тенденції в <i>Top 100</i>	233
Компанії-постачальники військових послуг – Російські компанії	

	III. Перелік СІПРІ 100 найкрупніших компаній-виробників озброєнь у 2009р. Критерії відбору та джерела даних – Визначення – Розрахунки	238
Таблиця 5А.1.	Тенденції продажу озброєнь компаніями-виробниками озброєнь з <i>Top 100</i> у 2002-2009рр.	234
Таблиця 5А.2.	Регіональні та національні частки продажу озброєнь компаній-виробників з <i>Top 100</i> у 2009р., порівняно з 2008р.	235
Таблиця 5А.3.	Зміни в обсягах продажу озброєнь російськими компаніями з <i>Top 100</i> в доларах США та рублях за 2008-2009рр.	238
Таблиця 5А.4.	Перелік СІПРІ 100 найкрупніших у світі компаній-виробників озброєнь (за винятком Китаю) у 2009р.	242
6. Міжнародні поставки озброєнь		249
	<i>Пол Холтом, Марк Бромлі, Пітер Д.Веземан, Сімон Т.Веземан</i>	
	I. Вступ	249
	II. Найкрупніші постачальники озброєнь: США та Росія Сполучені Штати Америки – Росія	251
	III. Поставки озброєнь до Індії і Пакистану Індія – Пакистан	256
	IV. Поставки з ЄС до країн, які брали участь у конфліктах Поставки озброєнь до Ізраїлю – Поставки озброєнь до Росії і Грузії	262
	V. Висновки	268
Діаграма 6.1.	Тенденція міжнародних поставок основних звичайних озброєнь у 2001-2010рр.	250
Таблиця 6.1.	П'ять найкрупніших постачальників основних звичайних озброєнь та їх головні отримувачі у 2006-2010рр.	250
Додаток 6А. Постачальники та отримувачі основних звичайних озброєнь у 2006-2010рр.		269
	<i>Програма СІПРІ з питань поставок озброєнь</i>	
	I. Вступ Перегляд методів у 2010р.	269
	II. Джерела та методи отримання даних про поставки озброєнь Джерела – Критерії відбору – Основні звичайні озброєння – Тренд-індикатор СІПРІ	270
Таблиця 6А.1.	Отримувачі основних звичайних озброєнь у 2006-2010рр.	276
Таблиця 6А.2.	Постачальники основних звичайних озброєнь у 2006-2010рр.	280
Таблиця 6А.3.	10 найкрупніших отримувачів основних звичайних озброєнь та їх постачальники у 2006-2010рр.	282

Таблиця 6А.4.	10 найкрупніших постачальників основних звичайних озброєнь і місця призначення за регіонами у 2006-2010рр.	283
Додаток 6Б. Фінансова вартість поставок озброєнь у 2000-2009рр.		284
<i>Марк Бромлі</i>		
Таблиця 6Б.1.	Фінансова вартість експорту озброєнь за інформацією з урядових і промислових джерел у 2000-2009рр.	286
Додаток 6В. Прозорість поставок озброєнь		288
<i>Марк Бромлі, Пол Холтом</i>		
I.	Вступ	288
II.	Реєстр звичайних озброєнь ООН	288
III.	Національні та регіональні звіти про експорт озброєнь	291
Діаграма 6В.1.	Кількість звітів до <i>UNROCA</i> у 2000-2009рр.	289
Таблиця 6В.1.	Звітування до <i>UNROCA</i> за регіонами у 2005-2009рр.	289
Таблиця 6В.2.	Своєчасність подання національних звітів про експорт озброєнь за 2009р.	292
Таблиця 6В.3.	Кількість країн-членів ЄС, що подали повні дані до річних звітів ЄС у 2003-2009рр.	293
Таблиця 6В.4.	Держави, що у 2008-2010рр. брали участь у міжнародних, регіональних і національних механізмах звітування про поставки озброєнь	294
7. Світові ядерні сили		297
<i>Шеннон Н.Кайл, Віталій Федченко, Барас Гоналасвами, Ханс М.Крістенсен</i>		
I.	Вступ	297
II.	Ядерні сили США	298
	Огляд ядерного стану та Новий СНО – Комплекс з виробництва ядерної зброї – Операції із застосуванням ядерної зброї – Балістичні ракети наземного базування – Підводні човни з балістичними ракетами – Стратегічні бомбардувальники – Нестратегічна ядерна зброя – Модернізація ядерних боеголовок	
III.	Ядерні сили Росії	305
	Стратегічні бомбардувальники – Балістичні ракети наземного базування – Підводні човни з балістичними ракетами та балістичні ракети морського базування – Нестратегічна ядерна зброя	
IV.	Ядерні сили Великої Британії	311
	Британсько-французький договір про співпрацю у ядерній сфері	
V.	Ядерні сили Франції	315
VI.	Ядерні сили Китаю	316

VII.	Ядерні сили Індії	318
	Ударні літаки – Ракети наземного базування – Ракети морського базування	
VIII.	Ядерні сили Пакистану	322
	Ударні літаки – Ракети наземного базування	
IX.	Ядерні сили Ізраїлю	324
X.	Ядерні військові спроможності Північної Кореї	325
XI.	Висновки	327
Таблиця 7.1.	Світові ядерні сили, станом на січень 2011р.	298
Таблиця 7.2.	Ядерні сили США, станом на січень 2011р.	300
Таблиця 7.3.	Ядерні сили Росії, станом на січень 2011р.	307
Таблиця 7.4.	Ядерні сили Великої Британії, станом на січень 2011р.	312
Таблиця 7.5.	Ядерні сили Франції, станом на січень 2011р.	314
Таблиця 7.6.	Ядерні сили Китаю, станом на січень 2011р.	318
Таблиця 7.7.	Ядерні сили Індії, станом на січень 2011р.	320
Таблиця 7.8.	Ядерні сили Пакистану, станом на січень 2011р.	323
Таблиця 7.9.	Ядерні сили Ізраїлю, станом на січень 2011р.	325

Додаток 7А. Світові запаси та виробництво розщеплюваних матеріалів у 2010р. 329

Александр Гласер, Зі Міл

Таблиця 7А.1.	Світові запаси високозбагаченого урану у 2010р.	331
Таблиця 7А.2.	Світові запаси сепарованого плутонію у 2010р.	332
Таблиця 7А.3.	Крупні уранозбагачувальні установки та їх потужність, станом на грудень 2010р.	334
Таблиця 7А.4.	Крупні переробні установки, станом на грудень 2010р.	335

Частина III. Нерозповсюдження, контроль над озброєннями, роззброєння у 2010р.

8. Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження 339

Шеннон Н.Кайл

I.	Вступ	339
II.	Американо-російське співробітництво в контролі над стратегічними ядерними озброєннями	340
	Переговори з питань Нового СНО – Обмеження і процедури верифікації, передбачені Новим СНО – Процеси ратифікації у США та Росії – Після Нового СНО: наступні кроки	

III.	Міжнародне співробітництво в посиленні захисту ядерних матеріалів Російсько-американська угода про утилізацію плутонію	348
IV.	Конференція 2010р. з огляду дії Договору про нерозповсюдження ядерної зброї Головні проблеми та результати – Прийняття підсумкового документа – Оцінка Оглядової конференції 2010р.	351
V.	Іран і занепокоєння розповсюдженням ядерної зброї Запропонована домовленість про обмін ядерним паливом – Доповіді Генерального директора МАГАТЕ про ядерну програму Ірану	357
VI.	Ядерна програма Північної Кореї	361
VII.	Висновки	363
Таблиця 8.1.	Зведені дані про граничну кількість стратегічних ядерних озброєнь відповідно до американо-російських договорів про їх скорочення	342
9. Контроль над звичайними озброєннями та заходи зміцнення довіри у військовій сфері		365
<i>Ждіслав Ляховські</i>		
I.	Вступ	365
II.	Контроль над озброєннями в Європі: режим ДЗЗСС Новий імпульс – Рамкова пропозиція країн НАТО з проведення нових переговорів	365
III.	Зміцнення довіри у військовій сфері в зоні відповідальності ОБСЄ Удосконалення Віденського документа – Субрегіональний контроль над озброєннями на Західних Балканах і в Чорноморському регіоні – Кодекс поведінки, стрілецька зброя, надлишкові боєприпаси і проекти допомоги	370
IV.	Договір з відкритого неба	375
V.	Глобальний вимір Договір про торгівлю зброєю і пов’язані з ним події – Протипіхотні міни – Конвенція про “негуманну” зброю	377
VI.	Висновки	381
10. Контроль над торгівлею стратегічно важливою продукцією: протидія розповсюдженню зброї масового ураження		383
<i>Сібіл Бауер, Арон Данн, Івана Мічіч</i>		
I.	Вступ	383
II.	Режими та ініціативи Режими торговельного контролю – Ініціатива протидії розповсюдженню	384

III. Заходи зміцнення можливостей з протидії розповсюдженню ЗМУ Імплементція Резолюції РБ ООН №1540 на регіональному рівні – Заходи ЄС зі співробітництва	389
IV. Примусові заходи Резолюції РБ ООН стосовно нерозповсюдження ЗМУ – Фінансування розповсюдження – Нові погляди на протидію розповсюдженню ЗМУ	392
V. Висновки	398
Додаток 10А. Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь у 2010р. <i>Пітер Д.Веземан, Ноел Келлі</i>	400
I. Вступ	400
II. Зміни в ембарго ООН на поставки озброєнь Групи експертів ООН – Порушення ембарго	400
III. Зміни в інших багатосторонніх ембарго на поставки озброєнь	405
Таблиця 10А.1. Чинні багатосторонні ембарго на поставки озброєнь у 2010р.	407
Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння <i>Ненне Боделл</i>	409
I. Універсальні угоди	410
II. Регіональні угоди	426
III. Двосторонні угоди	436
Додаток Б. Міжнародні організації та міжурядові органи <i>Ненне Боделл</i>	439
Про авторів	461

Звернення до читача

Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова пропонує до Вашої уваги 12 україномовне видання *Щорічника СІПРІ – Щорічник СІПРІ 2011: озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*.

Щорічник видається Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру (СІПРІ) з 1969р. з метою ознайомлення фахівців і громадськості з подіями, явищами та тенденціями у сфері міжнародної безпеки, насамперед – у її воєнно-політичних і воєнно-економічних аспектах. Від того часу *Щорічник* здобув статус авторитетного видання, що користується великим попитом у фахівців з проблем міжнародної безпеки, науковців, політиків, державних діячів. Він видається англійською і перекладається китайською, арабською, російською, японською, і вже 12 рік поспіль – українською мовами.

СІПРІ має розгалужені інформаційні та експертні мережі, потужні бази даних про різноманітні аспекти міжнародної безпеки, процесів озброєння та роззброєння, володіє ексклюзивною методологією опрацювання та аналізу інформації і статистичних даних. Це забезпечує високу якість його досліджень, достовірність фактів, адекватність висновків, а також виявлених закономірностей і тенденцій в різних сферах міжнародної безпеки, зокрема: (а) зародження, ескалація та врегулювання збройних конфліктів; (б) запобігання загрозам міжнародній безпеці в її глобальному та регіональному вимірах; (в) динаміка інституційних засад міжнародних і національних систем безпеки; (г) виробництво та торгівля озброєннями; (д) контроль над озброєннями та роззброєння.

Міжнародна практика засвідчила високий ступінь збігу прогнозних оцінок, що їх пропонують у *Щорічнику* експерти СІПРІ, з подіями наступних років. Це стосується насамперед появи та посилення т.зв. “нових загроз”, поширення тероризму, конфліктів за участю недержавних суб’єктів, застосування у військових цілях, а також у терористичній діяльності продукції і технологій подвійного використання, загострення проблем нерозповсюдження. Значну увагу експерти СІПРІ надають аналізу нових тенденцій у сферах збройних конфліктів, миротворчості, військових витрат, виробництва озброєнь і контролю над ними, роззброєння.

Таким чином, матеріали СІПРІ є корисним підґрунтям для прийняття виважених політичних рішень, інформаційною базою для досліджень і формування громадської думки з питань міжнародної і національної безпеки. Вони користуються попитом у офіційних структур багатьох держав і міжнародних організацій під час розробки національної і міжнародної політики безпеки, зовнішньої політики, зміцнення режимів контролю над озброєннями та експортного контролю.

Вивчення цього досвіду, порівняння його з досвідом інших країн є корисними для України як з пізнавальної точки зору, так і з суто практичної – оскільки надає орієнтири для формування зовнішньої політики та політики

безпеки, зокрема, в частині участі держави в миротворчій діяльності, розвитку оборонної промисловості, модернізації Збройних Сил, виробництва озброєнь і торгівлі ними.

Практика видання *Щорічників СІПРІ* українською мовою довела, що інформація, яка подається в них, має попит і значною мірою компенсує нестачу в Україні узагальненої інформації про сучасні процеси у сфері міжнародної безпеки, а також сприяє впровадженню до наукового та освітнього обігу, політичного дискурсу, фахових і публічних дискусій, державних документів визначень, оцінок і норм, прийнятих міжнародною спільнотою. Таким чином, видання не лише стало вагомим внеском у забезпечення прозорості в тих сферах, що донедавна були практично закритими для громадськості, але й надає вихідні матеріали для формування практичної політики держави.

За погодженням з редакцією *Щорічника СІПРІ*, він видається українською мовою у дещо скороченому вигляді – з урахуванням важливості тем і ступеня зацікавленості в них української аудиторії.

Матеріали подаються з максимальним наближенням до оригіналу – починаючи від макета й закінчуючи впорядкуванням таблиць, у яких, як правило, зберігається розташування країн за англійською абеткою (якщо не зазначене інше). Переважна більшість географічних назв подаються за виданням “Довідковий атлас світу” – Державного науково-виробничого підприємства “Картографія” (2010р.). В україномовних виданнях *Щорічника СІПРІ* кожного року вносяться уточнення в назвах державних, міжнародних органів та організацій, недержавних суб’єктів, відповідних документів – згідно з їх змінами, а також мірою становлення в Україні їх офіційного перекладу.

За цифровий матеріал, авторські висловлювання та висновки, що містяться в Щорічнику СІПРІ, редакція україномовного видання відповідальності не несе.

Українські видання *Щорічників СІПРІ* надходять до урядових і парламентських структур, центральних органів влади, вузів, публічних бібліотек обсягом близько 500 примірників щорічно. Зауваження і пропозиції читачів враховуються в наступних виданнях *Щорічника*.

Щорічник СІПРІ видається за фінансової підтримки Уряду Швейцарії.

Анатолій Рачок,
генеральний директор
Центру Разумкова

Олексій Мельник,
керівник проекту
україномовного видання
Щорічника СІПРІ

лютий 2012р.

Передмова

З почуттям великої гордості та задоволення пишу передмову до 42 видання *Щорічника СІПРІ*. Я маю честь обіймати посаду голови Правління СІПРІ з вересня 2010р., замінивши на ній Посла Рольфа Екеуса, результати роботи якого на цій посаді впродовж двох п'ятирічних термінів заслуговують на велику пошану. Від імені Правління і всього Інституту я дякую Рольфу за його бездоганне служіння СІПРІ і сподіваюся на продовження роботи з ним.

Я приєднався до СІПРІ у видатний момент його історії, в часи великих змін і невизначеності у світі. Розвиток СІПРІ відбувається за кількома напрямками: розширення штату, збільшення бюджету, запровадження нових дослідницьких програм, диверсифікації джерел фінансування, розширення географії присутності – в Китаї, Африці, на Близькому Сході, в Північній Америці. З огляду на зростання складності викликів світової і регіональної безпеці, розвиток СІПРІ має відповідати підвищенню вимог до його інтелектуального потенціалу і спроможності адекватно оцінювати ситуацію. Попри значні зміни, що відбулися в СІПРІ останніми роками, його діяльність залишається спрямованою на допомогу політичним і громадським діячам, науковцям, пресі та зацікавленій громадськості, – які занепокоєні проблемами міжнародної безпеки, озброєння та роззброєння й шукають рішення, здатні перетворити світ на більш стабільний, мирний і безпечний.

Видання *Щорічника СІПРІ* є одним із прикладів реалізації цієї мети. *Щорічник* виконує роль найкращого у світі відкритого джерела поглибленого та авторитетного аналізу, надійних даних стосовно ключових проблем, які перебувають у центрі уваги СІПРІ. В цьому сенсі, видання *Щорічника*, що є одним з найважливіших напрямів роботи Інституту, має розглядатись як виробництво суспільного продукту з глобальним попитом: він надає інформацію для пошуку і прийняття політичних рішень, наукових досліджень, формування громадської думки в усьому світі, допомагає з'ясувати багато складних проблем сьогодення, зробити прозорими відповіді на виклики, з якими ми стикаємося. З цієї точки зору, цьогорічне видання не є винятком і надає всю потрібну інформацію.

У перспективі я налаштований на інтенсивну роботу разом з моїми талановитими колегами по Правлінню СІПРІ, відданим справі керівництвом і персоналом Інституту, з багатьма нашими партнерами і прихильниками в усьому світі з метою зміцнення ролі СІПРІ як однієї з провідних наукових організацій у сфері закордонних справ і міжнародної безпеки.

Гьоран Ленмаркер,
голова Правління СІПРІ,
травень 2011р.

Слова подяки

Щорічник СІПРІ 2011 є четвертим виданням за час мого перебування на посаді. З кожним роком я дедалі більше проймаюся відчуттям захоплення та поваги до багатьох осіб, які роблять внесок у підготовку цього широко відомого видання, що зберігає надзвичайно важливу роль.

Я вдячний всім авторам і дослідникам – як зі складу СІПРІ, так і зовнішнім – за їх внесок у підготовку цього річного видання у вигляді знань, що відповідають найвищим у світі вимогам, а також спроможності адекватно оцінювати ситуацію. Я також вдячний багатьом незалежним експертам, які знайшли час переглянути зміст *Щорічника* та надати цінні коментарі. Редакційна група СІПРІ – Д.Крюкшанк, Дж.Фокс, Дж.Г.Борг, А.Хьор і К.Тріммер, – як і завжди, заслуговують на окрему подяку за їх професіоналізм і важку працю.

Ми всі вдячні за підтримку багатьом іншим особам, які зробили великий внесок у підготовку *Щорічника* зокрема та успіхи СІПРІ загалом. До них належать заступник директора Д.Норд, координатор досліджень Я.Ентоні, головний бухгалтер СІПРІ Е.Рендерт, директор бібліотечно-документаційного відділу Н.Боделл, директор відділу інформаційних технологій Г.Хагмайер-Гаверус, директор з питань комунікацій С.Бленкнер, помічник-референт директора та голови Правління СІПРІ С.Лу, а також весь науковий та адміністративний персонал Інституту. Я також щиро вдячний Правлінню СІПРІ та нашим численним інституційним спонсорам за їх допомогу та небайдужість.

Хотів би також привітати нашого нового голову Правління Г.Леннмаркера та висловити велике задоволення від співпраці з ним. Усі співробітники вдячні за його оцінку досягнень Інституту та відданість поточній і майбутній діяльності СІПРІ.

Наостанок, з великим сумом мушу сповістити про втрату одного з найстаріших наших співробітників. У 2010р. несподівано пішов з життя Стів Ворд, який понад вісім років працював системним адміністратором СІПРІ. Стів запам'ятається нам його важливим, хоч і не завжди помітним внеском у роботу Інституту. Ми висловлюємо глибоке співчуття його родині і друзям.

Д-р Бейтс Гілл,
директор СІПРІ,
травень 2011р.

Вступ

Вступ. Міжнародна безпека, озброєння та роззброєння

**Розділ 1. Корупція і торгівля озброєннями:
гріхи через діяння**

Вступ

Міжнародна безпека, озброєння та роззброєння

БЕЙТС ГІЛЛ

I. Оцінюючи минулий рік

У 2010р. в ряді регіонів світу, зокрема на Корейському півострові, в Північній Африці, на Близькому Сході та в Центральній Азії, виникли нові виклики для миру і стабільності. Органи й організації, покликані боротися з нестабільністю та іншими загрозами на глобальному й регіональному рівнях, переймалися переважно уточненням своїх повноважень і пошуком ресурсів, необхідних для їх реалізації. Негативні наслідки і проблеми, зумовлені загостренням боргової кризи в Європі, а також перманентними економічними та фінансовими проблемами у США, обмежували можливості найзаможніших країн реагувати на глобальні виклики. Крім цього, на події у сфері міжнародної безпеки дедалі більше впливали недержавні суб'єкти.

У серпні 2010р. американський Президент Б.Обама оголосив про завершення бойових дій США в Іраку, що означало формальне завершення операції “Іракська Свобода”, яку сім років тому розпочала Адміністрація Президента Дж.Буша (хоча 50 тис. військових залишаються для вирішення завдань забезпечення, навчання та виконання інших не бойових видів діяльності). Ситуація в Афганістані залишалася загалом нестабільною, її довгострокові перспективи – невизначеними, попри збільшення чисельності військ США (та, відповідно, найбільш активні дії проти повстанців з початку війни у 2001р.), удосконалення протиповстанської стратегії США та їх союзників, а також захоплення або знищення кількох вищих керівників Талібана та Аль-Каїди в Афганістані й Пакистані. На саміті НАТО в листопаді 2010р. була оприлюднена “перехідна стратегія” для Афганістану, яка передбачає, що до 2014р., після виконання завдань Міжнародними силами сприяння безпеці (*International Security Assistance Force, ISAF*), відповідальність буде передана афганським силам безпеки.

Серед інших подій у світі варто відзначити, що потоплення в березні 2010р. південнокорейського військового корабля *Cheonan* та обстріл у листопаді Північною Кореєю південнокорейського острова Йонп'юнг посилили напруженість у Північно-Східній Азії. У травні, під час перехоплення ізраїльськими командос конвою суден, що прямували до Сектору Газа з метою прориву ізраїльської блокади цієї території, було вбито дев'ять осіб. Мирні переговори, започатковані у 2010р. між Ізраїлем і керівництвом Палестини на Західному березі ріки Йордан, не принесли успіху. А у грудні 2010р. в Тунісі стався акт самогубства – обтяжений боргами молодий вуличний

торговець М.Буазізі (*Mohamed Bouazizi*) підпалив себе на знак відкритого протесту, – спровокувавши хвилю заворушень і повстань у Північній Африці та на Близькому Сході, що тривали упродовж усього 2011р.

У 2010р. у світі зафіксовано 15 крупних збройних конфліктів – в Африці, Південній, Північній та Центральній Америці, Азії і на Близькому Сході. Особливо запеклими з них були конфлікти в Афганістані, Іраку, Пакистані та Сомалі. Екстремісти вдавалися до політично вмотивованих вбивств невинних людей практично в усіх частинах світу: масштабні напади сталися в Афганістані, Демократичній Республіці Конго (ДРК), Іраку, Киргизстані, Непалі, Пакистані, Росії та Уганді. Впродовж року було зафіксовано також ряд старих і нових проблем у сфері контролю над озброєннями та роззброєння. Північна Корея продовжувала ігнорувати чітко висловлені вимоги ООН і стурбованість сусідніх країн стосовно розробки нею ядерної зброї і ракетних носіїв. Найбільше занепокоєння у 2010р. викликав факт викриття в Північній Кореї раніше приховуваного уранозбагачувального заводу. Продовжувала турбувати також ядерна програма Ірану, проти якого ООН застосувала у 2010р. ряд нових санкцій. Конференція з роззброєння в Женеві, на якій у 2009р. вдалося погодити проект програми діяльності, включно з переговорами з питань договору про заборону виробництва розщеплюваних матеріалів, у 2010р. виявилася неспроможною вжити необхідних процедурних заходів із започаткування предметних переговорів. Упродовж минулого року продовжували зростати загальні рівні військових витрат, виробництва озброєнь і міжнародних поставок звичайних озброєнь.

У 2010р. дещо більш обнадійливими виглядали тенденції у відносинах між Росією та її західними візаві у сферах ядерного роззброєння, безпеки та нерозповсюдження, а також контролю над звичайними озброєннями. В березні 2010р. Росія і США підписали договір з питань ядерного роззброєння – Новий СНО, – а в лютому 2011р. обмінялися ратифікаційними грамотами. В Огляді ядерного стану (*Nuclear Posture Review*) Уряд США звужив перелік підстав для застосування ядерної зброї і зобов'язався не розробляти нові ядерні боєголовки та не визначати нові завдання та можливості для наявних боєголовок. Після підписання Договору у Вашингтоні відбувся саміт з ядерної безпеки за участі 38 глав держав та урядів, які погодилися з необхідністю зменшувати ризик ядерного тероризму і зміцнювати безпеку ядерних матеріалів і об'єктів у всьому світі. У травні 2010р. на Оглядовій конференції Договору 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) учасники погодилися вжити конкретних заходів з ядерного роззброєння та нерозповсюдження, а також сприяти створенню на Близькому Сході без'ядерної зони. Вперше з часу грузино-російської війни 2008р. було проведено засідання Ради НАТО-Росія, на якому досягнуто домовленостей про співробітництво з питань протиракетної оборони (ПРО), боротьби з тероризмом і наркобізнесом. До інших обнадійливих подій можна віднести набуття чинності в серпні 2010р. Конвенцією про касетні боєприпаси (*Convention on Cluster Munitions*) 2008р., а також перше засідання Підготовчого комітету Конференції ООН з питань Договору про торгівлю зброєю (ДТЗ, *Arms Trade Treaty, ATT*) у липні 2010р. в Нью-Йорку.

II. Щорічник СІПРІ 2011: загальний огляд, тематика та головні результати

Загальний огляд

У підготовці 42 видання *Щорічника СІПРІ* взяли участь 37 експертів з 19 країн. Вони відстежили і проаналізували найбільш важливі тенденції та події в галузі міжнародної безпеки, озброєнь і роззброєння за підсумками минулого року, включно з такими питаннями, як збройні конфлікти, міжнародні миротворчі операції, військові витрати, виробництво озброєнь, поставки звичайних озброєнь, нерозповсюдження, контроль над озброєннями, а також заходи зміцнення довіри та безпеки. Так само, як і попередні *Щорічники СІПРІ*, це видання відкривається спеціальним розділом на актуальну тему. Автори розділу Е.Файнштайн (*Andrew Feinstein*), П.Холден (*Paul Holden*) і Б.Пейс (*Barnaby Pace*) аналізують проблему корупції у сфері міжнародної торгівлі озброєннями. Е.Файнштайн (колишній член Парламенту Південної Африки, експерт з питань корупції у сфері торгівлі зброєю) разом зі своїми колегами пояснюють, чому міжнародна торгівля озброєннями “унікально та непропорційно інфікована корупцією”, з'ясовують сутність негативного впливу такої корупції на відкриті суспільства, верховенство права та національну безпеку, а також пропонують рекомендації з обмеження корупції у сфері торгівлі зброєю та її руйнівного впливу.

Решта видання структурно поділяється на три частини. В частині I розглядаються окремі ключові питання формування міжнародної безпеки в контексті проблем збройних конфліктів та їх врегулювання. В частині II головна увага надається важливим глобальним, регіональним і національним тенденціям у сфері озброєнь з акцентом на військових витратах, виробництві та поставках озброєнь, ядерних силах. У частині III досліджуються останні головні події у сфері роззброєння, включно з оцінкою стану ядерного роззброєння та контролю над озброєннями, зусиль з контролю над звичайними озброєннями, а також стану контролю над передачами інших, чутливих з точки зору безпеки, товарів і технологій.

Розділи, що увійшли до складу цих частин *Щорічника*, доповнюються додатками з детальними статистичними даними та іншою інформацією про крупні збройні конфлікти, багатонаціональні миротворчі операції, військові витрати, виробництво озброєнь, міжнародні передачі основних видів звичайних озброєнь, ядерні арсенали та запаси розщеплюваних матеріалів, міжнародні ембарго на поставки озброєнь, міжнародні угоди з контролю над озброєннями та нерозповсюдження, міжнародні структури у сфері безпеки. В *Щорічнику СІПРІ 2011* продовжується традиція останніх років і наводиться Глобальний індекс миролюбності (ГІМ, *Global Peace Index, GPI*), розроблений спільно австралійським Інститутом економіки та миру (*Institute for Economics and Peace*) та аналітичним підрозділом журналу “Економіст” (*Economist Intelligence Unit*).

Спільними зусиллями автори *Щорічника СІПРІ 2011* створили цілісний, добре опрацьований і глибокий аналітичний матеріал з питань міжнародної безпеки, озброєнь та роззброєння.

Тематика та головні результати

Матеріали поточного та кількох попередніх видань *Щорічника СІПРІ* традиційно привертають увагу до ряду важливих тем і висновків. Цього року матеріали присвячені трьом важливим темам і відповідним висновкам.

Посилення недержавних впливів

Тим чи іншим чином держави продовжують відігравати провідну роль на світовій арені. Водночас, дослідження та висновки *Щорічника СІПРІ 2011* засвідчують зростання впливу недержавних і квазі-державних суб'єктів на глобальну та регіональну безпеку. Як показано далі, недержавні суб'єкти здатні як позитивно, так і негативно впливати на мирне розв'язання конфліктів, мир і безпеку.

Ця тема та її аспекти детально розглядаються в першому і другому розділах, де досліджуються проблеми, відповідно, корупції у сфері торгівлі озброєннями і зв'язку між ресурсами та конфліктами. В першому розділі автори вказують на негативний вплив недержавних суб'єктів у сфері торгівлі озброєннями – бізнесових структур, брокерів і пов'язаних з криміналітетом урядовців, які дбають лише про власну вигоду, – на політичну відкритість, економічну стійкість і безпеку вразливих держав, таких, наприклад, як Південна Африка. У другому розділі наводиться перелік та оцінка суб'єктів, що керуються політичними або економічними мотивами – а іноді й підтримуються урядами, – які вважають припустимим вдаватися до жорстокості та насильства заради доступу до ресурсів. Діяльність цих груп бойовиків, повстанців, кримінальних структур, загонів самооборони, озброєних банд може розпалювати та підживлювати складні й заплутані конфлікти, що призводить до дестабілізації, як це відбувається в Афганістані, ДРК, Гвінеї-Бісау та Нігері. В цьому розділі увага привертається також до впливів природних чинників і катаклізмів (зокрема, до змін клімату, деградації довкілля, виснаження ресурсів, повеней, засух, голоду), які часто ускладнюються людською діяльністю (або бездіяльністю) та можуть спровокувати нестабільність і конфлікти.

Інша частина аналізу та інформації про крупні збройні конфлікти в розділі 2 та його додатках присвячена подальшому опрацюванню цієї теми: всі 15 крупних збройних конфліктів, зафіксованих у 2010р., відбувалися всередині держав за участі недержавних угруповань. Дійсно, як показали результати спостережень, з 29 крупних збройних конфліктів упродовж 2001-2010рр. лише два були міждержавними, а решта 27 – внутрішніми за участі власне держави, яка боролася принаймні з одним озброєним недержавним суб'єктом. Хвиля громадських заворушень, збройних сутичок, відкритих конфліктів і політичних змін в окремих країнах Північної Африки і Близького Сходу на початку 2011р. також виникла після загалом мирних, але не почутих вимог громадян; у випадку Лівії ці вимоги перетворилися на протистояння між нерегулярними озброєними формуваннями та Урядом країни.

Тема надзвичайно важливої ролі і впливу недержавних суб'єктів стала лейтмотивом усього видання. Так, у розділі 5 розглядається виробництво озброєнь і надається детальна інформація про 100 найкрупніших у

світі компаній-виробників, сукупний обсяг продажів яких складає близько \$401 млрд. – у реальних цінах на 58% більше від показника 2002р. Ця величина допомагає усвідомити потенціал їх впливу на економіку та безпеку, особливо у країнах їх розташування. Матеріали досліджень і висновки цього та попередніх видань *Щорічника СІПРІ* стосовно поставок звичайних озброєнь і контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією вказують на те, що недержавні суб'єкти продовжують мати доступ до широкої номенклатури озброєнь і військової техніки, включно з протикорабельними ракетами, вертольотами, протитанковими і протипіхотними мінами. В розділі 10, де досліджуються питання торгівлі стратегічно важливою продукцією, відзначається потреба в постійній увазі міжнародного співтовариства до присутності недержавних суб'єктів (а також держав) у ланцюгу поставок і закупівель з метою запобігання розповсюдженню зброї масового ураження (ЗМУ). Адже свідомо чи несвідомо, науковці, брокери, транспортники та фінансові інституції часто сприяють розповсюдженню та закупівлям товарів подвійного використання в інтересах програм розробки ЗМУ.

Нові глобальні та регіональні центри сили

Друга головна тема матеріалів *Щорічника СІПРІ 2011* стосується невпинно зростаючої ролі і впливу нових центрів сили на глобальному та регіональному рівнях. Ця тенденція часто висвітлюється в коментарях з питань міжнародної безпеки, тоді як це видання, так само як і попередні, пропонує фактологічне та аналітичне підґрунтя для підвищення інформативності відповідних дискусій і намагається спрогнозувати майбутні наслідки цього явища. Так, у розділі 2 обговорюється надзвичайно важлива роль, яку відіграють Китай та Індія в геополітичній конкуренції за доступ до ресурсів; зокрема, помітною економічною і політичною темою у 2010р. була стурбованість китайським експортом рідкоземельних металів. У розділі 3 представлена оцінка багатосторонніх миротворчих операцій; значна увага зосереджується на зростанні присутності в миротворчих операціях таких країн, як Бразилія, Індія, Китай і Південна Африка, та на оцінці плюсів і мінусів такої тенденції. Станом на кінець 2010р., ці чотири країни надавали понад 15% миротворців ООН і сьогодні здійснюють дедалі більший вплив на визначення принципів і практику миротворчих операцій – у той час, коли зростає потреба в таких операціях, а самі операції стають об'єктами пильної уваги та закликів до змін.

Дослідження та висновки стосовно військових витрат, наведені в розділі 4, також відбивають і підкреслюють зростаючу роль нових центрів сили у глобальній безпеці та регіональній політиці, зосереджуючи увагу на Бразилії, Індії, Китаї, Південній Африці, Росії і Туреччині. США мають набагато вищі військові витрати, ніж будь-яка інша країна – у 2010р. близько 43% усіх світових військових витрат. Але Китай, який у 2009р. став другою країною за рівнем військових витрат, не лише утримав цю позицію у 2010р., але й одночасно збільшив відрив в обсягах військових витрат від країн, які посідають наступні місця в рейтингу, і скоротив відставання від США. У 2010р. військові витрати Китаю, що за оцінкою СІПРІ становлять \$119 млрд.,

приблизно вдвічі перевищували витрати кожної з наступних чотирьох країн: Великої Британії (\$59,6 млрд.), Франції (\$59,3 млрд.), Росії (\$58,7 млрд.) та Японії (\$54,5 млрд.). Серед 15 країн з найбільшим у світі рівнем військових витрат у 2010р. найшвидше зростали у 2001-2010рр. бюджети наступних п'яти: Китаю (189%), Росії (82%), США (81%), Саудівської Аравії (63%) та Індії (54%). Військові витрати європейських країн-членів НАТО залишалися у 2001-2010рр. стабільними або іноді навіть зменшувалися. Натомість, військові витрати країн Шанхайської організації співробітництва (ШОС, *Shanghai Cooperation Organisation, SCO*), представлені переважно Китаєм і Росією, зросли за той же період приблизно на 145%.

У розділі 5, де розглядається виробництво озброєнь, особлива увага надається успіхам у розвитку національної оборонної промисловості трьох незахідних країн, чії компанії представлені в Переліку СІПРІ 100 найкрупніших компаній-виробників озброєнь – Ізраїлю, Південної Кореї і Туреччини, – а також досліджуються стимули та виклики для цих виробників на шляху до підвищення їх рейтингів серед світових лідерів. У розділі 6, в якому аналізуються світові поставки звичайних озброєнь, увага акцентується на Індії та Пакистані, що належать до найкрупніших світових імпортерів озброєнь. Упродовж 2006-2010рр. найкрупнішим імпортером озброєнь стала Індія, випередивши Китай, який посів другу позицію, а Південна Корея – третю. Сумарно у 2006-2010рр. до цих трьох країн спрямовувалося понад 20% світових поставок звичайних озброєнь.

Дедалі більша увага надається модернізації арсеналів ядерної зброї країн, що належать до нових центрів сили. В розділі 7 аналізуються програми вдосконалення ядерних арсеналів восьми країн – США, Росії, Великої Британії, Франції, Китаю, Індії, Пакистану та Ізраїлю, – а також ядерна програма Північної Кореї. Китай, маючи четвертий за розміром ядерний арсенал, зміцнює потенціал стримування шляхом розширення та диверсифікації номенклатури балістичних ракет і прийняття на озброєння нових підводних човнів з ядерною зброєю. Індія також вживає заходів з модернізації своїх ядерних сил шляхом розширення і вдосконалення серії балістичних ракет *Agni* та розробки балістичних ракет для оснащення підводних човнів з готовністю до розгортання в середині цього десятиліття. У розділі 8 розглядаються питання контролю над ядерною зброєю і нерозповсюдження; зокрема, описується, як у 2010р., попри серйозне невдоволення окремих країн Заходу (особливо США), Бразилія і Туреччина намагалися домовитися з Іраном про передачу ним половини його запасів низькозбагаченого урану до Туреччини в обмін на паливо для цивільного ядерного реактора.

Зростання інституційної невизначеності та уразливості

Третьою важливою темою, що відбивається в багатьох розділах цього видання, стала проблема інституційної неефективності, невизначеності і слабкості. Для багатьох організацій, завданнями яких є просування миру та безпеки, дедалі гострішими є питання політичної волі та фінансових ресурсів, потрібних для виконання їх мандатів; іноді їм бракує політичної волі для

впровадження механізмів урядування там, де вони потрібні. У контексті розгляду зв'язку між ресурсами та конфліктами, в розділі 2 робиться припущення, що міжнародне співробітництво з питань врегулювання проблем браку ресурсів і залежності від них може протягом наступних років ускладнитися через загострення конкуренції і недостатню інституційну спроможність безпекових організацій. У розділі 3 наголошується на тому, що провідні інституції (наприклад, ООН, НАТО, ЄС) здійснюють переоцінку своїх миротворчих операцій, однак не здатні досягти консенсусу через брак стратегічного мислення. На миротворчі операції ООН може вплинути зростання розбіжностей між Північчю та Півднем, які полягають у прагненні країн, що розвиваються та надають переважну більшість миротворців, вимагати більшого впливу на визначення принципів і цілей цих операцій.

Попри появу у 2010р. феномену т.зв. “весни контролю над озброєннями”, інституції, що опікуються контролем над озброєннями, роззброєнням і нерозповсюдженням, все одно проходять через період невизначеності, змін і навіть викликів для нормативної легітимності. Як зазначається в розділі 8, період “традиційного контролю над озброєннями” – тобто двосторонніх договорів між Росією і США, спрямованих винятково на скорочення їх ядерних сил, – можливо, добіг кінця з підписанням у 2010р. Договору про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START*). Будь-яке подальше скорочення ядерних озброєнь Росії і США пов'язане з дедалі більш важкими переговорами навколо вирішення ряду складних питань, зокрема, протиракетної оборони, космічних та ударних високоточних озброєнь великої дальності, а також з можливою потребою переходу від двосторонніх до багатосторонніх переговорів. У цьому розділі відзначається також збереження стурбованості майбутньою долею ДНЯЗ, який, попри публічні декларації про успіх його Оглядової конференції 2010р., виявився неспроможним ефективно скоротити розрив у підходах ядерних і неядерних держав стосовно відносної важливості трьох головних положень цього Договору: нерозповсюдження, роззброєння та доступу до мирної ядерної енергії. Зусилля з поновлення дії і реформування найбільш важливого та детально опрацьованого договору з питань контролю над звичайними озброєннями, Договору 1990р. про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ, *Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE Treaty*), хоч і були у 2010р. відносно активними, але загалом залишалися повільними та мають непевні перспективи, тоді як сам Договір руйнується діями окремих його учасників. У розділі 9 увага зосереджується на подіях навколо ДЗЗСЄ та інших заходах контролю над звичайними озброєннями в Європі, а також робиться висновок про те, що попри окремі обнадійливі ознаки прогресу, ряд різнопланових стратегічних і технічних чинників продовжують стримувати рух до більш узгодженого і прийняттого загальноєвропейського підходу до майбутніх обмежень звичайних озброєнь і відповідних заходів зміцнення довіри.

Сама сутність надзвичайно глобалізованого, складного і взаємозалежного світу змушує країни переосмислювати кращі підходи до протидії загрозам розповсюдження. В розділі 10 зазначається, що такі чинники, як швидкі

наукові та технологічні зміни, збільшення неоднозначності в питаннях засобів подвійного використання і зростаюча складність глобальних мереж торгівлі та закупівель озброєнь, змушують традиційні режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією, різні ініціативи та зусилля зі збільшення спроможностей запроваджувати нові інструменти імплементації, правові механізми та підходи до співробітництва в боротьбі з розповсюдженням ЗМУ і протидії загрози її використання.

III. Загальні висновки та погляд у майбутнє

З огляду на зазначені ключові тенденції, стає зрозумілим, що сучасна система інституцій, угод і процесів, які мають давати відповіді на виклики глобальної і регіональної безпеки, озброєння та роззброєння – все те, що може бути визначено як “система управління безпекою” – перебуває під зростаючим тиском. Цей тиск походить як зсередини, так і ззовні цієї системи.

Зсередини система управління безпекою загиснута впливом кількох чинників. Одним із головних є неоднозначне розуміння традиційної і “м’якої” сили провідними країнами світу. З появою в міжнародній системі “нових” центрів сили відбувається більш рівномірний розподіл відносних сили і впливу, отже глобальні та регіональні інституції, угоди і процеси, що були створені раніше та відповідають тодішнім вимогам, повинні реалістично оцінити і пристосуватися до нових умов. Стає дедалі більш очевидним, що навіть потужні держави повинні розвивати співробітництво та шукати компромісів з іншими державами з метою як запобігання спільним проблемам безпеки, так і їх розв’язання. Із зростанням сили і впливовості таких країн, як Бразилія, Китай, Індія, Росія та ін., наявність конкурентних або різновекторних інтересів означає ускладнення в досягненні консенсусу в рамках існуючих глобальних і регіональних структур безпеки. Дуже яскравим прикладом є Рада Безпеки ООН – найважливіша світова багатостороння структура безпеки – та система її постійного членства, яка неадекватно відбиває зміну реалій у глобальній системі безпеки. Нещодавно відновлена “Велика двадцятка” (Група 20 міністрів фінансів і керівників центральних банків економічно найбільш потужних країн світу, *Group of 20, G20*), можливо, буде точніше відбивати ці реалії, однак ця організація ще не почала розглядати питання управління безпекою як пріоритетне завдання та й навряд чи вдасться до цього в найближчому майбутньому.

Відповідно, ті центри сили, які в минулому часто відігравали провідну роль в управлінні безпекою на глобальному та регіональному рівнях, надалі не можуть робити це так, як раніше. На роль цих країн – насамперед США та їх союзників у Європі – вплинула нинішня зміна відносної сили, про яку щойно згадувалося. Їх здатність вирішувати глобальні потреби людства у сфері безпеки також ослабла під впливом глобальної фінансової кризи та довготривалого економічного спаду. Громадяни США та їх основних союзників у всьому світі, вірогідно, вимагатимуть від своїх лідерів зосередитися на внутрішньому розвитку, обмеженні зовнішньої допомоги і програм підтримки в інтересах безпеки, а також уникати активності у вирішенні питань безпеки за кордоном.

Наявна система управління безпекою зазнає також зовнішнього тиску. Характер глобальної безпеки стає більш динамічним, комплексним і транснаціональним, з посиленнями і зростаючими потоками інформації, людей, капіталу та товарів. Світ змінюється швидше, ніж усталені інституції і процеси у сфері безпеки, які намагаються подолати потенційно дестабілізуючі наслідки сучасної ери, включно з такими проблемами, як кібернапади, зміни клімату, обмеженість ресурсів, нерегульована міграція, жорсткий екстремізм, транснаціональна злочинність, розповсюдження чутливих технологій, а також підпільні потоки зброї, наркотиків і грошей. Понад зазначене, більшість викликів, що виникають за межами наявної системи управління безпекою, створюються недержавними суб'єктами. Здатність недержавних суб'єктів впливати та навіть формувати порядок денний з питань безпеки для держав і сформованих державами інституцій продовжує зростати, а наслідки цього явища можуть бути як позитивними, так і негативними. Загалом, держави та їх інституції демонструють уповільнену реакцію на виклики і зростання можливостей недержавних суб'єктів.

У перспективі наявна структура і взаємозв'язки системи безпеки мають бути суттєво реформовані. Ключові інституції управління безпекою на глобальному та регіональному рівнях повинні будуть прискорити збалансовану інтеграцію нещодавно утворених держав з метою забезпечення більш узгодженої та енергійної підтримки протидії непростим викликам безпеці сьогодні та завтра. Відповідні кроки можуть охоплювати розширення постійного членства в Раді Безпеки ООН та активізацію ролі “Великої двадцятки” (*G20*) у сфері безпеки. Регіональні інституції, що опікуються питаннями безпеки, – такі, як Африканський Союз, Асоціація країн Південно-Східної Азії, Ліга арабських держав та Шанхайська організація співробітництва, – мають докласти значних зусиль для розбудови власних політичних і оперативних спроможностей реагування на транснаціональні виклики безпеки поблизу своїх кордонів, продовжувати зміцнення потенціалу мирної постконфліктної відбудови та гуманітарної допомоги, а також поглиблювати співробітництво з іншими регіональними і глобальними інституціями.

Під час розбудови таких спроможностей наявні інституції і механізми безпеки повинні намагатися вийти за рамки численних обмежень, які можуть накладати теперішні державоцентричні правила, орієнтовані на консенсус і пошук найменшого спільного знаменника. Важливим кроком уперед має стати розширення партнерства та інших форм співробітництва з дедалі більш різноманітним спектром недержавних суб'єктів, які беруть участь у вирішенні принципових завдань безпеки, зовнішньої політики та допомоги з питань розвитку. Розвиток такого співробітництва в інтересах миротворчості та операцій з надання гуманітарної допомоги є критично важливим як з метою покращення співробітництва на головних етапах цих операцій, так і для забезпечення більш стабільного переходу до довгострокових процесів побудови миру та реконструкції країн після конфлікту. Зусилля з відбудови мирного життя мають також надавати більше уваги розширенню та покращенню важливого внеску з боку цивільних експертів (або т.зв. цивільного корпусу) в таких сферах, як освіта, право, охорона здоров'я, урядові фінанси та системи аудиту.

Партнерство урядових і неурядових організацій, бізнесу, релігійних та етнічних лідерів, а також інших представників громадянського суспільства, може бути більш ефективним у практичних питаннях, що стосуються комплексних викликів безпеці. Зростатиме потреба в таких зусиллях, як “Процес Кімберлі” (*Kimberley Process*) та Ініціатива забезпечення прозорості видобувних галузей промисловості (*Extractive Industries Transparency Initiative*), про які йдеться в розділі 2, а також в участі промисловості та неурядових організацій у створенні ефективніших механізмів ядерної безпеки, контролю над загрозами, що походять від хімічних і біологічних матеріалів, контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією. Державоцентричні інституції повинні також розглянути нові та ефективні способи можливої взаємодії з багатьма досить ефективними і впливовими недержавними суб’єктами в певних нестабільних і потенційно конфліктних питаннях: стосовно органів місцевого врядування, політичних фракцій, груп під контролем лідерів місцевих бойовиків, загонів самооборони, повстанців і злочинних угруповань – з метою забезпечення більш мирного і стабільного безпекового середовища.

Попри всю їх важливість, такі заходи важко втілити в життя, особливо за умов подальшого зростання викликів міжнародній безпеці. Світ, здається, стоїть на порозі періоду зростання невизначеності та нестабільності, а також урізноманітнення природи ризиків і загроз. З огляду на ці виклики, СІПРІ та *Щорічник СІПРІ* продовжать ретельно відстежувати й аналізувати ці та інші тенденції, що стосуються міжнародної безпеки, озброєнь і роззброєння. У своїй діяльності СІПРІ прагне бути авторитетним та інформативним джерелом для нашої читацької аудиторії – лідерів, аналітиків, небайдужих громадян у всьому світі.

1. Корупція і торгівля озброєннями: гріхи через діяння

ЕНДРЮ ФАЙНШТАЙН, ПОЛ ХОЛДЕН, БАРНАБІ ПЕЙС

I. Вступ

Сфера торгівлі озброєннями унікально та непропорційно вражена корупцією. Хоч у загальному обсязі світової торгівлі частка озброєнь є дуже незначною, але згідно з одним із досліджень у цій сфері відбувається до 40% усіх корупційних дій¹. У 2010р. завершився ряд тривалих розслідувань справ хабарництва у сфері торгівлі озброєннями, зокрема діяльності французької компанії *DCNS* на Тайвані і британської *BAE Systems* у Великій Британії і Сполучених Штатах². При цьому час, потрібний для завершення згаданих розслідувань, а також часто незадовільні результати та незначний обсяг санкцій проти цих компаній – не кажучи вже про безліч випадків, що ніколи не розслідувалися, – ілюструють рівень складності протидії корупції у сфері торгівлі озброєннями та небажання влади це робити.

Метою цього розділу є спроба з'ясувати, чому торгівля озброєннями є настільки корупціогенною. Зокрема, стверджується, що корупція значною мірою негативно впливає на країни, що є як покупцями, так і продавцями озброєнь, підриваючи демократичні засади, верховенство права і глобальну безпеку. В підрозділі II дається визначення корупції і стисло обговорюються особливості торгівлі озброєннями, що роблять її вразливою до цього негативного явища. В підрозділі III на прикладі надзвичайно суперечливого контракту з продажу озброєнь у Південній Африці розглядаються деякі аспекти корупції у сфері торгівлі озброєннями. В підрозділі IV на прикладі Південної Африки та інших країн розкривається негативний вплив корупції в більш широкому контексті. В підрозділі V робляться висновки і пропозиції стосовно багатосторонніх, міжнародних і національних ініціатив, які допомогли б обмежити рівень корупції у сфері торгівлі озброєннями і врахувати права тих, хто страждає від наслідків корупційних оборудок.

¹ Цей показник було визначено у 2003р. в дослідженні Д.Робера, виконаного на замовлення *Transparency International*. Див.: Roeber, J., 'Hard-wired for corruption: the arms trade and corruption', *Prospect*, no.113 (28 Aug. 2005).

² Французька державна оборонна компанія *DCNS* разом із *Thales* мали, за вироком суду, сплатити Уряду Тайваню штраф у понад \$800 млн. через визнання їх винуватими у виплаті хабарів з метою завищення ціни на фрегати, поставлені у 1991р. в рамках збройового контракту вартістю \$2,8 млрд. Див.: 'Taiwan wins arms suit', *Straits Times*, 5 May 2010. Про *BAE*, див.: USA v. BAE Systems plc, United States District Court for the District of Columbia, Court docket number: 10-CR-035-JDB, Washington, DC, 4 Feb. 2010, <<http://www.justice.gov/criminal/fraud/fcpa/cases/bae-systems.html>>; Feinstein, A., *The Shadow World: Inside the Global Arms Trade* (Hamish Hamilton/Farrar, Straus & Giroux: London/New York, forthcoming 2011).

II. Розуміння корупції у сфері торгівлі озброєннями

Що таке корупція?

Термін “корупція” має значне емоційне навантаження та часто вживається без чіткого змістовного визначення. Навіть у ключових міжнародних документах він часто залишається досить неоднозначним. Так, у Конвенції ООН проти корупції (КПК, *United Nations Convention against Corruption, UNCAC*) не вдалося визначити цей термін, оскільки “під час переговорів консенсусу з приводу визначення корупції досягнуто не було”³. Замість цього, в КПК робиться спроба торкнутися “особливих видів корупції” без визначення загальних рамок тлумачення цього терміну. Попри це, КПК є юридично зобов’язуючим документом, згідно з яким держави-учасниці мають впроваджувати правові механізми обмеження корупції. Подібно до КПК, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР, *Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD*) утримується від визначення корупції, попри наявність власної антихабарницької та антикорупційної програм і здійснення моніторингу як хабарництва, так і корупції. В Конвенції ОЕСР 1997р. з питань боротьби проти підкупу іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях (*OECD Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions*) увага зосереджується на специфічному питанні хабарництва за участі вищих іноземних посадовців⁴. Однак, ця Конвенція не є юридично зобов’язуючою і лише пропонує кожній з країн-членів ОЕСР запроваджувати законодавство на підтримку її положень.

Чітке визначення корупції дає *Transparency International (TI)* – “зловживання наданою владою для отримання особистої вигоди”⁵. Крім того, *TI* визначає як “корупцію за правилами”, так і “корупцію проти правил”. “Корупцією за правилами” вважається “плата за сприяння, коли хабар надається для отримання преференцій в законних діях отримувача хабара”, а “корупцією проти правил”, – коли “хабар надається для отримання послуг, які хабарнику надавати забороняється законом”. У цьому розділі використовується визначення корупції, що дає *TI*, але дещо розширене – за рахунок внесення до нього “акту корупції”, який визначається як пропозиція або будь-яке додаткове заохочення, що може призвести або призводить до

³ United Nations, ‘United Nations Convention against Corruption’, Press briefing, 31 Oct. 2003, <<http://www.un.org/News/briefings/docs/2003/costatouq.doc.htm>>. Конвенція ООН проти корупції, прийнята 31 жовтня 2003р. та набула чинності 14 грудня 2005р. Див.: *United Nations Treaty Series*, vol.2349 (2007).

⁴ Конвенція ОЕСР з питань боротьби проти підкупу іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях підписана 17 грудня 1997р. та набула чинності 15 лютого 1999р., <http://www.oecd.org/department/0,3355,en_2649_34859_1_1_1_1_1,00.html>. Про Робочу групу ОЕСР у справах боротьби проти підкупу в міжнародних ділових операціях див.: <http://www.oecd.org/document/5/0,3746,en_2649_34859_35430021_1_1_1_1,00.html>.

⁵ Transparency International, ‘Frequently asked questions’, [n.d.], <http://www.transparency.org/news_room/faq/corruption_faq>.

отримання несправедливих переваг. Це означає, що до корупційної змови є причетними два або більше добровільних учасників, причому корумпованими мають бути визначені обидві сторони – і та, що пропонує, і та, що отримує таке заохочення.

Методи та засоби корупції у сфері торгівлі озброєннями

У торгівлі озброєннями використовується широкий набір методів і засобів отримання незаконного впливу на осіб, які приймають рішення. В цьому підрозділі розглянуто чотири найпоширеніші з них: (а) надання хабара; (б) ухилення від декларування конфлікту інтересів; (в) обіцянка працевлаштування після звільнення з посади; (г) пропозиція преференцій в бізнесі.

Хабарництво є першим і найбільш відомим методом, притаманним усім видам торгівлі озброєннями. У таких випадках здійснюється або пропонується сплата готівкою чи натурою (наприклад, діамантами чи іншими коштовностями) заради впливу на рішення про закупівлю озброєнь. Для спрощення або приховування виплат і відповідних фінансових зв'язків сучасні торговці озброєннями найчастіше використовують мережу міжнародних банків. Надзвичайно рідко можна зустрітися з випадками прямої передачі хабара або “заохочення” від постачальника до посадовця чи установи. Замість цього, часто використовують послуги третьої сторони, яка “змащує колеса” збройових контрактів. Це забезпечує юридичне відокремлення постачальника від корупційного акту. У випадку найбільшого у світі збройового контракту *al-Yamamah* між Великою Британією і Саудівською Аравією, так само, як і в наведеному нижче прикладі з Південною Африкою, було зроблено висновок, що компанія *BAE Systems* створила складну павутину міжнародних банківських операцій і послуг третіх сторін з метою забезпечення максимальної таємності і приховування виплат посадовцям⁶.

Другий метод, характерний для офіційних збройових контрактів за участі урядів, – ухилення від декларування конфлікту інтересів. Ідеться як про конфлікт, що вже існував до початку потенційного контракту, так і про конфлікт, що активно створюється в очікуванні майбутнього контракту. У випадку конфлікту інтересів посадовці або установи мають фінансовий зиск – або безпосередньо, або через третю сторону, якою часто буває родич або довірена особа, – від успіху певного постачальника озброєнь в отриманні контракту. Посадові особи можуть надавати контракти постачальнику в очікуванні персональної фінансової винагороди або через наявність власного фінансового інтересу в певній компанії, яка очікує на суттєві прибутки після рішення на користь відповідного постачальника озброєнь.

⁶ Про справу *al-Yamamah* див.: Leigh, D. and Evans, R., ‘The BAE files: the al-Yamamah deal’, *The Guardian*, 7 June 2007. Про випадок у Південній Африці див. підрозділ III нижче; а також: Feinstein (посилання 2); Murphy, G., British Serious Fraud Office, Affidavit submitted as Annexure JDP-SW12 in the High Court of South Africa (Transvaal Provincial Division) in the matter of *Ex Parte* the National Director of Public Prosecutions (applicant) re: an application for issue of search warrants in terms of Section 29(5) and 29(6) of the National Prosecuting Authority Act, No.32 of 1998, as amended (2008).

Третій метод є трохи глибше юридично прихованим, ніж два попередніх, – працевлаштування після звільнення. Він також відомий як “двері в обидва напрями”, – коли посадову особу влаштовують на роботу невдовзі або відразу після звільнення з посади. В багатьох випадках пропозиція працевлаштування робиться відповідній особі тоді, коли вона ще перебуває на посаді, стимулюючи її таким чином до рішень, вигідних бізнесу майбутнього роботодавця⁷. В окремих країнах, таких як США, законодавчо закріплено вимогу до офіційних посадових осіб – витримувати період “охолодження” перед початком роботи на приватну компанію, яка має зв’язок з попередньою роботою на публічній посаді. Однак цей період часто буває нетривалим; іноді ця вимога повністю ігнорується або її можна нівелювати шляхом, наприклад, виплати бонусів офіційним особам від компанії-роботодавця.

“Двері в обидва напрями” між урядом, військовими та виробниками озброєнь розмивають межу між державою та оборонною промисловістю⁸. У США впродовж 2004-2008рр. 80% усіх звільнених три- та чотиризіркових генералів стали співробітниками або консультантами в оборонній промисловості⁹. Викликає стурбованість те, що багатьом з них роботу запропонували ще до їх відставки та чимало з них при цьому зберегли впливову роль військових радників в Уряді США. Один з найбільш відомих випадків “дверей в обидва напрями” стосується першого заступника помічника Міністра Військово-повітряних сил (ВПС) США з питань закупівель і менеджменту Д.Друюн (*Darleen Druyun*). Вона відповідала за переговори про лізинг літаків-заправників і контракт вартістю понад \$20 млрд., який отримала фірма *Boeing*. Вона передавала фірмі *Boeing* конфіденційну інформацію про конкурентів і планувала контракт таким чином, щоб він відповідав характеристикам літаків і бюджетним потребам цієї компанії¹⁰. За це *Boeing* влаштував на роботу її дочку та зятя, а також призначив Д.Друюн заступником генерального директора філіалу компанії з виробництва систем протиракетної оборони. Після судового розгляду Д.Друюн була засуджена до дев’ятимісячного ув’язнення з мінімальним режимом ізоляції, а також до додаткового відносно м’якого покарання, не пов’язаного з позбавленням волі¹¹.

⁷ Див., наприклад: Silverstein, K., *Private Warriors* (Verso: London, 2000); Silverstein, K., ‘How does the defense industry arm itself against budget cuts? With the Pentagon’s top brass’, *Mother Jones*, Nov./Dec. 1998.

⁸ Див., наприклад: Hartung, W.D., *Prophets of War: Lockheed Martin and the Making of the Military-Industrial Complex* (Nation Books: New York, 2011); Johnson, C., *The Sorrows of Empire: Militarism, Secrecy, and the End of the Republic* (Metropolitan: New York, 2004).

⁹ Bender, B., ‘From the Pentagon to the private sector’, *Boston Globe*, 26 Dec. 2010.

¹⁰ Wayne, L., ‘Documents show extent of lobbying by Boeing’, *New York Times*, 3 Sep. 2003.

¹¹ Cahlink, G., ‘Ex-Pentagon procurement executive gets jail time’, Government Executive.com, 1 Oct. 2004, <<http://www.govexec.com/dailyfed/1004/100104g1.htm>>; Palmer, K., ‘Former Air Force acquisition official released from jail’, Government Executive.com, 3 Oct. 2005, <<http://www.govexec.com/dailyfed/1005/100305k2.htm>>; Leung, R., ‘Cashing in for profit? Who cost taxpayers billions in biggest Pentagon scandal in years?’, *60 Minutes*, CBS, 5 Jan. 2005, <<http://www.cbsnews.com/stories/2005/01/04/60P/main664652.shtml>>.

Останній з поширених методів корупції, що тут розглядаються, – пропозиція преференцій в бізнесі – викликає особливе занепокоєння в контексті програм зустрічної торгівлі (офсетів), яка часто супроводжує великі збройові контракти. В рамках цих суперечливих програм компанія-постачальник дає згоду на інвестування у промисловість країни-покупця з метою нібито компенсації економічних наслідків витрат на придбання озброєнь¹². Корисність таких офсетів є дискусійною, оскільки виконання компаніями відповідних зобов'язань є, у кращому випадку, фрагментарним, а багато компаній вносять до ціни контракту вартість санкцій за його неповне виконання. Офсети часто здійснюються в непрозорий спосіб, оскільки компанії-постачальники та уряди відмовляються від стороннього контролю під приводом збереження комерційної таємниці. Така таємність створює також умови для приховування спроб зловживання впливом. Є підозри, що посадові особи можуть задешево або безоплатно отримувати акції компаній, створених з метою просування офсетних програм, або вимагати вкладення інвестицій компанії-постачальника безпосередньо в компанію, в якій присутні інтереси посадовців і навіть політичних партій.

Чому торгівля озброєннями є уразливою до корупції?

На думку Д.Робера, торгівля озброєннями тісно пов'язана з корупцією – сама структура цієї торгівлі пояснює домінування і природу характерної саме для неї корупції¹³. До особливостей, що притаманні торгівлі озброєннями і сприяють корупції, відносять: (а) таємність на підставі інтересів національної безпеки та комерційної таємниці; (б) корпоративну солідарність покупців, постачальників і посередників; (в) складність, фрагментарність і, в багатьох випадках, недостатню прозорість процесів виробництва, транспортування озброєнь, а також відповідних фінансових мереж та інструментів на глобальному рівні; (г) технічні особливості продукції; (д) складнощі купівельних процедур; (е) високі фінансові дивіденди разом із відсутністю наслідків.

Перша з цих особливостей – глибокий і міцний зв'язок торгівлі озброєннями з питаннями національної безпеки та турбота про комерційну таємницю – часто зумовлюють завісу невизначеності та суворой секретності навколо збройових контрактів. Яка б форма підзвітності не пропонувалась, учасники підготовки контракту залишаються захищеними від перевірок. Таким чином часто вдається приховати корупцію, конфлікти інтересів, неефективні рішення та недоцільні підходи до вирішення питань національної безпеки. Як наслідок – торгівля озброєннями є однією з найменш підконтрольних і підзвітних сфер державної і приватної діяльності¹⁴.

Принциповий зв'язок між торгівлею озброєннями та національною безпекою зумовлює ще одну особливість: незвичайно тісні відносини між компаніями-виробниками, їх агентами, посередниками, дилерами, а також

¹² Brauer, J. and Dunne, J.P. (eds), *Arms Trade and Economic Development: Theory, Policy and Cases in Arms Trade Offsets* (Routledge: London, 2004).

¹³ Roeber, J. (посилання 1).

¹⁴ Feinstein (посилання 2).

політичними структурами. Зокрема, межі між урядовими агенціями, відповідальними за оборону, розвідку, безпеку, та компаніями, що працюють у сфері торгівлі озброєннями, є дуже розмитими. Це забезпечує торгівлі озброєннями унікальні позиції на політичній арені – як у питаннях впливу на урядові рішення, так і в отриманні таємної інформації про урядові наміри і плани дій. Цей, т.зв. оборонно-промисловий комплекс постійно продукує передумови для отримання вигоди, авантюризму та корупції – і все це маскується під гаслом національної безпеки.

Найбільш небезпечним є те, що корупція на цьому рівні створює захисне коло: якщо політичний клас виявляється причетним до корупції у сфері торгівлі озброєннями, то він вдається до значного політичного тиску з метою обмеження відповідних розслідувань і переслідувань. Таємність провокує подальшу корупцію, яка, своєю чергою, посилює потребу в ще більшій закритості. Це знижує ефективність бюджетного процесу і процедур закупівель, а також підриває верховенство права, що проявляється у типовому явищі відсутності політичної волі для боротьби з корупцією у багатьох країнах-виробниках і покупцях озброєнь.

Третьою особливістю торгівлі озброєннями є її глобальний характер і пов'язані з цим складні схеми замовлення, поставок і доставки. Часто контракти оформлюються у складний і прихований спосіб, що передбачає залучення кількох брокерів, транспортних агентств, покупців і виробників, які часто працюють у різних країнах. В окремих випадках збройові контракти спочатку укладаються урядами, які потім звертаються із замовленнями до виробників. В інших випадках урядові органи укладають контракти безпосередньо з комерційними структурами-постачальниками, що підтримують бізнесові стосунки між собою або з третіми особами, окремі з яких навіть можуть не бути юридичними особами. Отримувачами озброєнь можуть бути й недержавні суб'єкти – від озброєних загонів самооборони до повстанських угруповань і неформальних терористичних об'єднань. Продаж і поставки озброєнь для таких груп (як правило, невеликими партіями) часто здійснюються через посередників чи агентів, яких також називають збройовими брокерами або дилерами¹⁵. Посередники, як правило, залучаються до самих різних видів поставок озброєнь – крупних і невеликих, легальних і нелегальних, державних і недержавних – і часто саме вони відіграють принципову роль у випадках хабарництва або корупції.

На практиці багато випадків поставок озброєнь супроводжуються елементами всіх зазначених явищ, що охоплюють аспекти законності та етики в усьому їх спектрі – від офіційної торгівлі до чорного ринку. Оскільки операції на чорному ринку є нелегальними як за задумом, так і за виконанням, то в інтересах зовнішньої політики урядами таємно проводяться операції на “сірому ринку” – з елементами як легальної, так і нелегальної діяльності. Межі між цими двома ринками є доволі невизначеними, тому до операцій

¹⁵ Дилерами загалом вважають посередників, які купують озброєння, щоб потім з вигодою їх продати; брокери не мають власних озброєнь на продаж, а домовляються про їх продаж або за гроші, або за натуральні еквіваленти (тобто діаманти, нафту або деревину).

з продажу озброєнь, яким притаманний елемент незаконності, вживається термін “тіньовий сектор”¹⁶. Багато учасників торгівлі озброєннями здійснюють діяльність як в офіційному, так і тіньовому секторах, продаючи і великі системи озброєнь і стрілецьку зброю та легкі озброєння як урядовим структурам, так і неформальним утворенням. Вважається, що В.Бут (*Viktor Bout*) забезпечував поставки озброєнь і логістичну підтримку не лише для Аль-Каїди та Революційних збройних сил Колумбії (*Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia, FARC*), але також і для Уряду США та ООН¹⁷. Х.Томет (*Heinrich Thomet*), громадянин Швейцарії і власник компаній на Балканах і Кіпрі, надавав брокерські послуги в рамках контрактів Міністерства оборони США та водночас був внесений до спостережних списків Уряду США як підозрюваний в нелегальній торгівлі озброєннями під час ряду конфліктів у всьому світі¹⁸.

Зловмисники-корупціонери вже навчилися маскувати сліди діяльності в заплутаних схемах відносин між державами, агентами, компаніями, дочірніми підприємствами, приховуючи таким чином корупційні виплати комісійних, оплату консультаційних послуг, субпідрядів, компенсаційних і бартерних операцій. Глобальний характер торгівлі озброєннями забезпечує їй широке прикриття, оскільки антикорупційне право і правоохоронна діяльність обмежені переважно національними кордонами та національним законодавством. Слідчі змушені продиратися крізь перепони юрисдикції і покладатися на результати ускладнених багатонаціональних розслідувань, які іноді залежать від слабких, повільних або корумпованих правових систем.

Четвертою особливістю торгівлі озброєннями є її технічна специфіка. Торгівля озброєннями часто (але не завжди) пов’язана з високотехнологічним обладнанням, на якому достатньо добре розуміються лише кілька експертів. Це означає, що в багатьох контрактах на остаточне рішення мають вплив обмежене число експертів. Якщо до цього додати незначне число політиків і посадовців, які беруть участь у затвердженні цих рішень, то в результаті складається ситуація, коли потенційному корупціонеру, щоб отримати нелегальний вплив і забезпечити собі контракти, потрібно заохотити лише кількох осіб.

П’ятою особливістю торгівлі озброєннями, що безумовно сприяє корупції, є необхідність швидкої закупівлі озброєнь за умов вже триваючого або невідворотного конфлікту. Традиційним наслідком у таких випадках є, як правило, поспішні рішення про закупівлю в умовах обмеженого контролю. На додаток, особливо в умовах громадянської війни або гострого внутрішнього

¹⁶ Feinstein (посилання 2).

¹⁷ Farah, D. and Braun, S., *Merchant of Death: Money, Guns, Planes, and the Man Who Makes War Possible* (John Wiley & Sons: Hoboken, NJ, 2007).

¹⁸ Див., наприклад: Amnesty International (AI), *Dead on Time: Arms Transportation, Brokering and the Threat to Human Rights* (AI: London, 9 May 2006); US House of Representatives, Committee on Oversight And Government Reform, ‘The AEY Investigation’, Majority Staff Analysis, 24 June 2008, p.9, <<http://oversight-archive.waxman.house.gov/documents/20080624102358.pdf>>.

конфлікту, припиняє дію принцип верховенства права, і необхідність закупівлі озброєнь будь-яким доступним шляхом починає диктуватися високою політикою. В такій правовій чорній дірі розквітає жадібність до отримання якомога більшої вигоди та повальна корупція.

Шостою особливістю є величезна вартість окремих контрактів, а з огляду на те, що щороку реалізується лише незначна кількість дуже дорогих контрактів, навколо них розгортається напружена конкурентна боротьба. Це провокує ситуації, коли дуже великі хабарі можуть пропонуватися обмеженому числу осіб, причетних до схвалення рішень. Її останньою особливістю є поширена безкарність осіб і компаній, які вдаються до корупції у сфері торгівлі озброєннями, що заохочує причетних до цього бізнесу продовжувати злочинну діяльність і сприяє залученню до неї нових учасників.

Попри те, що деякі з описаних тут особливостей є актуальними для корупції і в інших сферах, унікальною особливістю торгівлі озброєннями є те, що в ній присутні всі ці прояви разом, і що акт злочину може відбутися та залишитися прихованим під прикриттям гасел про національну безпеку. Проблема не лише в тому, що розслідування або юридичні процедури часто припиняються (якщо вони взагалі розпочинаються) через їх загрозу національним інтересам, а в тому, що більша частина інформації про поставки озброєнь практично ніколи не оприлюднюється. В більшості держав, майже незалежно від їх політичного устрою, відчувається брак політичної волі до активного розслідування та покарання нелегальної діяльності у сфері торгівлі озброєннями¹⁹.

III. Південноафриканська “збройова оборудка”: підрив нестійкої демократії

Ухвалене в 1999р. Урядом Південної Африки рішення про стратегічні оборонні закупівлі (*Strategic Defence Procurement*, далі – “збройова оборудка”, *arms deal*) стало одним з найбільш суперечливих рішень демократичного Уряду країни, що прийшов до влади після повалення режиму апартеїду з гаслами скорочення військових витрат на користь соціально-економічного розвитку²⁰. Критики цього рішення вказували на надмірну вартість оборудки, її сумнівну доцільність і цілий ряд звинувачень у корупції, що призвели до кримінального розслідування на предмет поспішності та підозрілого характеру закупівлі²¹. З цієї та інших причин саме ця “збройова оборудка” є одним з найбільш виразних прикладів корупції у сфері торгівлі озброєннями.

Зазначене рішення передбачало закупівлю сучасної високотехнологічної військової техніки на суму, що зрештою склала близько 70 млрд. рендів

¹⁹ Feinstein (посилання 2).

²⁰ Про військові витрати Південної Африки див. підрозділ VIII розділу 4 цього видання.

²¹ Див., наприклад: Holden, P., *The Arms Deal in Your Pocket* (Jonathan Ball: Cape Town, 2008); Crawford-Browne, T., *Eye on the Money* (Umuzi: Cape Town, 2007); Feinstein, A., *After the Party: Corruption, the ANC and South Africa's Uncertain Future*, 2nd edn (Verso: London, 2010).

(\$11 млрд.)²². Рішення передбачало поставки: (а) 26 реактивних винищувачів – бойових літаків *Gripen* від *BAE* та шведської компанії *Saab*, дев'ять з яких – у двомісному варіанті, а решта – в одномісному; (б) 24 реактивних учбово-бойових літаків *Hawk* від *BAE*; (в) 30 легких вертольотів *A109M* від італійської фірми *Agusta*; (г) чотирьох корветів *AK200 MEKO* від німецького консорціуму *German Frigate Consortium (GFC)* на чолі з компанією *ThyssenKrupp*, комплектація та оснащення яких забезпечували французька сторона (*Thomson-CSF/Thales*) разом з місцевою компанією *African Defence Systems*; а також (д) трьох підводних човнів класу *209* у варіанті *1400MOD* від німецького консорціуму *German Submarine Consortium* на чолі з компанією *Ferrosaal*²³. Кожне з цих придбань суперечило бюджетним процедурам і порядку закупівель, запровадженим у Південній Африці після перших загальнонаціональних виборів у 1994р., та давало підстави для звинувачень у корупції і неефективному менеджменті²⁴. Зокрема, дві статті придбань привернули особливу увагу критиків: реактивні літаки (вартість яких складала 50% загальної вартості всього обсягу придбань) і корвети.

Курйозний вибір літаків *Hawk*, *Gripen* і корветів

Рішення про закупівлю літаків бере початок ще до 1994р., коли ВПС Південної Африки почали планувати заміну літаків після скасування ембарго на поставки озброєнь до країни. Станом на середину 1996р., відповідно до затверджених у 1995р. критеріїв закупівлі учбово-бойового та бойового літака-винищувача, ні *Gripen*, ні *Hawk* не потрапили до остаточного переліку варіантів, оскільки перший вважався “надто дорогим”, а другий мав “високу ціну” і не відповідав “оперативним вимогам ВПС ПАР”²⁵. Влітку 1997р. Колегія ВПС ПАР (*SAAF Command Council*) оголосила про зміну критеріїв

²² Ця величина, обчислена авторами, враховує: заявлену вартість контрактів у рендах до 2008р.; заплановані обсяги залишкових виплат у бюджетах до 2011р.; виплати відсотків (що сплачуватимуться до 2018р.); а також оцінки “прихованих” витрат, обчислених на підставі даних Доповіді Міністерства фінансів (*South African Treasury's Affordability Report*) та Генерального ревізора Південної Африки (*South African Auditor-General*) про перевірку ефективності витрат. У січні 2011р. було оголошено, що, станом на жовтень 2010р., загальна вартість закупівлі склала 42,362 млрд. рендів; ще 4,9 млрд. рендів планувалося витратити до середини 2011р. Водночас, на відміну від даних, оприлюднених у 2008р., нові оголошені показники не містять інформації про щорічні витрати, що ускладнює оцінку їх достовірності; тому розрахунки 2008р. залишаються найбільш прийнятними для використання. Див.: Sisulu, L., South African Minister of Defence and Military Veterans, ‘Question 2768’, Written reply to question posed by P.J. Groenewald, South African National Assembly, 25 Jan. 2011, Parliamentary Monitoring Group, South Africa, <<http://www.pmg.org.za/node/22744>>.

²³ Engelbrecht, L., ‘South Africa’s multi-billion arms programme revisited (part one)’, Arms Deal Virtual Press Office, 15 Oct. 2001, <http://www.armsdeal-vpo.co.za/articles03/revisited_one.html>; Holden, P. (посилання 21), p.20.

²⁴ Feinstein (посилання 21).

²⁵ Myburgh, J., ‘BAe and the arms deal’, Moneyweb, 14 Aug. 2007, <<http://www.moneyweb.co.za/mw/view/mw/en/page292686?oid=153753&sn=2009%20Detail>>; Myburgh, J., ‘BAe and the arms deal (II)’, Moneyweb, 15 Aug. 2007, <<http://www.moneyweb.co.za/mw/view/mw/en/page292686?oid=154018&sn=2009%20Detail>>; *Strategic Defence Packages: Draft Report of the Auditor-General*, [n.d.], chapter 5; Holden (посилання 21), chapter 5.

закупівлі. Відповідно до нових вимог, до остаточного переліку потрапив *Gripen*, а *Hawk* – ні. Кількома місяцями пізніше, в листопаді 1997р., на виконання прямого розпорядження Міністра оборони Д.Модісе (*Joe Modise*), ВПС ПАР повернулися до оновленого варіанту старої системи критеріїв, внаслідок чого було обрано і *Gripen*, і *Hawk*²⁶.

Рішення про повернення до оновленого варіанту старої системи критеріїв гостро критикували посадові особи ВПС ПАР, які зазначали, що зростання вартості не призвело до покращення можливостей літаків²⁷. Перегляд згідно з оновленими критеріями призвів до того, що *Gripen* посів останнє місце в переліку, де на першому місці був німецький бойовий літак *AT2000* компанії *Daimler-Benz Aerospace*, а літак *Mirage 2000* французької компанії *Dassault* – на другому²⁸. Остаточний успіх літака *Gripen* зумовила нібито та обставина, що компанія *Saab* виявилась єдиним претендентом, яка подала інформацію про порядок фінансування, – що було одним із трьох головних критеріїв оцінки пропозицій²⁹. Викликає велику недовіру те, що *Daimler-Benz* або *Dassault* не спромоглися подати такий принциповий елемент своєї пропозиції, при цьому ні Генеральний ревізор, ні представники Міністерства фінансів Південної Африки не змогли знайти жодних слідів запитів, які мали б надсилатися до обох компаній³⁰.

Під час вибору літака *Hawk* також були подібні цікаві моменти. У 1998р. *Hawk* потрапив до остаточного переліку з чотирьох потенційних варіантів. Після попередніх оцінок він посів третє місце. Як найкращий варіант розглядався літак італійської компанії *Aermacchi MB339FD*, що був приблизно вдвічі дешевшим за *Hawk*. Після підрахунку результатів найкращим виявився літак *MB339FD* (100 балів); *Hawk* отримав лише 44,2 бала³¹. 30 квітня 1998р. Міністр оборони Д.Модісе розпорядився, щоб члени тендерного комітету застосували підхід “перспективного бачення”, а критерій вартості мав бути вилучений з критеріїв вибору літака³². Це був явно спірний крок, особливо з огляду на обмеженість оборонного бюджету та важливість контракту – найбільшого з часу встановлення демократії. Невдовзі секретар Міністерства оборони генерал П.Штейн (*Pierre Steyn*) подав у відставку на знак протесту, заявивши: “Я мав забезпечити належну звітність Парламентові стосовно вартості, але не зміг цього зробити”³³.

Але навіть після вилучення критерію вартості, *Hawk* не отримав переваги над *MB339FD*³⁴ – цього вдалося домогтися завдяки величезним компенсаційним пропозиціям, які були приблизно в 10 разів вищими за інших

²⁶ South African Auditor-General, National Prosecuting Authority and the Public Prosecutor, *Joint Investigation Report into the Strategic Defence Procurement Packages* (Government Communication and Information Service: Pretoria, 14 Nov. 2001), para. 4.3.1.4.

²⁷ *Strategic Defence Packages* (посилання 25), chapter 8.

²⁸ *Strategic Defence Packages* (посилання 25), chapter 5, para. 5.6.1.6.

²⁹ *Strategic Defence Packages* (посилання 25), chapter 5, para. 5.6.6.2.

³⁰ *Strategic Defence Packages* (посилання 25), chapter 5, para.5.9.7.1.

³¹ *Strategic Defence Packages* (посилання 25), chapter 5, para.5.8.3.6.

³² South African Auditor-General et al. (посилання 26), para.4.5.1.10.

³³ Sole, S and Groenink, E, ‘Pierre Steyn speaks out about the arms deal’, *Mail & Guardian*, 2 Feb. 2007.

³⁴ South African Auditor-General et al. (посилання 26), paras 4.5.3.6 and 4.5.3.7.

претендентів. Однак після перевірки цих компенсаційних пропозицій Міністерством торгівлі і промисловості ПАР, виявилось, що члени конкурсного комітету суттєво завишили їх – з 1,5 млрд. рендів (\$245 млн.) до 10 млрд. рендів (\$1,6 млрд.)³⁵. Оцінка пропозицій двох головних претендентів виявила принципові проблеми, що робили їх нездійсненними. А без них “BAE фактично залишався без компенсаційного пакета”³⁶. Генерал П.Штейн пізніше зауважив, що для нього вибір на користь літака *Hawk* “був очікуваним із самого початку”, а командувач ВПС ПАР зазначав, що згода на вибір *Hawk* і *Gripen* можлива лише “у випадку політичного рішення”³⁷.

Процес вибору корвета *MEKO* консорціуму *GFC* був так само затьмарений сумнівними процедурами. Обмежене міжвідомче розслідування “збройової оборудки” виявило, що *GFC* обрали попри проблеми з його пропозиціями, зокрема, що цікаво, – неподання всіх необхідних документів на підтримку заявки на участь у конкурсі³⁸. Вищі посадові особи Міністерства оборони, включно з керівником служби закупівель Національних сил оборони ПАР (НСО, *South African National Defence Force, SANDF*) Шаміном “Чіппі” Шайком (*Shamin ‘Chippy’ Shaik*), наполягали на тому, що це не повинно стати підставою для відсторонення *GFC*. Із проектів актів ревізії пізніше стало зрозумілим, що перемога *GFC* над його найближчим суперником, іспанською суднобудівною компанією *Bazan*, яка, вірогідно, подала найбільш прийнятну пропозицію, стала можливою внаслідок суттєвих процедурних маніпуляцій³⁹.

Підозри в корупції

Контракти на *Gripen*, *Hawk* і корвет постійно супроводжувалися численними звинуваченнями в корупції. У випадку літаків *Gripen* і *Hawk* підставами могли бути конфлікт інтересів і прямі хабарі. Перше частково впливало з бізнес-інтересів Міністра оборони Д.Модісе, який відіграв ключову роль у забезпеченні вибору на користь консорціуму *BAE-Saab*. Невдовзі після підписання контрактів з’ясувалося, що Д.Модісе в 1997р. придбав акції компанії *Conlog* шляхом складної схеми виплат, у результаті чого він, фактично, отримав ці акції безплатно⁴⁰. *Conlog* була представлена *BAE* під час конкурсних процедур як потенційний отримувач великих офсетних контрактів⁴¹. Використовуючи конфіденційну інформацію, Д.Модісе придбав

³⁵ South African Auditor-General et al. (посилання 26), paras 4.5.3.6 and 4.5.5.3.

³⁶ South African Auditor-General et al. (посилання 26), paras 4.5.5.2 and 4.5.5.3.

³⁷ Цит. за Feinstein (посилання 21), с.191.

³⁸ South African Auditor-General et al. (посилання 26), para.7.3.5.4 (i).

³⁹ *Strategic Defence Packages* (посилання 25).

⁴⁰ ‘MK boss was bought’, *Nosweek*, no.52 (Dec. 2003). Див. також: Kirk, P., ‘Three foresightful architects’, *Citizen*, 16 Dec. 2003; Groenink, E. and Sole, S., ‘The musketeers who bought the jets’, *Mail & Guardian*, 2 Feb. 2007.

⁴¹ South African Government Information Service, ‘National Industrial Participation (NIP)–Defence Summary: Project Description’, Sep. 1999, <<http://www.info.gov.za/issues/procurement/background/nip.htm>>.

акції *Conlog*, сподіваючись, що після підписання збройових контрактів їх вартість буде зростати внаслідок виконання *BAE* її компенсаційних зобов'язань⁴². Це дало Д.Модісе вагомий стимул забезпечити вибір на користь *BAE*. Після відставки Д.Модісе з Уряду на початку 1999р., він очолив *Conlog*⁴³.

Додатковою і навіть більш важливою підставою для підозр стало виявлення доказів стосовно значних обсягів виплат компаніями *BAE* і *Saab* ключовим учасникам цього процесу закупівлі озброєнь. У 2008р. британський Відділ боротьби з крупним шахрайством (*British Serious Fraud Office, SFO*) зробив подання до судів ПАР на розшук двох південноафриканських бізнесменів⁴⁴. У цьому поданні розкривалася розгалужена мережа компаній-посередників та індивідуальних брокерів, які забезпечували отримання грошей впливовими особами. З метою проходження виплат з дотриманням найвищого рівня таємності, *BAE* зареєстрував на Британських Віргінських Островах компанію *Red Diamond Trading*, яка, своєю чергою, перебувала під контролем дочірнього підрозділу *BAE* – компанії *Headquarters Marketing* (пізніше перейменованої на *International Business Support*). Виплати формувалися на рахунках компанії *Red Diamond* і звітти йшли до компаній, контрольованих представниками *BAE*. Загальна сума зафіксованих *SFO* комісійних виплат склала £115 млн. (\$207 млн.), переказаних дочірніми компаніями *BAE* різним особам, пов'язаним із зазначеною оборудкою.

Крім Д.Модісе, іншим отримувачем, який привернув найбільшу увагу в цій справі, був Ф.Хлонгване (*Fana Hlongwane*), близький соратник Д.Модісе ще за часів його перебування за межами країни. Д.Модісе в середині 1990-х років призначив Ф.Хлонгване до складу спостережної ради південноафриканської державної оборонної компанії *Denel*, а в 1994р. зробив його політичним радником. Це була надзвичайно важлива посада, яка давала Ф.Хлонгване значний вплив на Д.Модісе, а також дозволяла йому регулювати доступ до Міністра. Ця посада оплачувалася за рахунок Міністерства оборони, що забезпечувало Ф.Хлонгване статус офіційної особи. Згідно з поданням *SFO* та іншими джерелами, Ф.Хлонгване отримав значні виплати від *BAE*, зокрема суму £10 млн. (\$19,5 млн.), виплачену безпосередньо дочірніми компаніями *BAE* кількома частинами впродовж вересня 2003р. - січня 2007р., а також додаткові £9,15 млн. (\$16,5 млн.), що мали бути виплачені або іншими дочірніми компаніями *BAE*, або оплачені у вигляді бонусів⁴⁵.

У *SFO* була підозра, що значні суми потрапляли від Ф.Хлонгване до впливових політиків і посадовців ПАР, які були пов'язані із закупівлею озброєнь. Наприкінці 2010р. стало відомо, що Ф.Хлонгване в ті часи надав значну позику на придбання житла тодішньому шефу НСО С.Н'янда (*Siphiwe Nyanda*). С.Н'янда, нібито, виплатив лише невелику частину цієї позики до

⁴² 'MK boss was bought' (посилання 40); Kirk (посилання 40); Groenink and Sole (посилання 40).

⁴³ 'Soldiering ahead in business', *Saturday Star*, 6 Nov. 1999; Kirk, P., 'How Modise wangled SA's fighter jet deal', *Mail & Guardian*, 3 Nov. 2001.

⁴⁴ Murphy (посилання 6).

⁴⁵ Murphy (посилання 6).

того часу, коли борг було списано після його призначення Міністром зв'язку у 2009р., що свідчить про вірогідність переведення грошей С.Н'янді з мінімальними документальними слідами⁴⁶. Після звільнення у 2005р. з посади в НСО, С.Н'янда став керівником групи компаній *Ngwane Defence*, яка належала Ф.Хлонгване⁴⁷. С.Н'янда обіймав посаду командувача НСО під час тендерів і переговорів, а також, що принципово важливо, під час перегляду закупівель у 2004р., в результаті чого було ухвалене рішення про додаткові поставки в рамках співробітництва з *BAE-Saab*. Виплата бонусів Ф.Хлонгване у 2004р. була передумовою отримання від Південної Африки згоди на додаткові поставки⁴⁸.

Подібні випадки конфлікту інтересів і підозр у хабарах були характерними і для закупівлі корветів. Повідомлялося, що С.Н'янда отримав у підрядника замовлення на корвети знижку на придбання розкішного авто⁴⁹. Інший політик, Т.Єнджені (*Tony Yengeni*), колишній голова парламентського комітету з питань оборони, а потім – провідний діяч Африканського національного конгресу (АНК, *African National Congress, ANC*), намагався зупинити проведення розслідування закупівель і був звинувачений у неправдивих свідченнях Парламенту з приводу отримання ним подібної знижки⁵⁰. Але найбільш вражаючим прикладом конфлікту інтересів був випадок з братом Ч.Шайка, Ш.Шайком (*Schabir Shaik*), який був фінансовим радником Дж.Зуми (*Jacob Zuma*) тодішнього Віце-президента ПАР, який став Президентом у 2009р.

Ш.Шайк мав партнерські стосунки з французьким виробником *Thomson-CSF* (пізніше перейменованим на *Thales*), який відповідав за поставки озброєнь для оснащення корветів і таким чином мав такий самий статус головного підрядника, як і *GFC*. У певний момент Ш.Шайка погрозували вилучити з гри, оскільки *Thomson-CSF* стурбувало те, що він не мав впливу на ключові політичні фігури, зокрема тодішнього Президента ПАР Т.Мбеки (*Thabo Mbeki*)⁵¹. Однак, Ш.Шайк спромігся зберегти свою участь завдяки наполегливості в організації зустрічі Ч.Шайка та Дж.Зуми з представниками *Thomson-CSF*⁵². За окремими повідомленнями, Ч.Шайк попередив *Thomson-CSF* про те, що він “створить їм проблеми”, якщо Ш.Шайк не братиме участі в переговорах⁵³. Пізніше Ш.Шайка було визнано винуватим у

⁴⁶ Brümmer, S. and Sole, S., ‘The house the arms deal bought’, *Mail & Guardian*, 3 Dec. 2010.

⁴⁷ Brümmer and Sole (посилання 46).

⁴⁸ Holden (посилання 21).

⁴⁹ ‘The full list of vehicles supplied by EADS’, *Cape Times*, 2 July 2001; Bezuidenhout, J. and Jurgens, A., ‘Chief of SANDF also got Merc’, *Sunday Times* (Johannesburg), 24 June 2001.

⁵⁰ In the matter between the State and Tony Sithembiso Yengeni (accused no.1) and Michael Joseph Worfel (accused no.2), Accused no.1’s plea of guilty, Case no.14/09193/01, Regional Court for the Regional Division of Northern Transvaal, Pretoria, [n.d.], <http://www.armsdeal-vpo.co.za/court_diary/>.

⁵¹ In the matter between the State and Schabir Shaik et al., Judgment, Case no.CC27/04, High Court of South Africa (Durban and Coastal Local Division), 31 Mar. 2005, <http://www.armsdeal-vpo.co.za/court_diary/sshaik_judgmt-guilty.html>.

⁵² In the matter between the State and Schabir Shaik et al. (посилання 51).

⁵³ In the matter between the State and Schabir Shaik et al. (посилання 51).

вимаганні хабара від *Thomson-CSF* від імені Дж.Зуми, а також у корупційних стосунках з цим політиком. Його засудили на 15 років, однак він вийшов на свободу менш ніж через два роки на підставі непідтверджених медичних висновків. Дж.Зума також був звинувачений у хабарництві, але ці звинувачення були дивним чином зняті за 10 днів до того, як його обрали Президентом⁵⁴.

Відповідно до таємного протоколу зустрічі, складеного посадовцями провідного партнера *GFC* компанії *ThyssenKrupp*, Ч.Шайк вимагав \$3 млн. у разі, якщо *GFC* виграє контракт (і отримав їх)⁵⁵. Ця виплата *ThyssenKrupp* була додатком до \$22 млн., які нібито були переказані певній компанії в Ліберії і викриті німецькими слідчими після того, як *ThyssenKrupp* намагалася задекларувати цю суму як неоподатковувану⁵⁶. Зрештою, компанію було оштрафовано за податкові порушення, але факт корупції не був належним чином розслідуваний⁵⁷.

IV. Негативні наслідки корупції, пов'язаної з торгівлею озброєннями

Ціна корупції має не лише фінансовий вимір: гроші, втрачені внаслідок корупції, могли б бути витрачені на медицину чи освіту або повернуті платникам податків; недостатня наполегливість спроб розслідування та переслідування корупції підриває інститути правосуддя та контролю у країні; зумовлена корупцією неефективність рішень про закупівлі озброєнь, своєю чергою, послаблює обороноздатність країни. В цілому, наслідки корупції у сфері торгівлі озброєннями можуть бути проілюстровані на нещодавніх прикладах, що траплялися і в багатих, і в бідних країнах, як з виробниками, так і з покупцями озброєнь, у всіх частинах світу.

Південноафриканська “збройова оборудка” – з усіма її соціальними та економічними наслідками для безпеки, демократії і верховенства права – вже справила і продовжує справляти значний деструктивний вплив на країну. Вона також завдала шкоди верховенству права у Великій Британії – країні-експортеру. Завищена вартість закупівель змусила пожертвувати конче необхідними потребами соціально-економічного розвитку ПАР. Якщо попередні оцінки загальної вартості закупівель у 1999р. складали менше 30 млрд. рендів (\$5 млрд.), то остаточна сума після завершення контрактів може сягнути 70 млрд. рендів (\$11 млрд.) або й більше – з огляду на курсові коливання та вартість фінансового обслуговування⁵⁸. Ця величина суттєво перевищує обсяги витрат на більш актуальні пріоритети.

⁵⁴ Feinstein (посилання 21), p.282-283.

⁵⁵ ‘Memorandum from ThyssenKrupp executive confirming bribe to “Chippy” Shaik, head of procurement in the South African National Defence Force’, 3 Aug. 1998; Feinstein (посилання 21), pp.200, 263; Feinstein (посилання 2).

⁵⁶ Brümmer, S. and Sole, S., ‘Mbeki, Chippy and the Greek lobbyist’, *Mail & Guardian*, 9 Feb. 2007.

⁵⁷ ‘Hawks drop SDP probe’, *DefenceWeb*, 15 Oct. 2010, <http://www.defencewebsite.co.za/index.php?option=com_content&view=article&id=10060>.

⁵⁸ Holden, P. and Van Vuuren, H., *The Devil in the Detail* (Jonathan Ball: Cape Town, forthcoming 2011); посилання 22.

У 1999р., у розпал зазначених подій, Президент Т.Мбекі стверджував, що країна не здатна забезпечити необхідними медичними препаратами понад 5 млн. південноафриканців, хворих на ВІЛ/СНІД. За 5,5 років після цього понад 355 тис. південно-африканців померли через недоступність антивірусної терапії, яка продовжує життя ВІЛ-інфікованих⁵⁹. Навіть після того, як Уряд почав виділяти кошти на медикаменти для хворих на ВІЛ/СНІД, до 2008р. ПАР витратила лише 8,7 млрд. рендів (\$1,4 млрд.) на програми боротьби з ВІЛ/СНІДом. Це означало, що на кожний ренд, витрачений в ПАР на боротьбу з цією хворобою, припадало 7,63 рендів на закупівлю озброєнь. У цьому ж періоді 41 млрд. рендів (\$6,6 млрд.) було витрачено на забезпечення житлом мільйонів південно-африканців, які стали бездомними внаслідок політики апартеїду – на 30 млрд. рендів (\$4,8 млрд.) менше, ніж на закупівлю озброєнь. На гроші, витрачені на закупівлю озброєнь, Південна Африка могла б збудувати близько 2 млн. домівок⁶⁰.

Замовлення на поставку крупної партії озброєнь значно виснажило також бюджет НСО. В жовтні 2010р. було оголошено, що вартість експлуатації і ремонту літаків *Gripen* і *Hawk* стала неприйнятно високою. В результаті, літаки *Gripen* було вирішено поставити на довгострокове зберігання, що майже рівнозначно їх списанню, залишаючи ВПС ПАР з критично обмеженим ударним авіаційним потенціалом⁶¹. Лише 11 з 24 літаків *Hawk* перебували в експлуатації, але й на них було виділено лише 2 500 годин нальоту на рік через брак коштів⁶². У ВПС ПАР було визнано, що через недостатній наліт на літаках *Hawk* пілоти не можуть бути допущені до польотів на літаках *Gripen*⁶³. Отже, якби було закуплено один тип бойового літака – як ВПС ПАР планували до втручання Д.Модісе – цього марнотратства можна було б уникнути. За оцінками фахівців, на корупційні витрати припадає майже третина загальної вартості закупівлі⁶⁴. Така безпрецедентна безвідповідальність, серед іншого, підірвала безпеку ПАР та її здатність відігравати значиму миротворчу роль в Африці. ВПС ПАР були змушені визнати, що внаслідок закупівлі літаків *Gripen* і *Hawk* було втрачено можливість придбати потрібні їм транспортні літаки⁶⁵.

Сумнівне зняття обвинувачень у зловживаннях і корупції з Дж.Зуми створило враження політики необмеженої корупції всередині АНК та Уряду. Після придбання зазначеної партії озброєнь стався ряд гучних корупційних скандалів, пов'язаних з нехтуванням процедурами державних закупівель і фінансового менеджменту, довіру до яких було підірвано⁶⁶. Значного

⁵⁹ Chigwedere, P. et al., 'Estimating the lost benefits of antiretroviral drug use in South Africa', *Journal of Acquired Immune Deficiency Syndrome*, vol.49, no.4 (1 Dec. 2008).

⁶⁰ Holden and Van Vuuren (посилання 58).

⁶¹ Hartley, W., 'Funds pinch may ground SA's R10bn Gripen fleet', *Business Day* (Johannesburg), 26 Oct. 2010.

⁶² Jordan, B., 'Air Force boss slams poor state of affairs', *The Times* (Johannesburg), 4 Apr. 2010.

⁶³ Jordan (посилання 62).

⁶⁴ На підставі приблизних підрахунків авторів. Див. посилання 22.

⁶⁵ Ensor, L., 'SA's R13,7bn fighter jets turn into an expensive folly', *Business Day* (Johannesburg), 12 Mar. 2007.

⁶⁶ Feinstein (посилання 21), chapter 15.

поширення набула думка, що закупівля озброєнь стала поворотним пунктом, після якого керівництво АНК втратило свої моральні орієнтири, що призвело до руйнування принципів верховенства права, механізмів підзвітності і ключових інститутів ще слабкої постапартейної демократії ПАР, зокрема Парламенту, прокуратури та двох провідних антикорупційних структур, – це ціна, яка досі повністю не усвідомлена⁶⁷.

У Великій Британії рішення *SFO* про, по суті, припинення розслідування продажу озброєнь до Південної Африки, а зрештою і всіх інших розслідувань діяльності *BAE* – в обмін на сплату компанією компенсації у £30 млн. (\$54 млн.) – заплямувало британську демократію і принцип верховенства права⁶⁸. К.Шорт (*Clare Short*), колишня Державний секретар Великої Британії з питань міжнародного розвитку, поклала всю провину на тодішнього Прем'єр-міністра Т.Блера, заявивши, що “Тоні приділяв максимальну увагу всім пропозиціям щодо продажу озброєнь. Чого б тільки не забажала компанія *British Aerospace* – він підтримував її на 100 відсотків”⁶⁹. Фактично, коли Уряд Т.Блера наприкінці 2006р. зупинив розслідування справи *al-Yamamah*, навіть окремі представники бізнесу Великої Британії були стурбовані можливими наслідками такого рішення. Найбільший британський пенсійний фонд *Hermes* звернувся до Прем'єр-міністра з листом про те, що подібні рішення загрожують репутації Великої Британії як провідного фінансового центру, і що це тривалий час завдаватиме збитків бізнесу та ринкам⁷⁰.

Негативний вплив корупції у сфері торгівлі озброєннями на розвиток, демократію, верховенство права і глобальну безпеку став очевидним і для країн-покупців, і для країн-продавців озброєнь. Саме таким прикладом було підписання у 2007р. контракту вартістю \$298 млн. між оборонним відомством США та компанією *AEY Inc.* на поставку набоїв для сил безпеки Афганістану⁷¹. Компанією *AEY* керував 21-річний Е.Діверолі (*Efraim Diveroli*); при цьому і сама компанія, і особисто її молодий президент були занесені до спостережного списку торговельного контролю Державного департаменту США, про який ніхто вчасно не згадав і не перевірів⁷².

⁶⁷ Див., наприклад: Haffajee, F, ‘This will not go away’, *Mail & Guardian*, 12 Jan. 2007; Holden (посилання 21); Feinstein (посилання 21), chapter 15.

⁶⁸ Ця величина складається зі штрафу в £500 тис. (\$900 тис.) за “порушення практики розрахунків” під час продажу до Танзанії радіолокаційної системи, неадекватної вимогам і за завищеною ціною; оборудка була затьмарена звинуваченнями в корупції на високому рівні, коли £225 тис. (\$405 тис.) пішли на покриття витрат на розслідування, а решта £29,275 млн. (\$52,695 млн.) надійшли Танзанії в рахунок компенсації. Див.: Evans, R. and Lewis, P., ‘BAE deal with Tanzania: military air traffic control-for country with no airforce’, *The Guardian*, 6 Feb. 2010; ‘Military radar probe: the key suspects ... and the case against them’, *This Day* (Dar es Salaam), 15 Feb. 2010; Leigh, D. and Evans, R., ‘Tanzania’, *The Guardian*, 7 June 2007; Sentencing remarks, Case no. S2010565, In the Crown Court at Southwark before Mr Justice Bean, Between R and BAE Systems PLC, 21 Dec. 2010, <<http://www.judiciary.gov.uk/Resources/JCO/Documents/Judgments/r-v-bae-sentencing-remarks.pdf>>.

⁶⁹ Hosken, A., ‘BAE: the Tanzanian connection’, *Today*, BBC Radio 4, 1 Oct. 2009, <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/8284000/8284510.stm>>.

⁷⁰ Burgess, K. and Eaglesham, J., ‘Hermes enters BAE probe fray’, *Financial Times*, 22 Dec. 2006.

⁷¹ Tilghman, A., ‘State put AEU on trafficking watchlist, then signed contracts with arms dealer’, Talking Points Memo (TPM) Muckraker, 26 June 2008, <http://tpmmuckraker.talkingpointsmemo.com/2008/06/state_put_aeu_on_watchlist_the.php>.

⁷² Chivers, C. J., ‘Supplier under scrutiny on arms for Afghans’, *New York Times*, 27 Mar. 2008.

Замість цього, Армія США замовила незалежну оцінку у приватної особи Р.Меррілла (*Ralph Merrill*), який надав чудові рекомендації і АЕУ, і Е.Діверолі. Пізніше з'ясувалося, що Р.Меррілл був фінансовим спонсором і віце-президентом компанії АЕУ⁷³. Таким чином, контракт з АЕУ не лише продемонстрував брак прозорості та ретельного контролю у процедурах закупівель США, але й поставив під загрозу життя персоналу сил безпеки Афганістану, яким було передано 40-річної давності китайські набої, які АЕУ придбала в Албанії. Зареєстрована на Кіпрі фірма Х.Томета (*Heinrich Thomet*) продала АЕУ набої по \$40 за 1 000 од., при тому, що Уряд Албанії продав їх компанії Х.Томета по \$22. Є припущення, що різницю поділили посадові особи та Міністр оборони Албанії⁷⁴. В березні 2008р., через нехтування вимогами безпеки, під час вибуху на щойно збудованій згаданими компаніями фабриці в албанському с.Гердец загинули 27 осіб і сотні були поранені. Вартість оборудки та її наслідків для албанських та американських платників податків сягає десятків мільйонів доларів. Постраждала репутація обох урядів, а сили безпеки Афганістану та жителі с.Гердец заплатили не лише пораненнями, але й власними життями.

На додаток до участі компанії DCNS у тайванському скандалі, її діяльність мають розслідувати у Франції через звинувачення у виплаті “відкатів” для друга Прем'єр-міністра Малайзії⁷⁵. У червні 2002р. DCNS – на той час DCN – підписала контракт вартістю €1,2 млрд. (\$1,8 млрд.) на поставку до Малайзії двох підводних човнів типу *Scorpène* та одного списаного підводного човна типу *Agosta*⁷⁶. Один опозиційний політик Малайзії висловив загальну стурбованість стосовно вартості та доцільності цієї закупівлі, заявивши, що “тоді як перед нами постало багато фінансових проблем, ... Уряд утримує двох “білих слонів”, вартість яких продовжує зростати”⁷⁷. Пізніше з'ясувалося, що €114 млн. (\$170 млн.) було виплачено як “оплата консультацій” компанії, одним із ключових співвласників якої була дружина особи, наближеної до Міністра оборони, зараз – Прем'єр-міністра Малайзії⁷⁸. Причому в самій Малайзії жодного розслідування не проводилося, але слідчі Франції все ж розпочали процес у 2010р.⁷⁹ Більше того, перекладач

⁷³ Tilghman, A., ‘Army awarded AEY contract after “recommendation” from firm’s financial backer’, Talking Points Memo (TPM) Muckraker, 24 June 2008, <http://tpmmuckraker.talkingpointsmemo.com/2008/06/ae_y_contract_after_recomendation_from_firms_financial_backer.php>.

⁷⁴ Chivers (посилання 72); Klossi, A., *The Gerdec Disaster: Its Causes, Culprits and Victims* (K&B: Tirana, 2010); ‘Supermarket Meico’ [Supermarket Meico], *Mapo* (Tirana), 6 Sep. 2008.

⁷⁵ ‘Defence scandals: Taiwan wins, Malaysia waits’, *Malaysian Mirror*, 6 May 2010

⁷⁶ DCNS, ‘Second Scorpene SSK arrives in Malaysia’, Defence Talk, 13 July 2010, <<http://www.defencetalk.com/second-scorpene-ssk-arrives-in-malaysia-27458/>>; Kamal, S. M., ‘Government says spent RM6.7bn on Scorpene submarines’, *Malaysian Insider*, 22 June 2010, <<http://www.the.malaysianinsider.com/malaysia/article/government-says-spent-rm6.7b-on-scorpene-submarines/>>.

⁷⁷ Kamal (посилання 76).

⁷⁸ Manthorpe, J., ‘The prime minister, the private investigator, the murder of a Mongolian model, and 114 million euros’, *Vancouver Sun*, 15 Nov. 2010; Manthorpe, J., ‘Ghost of Mongolian model continues to haunt Malaysian Government’, *Vancouver Sun*, 5 July 2010; Miller, A., ‘Casualties of warfare’, *Southeast Asia Globe*, 7 July 2010.

⁷⁹ ‘Malaysia’s submarine deal surfaces in France’, *Asia Sentinel*, 16 Apr. 2010, <http://www.asia-sentinel.com/index.php?option=com_content&task=view&id=2406>.

малайзійської делегації на переговорах стосовно контракту, який погрожував розкрити певні деталі, був убитий спеціальним підрозділом охорони, що свідчить про значну шкоду, якої завдають корупційні збройові оборудки принципам верховенства права⁸⁰. Уряд Малайзії досі відчуває негативні наслідки цього скандалу.

Німецька компанія *Ferrostaal*, яку звинувачували в корупції у рамках контракту на поставку підводних човнів до ПАР (див. підрозділ III вище), нещодавно згадувалася з приводу серії скандалів. Як свідчать документи, що ними володіє німецький державний обвинувач, у березні 2010р., *Ferrostaal* виплатила майже €83 млн. (\$124 млн.) кільком ключовим політикам Греції з метою отримання контракту на поставку до Греції підводних човнів⁸¹. На думку окремих коментаторів, ці затьмарені корупцією закупівлі підводних човнів не лише зашкодили репутації Греції серед міжнародних інвесторів, але й стали однією з причин її боргової кризи⁸².

Так само скандальними для *Ferrostaal* були поставки двох підводних човнів для Військово-морських сил Португалії на суму близько \$1 млрд., які супроводжувалися звинуваченнями в корупції. Найбільш серйозні з них були спрямовані проти Ю.Адольфа (*Jurgen Adolff*), почесного консула Португалії в Мюнхені⁸³. За наявною інформацією, в січні 2003р. *Ferrostaal* підписала з Ю.Адольфом угоду про надання консультаційних послуг, за умовами якої він мав отримати 0,3% загальної суми контракту. Як повідомлялося, Ю.Адольфф отримав від компанії за свої послуги загалом €1,6 млн. (\$2,4 млн.)⁸⁴. Багато критики викликало те, що він працював на обидві сторони: як дипломат – на Уряд Португалії і як консультант – на *Ferrostaal*. 26 березня 2010р. Уряд Німеччини поінформував Посольство Португалії про намір пред'явити обвинувачення Ю.Адольффу у зловживанні впливом і в корупції, а через шість днів Ю.Адольфф був відсторонений від посади⁸⁵. Ю.Адольфф заперечує будь-які порушення. Стосовно інших звинувачень *Ferrostaal* у корупції розслідування тривають⁸⁶. Така діяльність нищить репутацію німецької промисловості, підриває верховенство права як у країнах-виробниках, так і країнах-покупцях, завищує вартість проданої техніки та гальмує економічне зростання та розвиток.

⁸⁰ Manthorpe, 'The prime minister' (посилання 78); Manthorpe, 'Ghost of Mongolian model' (посилання 78); Miller (посилання 78).

⁸¹ 'Submarine cash revealed', *Kathimerini*, 12 Apr. 2010; Rhoads, C., 'The submarine deals that helped sink Greece', *Wall Street Journal*, 10 July 2010; Amies, N., 'Probe into German-Greek arms deals reveals murky side of defence sales', *Deutsche Welle*, 12 Aug. 2008, <<http://www.dw-world.de/dw/article/0,,5890375,00.html>>; Schmitt, J., 'How German companies bribed their way to Greek deals', *Der Spiegel*, 11 May 2010.

⁸² 'Algarve businessman embroiled in international scandal', *Algarve Resident*, 9 Apr. 2010.

⁸³ 'Algarve businessman embroiled in international scandal', *Algarve Resident*, 9 Apr. 2010.

⁸⁴ Schmitt, J., 'Germany's Ferrostaal suspected of organizing bribes for other firms', *Der Spiegel*, 30 Mar. 2010.

⁸⁵ Grácio Pinto, A., 'Cônsul honorário em Munique suspenso por alegada corrupção e suborno' [Honorary consul in Munich suspended for alleged corruption and bribery], *Mundo Português*, 5 Apr. 2010; 'Munich consul suspended in alleged shady submarine deal', *Portugal News Online*, 10 Apr. 2010, <<http://www.theportugalnews.com/cgi-bin/google.pl?id=1056-12>>.

⁸⁶ Schmitt (посилання 84).

V. Висновки: шлях уперед

Оприлюднений *Transparency International* Глобальний барометр корупції за 2010р. (*2010 Global Corruption Barometer*) виявив зростання рівня несприйняття корупції порівняно з 2008р., особливо в Західній Європі і Північній Америці⁸⁷. Це свідчить про спрямованість антикорупційних зусиль на вирішення проблеми. Однак, у сфері торгівлі озброєннями ці зусилля є менш дієвими, ніж в інших сферах⁸⁸.

Протести проти південноафриканської “збройової оборудки”, що тривали майже 10 років, а також обурення, викликане занадто м’яким ставленням британської правової системи до компанії *BAE Systems* та її численних корупційних скандалів, свідчать про можливість застосування подвійних стандартів: в економічно несприятливі часи нетерпимість до поведінки компаній-виробників озброєнь і посередників знижується до мінімуму⁸⁹. Йдеться про суттєві виклики для тих, хто вважає, що корупція у сфері торгівлі озброєннями має руйнівний вплив не лише на бідніші країни, але також і на саму природу та якість демократії в більш заможних державах. Напевне важко буде знайти аргументи проти твердження, що діяльність галузі, прибутки якої обчислюються в мільярдах, а вартість продукції – в людських життях, має бути жорстко регульованою і максимально прозорою.

Утаємниченість, що оточує процедури підписання збройових контрактів, які часто відбуваються в обмеженому колі осіб, об’єднаних приватними інтересами, робить неможливим усвідомлення громадськістю, наскільки ефективно витрачаються величезні кошти. Тісні відносини між урядами та підрядниками – та ще й в умовах домінування імперативу національної безпеки – роблять неможливим й ефективний юридичний контроль. Інтереси національної безпеки – іноді цілком легітимні – нерідко використовуються для приховування інформації про неадекватні рішення, що ускладнює підтримання належного рівня безпеки. Законодавство з питань торгівлі озброєннями часто буває недосконалим, а в багатьох країнах його просто немає. Все це робить демократії менш прозорими, менш підзвітними та менш чесними.

Діяльність компаній-виробників озброєнь і залучених до торгівлі нею осіб рідко отримує належну оцінку, навіть якщо вона абсолютно несумісна з їх стратегічним значенням для держави. Політичне втручання, що часто здійснюється в ім’я національної безпеки, призводить до того, що торгівля озброєннями існує у своєму власному світі, який обходять особливі правові та економічні вимоги, що застосовуються до компаній, які працюють в інших сферах. Навіть коли сумлінний слідчий намагається розслідувати діяльність і висунути обвинувачення проти компанії-виробника озброєнь або дилера, проблема раптом виявляється владною за мінімального рівня прозорості та з дуже нечастим визнанням порушень⁹⁰.

⁸⁷ Transparency International, *Global Corruption Barometer 2010 Report* (Transparency International: Berlin, 2010).

⁸⁸ Feinstein (посилання 2).

⁸⁹ Feinstein (посилання 21).

⁹⁰ Про нерозслідувані випадки, а також випадки, коли звинувачення в корупції були зняті, див.: Feinstein (посилання 2).

Міжнародні та багатонаціональні ініціативи, а також досвід втручання окремих держав, про що йдеться нижче, пропонують ряд можливостей, які можуть сприяти підвищенню прозорості та підзвітності, а також зниженню корупції у сфері торгівлі озброєннями. Мають враховуватися також жертви корупції у сфері торгівлі озброєннями.

Міжнародні та багатосторонні ініціативи

Сьогодні, поза сумнівом, є можливість розширення рамок і зміцнення механізмів забезпечення виконання чинних багатосторонніх угод, а також запровадження дієздатного міжнародного Договору про торгівлю озброєннями (ДТО, *Arms Trade Treaty, ATT*) з механізмом забезпечення його дотримання. Спільна позиція ЄС щодо експорту озброєнь (*The European Union's Common Position on arms exports*), яку вважають одним з найкращих міжнародних документів, не стосується міждержавних контрактів і, таким чином, не може бути застосована у випадку порушення принаймні п'ятьма країнами-членами ЄС критеріїв Спільної позиції під час південноафриканської "збройної оборудки"⁹¹. Подібним чином, попри жорстку критику Робочою групою ОЕСР у справах протидії підкупу в міжнародних ділових операціях з приводу закриття Великою Британією розслідування у справі контракту *al-Yamamah* із Саудівською Аравією, лише кількома роками пізніше британські правоохоронці були майже так само поблажливими у своєму розслідуванні суперечливих контрактів *BAE* з п'ятьма іншими країнами, в т.ч. ПАР⁹².

За умов недосконалості наявних багатосторонніх зусиль, дієвий ДТО міг би сприяти запровадженню ефективного контролю у сфері торгівлі озброєннями, – однак, лише за умови, якщо його рамки будуть достатньо широкими, положення щодо прозорості достатньо дієвими, а механізми виконання – ефективними та адекватно забезпеченими ресурсами. Він також повинен: (а) містити ефективні антикорупційні заходи, виконання яких може бути забезпечене; (б) не допускати експорт озброєнь до регіонів, де вони можуть сприяти загостренню конфлікту або негативно впливати на дотримання прав людини чи на соціально-економічний розвиток; (в) запровадити кращий контроль над перевезенням озброєнь; (г) забезпечити набагато вищий рівень прозорості. Нарешті, з метою отримання практичної віддачі потрібно створити структуру для координації моніторингу та забезпечення виконання Договору.

⁹¹ Спільна позиція ЄС оприлюднена у грудні 2008р. Вона замінила політично зобов'язуючий Кодекс поведінки ЄС стосовно експорту озброєнь, погоджений в червні 1998р. Кодекс поведінки ЄС і Спільна позиція ЄС містять перелік чинних норм стосовно обміну інформацією і консультацій, спрямованих на гармонізацію розуміння критеріїв Кодексу країнами-членами ЄС. Див.: Council Common Position 2008/944/CFSP of 8 Dec. 2008 defining common rules governing control of exports of military technology and equipment, *Official Journal of the European Union*, L335, 13 Dec. 2008, pp.99-103; Council of the European Union, EU Code of Conduct on Arms Exports, 8675/2/98 Rev.2, Brussels, 5 June 1998. Див. також підрозділ IV розділу 6 цього видання.

⁹² 'OECD worried by BAE probe', Reuters, 14 Mar. 2007, <<http://uk.reuters.com/article/2007/03/14/uk-oecd-bae-idUKROB46643020070314>>.

Разом з цим, потрібно приділити увагу питанням компенсаційних умов у закупівлі озброєнь у рамках або ДТО, або, можливо, Світової організації торгівлі (СОТ) – як складової її критеріїв. Досвід ПАР свідчить про те, що попередні обіцянки економічних інвестицій і створення робочих місць залишаються переважно невиконаними, до того ж, компенсації часто використовуються для маскування корупційних платежів⁹³. З огляду на суперечливу природу компенсацій, СОТ забороняє їх використання для оцінки конкурентних переваг у контрактах у всіх секторах ринку, крім торгівлі озброєннями. Практика офсетів має бути або набагато чіткіше визначеною і відкритою для громадського контролю, або повністю забороненою.

Навіть за наявності вдосконалених міжнародних багатосторонніх угод процес забезпечення їх виконання буде наражатися на національні обмеження, – оскільки зусилля з протидії стримуються рамками національної юрисдикції і недостатньо адекватним співробітництвом у сфері правозастосування, – тоді як злочинність, особливо її прояви у сфері торгівлі озброєннями, не визнає жодних кордонів. Досить часто, як це було у випадку ПАР, урядовці, від яких очікують співпраці, зацікавлені радше у протидії іноземним слідчим, ніж у допомозі їм⁹⁴.

Є нагальна потреба в новому погляді на повноваження слідчих і прокурорів поза межами національних кордонів, а також у більш відповідальному ставленні до виконання урядами їх зобов'язань з підтримки міжнародних розслідувань. Очевидно, певні уроки можна отримати як з позитивного, так і з негативного досвіду міжнародних судів, які розглядають справи геноциду та інших злочинів проти людства.

Втручання на національному рівні

Національні уряди можуть взяти або вдосконалити ряд заходів, які могли б суттєво посилити боротьбу з корупцією у сфері торгівлі озброєннями. Як видно з наведених вище випадків продажу озброєнь, критично важливе значення має питання прозорості використання агентів і посередників. Якщо не змусити компанії та уряди розкривати інформацію про те, скільки і за що сплачується агентам і посередникам, – хай навіть не широкому загалу, а відповідному незалежному органу у країнах-виробниках і країнах-покупцях, – то оборонна промисловість ніколи не очиститься від корупції, яка її роз'їдає.

Через наявність тісних зв'язків між урядами, певними компаніями-виробниками озброєнь і дилерами, а також з огляду на роль урядів у визначенні переможців контрактів на поставки озброєнь, фінансування політичних партій або виплати політикам від компаній-підрядників чи пов'язаних з ними компаній мають вважатися незаконними. Унікальні відносини між оборонною промисловістю та урядом, особливо феномен “дверей в обох напрямках”, вимагає набагато ефективніших і зобов'язуючих законодавства та координації дій. Має бути запроваджений досить тривалий, узгоджений на міжнародному

⁹³ Holden and Van Vuuren (посилання 58).

⁹⁴ Feinstein (посилання 2 та 21).

рівні період “оходження” державних службовців – між моментом звільнення з державної служби і влаштуванням на роботу у приватному оборонному секторі, і навпаки.

Критичність штрафних санкцій, що накладаються на виробників озброєнь і дилерів у тих небагатьох випадках, коли їх покарано, є незначною, порівняно з прибутками, отриманими за контракти, стосовно яких проводиться розслідування. Це створює ситуацію, за якої компанії і заможні особи з хорошими зв'язками мають набагато більші ресурси впливу, порівняно з органами слідства – вони здатні зволікати слідчі процедури та забезпечити для себе ефективний правовий захист. У південноафриканському випадку такими прикладами стали *BAE* та *ThyssenKrupp*.

У цьому контексті варто згадати принаймні три нові антикорупційні підходи. Перший – запровадження системи, яка передбачає певні (залежно від порушень) терміни заборони на участь у державних закупівлях для компаній, помічених у корупції. Другий – передбачає більш різнопланове переслідування представників компаній, причетних до корупції. Для забезпечення ефективності цього підходу потрібно надати менеджерам та окремим відповідальним особам повноваження контролю. Також треба поширити контроль на набагато більше число агентів і посередників, які часто діють самостійно, не маючи статусу офіційного представництва. Зв'язки з національними слідчими структурами – як це часто буває з компаніями-виробниками озброєнь та індивідуальними дилерами, – не повинні визнаватися достатньою підставою для імунітету від переслідування у випадках корупції в поставках озброєнь.

Нарешті, на результативність боротьби з корупцією у сфері торгівлі озброєннями мало б суттєво вплинути більш ефективне забезпечення дотримання правил фінансування та аудиту – особливо стосовно чіткого визначення відповідальності за звітність, вимог до боротьби з відмиванням коштів і заходів боротьби з ухилянням від сплати податків. Можна вітати випадок, коли у 2010р. Британська комісія з питань бухгалтерської і страхової дисципліни (*British Accountancy and Actuarial Discipline Board*) ініціювала розслідування діяльності фірми *KPMG*, що робила аудит *BAE* стосовно багатьох випадків сумнівних поставок озброєнь⁹⁵. Суттєво ускладнити компаніям та окремим дилерам можливість нелегально переказувати хабарі для незареєстрованих посередників або тих, хто приймає ключові рішення, могло б вжиття більш ефективних заходів до офшорних компаній, можливо, навіть обмеження або позбавлення їх права брати участь у поставках озброєнь.

Права постраждалих⁹⁶

Дуже часто постраждалими від корупції у сфері торгівлі озброєннями виявляються не уряди чи компанії, а звичайні громадяни, які позбавляються соціально-економічних ресурсів через недоцільні або корупційні витрати

⁹⁵ Accountancy & Actuarial Discipline Board, ‘AADB investigating auditors’ conduct in relation to BAE Systems plc’, Press Notice 26, 25 Oct. 2010, <<http://www.frc.org.uk/aadb/press/pub2407.html>>.

⁹⁶ Ряд ідей з цього підрозділу були висунуті представником *Corruption Watch* С.Хаулі (*Sue Hawley*), <<http://corruptionwatch-uk.org/>>.

на озброєння; іноді, як у випадку громади албанського с.Гердец, жертвами можуть виявитися навіть безвинні перехожі, які платять своїм життям за корупцію або недотримання належних процедур. Необхідно замислитися над забезпеченням прав цих жертв і виплатою їм відповідних компенсацій.

У принципі, було б дуже добре закласти такі компенсації як частину будь-яких санкцій проти компаній чи заможних осіб, визнаних винуватими в хабарництві. За цих умов хабарництво сприймається громадськістю як форма крадіжки; хоча питання, у кого крадуть – у держави, чи у її громадян, – напевно, може іноді бути дискусійним, як у випадках Південної Африки та Албанії. Це спонукає до висновку, що немає прийняттого пояснення, чому розвинуті країни, що штрафують причетні до корупції компанії, мають бути єдиними отримувачами фінансової вигоди від санкцій проти злочинців, жертви яких найчастіше проживають у бідних країнах. Водночас, якщо органи влади продовжуватимуть накладати на компанії штрафи, розмір яких становить лише мізерну частку прибутків від корупційних оборудок, то ставлення до принципу компенсації у постраждалих країнах може бути негативним.

За такого підходу виникають і більш принципові питання. Кому слід виплачувати компенсацію у випадку, коли уряд постраждалої країни сам є причетним до корупції, а причетні посадові особи перебувають на своїх посадах? На чию користь будуть витрачені кошти, коли уряд виявляється причетним до корупції? Чи потрібно застосовувати будь-які умови та як контролювати їх дотримання? Якою є правова база компенсацій і як вони мають бути структуровані для розгляду судом? Що робити, якщо хабарі виплачувались у кількох країнах, і як у такому випадку забезпечити справедливість призначення компенсацій?

Зрозуміло, що ефективне розв'язання проблеми постраждалих і компенсацій вимагає належної міжнародної та інституційної бази. Однак, попри позитивний вплив на зниження корупції у світовій торгівлі озброєннями за рахунок вдосконалення інституційних і правових засад на міжнародному та національному рівнях, на потрібний кінцевий результат можна розраховувати тоді, коли бажання політиків забезпечити потреби своїх громадян буде сильнішим за їх власні владні та клієнтські інтереси, і коли крупні та невеликі компанії-виробники озброєнь визнають, що покладена на них відповідальність перед суспільством є не менш важливою, ніж їх прибутки.

Частина І. Безпека і конфлікти у 2010р.

Розділ 2. Ресурси і збройний конфлікт

Розділ 3. Миротворчі операції: хиткий консенсус

2. Ресурси і збройний конфлікт

НІЛ Дж.МЕЛВІН, РУБЕН ДЕ КОНІНГ

I. Вступ

Високі ціни на продовольство наприкінці 2010р. - на початку 2011р. виявилися одним з головних чинників, які спричинили хвилю демонстрацій і повстань у Північній Африці та на Близькому Сході й наслідками яких стали зміни режимів, що трималися десятки років, руйнування системи бруталного насильства держави проти цивільного населення, а також втручання міжнародних сил¹. Припинення експорту нафти і природного газу з Лівії через повстання, що почалося в лютому 2011р., разом з перспективами поширення подібних подій на інші близькосхідні країни, які є крупними виробниками нафти, зумовило нові загрози енергетичній безпеці в Європі та за її межами². В подіях т.зв. “Арабської весни” зростання цін на продовольство відіграло роль каталізатора, вивільнивши глибоке та давніше невдоволення у країнах регіону. В більш широкому сенсі, питання продовольчої безпеки разом з нестабільністю на світових енергетичних ринках привернули міжнародну увагу до складних зв'язків між природними ресурсами та безпекою.

Окремі уряди докладають зусиль для кращого усвідомлення тенденцій і викликів, пов'язаних з доступом до ресурсів, методами їх використання, їх обмеженістю і товаропотоками. В окремих урядах навіть створені спеціалізовані відомства з питань критичних ресурсів³. Одне з головних питань на національному та міжнародному рівнях – це зв'язок ресурсних проблем з конфліктом і ризиком виникнення конфлікту.

У цьому розділі розглядаються головні аспекти дискусій навколо зв'язків між природними ресурсами та конфліктом. У підрозділі II наводяться сучасні погляди на ці зв'язки, а в підрозділах III-V детальніше обговорюються три найбільш важливі аспекти цих поглядів: у підрозділі III – економічна теорія насильства; IV – екологічні перспективи з акцентом на кліматичних змінах; V – вплив ресурсної геополітики на ризик виникнення конфлікту. В підрозділі VI подані висновки та оцінки завдань спільного розпорядження ресурсами як засобу забезпечення доступу до ресурсів, що водночас послаблює зв'язок між ресурсами та конфліктом.

¹ Eunjung Cha, A., ‘Spike in global food prices contributes to Tunisian violence’, *Washington Post*, 14 Jan. 2011.

² Klare, M.T., ‘The collapse of the old oil order’, *European Energy Review*, 7 Mar. 2011, <<http://www.europeanenergyreview.eu/index.php?id=2796>>.

³ Jowit, J., ‘Government review to examine threat of world resources shortage’, *The Guardian*, 31 May 2010; Fages, C., ‘La France se dote d’un “Comité pour les métaux stratégiques”’, RFI, 2 Feb. 2011, <<http://www.rfi.fr/emission/20110202-france-dote-comite-metiaux-strategiques>>.

II. Сучасні уявлення про зв'язок між ресурсами та конфліктом

Боротьба за природні ресурси історично вважається законним виправданням війни, а перерозподіл ресурсів – насамперед території – на користь переможців часто був інтегральним результатом врегулювання конфлікту. Проте, з появою “політичних воєн” – конфліктів між політичними ідеологіями (такими, як фашизм, комунізм і ліберальна демократія), які виступали головними мотивами воєн, яскравим прикладом чого стала Друга світова та холодна війни, – ресурсам у контексті конфлікту надавалася недостатня увага.

Із завершенням холодної війни зменшилася кількість міждержавних конфліктів, а з нею – і кількість крупних воєнних конфліктів загалом. У 1990-і роки головною формою конфлікту стала складна та мінлива внутрішня боротьба – або урядів проти повстанських угруповань, або навіть зовсім без участі держави. Намагаючись пояснити причини цих “нових війн”, коментатори воліли надавати перевагу невдоволенню, пов'язаному з етнічною чи релігійною ненавистю або соціальною нерівністю. Ресурси ж, принаймні спочатку, продовжували розглядатись як другорядний чинник.

Проте, поступово ресурси знову стали розглядатись як визнана причина конфлікту чи ризику виникнення конфлікту. Нинішнє відродження матеріалістичної концепції джерел насильства викликане рядом причин. Упродовж останніх 10 років виникли три взаємопов'язані теоретичні підходи до розгляду питань насильства та безпеки, що ставлять ресурси в центр сучасного конфлікту. Ці підходи можна умовно поділити на економічний, екологічний і ресурсно-геополітичний.

Теоретичні підходи

Економічний підхід до розуміння конфлікту відновив увагу до ролі ресурсів. Після різкого зменшення допомоги від радянського та західного блоків наприкінці 1980-х років зросла залежність повстанських угруповань від здатності мобілізувати альтернативні джерела доходів для підтримки боротьби, в т.ч. надходження від експлуатації і торгівлі природними ресурсами. Коли важливість фінансових питань стала очевидною, на перший план вийшла економічна природа багатьох конфліктів, наприклад, у Ліберії і Сьєрра-Леоне⁴. Розуміння цього по-новому висвітлює деякі попередні конфлікти, що вважалися суто ідеологічними та пов'язувалися з конфронтацією часів холодної війни.

Сучасні дослідження виявили кілька способів впливу ресурсних та економічних чинників на конфлікт. Перший – насильство, до якого вдаються озброєні рухи з метою отримання доступу до природних ресурсів і відповідних фінансових надходжень. Другий – контроль над прибутками від ресурсів, що забезпечує кошти для збройної боротьби (утримання такого контролю може

⁴ Collier, D. and Hoeffler, A., ‘On economic causes of civil war’, *Oxford Economic Papers*, vol.50, no.4 (Oct. 1998).

бути як засобом, так і серйозною причиною конфліктів). Більш опосередкованим способом впливу може вважатися ресурсна залежність держави, що створює передумови для підвищення ризику виникнення конфлікту. Цей погляд ґрунтується на спостереженні проявів тенденції, коли залежність від природних ресурсів зумовлює вибір урядом нераціональної політики, особливо стосовно інвестицій і надмірного покладання на експортні надходження та імпорт товарів повсякденного вжитку (на шкоду розвитку), що робить економіку вразливою до різких коливань на міжнародних ринках⁵. Тому ресурсна залежність може бути чинником як появи слабких, недієздатних держав, так і підвищення ризику насильницького конфлікту.

Екологічний підхід виявив ряд причин, через які екологічні чинники можуть підвищувати ризик виникнення конфлікту⁶. До них належить загострення конкуренції за такі критичні ресурси, як вода (за умов збільшення населення), а також поширення та загострення проблем голоду (за умов деградації, втрати чи поганого використання риль і пасовищ). Нинішні уявлення про кліматичні зміни дозволяють найповніше пов'язати екологічні аспекти з конфліктом. За одним із поглядів на ці зв'язки, що здобув широку підтримку, ресурсна обмеженість внаслідок змін клімату спричиняє конкурентну боротьбу за ресурси, нестабільність і соціальні негаразди, що, своєю чергою, призводять до напруженості та, в деяких випадках, до конфлікту у слабких країнах.

Питання обмеженості ресурсів (принаймні потенційної) є підґрунтям третього напрямку сучасних уявлень про зв'язок між ресурсами та конфліктом – ресурсної геополітики. В цьому випадку головним чинником зростання ризику виникнення конфліктів вбачається історично безпрецедентний попит на ресурси, пов'язаний зі зростанням потреб нових крупних країн-споживачів і виробників, зокрема Китаю та Індії, разом із збереженням високого рівня споживання традиційно промислово розвинутими країнами Азії, Європи та Північної Америки. Зростання попиту розглядається як чинник загострення світової конкуренції за доступ до природних ресурсів.

Напруженість міждержавних відносин, що досліджується в літературі з ресурсної геополітики, досі не призводила до збройних конфліктів – головними причинами погіршення відносин між державами з потенційно небезпечними наслідками вважаються політичні та торговельні спори. Проте, боротьба потужних геополітичних гравців за ресурси може поширитися на треті країни, зумовити таким чином нестабільність і появу слабких держав, зумовлюючи підвищення їх уразливості до діяльності збройних угруповань.

Зазначені підходи ілюструють широкий спектр зв'язків між ресурсами та конфліктом. Проте, мало хто з експертів стверджує, що питання ресурсів

⁵ Basedau, M. and Lay, J., 'Resource curse or rentier peace? The ambiguous effects of oil wealth and oil dependence on violent conflict', *Journal of Peace Research*, vol.46, no.6 (Nov. 2009); Le Billon, P., 'Diamond wars? Conflict diamonds and geographies of resource wars', *Annals of the Association of American Geographers*, vol.98, no.2 (June 2008).

⁶ Humphreys, M., 'Natural resources, conflict and conflict resolution: uncovering the mechanisms', *Journal of Conflict Resolution*, vol.49, no.4 (Aug. 2005).

часто або хоча б зрідка стають прямою причиною сучасних конфліктів. На ризики потенційних і динаміку поточних конфліктів найбільшою мірою впливає поєднання різних чинників, лише частина з яких пов'язана з ресурсами. Тому конкуренція за доступ до ресурсів, стрибки цін, наявність ресурсної ренти тощо краще розглядати як сприятливі чинники або мультиплікатори ризику в загальній матриці факторів появи, продовження чи, навпаки, завершення конфлікту.

Реагування

Зростає розуміння значення ресурсів у питаннях конфліктів і безпеки змушує уряди, громадянське суспільство та міжнародні організації до відповідного реагування. Головним питанням при цьому є визначення місця та форми застосування ринкових механізмів у покращенні використання ресурсів, попередженні і врегулюванні конфліктів. На думку багатьох спостерігачів, глобалізація і новий рівень попиту на ресурси розширили можливості для незаконного продажу ресурсів польовими командирами, збройними угрупованнями та навіть державними діячами, що створює живильне середовище конфлікту. Тому найперша реакція передбачає запровадження жорсткіших торговельних правил і заборону незаконної торгівлі найбільш чутливими товарами.

Із зростанням світової конкуренції за ресурси багато країн починають розглядати доступ до них як справу національної безпеки, а конкуренцію за ресурси – як потенційне джерело конфлікту. Як наслідок, у стратегіях національної безпеки дедалі більша увага надається природним ресурсам, а силами безпеки почали враховуватися ресурсні питання у сценаріях майбутніх конфліктів⁷.

Дедалі частіше з'являються звинувачення у спекулятивному провокуванні коливань цін на світових ринках ресурсів, зокрема раптових стрибків цін, що загрожують національній безпеці та підвищують ризик виникнення конфліктів. Занепокоєння з приводу ресурсів помітне також у звинуваченнях у протекціонізмі у вигляді пільгового доступу до ресурсів, – наприклад, через нібито запроваджене Китаєм наприкінці 2010р. ембарго на експорт рідкоземельних металів⁸. Такі дії порушили питання: чи можна ефективно розв'язати проблеми ресурсних обмежень у рамках наявних міжнародних інститутів вільної торгівлі, таких як Світова організація торгівлі, чи потрібні нові підходи. Це зумовило дебати навколо ролі спільного управління ресурсами на регіональному та міжнародному рівнях.

⁷ Стратегія національної безпеки Росії, ухвалена у 2009р., розглядає конкуренцію за енерго-ресурси на кордонах Росії, в Арктиці та на Близькому Сході як потенційне джерело збройного конфлікту та визначає пріоритет енергоресурсів для національної безпеки Росії. Правительство Российской Федерации, Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020г., Указ Президента РФ №537 от 12 мая 2009г., <<http://www.scrf.gov.ru/documents/1/99.html>>.

⁸ Bradsher, K., 'After China's rare earth embargo, a new calculus', *New York Times*, 29 Oct. 2010.

III. Економічні підходи до конфлікту

Наприкінці 1990-х років дослідження структурних причин поточних між-державних конфліктів і мотивації учасників бойових дій були спрямовані на глибше вивчення ролі економіки. В першому виданні з результатами таких досліджень за 1998р. була запропонована альтернатива поширеним поглядам на громадянську війну лише як на конфронтацію між двома сторонами або вибух безглузого насильства через етнічні або релігійні відмінності чи інші проблеми. Стверджувалося, що збройний конфлікт може також створити “нову систему прибутків і влади”⁹. Це твердження ґрунтувалося переважно на вивченні ролі торгівлі діамантами в конфліктах в Анголі, Ліберії і Сьєрра-Леоне, наркотиками – в Афганістані та Колумбії, мінеральними ресурсами – в Демократичній Республіці Конго (ДРК).

Спроба піддати роль економічних чинників у громадянській війні статистичному аналізу засвідчила, що “жадібність” корелює з ризиком виникнення конфлікту набагато сильніше, ніж “невдоволення”¹⁰. Крім того, такий ризик стабільно зростає з підвищенням залежності країни від сировинних товарів від 0% до 25% ВВП; після цього він зменшується – на думку авторів, завдяки зміцненню державних фінансів і, відповідно, можливостей стримування загроз¹¹. Вірогідними способами впливу сировинних товарів на зростання ризику виникнення конфлікту можуть бути наступні.

Перший – полягає в тому, що експорт сировинних товарів надає можливості повстанцям по-хизацьки використовувати природні ресурси під час конфлікту та завдяки цьому фінансувати ескалацію і продовження повстання. ... Другий – пов’язаний з тим, що повстання може не просто уможливити отримання ренти, а бути фактично мотивоване бажанням отримати її як під час, так і після конфлікту. Третій – зумовлений, як правило, значним відчуженням урядів багатих на ресурси країн від свого народу (оскільки немає потреби стягнення податків), що викликає невдоволення прірвою між правителями та підданими¹².

Сировинні ресурси як джерело фінансування конфлікту

У 2010р. події у східних провінціях ДРК були, можливо, найкращою ілюстрацією використання прибутків від сировинних ресурсів для фінансування конфлікту. Демократичні сили визволення Руанди (*Forces démocratiques de libération du Rwanda, FDLR*), ядро яких складає колишній особовий склад руандійської армії і бійці ополчення *Interahamwe*, причетного до

⁹ Keen, D., *The Economic Functions of Violence in Civil Wars* (Oxford University Press: Oxford, 1998), p.14. Див. також: Reno, W., ‘Clandestine economies, violence and states in Africa’, *Journal of International Affairs*, vol.53, no.2 (Mar. 2000); reports by Global Witness on illegal logging in Cambodia since 1995, <<http://www.globalwitness.org/news-and-reports>>.

¹⁰ Collier, P. and Hoeffler, A., ‘Greed and grievance in civil war’, *Oxford Economic Papers*, vol.56, no.4 (Oct. 2004).

¹¹ Collier and Hoeffler (посилання 10), p.34.

¹² Collier, P., Hoeffler, A. and Rohner, D., ‘Beyond greed and grievance: feasibility and civil war’, *Oxford Economic Papers*, vol.61, no.1 (Jan. 2009), p.13.

руандійського геноциду 1994р., займалися продажем ресурсів, пограбуванням шахтарських поселень і торговців мінеральною сировиною поблизу їх баз у цьому регіоні. Хоча сили *FDLR* були розбиті та розпорошені внаслідок військових операцій урядових сил у 2009-2010рр., в їх руках у 2010р. залишалося багато зручних запасних позицій, розташованих далеко в джунглях. З цих позицій вони скоювали напади на села, міста та центри видобутку ресурсів, які номінально перебували під контролем і захистом урядових військ.

Ситуація на сході ДРК ілюструє складний характер ролі сировинних ресурсів у фінансуванні та підживленні конфлікту. Урядові війська, як і *FDLR*, вдаючись до незаконних поборів, рекету та нелегальних інвестиційних схем, займалися переважно отриманням прибутку з шахтарських поселень і торговців мінеральною сировиною, замість виконання завдань захисту цивільних і нейтралізації *FDLR* та інших недержавних силових структур. Окремі урядові підрозділи навіть приєднувалися до *FDLR* заради економічних вигод. У липні 2010р. масові пограбування та акти мародерства, скоєні *FDLR* і конголезьким ополченням у районі Валікале (провінції Північного Ківу) набули міжнародного розголосу. Багато пограбованих сіл були беззахисними, оскільки командири розташованих там урядових підрозділів, замість відрядження військ на захист копалень олов'яної руди та золота, вдавалися до незаконних поборів і контролю над інвестиціями¹³.

Конфлікт через сировинні ресурси

Якщо легкодоступні ресурси спокушають збройні сили до грабунку, то ресурси, які видобувати важче, переважно збільшують ризик виникнення конфлікту у другий і третій згадані вище способи. Наприклад, коли Чад та Екваторіальна Гвінея започаткували експорт нафти, вони були особливо вразливими до спроб повстанців захопити державну владу насильницьким шляхом з метою отримання нафтової ренти. Але з часом більші надходження від нафти дозволили зміцнити воєнну безпеку правлячих режимів. Крім нафти, конфлікти за урядову владу можуть бути тісно пов'язаними з конкуренцією за доступ до наркоторгівлі. Ряд нещодавніх військових переворотів у Західній Африці – у Гвінеї і Мавританії у 2008р., Гвінеї-Бісау та Нігері у 2010р. – пов'язувалися з боротьбою злочинних мереж за контроль над зростаючим наркотрафіком між Латинською Америкою, Західною Африкою та Європою¹⁴.

Сировинні ресурси і влада

Використання третього способу, – який проявляється переважно як брак підзвітності окремих урядів, що мають прямий доступ до ресурсів, і може

¹³ United Nations, Security Council, Final report of the Group of Experts on the Democratic Republic of the Congo, S/2010/596, 29 Nov. 2010, p.54.

¹⁴ Cockayne, J. and Williams, P., *The Invisible Tide: Towards an International Strategy to Deal with Drug Trafficking through West Africa* (International Peace Institute: New York, Oct. 2009).

привести до появи слабких і недієздатних держав – відстежити важче, але прикладом цього може слугувати Нігерія. У 1990-і роки в дельті Нігера відбувалися масові протести проти корупції, несправедливого розподілу надходжень і забруднення довкілля внаслідок видобутку нафти в цьому районі. Неспроможність держави та нафтових компаній адекватно зреагувати на протести призвела до появи озброєних повстанських угруповань, головним з яких був Рух за визволення дельти Нігера (*Movement for the Emancipation of the Niger Delta, MEND*). З часом ці угруповання почали вдаватися до злочинної діяльності – врізання в трубопроводи для крадіжки нафти, викрадення нафтовиків заради викупу, а також до наркоторгівлі. Урядовці та політики, правоохоронці та навіть представники нафтової промисловості отримували плату за те, що вони закривали на це очі¹⁵.

Контрабандисти нафти платили також місцевим громадам за дозвіл вільного пересування. Попри злочинний характер цієї діяльності та отримуваних платежів, така підтримка є виявом невдоволення стабільно важким економічним становищем громад у цьому багатому на нафту регіоні, хоча претензії бійців *MEND* на роль сучасних Робін Гудів ніколи серйозно не сприймалися¹⁶. Участь у злочинах як форма протесту в Нігерії демонструє складність відокремлення жадібності від невдоволення – як чинників збройного конфлікту.

Останніми роками з'явилися важливі ініціативи з пом'якшення невдоволення та мікроконфліктів, що виникають у видобувних галузях і можуть відігравати ключову роль у поширенні дестабілізації і насильства. В цьому зв'язку варто згадати Добровільні принципи безпеки і прав людини (*Voluntary Principles on Security and Human Rights*), розроблені у 2000р.¹⁷ Спільними зусиллями Екологічної програми ООН (ЮНЕП, *United Nations Environment Programme, UNEP*), американського Інституту екологічного права (*Environmental Law Institute*) та Університету Токіо розробляються підходи, що можуть сприяти встановленню миру після конфліктів шляхом запровадження ресурсного менеджменту¹⁸.

Конфлікти і злочинність; повстанці та держава

Наведені вище приклади показують, як за умов великих надходжень від ресурсів збройні угруповання можуть легко перетворитися на злочинні. Злочинність може проникати до політичних структур, а правлячі еліти та

¹⁵ Asuni, J.B., *Blood Oil in the Niger Delta*, United States Institute of Peace (USIP) Special Report no. 229 (USIP: Washington, DC, Aug. 2009).

¹⁶ Connors, W., 'The Nigerian rebel who taxes your gasoline', *Time*, 28 May 2008.

¹⁷ Добровільні принципи безпеки і прав людини розроблені Державним департаментом США, Міністерством закордонних справ Великої Британії, громадськими організаціями і промисловцями. Вони спрямовані на дотримання прав та основоположних свобод людини в рамках заходів із забезпечення безпеки роботи компаній видобувного сектору. Див.: <<http://www.voluntaryprinciples.org/>>.

¹⁸ Див. сайт проекту *Strengthening Post-conflict Peacebuilding through Natural Resource Management project*, <http://www.eli.org/Program_Areas/PCNRM/>.

сили безпеки – не помічати злочинної діяльності в обмін на частку ренти¹⁹. Проникнення в політику злочинності може зрештою призвести до перетворення самої держави на арену змагання конкуруючих злочинних угруповань, пов'язаних, як свідчать недавні перевороти в Західній Африці, з наркоторгівлею²⁰. За іншою моделлю, злочинні елементи в регулярній армії ДРК часто створювали на місцевому рівні паралельні структури для контролю над мінеральними ресурсами.

Фактично, в ряді вражених конфліктами та багатих на ресурси держав межа між конфліктом і злочинном, а також між грабунком ресурсів повстанцями чи державою швидко зникає. Криміналізація держави – тобто ситуація, коли державні функції та інститути використовуються насамперед в особистих злочинних цілях, – стала невід'ємною рисою політики та, зрештою, економіки ряду африканських держав²¹. Окремі країни Азії – насамперед Афганістан, Киргизстан і М'янма – ризикують піти саме таким шляхом.

Відповідь на ризики виникнення конфліктів, пов'язаних із сировинними ресурсами

Ініціативи у сферах торгівлі і прозорості

Широке визнання ризиків виникнення конфліктів, пов'язаних з торгівлею сировинними ресурсами, впродовж останніх 10 років призвело до різкого збільшення товарних санкцій ООН – тобто санкцій, що забороняють третім країнам імпортувати ресурси, підконтрольних певній стороні конфлікту, – а також ініціатив у сферах торгівлі ресурсами і прозорості. Головними з останніх стали Схема сертифікації “Процесу Кімберлі” (*Kimberley Process Certification Scheme*), спрямована проти торгівлі т.зв. “діамантами розбрату”, та Ініціатива забезпечення прозорості у видобувних галузях промисловості (*Extractive Industries Transparency Initiative, EITI*), запроваджена в нафтовій, газовій і гірничодобувній галузях²².

Ініціативи у сферах торгівлі і прозорості мають різні форми, але всі вони покликані розірвати зв'язок між торгівлею ресурсами, з одного боку, та конфліктом, порушенням прав людини та іншими проявами неналежного державного управління, з іншого. Торговельні ініціативи спрямовані на заохочення законного, “безпроблемного” виробництва та торгівлі, зокрема за допомогою схем сертифікації джерел походження цінних мінералів, а також

¹⁹ Cockayne, J., ‘Crime, corruption and violent economies’, eds M. Berdal and A. Wennmann, *Ending Wars, Consolidating Peace: Economic Perspectives* (Routledge: New York, 2010), p.190.

²⁰ Cockayne (посилання 19), p.190.

²¹ Bayart, J.-F., Ellis, S. and Hibou, B., *The Criminalization of the State in Africa* (James Currey: Oxford, 1998).

²² “Процес Кімберлі” – спільна ініціатива урядів, промисловців і громадських організацій, що має зупинити торгівлю “діамантами, яка використовується повстанськими рухами для фінансування війн проти законних урядів”. Він передбачає чітку схему сертифікації “чистих” діамантів. Див. <<http://www.kimberleyprocess.com/>>. *EITI* – спільна ініціатива урядів, промисловців і громадських організацій, що має вдосконалити розпорядження ресурсами за рахунок підвищення прозорості та підзвітності в нафтовій, газовій і гірничодобувній галузях. Див.: <<http://eiti.org/>>.

добровільних ембарго на несертифіковану мінеральну сировину. Згідно з такими ініціативами, як *EITI*, уряди і промисловці погоджуються для кращої підзвітності оприлюднювати дані про всі платежі урядам і власні надходження від ресурсів.

Такі ініціативи зазнають численних перешкод. Брак інституційних можливостей у країнах-виробниках часто ускладнює запровадження механізмів забезпечення постачань і прозорості надходжень. У ряді країн, у т.ч. найбільш нестабільних, уряди просто не здатні забезпечити мінімальний рівень належного управління ресурсами, достатній для їх участі в цьому процесі. Крім того, в ДРК та інших країнах високопосадовці, причетні до захоплення ресурсів та отримання незаконної ренти, природно, намагатимуться протидіяти заходам, що можуть обмежити їх прибутки чи загрожуватимуть їх діяльності.

Державам-виробникам, вірогідно, не сподобаються схеми, що можуть обмежити їх здатність експортувати ресурси, особливо, за умов високих світових цін. У країнах-споживачах є загроза, що уряди і промисловці надаватимуть перевагу забезпеченню власних постачань над етичними міркуваннями щодо походження мінеральної сировини та якості врядування у країнах-виробниках, що ускладнює ухвалення жорстких систем.

Окремі торговельні ініціативи, побудовані на етичних принципах країн-споживачів, також загрожують погіршенням ситуації у країнах-виробниках. Так, у Сполучених Штатах у липні 2010р. був схвалений закон, що має зупинити торгівлю “проблемною” мінеральною сировиною з ДРК шляхом запровадження суворих правил сертифікації імпортованої мінеральної сировини як “безпроблемної”²³. Така модель, яка цілком прийнятна і для ЄС, може перетворитися на фактичне ембарго на мінеральну сировину, вироблену на сході ДРК, – американські компанії навряд чи зможуть надати необхідне документальне підтвердження “безпроблемного” походження імпортованої мінеральної сировини, насамперед через обмежені адміністративні можливості конголезьких установ, що розпоряджаються ресурсами²⁴. Це може позбавити конголезький Уряд відповідних джерел надходжень та ускладнити й без того важку економічну ситуацію громад, що займаються кустарним видобутком сировини.

Водночас, стурбованість корупцією на міжнародному рівні та на місцях стала міцним підґрунтям для заходів з підвищення підзвітності про надходження від ресурсів, що в середньо- та довгостроковій перспективі може суттєво обмежити фінансову самостійність правлячих еліт у багатих на ресурси країнах. У найближчій перспективі можуть бути вжиті інші заходи. У грудні 2010р., за відсутності товарних санкцій проти ДРК, Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію, що запроваджує ряд настанов з перевірки переробників і споживачів конголезької мінеральної сировини. Невиконання цих настанов має враховуватися Комітетом ООН у справах санкцій до ДРК під час

²³ Dodd–Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act (Congo Conflict Minerals Act), US Public Law 111-203, assented to 21 July 2010, <<http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-111publ203/content-detail.html>>, Section 1502.

²⁴ de Koning, R., *Conflict Minerals in the Democratic Republic of the Congo: Aligning Trade and Security Interventions*, SIPRI Policy Paper no.27 (SIPRI: Stockholm, June 2011).

прийняття рішень стосовно запровадження адресних санкцій до конкретних осіб чи компанії (заморожування активів, заборона в'їзду), що передбачені за підтримку незаконних збройних угруповань на сході ДРК²⁵.

Боротьба зі злочинними мережами

Що стосується міжнародної організованої злочинності у слабких державах, то ЄС, ООН та Інтерпол останніми роками довели свою пильність, – чому дуже сприяла Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності (*UN Convention against Transnational Organized Crime, UNTOC*), ухвалена у 2000р.²⁶ В липні 2009р. ООН започаткувала Ініціативу на узбережжі Західної Африки (*West Africa Coast Initiative*), що об'єднала сили ключових установ ООН і місцевих організацій, а також Інтерполу в боротьбі з організованою злочинністю та наркоторгівлею в Західній Африці²⁷. Азійський проект Інтерполу з питань організованої злочинності, започаткований у 2006р., також засвідчив кращу регіональну координацію в боротьбі з організованою злочинністю, пов'язаною з наркоторгівлею²⁸.

Ключовим залишається питання – як ставитися до кримінальних мереж, пов'язаних з учасниками конфлікту, після його завершення. З одного боку, участь таких мереж у розбудові держави та їх політичне представництво в системі врядування після конфлікту може бути катастрофічним, оскільки постфактум виправдовує насильство і в такий спосіб заохочує до нового насильства тих, хто залишився не влаштованим у нових політичних і військових структурах²⁹. З іншого боку, існують думки, що певний рівень суспільної довіри, якою в окремих випадках можуть користуватися кримінально-політичні мережі, сприятиме постконфліктному державотворенню³⁰. Хоча можуть бути знайдені приклади на підтримку як першого, так і другого тверджень, можна впевнено сказати, що залучення та інтеграція економічно мотивованих суб'єктів насильства до процесів державотворення навряд чи сприятиме міцному миру без суттєвого обмеження їх можливостей і спокусу до застосування сили.

Міжнародне втручання в торгівлю та застосування поліцейських механізмів ускладнюються глобалізацією законної і незаконної торгівлі сировинними ресурсами. Кримінальні та повстанські мережі, що контролюють транснаціональну торгівлю, часто мають коріння в бідних, вражених конфліктами,

²⁵ UN Security Council Resolution 1952, 29 Nov. 2010.

²⁶ United Nations Convention against Transnational Organized Crime, opened for signature 12 Dec. 2000, entered into force 29 Sep. 2003, *United Nations Treaty Series*, vol. 2225, p.209.

²⁷ United Nations Office for West Africa, 'West Africa Coast Initiative', <<http://unowa.unmissions.org/Default.aspx?tabid=841>>.

²⁸ Interpol, 'New INTERPOL platform to fight organized crime in Asia is focus of conference in Singapore', Media release, 23 Jan. 2008, <<http://www.interpol.int/Public/ICPO/PressReleases/PR2008/PR200802.asp>>.

²⁹ Tull, D.M. and Mehler, A., 'The hidden costs of power-sharing: reproducing insurgent violence in Africa', *African Affairs*, vol. 104, no.416 (July 2005).

³⁰ Reno, W., 'Understanding criminality in West African contexts', *International Peacekeeping*, vol.16, no.1 (2009).

або слабких постконфліктних державах³¹. Отже, ефективна боротьба з ними вимагає збалансованих і комплексних підходів. Торгівля певними ресурсами може не лише підживлювати конфлікти і приваблювати кримінал – вона дає засоби до існування місцевим громадам і може сприяти економічному розвитку. Покращення економічної ситуації на місцевому та національному рівнях, а також обмеження контрабанди, злочинності, корупції, прагнення отримати незаконну ренту можна домогтися шляхом упорядкування нелегальної торгівлі ресурсами та урізноманітнення економічної діяльності³².

IV. Екологічні підходи до конфлікту

Зростаюча в 1970-х роках чутливість до впливу екологічних чинників на соціальну стабільність та економічний розвиток – особливо завдяки діяльності міжнародної громадської організації “Римський клуб”³³ – послужила фундаментом для наступних досліджень можливого зв’язку між екологічними чинниками та ризиком виникнення конфлікту. У 1980-1990-х роках друга генерація дослідників проблеми зосередилася на впливі збільшення населення, пандемій, голоду та екологічних змін на збройний конфлікт³⁴. Третя генерація намагається точніше з’ясувати зв’язок між екологічними чинниками і зростанням ризику виникнення конфлікту; ця робота зосереджена переважно на змінах клімату як чиннику людської безпеки та конфліктів.

Зміни клімату та ризик виникнення конфлікту

На початку 2000-х років збільшилася зацікавленість в аналізі ролі кліматичних змін у підвищенні ризиків виникнення конфлікту – зокрема, завдяки зростанню міжнародної уваги до питань клімату після оприлюднення праці Міжнародної групи експертів з питань змін клімату (*Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC*). Хоча *IPCC* сама ніколи не вивчала зв’язок між змінами клімату та конфліктом, її висновки про ймовірність впливу змін клімату стали підґрунтям для дослідження їх зв’язку з питаннями безпеки та конфліктів³⁵. Особлива увага надавалася регіонам, які вважаються особливо

³¹ UN Office on Drugs and Crime (UNODC), *The Globalization of Crime: A Transnational Organized Crime Threat Assessment* (UNODC: Vienna, 2010), pp.ii-iii.

³² Соскаупе (посилання 19).

³³ Історична праця “Римського клубу” *The Limits to Growth* містить прямий виклик базовим ідеям, на яких ґрунтуються ліберальні економічні теорії, припускаючи, зокрема, що вичерпність природних ресурсів обмежить можливість подальшого соціально-економічного зростання, а також піддаючи сумніву можливість підтримання наявних соціально-економічних моделей розвитку. Див.: Meadows, D.H. et al., *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome’s Project on the Predicament of Mankind*, 2nd edn (Universe Books: New York, 1972).

³⁴ Див. серію праць: Environment and Conflicts Project of the Center for Security Studies (CSS), ETH, Zurich, 1992-1995, <<http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Publications/Detail/?id=235&lng=en>>; Homer-Dixon, T.F., ‘On the threshold: environmental changes as causes of acute conflict’, *International Security*, vol.16, no.2 (fall 1991); Myers, N., ‘Linking environment and security’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.43, no.5 (June 1987).

³⁵ Див., зокрема: Nordås, R. and Gleditsch, P. (eds), *Political Geography*, Special issue on Climate change and Conflict, vol.26, no.6 (Aug. 2007).

вразливими до змін клімату: Арктика, Африка, малі острови та щільно заселені прибережні мегадельти річок в Африці та Азії.

Зміни клімату та пов'язані з ними ресурсні проблеми визнано потенційними чинниками виникнення загроз безпеці на національному та міжнародному рівнях³⁶. У звіті для Міністерства оборони США 2003р. було наведено майбутній сценарій можливих війн між державами та масштабних суспільних потрясінь внаслідок різких змін клімату³⁷. У 2007р. Велика Британія ініціювала дебати в Раді Безпеки ООН з питань впливу кліматичних змін на безпеку, які, своєю чергою, послужили підґрунтям для тривалого обговорення цих питань на високому рівні³⁸. Також у 2007р. Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун (*Ban Ki-moon*) зауважив, що “зміни в нашому довкіллі та викликані ними катаклізми – від посух до затоплення прибережних районів і втрати риль – можуть стати серйозним чинником війни та конфлікту”³⁹.

У вересні 2009р. ООН видала звіт, де зазначено п'ять способів можливого впливу змін клімату на міжнародну безпеку: створення уразливих місць, наприклад, шляхом ескалації загроз продовольчій безпеці; уповільнення чи зупинення процесу розвитку; підвищення ризику виникнення внутрішнього конфлікту на підґрунті ресурсних, міграційних проблем; послаблення державного контролю внаслідок втрати території; ускладнення міжнародного співробітництва у випадках наявності спільних або нерозподілених природних ресурсів⁴⁰.

У 2008р. ЄС здійснив власну оцінку ризиків безпеці від кліматичних змін⁴¹. У звіті відзначені як імовірність конфлікту через ресурси, так і ризику виникнення конфліктів, пов'язані зі змінами клімату.

UNEP також намагається глибше зрозуміти зв'язок між ризиком виникнення конфлікту і змінами клімату⁴². У 2007р. був зроблений один із перших комплексних аналізів потенційних зв'язків на прикладі Судану. Згідно зі звітом:

Зв'язок між конфліктом і довкіллям у Судані є неоднозначним. З одного боку, тривалий конфлікт у країні суттєво вплинув на довкілля... З іншого – екологічні питання були й залишаються чинниками конфлікту. Змагання

³⁶ Див., зокрема: Busby, J.W., *Climate change and National Security: An Agenda for Action*, Council Special Report 32 (Council on Foreign Relations: New York, Nov. 2007).

³⁷ Schwartz, P. and Randall, D., 'An abrupt climate change scenario and its implications for United States national security', Oct. 2003, <http://www.gbn.com/consulting/article_details.php?id=53>.

³⁸ United Nations, 'General Assembly, expressing deep concern, invites major United Nations organs to intensify efforts in addressing security implications of Climate change', Press Release GA/10830, 3 June 2009, <<http://www.un.org/News/Press/docs/2009/ga10830.doc.htm>>.

³⁹ Ban, K., UN Secretary-General, Address to the United Nations International School-UN Conference on 'Global Warming: Confronting the Crisis', 1 Mar. 2007, <http://www.un.org/apps/news/infocus/sgspeeches/search_full.asp?statID=70>.

⁴⁰ United Nations, General Assembly, 'Climate change and its possible security implications', Report of the Secretary-General, A/64/350, 11 Sep. 2009.

⁴¹ High Representative and European Commission, 'Climate change and international security', Paper to the European Council, S113/08, 14 Mar. 2008, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/reports/99387.pdf>.

⁴² UN Environment Programme (UNEP), *Understanding Environment, Conflict, and Cooperation* (UNEP, Division of Early Warning and Assessment: Nairobi, 2004).

за запаси нафти та газу, воду Нілу та деревину, а також використання сільськогосподарських земель є важливими чинниками виникнення і продовження конфлікту в Судані⁴³.

Ключовим питанням, що на цей час виявили дослідження зв'язку між змінами клімату та ризиком виникнення конфлікту, є обмеженість ресурсів, у якій вбачають кілька окремих елементів. У довгостроковому плані, погіршення екології, переважно внаслідок змін клімату, може загострити змагання за прісну воду чи родючі землі, що може призвести до насильства. Повені, зсуви ґрунту, посухи, голод та інші катастрофи, спричинені або ускладнені змінами клімату, можуть викликати серйозні економічні проблеми, зокрема різке обмеження можливостей працевлаштування, що послаблює держави і сприяє появі збройних угруповань⁴⁴. З іншого боку, дефіцит ресурсів, нестабільність і насильство, пов'язані зі змінами клімату, можуть призвести до масових неконтрольованих переміщень людей з потенційними наслідками для безпеки країн, які їх приймають.

Проте, екологічне прогнозування є відносно новою галуззю досліджень і його результати стосовно впливу кліматичних змін є лише припущеннями. Окремі автори вважають, що соціополітичні наслідки змін клімату та інших екологічних явищ часто розглядаються надто спрощено, що призводить до появи “радикальних неомальтузіанських сценаріїв”⁴⁵. Дійсно, більшість сценаріїв не вказують на прямий причинний зв'язок між кліматичними змінами і зростанням частоти чи інтенсивності конфліктів⁴⁶. Ілюстрацією різних поглядів на перспективи впливу змін клімату на підвищення ризику виникнення конфлікту є проблема т.зв. “кліматичних біженців”.

“Кліматичні біженці”

З 1990-х років багато уваги надається впливу на безпеку вимушеної масової міграції, що виникає внаслідок пов'язаних з кліматичними змінами явищ, які позбавляють населення важливих для існування ресурсів, зокрема риль, лісів, прісної води. Один поважний експерт передрікав, що “до 200 мільйонів осіб можуть постраждати через аномалії в циклах мусонних дощів та інших опадів, посух небаченої сили і тривалості, підвищення морського рівня та затоплення прибережних територій”⁴⁷. У заможних, насамперед західних, країнах час від часу переймаються тим, що їм доведеться мати справу з напливом “кліматичних біженців” з бідних країн.

⁴³ UN Environmental Programme (UNEP), *Sudan: Post-conflict Environmental Assessment, Synthesis Report* (UNEP: Nairobi, 2007), p.8. Див. Також: University for Peace, *Environmental Degradation as a Cause of Conflict in Darfur, Khartoum, 2004*, Conference report (University for Peace: Addis Ababa, 2006).

⁴⁴ International Crisis Group, ‘Climate change and conflict’, [n.d.], <<http://www.crisisgroup.org/en/key-issues/climate-change-and-conflict.aspx>>.

⁴⁵ Nordås, R. and Gleditsch, N.P., ‘Climate change and conflict’, *Political Geography*, vol.26, no.6 (Aug. 2007).

⁴⁶ CNA Corporation, *National Security and the Threat of Climate Change* (CNA Corporation: Alexandria, VA, 2007).

⁴⁷ Myers, N., ‘Environmental refugees: an emergent security issue’, Paper presented at the 13th Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) Economic Forum, Prague, EF.NGO/4/05, 22 May 2005, p.1, <<http://www.osce.org/eea/14851>>.

Термін “кліматичні біженці” має на увазі, що міграції внаслідок змін клімату будуть раптовими і стихійними, а вражене населення потребуватиме термінової допомоги, – так само як особи, переміщені внаслідок політичного насильства (“кліматичні” мігранти поки що не можуть бути юридично визнані біженцями). Зрозуміло, що потоки біженців і внутрішньо переміщених осіб (ВПО, *internally displaced persons, IDPs*) створюють напруженість у районах, куди вони потрапляють, що може сприяти поширенню конфлікту. Крім того, збройні угруповання неодноразово використовували табори біженців і ВПО як бази для нападу на сусідні країни⁴⁸. Тому не можна виключати, що масові переміщення населення через зміни клімату матимуть суттєвий негативний вплив на ряд триваючих і нових конфліктів.

Проте, ця думка не є загально визнаною. Хоча мало хто з експертів заперечує невідворотність певної міграції внаслідок кліматичних змін, але важко сказати, наскільки вона буде раптовою і стихійною. Деградація земель внаслідок змін клімату загалом буде поступовою і може хіба що трохи збільшити наявні потоки міграції із сільських районів. Крім того, чи мігруватиме вражене населення та як саме, залежатиме від його бідності, чутливості і стійкості до зовнішніх впливів⁴⁹. Аналогічно, не зовсім зрозумілим є і зв'язок між міграцією і конфліктом через ресурси – не виключено, що міграція внаслідок змін клімату може навіть сприяти посиленню співробітництва між потенційними конкурентами. За відсутності ефективних заходів з пом'якшення впливу кліматичних змін, внесення до національних планів і стратегій адаптації завдань зі зміцнення стійкості суспільства та держави до зовнішніх впливів може суттєво зменшити потоки міграції і пов'язані з ними ризики виникнення конфлікту.

Адаптація до екологічних змін

Бідні суспільства і слабкі держави є більш уразливими до негативних наслідків змін клімату, ніж розвинуті країни, насамперед внаслідок інституційної слабкості. З огляду на це, лунають заклики внести до стратегій попередження і врегулювання конфліктів заходи з активізації адаптації до нових умов, зокрема засобів життєзабезпечення, для груп населення, найбільш уразливих до наслідків кліматичних змін⁵⁰. Адаптація засобів життєзабезпечення передбачає примушення до технічного розвитку з метою, зокрема покращення агротехнічної політики, розпорядження водними ресурсами, а також модернізацію цих засобів з метою зменшення уразливості і зміцнення стійкості спільнот до проявів загроз.

⁴⁸ Salehyan, I. and Gleditsch, K.S., ‘Refugees and the spread of civil war’, *International Organization*, vol.60, no.2 (Apr. 2006).

⁴⁹ Див., зокрема: Kolmannskog, V.O., *Future Floods of Refugees: A Comment on Climate Change, Conflict and Forced Migration* (Norwegian Refugee Council: Oslo, 2008); Brown, O., *Migration and Climate Change*, International Organization for Migration (IOM) Research Study 31 (IOM: Geneva, 2008).

⁵⁰ Smith, D. and Vivekananda, J., *Climate Change, Conflict and Fragility: Understanding the Linkages, Shaping Effective Responses* (International Alert: London, Nov. 2009), pp.15-21.

У багатьох країнах адаптація має значне політичне забарвлення, оскільки бідніші верстви населення вимагають офіційного визнання та чіткого визначення прав доступу до земельних, водних і лісових ресурсів⁵¹. Здатність урядів задовольнити ці вимоги та бути посередником у мирному узгодженні конкуруючих претензій має важливе значення в забезпеченні безпечного доступу до обмежених відновлюваних ресурсів з тим, щоб населення могло зустріти екологічні зміни без масової міграції.

Міжнародні механізми адаптації, зокрема Глобальний екологічний фонд (*Global Environmental Facility, GEF*) і Рамкова конвенція ООН про зміни клімату (*UN Framework Convention on Climate Change, UNFCCC*), можуть зіткнутися зі зростаючими викликами, коли необхідно унеможливити використання фінансування, спрямованого на виконання проектів з пом'якшення наслідків кліматичних змін і підтримку зусиль країн з національної адаптації, для привласнення ресурсів за рахунок тих, хто має цими ресурсами користуватися. З цього приводу є думка, що доступ до міжнародних фондів адаптації варто поставити в залежність від реформ політики управління ресурсами, які мають за мету підвищення стійкості засобів життєзабезпечення, запобігання конфліктам і маргіналізації вразливих верств населення⁵².

Ресурси та дипломатія

Часто стверджується, що міжнародне співробітництво з екологічних питань може бути інструментом покращення дипломатичних відносин між країнами. В цьому зв'язку часто згадують транскордонне управління водними ресурсами і природоохоронні заходи. Але випадків, коли такі ініціативи дійсно допомогли покращити дипломатичні відносини, мало, тоді як потенціал погіршення таких відносин є об'єктивно великим, особливо враховуючи, що зміни клімату, ймовірно, загострять конкуренцію за водні ресурси. Найбільш показовою у 2010р. стала примара провалу Ініціативи в басейні Нілу (*Nile Basin Initiative, NBI*) країн нільського басейну – після неспроможності досягти нової угоди замість нинішніх, що датуються 1929р. і 1959р.⁵³ Фактично, транскордонне екологічне співробітництво досі є частіше наслідком, ніж чинником миру. Але воно може сприяти зміцненню добросусідських відносин.

V. Ресурсно-геополітичний підхід

Поява нових країн - крупних споживачів і виробників ресурсів підігріла спори про те, яким чином конкуренція за доступ до обмежених природних ресурсів вплине на міжнародні відносини⁵⁴. Окремі автори вважають, що за

⁵¹ Rights and Resources Institute, *Seeing People Through the Trees: Scaling Up Efforts to Advance Rights and Address Poverty, Conflict and Climate Change* (Rights and Resources Institute: Washington, DC, 2008).

⁵² Spencer, T. et al., *Climate Change & the Military: The State of the Debate*, draft 2nd edn (Institute for Environmental Security: Brussels, Dec. 2009), p.7.

⁵³ Ali Abdalla, A., 'The fate of the Nile Basin Initiative after May 14th 2010', *Sudan Tribune*, 15 May 2010. Ініціатива в басейні Нілу (*Nile Basin Initiative*) – партнерство розташованих на берегах Нілу країн, спрямоване на підтримку стійкого соціально-економічного розвитку шляхом координації використання і справедливого розподілу вигід від водних ресурсів басейну Нілу. Див.: <<http://www.nilebasin.org/>>.

⁵⁴ Див., зокрема: Blas, J., 'Global resources spending soars', *Financial Times*, 14 Dec. 2010.

умов глобалізації і загострення конкуренції за нафту, природний газ, іншу мінеральну сировину та воду відбувається докорінна перебудова світу, що може призвести до “ресурсних війн”⁵⁵. Апологети нової ресурсної геополітики пророкують світ, у якому забезпечення доступу до важливих ресурсів стає головним завданням національних збройних сил, і конкуренція за доступ веде до поширення нестабільності, особливо в регіонах, де вона перетинається з давніми територіальними та релігійними суперечностями.

Ресурсно-геополітичний підхід відрізняється від традиційних лівих поглядів, що намагалися – в термінах нео-імперіалізму та капіталістичних інтересів як мотивів воєнних акцій – покласти на західну, зокрема американську, політику відповідальність за головні багаті на ресурси регіони, особливо Близький Схід. Ресурсно-геополітичний підхід натомість вбачає джерело конфлікту в конкуренції між новими глобальними центрами сили і старими промисловими державами за доступ до дедалі більш обмежених ресурсів⁵⁶. Таким чином, конфлікт спричиняється появою багатопольярного світу, а не спробою Заходу підпорядкувати собі глобальний Південь.

Ресурсно-геополітичний підхід перетинається з екологічними поглядами на зв'язок між ресурсами та конфліктом, особливо з точки зору перспектив конфлікту з приводу доступу до прогнозованих значних вуглеводневих запасів Арктики за умов танення арктичного льодового покриву через глобальне потепління⁵⁷. Африка вважається ще одним ключовим регіоном, де реальна ресурсна геополітика може призвести до насильства; загострення боротьби за ресурси континенту може підвищити ймовірність конфлікту між світовими гравцями, що шукають доступу до них.

Проте, ресурсно-геополітичний підхід концентрується переважно на питаннях енергоресурсів, а саме – запасів вуглеводнів. Події початку 1970-х років змінили відносини країн-споживачів і країн-виробників вуглеводнів. Зростаюча ринкова потужність нафтовиробників проявилась у 1973р., коли їх дії з обмеження поставок нафти, скоординовані через Організацію країн-експортерів нафти (ОПЕК, *Organization of the Petroleum Exporting Countries, OPEC*), спричинили нафтову кризу.

Після 1970-х років політика націоналізації в багатьох країнах-виробниках призвела до того, що головні світові запаси вуглеводнів, зокрема в Лівії, Саудівській Аравії та Венесуелі, опинилися під контролем державних енергетичних компаній, а не західних транснаціональних корпорацій. Це викликало у країнах-споживачах занепокоєння, що доступ до запасів вуглеводнів і ціни на них можуть визначатися політичними, а не ринковими чинниками. Поява нових великих країн-споживачів – Китаю та Індії – збільшила попит на вуглеводневі ресурси, що сприяло стрибку цін на нафту в липні 2008р.

⁵⁵ Klare, M.T., *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict* (Metropolitan Books: New York, 2001).

⁵⁶ Chomsky, N., *Interventions* (City Lights: San Francisco, 2007).

⁵⁷ Sale, R. and Potapov, E., *The Scramble for the Arctic: Ownership, Exploitation and Conflict in the Far North* (Frances Lincoln: London, 2010); Bennett, J.R., ‘Climate of conflict in Arctic’, ISN Security Watch, 29 Mar. 2010, <<http://www.isn.ethz.ch/isn/Current-Affairs/Security-Watch/Detail/?lng=en&id=114256>>.

до рекордних \$147 за барель. Ці події, разом із тривогою, що світ досяг або наближається до піку виробництва нафти та що запаси вуглеводнів можуть бути вичерпані вже у 2050р., порушили питання про здатність промислово розвинутих країн забезпечити доступ до енергоресурсів⁵⁸. Стикнувшись з цими викликами, багато держав і організацій міжнародної безпеки намагалися виробити політику енергетичної безпеки.

Напружені відносини між окремими країнами-споживачами та виробниками енергоресурсів змушують очікувати енергетичних конфліктів і навіть можливих енергетичних війн⁵⁹. Центральним є питання доступу до вуглеводневих ресурсів Євразії, особливо природного газу⁶⁰. Наприклад, останніми роками виник ряд двосторонніх спорів, через які в січні 2006р. та січні 2008р. було призупинення постачання природного газу до споживачів Центральної і Південно-Східної Європи. На думку багатьох аналітиків, ці події свідчать, що безпеці Європи загрожують наявний рівень її енергетичних відносин з країнами Євразії, зокрема з Росією⁶¹.

Заявляючи про потребу розвитку альтернативних шляхів до зовнішніх ринків, Росія оголосила плани будівництва двох важливих газопроводів – “Північного потоку” через Балтійське море та “Південного потоку” через Чорне море, – які оминатимуть транзитні країни Центральної Європи, зокрема Україну. Водночас ЄС намагався диверсифікувати свої поставки природного газу та подолати нинішню критичну залежність від Росії, зокрема завдяки будівництву Південного енергетичного і транспортного коридору⁶². Так виникла “трубопроводна геополітика”, яка може вплинути на безпеку регіонів, насамперед, Закавказзя, вже вражених збройними конфліктами⁶³.

Таким чином, можна стверджувати про виникнення складної євразійської ресурсної геополітики, елементом якої є конкуренція – між Китаєм, ЄС, Іраном, Росією, Туреччиною і Сполученими Штатами – за доступ до запасів природного газу Каспійського регіону. Є також підозри в маніпуляції країнами доступом і поставками енергоресурсів у політичних і безпекових цілях. Багато хто вважає, що Росія, зокрема, використовує свої енергетичні багатства для досягнення політичних і дипломатичних цілей, в т.ч. домінування над сусідами⁶⁴.

⁵⁸ Про дискусію навколо перспектив виробництва нафти див.: <<http://www.oilscenarios.info/>>.

⁵⁹ Klare, M.T., *Rising Powers, Shrinking Planet: The New Geopolitics of Energy* (Metropolitan Books: New York, 2008), pp.210-237; Kaldor, M., Karl, T.L. and Said, Y. (eds), *Oil Wars* (Pluto Press: London, 2007); та Foroohar, R., ‘The coming energy wars’, *Newsweek*, 31 May 2008.

⁶⁰ Correljé, A. and van der Linde, C., ‘Energy supply security and geopolitics: a European perspective’, *Energy Policy*, vol.34, no.5 (Mar. 2006).

⁶¹ Baran, Z., ‘EU energy security: time to end Russian leverage’, *Washington Quarterly*, vol.30, no.4 (autumn 2007); Bilgin, M., ‘Geopolitics of European natural gas demand: supplies from Russia, Caspian and the Middle East’, *Energy Policy*, vol.37, no.11 (Nov. 2009).

⁶² Південний коридор – ініціатива ЄС з розбудови енергетичних маршрутів, насамперед газопроводів, між центрами видобутку в Каспійському регіоні, Середній Азії і на Близькому Сході та ринками ЄС.

⁶³ Окремі політичні оглядачі та експерти вважають геополітичну конкуренцію між ЄС і Росією за енергоресурси одним із чинників воєнного втручання Росії в конфлікт у південно-осетинському регіоні Грузії у 2008р. Див.: Reuters, ‘Poland links Georgia war to energy’, *Moscow Times*, 15 Sep. 2008; ‘Conflict in Georgia seen as threatening EU’s energy supplies’, *Oil and Energy Trends*, vol.33, no.9 (Sep. 2008).

⁶⁴ Baran (посилання 61).

Сьогодні енергетика, без сумніву, є елементом зовнішньої і безпечної політики багатьох країн. Проте, ресурсна геополітика наразі не є єдиною чи головною причиною збройного конфлікту, навіть якщо деякі конфлікти пов'язані з енергоресурсами, як, наприклад, вторгнення США до Іраку в 2003р. та військова інтервенція Росії в Чечні на початку 1994р.⁶⁵ Окремі спостерігачі вважають, що великі країни-споживачі зацікавлені в уникненні нестабільності і стрибків цін на ринках вуглеводнів та інших товарів⁶⁶. Що стосується доступу до природних ресурсів Арктики, то попри перші військові заяви та ряд провокаційних дій – таких, як встановлення російською науковою експедицією національного прапора на дні Північного Льодовитого океану у 2007р., – є очевидні ознаки міжнародної готовності розвивати мирні форми конкуренції і навіть співпраці на засадах міжнародного права, включно з Конвенцією ООН з морського права (*UN Convention on the Law of the Sea, UNCLOS*)⁶⁷. Існують широкі можливості для вироблення нових форм спільного управління регіоном⁶⁸. Моделлю врегулювання складних ресурсних питань могла б стати міжкурдова Арктична рада⁶⁹.

Так само, зростання міжнародного попиту на ресурси Африки не повинно збільшувати ризик виникнення конфлікту. Зростаючий інтерес Китаю до африканських ресурсів супроводжується інвестиціями в континент, які сприяють розвитку та допомогли усунути ряд соціально-економічних передумов конфліктів. Є думка, що Китай дедалі більше стає зацікавленим у підтримці механізмів попередження та врегулювання конфліктів в Африці, а також дипломатичними засобами сприяє розв'язанню ряду тривалих і найгостріших африканських конфліктів⁷⁰.

Проте, готовність Китаю до спільного використання ресурсів опинилася під сумнівом у 2010р. В жовтні було повідомлення, що Китай навмисно зупинив експорт до Японії рідкоземельних металів, необхідних для виробництва ряду інноваційних продуктів, а пізніше – до ЄС і США. Спостерігачі припускають, що зупинка була відповіддю на ряд інших спорів з країнами-імпортерами⁷¹. Хоча Китай заперечував ці повідомлення, інцидент спровокував міжнародне обговорення появи ресурсного націоналізму та використання неринкових підходів для забезпечення преференційного доступу до ресурсів.

⁶⁵ Said, Y., 'Greed and grievance in Cheney', eds Kaldor, Karl and Said (посилання 59).

⁶⁶ De Soysa, I., Gartzke, E. and Lie, T.G., 'Blood, oil, and strategy: on the relationship between petroleum and interstate disputes', 20 Feb. 2009, <http://www.svt.ntnu.no/iss/Indra.de.Soyas/POL2003H05/oilandwar_02232009.pdf>.

⁶⁷ Young, O.R., 'The future of the Arctic: cauldron of conflict or zone of peace?', *International Affairs*, vol.87, no.1 (Jan. 2011). Конвенція ООН з морського права відкрита для підписання з 10 грудня 1982р., набула чинності 16 листопада 1994р. Джерело: *United Nations Treaty Series*, vol.1833.

⁶⁸ Arctic Governance Project, 'Arctic governance in an era of transformative change: critical questions, governance principles, ways forward', 14 Apr. 2010, <<http://www.arcticgovernance.org/agp-report-and-action-agenda.156784.en.html>>.

⁶⁹ Арктична рада була створена відповідною Декларацією, підписаною в Оттаві (Канада) 19 вересня 1996р. Учасниками Арктичної ради є Данія, Ісландія, Канада, Норвегія, Росія, США, Фінляндія і Швеція, а також шість організацій корінних народів регіону. Її головна функція – сприяти співробітництву, координації і взаємодії між учасниками з питань спільного розв'язання проблем Арктики.

⁷⁰ Saferworld, *China's Growing Role in African Peace and Security* (Saferworld: London, Jan. 2011).

⁷¹ Bradsher, K., 'China said to widen its embargo of minerals', *New York Times*, 19 Oct. 2010.

VI. Висновки: виклики спільного використання ресурсів

На початку 2011р. світові споживчі ціни досягли нового історичного максимуму, відновивши висхідну траєкторію світової рецесії 2009-2010рр. і демонструючи нестабільність світових ринків ресурсів і зумовлюючи ризики цінових стрибків. Хоча наслідки для безпеки були найбільш помітними на Близькому Сході та в Північній Африці, де заворушення через ціни на продовольство перетворилися на хвилю повстань проти усталених авторитарних режимів, але нестабільність цін на ресурси збільшила напруженість і в багатьох інших країнах, даючи підстави для загальної стурбованості. В умовах зростаючого розуміння тісного взаємозв'язку між ресурсами, нестабільністю та конфліктом, нова глобальна невизначеність з приводу цін, обмеженості ресурсів і доступу до них зумовлює потребу переосмислення концепцій безпеки.

Міжнародна спільнота почала реагувати на численні виклики, пов'язані з ресурсами, через глобальні та регіональні інститути безпеки. Рада Безпеки ООН перебрала провідну роль у розв'язанні проблеми дестабілізуючих поставок ресурсів; з 1990р. вона запровадила часткові або загальні торговельні санкції стосовно більше ніж 10 країн, – до чого під час холодної війни вона вдавалася лише двічі.

Безпекові наслідки змін клімату і продовольчої небезпеки дедалі активніше обговорюються на міжнародних форумах і вносяться до стратегій ЄС, НАТО та ООН. Так, у новій Стратегічній концепції НАТО, ухваленій 19 листопада 2010р., зазначено: “Ключові екологічні та ресурсні обмеження, в т.ч. ризики для здоров'я, зміни клімату, брак води і зростання енергопотреб, будуть і надалі формувати майбутнє безпекове середовище у важливих для НАТО сферах і можуть суттєво вплинути на процес планування та операції НАТО”⁷².

В ЄС лунали заклики до належного політичного реагування на зростаючий попит на природні ресурси⁷³. У 2010р. ЄС здійснив дослідження сировинних і товарних ринків з метою кращого розуміння викликів, що постають перед ним у цій сфері, та розробки політики із забезпечення доступу до “критичної мінеральної сировини” без провокування конфліктів. Наміри ЄС розглянути в новій сировинній стратегії зв'язок між ресурсами, зокрема “кривавою сировиною”, та конфліктом свідчить про пошуки ним комплексного підходу до цього питання. Але яким чином будуть узгоджені пріоритети політики торгівлі та розвитку у відносинах ЄС з країнами-виробниками, особливо з огляду на зростаючу конкуренцію за надійний доступ до цінних та обмежених ресурсів, ще треба побачити⁷⁴.

Досвід спроб реагування на численні та різноманітні виклики безпеці, пов'язані з ресурсами, дозволяє зробити висновок: практичне реагування може бути ефективнішим, якщо ґрунтується на співробітництві, що поєднує,

⁷² North Atlantic Treaty Organization (NATO), ‘Active engagement, modern defence: strategic concept for the defence and security of the members of the North Atlantic Treaty Organisation’, Lisbon, 19 Nov. 2010, <<http://www.nato.int/lisbon2010/strategic-concept-2010-eng.pdf>>, para.15.

⁷³ Див., зокрема: European Parliament, Resolution on rising food prices, 17 Feb. 2011, P7 TA-PROV(2011)0071.

⁷⁴ ‘EU vows to tackle “blood minerals” in raw materials plan’, EurActiv, 25 Jan. 2011, <<http://www.euractiv.com/en/sustainability/eu-vows-tackle-blood-minerals-raw-materials-plan-news-501117>>.

зокрема споживачів і виробників, багаті та бідні країни, промисловість, уряди, сектор розвитку, правоохоронну систему і громадянське суспільство. Але таке співробітництво завжди стикатиметься із серйозними викликами, не останньою чергою, із своєкорисливою поведінкою окремих сторін (зокрема, участю в діяльності кримінальних мереж), а також з обмеженими інституційними спроможностями систем урядування. Ці виклики можуть проявлятися на місцевому, національному та міжнародному рівнях.

Підхід, який вже приніс певні успіхи, ґрунтується на створенні розгалужених структур з управління ресурсами, що дозволяє ефективніше розпоряджатися ними за умов їх обмеженості та конкуренції, узгоджувати вимоги доступу, соціальної справедливості та екологічного захисту з метою розв'язання конфліктних питань. Прикладами можуть бути підходи до управління ресурсами на місцевому і проміжному рівнях, що зосереджуються на окремих галузях (Ініціатива прозорості видобувних галузей промисловості) або на певному географічному регіоні (окремі ініціативи стосовно ДРК).

Проте, поява нових потужних економічних гравців і динаміка світових ринків природних ресурсів, що виникли у відповідь на зростаючий попит, означає, що такі підходи дедалі більше намагатимуться охопити весь спектр чинників, що наразі негативно впливають на природні ресурси. Це логічно зумовлює потребу створення структур з управління ресурсами з широким членством і забезпечення в їх рамках розгляду конфліктних питань.

Утім, перелік досягнень таких форумів у вирішенні подібних питань досі є невеликим. З початку 1960-х років багато провідних країн - виробників енергоресурсів працювали через ОПЕК, а країни-споживачі створили в 1974р. Міжнародне енергетичне агентство (МЕА, *International Energy Agency, IEA*). Намагаючись знайти спільні шляхи зменшення коливань цін на нафту та залучити виробників, що не належать до ОПЕК (зокрема, Росію), та нових великих споживачів, що не належать до МЕА (в т.ч. Китай та Індію), до діалогу між виробниками та споживачами, у 1991р. було започатковано Міжнародний енергетичний форум (МЕФ, *International Energy Forum, IEF*). Попри активізацію останніми роками діалогу в рамках МЕФ, його успіхи в розв'язанні проблем енергетичного сектору є на цей час малопомітними.

Досвід енергетичного сектору дозволяє припустити, що процес утворення глобальних інституцій з управління ресурсами буде тривалим і складним. Проте, поява останнім часом нових інституцій, безпосередньо призначених для підтримання мінливого політичного та економічного балансу у світовому порядку, може стати у пригоді. Франція вже зазначила, що одним із пріоритетів її головування у 2011р. в одній з таких інституцій – Групі 20 найбільш економічно розвинутих держав (*G20*) – буде підтримання стабільності на світових товарних ринках, особливо з огляду на небезпеку голодних бунтів⁷⁵. Такі ініціативи могли б започаткувати глобальні дискусії і програми дій, що дозволять вирішувати різноманітні питання, пов'язані з ресурсами та в такий спосіб покладуть початок послабленню зв'язку між природними ресурсами та ризиком конфлікту.

⁷⁵ Willis, A., 'French G20 leadership to focus on commodity prices', EUobserver, 24 Jan. 2011, <<http://euobserver.com/9/31693>>.

Додаток 2А. Розвиток крупних збройних конфліктів у 2001-2010рр.

ЛОТТА ТЕМНЕР, ПЕТЕР ВАЛЛЕНШТАЙН*

I. Глобальна картина

У 2010р. було зафіксовано 15 крупних збройних конфліктів у 15 регіонах світу (таблиці 2А.1, 2А.2); упродовж останнього десятиріччя – 29 крупних збройних конфліктів у 28 регіонах світу (діаграма 2А.1)¹. Починаючи з 2001р., коли конфліктів було 19, спостерігалось зниження їх загальної річної кількості. Однак, ця тенденція була нестабільною, а найнижчі показники (14) було зареєстровано у 2004р. та 2007р. (діаграма 2А.2)².

У 2010р., вже сьомий рік поспіль, не було зафіксовано жодного міждержавного конфлікту; упродовж 2001-2010рр. – лише два: індо-пакистанський (Кашмір, 1997-2003рр.); США та їх союзників проти Іраку. В першому конфлікті предметом протиріч була територія, у другому – влада³. Решта 27 конфліктів, зафіксовані в цей період, були внутрішньодержавними, причому, вісім із них стосувалися територіальних питань, а 19 – влади. Кількість конфліктів з приводу влади перевищувала кількість конфліктів за територію протягом кожного року, за винятком 2007р.

Шість крупних збройних конфліктів у 2010р. було визначено як інтернаціоналізовані, що означає участь у них військ іншої держави, яка сама не була учасницею конфлікту, але надавала допомогу одній з конфліктуючих сторін. У 2001-2010рр. інтернаціоналізованих конфліктів було 10, а найбільшою річною

¹ У рамках програми *UCDP* термін “крупний збройний конфлікт” визначається як протиріччя з приводу влади та/або території, під час врегулювання якого дві сторони (принаймні одна з яких є урядом держави) використовували збройну силу, що призвело до загибелі внаслідок бойових дій не менше 1 000 осіб упродовж одного календарного року. Після того, як конфлікт досягає цього показника, він продовжує фіксуватися в базі даних про крупні збройні конфлікти за умови, якщо він спричиняє принаймні 25 смертей в результаті бойових дій протягом одного календарного року. *UCDP* використовує термін “війна” частіше за “крупний збройний конфлікт”. Більш докладну інформацію див. у підрозділі V цього додатка.

² Усі дані про крупні збройні конфлікти щорічно уточнюються з метою врахування нової інформації. Тому наведені тут дані можуть не збігатися з наведеними в попередніх *Щорічниках СІПІ*. Див. також примітки до таблиці 2А.3 та підрозділ V цього додатка.

³ Визначення двох типів протиріч – з приводу влади та території – див. підрозділ V цього додатка.

* Уппсальська Програма збору даних про конфлікти, Департамент дослідження миру та конфліктів Уппсальського університету (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*).

Відповідальними за розробку таблиці 2А.3 були: М.Алланссон (*Marie Allansson*) – дані про Ірак; К.Альтпетер (*Christian Altpeter*) – Пакистан і США; Й.Броше (*Johan Brosché*) – Судан; М.Кройцу (*Mihai Croicu*) – Туреччину; М.Грік (*Maria Greek*) – Індію; Х.Грузелл (*Helena Grusell*) – Колумбію і Перу; С.Хьогблад (*Stina Högladh*) – Руанду; Й.Креуц (*Joakim Kreutz*) – М'яну; М.Нільссон (*Marcus Nilsson*) – Сомалі; Т.Петтерссон (*Therése Pettersson*) – Афганістан, Філіппіни і США; Р.Сундберг (*Ralf Sundberg*) – Ізраїль; Л.Темнер (*Lotta Themner*) – Уганду.

Таблиця 2А.1. Розвиток крупних збройних конфліктів у 2001-2010рр.

Типи протиріч: В – з приводу влади; Т – з приводу території.

Регіон	2001		2002		2003		2004		2005		2006		2007		2008		2009		2010	
	В	Т	В	Т	В	Т	В	Т	В	Т	В	Т	В	Т	В	Т	В	Т	В	Т
Африка	7	0	7	0	5	0	3	0	3	0	3	0	1	0	4	0	4	0	4	0
Америка	2	0	2	0	1	0	2	0	2	0	2	0	3	0	3	0	3	0	3	0
Азія	1	5	2	4	3	5	3	2	3	4	3	3	2	4	3	4	3	4	3	2
Європа	0	1	0	1	0	1	0	1	0	2	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0
Близький Схід	1	2	0	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Всього	11	8	11	7	10	8	9	5	9	8	9	6	7	7	11	6	11	6	11	4
Загалом	19	18	18	18	14	17	15	14	17	15	14	17	17	17	15	15	15	15	15	15

Таблиця 2А.2. Кількість зон крупних збройних конфліктів за регіонами у 2001-2010рр.

Типи протиріч: В – з приводу влади; Т – з приводу території.

Регіон	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Африка	7	7	5	3	3	3	1	4	4	4
Америка	2	2	1	2	2	2	3	3	3	3
Азія	5	5	7	4	6	6	5	6	6	5
Європа	1	1	1	1	2	1	1	0	0	0
Близький Схід	3	2	3	3	3	3	3	3	3	3
Всього	18	17	17	13	16	15	13	16	16	15

кількістю – шість. Найменшу кількість, два конфлікти, було зареєстровано у 2003р. У всіх випадках інтернаціоналізованих конфліктів, що точилися у 2010р., іноземні держави надавали допомогу військами урядовій стороні конфлікту⁴.

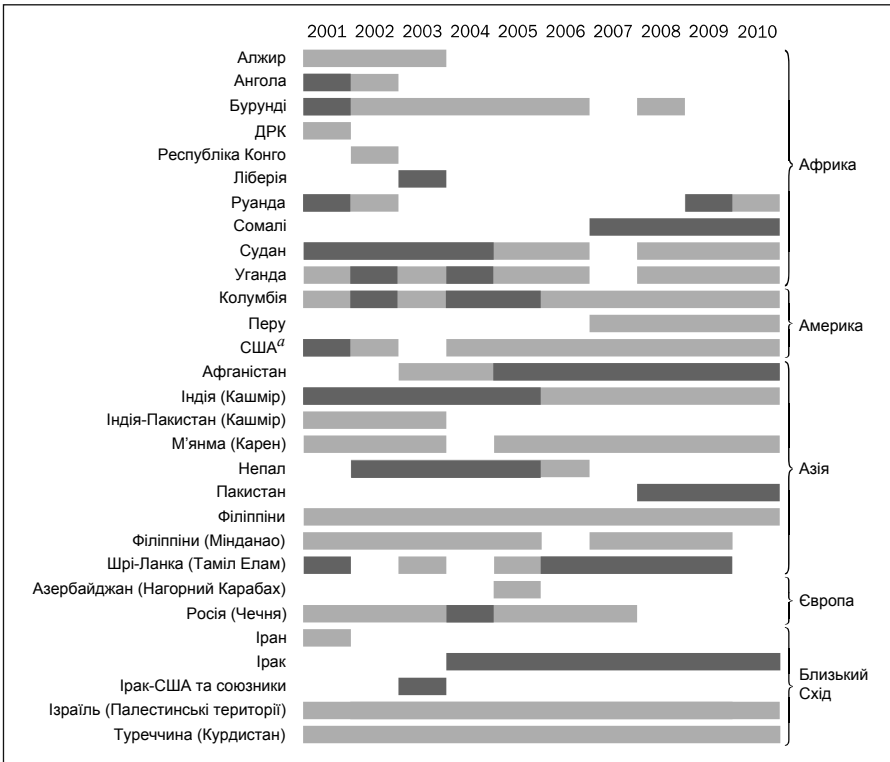
У чотирьох крупних збройних конфліктах у 2010р. зафіксовано понад 1 000 загиблих у результаті бойових дій. Кількість конфліктів з такою високою інтенсивністю змінювалася впродовж десятиріччя від семи (2001р. і 2004р.) до трьох (2006р.).

II. Регіональна картина

У 2010р. п'ять крупних збройних конфліктів було зареєстровано в Азії, і за цим показником вона посідає перше місце серед регіонів упродовж останніх восьми років. В Африці точилися чотири крупні збройні конфлікти, по три – в Америці (Південній, Північній і Центральній) та на Близькому Сході; в Європі третій рік поспіль не зареєстровано жодного конфлікту.

Африка була регіоном з найбільшою кількістю конфліктів упродовж 2001-2010рр. – 10 крупних збройних конфліктів. Упродовж 2001-2007рр. у регіоні спостерігалася помітне зменшення кількості крупних збройних

⁴ Про держави, що надавали допомогу військами в цих конфліктах, див. таблицю 2А.3 цього додатка.

Діаграма 2А.1. Часові рамки крупних збройних конфліктів у 2001-2010рр.

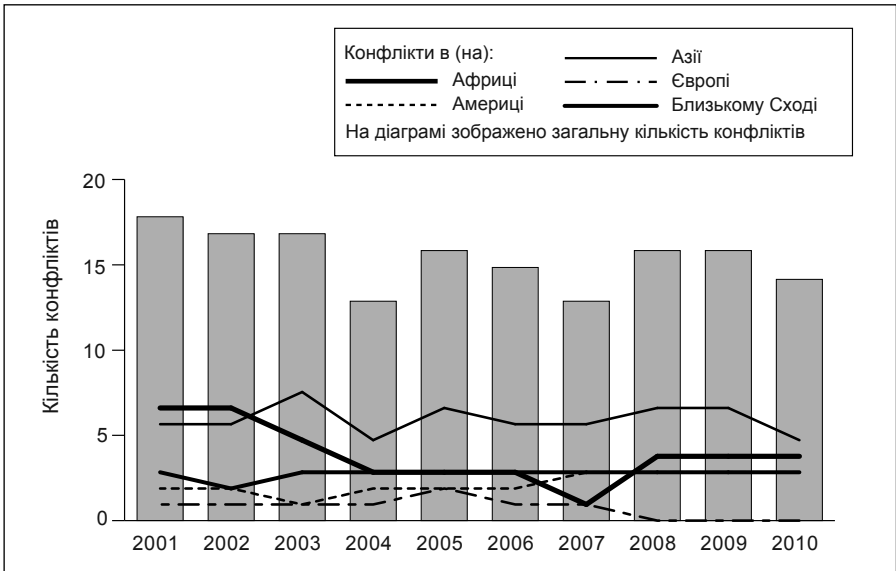
Затіннення означає, що протягом зазначеного періоду точився конфлікт (тобто в результаті бойових дій загинули 25 і більше осіб). Темніше затіннення означає, що в цей період зафіксовано понад 1 000 загиблих у результаті бойових дій. Коли зазначається лише назва країни, то це означає конфлікт з приводу влади. У випадку конфлікту за територію назва спірної території зазначається в дужках після назви країни. Багато з цих конфліктів точилися до 2001р. і можуть тривати після 2010р.

^а Конфлікт між Урядом США та Аль-Каїдою.

конфліктів – із семи до одного. Однак, у 2008р. цей показник знову зріс до чотирьох і залишався на цьому рівні до 2010р. Жоден з конфліктів в Африці не тривав постійно впродовж усього зазначеного періоду, але два – в Судані та Уганді – точилися постійно протягом усіх років, крім одного (2007р.). Хоча всі зафіксовані конфлікти були внутрішніми, але половина з них в певні моменти були інтернаціоналізованими, що відрізняє Африку від інших регіонів. Усі 10 крупних збройних конфліктів в Африці упродовж 2001-2010рр. точилися з приводу влади.

В Америці у 2001-2010рр. зафіксовано три крупні збройні конфлікти. Щороку спостерігалася різна кількість конфліктів – від одного (у 2003р.) до трьох (у 2007-2010рр.). Усі ці конфлікти – в Колумбії, Перу і США (конфлікт між Урядом США та Аль-Каїдою)⁵ – були внутрішніми та точилися з приводу влади.

⁵ Про конфлікт між Урядом США та Аль-Каїдою, а також труднощі з його класифікацією в базі даних *UCDP* див.: Еріксон М., Солленберг М., Валленштайн П. «Розвиток крупних збройних конфліктів у 1990-2001рр.». – *Щорічник СІПРІ 2002*, с.55.

Діаграма 2А.2. Регіональний розподіл і загальна кількість крупних збройних конфліктів у 2001-2010рр.

В Азії у 2001-2010рр. було зафіксовано дев'ять крупних збройних конфліктів. Щороку кількість конфліктів коливалася від п'яти (2004р. і 2010р.) до восьми (2003р.). Два з цих конфліктів – в Індії (Кашмір) та на Філіппінах – точилися впродовж усього періоду. В регіоні зафіксовано також один міждержавний конфлікт з приводу влади – індо-пакистанський (Кашмір). Решта вісім конфліктів мали внутрішній характер: чотири – з приводу влади і чотири – території.

У 2001-2010рр. лише два з 29 крупних збройних конфліктів відбувалися в Європі: між Урядом Росії і самопроголошеною Чеченською Республікою Ічкерія і між Урядом Азербайджану та самопроголошеною Республікою Нагірний Карабах. Причому, якщо конфлікт у Чечні точився упродовж 2001-2007рр., то конфлікт навколо Нагірного Карабаху – лише у 2005р.⁶ В Європі з 2008р. не було зареєстровано жодного крупного збройного конфлікту.

На Близькому Сході впродовж 2001-2010рр. було зафіксовано п'ять крупних збройних конфліктів. Крім зменшення у 2002р., коли спостерігалося два конфлікти, кожного року на Близькому Сході стабільно фіксувалося по три конфлікти. Ті ж самі три конфлікти – в Іраку, Ізраїлі (Палестинські території) і Туреччині (Курдистан) – точилися з 2004р. по 2010р.; причому, два останні – кожного року. Близький Схід став єдиним, крім Азії, регіоном, де було зафіксовано міждержавний конфлікт – між США і їх союзниками та Іраком. Інші чотири конфлікти точилися всередині держав: два – з приводу влади і два – території.

⁶ Конфлікт в Азербайджані раніше не реєструвався у статистиці за 2005р. Однак, нові дані засвідчили, що в ньому в результаті бойових дій протягом того року загинуло понад 25 осіб. Цей конфлікт було вперше зареєстровано як крупний збройний конфлікт у 1992р.

III. Зміни в таблиці конфліктів за 2010р.⁷

Конфлікти, вилучені з таблиці

У 2010р. до таблиці не було внесено жодного нового конфлікту. Два конфлікти, внесені до таблиці у 2009р., завершилися у 2010р.: у Шрі-Ланці (Таміл Елам) та на Філіппінах (Мінданао)⁸. У випадку Шрі-Ланки, повстанці з угруповання Тигри визволення Таміл Еламу (ТВТЕ, *Liberation Tigers of Tamil Eelam, LTTE*) наприкінці травня 2009р. були розгромлені, після чого у 2010р. жодних ознак відродження цього угруповання не спостерігалось.

Конфлікт між Урядом Філіппін і сепаратистським повстанським угрупованням Ісламського фронту визволення Моро (*Moro Islamic Liberation Front, MILF*) у 2010р. не демонстрував ознак активності. В Малайзії було проведено кілька раундів переговорів, і обидві сторони висловили намір дотримуватися угоди про припинення вогню, офіційно проголошеної у 2003р. і підтверженої у 2009р.⁹

Зміни в інтенсивності конфліктів

У шести з 15 крупних збройних конфліктів, що точилися у 2010р., інтенсивність, порівняно з 2009р., зросла: в Афганістані, М'янмі (Карен), Сомалі, Судані, Туреччині (Курдистан) та на Філіппінах¹⁰. Причому, в останніх двох конфліктах інтенсивність зросла більш ніж на 50%.

У Судані суттєве зростання числа загиблих у результаті бойових дій було спричинене переважно наступом урядових військ на сили повстанців Суданського народно-визвольного руху/Армії (*Sudan Liberation Movement/Army, SLM/A*) упродовж лютого-березня та вересня-жовтня 2010р. Це поживалення активності військових операцій урядових військ вочевидь зумовлювалося наміром послабити повстанців у провінції Дарфур на випадок заострення напруженості після проведення в січні 2011р. референдуму про незалежність Південного Судану, що змусило б урядові війська вести бойові дії на два фронти. Покращення відносин між Суданом і Чадом також сприяло ослабленню *SLM/A*, оскільки до цього часу дві країни підтримували різні угруповання повстанців¹¹.

⁷ Перегляд бази даних *UCDP* у 2010р. спричинив ряд суттєвих змін у хронології подій, наведених у таблиці, зокрема стосовно категорій "рік зародження", "рік визнання", "рік початку", "рік внесення до бази" та "загальне число загиблих (включно з 2010р.)."

⁸ Конфлікт у Шрі-Ланці (Таміл Елам) було вперше зареєстровано в 1987р. ТВТЕ вимагали проголошення незалежної держави – Таміл Елам – на півночі і сході країни. В конфлікті на Філіппінах (Мінданао), який було вперше зареєстровано в 1990р., брали участь кілька окремих угруповань, які з часом змінювали назву території, за яку вони боролися. Також немає ясності щодо кордонів території, на яку вони претендують. Тут використовується назва Мінданао, оскільки перше угруповання, яке брало участь у конфлікті – Рух за незалежність Мінданао – вимагало "визволення" Мінданао, а також тому, що різні групи повстанців поширюють на Мінданао свої територіальні вимоги.

⁹ Lacson, N.E., 'GRP, MILF sign declaration', Manila Bulletin, 4 June 2010, <<http://www.mb.com.ph/node/260573/grp-milf->>.

¹⁰ Національний союз Карену (*The Karen National Union, KNU*) використовував різні назви для визначення території, яку він вважає батьківщиною етнічної групи карен, – зокрема "Кареністан" (*Karenistan*), "Кавтулей" (*Kavthoolei*). Мета угруповання з часом зазнавала змін – від повної незалежності до самовизначення народу карен у складі демократичного федерального союзу Бірми.

¹¹ International Crisis Group (ICG), *Chad: Beyond Superficial Stability*, Africa Report no.162 (ICG: Nairobi, 17 Aug. 2010).

У конфлікті на території Туреччини (Курдистан) інтенсивність бойових дій між Урядом Туреччини та повстанським угрупованням Курдська робітничка партія (*Partiya Karkerên Kurdistan, PKK*) у 2010р. значно зросла¹². Пік активності бойових дій припав на літні місяці, коли Уряд поновив наступ на повстанців після диверсії *PKK* на військово-морській базі в Іскендеруні у провінції Гагай¹³. Водночас, наприкінці року спостерігалися певні ознаки більшого порозуміння: хоча формальних переговорів започатковано не було, але припинення вогню з боку *PKK* на час свята Рамадан було з розумінням сприйняте Урядом, що проявилось у зниженні інтенсивності військових операцій¹⁴.

Інтенсивність семи крупних збройних конфліктів – в Іраку, Пакистані, Перу, США, Ізраїлі (Палестинські території), Руанді та Уганді – у 2010р., порівняно з 2009р., загалом знизилася; в останніх трьох країнах – більш ніж на 50%.

В Ізраїлі (Палестинські території) інтенсивність конфлікту між Урядом Ізраїлю та палестинськими угрупованнями була значно нижчою, ніж у 2009р., коли під час січневих подій, які часто називають війною в Газі, в результаті бойових дій загинуло понад 600 осіб. Упродовж 2010р. кількість ракетних обстрілів Ізраїлю з позицій в Секторі Гази, так само, як і ударів у відповідь з боку Ізраїлю, утримувалася на мінімальному рівні. Крім того, цього ж року були започатковані прямі переговори між Палестинською Національною Адміністрацією, представленою керівною партією Фатах (*Fatah*), та Урядом Ізраїлю, але незабаром вони провалилися¹⁵.

Радикальне зниження інтенсивності конфлікту між Урядом Руанди, підтримуваного Урядом Демократичної Республіки Конго (ДРК), та Демократичними визвольними силами Руанди (*Democratic Liberation Forces of Rwanda, FDLR*) було зумовлене, зокрема, тим, що інтенсивні бойові дії у 2009р. суттєво послабили сили повстанців. Від початку своєї діяльності *FDLR* базувалися на сході ДРК, звідки через кордон здійснювали рейди на територію Руанди. В січні та лютому 2009р. військам Руанди дозволили разом з конголезькими військами провести на території ДРК операцію “Наша єдність” (*‘Umoja Wetu’*). Пізніше, в березні, конголезькі війська за підтримки Місії ООН у ДРК (*MONUC*) здійснили проти повстанців *FDLR* ще одну широкомасштабну операцію *Kimia II*¹⁶. Наступна операція “Мир Сьогодні”

¹² Наразі *PKK* вимагає автономії для території, яку вона називає Курдистаном, розташованої на південному сході Туреччини поблизу кордонів Туреччини з Іраком, Сирією та Іраном. Раніше *PKK* вимагала незалежності для цієї території з кінцевою метою – створення курдської держави, до якої належали б ряд територій, що наразі перебувають під контролем Ірану, Іраку та Туреччини. Однак, останніми роками, особливо після арешту турецькими властями в 1999р. лідера *PKK* А.Оджалана (*Abdullah Ocalan*), ці вимоги змінилися.

¹³ Bila, S.U., ‘Kurdish rebel rocket attack kills six at Turkish navy base’, Agence France-Presse, 30 May 2010.

¹⁴ Bila, S.U., ‘Turkey says scaling down military action after Kurdish truce’, Agence France-Presse 3 Nov. 2010.

¹⁵ Ramadan, S.A. and Drimly, E., ‘Palestinians halt direct peace talks with Israel, keep contacts with U.S.’, Xinhua, 3 Oct. 2010.

¹⁶ У липні 2010р. *MONUC* було перейменовано на Стабілізаційну Місію ООН у ДРК (*UN Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo, MONUSCO*). Див. додаток 3А цього видання.

(‘*Amani Leo*’) була проведена в січні 2010р., після завершення операції *Kimia II*, однак під час останньої операції проурядові сили вже не зустріли такого запеклого спротиву, як під час попередніх¹⁷.

Інтенсивність бойових дій Уряду Уганди, підтримуваного урядами Центральноафриканської Республіки (ЦАР), ДРК та Південного Судану, проти Господньої армії опору (ГАО, *Lord's Resistance Army, LRA*) у 2010р. значно знизилася. Впродовж двох попередніх років повстанці розосередились і розділилися на менші та мобільніші групи, які урядовим військам було важче переслідувати. При цьому, разом з уникненням ГАО безпосередніх зіткнень з урядовими військами, у 2010р. спостерігалось значне зростання кількості нападів повстанців на цивільне населення¹⁸.

Найбільш жорстокі конфлікти

У чотирьох крупних збройних конфліктах у 2010р. спостерігалось понад 1 000 загиблих у результаті бойових дій: в Афганістані (майже 6 300), Пакистані (майже 4 600), Сомалі (майже 2 100) та Іраку (близько 1 500).

У конфлікті в Афганістані, де в боротьбі за владу Уряду Афганістану та очолюваним НАТО Міжнародним силам сприяння безпеці (*International Security Assistance Force, ISAF*) протистояли Талібан та угруповання *Hezbe-Islami*, протягом шести років поспіль гинуть внаслідок бойових дій понад 1 000 осіб. Інтенсивність цього конфлікту у 2010р., порівняно з 2009р., зростає. Упродовж року до складу *ISAF*, що допомагають Уряду Афганістану, було відряджене ще 45 тис. військових. Афганські війська спільно з *ISAF* провели ряд наступальних операцій, в т.ч. дві найкрупніші: в лютому у провінції Гельманд та у вересні – в Кандагарі¹⁹. Однак, найсильніше антиурядове угруповання Талібан у 2010р. домоглося переваг, закріпившись у північній частині країни на додаток до вже контрольованих ним районів на півдні і сході. Впродовж року Талібан підвищив рівень насильства, застосовуючи мінування доріг, вбивство політиків та акції терористів-смертників. У 2010р. значно частіше спостерігалось застосування саморобних вибухових пристроїв (*improvised explosive devices, IEDs*).

У 2010р. досить інтенсивним залишався конфлікт між Урядом Пакистану та Рухом Талібан у Пакистані (*Tehrik-i-Taliban Pakistan, TTP*), – попри певну деескалацію, порівняно з 2009р. Подібно до 2009р., значна більшість бойових дій точилися на Родоплемінних територіях з федеральним адміністративним управлінням (*Federally Administered Tribal Areas, FATA*) і в провінції Хайбер Пахтунхва (колишня назва – Північно-Західна Прикордонна провінція).

¹⁷ United Nations, Security Council, Thirty-first report of the Secretary-General on the United Nations Organization Mission in the Democratic Republic of the Congo, S/2010/164, 30 Mar. 2010, p.2.

¹⁸ International Crisis Group (ICG), *LRA: A Regional Strategy Beyond Killing Kony*, Africa Report no.157 (ICG: Nairobi, 28 Apr. 2010); Cakaj, L., ‘*This Is Our Land Now*’: *Lord's Resistance Army Attacks in Bas Uele, Northeastern Congo* (Enough Project: Washington, DC, Aug. 2010).

¹⁹ ‘Operation Moshtarak: assault in Helmand province’, BBC News, 18 Feb. 2010, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/8500903.stm>>; Nordland, R., ‘American and Afghan troops begin combat for Kandahar’, *New York Times*, 26 Sep. 2010.

Водночас, спостерігалось збільшення кількості диверсій в населених пунктах, де ТТР полював не лише на представників влади та поліції, але й на цивільних. У лютому 2010р. Уряд започаткував рішучий наступ на ТТР – операцію “Весняна чистка” (*‘Spring Cleaning’*). Запеклі сутички точилися до вересня, коли розпочалося згортання військових операцій – переважно через сильні повені, що трапились у країні попередніми місяцями.

У Сомалі у 2010р. бойові дії між Перехідним Федеральним Урядом (*Transitional Federal Government, TFG*) та ополченням Аль-Шабаб (*al-Shabab*), як і раніше, супроводжувалися чисельними втратами. На початку року повстанці двічі розпочинали криваві наступи. В липні, у відповідь на відрядження Угандою військ до складу Місії Африканського Союзу в Сомалі (*African Union Mission in Somalia, AMISOM*), Аль-Шабаб організувало напад терориста-смертника у столиці Уганди м.Кампала²⁰. Після цього ТFG та AMISOM провели наступальну операцію, яка тривала від кінця липня до кінця серпня. Цього ж року ТFG та помірковані сили Суфі (*Sufi*) з угруповання *Ahlu Sunna Waljamaca (ASWJ)* домоглися угоди про розподіл контролю над територіями. Оскільки ASWJ вважалось найбільш ефективною силою у протидії просуванню Аль-Шабаб у північному напрямку в центрі Сомалі, то угода розглядалась як посилення ТFG. Однак, на початку липня угоду було порушено і вплив ТFG знову обмежився лише кількома районами Могадішу²¹.

Бойові дії в Іраку вже сьомий рік поспіль супроводжуються загибеллю понад 1 000 осіб. Однак, попри високу інтенсивність конфлікту, загальне число загиблих у результаті бойових дій, починаючи з 2007р., помітно зменшувалося. При цьому, інтенсивність конфлікту у 2010р. залишалась приблизно такою ж, як і в 2009р. Упродовж року бойові дії точилися переважно у провінціях Багдад, Діяла та Морул; багато масштабних нападів сталися під час парламентських виборів у березні. Новою особливістю 2010р. була значна кількість нападів повстанців на т.зв. “ради пробудження” (*Awakening councils, Sahwa*) – племінні ополчення сунітів, які з кінця 2006р. виступали на боці США²². В серпні 2010р. США припинили військові операції в Іраку, але залишили у країні перехідні сили чисельністю близько 50 тис. осіб. Було оголошено про намір до кінця 2011р. вивести з Іраку всі війська²³.

IV. Крупні збройні конфлікти в більш широкому контексті

Попри зосередження уваги в цьому додатку на крупних збройних конфліктах, які є окремою категорією найбрутальніших у світі прикладів організованої жорстокості, необхідно враховувати, що навколо відбуваються й конфлікти

²⁰ ‘Somalia’s al Shabaab says made attacks in Uganda’, Reuters, 12 July 2010.

²¹ ‘Ahlu Sunnah: agreement with TFG has collapsed’, Garowe Online, 1 July 2010, <http://www.garoweonline.com/artman2/publish/Somalia_27/>.

²² Nasira, H., ‘Al-Qaeda in Iraq resurfaces with new strategy and specific operations’, *Terrorism Monitor*, vol.18, no.16 (23 Apr. 2010).

²³ International Crisis Group (ICG), *Loose Ends: Iraq’s Security Forces Between U.S. Drawdown and Withdrawal*, Middle East Report no. 99 (ICG: Baghdad, 26 Oct. 2010).

інших типів. За визначенням *UCDP*, крупні збройні конфлікти є окремою підкатегорією збройних конфліктів, які визначаються за подібними ознаками, але для того, щоб їх внесли до бази даних, вимога в 1 000 загиблих у результаті бойових дій впродовж року не є обов'язковою. *UCDP* розрізняє збройні конфлікти на невеликі збройні конфлікти (25-999 загиблих) і війни (1 000 або більше загиблих). Відповідно, зазначені тут крупні збройні конфлікти можуть визначатися в інших публікаціях СІПРІ як невеликі збройні конфлікти або війни – залежно від відповідних оцінок жертв упродовж певного року. Загальна кількість збройних конфліктів є значно вищою, ніж кількість крупних збройних конфліктів: загалом, починаючи з 1990р., зареєстровано 124 збройні конфлікти, тоді як відповідна кількість крупних збройних конфліктів становить 52²⁴.

Попри кількісні відмінності двох зазначених категорій конфліктів, для їх розвитку, починаючи з 1990р., є характерними схожі тенденції. Найвищі кількісні показники зафіксовані на початку 1990-х років: найбільша річна кількість триваючих крупних збройних конфліктів (27) спостерігалася в 1990р., а найвища кількість конфліктів загалом (53) – в 1992р. З цього часу в обох категоріях спостерігалася зниження (загальної кількості збройних конфліктів – менш рівномірно): найменша загальна кількість триваючих збройних конфліктів (29) була зареєстрована у 2003р., а крупних збройних конфліктів (14) – у 2004р. та 2007р.

Крім цього, *UCDP* враховує ще один тип організованого насильства – конфлікти між недержавними суб'єктами, такі, наприклад, як збройні сутички між двома й більше повстанськими угрупованнями або етнічними групами²⁵. Загалом, ці конфлікти є менш інтенсивними і тривалими, ніж конфлікти за участі держави. Водночас, їх кількість є набагато вищою, ніж кількість збройних конфліктів. Упродовж 1990-2008рр. *UCDP* зареєстровано 356 недержавних конфліктів – майже втричі більше, ніж збройних конфліктів. Кількість недержавних конфліктів за роками суттєво різняться, тому визначити певну загальну тенденцію досить важко. Найвища кількість триваючих недержавних конфліктів (39) була зареєстрована у 2000р., а найнижча (16) – у 1990р.

²⁴ Дані про крупні збройні конфлікти з 1990р. див. у Базі даних *UCDP* про збройні конфлікти. Загалом, дані накопичувалися з 1946р.

²⁵ *UCDP* визначає недержавний конфлікт як такий, де двома організованими угрупованнями, жодне з яких не є урядом або державою, застосовується зброя і в якому впродовж календарного року гинуть внаслідок бойових дій 25 або більше осіб. Раніше наводилися дані за період після 2001р., однак нещодавно *UCDP* оприлюднила нову інформацію, в т.ч. дані, починаючи з 1989р. Ці дані презентовані в дослідженні: Sundberg, R., Eck, K. and Kreutz, J., 'Fighting without the state: introducing the UCDP non-state conflict dataset'. Дослідження презентувалося на 51 щорічній конференції Асоціації міжнародних досліджень (*International Studies Association*) у Нью-Орлеані, США, 17-20 лютого 2010р. Ця інформація подається в публікації *UCDP*: Pettersson, T., 'Non-state conflicts 1989-2008: global and regional patterns', eds T. Pettersson and L. Themnér, *States in Armed Conflict 2009* (Uppsala Conflict Data Program: Uppsala, 2010), pp.183-201.

V. Таблиця крупних збройних конфліктів

Визначення

UCDP визначає крупний збройний конфлікт як протиріччя з приводу влади та/або території, під час врегулювання якого дві сторони (принаймні одна з яких є урядом держави) використовували збройну силу, що призвело до загибелі внаслідок бойових дій не менше 1 000 осіб упродовж одного календарного року. Окремі елементи визначаються наступним чином.

1. *Протиріччя з приводу влади та/або території* – головні несумісні позиції сторін конфлікту. *Протиріччя з приводу влади* – несумісні позиції сторін стосовно політичної системи, центрального уряду або його складу; можуть бути викликані намаганнями змінити діючий уряд. *Протиріччя з приводу території* – несумісні позиції сторін стосовно статусу території; можуть стосуватися вимог відокремлення чи надання автономії території (внутрішній конфлікт) або переходу контролю над територією до іншої держави (міждержавний конфлікт).

2. *Застосування збройної сили* – використання сторонами конфлікту збройних сил для зміцнення власних позицій у конфлікті. Під зброєю розуміються будь-які матеріальні засоби ведення бойових дій – від промислово вироблених озброєнь до палиць, каміння, вогню та води.

3. *Сторона* – уряд держави, будь-який з його союзників; опозиційна організація або альянс опозиційних організацій. *Урядом держави* вважається сторона конфлікту, визнана як чинна центральна влада, в т.ч. тими організаціями, що намагаються здобути владу. Якщо цей критерій не може бути застосований, то урядом вважається сторона, що контролює столицю держави. *Опозиційна організація* – будь-яке неурядове угруповання, що оголосило свою назву, та використовує збройну силу для досягнення заявлених політичних цілей. До таблиці також можуть бути внесені держави чи багатонаціональні організації, що підтримують військами одну з головних конфліктуючих сторін і розділяють її позицію. Натомість, традиційні миротворчі місії не вважаються учасницями конфліктів, а розглядаються як неупереджені сторони загального мирного процесу.

4. *Держава* – міжнародно-визнаний суверенний уряд, що контролює певну територію, або міжнародно-невизнаний уряд, що контролює територію, суверенітет якої не заперечується міжнародно-визнаним суверенним урядом, який раніше контролював цю територію.

5. *Жертви бойових дій*. Жертви, спричинені діями конфліктуючих сторін і безпосередньо пов'язані з бойовими діями під час конфлікту. Після того, як у певному конфлікті людські втрати внаслідок бойових дій перевищать 1 000 осіб протягом року, інформація про нього знову з'являється в щорічному переліку крупних збройних конфліктів за будь-який рік, протягом якого сутички між тими самими сторонами спричинили 25 чи більше зареєстрованих жертв бойових дій, пов'язаних з тим самим протиріччям²⁶. Увага

²⁶ Після видання *Щорічника СІПІ 2008* такий поріг встановлено на рівні 25 жертв бойових дій – з метою забезпечення відповідності між різними вибірками даних *UCDP* та виокремлення вибірок про крупні збройні конфлікти, під час яких упродовж конкретного року відбувалися бойові дії. У попередніх виданнях *Щорічника СІПІ* цей поріг визначався як “хоча б одна жертва”.

зосереджується не на політичному насильстві як такому, а на протиріччях, пов'язаних з використанням збройної сили. Тому в рамках *UCDP* конфлікти реєструються лише за одним головним критерієм політичного насильства – загибель внаслідок бойових дій, – який використовується для оцінки гостроти конфлікту. Інші види політичного насильства, зокрема, одностороннє насильство, неорганізоване або спонтанне публічне насильство, насильство, не спрямоване проти держави (наприклад, боротьба між повстанськими угрупованнями) не враховуються²⁷.

У цьому додатку розглядається період 2001-2010рр., але конфлікти, наведені в таблиці 2А.3, могли сягати порогу 1 000 жертв бойових дій в будь-який календарний рік, починаючи з 1946р., а не обов'язково протягом аналізованого періоду.

Джерела

Наведені тут дані спираються на інформацію, отриману із загальнодоступних джерел, – як друкованих, так і електронних. Такими джерелами є інформаційні агентства, газети, журнали, аналітичні доповіді та документи міжнародних і неурядових організацій. Для збору інформації про цілі та завдання сторін конфлікту часто використовуються документи ворогуючих сторін (урядів та опозиційних організацій), наприклад, сайти повстанських угруповань.

Основу системи збору даних складають незалежні джерела новин, ретельно відібрані протягом кількох років. База даних *Factiva* (раніше відома як *Reuters Business Briefing*) є незамінним джерелом моніторингу новин. Вона охоплює понад 25 тис. джерел 22 мовами зі 159 країн і таким чином забезпечує збір даних на всіх трьох важливих рівнях ЗМІ: міжнародному (зокрема, *Reuters* та *Agence France-Presse*), регіональному та місцевому. Проте, доступність регіональних і національних джерел не є однаковою, тобто стосовно деяких країн достовірними можуть вважатися кілька джерел на вибір, тоді як стосовно інших країн і регіонів використовуються лише обмежена кількість високоякісних джерел.

З метою забезпечення високого рівня надійності та порівнянь між регіонами і країнами, *UCDP* регулярно уважно вивчає і переглядає принципи відбору та поєднання інформаційних джерел. Одним із пріоритетів є досягнення збалансованого поєднання повідомлень з різних джерел для запобігання викривленню інформації. Надійність джерел визначається за допомогою експертизи в рамках *UCDP* та консультацій з експертами глобальної мережі (вченими та політичними діячами). Важливими є як незалежність джерела, так і прозорість його походження. Останнє має значення через те, що більшість джерел є вторинними. Це означає, що для підтвердження надійності повідомлення має бути проаналізоване і первинне джерело. Кожне повідомлення оцінюється залежно від контексту публікації. При цьому враховується потенційна схильність як первинного, так і вторинного джерел до викривленого

²⁷ *UCDP* збирає інформацію стосовно двох категорій насильства: недержавних конфліктів та одностороннього насильства. Дані про ці категорії див. на сайті *UCDP*: <<http://www.ucdp.uu.se/>>.

тлумачення подій, залежно від загального стану медіапростору та рівня цензури. Особливо важливими є повідомлення неурядових і міжнародних організацій, які доповнюють повідомлення ЗМІ та сприяють перехресному контролю. Звичайно, критерій незалежності не застосовується до тих джерел, упередженість яких точно відома, наприклад, урядових документів і сайтів повстанських угруповань. У рамках *UCDP* враховується необхідність високого рівня ретельності перевірки інформації і докладаються значні зусилля із забезпечення достовірності матеріалів, що використовуються.

Методи

Дані про крупні збройні конфлікти збираються за календарний рік. Вони містять відомості про місце конфлікту, тип протиріччя, рік його зародження, рік початку використання збройної сили, конфліктуючі сторони, число загиблих внаслідок бойових дій (загальне і протягом року), уточнення числа загиблих за попередні роки²⁸.

Під час систематизації даних про конфлікти найбільша увага надається даним про бойові втрати. Зокрема, за кожним випадком наводяться відомості про дату, джерело новин, первинне джерело даних, місце та число втрат. В ідеалі, окремі дані перевіряються за двома чи більше незалежними джерелами. Кількісні дані згодом узагальнюються за кожним роком і кожним конфліктом. Надалі узагальнені дані порівнюються із сумарними даними, наведеними в офіційних документах, спеціальних доповідях і ЗМІ. Під час збору даних практикуються опитування регіональних експертів, зокрема дослідників, дипломатів і журналістів. Їх внесок полягає переважно в деталізованому визначенні середовища, в якому відбуваються події, що полегшує розуміння повідомлень у друкованих джерелах.

Оскільки точність загальнодоступної інформації про число загиблих у збройних конфліктах є невисокою, то кількісні дані, наведені в *UCDP*, придатні для використання переважно як оціночні. Замість точних кількісних оцінок іноді наводяться їх діапазони. В оцінюванні числа бойових втрат *UCDP* дотримується консервативних підходів. Досвід показує, що як тільки інформація стосовно збройного конфлікту стає доступною, стримані оцінки, що ґрунтуються на відомостях про кожну окрему подію, часто виявляються більш коректними, порівняно з менш стриманими оцінками, що широко цитуються у ЗМІ. Якщо даних немає або вони є ненадійними, то *UCDP* не надає кількісних даних про конфлікт. Кількісні дані за попередні роки переглядаються щороку відповідно до нової інформації.

²⁸ Див. також примітки до таблиці 2А.3 цього додатка.

Таблиця 2А.3. Крупні збройні конфлікти у 2010р.

Про використання визначення, методи і джерела див. підрозділ V і примітки до таблиці.

Регіон, країна ^a	Протиріччя ^b	Рік зародження/Рік визнання/ Рік початку/Рік внесення до бази ^c	Сторони конфлікту ^d	Загальне число загиблих (вкл. з 2010р.) ^e	Число загиблих у 2010р. ^f	Зміни порівняно з 2009р. ^g
Африка						
Руанда*	Влада	1990/1996/1997/1998	Уряди Руанди та ДРК проти <i>FDLR</i>	>7 900	<200	--
<i>FDLR – Forces démocratiques de libération du Rwanda</i> (Демократичні визвольні сили Руанди)						
* Бойові дії точилися в ДРК.						
Сомалі	Влада	1981/2008/2008/2008	Уряди Сомалі та Ефіопії проти Аль-Шабаб (<i>al-Shabab</i>)	..	<2 100	+
Судан	Влада	1983/2003/2003/2003	Уряд Судану проти Суданського визвольного руху/Армії (<i>SLM/A</i>)	>41 900	<200	++
Уганда*	Влада	1980/1987/1988/1988	Уряди Уганди, ЦАР, ДРК, Судану проти Господньої армії опору (<i>JRA</i>)	>18 300	25-100	--
* Бойові дії точилися в ЦАР, ДРК та Судані.						
Америка						
Колумбія	Влада	1964/1964/1964/1994	Уряд Колумбії проти <i>FARC</i>	>16 300	<400	0
<i>FARC – Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia</i> (Революційні збройні сили Колумбії)						
Перу	Влада	1980/1980/1980/1983	Уряд Перу проти <i>Sendero Luminoso</i> (Сяючий шлях)	<15 100	25-100	-

Регіон, країна ^a	Протиріччя ^b	Рік зародження/Рік визнання/ Рік початку/Рік внесення до бази ^c	Сторони конфлікту ^d	Загальне число загиблих (вкл. з 2010р.) ^e	Число загиблих у 2010р. ^f	Зміни порівняно з 2009р. ^g
США*	Влада	2001/2001/2001/2001	Уряд США, Багатонаціональна коаліція** проти Аль-Кайди	>3 900	<300	-
* Бойові дії точилися в Пакистані.						
** У 2010р. очолювана США багатонаціональна коаліція складалася з військ наступних держав: Канади, Франції, Нідерландів і Румунії. Дані про чисельність військ держав-учасниць коаліції є чутливими та важкодоступними, тому цей перелік слід розглядати як оціночний.						
Азія						
Афганістан	Влада	1974/1977/1980/1980 1974/1995/1995/1995	Уряд Афганістану, ISAF* проти <i>Hezb-e-Islami</i> проти Руху Талібан	25-100 <6 300	+ + +
* У 2010р. до очолюваних НАТО Міжнародних сил сприяння безпеці (ISAF) надали війська наступні держави: Албанія, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Македонія, Малайзія, Монголія, Чорногорія, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Туреччина, Україна, Об'єднані Арабські Емірати, Велика Британія і США.						
Індія	Територія (Кашмір)	1977/1977/1984/1990	Уряд Індії проти Кашмірських повстанців	>19 000	<400	0
М'янма	Територія (Карен)	1948/1966/1966/1983	Уряд М'янми проти Національного союзу Карена (KNU)	>13 600	25-100	+
Пакистан*	Влада	2007/2007/2007/2008	Уряд Пакистану проти TTP	<13 700	<4 600	-
TTP – <i>Tehrik-i-Taliban Pakistan</i> (Рух Талібан у Пакистані)						
* Бойові дії точилися в Афганістані та Пакистані.						

Філіппіни	Влада	1946/1968/1969/1982	Уряд Філіппін проти Комуністичної партії Філіппін (СРР)	>28 100	>200	+
Близький Схід						
Ірак	Влада	1963/2003/2003/2004	Уряди Іраку, США* проти повстанських сил Іраку**	>32 200	>1 500	-
* США завершили військову операцію в серпні 2010р., але залишили у країні перехідні сили чисельністю близько 50 тис. осіб. ** У 2010р. до повстанських сил Іраку належали переважно <i>Dawlat al- Iraq al-Islamiyya (SI)</i> , Ісламська держава Ірак).						
Ізраїль	Територія (Палестинські території)	1959/1964/1965/1982	Уряд Ізраїлю проти палестинських угруповань*	>15 900	25-100	--
* У 2010р. до їх складу належали переважно Хамаас (Ісламський рух опору, <i>Islamic Resistance Movement</i>) та Палестинський ісламський джихад (<i>Palestinian Islamic Jihad, PIJ</i>).						
Туреччина*	Територія (Курдистан)	1974/1974/1983/1992	Уряд Туреччини проти Курдської робітничої партії	<26 100	>300	++
* Бойові дії точилися в Іраку та Туреччині.						

Примітки: Хоча в окремих країнах точилися також невеликі збройні конфлікти, в таблиці наведені дані лише про крупні збройні конфлікти в цих країнах.

У таблиці конфлікти наведені за географічними регіонами і країнами в алфавітному порядку за п'ятьма географічними регіонами: Африка – за винятком Єгипту; Америка – Північна, Центральна, Південна Америка і країни Карибського басейну; Азія – включаючи Океанію, Австралію і Нову Зеландію; Європа – включно з країнами Кавказу; Близький Схід – включно з Єгиптом, Іраном, Ізраїлем, Йорданією, Кувейтом, Лівією, Сирією, Туреччиною і країнами Аравійського півострова.

^a "Регіон, країна" – місце перебування уряду держави, проти якого повстала опозиційна організація. Якщо географічне місце бойових дій відрізняється від місцезнаходження уряду, проти якого повстала опозиція, то це зазначається у примітках.

^b Зазначені головні протиріччя. Поняття "Влада" та "Територія" стосуються протиріччя з приводу влади (типу політичної системи, зміни центральних органів влади чи їх складу) та території (контролю над територією, її відокремлення або автономії), відповідно. В одній країні можуть бути протиріччя з приводу однієї або кількох територій, але лише одне протиріччя – з приводу влади.

^c “Рік зародження” – рік, в якому сторона крупного збройного конфлікту (тобто конфлікту, де кілька сторін ведуть боротьбу з приводу певних протиріч) вперше заявила про протиріччя. Рік відповідає даті, коли була перша заява про протиріччя, навіть якщо та сторона конфлікту вже не бере в ньому участі. “Рік визнання” – рік, в якому одна з активних сторін конфлікту (див. посилення *d*) визнала протиріччя. “Рік початку” – рік, коли хоча б одна з конфліктуючих сторін почала використовувати збройну силу. “Рік внесення до бази” – перший рік, в якому число жертв конфлікту між урядом і хоча б однією з ворогуючих сторін досягло 1 000 осіб упродовж одного календарного року та, відповідно, конфлікт було внесено до бази даних крупних збройних конфліктів. Таким чином, “рік зародження” стосується початку збройного конфлікту як такого, а “рік визнання”, “рік початку”, “рік внесення до бази” визначають час залучення до нього хоча б однієї активної опозиційної сторони.

^d Спочатку зазначаються урядова сторона та її союзники, потім – опозиційні сторони, що можуть бути як організаціями, так і іншими державами. Опозиційні сторони зазначаються в таблиці лише у випадку, якщо людські втрати від бойових дій між ними та урядом перевищили впродовж календарного року рівень 1 000 осіб. Опозиційними організаціями вважаються будь-які неурядові угруповання, що мають публічно ототошені назву, цілі та збройні сили для їх досягнення. В таблиці наведені лише сторони та альянси, що вели активні бойові дії протягом 2010р. Сторони конфлікту - члени альянсу вказані через кому.

^e Число загиблих охоплює всі втрати внаслідок бойових дій, спричинені конфліктом між ворогуючими сторонами, безпосередньо пов'язаним із зазначеним протиріччям. Тому ця величина може змінюватися, залежно від “року зародження”. У випадку внутрішньодержавних конфліктів враховуються лише ті бойові втрати, що викликані бойовими діями між урядом та опозиційними сторонами, вказаними в таблиці. Найменш достовірна інформація за річний період стосується останніх місяців року. Як свідчить практика, достовірність даних з часом зростає, тому вони широким періодом переглядаються.

^f Дані про втрати, що перевищують 100 осіб, округлюються до найближчої сотні. Тому числа від 101 до 150 наведені як >100, а від 151 до 199 – <200. Числа від 1 до 24 наведені як <25, а від 25 до 100 – 25-100.

^g “Зміни порівняно з 2009р.” відбивають збільшення або зменшення числа загиблих внаслідок бойових дій у 2010р., порівняно з числом загиблих у 2009р. Через недостатню надійність вихідних даних, зміни у стовпчику позначаються наступними символами:

- + + число загиблих внаслідок бойових дій збільшилася більш ніж на 50%
- + число загиблих внаслідок бойових дій збільшилася більш ніж на 10-50%
- 0 число загиблих внаслідок бойових дій залишилася незмінною (±10%)
- число загиблих внаслідок бойових дій зменшилася більш ніж на 10-50%
- - число загиблих внаслідок бойових дій зменшилася більш ніж на 50%.

Додаток 2Б. Глобальний індекс миролюбності 2011р.

КАМІЛЛА ШППА, ДАНІЕЛ ХАЙСЛОП*

I. Вступ

П'ятий рік поспіль Глобальний індекс миролюбності (ГІМ, *Global Peace Index, GPI*), який формується й оприлюднюється Інститутом економіки та миру (ІЕМ, *Institute for Economics and Peace, IEP*), пропонує модель кількісної оцінки миролюбності країн. Завдання цієї моделі полягає в кількісній оцінці стану миру та відповідному ранжуванні 153 країн. Це робиться за допомогою 23 показників, відібраних за принципом забезпеченості найбільш доступними кількісними та якісними даними (отриманими із достовірних джерел), що відбивають наявність або відсутність миру.

Головною метою проекту ГІМ є дослідження позитивного миру. Це робиться шляхом визначення кореляції ключових критеріїв ГІМ з іншими індексами та узагальненими даними, якими оцінюються головні соціальні, економічні, освітні, медичні, управлінські та політичні чинники. Аналіз цих статистичних співвідношень дозволяє виокремити ряд потенційних визначальних чинників, що можуть впливати на створення та розвиток миролюбних суспільств.

Проект ГІМ започатковано австралійським підприємцем і філантропом С.Кіллелеа (*Steve Killelea*); результати досліджень публікуються ІЕМ – новим аналітичним центром, що спеціалізується на дослідженнях та освітніх програмах у сфері зв'язків між економічним розвитком, комерційною діяльністю та миром¹. У ГІМ беруть участь: розробка – ІЕМ; керівництво – міжнародна Консультативна група (*Advisory Panel*); підтримка бази даних, збір та обчислення даних і рейтингів – аналітичний підрозділ британського журналу “Економіст” (АІЕ, *Economist Intelligence Unit, EIU*)².

Починаючи з 2011р., ІЕМ буде розробляти серію національних індексів миролюбності з метою більш глибокого з'ясування обставин, що характеризують стан миру, а також для обчислення економічних вигод від зміцнення миру. Ці національні індекси розроблятимуться за однаковими методиками та показниками з метою ідентифікації типових, характерних для миру обставин. Першим національним індексом, розробленим ІЕМ, став Індекс миролюбності США (ІМ США, *United States Peace Index, USPI*), оприлюднений у квітні 2011р. Він підтверджує кілька загальних залежностей на державному рівні між станом миру та рівнями освіти, медичної допомоги та економічних можливостей, виявлених у рамках ГІМ.

¹ Докладніше про ІЕМ див.: <<http://www.economicsandpeace.org/>>.

² Вибір показників і їх вагових коефіцієнтів був узгоджений після тривалих обговорень з Консультативною групою ГІМ, до якої у 2010-2011рр. належали: К.Клементс – голова (*Kevin Clements, University of Otago*), Я.Ентоні (*Ian Anthony, СІПІ*), С.Баракат (*Sultan Barakat, University of York*), Н.Гроно (*Nick Grono, International Crisis Group*), М.Меса (*Manuela Mesa, Centro de Educación e Investigación para la Paz, Madrid*) та К.Степанова (*Екатерина Степанова, ИМЕМО, Москва*).

* Інститут економіки та миру.

Таблиця 2Б.1. Глобальний індекс миролюбності 2011р.

Рейтинг (місце)	Країна	Бал	Рейтинг (місце)	Країна	Бал
1	Ісландія	1,148	50	Південна Корея	1,829
2	Нова Зеландія	1,279	51	Буркіна-Фасо	1,832
3	Японія	1,287	51	Замбія	1,833
4	Данія	1,289	53	Болгарія	1,845
5	Чехія	1,320	54	Намібія	1,850
6	Австрія	1,337	55	Аргентина	1,852
7	Фінляндія	1,352	56	Танзанія	1,858
8	Канада	1,355	57	Монголія	1,880
9	Норвегія	1,356	58	Марокко	1,887
10	Словенія	1,358	59	Молдова	1,892
11	Ірландія	1,370	60	Боснія і Герцеговина	1,893
12	Катар	1,398	61	Сьєрра-Леоне	1,904
13	Швеція	1,401	62	Гамбія	1,910
14	Бельгія	1,413	63	Албанія	1,912
15	Німеччина	1,416	64	Йорданія	1,918
16	Швейцарія	1,421	65	Греція	1,947
17	Португалія	1,453	66	Парагвай	1,954
18	Австралія	1,455	67	Куба	1,964
19	Малайзія	1,467	68	Індонезія	1,979
20	Угорщина	1,495	69	Свазіленд	1,995
21	Уругвай	1,521	69	Україна	1,995
22	Польща	1,545	71	Кіпр	2,013
23	Словаччина	1,576	72	Нікарагуа	2,021
24	Сінгапур	1,585	73	Єгипет	2,023
25	Нідерланди	1,628	74	Бразилія	2,040
26	Велика Британія	1,631	75	Екваторіальна Гвінея	2,041
27	Тайвань	1,638	76	Болівія	2,045
28	Іспанія	1,641	77	Сенегал	2,047
29	Кувейт	1,667	78	Македонія	2,048
30	В'єтнам	1,670	79	Тринідад і Тобаго	2,051
31	Коста-Ріка	1,681	80	Китай	2,054
32	Лаос	1,687	81	Габон	2,059
33	ОАЕ	1,690	82	США	2,063
34	Бутан	1,693	83	Бангладеш	2,070
35	Ботсвана	1,695	84	Сербія	2,071
36	Франція	1,697	85	Перу	2,077
37	Хорватія	1,699	86	Камерун	2,104
38	Чилі	1,710	87	Ангола	2,109
39	Малаві	1,740	88	Гайана	2,112
40	Румунія	1,742	89	Чорногорія	2,113
41	Оман	1,743	90	Екватор	2,116
42	Гана	1,752	91	Домініканська Республіка	2,125
43	Литва	1,760	92	Гвінея	2,126
44	Туніс	1,765	93	Казахстан	2,137
45	Італія	1,775	94	Папуа-Нова Гвінея	2,139
46	Латвія	1,793	95	Непал	2,152
47	Естонія	1,798	96	Ліберія	2,159
48	Мозамбік	1,809	96	Уганда	2,159
49	Панама	1,812	98	Конго	2,165

Рейтинг (місце)	Країна	Бал	Рейтинг (місце)	Країна	Бал
99	Руанда	2,185	127	Туреччина	2,411
100	Малі	2,188	128	Кот-д'Івуар	2,417
101	Саудівська Аравія	2,192	129	Алжир	2,423
102	Сальвадор	2,215	130	Мавританія	2,425
103	Таджикистан	2,225	131	Ефіопія	2,468
104	Еритрея	2,227	132	Бурунді	2,532
105	Мадагаскар	2,239	133	М'янма	2,538
106	Ямайка	2,244	134	Грузія	2,558
107	Мексика	2,216	135	Індія	2,57
108	Туркменістан	2,248	136	Філіппіни	2,574
109	Вірменія	2,260	137	Ліван	2,597
109	Узбекистан	2,260	138	Ємен	2,670
111	Кенія	2,276	139	Колумбія	2,700
112	Білорусь	2,283	140	Зімбабве	2,722
113	Гаїті	2,288	141	Чад	2,74
114	Киргизстан	2,296	142	Нігерія	2,743
115	Камбоджа	2,301	143	Лівія	2,816
116	Сирія	2,322	144	ЦАР	2,869
117	Гондурас	2,327	145	Ізраїль	2,901
118	Південна Африка	2,353	146	Пакистан	2,905
119	Іран	2,356	147	Росія	2,966
120	Нігер	2,356	148	ДРК	3,016
121	Мексика	2,362	149	Північна Корея	3,092
122	Азербайджан	2,379	150	Афганістан	3,212
123	Бахрейн	2,398	151	Судан	3,223
124	Венесуела	2,403	152	Ірак	3,296
125	Гватемала	2,405	153	Сомалі	3,379
126	Шрі-Ланка	2,407			

ГІМ 2011р. наведено в таблиці 2Б.1. У підрозділі II аналізуються результати дослідження. Методика обчислення ГІМ розглядається в підрозділі III. В підрозділі IV пропонується огляд національних індексів миролюбності та найбільш важливих результатів визначення ІМ США.

II. Головні результати та зміни

У ГІМ 2011р. перше місце, посунувши Нову Зеландію, посідає Ісландія як найбільш миролюбна країна. Ісландія очолювала ГІМ у 2008р., але у 2009р. опустилася на четверте місце через несподівано різке падіння економіки та політичну кризу, які супроводжувалися збільшенням чисельності поліції і служб безпеки, а також збільшенням числа ув'язнених. У 2011р. Ісландія знову посіла перше місце – завдяки відновленню у країні політичної стабільності і зниженню рівня військового потенціалу, оскільки заходи економії фінансових ресурсів зумовили скорочення й без того досить невеликого військового бюджету. Невеликі, стабільні та демократичні країни

Таблиця 2Б.2. Країни з найбільшими змінами в рейтингах ГІМ у 2010-2011рр.

Країна	Бал, 2011р.	Зміни в балах у 2010-2011рр.	Рейтинг у 2011р.	Зміни в рейтингах у 2010-2011рр. ^a
<i>Топ 5 за найбільшим підвищенням</i>				
Грузія	2,558	-0,412	134	+12
Чад	2,740	-0,224	141	+4
Монголія	1,880	-0,221	57	+36
Шрі-Ланка	2,407	-0,215	126	+11
Таїланд	2,247	-0,147	107	+19
<i>Топ 5 за найбільшим падінням</i>				
Лівія	2,816	+0,977	143	-83
Бахрейн	2,398	+0,429	123	-47
Єгипет	2,023	+0,239	73	-25
Північна Корея	3,092	+0,236	149	-6
Мадагаскар	2,239	+0,220	105	-26

^a ГІМ 2010р. оцінював 149 країн, а ГІМ 2011р. – 153 країни, що зумовлює різницю в оцінках показників у 2010р. та 2011р.

регулярно посідають верхні шаблі рейтингу. 14 із 20 лідируючих країн розташовані в Західній і Центральній Європі – зменшення цього показника, порівняно з 2010р. (15), сталося через погіршення рейтингу Словаччини та покращення – Малайзії, яка вперше потрапила до *Топ 20*.

Катар піднявся на два місця вище (до 12 позиції) і з певним відривом випереджає інші країни Близького Сходу (наступний за ним Кувейт посідає 29 позицію). Нещодавня хвиля революцій і повстань на Близькому Сході суттєво погіршили показники ГІМ у всьому регіоні, особливо в Бахреїні, Єгипті та Лівії.

Острівні країни загалом показують кращі результати – більшість з них перебувають у верхній половині ГІМ. Шрі-Ланка є показовим винятком, хоча її рейтинг і покращився після поразки повстанців угруповання Тигри визволення Таміл Еламу (*Liberation Tigers of Tamil Eelam, LTTE*) у травні 2009р. В індексі 2011р. країна піднялася на 11 позицій. Мадагаскар і Ямайка показали відносно низькі результати (відповідно, 105 і 106 місця), причому рейтинг Мадагаскару вже другий рік поспіль суттєво погіршується через політичну та економічну кризу.

Перелік країн, рейтинги яких змінилися найбільшою мірою, порівняно з ГІМ 2010р., наведено в таблиці 2Б.2³. Сомалі стала зоною тривалого крупного збройного конфлікту та, попри незначне підвищення бала, опустилася на одне місце, замінивши Ірак як країну з найнижчим показником у ГІМ. Це сталося переважно тому, що показник Іраку покращився набагато більше, порівняно з 2010р., і вперше з 2007р. підняв країну з dna рейтингу. Наступними двома країнами з найнижчим рейтингом виявилися Судан та Афганістан.

³ Більш докладний аналіз змін рейтингів кожної країни див.: *Global Peace Index, 2011 Methodology, Results and Findings* (Institute for Economics and Peace: Sydney, 2011).

Середній бал для країн, що досліджувалися в рамках ГІМ у 2011р., дорівнює 2,05 (за п'ятибальною шкалою), що означає незначне зростання (зменшення бала), порівняно з 2010р., коли середній бал становив 2,02, збільшившись з 1,96 у 2009р.

Таблиця 2Б.3. Показники триваючих внутрішніх і міждержавних конфліктів

Показник	Ваговий коефіцієнт	Джерело
Кількість зовнішніх і внутрішніх конфліктів	5	База даних <i>UCDP/PRIO</i> про збройні конфлікти
Оцінка числа жертв організованого конфлікту (зовнішнього)	5	<i>UCDP</i>
Число жертв організованого конфлікту (внутрішнього)	5	База даних <i>IISS</i> про збройні конфлікти
Рівень організованого конфлікту (внутрішнього)	5	Аналітичний підрозділ журналу “Економіст”
Відносини із сусідніми країнами	5	Аналітичний підрозділ журналу “Економіст”

IISS – Міжнародний інститут стратегічних досліджень (*International Institute for Strategic Studies*);
PRIO – Міжнародний інститут дослідження миру (*International Peace Research Institute, Oslo*);
UCDP – Уппсальська Програма збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program*).

Більш суттєве погіршення показників, порівняно з 2009р. та 2010р., зумовлене підвищенням рівня насильства в кількох країнах через зростання світових цін на продовольство та паливо у 2008р., а також наступним драматичним падінням глобальних економічних показників.

Різниця між балами першої та останньої країн з *Top 20* (1,148 – Ісландії та 1,495 – Угорщини) є невеликою (0,347), хоч і дещо більшою, ніж у 2010р. Водночас, аналогічна різниця в останній двадцятці країн є набагато більшою – 0,821 (2,558 – Грузії і 3,371 – Сомалі), хоч і меншою за показник 2010р. (0,832).

III. Методика і джерела даних

Показники

Консультативна група ГІМ обрала 23 показники наявності/відсутності миру за трьома ключовими тематичними групами⁴.

1. *Показники триваючих внутрішніх і міждержавних конфліктів.* Метою ГІМ є огляд стану миру у країнах за попередній рік, хоча багато показників ґрунтуються на доступних даних за два останні роки. Консультативна група вважає, що використання інформації з авторитетних джерел статистичних

⁴ Визначення кожного показника див.: *Global Peace Index* (посилання 3).

даних про триваючі внутрішні та міждержавні конфлікти буде достатньо, та вирішила не враховувати в ГІМ дані, що базуються на історичному досвіді конкретних країн. Оцінці підлягають п'ять із 23 показників, два з яких оцінюються АПЕ (таблиця 2Б.3).

2. *Показники громадської безпеки та соціальної захищеності.* Стан громадської безпеки та соціальної захищеності у країні оцінюється 10 показниками, зокрема: сприйняттям злочинності в суспільстві, рівнем поваги до прав людини, кількістю вбивств, рівнем злочинності із застосуванням насильства тощо (таблиця 2Б.4). Консультативна група враховує складність порівняння статистичних даних про злочинність у різних країнах. Оцінки п'яти з цих показників зроблені групами аналітиків АПЕ за кожною країною.

Таблиця 2Б.4. Показники громадської безпеки та соціальної захищеності

Показник	Ваговий коефіцієнт	Джерело
Сприйняття злочинності в суспільстві	4	Аналітичний підрозділ журналу “Економіст”
Число переміщених осіб (% населення)	4	Статистичний щорічник Уповноваженого ООН з питань біженців (<i>UN High Commissioner for Refugees, UNHCR, Statistical Yearbook</i>) та Моніторинговий центр переміщених осіб (<i>Internal Displacement Monitoring Centre, IDMC</i>)
Політична нестабільність	4	Аналітичний підрозділ журналу “Економіст
Рівень поваги до прав людини	4	М.Гібней і М.Далтон (<i>Mark Gibney, Matthew Dalton, University of North Carolina / Amnesty International</i>)
Потенціал терористичної активності	1	Аналітичний підрозділ журналу “Економіст”
Кількість убивств на 100 тис. населення	4	<i>CTS</i>
Рівень злочинності із застосуванням насильства	4	Аналітичний підрозділ журналу “Економіст”
Імовірність демонстрацій із застосуванням насильства	3	Аналітичний підрозділ журналу “Економіст”
Число ув'язнених на 100 тис. населення	3	Міжнародний центр досліджень в'язниць (<i>International Centre for Prison Studies, King's College London</i>), Список ув'язнених світу (<i>World Prison Population List</i>)
Чисельність службовців органів внутрішньої безпеки та поліції на 100 тис. населення	3	<i>CTS</i>

CTS – Управління ООН з питань наркотиків і злочинності, Огляди тенденцій злочинності та діяльності систем кримінального правосуддя (*UN Office of Drugs and Crime, United Nations Surveys on Crime Trends and the Operations of Criminal Justice Systems*).

Таблиця 2Б.5. Показники мілітаризації

Показник	Ваговий коефіцієнт	Джерело
Військові витрати у % ВВП	2	<i>IISS, The Military Balance</i>
Чисельність збройних сил на 100 тис. населення	2	<i>IISS, The Military Balance</i>
Обсяг поставок основних видів звичайних озброєнь (імпорт) на 100 тис. населення	2	База даних СІПРІ про поставки озброєнь
Обсяг поставок основних видів звичайних озброєнь (експорт) на 100 тис. населення	3	База даних СІПРІ про поставки озброєнь
Фінансування миротворчих місій ООН	2	Інститут економіки та миру
Сумарна кількість важких озброєнь на 100 тис. населення	3	Боннський міжнародний центр з питань конверсії (<i>Bonn International Center for Conversion</i>)
Доступність легких озброєнь і стрілецької зброї	3	Аналітичний підрозділ журналу “Економіст”
Військовий потенціал/модернізація	2	Аналітичний підрозділ журналу “Економіст”

IISS – Міжнародний інститут стратегічних досліджень (*International Institute for Strategic Studies*).

3. *Показники мілітаризації*. За допомогою семи показників оцінюється нарощування у країні військового потенціалу, – виходячи з припущення, що рівень мілітаризації і доступність озброєнь безпосередньо визначають, наскільки захищеною відчуває себе країна на міжнародній арені (таблиця 2Б.5). Восьмий показник – фінансова підтримка миротворчих операцій ООН – розглядається як внесок у зміцнення миру.

Кожен показник має ваговий коефіцієнт, що вимірюється за п’ятибальною шкалою. Обчислення якісних показників роблять аналітики АПЕ, які опікуються певними країнами. Брак кількісних даних компенсується оцінками.

“Зважування” індексу

Виходячи з відносної важливості кожного з показників, Консультативна група, що наглядає за процесом обчислення ГІМ, визначила за п’ятибальною шкалою їх вагові коефіцієнти. Узгоджені величини вагових коефіцієнтів кожного показника наведені в таблицях 2Б.3-2Б.5. “Зважені” оцінки показників країн у кожній тематичній групі ГІМ зводяться до двох під-індексів: внутрішнього миру та зовнішнього миру (стану миру в її оточенні). Сумарний бал і рейтинг (місце) кожної країни визначаються з урахуванням вагових коефіцієнтів під-індексів у фінальній оцінці країни: 60% – внутрішнього та 40% – зовнішнього миру. Більшої “ваги” Консультативна група надає під-індексу внутрішнього миру – у припущенні, що підвищення рівня внутрішнього миру відповідає зменшенню імовірності зовнішнього конфлікту.

Зміни методики у 2011р.

Консультативна група прийняла рішення додатково внести до індексу 2011р. п'ять країн: Гвінею, Еритрею, Киргизстан, Нігер і Таджикистан. Наступні видання ГІМ будуть охоплювати інші країни, за винятком мікродержав: Група вирішила, що ГІМ охоплюватиме країни або з чисельністю населення понад 1 млн. осіб, або з територією понад 20 тис. км². Наприклад, через цю умову до ГІМ не внесено Люксембург. Таким чином, загальна кількість країн, внесених до ГІМ у 2011р., складає 153. Вони охоплюють близько 99% населення світу та понад 87% території суші.

Драматичні події, що сталися на Близькому Сході, порушили дискусію про те, чи не є доцільнішим зосередити увагу аналітиків АПЕ на обчисленні якісних показників на прикінцевому етапі досліджуваного періоду. В попередніх виданнях обчислення балів за минулий рік проводилося в січні наступного. Консультативна група вирішила уточнити період дослідження, який тепер триватиме від середини березня попереднього року до середини березня наступного. Отже, величини якісних показників ГІМ 2011р. стосуються періоду з 16 березня 2010р. по 15 березня 2011р.

IV. Дослідження миру на субнаціональному рівні

Мірою розвитку емпіричної бази ГІМ, дослідження, проведені ІЕМ, показали, що багато великих країн мають суттєві внутрішні відмінності в рівнях миролюбності. Це особливо стосується країн з відчутними регіональними відмінностями економічного, соціального та культурного характеру. Аналіз національних показників миролюбності сприяє кращому розумінню особливостей стану миру. Якщо вдасться знайти тенденції і статистичні залежності між рівнями миролюбності всередині різних країн, то можуть бути виявлені й нові підходи до забезпечення миру.

Для забезпечення можливості порівняння досліджень миру в різних країнах, ІЕМ ухвалив мінімальну кількість показників і розробив методологію, яку можна застосовувати до всіх майбутніх досліджень.

Індекс миролюбності США

ІМ США став першим національним індексом миролюбності, розробленим ІЕМ. Аналогічно з ГІМ, миром вважається “відсутність насильства”. Для формування індексу було відібрано п'ять показників “відсутності миру”, виходячи з можливості їх зважування за багатьма країнами (таблиця 2Б.6). Для забезпечення впорядкованості оцінок, вагові коефіцієнти кожного показника беруться такими ж, як у ГІМ⁵. Завдяки власним дослідженням, починаючи з 1991р., ІЕМ зібрав кількісні дані, які дали змогу скласти ІМ США за майже 20-річний період.

⁵ Винятком є лише показник доступності стрілецької зброї – через обмежений доступ до інформації.

Таблиця 2Б.6. Показники індексів миролюбності на національному рівні

Показник	Ваговий коефіцієнт	Джерела, використані для обчислення ІМ США
Кількість убивств на 100 тис. населення	4	Загальні доповіді ФБР про стан злочинності (<i>FBI Uniform Crime Reports</i>) за 1991-2009рр.
Кількість злочинів із застосуванням насильства на 100 тис. населення	4	Загальні доповіді ФБР про стан злочинності (<i>FBI Uniform Crime Reports</i>) за 1991-2009рр.
Число ув'язнених на 100 тис. населення	3	Статистика Міністерства юстиції США (<i>US Bureau of Justice Statistics</i>) за 1991-2009рр.
Чисельність поліції на 100 тис. населення	3	Загальні доповіді ФБР про стан злочинності (<i>FBI Uniform Crime Reports</i>) за 1991-2009рр.
Доступність стрілецької зброї	1	Центри контролю над захворюваннями та їх попередження (<i>Centers for Disease Control and Prevention</i>), дані за 1991-2007рр.

ФБР – Федеральне бюро розслідувань (*FBI, Federal Bureau of Investigation*).

Виходячи з ІМ США, в період 1991-2009рр. США підвищили миролюбність за рахунок зниження рівня вбивств і тяжких злочинів, а також зменшення доступності стрілецької зброї. Хоча рівень насильства знизився до небажаних з кінця 1960-х - початку 1970-х років значень, однак порівняння з показниками інших країн показує, що за переважною більшістю показників США відстають від майже всіх інших розвинутих країн. Примітно, що тенденція покращення ІМ за рахунок зниження рівня вбивств і тяжких злочинів нівелювалася суттєвим впливом зростання числа ув'язнених.

Усі п'ять найбільш мирних штатів у 2011р. – Мен, Нью-Гемпшир, Вермонт, Міннесота та Північна Дакота – розташовані на півночі країни. П'ять останніх позицій посідають Луїзіана, Теннессі, Невада, Флорида та Алабама. Починаючи з 1991р., ранжирування штатів в ІМ США було відносно стабільним – лише 16 штатів потрапляли до *Top 10* і 18 – до останньої десятки. При цьому, перше місце з 1991р. посідали лише Мен і Північна Дакота.

Різниця в показниках штатів підкреслює значний розрив між ними за відносним рівнем миролюбності. Наприклад, Луїзіана має найвищий рівень убивств – 11,8 на 100 тис. населення, тоді як Нью-Гемпшир має найкращий показник, у понад 15 разів нижчий – 0,75 убивств на 100 тис. населення. Схожа різниця спостерігається і стосовно тяжких злочинів із застосуванням насильства: показник Невади (696 випадків на 100 тис. населення) у шість разів перевищує найнижчий показник штату Мен (117 випадків на 100 тис. населення).

З метою більш глибокого з'ясування потенційних визначальних чинників миру, в ІМ США досліджено залежність показників кожного штату від більш ніж 37 ключових соціально-економічних індикаторів. Результати

Таблиця 2Б.7. Індекс миролюбності США 2011р.

Рейтинг	Штат (місце)	Бал	Рейтинг	Штат (місце)	Бал
1	Мен	1,34	26	Нью-Джерсі	2,61
2	Нью-Гемпшир	1,50	27	Канзас	2,63
3	Вермонт	1,54	28	Колорадо	2,66
4	Міннесота	1,62	29	Нью-Йорк	2,69
5	Північна Дакота	1,71	30	Аляска	2,70
6	Юта	1,75	31	Мічіган	2,79
7	Массачусеттс	1,80	32	Північна Кароліна	2,79
8	Род-Айленд	1,83	33	Каліфорнія	2,89
9	Айова	1,85	34	Міссісіпі	2,97
10	Вашингтон	1,87	35	Іллінойс	2,98
11	Небраска	1,88	36	Делавер	3,14
12	Гавайські Острови	1,91	37	Арізона	3,14
13	Орегон	2,08	38	Нью-Мексико	3,16
14	Південна Дакота	2,17	39	Джорджія	3,18
15	Коннектікут	2,21	40	Міссурі	3,21
16	Айдаго	2,24	41	Меріленд	3,24
17	Монтана	2,28	42	Південна Кароліна	3,26
18	Західна Вірджінія	2,28	43	Оклахома	3,27
19	Вісконсін	2,30	44	Арканзас	3,30
20	Кентуккі	2,39	45	Техас	3,30
21	Пенсільванія	2,42	46	Алабама	3,42
22	Огайо	2,43	47	Флоріда	3,50
23	Вайомінг	2,49	48	Невада	3,50
24	Індіана	2,50	49	Теннессі	3,61
25	Вірджінія	2,52	50	Луїзіана	3,97

аналізу показали, що наявність доступу до медичного обслуговування, вищі рівні освіти та економічні можливості є характерними для більш миролюбних суспільств⁶. Чим кращими є показники освіти і здоров'я, чим нижчим є рівень бідності та нерівності доходів, чим кращим є доступ до головних послуг, тим більш миролюбним буде відповідний штат. На рівні штату політичні уподобання не мають прямого зв'язку з рівнем насильства.

⁶ Institute for Economics and Peace (IEP), *United States Peace Index: 2011* (IEP: Sydney, 2011).

3. Миротворчі операції: хиткий консенсус

ТЬЄРРІ ТАРДІ

I. Вступ

Після холодної війни миротворчі операції еволюціонували на основі широкого консенсусу держав і міжнародних інституцій щодо їх мети та методів¹. Згідно з цим консенсусом, миротворчі операції проводяться з метою допомоги у стабілізації суспільств, що виходять зі стану конфлікту, шляхом поєднання безпекових, політичних та економічних заходів на підтримку суверенної держави. Їх кінцева мета – міцний мир, що має ґрунтуватися на структурних змінах і відданості на локальному рівні принципам демократії та економічного лібералізму.

Хоча консенсус залишається основою сучасних миротворчих операцій, є ознаки того, що його підривають дві тенденції. По-перше, дедалі частіше порушуються питання про можливі та потрібні результати миротворчих операцій та їх принципи. В сучасних миротворчих операціях були випробувані три традиційні принципи миротворчості та їх обмеження – неупередженість, згода приймаючої держави та незастосування сили, якщо немає потреби самозахисту, – що спричинило появу суміші суперечливих чинників концептуального, операційного та політичного характеру, які підривають законність та ефективність операцій. По-друге, відбуваються зміни в типології держав, які беруть участь у підтримці і зміцненні миру, що вплинуло на політику миротворчих операцій. Переважну більшість персоналу для миротворчих операцій ООН надають держави Глобального Півдня, але окремі ключові регіональні і світові держави останніми роками також суттєво збільшили свою присутність в операціях, що спонукає до припущень про можливе суперництво між цими т.зв. новими центрами сили та північними країнами з приводу норм і мети миротворчих операцій.

У підрозділі II цього розділу наводиться базова інформація про нинішній стан стратегічної невизначеності, що впливає на миротворчість ООН. У підрозділі III розглядається погіршення умов досягнення консенсусу з питань миротворчих операцій на прикладі нинішніх дебатів про мету, принципи та сенс підтримки і зміцнення миру, особливо в контексті поділу світу на Глобальні Північ і Південь. У підрозділі IV окремо розглядаються нові ролі чотирьох нових центрів сили – Бразилії, Індії, Китаю і Південної Африки – у підтримці і зміцненні миру та їх значення для міжнародного консенсусу в питаннях миротворчості. У підрозділі V наведені висновки. У додатку 3А містяться останні дані СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції.

¹ У цьому розділі “миротворчі операції” означають операції з підтримки і зміцнення миру, в т.ч. комплексні операції, що поєднують елементи обох видів діяльності.

II. Передумови

Стратегічна невизначеність

З початку 1990-х років сталися драматичні зміни в концептуальних засадах миротворчих операцій, типах їх учасників, характері мандатів і переліку держав, що надають для них персонал. Хоча ці зміни багато в чому сприяли раціоналізації і підвищенню ефективності заходів з підтримки і зміцнення миру, водночас вони зумовили нові труднощі та дилеми.

Через 10 років після оприлюднення Доповіді Брагімі (*Brahimi Report*), в якій підтверджувалися принципи підтримки миру, сам зміст миротворчих операцій виглядає дедалі більш невизначеним². Невизначеність збільшується широкою інтерпретацією трьох ключових принципів підтримки миру, а також поєднанням миротворчих операцій з іншими видами військових місій, зокрема в Афганістані та Іраку.

ООН – як головний учасник миротворчих операцій – особливо стурбована цими викликами. Маючи, станом на грудень 2010р., 124 770 осіб, задіяних у 20 операціях (разом з представниками різних установ ООН на місцях, діяльність яких виходить далеко за рамки підтримки миру), ООН бере участь у різноманітних заходах з підтримки і зміцнення миру в усьому світі. Водночас, вона сама переживає період “стратегічної невизначеності”³. Тривале розширення миротворчих операцій ООН нібито завершилося – на часі їх поглиблення⁴. Миротворчі операції черговий раз зазнають перегляду. Ініціатива “Новий обрій” (*New Horizon*), започаткована у 2009р., мала на меті “оцінити головні політичні і стратегічні дилеми підтримки миру ООН сьогодні та наступними роками; а також поновити постійний діалог з учасниками з питань можливих рішень стосовно кращого пристосування миротворчої діяльності ООН до нинішніх і майбутніх потреб”⁵. Її головними результатами сьогодні є доповідна записка і проміжний звіт⁶. Водночас тривала робота над Аналізом архітектури ООН у сфері зміцнення миру та Аналізом міжнародних цивільних спроможностей⁷. Хоча приймаючі країни

² United Nations, General Assembly and Security Council, Report of the Panel on United Nations Peace Operations (*Brahimi Report*), A/55/305–S/2000/809, 21 Aug. 2000.

³ Jones, B. et al., *Building on Brahimi: Peacekeeping in an Era of Strategic Uncertainty*, Report submitted to the UN departments of Peacekeeping Operations and Field Support for the New Horizons Project (Center on International Cooperation: New York, Apr. 2009).

⁴ Statement by A. Le Roy, Under-Secretary-General for Peacekeeping Operations, United Nations, Security Council, 6370th meeting, S/PV.6370, 6 Aug. 2010, p.3; United Nations, Department of Peacekeeping Operations and Department of Field Support, *The New Horizon Initiative: Progress Report no.1* (United Nations: New York, Oct. 2010), pp.7-8.

⁵ United Nations, Department of Peacekeeping Operations, ‘The “New Horizon” process’, <<http://www.un.org/en/peacekeeping/operations/newhorizon.shtml>>.

⁶ United Nations, Department of Peacekeeping Operations and Department of Field Support, *A New Partnership Agenda: Charting a New Horizon for UN Peacekeeping*, ‘non-paper’ (United Nations: New York, July 2009); United Nations (посилаання 4).

⁷ United Nations, General Assembly and Security Council, ‘Review of the United Nations peacebuilding architecture’, A/64/868–S/2010/393, 21 July 2010; United Nations, General Assembly and Security Council, ‘Civilian capacity in the aftermath of conflict’, Independent report of the Senior Advisory Group, A/65/747–S/2011/85, 22 Feb. 2011. Завдання Аналізу міжнародних цивільних спроможностей – визначити, яким чином можна “розширити та поглибити пул цивільних експертів на підтримку негайних потреб розвитку спроможностей країн, що відновлюються після конфлікту”. Див.: United Nations, General Assembly and Security Council, Report of the Secretary-General on Peacebuilding in the Immediate Aftermath of Conflict, A/63/881–S/2009/304, 11 June 2009, p.20.

дедалі частіше висувають претензії до операцій – останніми прикладами є Чад, Судан і Демократична Республіка Конго (ДРК), – а ефективність операцій послаблюється завеликим обсягом завдань і замалою політичною підтримкою; проте, потреба в операціях залишається високою.

Керівники vs виконавці

На політику і практику миротворчих операцій впливають зміни в типології країн, що беруть участь в їх плануванні, фінансуванні і здійсненні. Від середини 1990-х років миротворчі операції ООН здійснюються країнами Півдня, але й досі плануються та фінансуються переважно країнами Півночі. Водночас, країни Півночі вважають за краще надавати персонал – зокрема, війська та цивільну поліцію – переважно для операцій ЄС і НАТО.

На фоні скорочення участі країн Півночі, зростаюча участь у миротворчих операціях таких держав, як Бразилія, Китай, Індія і Південна Африка (ПАР) – країн Глобального Півдня, чия геополітична вага зростає, – стала головною зміною в політиці ООН із врегулювання конфліктів. Станом на грудень 2010р., ці чотири країни надавали 15,4% особового складу миротворчих місій ООН (15 184 осіб з 98 638 цивільних поліцейських і військових), порівняно з 7,9% (7 766) усіх 34 країн-членів ЄС і НАТО разом⁸. За винятком Індії, яка традиційно надає великі військові контингенти, присутність і роль нових центрів сили за останні 10 років суттєво зросли (додаток 3А). Китай є головним постачальником військ поміж постійних членів Ради Безпеки (РБ) ООН і посідає сьоме місце у світі за фінансовим внеском. Бразилія демонструвала як регіональні, так і глобальні амбіції, надавши найбільшу чисельність персоналу для Місії стабілізації ООН у Гаїті (*UN Stabilization Mission in Haiti, MINUSTAH*) і зміцнивши свої політичні позиції в різних органах ООН. ПАР почала демонструвати активну позицію у заходах як встановлення, так і підтримки миру, зосереджуючи зусилля переважно на Африці. Водночас усі ці чотири згадані держави піддають сумніву – різною мірою і різними шляхами – усталені механізми та політику міжнародної безпеки. Їх нова роль в ООН і в миротворчих операціях відбиває, зокрема, ширші зміни ситуації на міжнародній арені, а також потенційно загрожує консенсусу з питань підтримки миру.

III. У пошуку спільного розуміння

“Концептуальний шпагат”

Дебати про визначення миротворчих операцій не є новими. Ряд операцій на початку 1990-х років – насамперед у Боснії і Герцеговині, Руанді та Сомалі – засвідчили складність інтеграції миротворчих операцій у спектр заходів із врегулювання криз, а також висвітлили потребу внормування відмінності

⁸ United Nations, Department of Peacekeeping Operations, ‘Ranking of military and police contributions to UN operations’, 31 Dec. 2010, <<http://www.un.org/en/peacekeeping/contributors/>>.

між миротворчими операціями і припиненням війни. В Доповіді Брагімі підтверджені три традиційні принципи, що вважаються визначальними рисами миротворчих операцій; водночас у ній розширено зміст згоди приймаючої країни і критерії застосування сили⁹. Попри намагання навести лад у засадах миротворчих операцій (зокрема, кодифікацію Принципів і Настанов у 2008р.¹⁰), здійснюються спроби “розтягнути” принципи. Водночас, їх широке і спірне тлумачення в мандатах і практиці проведення окремих операцій зустрічає сильний спротив. Така ситуація шкодить цілісності операцій, їх підтримці на місцях і навіть піддає сумніву саме значення терміну “миротворча операція”.

Неупередженість втручання третіх сторін завжди була швидше побажанням, ніж реальністю. З еволюцією операцій в напрямі комплексності вони природно ставали більш “втручальними”, політизованими, а іноді та в деяких аспектах – примусовими. В операціях, чий мандат прямо передбачає підтримку урядових органів: *MINUSTAH* у Гаїті, Місія стабілізації ООН у ДРК (*Mission de l'Organisation des Nations Unies pour la stabilisation en Congo, MONUSCO*) і навіть Місія допомоги ООН в Афганістані (*UN Assistance Mission in Afghanistan, UNAMA*), – як і в тих, що фактично спрямовані проти політики урядів: Спільна операція АС/ООН у Дарфурі (*AU-UN Hybrid Mission in Darfur, UNAMID*)¹¹, – завжди є ризик, що на місцях їх вважатимуть упередженими. Є також відмінності між принципом неупередженості в мандаті та реальністю його впровадження на практиці¹². *MONUSCO* має мандат, що охоплює захист цивільних як найвищий пріоритет. Тому надання нею військової підтримки національній армії, яку вважають одним з головних порушників прав людини, дедалі важче узгодити з положенням, що операція “має виконувати мандат без прихильності чи упередженості стосовно будь-якої сторони” та “має уникати дій, що можуть завадити її неупередженому сприйняттю”¹³.

Принцип згоди також зазнав випробувань. За умов державного суверенітету миротворчі операції не можна розгортати без формальної згоди приймаючої держави і продовжувати, коли таку згоду скасовано. Після того, як уряди приймаючих країн змусили сили ООН піти з Бурунді у 2005-2006рр., Еритреї та Ефіопії у 2007-2008рр., у 2010р. уряди Чаду, ДРК і Судану також намагалися реалізувати свій суверенітет – або відкликали згоду на присутність ООН на своїй території, або заважаючи її діяльності настільки, щоб це

⁹ United Nations (посилання 2), pp.9-10.

¹⁰ United Nations, Department of Peacekeeping Operations, *United Nations Peacekeeping Operations: Principles and Guidelines* (United Nations: New York, 2008), pp.31-35. Т.зв. Доктрина Кепстоуна (*Capstone Doctrine*) мала “визначити характер, масштаб і головні завдання” миротворчих операцій.

¹¹ Мандатом *UNAMID* передбачається, зокрема недопущення нападів на цивільних, що здійснюються переважно проурядовим ополченням. Про мандати цієї та інших миротворчих операцій див. у таблиці 3А.2 додатка 3А цього видання.

¹² Boulden, J., ‘Mandates matter: an exploration of impartiality in UN operations’, *Global Governance*, vol.11, no. 2 (Apr.-June 2005), pp.153-154.

¹³ United Nations (посилання 10), p.33.

суттєво зменшувало користь від згоди¹⁴. Для всіх залучених до операції сторін сумнівна згода порушує питання про її легітимність і характер – адже згода не лише є першоджерелом легітимності втручання третіх сторін, але й визначає межу між підтримкою миру і примусом до миру¹⁵. Як наслідок, у дедалі більш амбітних і “втручальних” комплексних миротворчих операціях, дозволених Главою VII Статуту ООН, отримання згоди на забезпечення безпеки та керівництво операцією стає великою проблемою¹⁶.

Інше питання – чия згода потрібна і для чого. Хоча критично важливою досі вважається згода приймаючої держави, Доповідь Брагімі, Принципи та Настанови поширюють цей принцип і на головних учасників конфлікту¹⁷. Це стосується їх згоди не лише на операцію, але й на “відданість політичному процесу”. Вимога згоди багатьох місцевих учасників не лише ускладнює завдання з її забезпечення, але й збільшує ризик її неоднозначності.

Нарешті, принцип застосування сили лише для самозахисту безпосередньо підривається двома процесами, пов’язаними з реалізацією концепції “жорсткої підтримки миру” і практичними наслідками захисту цивільних¹⁸.

Більшість поточних миротворчих операцій запроваджені згідно з Главою VII, або принаймні частина їх мандатів підпадає під цю Главу, дозволяючи, як правило, використовувати в рамках операцій всі необхідні та наявні засоби – в т.ч. військову силу – для захисту цивільних за умов безпосередньої загрози фізичного насильства, навіть за відсутності загрози для персоналу операції. Питання жорсткої підтримки миру також прямо пов’язане із застосуванням сили – навіть якщо в доповідній записці “Нового обр’ю” наголошується на політичному вимірі жорсткості¹⁹. В Доповіді Брагімі міститься заклик до створення “більших сил, краще оснащених, ... здатних бути надійним запобіжником” насильства, а також до запровадження “достатньо жорстких” правил застосування сили з метою запобігання переходу ініціативи від миротворців ООН до нападників²⁰. Але політизація дебатів і небажання більшості головних постачальників військ для операцій ООН прийняти жорстку логіку їх стійкості до зовнішніх впливів послабили політичне і практичне значення обговорень²¹. Крім того, операції жорсткої

¹⁴ Про події в Чаді та ДРК у 2010р. див. додаток 3А цього видання.

¹⁵ Віхарта Ш. “Легітимність миротворчих операцій”. – *Щорічник СІПІ 2009*, с.91-111.

¹⁶ Johnstone, I., ‘Managing consent: the new variable?’, eds C. H. de Coning, A.Ø. Stensland and T. Tardy, *Beyond the ‘New Horizon’: Proceedings from the UN Peacekeeping Future Challenges Seminar, 23-24 June 2010* (Norwegian Institute of International Affairs: Oslo, 2010), pp.25-39. Миротворчі операції, запроваджені згідно з Главою VII Статуту ООН, дозволяють застосовувати певні положення мандата до сторін конфлікту, але відрізняються від примусу до миру, де згода приймаючої держави не потрібна. Див.: Charter of the United Nations, 26 June 1945, Chapter VII, <<http://www.un.org/en/documents/charter/>>.

¹⁷ United Nations (посилання 2), p.9; United Nations (посилання 10), pp.31-32.

¹⁸ Holt, V. and Taylor, G., *Protecting Civilians in the Context of UN Peacekeeping Operations: Successes, Setbacks and Remaining Challenges* (United Nations: New York, 2009); Tardy, T., ‘The UN and the use of force: a marriage against nature’, *Security Dialogue*, vol.38, no.1 (Mar. 2007).

¹⁹ United Nations (посилання 6), p.21.

²⁰ United Nations (посилання 2), pp.10-11.

²¹ Tardy, T., ‘A critique of robust peacekeeping in contemporary peace operations’, *International Peacekeeping*, vol.18, no.2 (Apr. 2011).

підтримки миру, наприклад, у ДРК та Гаїті, виявили нечіткість та обмеженість цієї концепції, зокрема ризик переходу до примусових дій заради захисту цивільних²².

Брак стратегічного мислення

Для миротворчих операцій ООН є характерним, що і держави, які приймають рішення, і держави, які беруть у них участь, мають відносно низький рівень зобов'язань. У більшості випадків миротворчі операції є реакцією на конфлікти, які прямо не загрожують жодній з цих груп держав, що, звичайно, обмежує залучення “міжнародної спільноти”. Цей факт пояснює тенденцію слабого стратегічного мислення під час визначення задуму і планування миротворчих операцій в РБ і на виконавчому рівні. Потребу кращого стратегічного мислення засвідчили: нещодавні дебати про стратегічний контроль над операціями; стратегії переходу операцій до різних форм і їх припинення, визначення їх критеріїв; зв'язок між підтримкою і зміцненням миру; діяльність Комісії з питань зміцнення миру (*Peacebuilding Commission, PBC*)²³. Але реальному просуванню до кращої інтеграції миротворчих операцій в ширші політичні процеси заважає саме політичний, а не технічний чи організаційний характер проблеми.

У Принципах і Настановах “повна підтримка об'єднаної РБ” визначається як запорука успіху миротворчої операції²⁴. Але така підтримка часто буває не достатньо міцною і тривалою. Якщо в 1990-х роках постійні члени РБ та великі регіональні держави були відносно єдиними в підтримці миротворчих операцій, то новий геополітичний ландшафт є фрагментованим. Це суттєво ослабило міжнародний консенсус, потрібний для пошуку політичних способів розв'язання криз. Як наслідок, операції починаються не лише без чіткої мирної угоди, отже, без “миру, який треба підтримати”, але й “без необхідних практичних важелів для виходу з політичного глухого кута на етапі реалізації”²⁵.

Поділ Північ-Південь

Фрагментація проявляється також у поділі на Північ і Південь у багатьох питаннях, пов'язаних з миротворчими операціями. Країни Півночі значною мірою забезпечують фінансування операцій ООН і приймають ключові рішення стосовно них у РБ; водночас вони намагаються ухилитися від надання особового складу та віддають перевагу операціям під егідою інституцій, які вони вважають більш ефективними, зокрема ЄС і НАТО. Натомість головними постачальниками військ для операцій ООН є країни Півдня, що залишаються на узбіччі процесу прийняття рішень і формування політики.

²² Tull, D., ‘Peacekeeping in the Democratic Republic of Congo: waging peace and fighting war’, *International Peacekeeping*, vol.16, no.2 (Apr. 2009); Berdal, M., *Building Peace after War*, International Institute for Strategic Studies Adelphi Paper no.407 (Routledge: London, 2009), pp.100-121.

²³ United Nations (посилання 4); United Nations (посилання 6); Віхарта Ш. “Планування та розгортання миротворчих операцій”. – *Щорічник СППІ 2008*, с.101-109; Віхарта (посилання 15); Віхарта Ш. і Блер С. “Роль цивільних у миротворчих операціях”. – *Щорічник СППІ 2010*, с.79-106.

²⁴ United Nations (посилання 10), pp.50-51.

²⁵ Brahimi, L. and Ahmed, S., *In Pursuit of Sustainable Peace: The Seven Deadly Sins of Mediation* (New York University, Center on International Cooperation: New York, 2008), pp.3-4. Див. також: Gowan, R., ‘The strategic context: peacekeeping in crisis, 2006-2008’, *International Peacekeeping*, vol.15, no.4 (Aug. 2008).

Цей поділ не лише впливає на ефективність і легітимність миротворчих операцій ООН, але й спричиняє дебати в ООН з питань врегулювання конфліктів, у т.ч. про нечіткість формулювань чи незадовільну модель зміцнення миру. Зокрема, цей поділ частково пояснює розбіжність між необхідними реформами миротворчих операцій і властивими операціям обмеженнями. Якими б слушними не були деякі пропозиції, їх може бути важко адаптувати до реальності, в якій їх доведеться впроваджувати державам, яким у більшості випадків бракує можливостей, не кажучи вже про бажання робити це. Крім того, ті постачальники військ, що мало впливають на результати дебатів навколо норм підтримки миру, розуміючи, що можуть бути звинуваченими в будь-яких кінцевих труднощах і невдачах, змушені перейматися речами, які можуть суперечити їх баченню миротворчих операцій або виходити за межі їх можливостей. На кону – спільне розуміння всіма учасниками не лише “завдань ООН з підтримки миру та ролі кожного в їх виконанні”, як зазначено в доповідній записці “Нового обрїю”²⁶, але й результатів, що можуть бути реально досягнуті в миротворчій операції.

На сесії 2010р. Спеціального комітету ООН з миротворчих операцій (СКМО, *UN Special Committee on Peacekeeping Operations, C-34*) були наведені наочні приклади поділу на Північ і Південь. Тоді як група країн ЄС просувала концепцію жорсткої підтримки миру, група Руху неприєднання, яка охоплює майже всіх головних постачальників особового складу для операцій ООН, рішуче виступила проти, пославшись на брак ресурсів для виконання жорсткого мандата – зокрема, через неучасть добре оснащених країн Півночі – і стверджуючи, що такі мандати підривають цілісність принципів підтримки миру²⁷. Крім підозри в неоколоніалістських мотивах миротворчих операцій, що дедалі більше набувають характеру втручання, аргументи, які висуває група Руху неприєднання, відбивають справжню стурбованість нерелістичними діями з підтримки миру.

Це зумовлює певну розбіжність між бажаним і можливим у миротворчих операціях, що ілюструється проблемою захисту цивільних. Безперечно, внесення захисту цивільних до мандатів майже всіх миротворчих операцій є морально виправданим – від цього важко відмовитися. Але, з точки зору як оперативних (необхідні спроможності, розмір зони відповідальності), так і політичних чинників (ступінь підтримки можливих примусових заходів у РБ, готовність країн-учасниць мати справу з деструктивними силами чи приймати ризик ескалації насильства), можливість захисту цивільних миротворцями є сумнівною²⁸.

У більш широкому сенсі, хоча всі політичні документи підкреслюють потребу реалістичних мандатів, але характер сучасних миротворчих операцій

²⁶ United Nations (посилання 6), p.iii.

²⁷ United Nations, ‘Peacekeeping chief tells of Secretary-General’s “ambitious agenda” for post-conflict rebuilding, as Special Committee opens session proceedings of the C-34 debates’, Press Release GA/PK/203, 22 Feb. 2010, <<http://www.un.org/News/Press/docs/2010/gapk203.doc.htm>>; United Nations, ‘Special Committee members commend performance of United Nations peacekeepers faced with complex mandates, lacking key capabilities’, Press Release GA/PK/204, 23 Feb. 2010, <<http://www.un.org/News/Press/docs/2010/gapk204.doc.htm>>. Склад Руху неприєднання див. у додатку Б цього видання.

²⁸ Під деструктивними силами тут розуміються сторони, які намагаються зупинити або зірвати, в т.ч. шляхом насильства, трансформаційні процеси і процеси зміцнення миру.

ускладнює обмеження їх мандатів рамками реалізму. Доповідна записка “Нового обр’ю” застерігає проти розширення завдань миротворчих мандатів, – згадуючи 45 завдань, внесених до мандата Місії ООН у ДПК (*MONUC*) і зауважуючи, що “численні дрібні завдання можуть зробити незрозумілими загальні цілі, досягнення яких чекає від миротворців РБ”²⁹. Насамкінець, міжнародна спільнота та місцеві гравці покладають на миротворчі операції очікування, які вочевидь неможливо виконати, що неминуче руйнує довіру до операцій.

Критика ліберального зміцнення миру

Консенсус з приводу миротворчих операцій руйнується самою природою моделі, яку просувають прихильники операцій зі зміцнення миру. Політичні, економічні та філософські принципи, на яких зараз ґрунтується модель зміцнення миру, складають, як її часто називають, модель “ліберального миру” – поєднання демократії і ринку³⁰. Останніми роками ефективність і легітимність ліберальної моделі зміцнення миру піддавалися серйозним сумнівам³¹. Критики кажуть, що її контрпродуктивні аспекти – зокрема, втручання у внутрішні справи та недостатня відповідальність на місцях, ризик загострення політичної і соціально-економічної напруженості через невинувато швидко лібералізацію, брак уваги до зміцнення інститутів (державного будівництва) – підривають загальну ефективність і стійкість такої моделі. Крім того, ліберальне зміцнення миру відтворює Північну модель, життєздатність і легітимність якої в інших, “непівнічних” країнах є проблематичною.

Ця проблема є окремою, але пов’язаною з дебатами навколо відносин Північ-Південь. Ці аспекти пов’язані в тому сенсі, що обидва торкаються питання, наскільки далеко може піти міжнародна спільнота, намагаючись запровадити та утримати мир, а також у тому, що в обох випадках як вихід із подолання труднощів пропонується зменшення амбіційності мандатів. В обох випадках головна проблема криється в характері миротворчих операцій, стратегіях, які вони покликані реалізовувати, та в ступені їх прийнятності для приймаючих країн. Зростаюча критика ліберального зміцнення миру, крім того, піддає сумніву міцність консенсусу з питань підтримки миру та норм, на яких він базується. Разом із тлумаченням принципів підтримки миру, підвалини міжнародної підтримки і зміцнення миру поступово розмиваються.

²⁹ United Nations (посилання 6), p.10.

³⁰ Paris, R., *At War's End: Building Peace after Civil Conflict* (Cambridge University Press: Cambridge, 2004), pp.5-6.

³¹ Paris (посилання 30); Pugh, M., ‘The political economy of peacebuilding: a critical theory perspective’, *International Journal of Peace Studies*, vol.10, no.2 (autumn/winter 2005), pp.23-42; Richmond, O., ‘The problem of peace: understanding the “liberal peace”’, *Conflict, Security and Development*, vol.6, no.3 (Oct. 2006); Paris, R. and Sisk, T.D. (eds), *The Dilemmas of Statebuilding: Confronting the Contradictions of Postwar Peace Operations* (Routledge: London, 2009).

IV. Нові центри сили та консенсус з питань підтримки миру

Багато спорів точиться про те, яким чином піднесення т.зв. нових центрів сили вплине на еволюцію міжнародної системи, світовий баланс сил, норми та механізми управління безпекою. Цікавим аспектом цих спорів є те, які з нових центрів сили кинуть виклик наявним принципам і практиці та яким чином це може вплинути на структуру міжнародної системи – багатополарність, взаємозалежність тощо, – а також на лідерство США та на позиції ЄС³². Упродовж останніх кількох років такі країни, як Бразилія, Індія, Китай і ПАР заперечували або критикували позицію ЄС та інших держав або угруповань Півночі в різних органах ООН – у Генеральній Асамблеї, Раді Безпеки та Раді з прав людини. Вони також піддавали сумніву легітимність нинішньої архітектури міжнародної безпеки³³. Все це спонукає до питань: який вплив ці країни матимуть на практику та філософію підтримки і зміцнення миру, коли вони стануть реальними впливовими гравцями у сферах, де досі домінувала Північ.

У цьому підрозділі оцінюється потенційний вплив Бразилії, Індії, Китаю і ПАР на багатосторонню підтримку і зміцнення миру. Кожна з них є економічно найпотужнішою країною свого регіону. Традиційно будучи частиною Глобального Півдня, вони прагнуть здобути вищий міжнародний авторитет та, особливо у випадку Бразилії, Індії і ПАР, політичне лідерство в регіоні. В цьому контексті постають питання, чи намагатимуться ці держави змінити норми підтримки і зміцнення миру та як саме. Чи будуть вони “слухняними виконавцями”, погоджуючись з наявними правилами і практиками, чи стануть “нормотворцями”, намагаючись впливати на формування нових правил через традиційні канали прийняття рішень, або “нормопорушниками”, які піддаватимуть сумніву наявні норми і правила? Іншими словами, якщо нормативні розбіжності дедалі більше ставатимуть елементом відносин Півночі з новими центрами сили, то яким чином це вплине на сферу врегулювання конфліктів і консенсус з питань підтримки миру?

Зростаюча роль нових центрів сили в миротворчих операціях

Якщо Індія давно є одним із найкрупніших учасників миротворчих операцій ООН (станом на грудень 2010р., третій найбільший постачальник військ), то Бразилія, Китай і ПАР стали ключовими гравцями нещодавно³⁴. Індія з 2001р. майже вчетверо збільшила внесок особовим складом (військами та цивільною поліцією)³⁵. Китай сьогодні є головним постачальником особового

³² Hurrell, A., ‘Hegemony, liberalism and global order: what space for would-be great powers?’, *International Affairs*, vol.82, no.1 (Jan. 2006); Ikenberry, J.G., ‘The rise of China and the future of the West: can the liberal system survive?’, *Foreign Affairs*, vol.87, no.1 (Jan./Feb. 2008); Layne, C., ‘The waning of US hegemony: myth or reality?’, *International Security*, vol.34, no.1 (summer 2009).

³³ Gowan, R. and Brantner, F., ‘The EU and human rights at the UN: 2010 review’, Policy Brief, European Council on Foreign Relations, Sep. 2010, <http://www.ecfr.eu/content/entry/the_eu_approach_to_human_rights_in_a_post-western_world>.

³⁴ Див. діаграми 3А.5, 3А.6 і 3А.8 додатка 3А цього видання.

³⁵ Див. діаграму 3А.7 додатка 3А цього видання.

складу серед п'яти постійних членів РБ ООН, надавши, станом на грудень 2010р., майже 2 040 осіб. Він бере участь у дев'яти миротворчих операціях ООН у різних частинах світу, що різко контрастує з майже повною відсутністю його персоналу в миротворчих операціях наприкінці 1990-х - на початку 2000-х років. Найбільшою мірою Китай присутній в Африці, а також у *MINUSTAH* і Тимчасових силах ООН у Лівані (*UN Interim Force in Lebanon, UNIFIL*)³⁶. Бразилія за останні 10 років також значно збільшила свою участь в операціях ООН, переважно у власному регіоні: вона очолює військовий компонент *MINUSTAH* і розгорнула в рамках операції 2 187 осіб (з яких лише троє не є військовими). Серед латиноамериканських країн більше персоналу для миротворчих операцій ООН надав тільки Уругвай. Подібним чином, ПАР останнім часом стала помітнішою в Африці, в операціях Африканського Союзу (АС) та ООН, маючи наприкінці 2010р. 2 187 осіб у складі *MONUSCO* і *UNAMID*.

Мотивація

Участь у світових зусиллях з підтримки міжнародного миру та безпеки має різні цілі та відбиває різні типи мотивації країн-учасниць – залежно від їх політичної та економічної ваги, зовнішньополітичної орієнтації, характеру їх політичної системи та ролі внутрішньополітичних питань у прийнятті зовнішньополітичних рішень³⁷. Крім ідеалістичних і суто матеріалістичних мотивів, участь у сучасних миротворчих операціях значною мірою означає демонстрацію сили – жорсткої і м'якої. Через підтримку і зміцнення миру держави можуть за відносно невелику ціну просувати свої специфічні інтереси та офіційні наміри. Це особливо приваблює такі країни, як Бразилія, Індія, Китай і ПАР, які прагнуть зміцнити свої міжнародні та регіональні позиції через демонстрацію політичної, економічної і військової сили. Для таких держав поняття відповідальності великої або регіональної держави передбачає зобов'язання надавати більшу увагу управлінню безпекою, в т.ч. підтримкою і зміцненням миру.

Для Китаю участь у міжнародних заходах з підтримки миру є важливим інструментом зовнішньої політики, а мотивом такої участі є бажання перекопати інших у своїх мирних намірах і виглядати відповідальною державою³⁸.

³⁶ Дані про розгорнутий країнами персонал чотирьох категорій та дані про національний внесок в окремі операції наведені в Базі даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції, <<http://www.sipri.org/databases/pko/>>.

³⁷ Аналіз мотивації участі держав у миротворчих операціях див.: Sotomayor, A.C., 'Why states participate in UN peace missions while others don't: an analysis of civil-military relations and its effects on Latin America's contributions to peacekeeping operations', *Security Studies*, vol.19, no.1 (Jan. 2010); Marten Zisk, K., 'Lending troops: Canada, India, and UN peacekeeping', Paper presented at the 41st International Studies Association Annual Meeting, Los Angeles, CA, Mar. 2000; Daniel, D.C.F., 'Why so few troops from among so many?', eds D.C.F. Daniel, P. Taft and S. Wiharta, *Peace Operations: Trends, Progress, and Prospects* (Georgetown University Press: Washington, DC, 2008).

³⁸ Gill, B. and Huang, C., *China's Expanding Role in Peacekeeping: Prospects and Policy Implications*, SIPRI Policy Paper no.25 (SIPRI: Stockholm, Nov. 2009), p.12. Див. також: International Crisis Group (ICG), *China's Growing Role in UN Peacekeeping*, Asia Report no.166 (ICG: Beijing, New York and Brussels, 17 Apr. 2009).

Бразилії, Індії і ПАР участь у миротворчих операціях допомагає довести своє регіональне лідерство та виконати зовнішньополітичні завдання, зокрема домогтися постійного членства в РБ ООН³⁹. Важливість регіональних і міжнародних завдань ілюструє бажання Уряду Бразилії відігравати одну з провідних ролей в *MINUSTAH*, у якій, попри опір всередині країн, беруть участь ще кілька латиноамериканських держав⁴⁰. Участь ПАР у підтримці миру – як і її активна роль у зміцненні миру – пояснюється тими ж подвійними міркуваннями: завдяки участі в африканських операціях постапартеїдна ПАР забезпечує собі авторитет і легітимність в Африці та АС, позиціюючи себе як регіонального лідера, який може та бажає формувати африканське безпекове середовище, а також демонструє здатність діяти разом з великими державами. Для Індії участь в операціях ООН сприяє реалізації її політичних інтересів регіональної держави у взаємовідносинах з Пакистаном, а також її глобальних амбіцій⁴¹.

Фактичні та потенційні наслідки

Розширення участі нових центрів сили в миротворчих операціях у різні способи впливає на підтримку і зміцнення миру. По-перше, підтверджується застарілість парадигми, згідно з якою врегулювання конфлікту є результатом такої взаємодії Півночі та Півдня, коли конфлікти трапляються на Півдні, а реакція приходить з Півночі. Роль нових центрів сили в підтримці миру є одним із прикладів моделі взаємодії Південь–Південь. Якщо в контексті ООН підтримка миру характеризується взаємодією Південь–Південь принаймні від середини 1990-х років, коли країни Півночі майже припинили надавати персонал для операцій ООН, то поява нових центрів сили означає якісні зрушення в такому співробітництві.

По-друге, для Секретаріату ООН є дуже бажаним збільшення внеску (особовим складом, технікою і досвідом) країн з великими військовими та поліцейськими спроможностями, що може компенсувати серйозний брак спроможностей, який останніми роками ускладнював операції ООН⁴². Крім того, за відсутності вагомості участі крупних країн Півночі, ширше залучення нових центрів сили підвищує легітимність операцій в тому сенсі, що завдяки цьому зміцнюється розуміння необхідності дій міжнародної спільноти через

³⁹ Про Бразилію див.: Soares de Lima, M. R., 'Brazil as an intermediate state and regional power: action, choice and responsibilities', *International Affairs*, vol. 82, no. 1 (Jan. 2006), pp.21-40; Sotomayor, A.C., *The Peace Soldier from the South: From Praetorianism to Peacekeeping*, Unpublished PhD dissertation, Columbia University, 2004, chapter 5. Про Індію див.: Salma Bava, U., 'India's role in the emerging world order', Friedrich Ebert Stiftung (FES) Briefing Paper 4 (FES: New Delhi, Mar. 2007). Про ПАР див.: Landsberg, C., 'South Africa's global strategy and status', Friedrich Ebert Stiftung (FES) Briefing Paper 16 (FES: Berlin, Nov. 2006).

⁴⁰ Gauthier, A. and de Souza, S.J., 'Brazil in Haiti: debate over the peacekeeping mission', FRIDE Comment, 15 Nov. 2006, <http://www.fride.org/download/COM_BraHaiti_ENG_nov06.pdf>.

⁴¹ Salma Bava (посилання 39). Про подібність мотивів у складанні військових бюджетів чотирьох згаданих країн див. розділ 4 цього видання.

⁴² Xinhua, 'UN official lauds China's peacekeeping efforts', *China Daily*, 30 July 2010; Gill and Huang (посилання 38), p.1.

ООН, замість перекладання головного навантаження на країни “другого ешелону”. Збільшення внесків інших держав може пом’якшити тиск, який країни Півночі відчувають внаслідок обмеження їх участі в операціях ООН. Країни Півночі залишаються залученими переважно до інших видів діяльності із врегулювання конфліктів, зокрема до операцій ЄС і НАТО; водночас роль нових центрів сили в операціях ООН може бути ілюстрацією світового перерозподілу тягаря миротворчості.

Нові центри сили в дебатах з питань підтримки миру

Третій спосіб, у який зростаюча участь нових центрів сили може вплинути на підтримку і зміцнення миру, є політика, через яку вони просувають альтернативи поширеним уявленням і варіантам миротворчості. Бразилія, Індія і ПАР, попри підвищення свого економічного та дипломатичного статусу, досі бачать себе частиною Глобального Півдня та лідерами світу, що розвивається⁴³. Китай, який за економічним потенціалом є другою державою світу та давно має постійне місце в РБ, досі вважається частиною Півдня та чітко відрізняє себе від західних держав⁴⁴. Індія і ПАР є провідними членами Руху неприєднання. Зрештою, це може спонукати згадані країни відійти від нинішньої політики миротворчості.

Під час дебатів з питань підтримки миру Бразилія, Індія, Китай і ПАР висловлюють згоду з окремими керівними принципами. Зокрема, вони чітко дотримуються концепції державного суверенітету та мають відносно жорстку і чітку позицію стосовно трьох принципів підтримки миру, виступаючи загалом проти “концептуального шпагату”, згадуваного вище. Їх наполягання на державному суверенітеті, що впливає з відповідної концепції міжнародних відносин, формує бачення новими центрами сили певного рівня цілей миротворчих операцій. Тому вони: відстоюють підхід “м’яких кроків” на противагу жорсткому підходу, який може зумовити зовнішню залежність постраждалої країни⁴⁵; наполягають на місцевій юрисдикції і відповідальності приймаючої держави⁴⁶; застерігають від перенесення моделей з одного регіону до іншого⁴⁷.

Попри різноманіття критики, вона відбиває нормативні розбіжності та загальну стурбованість поточною практикою підтримки і зміцнення миру.

⁴³ Див., зокрема: India-Brazil-South Africa (IBSA), ‘Brasília Declaration’, IBSA Dialogue Forum, Fourth Summit of Heads of State/Government, Brasília, 15 Apr. 2010. Інформацію та документи IBSA див. на сайті: <<http://www.ibsa-trilateral.org/>>.

⁴⁴ ‘China overtakes Japan as world’s second-biggest economy’, BBC News, 14 Feb. 2011, <<http://www.bbc.co.uk/news/business-12427321>>.

⁴⁵ Cordeiro Dunlop, R.M., Deputy Permanent Representative of Brazil to the UN, Statement to the general debate of the UN General Assembly Special Political and Decolonization Committee ‘Comprehensive review of the whole question of peacekeeping operations in all their aspects’, 25 Oct. 2010, <<http://www.un.int/brazil/speech/10d-dunlop-descolonization.html>>.

⁴⁶ Liu, Z., Deputy Permanent Representative of China to the UN, Statement to the Security Council debate on post-conflict peacebuilding, 22 July 2009, <<http://www.china-un.org/eng/hyyfy/t575181.htm>>.

⁴⁷ Puri, H.S., Permanent Representative of India to the UN, Statement at the informal meeting on the 2010 Review of the Peacebuilding Commission, New York, 10 May 2010, <http://www.betterpeace.org/files/PBCReview_Consultation2_Stnt_India_10May10.pdf>; United Nations, GA/PK/203 and GA/PK/204 (посилання 27).

Більше того, вона опосередковано піддає сумніву погляд на ліберальне зміцнення миру як на панацею у врегулюванні конфліктів. Так, Індія заявляє, що в заходах ООН зі зміцнення миру може стати у пригоді її державотворчий досвід періоду незалежності, а Китай відкидає “уніфіковані стандарти зусиль зі зміцнення миру” та надає перевагу розвитку як головному довгостроковому завданню зміцнення миру⁴⁸.

Такі нормативні відмінності можуть вплинути на обговорення мандатів з підтримки чи зміцнення миру, коли Бразилія, Індія чи ПАР стануть членами РБ ООН чи *PBC* (як постійний член РБ Китай також має постійне місце в *PBC*; Індія – є постійним членом *PBC* як один із п’яти головних постачальників військ і поліції) або зможуть домогтися підтримки своєї позиції на цих форумах іншими країнами. Надалі нормативні відмінності можуть також поширитися на обговорення чи реалізацію заходів зміцнення миру. У РБ мандати операцій вже зараз регулярно пом’якшуються – з урахуванням позиції Китаю⁴⁹. У 2011р. цікаво буде побачити, як на мандати миротворчих операцій вплинуть поведінка й тактика Бразилії, Індії, Китаю і ПАР, коли вони разом будуть представлені в РБ.

Загалом, Бразилія, Китай, Індія і ПАР виказують невдоволення обов’язками із захисту цивільних (попри їх загальне схвалення Генеральною асамблеєю ООН), у яких вони бачать потенційну загрозу державному суверенітету з боку країн Півночі⁵⁰. В дебатах з цього приводу, як і з багатьох інших питань, нові центри сили та інші країни Півдня, піддають сумніву уявлення про норми Півночі. Але досі вони не змогли запропонувати переконливі альтернативні ідеї.

Суперництво чи співробітництво?

Зростаюча потуга нових центрів сили в майбутньому може дозволити їм значно більшою мірою впливати на діяльність з підтримки і зміцнення миру, проте оцінити їх нинішній вплив складно через ряд причин. Яку б роль вони не відігравали надалі, певні чинники дозволяють припустити, що серйозного суперництва з приводу норм з державами, що традиційно визначають програму дій у сфері підтримки і зміцнення миру, чекати не варто. Деякі з цих чинників розглянуті нижче.

Сумнівна політична сила

По-перше, характеристика нових центрів сили як гравців, що можуть виступати та діяти в цій якості на практиці, є проблематичною. Побювання неминучої конфронтації з приводу норм миротворчих операцій ґрунтується

⁴⁸ Puri (посилання 47); Lei, Z., ‘China’s influence on the future of UN peacekeeping’, eds de Coning, Stensland and Tardy (посилання 16), pp.92-93; Liu (посилання 46); Liu, T., ‘Marching for a more open, confident and responsible great power: explaining China’s involvement in UN peacekeeping operations’, *Journal of International Peacekeeping*, vol.13, nos 1-2 (Jan. 2009).

⁴⁹ International Crisis Group (посилання 38), p.17.

⁵⁰ Hamilton, R.J., ‘The responsibility to protect: from document to doctrine—but what of implementation?’, *Harvard Human Rights Journal*, vol.19 (2006); Bellamy, A.J., *Responsibility to Protect: The Global Effort to End Mass Atrocities* (Polity Press: Cambridge, 2009).

на оцінці нових потужних держав як політичної сили, що об'єднує їх і просуває спільні інтереси. На практиці така єдність ще не матеріалізувалась, і відмінностей між державами БРІК (Бразилією, Росією, Індією і Китаєм) дуже багато⁵¹. Про ці чотири держави говорять, що вони мають настільки “різні культурні та історичні траєкторії, а також внутрішні політичні системи, структури та рівні розвитку економік, розташування та інтереси”, що прагнення ними власних вигод може переважити “бажання абсолютних колективних здобутків”⁵². Політична система Китаю вирізняє його з “ліги демократій” у складі таких держав, як Індія, Бразилія, ПАР (*IBSA*)⁵³. Тривале суперництво Китаю з Індією – та його відсторонена позиція з приводу постійного членства Індії в РБ – також зменшують імовірність політичного альянсу у сфері підтримки миру⁵⁴. В рамках ООН місце Китаю в РБ ставить його в цілком відмінну позицію, порівняно з країнами *IBSA*, вся зовнішня політика яких певною мірою визначається їх бажанням посісти постійне місце в РБ.

Як наслідок, у питаннях суверенітету, ступеня втручання, типу політичної та економічної моделі, яку мають підтримувати миротворчі операції, зближення чотирьох нових регіональних центрів сили буде радше зумовлене тактичними інтересами, ніж стане наслідком їх дій в рамках “змови Півдня”. Також малоімовірним видається виступ країн БРІК спільним фронтом у разі політичної незгоди однієї з них із країнами Півночі в питаннях підтримки чи зміцнення миру. Навіть якщо Бразилія останніми роками у відносинах з країнами Півночі демонструє ознаки незалежності, проте можна стверджувати, що з ЄС і США у неї так само багато спільних інтересів, як і з Китаєм чи Індією. В координатах розбіжностей “Північ-Південь” відносини Індії зі США також цілком можуть переважити відносини з Китаєм.

Що стосується критики ліберальної моделі миру, то згаданий спільний фронт також є малоімовірним. Що цікаво, критика з боку Бразилії, Індії, Китаю і ПАР на адресу нинішньої практики підтримки і зміцнення миру значною мірою повторює загальну критику ліберальної моделі миру. Проте, попри кілька пересторог щодо державного суверенітету і ступеня втручання, Бразилія та Індія – демократичні країни з ліберальною економікою, – очевидно, матимуть небагато проблем з ліберальним підходом до миру. Так, політика Бразилії – як керівника групи *PBC* з питань Гвінеї-Бісау – не засвідчила суттєвих розбіжностей з традиційними уявленнями про зміцнення миру. Навіть Китай, імовірно, буде лояльно ставитися до економічної лібералізації – за умов згоди приймаючої держави та достатнього рівня відповідальності на місцях – і може піддати сумніву лише політичний вимір ліберального зміцнення миру. Нарешті, критика ліберального зміцнення миру обмежена

⁵¹ Nye, J., ‘What’s in a BRIC? Not as much as many observers imagine’, *Daily Star* (Beirut), 14 May 2010.

⁵² Herd, G.P., *The Global Puzzle: Order in an Age of Primacy, Power-Shifts and Interdependence*, Geneva Papers—Research Series no. 1 (Geneva Centre for Security Policy: Geneva, 2011), p.26.

⁵³ Mohan, C.R., ‘IBSA to BRICSA: China churns the new alphabet soup’, *Indian Express*, 16 Apr. 2010.

⁵⁴ Emmott, W., *Rivals: How the Power Struggle between China, India and Japan Will Shape Our Next Decade* (Houghton Mifflin Harcourt: New York, 2008).

академічними колами та певною мірою рамками таких установ, як ООН⁵⁵. Зв'язків між академічною критикою і політичною орієнтацією таких країн, як Бразилія чи Китай, яких можна було б очікувати через спільний скепсис щодо ліберального зміцнення миру, досі не спостерігалось.

Відмінності участі в підтримці і зміцненні миру

Присутність нових центрів сили у сфері підтримки миру має дуже відмінні характеристики, що ускладнює будь-які узагальнення та заважає їх сприйняттю як однорідної групи країн, які однаково розуміють свою участь у підтримці миру. Бразилія, Китай і ПАР лише нещодавно почали розглядати миротворчі операції як інструмент зовнішньої політики. Станом на грудень 2010р., Індія, Бразилія, ПАР і Китай були серед 15 головних постачальників цивільної поліції і військового персоналу для операцій ООН, посідаючи третє (8 691 осіб), 13 (2 267 осіб), 14 (2 187 осіб) і 15 (2 039 осіб) місця, відповідно⁵⁶. 10 років тому, коли Індія вже була третьою (надавши 2 738 із 37 733 осіб особового складу), Китай був 43 (98 осіб), Бразилія – 44 (95 осіб), а ПАР – 80 (лише чотири особи) країнами-контрибуторами⁵⁷. Хоча мотивація і цілі збільшення участі Бразилії, Китаю і ПАР у підтримці миру вже описані, наслідки їх участі ще належить дослідити. Також варто зазначити, що попри посилення ролі трьох “новачків”, вони надають менше персоналу для підтримки миру, ніж країни, значно менші за розміром, політичною та економічною вагою, зокрема Йорданія, Непал і Сенегал⁵⁸.

Також, крім Індії, з чотирьох країн БРІК лише Китай серйозно бере участь у кількох операціях на різних континентах. Бразилія присутня переважно в Гаїті, а ПАР надає особовий склад лише для двох операцій в Африці: *MONUSCO* та *UNAMID*. Лише Індія виділяє значну кількість цивільного персоналу для операцій ООН з підтримки миру, штабів миротворчих операцій і політичних місії⁵⁹. Якщо ПАР брала участь у трьох з чотирьох операцій під егідою АС, то політика врегулювання конфліктів інших трьох країн не виходила за рамки ООН⁶⁰. Китай та Індія брали участь лише в операціях під егідою ООН. Бразилія долучилася до військової операції ЄС у ДРК (операція *Artemis*) у 2003р., але, крім того, брала участь лише в операціях ООН і відмовилася приєднатися до сил ситуативної коаліції, розгорнутих у Гаїті у 2003р.

⁵⁵ Paris, R., ‘Saving liberal peacebuilding’, *Review of International Studies*, vol.36, no.2 (Apr. 2010), p.339.

⁵⁶ United Nations (посилання 8).

⁵⁷ United Nations, Department of Peacekeeping Operations, ‘Monthly summary of troops contribution to United Nations operations’, 31 Dec. 2000, <<http://www.un.org/en/peacekeeping/contributors/>>. Див. також діаграми 3А.5-3А.8 додатка 3А цього видання.

⁵⁸ Див. діаграму 3А.3 додатка 3А цього видання; United Nations (посилання 8).

⁵⁹ New York University, Center on International Cooperation, *Annual Review of Global Peace Operations 2010* (Lynne Rienner: Boulder, CO, 2010), pp.155-156; Gowan, R. (ed), *Review of Political Missions 2010* (New York University, Center on International Cooperation: New York, 2010), pp.129-130; SIPRI Multilateral Peace Operations Database (посилання 36).

⁶⁰ ПАР брала участь у Місії АС у Судані (*AU Mission in Sudan, AMIS*) в Дарфурі, що діяла до *UNAMID*; Африканській місії в Бурунді (*African Mission in Burundi, AMIB*), де вона надала більшість військ; а також в *UNAMID*. Вона не бере участі в Місії АС у Сомалі (*AU Mission in Somalia, AMISOM*).

Характер участі чотирьох нових центрів сили в миротворчих операціях також є різним. Індія давно надає сили та засоби, зокрема вертольоти; заміщає багато командних посад в операціях ООН; попри вияв сумнівів стосовно концепції жорсткої підтримки миру, регулярно бере участь в акціях примусу. ПАР спочатку здобула роль миротворця в Африці, а згодом активно долучилася до операцій з підтримки миру. З іншого боку, попри дедалі більшу важливість участі Китаю (або хоча б його не протидії) у врегулюванні конфліктів у всьому світі, його роль у миротворчості є неоднозначною⁶¹. Китай насправді використав свій політичний авторитет на переговорах з Урядом Судану стосовно отримання згоди на розгортання *UNAMID*, а також у дискусіях з конголезькою і руандійською сторонами з питань ДРК⁶². Але на Заході Китай часто розглядають як чинник і виникнення проблем, і врегулювання конфліктів⁶³. Так, у випадку Дарфуру Китай спочатку використовував своє місце в РБ для захисту суданського Уряду від санкцій і для затримки розгортання миротворчої операції, посилаючись на суверенітет Судану та потребу згоди його Уряду. У сфері підтримки миру внесок Китаю поки що обмежується інженерними батальйонами, польовими госпіталами та поліцейським персоналом. Хоча Китай і розглядає можливість розгортання бойових підрозділів, він, на відміну від Індії, навряд чи підтримає розширення операцій примусу до миру⁶⁴.

Крім того, фінансова підтримка новими центрами сили, за винятком Китаю, досі є недостатньою. Китай зараз є сьомим найбільшим донором миротворчого бюджету ООН (у 2010-2012рр. – 3,94% загального бюджету) – після США, Японії, Великої Британії, Німеччини, Франції та Італії; водночас, за підсумками фінансування операцій з підтримки миру, роль Бразилії, Індії і ПАР є незначною: Бразилія – 0,322% (приблизно, як Сінгапур та Об'єднані Арабські Емірати); Індія – 0,107% (як Словенія та Угорщина); ПАР – 0,077% (як Венесуела та Люксембург)⁶⁵.

Що є найважливішим, збільшення внеску нових центрів сили в операції з підтримки миру поки що не супроводжується такими ж зусиллями у сфері зміцнення миру. У сферах гуманітарної допомоги та допомоги розвитку після конфлікту Бразилія, Індія, Китай і ПАР ще відстають від країн Півночі. Китай суттєво збільшив двосторонню допомогу африканським країнам, але в дебатах з питань зміцнення миру його позиція є стриманою. Індія часто підкреслює свій унікальний досвід державотворення та певні переваги в таких галузях зміцнення миру, як реформування сектору безпеки та постконфліктні перехідні процеси⁶⁶; але в цілому для зміцнення миру вона робить набагато

⁶¹ Richardson, C., 'Explaining variance in Chinese peacekeeping policy: international image and target audience concerns', Paper presented at the 50th International Studies Association Annual Convention, New York, 18 Feb. 2009.

⁶² Gill and Huang (посилання 38), p.14; International Crisis Group (посилання 38), p.16.

⁶³ International Crisis Group (посилання 38), p.16.

⁶⁴ Gill and Huang (посилання 38), p.28.

⁶⁵ United Nations, General Assembly, 'Implementation of General Assembly resolutions 55/235 and 55/236', Report of the Secretary-General, A/64/220, 23 Sep. 2009.

⁶⁶ United Nations, 'General Assembly weighs in on UN peacebuilding architecture, adopts text recognizing central importance of Peacebuilding Commission', Press Release GA/11017, New York, 29 Oct. 2010, <<http://www.un.org/News/Press/docs/2010/ga11017.doc.htm>>.

менше, ніж для підтримки миру, – частково, з політичних міркувань, частково, через брак фінансових ресурсів⁶⁷. У *PBC*, членами якого у 2010р. були всі нові центри сили, лише Бразилія відіграла активну роль як країна, що очолює групу з питань Гвінеї-Бісау. ПАР привертала певну увагу як один із трьох співкоординаторів огляду *PBC*, але не була ініціатором дискусій.

Зміцнення миру – це сфера, де ліберальні норми можна відкрито піддати сумніву, але Бразилія, Індія, Китай і ПАР загалом погоджуються з цілями та політикою *PBC*. Одна з причин може полягати в тому, що передумовою діяльності *PBC* на місцевому рівні є обов’язкова згода приймаючої держави. Інша причина – фінансова. Важливішу роль донори відіграють у зміцненні миру, ніж в його підтримці. Дані про загальний фінансовий внесок Бразилії, Індії, Китаю і ПАР до програм зміцнення миру важко отримати. За внесками до Фонду зміцнення миру ООН Китай посідає 16 місце із 47 донорів, Індія – 19, Бразилія – 23 (ПАР не є контрибутором), а їх спільний внесок є значно меншим, ніж більшості членів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)⁶⁸.

Соціалізація і прагматизм

Інша підстава вважати, що суперництво з приводу норм не є невідоротним, полягає в тому, що ширша участь у миротворчих операціях може вплинути на власні уявлення країнами БРІК про норми і правила підтримки та зміцнення миру, наблизивши їх до нинішньої філософії і практики, – або через процес соціалізації, або завдяки прагматизму. Внесок у миротворчі операції та відповідна участь у міжнародних установах і в соціальній взаємодії, що є характерним для багатосторонньої політики, можуть вплинути на формування позицій і політики нових центрів сили. Наприклад, “завдяки участі в міжнародних установах, з’являються важливі, хоч і не надто помітні, свідчення соціалізації китайських дипломатів, стратегів та аналітиків – підвищення в їх діяльності ролі норм і правил суспільного життя, на протидію нормам і практикам “реальної політики””⁶⁹.

Також є свідчення більшої прагматичності нових центрів сили в підходах до підтримки і зміцнення миру, ніж можна уявити з їх публічних заяв. Поточні операції показали, що вони мають принципово різні позиції стосовно, з одного боку, державного суверенітету, згоди приймаючих держав і захисту цивільних, а з іншого – конкретної ситуації у країні. Прикладом є Китай. Разом з політикою “одного Китаю”, державоцентричним підходом до міжнародних відносин і вузьким розумінням суверенітету, ця країна виявляє прагматизм і гнучкість, наприклад, взявши участь у *MINUSTAH*, попри те,

⁶⁷ Про добровільні внески чотирьох країн до Фонду зміцнення миру ООН (*UN Peacebuilding Fund*) див.: ‘Pledges, commitments and deposits’, 28 Feb. 2010, <<http://www.unpbf.org/pledges.shtml>>.

⁶⁸ UN Peacebuilding Fund, ‘Peacebuilding Fund cumulative pledges, commitments and deposits, 28 February 2010’, <<http://www.unpbf.org/pledges.shtml>>. Про Китай див. також: Lum, T. et al., *China’s Foreign Aid Activities in Africa, Latin America, and Southeast Asia*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R40361 (US Congress: Washington, DC, 25 Feb. 2009).

⁶⁹ Johnston, A.I., *Social States: China in International Institutions, 1980-2000* (Princeton University Press: Princeton, NJ, 2008), p.xiv.

що Гаїті офіційно визнає Тайвань, або непрямо підтримавши “втручальні” мандати РБ та широке тлумачення принципів підтримки миру⁷⁰.

Політика Бразилії та Індії так само залежать від операцій, в яких вони беруть участь. Хоча суверенітет і згода приймаючої держави мають головне значення в їх концепціях миротворчих операцій, їх дії – від Гаїті, де бразильські сили беруть активну участь у боротьбі з кримінальними бандами, до ДРК, де індійські миротворці залучені до операцій проти повстанців та ополчення, – показали, що прагматизм часто переважає ідеологію. Зокрема, у випадку Бразилії свідченнями такого прагматизму є розбіжність між її позицією на користь державного суверенітету в дебатах з питань підтримки миру – з початковим запереченням проти мандата на підставі Глави VII для *MINUSTAH*⁷¹, – та її поточною політикою в *MINUSTAH*, у т.ч. наполяганням на більшому ступені втручання.

Можливо також, що нові центри сили пройдуть шлях розчарувань та обмежень, подібно до західних країн на початку 1990-х років. Труднощі та невдачі цілком можуть похитнути їх ентузіазм стосовно багатосторонності ООН, особливо в таких демократичних країнах, як Бразилія, де внутрішня підтримка участі в операціях ООН є нестабільною.

Нарешті, не слід переоцінювати важливість миротворчих операцій в ширшому контексті міжнародної політики. Серйозна конфронтація через норми може бути не вартою боротьби, особливо – як у випадку країн *IBSA*, – якщо вона може зашкодити їх планам на постійне місце в РБ чи відносинам зі США. Хоч Індія задає тон у питаннях підтримки миру і критикує методи роботи РБ, вона не набула політичного впливу, який би відповідав її широкій присутності на місцях; крім того, не видно ознак її наміру це робити⁷². Індія бажає відігравати певну роль із зазначених вище причин і відстоює власні погляди, але не завжди розглядає підтримку миру як сферу, де слід ламати наявні норми. Так само, попри збільшення внеску та наполягання на деяких ключових питаннях, рівень політичної участі Китаю також залишається обмеженим. Ч.Лей (*Zhao Lei*) відзначає “суттєві зміни” в китайській стратегічній культурі – “від пасивного дотримання міжнародних норм до активного їх формування” – і стверджує, що Китай відкидає ліберальну модель миру⁷³. Але Китай не брав активної участі у плануванні мандатів і стратегічному контролі над операціями, в т.ч. тими, для яких він надавав персонал. Крім того, документ, підготовлений групою країн, що розвиваються, – які зібралися за ініціативою Бразилії в Ріо-де-Жанейро в червні 2010р. з метою

⁷⁰ Gill and Huang (посилання 38), pp.13-14; International Crisis Group (посилання 38), pp.17-22.

⁷¹ Про опір Бразилії мандату згідно з Главою VII для *MINUSTAH* див.: Center for Economic and Policy Research, ‘Wikileaks documents shed more light on U.S., Brazilian motives behind MINUSTAH’, 23 Dec. 2010, <<http://www.cepr.net/index.php/blogs/relief-and-reconstruction-watch/wikileaks-documents-shed-more-light-on-us-brazilian-motives-behind-minustah>>.

⁷² ‘Peacekeeping: relationship with TCCs/PCCs’, *Security Council Report*, Update Report no.4, 25 June 2009; Krishna, S. M., External Affairs Minister of India, Statement to the 65th session of the UN General Assembly, 29 Sep. 2010, <<http://www.indianembassy.org/prdetail1594/statement-by-external-affairs-minister-s.m.-krishna-at-65th-session-of-unga,-ny>>; Puri, M.S., Deputy Permanent Representative of India, Statement to the Security Council debate on peacekeeping, New York, 6 Aug. 2010, <<http://www.un.int/india/2010/ind1715.pdf>>.

⁷³ Lei (посилання 48), p.93.

формування “погляду з Півдня” в рамках процесу консультацій “Новий обрій”, – відбиває позиції, дуже близькі до загальноновизнаної політики⁷⁴. Це повертає нас до питання низької стратегічної важливості миротворчих операцій і відносності плюсів і мінусів порушення або дотримання наявних норм. Якщо досягнення багатообіцяючого консенсусу з питань підтримки миру є політично дорогою справою, та якщо (як зазначав Р.Періс (*Roland Paris*) стосовно ліберальної моделі зміцнення миру) “альтернативні стратегії можуть більше проблем створити, ніж розв’язати”, то було б краще, якби певні зміни сталися шляхом реформування поточної практики, ніж через масштабне суперництво з приводу норм⁷⁵.

V. Висновки: в напрямі до нового консенсусу?

Миротворчі операції є одночасно і інституційною реакцією на дуже складні ситуації, і віддзеркаленням зовнішньої політики та взаємодії держав, – з усіма пов’язаними з цим невизначеністю та обмеженнями. Вони є продуктом політики міжнародних організацій, а також зобов’язань та уявлень окремих держав. Ці дві риси є визначальними для розуміння потенційних результатів миротворчих операцій, ступеня їх успіхів, невдач чи можливого прогресу. А ще вони є причиною майже перманентного кризового, з точки зору легітимності та ефективності, стану, в якому перебувають миротворчі операції. Політична та наукова література періоду після холодної війни рясніє думками про політичні та операційні труднощі, з якими стикаються миротворчі операції, а також про потребу переосмислення і вдосконалення зв’язку міжнародної інституційної практики та державної політики у спробах встановити тривалий мир після конфліктів.

У центрі цих дебатів лежить широкий міжнародний консенсус навколо принципів, мети та методів миротворчих операцій. Цьому консенсусу ніщо відкрито не загрожує, і операції ООН досі здійснюються, теоретично, відповідно до загальноприйнятих принципів і норм. Але цей консенсус є хитким, і його ще більше підривають останні зміни в політиці підтримки миру і внесках різних держав. Сумніву піддаються не лише ключові характеристики сучасних миротворчих операцій – немає навіть спільного розуміння, яких результатів ці операції мають досягти. На миротворчі операції негативно впливає розрив у зобов’язаннях різних груп країн, а також розбіжності між позиціями країн стосовно деяких ключових параметрів зовнішнього втручання.

На цьому фоні зростаюча роль нових центрів сили в миротворчих операціях спонукає по-новому подивитися на консенсус навколо підтримки миру, оскільки ці країни можуть не погодитися зі статус-кво. Такі держави, як Бразилія, Індія, Китай і ПАР, можуть принести – і вже приносять – багато користі заходам з підтримки і зміцнення миру, з точки зору можливостей, досвіду та політичного впливу. Можна сказати, що їх участь веде до

⁷⁴ United Nations, General Assembly, ‘A new horizon for UN peacekeeping: perspectives from the South, 16 to 18 June 2010’, A/64/907, 13 Sep. 2010.

⁷⁵ Paris (посилання 55), p.357.

кількісних і якісних змін у миротворчих операціях, але вона може розглядатись і як виклик “про-північним” позиціям у питаннях підтримки і зміцнення миру. Ці чотири країни мають принципові позиції у дебатах з питань миротворчих операцій, наголошуючи на суверенітеті, невтручанні та місцевій відповідальності, що може вплинути на фактичні мандати операцій. Але в більшості випадків вони лише останніми роками розпочали брати серйозну участь у миротворчих операціях, тому будь-які однозначні висновки про їх довгострокову політику були б передчасними.

Хоча перспективи “нормативного” суперництва двох різних поглядів на врегулювання конфліктів не можна виключати, аналіз останніх подій, а також відповідних рис політики згаданих чотирьох країн не вказує на ознаки загострення такого суперництва. Наявні норми, принципи і практики підтримки та зміцнення миру можуть піддаватися (і вже піддаються) сумніву на інституційному, державному та науковому рівнях. Проте, лінії поділу в будь-яких наступних суперечках не обов’язково пролягатимуть між Північчю та Півднем. Крім того, Бразилія, Індія, Китай і ПАР продемонстрували високий ступінь прагматизму, внаслідок чого, як видається, їх політика формується не на основі принципово різних підходів, а згідно із сучасною практикою. Нарешті, постає питання: чи варта підтримка миру, яка більшістю держав сприймається як другорядна діяльність, імовірних втрат від суперництва з приводу норм? Для нових центрів сили концепція відповідальності, пов’язана зі статусом великої держави, якого вони прагнуть, також впливає на формування їх миротворчої політики.

Так чи інакше, миротворчі операції переживають період невизначеності, і хоч ООН та інші гравці наразі зосереджені на зміцненні наявних практик, але одночасно слід вживати заходів для відновлення консенсусу держав, міжнародних організацій і місцевих гравців, без яких ефективні та легітимні миротворчі операції навряд чи є можливими. Важливе значення для цього консенсусу матиме ступінь і характер впливу нових центрів сили. За умов зростання їх ролі в підтримці і зміцненні миру – чи будуть вони й надалі дотримуватися того ж відносно лояльного підходу, чи, можливо, вони діятимуть активніше і сформують зовсім іншу програму дій? Якщо так, то наскільки близько вони підійдуть до створення єдиної політичної сили?

Ключовою в цих дебатах буде роль постійних членів РБ ООН. Якою б рішенням не була позиція певної країни, вона може суттєво впливати на рішення ООН з питань підтримки і зміцнення миру лише за згоди п’яти постійних членів. Це могло б гарантувати певний рівень стабільності, якщо б Китай не вдавався до протилежних рішень. Альтернативний сценарій передбачає передачу керівництва та відповідальності від ООН до інших, більш спеціалізованих механізмів, що також може похитнути широкий консенсус. Тому в інтересах країн Півночі – залучити нові центри сили на свій бік і забезпечити, щоб вони діяли в рамках наявних інститутів, а не поза ними. Крім підтримки і зміцнення миру, на кону – новий міжнародний політичний порядок і методи, якими нові центри сили намагатимуться забезпечити собі місце в цій системі. Тепер слово за ними та за визнаними провідними державами. Миротворчі операції ООН – лише одна з багатьох сфер, де триватиме ця гра.

Додаток 3А. Багатосторонні миротворчі операції у 2010р.

СІГРЮН АНДРЕСДОТТІР

I. Вступ

У цьому додатку розглядаються події у сфері миротворчих операцій у 2010р. та наводяться дані, зібрані в Базі даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції для аналізу тенденцій миротворчих операцій за період 2001-2010рр.¹ Наведені дані надають стисло характеристику миротворчих операцій, що тривали у 2010р., і є орієнтиром для порівняльного аналізу 2010р. з попередніми роками². Глобальні тенденції описані в підрозділі II, регіональні події – у підрозділі III. Джерела та методи збору даних описані в підрозділі IV, в таблиці 3А наведені дані про всі багатосторонні миротворчі операції 2010р.

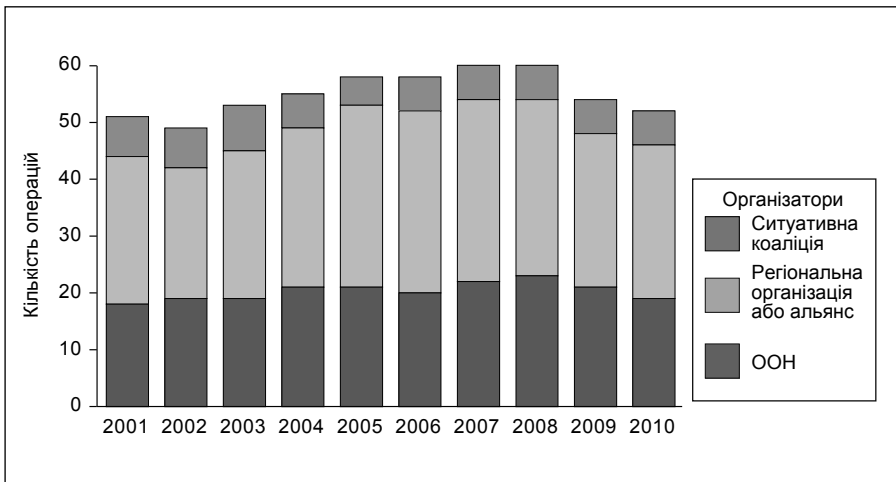
II. Глобальні тенденції

У 2010р. здійснювалися 52 миротворчі операції у 33 районах світу. Започаткована одна нова миротворча операція – Навчальна місія ЄС у Сомалі (*European Union Training Mission in Somalia, EUTM*). Дві миротворчі операції завершені – Консультативна Місія ЄС з реформування сектору безпеки у Гвінеї-Бісау (*EU Mission in Support of Security Sector Reform in Guinea-Bissau, EU SSR Guinea-Bissau*) та Місія ООН у ЦАР і Чаді (*United Nations Mission in the Central African Republic and Chad, MINURCAT*). 2010р. став другим роком поспіль, коли загальна кількість операцій зменшувалась, і третім роком за період 2001-2010рр. з їх найменшою кількістю (діаграма 3А.1). Водночас продовжувалася тенденція збільшення загальної чисельності розгорнутого персоналу – у 2009-2010рр. вона зросла на 20% і досягла 262 842 осіб (діаграма 3А.2). 91% склав військовий, 6% – поліцейський, 3% – цивільний персонал³.

¹ База даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції, <<http://www.sipri.org/databases/pko/>>.

² Дані про розгорнутий персонал у цьому додатку є загальними оцінками, станом на 31 грудня 2010р. або на дату завершення операції. Вони не відбивають максимальну або загальну чисельність персоналу, який залучався протягом року.

³ Операція Багатонаціональних сил в Іраку (БНС-І, *The Multinational Force in Iraq, MNF-I*) у період 2003-2005рр. вважалася миротворчою. Однак 154-183 тис. персоналу БНС-І у статистичному показнику загальної чисельності миротворчого персоналу не враховуються. Інформацію про БНС-І з 2003р. до 2008р., коли завершився мандат ООН, див. у Базі даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції (посилання 1).

Діаграма 3А.1. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій у 2001-2010рр. із зазначенням організацій, що їх проводили

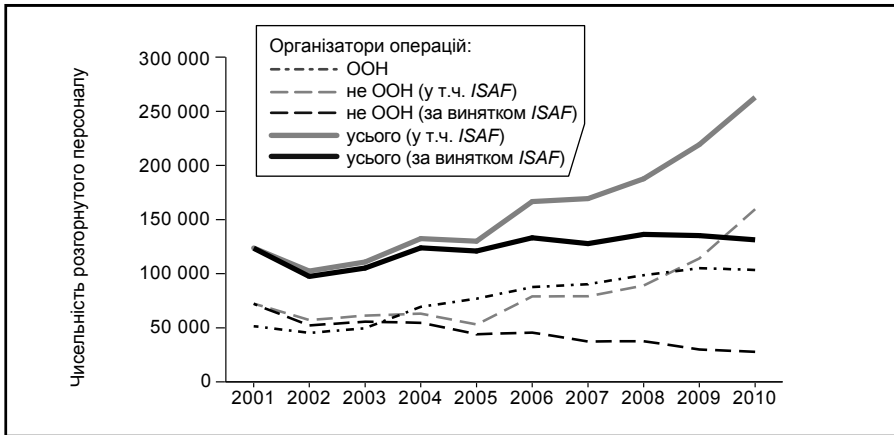
Загальна вартість миротворчих операцій становила \$8,9 млрд., що на 2% менше за рекордні \$9,1 млрд. у 2009р.⁴

Упродовж 2001-2010рр. загальна кількість миротворчих операцій зменшувалася з 51 до 49 у 2002р. з наступним зростанням до 60 операцій у 2007р. і 2008р. У 2009-2010рр. спостерігалось зменшення їх кількості; наприкінці десятиліття їх було на одну більше, ніж на початку. Тенденція зміни чисельності розгорнутого персоналу була подібною: з 123 783 осіб у 2001р. вона зменшилася у 2002р. до найнижчої за весь період – 102 525 осіб. Але з 2003р. по 2010р. чисельність персоналу щороку зростала та у 2010р. становила 262 842 осіб, що майже на 150% більше, ніж у 2002р.

Головною причиною такого суттєвого зростання стало підсилення Міжнародних сил сприяння безпеці (*International Security Assistance Force, ISAF*) в Афганістані в рамках операції НАТО. Чисельність військ у ній зросла з 84 146 у 2009р. до 131 730 у 2010р., або на 57%. П'ятий рік поспіль *ISAF* залишається найкрупнішою багатосторонньою миротворчою операцією – чисельність розгорнутих в її рамках військ була більшою за загальну чисельність всіх інших операцій разом.

Якщо в даних про багатосторонні миротворчі операції враховувати *ISAF*, то картина за 2010р. і за 10-річний період буде іншою. В рамках решти (51) миротворчих операцій у 2010р. було розгорнуто загалом 131 112 осіб, причому у 2008-2010рр. спостерігається певне зниження (діаграма 3А.2). У рамках кількох операцій з підтримки і зміцнення миру у 2010р. розпочалося або мало бути започатковане скорочення персоналу (підрозділ III) – тобто і чисельність персоналу, і кількість операцій мають тенденцію до зменшення. Це дозволяє зробити висновок, що консолідація зусиль, яка спостерігається

⁴ Про розрахунки СППРІ вартості різних категорій миротворчих операцій див. підрозділ IV цього розділу.

Діаграма 3А.2. Чисельність персоналу, розгорнутого в миротворчих операціях у 2001-2010рр.

останнім часом у миротворчій діяльності ООН, – перехід від розгортання нових великих операцій до заміни та навіть скорочення військових компонентів, – відбувається і в миротворчих операціях інших організацій⁵.

Організатори

У 2010р. ООН залишалася головним організатором миротворчих операцій, виконуючи 20 операцій із загальною чисельністю 103 404 осіб – 79% усього персоналу, розгорнутого в рамках багатосторонніх миротворчих операцій, крім ISAF (з урахуванням ISAF – 39%)⁶. Після стабільного зростання з 2002р. чисельності персоналу ООН, у 2010р. спостерігалася її незначне скорочення.

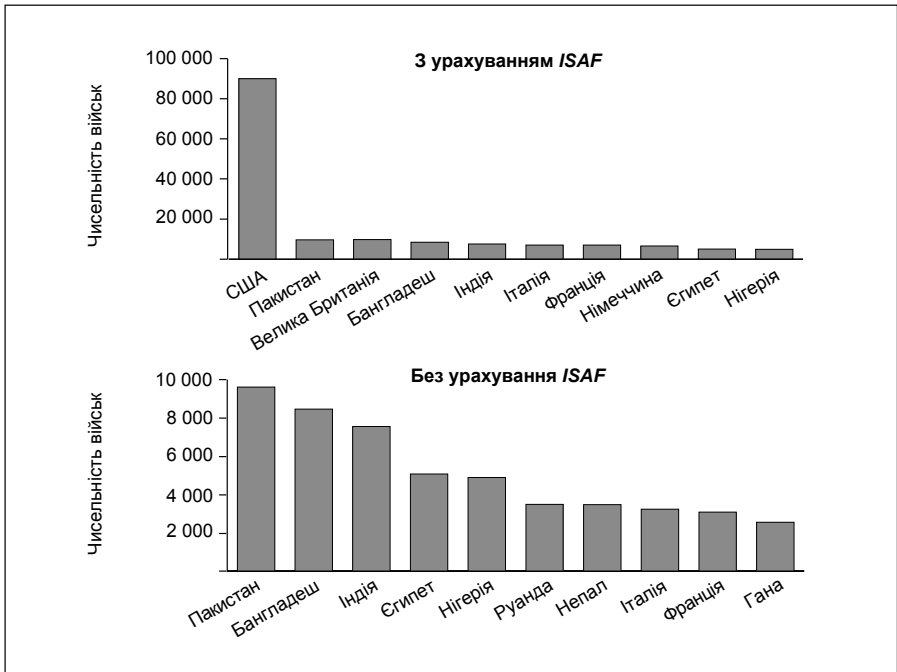
НАТО виконував три операції і розгорнув 140 354 осіб, або 61% загальної чисельності⁷. 94% з них складала сили ISAF. Водночас Сили НАТО в Косово (*Kosovo Force, KFOR*) продовжували скорочення військ – з 12 662 у 2009р. до 8 454 осіб у 2010р. Чисельність Навчальної місії НАТО в Іраку (*NATO Training Mission in Iraq, NTM-I*) залишилася практично на тому ж рівні, що й у 2009р. – 170 осіб.

Зміни в операціях під егідою ЄС та ОБСЄ відповідали тенденції консолідації зусиль. ЄС у 2010р. здійснював 12 операцій (одну завершив та одну започаткував), але скоротив на 10% загальну чисельність розгорнутого персоналу – до дещо більше 4 500, проти 5 000 осіб у 2009р. ОБСЄ у 2010р. здійснювала сім операцій – на одну менше, ніж у 2009р. – та дещо зменшила чисельність розгорнутого в них персоналу – з 369 до 363 осіб.

⁵ Див., зокрема: United Nations, Department of Peacekeeping Operations and Department of Field Support, *The New Horizon Initiative: Progress Report no.1* (United Nations: New York, Oct. 2010), pp.7-8.

⁶ У наведеній тут статистиці враховано лише міжнародний персонал. Чисельність місцевого допоміжного персоналу в кожній операції див. у таблиці 3А.2 цього додатка.

⁷ Чисельність персоналу Навчальної місії НАТО в Афганістані (*NATO Training Mission in Afghanistan, NTM-A*) враховано в чисельності персоналу ISAF. Дані про чисельність персоналу та національні внески див. у Базі даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції (посилання 1).

Діаграма 3А.3. 10 найкрупніших постачальників військ для багатосторонніх миротворчих операцій у 2010р. з урахуванням і без урахування ISAF

Африканський Союз (АС) був єдиною організацією, крім НАТО, що суттєво збільшила чисельність розгорнутого персоналу, розширивши свою єдину поточну операцію – Місію АС у Сомалі (*African Union Mission in Somalia, AMISOM*) – з 5 271 у 2009р. до 7 999 осіб у 2010р.⁸

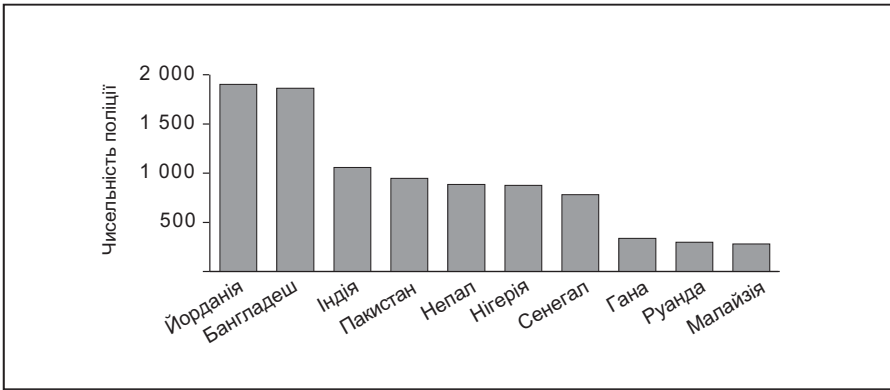
Економічне Співтовариство Центральноафриканських Держав (*Communauté économique des États de l'Afrique centrale, CEEAC*), Співдружність Незалежних Держав (СНД) та Організація Американських Держав (ОАД) здійснювали по одній операції кожна. Шість операцій здійснювали ситуативні коаліції (таблиці 3А.1 і 3А.2).

Надання персоналу

Надання контингентів військ до ISAF суттєво вплинуло на рейтинг країн за внесками військового персоналу (військ і військових спостерігачів), станом на грудень 2010р. (діаграма 3А.3)⁹. Враховуючи ISAF, найкрупнішим постачальником військового персоналу були США, надавши 90 013 із загальних 238 291 осіб, наданих 111 країнами. Наступні місця в рейтингу посідають

⁸ Спільна операція АС/ООН UNAMID, якою керує Департамент ООН з миротворчих операцій, у цьому додатку враховується як операція ООН.

⁹ Ці величини враховують персонал, розгорнутий в рамках операцій, завершених протягом року; якщо даних станом на грудень не було, то наводяться останні наявні дані. Див. також посилання 2.

Діаграма 3А.4. 10 найкрупніших постачальників поліції для багатосторонніх миротворчих операцій у 2010р.

Пакистан, Велика Британія, Бангладеш та Індія. Без урахування *ISAF*, станом на грудень 2010р., 105 країн загалом розгорнули 106 561 військових. Найбільший внесок зробив Пакистан, надавши 9 594 особи. З восьми найкрупніших постачальників військового персоналу чотири є країнами Азії, чотири – Африки. Всі вони надавали війська винятково для операцій ООН; з першої “десятки” лише Італія і Франція брали участь в операціях не під егідою ООН.

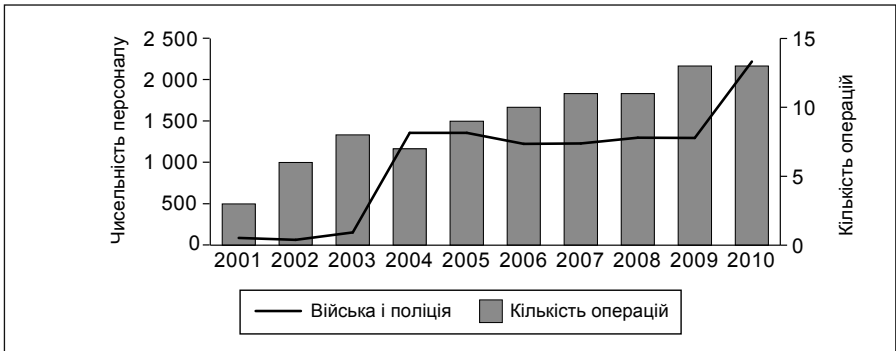
Станом на грудень 2010р., 108 країн розгорнули в рамках миротворчих операцій загалом 16 385 поліцейських, що на 13% більше, ніж у 2009р. На операції ООН припадало 88% розгорнутої поліції, приблизно так само, як і в 2009р. Найкрупнішим постачальником була Йорданія (діаграма 3А.4). Решта з 10 найкрупніших постачальників представляли Азію та Африку – ці два регіони забезпечили 56% розгорнутої поліції.

Внесок нових центрів сили

Упродовж минулих 10 років деякі незахідні держави зі швидко зростаючою економікою – насамперед, Бразилія, Індія, Китай і Південна Африка (ПАР) – виявляли дедалі більшу активність на регіональному та міжнародному рівні, збільшивши участь у миротворчих операціях¹⁰. Ці чотири країни збільшили свою частку розгорнутого персоналу з 5,1% у 2001р. до 14,5% у 2010р. (найкрупнішим постачальником з цієї четвірки є наразі Індія). Також значно зросла кількість операцій, в яких вони беруть участь.

Індія є третім найкрупнішим постачальником військового персоналу та поліції для операцій ООН, Бразилія – на 13 місці, ПАР – на 14, Китай – на 15. Участь Бразилії, після значного збільшення у 2003р., залишалася стабільною до наступного стрибка у 2009р. (діаграма 3А.5) під час розширення Місії стабілізації ООН у Гаїті (*UN Stabilization Mission in Haiti, MINUSTAH*), де вона очолює військовий компонент. Розгортання китайського персоналу почало швидко зростати у 2002р., але, як і в ООН загалом, мало змінилося з 2008р. (діаграма 3А.6).

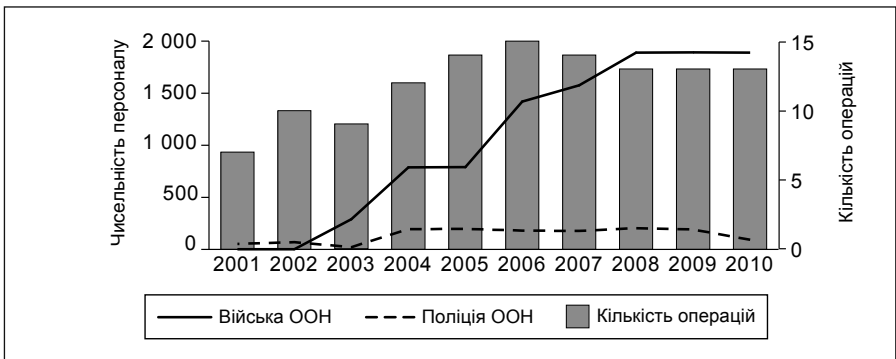
¹⁰ Див. розділ 3 цього видання.

Діаграма 3А.5. Бразильський персонал у багатосторонніх миротворчих операціях у 2001-2010рр.

Примітки: Виходячи з наявних даних, до складу персоналу належать лише війська та цивільна поліція. Кількість операцій враховує всі операції, в т.ч. ті, до яких Бразилія надає лише спостерігачів і цивільний персонал.

У 2003р. Бразилія надала 44 військових для однієї місії Євросоюзу. Весь інший персонал було надано для операцій ООН і складався переважно з військових.

Діаграма 3А.6. Китайський персонал у багатосторонніх миротворчих операціях у 2001-2010рр.

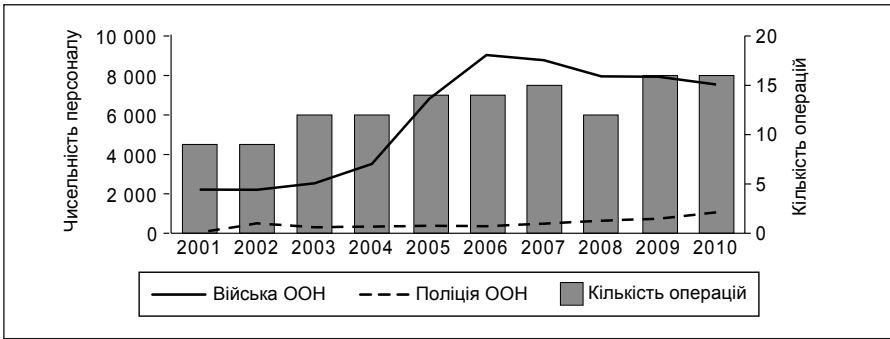
Примітки: Виходячи з наявних даних, до складу персоналу належать лише війська та цивільна поліція. Кількість операцій враховує всі операції, в т.ч. ті, до яких Китай надає лише спостерігачів і цивільний персонал.

Хоч Індія і раніше надавала значну чисельність військ, у 2002-2005рр. вона більш ніж потроїла свою участь. Після 2006р. її внесок щороку поступово зменшувався, але залишався вищим за рівень 2005р. (діаграма 3А.7). Участь ПАР почала швидко зростати у 2002р., після чого, у 2004-2006рр., різко зменшилася і з 2007р. продовжує зростати (діаграма 3А.8).

III. Регіональні процеси

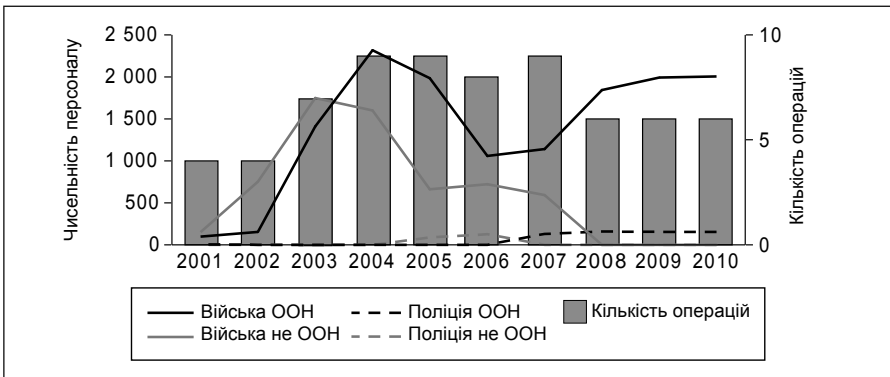
Африка

Чисельність персоналу, розгорнутого у 2010р. в Африці, зменшилася на 1%, порівняно з 2009р., а кількість операцій скоротилася з 10 до 9. Зменшення кількості операцій і чисельності розгорнутого персоналу в Африці (в цьому регіоні у 2010р. було найбільше миротворчих операцій (таблиця 3А.1)

Діаграма 3А.7. Індійський персонал у багатосторонніх миротворчих операціях у 2001-2010рр.

Примітки: Виходячи з наявних даних, до складу персоналу належать лише війська та цивільна поліція. Кількість операцій враховує всі операції, в т.ч. ті, до яких Індія надає лише спостерігачів і цивільний персонал.

Діаграма 3А.8. Персонал ПАР у багатосторонніх миротворчих операціях у 2001-2010рр.

Примітки: Виходячи з наявних даних, до складу персоналу належать лише війська та цивільна поліція. Кількість операцій враховує всі операції, в т.ч. ті, до яких ПАР надає лише спостерігачів і цивільний персонал.

У 2001-2003рр. ПАР надавала війська для операції ситуативної коаліції, а в 2003р. – для місії ЄС. Весь інший персонал (крім операцій ООН) надавався для операцій АС.

і розгорнуто 65% усього персоналу (крім *ISAF*), порівняно з 2009р., відбиває тенденцію консолідації зусиль у миротворчій діяльності.

Найкрупнішим миротворцем в Африці залишається ООН. У 2010р. три її операції стикнулися із серйозними політичними проблемами й були змушені реагувати на відкликання офіційної згоди приймаючих урядів. У 2009р. Уряд Демократичної Республіки Конго (ДРК) вимагав надати план поступового виводу Місії ООН у ДРК (*Mission de l'Organisation des Nations Unies en Congo, MONUC*) до червня 2010р. – 50 річниці конголезької незалежності. У 2010р. було досягнуто компромісне рішення, згідно з яким операцію замінили на стабілізаційну місію, перейменували на Місію стабілізації ООН у ДРК (*Mission de l'Organisation des Nations Unies pour la stabilisation en Congo, MONUSCO*) і вивели частину військового контингенту¹¹.

¹¹ UN Security Council Resolution 1925, 28 May 2010.

Операція ООН у Кот-д'Івуарі (*UN Operation in Côte d'Ivoire, UNOCI*) опинилася під загрозою зриву після того, як керівник операції публічно заявив, що в листопаді 2010р. опозиційний кандидат у президенти А.Уаттара (*Alassane Ouattara*) виграв скандальні вибори. Діючий Президент Л.Гбагбо (*Laurent Gbagbo*) відмовився звільнити посаду, й обидва кандидати оголосили себе президентами. У грудні Л.Гбагбо офіційно вимагав виводу *UNOCI* і припинення операції *Licorne* (Сили підтримки *UNOCI* під французьким командуванням з мандатом ООН). Натомість Рада Безпеки ООН поновила мандат *UNOCI*, тимчасово підсиливши її підрозділами Місії ООН у Ліберії (*UN Mission in Liberia, UNMIL*). У грудні 2010р. було припинено операцію *MINURCAT* – після того, як Уряд Чаду в січні попросив вивести її контингент з території Чаду. Уряд перебрав на себе відповідальність за безпеку цивільних на сході країни, в т.ч. біженців із суданського регіону Дарфур, внутрішньо переміщених осіб і персоналу гуманітарної допомоги¹².

Таблиця 3А.1. Кількість миротворчих операцій і чисельність розгорнутого персоналу у 2010р. за регіонами та організаціями

Організатор	Африка	Америка	Азія	Європа	Близький Схід	Світ загалом
ООН ^а	9	1	4	2	4	20
Регіональні організації або альянси ^б	6	1	2	13	4	26
Ситуативні коаліції	1	0	3	0	2	6
Усього операцій^б	16	2	9	15	10	52
Усього персоналу^б	84 806	10 884	135 548	15 349	16 255	262 842

^а Дані стосовно ООН враховують миротворчі операції під егідою Департаменту ООН з миротворчих операцій, Департаменту ООН з політичних справ і Спільну операцію АС/ООН у Дарфурі (*UNAMID*).

^б Ці величини враховують *ISAF* (131 730 військових).

Джерело: База даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції, <<http://www.sipri.org/databases/pko/>>.

Крім скорочення *MONUSCO* та припинення *MINURCAT*, є й інші свідчення зменшення присутності ООН в Африці. *UNMIL* виконала третій етап плану свого скорочення. Після президентських і парламентських виборів 2011р. в Ліберії ООН прийме рішення про рівень подальшої присутності *UNMIL*.

Після періоду стабільності та успішних виборів у Бурунді Об'єднаний офіс ООН у Бурунді (*UN Integrated Office in Burundi, BINUB*) планує у 2011р. скоротити персонал і наразі розробляє орієнтири для визначення своєї майбутньої структури¹³. Консультативна Місія ЄС з реформування сек-

¹² United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the UN Mission in the Central African Republic and Chad, S/2010/217, 29 Apr. 2010; United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the UN Mission in the Central African Republic and Chad, S/2010/611, 1 Dec. 2010.

¹³ З 1 січня 2011р. *BINUB* перейменовано на Офіс ООН у Бурунді (*UN Office in Burundi, BNUB*). Див.: UN Security Council Resolution 1959, 16 Dec. 2010.

тору безпеки у Гвінеї-Бісау (*EU SSR Mission in Guinea-Bissau*) завершилась у вересні 2010р., виконавши мандат надання допомоги місцевій владі в реалізації національної стратегії реформування сектору безпеки. Нарешті, у 2011р. має завершитися невелика за чисельністю Навчальна місія ЄС у Сомалі, започаткована у 2010р. Її мандат передбачав зміцнення та підтримку сил безпеки Сомалі. Продовжує діяльність Навчальна місія ЄС в Уганді.

Одна операція в Африці (*AMISOM*) суттєво збільшила персонал. З погіршенням безпеки в Сомалі сили *AMISOM* були збільшені більш ніж на 50% – з 5 221 військових у грудні 2009р. до 7 902 у грудні 2010р. Проте, ця чисельність *AMISOM* залишається меншою і за початково затверджену (8 000 військових), і за нову штатну чисельність (12 тис. військових), затверджену у грудні 2010р.¹⁴ Оскільки *AMISOM* від самого створення у 2007р. залишалася суттєво недоукомплектованою, то малоймовірно є здатність держав-членів АС забезпечити нову затверджену чисельність персоналу.

Азія

Другий рік поспіль Азія залишається регіоном, де розгорнуто найбільше персоналу миротворчих операцій, причому на *ISAF* припадає 97% цього персоналу. Без урахування *ISAF*, у регіоні впродовж 2001-2010рр. спостерігалось повільне, але стабільне зменшення кількості операцій і чисельності персоналу.

Дві операції в Азії зберегли у 2010р. таку ж чисельність персоналу, як і у 2009р.: Поліцейська місія ЄС в Афганістані (*EU Police Mission to Afghanistan, EUPOL Afghanistan*) і Місія регіональної допомоги на Соломонових Островах (*Regional Assistance Mission to Solomon Islands, RAMSI*). Міжнародні сили безпеки (*International Security Force, ISF*) у Тимор-Лешті у 2009-2010рр. наполовину зменшили свій склад завдяки зміцненню стабільності у країні та успіхам національних інститутів безпеки. З розширенням обов'язків національних поліцейських сил, Об'єднана місія ООН у Тимор-Лешті (*UN Integrated Mission in Timor-Leste, UNMIT*) розпочала на початку 2010р. реорганізацію своїх поліцейських сил і протягом наступних двох років продовжить поступове скорочення персоналу¹⁵.

У 2010. було досягнуто домовленості про завершення у 2011р. Місії ООН у Непалі (*UN Mission in Nepal, UNMIN*). Завданнями *UNMIN* були допомога в моніторингу виконання Всеохопної мирної угоди та надання технічної підтримки в підготовці до виборів. Після кількох місяців політичної кризи конфліктуючі сторони в Непалі домовилися до січня 2011р. виконати зобов'язання згідно із Всеохопною мирною угодою¹⁶.

¹⁴ UN Security Council Resolution 1910, 28 Jan. 2010; UN Security Council Resolution 1964, 22 Dec. 2010. У жовтні 2010р. АС схвалив подальше збільшення *AMISOM* до 20 тис. військових і 1 680 поліцейських. Див.: African Union, Communiqué of the 245th Meeting of the Peace and Security Council, PSC/MIN/1(CCXXXV), 15 Oct. 2010.

¹⁵ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the UN Integrated Mission in the Timor-Leste, S/2010/522, 13 Oct. 2010.

¹⁶ UN Security Council Resolution 1939, 15 Sep. 2010.

Європа

Хоча кількість операцій в Європі лишилася такою ж, як у 2009р., чисельність персоналу другий рік поспіль суттєво скорочувалася, зменшившись у 2009-2010рр. на 22%. Це сталося насамперед через реструктуризацію і скорочення *KFOR*, а також продовження у 2010р. виводу військ Тимчасової адміністрації ООН у Косово (*UN Interim Administration Mission in Kosovo, UNMIK*)¹⁷.

Америка

У 2010р. в Америці тривали дві операції. Землетрус у січні 2010р. зруйнував і без того слабку інфраструктуру Гаїті та позбавив домівок понад 1 млн. осіб. Для гарантування безпеки у країні Рада Безпеки ООН збільшила військовий і поліцейський персонал *MINUSTAH*¹⁸. Першочерговими цілями були збереження законності і правопорядку та підготовка протягом року до місцевих президентських виборів. Довгостроковим завданням *MINUSTAH* буде відбудова національних поліцейських сил і розвиток спроможностей державних органів правопорядку.

Близький Схід

У 2010р. у миротворчих операціях на Близькому Сході суттєвих змін не відбулося. Кількість операцій лишилася такою ж – 10, а чисельність персоналу майже такою ж, як у 2009р. – 16 255 осіб. Найбільшою місією, на яку припадало 76% розгорнутого в регіоні персоналу залишалися Тимчасові сили ООН у Лівані (*UN Interim Force in Lebanon, UNIFIL*).

IV. Таблиця багатосторонніх миротворчих операцій

У таблиці 3А.2 наведені дані про 52 багатосторонні миротворчі операції, що здійснювалися протягом 2010р., включно з тими, що почалися або завершилися протягом року. В таблиці перелічені операції під керівництвом ООН, а також регіональних організацій, альянсів чи ситуативних коаліцій держав, санкціонованих ООН чи затверджених резолюціями РБ ООН із задекларованими намірами: (а) бути інструментом сприяння імплементації вже укладених мирних угод; (б) підтримувати мирний процес; (в) допомагати зусиллям з попередження конфліктів чи побудови миру.

СІПРІ застосовує визначення миротворчої діяльності, запроваджене Департаментом ООН з миротворчих операцій (ДМО, *UN Department of Peacekeeping Operations, DPKO*), – як механізм допомоги постраждалим від конфліктів країнам у створенні умов стабільного миру, що може охоплювати: контроль і спостереження за дотриманням угод про припинення вогню; вжиття заходів зміцнення довіри; захист доставки гуманітарної допомоги; сприяння процесам демобілізації і реінтеграції; зміцнення інститутів правосуддя та верховенства права (в т.ч. пенітенціарних закладів), охорони громадського порядку і прав людини; підтримку проведення виборів; економічний і соціальний розвиток. Таким чином, у таблиці 3А.2 наведено широкий

¹⁷ Чисельність персоналу *KFOR* зменшилася з 12 662 осіб у жовтні 2009р. до 8 454 – у листопаді 2010р.

¹⁸ UN Security Council Resolution 1908, 19 Jan. 2010. Резолюція дозволяє збільшення військ з 6 940 до 8 940 осіб і цивільної поліції з 2 211 до 3 711 осіб.

спектр миротворчих операцій, що відбиває зростаючу складність їх мандатів і можливі зміни операцій протягом їх життєвого циклу. До таблиці не потрапили наступні місії: посередницькі; проведення розслідувань чи допомоги на виборах; миротворчі місії, до складу яких залучені фізичні особи-нерезиденти чи групи переговорників; місії, не санкціоновані ООН¹⁹.

Дані про операції згруповані за організаціями, а всередині цих груп – у хронологічному порядку. Операції ООН поділені на три групи. До першої належать 14 спостережних і багатоаспектних миротворчих операцій, здійснюваних ДМО. Друга – охоплює п'ять спеціальних політичних місій та операцій з побудови миру. Спільна місія ООН/АС у Дарфурі (*UNAMID*) виділена окремо. Наступні сім груп охоплюють операції, що здійснювалися або очолювалися регіональними організаціями чи альянсами: одна – АС, одна – СЕЕАС; одна – СНД; 12 – ЄС; три – НАТО; одна – ОАД; сім – ОБСЄ. Остання група містить шість санкціонованих ООН операцій під проводом ситуативних коаліцій держав.

Операції, започатковані у 2010р., і нові держави, що приєдналися до поточних операцій, позначені жирним шрифтом; операції, що завершилися, та держави, що припинили участь у 2010р., – курсивом; назви держав, що очолювали операцію (які здійснюють оперативний контроль чи надають найбільшу частку персоналу), – підкресленням у тих операціях, що мають поліцейський або військових компонент. У першому стовпчику наведені правові засади запровадження операцій – резолюції РБ ООН чи офіційні рішення регіональних організацій – і дати початку операцій (тобто, дати першого розгортання). Якщо операції започатковані у 2010р., то правові засади запровадження операцій позначені жирним шрифтом, а там, де операції були завершені у 2010р. – курсивом.

Дані про санкціоновану чисельність персоналу є останніми за часом ухваленними рівнями штатної чисельності на 2010р. Чисельність допоміжного місцевого персоналу та волонтерів у таблиці не врахована, але, де це відомо, наведена в посиланнях. Для операцій ЄС, де розбивки санкціонованої чисельності цивільного персоналу на цивільну поліцію і решту цивільного персоналу немає, загальна чисельність цивільного персоналу наведена в рядку цивільної поліції. Повна інформація про внески країн до операцій міститься в Базі даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції²⁰. Категорія “спостерігачі” містить дані як про військових, так і про цивільних спостерігачів²¹.

Дані про людські втрати наведені від початку операцій та окремо за 2010р. Причини загибелі – в боях, через нещасні випадки чи хвороби – зафіксовані згідно з доповідями за 2010р. Оскільки дані про людські втрати не завжди супроводжувалися поясненнями причин загибелі, сума відповідних трьох величин може не збігатися із загальним числом втрат за рік. ООН надає дані про втрати серед місцевого персоналу, натомість інші організації чи альянси цього не роблять.

Витрати наведені в \$ млн. у поточних цінах. Бюджетні витрати подаються за календарні, а не фінансові роки. Дані за календарними роками ґрунтуються

¹⁹ Докладніше про визначення, методологію та джерела Базі даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції див. <<http://www.sipri.org/databases/pko/methods/>>

²⁰ База даних СІПРІ (посилання 1). Крім іншого, вона містить повні переліки завдань, визначених мандатами, керівного складу місій, а також документальні подробиці стосовно окремих місій.

²¹ У ДМО ООН ця категорія називається “експерти в місії” (*experts on mission*).

на припущенні рівномірного витрачання коштів протягом фінансового року. Бюджетні дані, наведені не в доларах США, конвертовані з використанням агрегованих ринкових валютних курсів МВФ за 2010р.²² Дані про витрати на операції ООН і ОБСЄ є ухваленими бюджетними показниками. Дані про інші операції відбивають фактичні витрати.

Дані про операції ООН стосуються основних операційних витрат, що охоплюють витрати на розгортання персоналу, добові, а також прямі витрати, не пов'язані з польовим забезпеченням (наприклад, витрати на підтримання миротворчих операцій і тилової бази ООН у Бріндісі, Італія). Витрати на миротворчі операції ООН розподілені між усіма країнами-членами ООН на підставі спеціально розробленої шкали оцінки внесків, незалежно від їх участі в миротворчих операціях. Політичні місії та операції з побудови миру фінансуються через видатки основного бюджету. Бюджети миротворчих операцій ООН не охоплюють витрати за окремими програмами, зокрема з роззброєння, демобілізації та реінтеграції, що фінансуються за рахунок добровільних внесків. Дані про витрати на операції НАТО стосуються лише загальних витрат. Вони охоплюють переважно поточні витрати штаб-квартири НАТО (на цивільний персонал, утримання та технічне обслуговування техніки) і внески в розвиток інфраструктури, необхідної для підтримки операцій. Витрати на розгортання персоналу покладаються на окремі держави-контрибутори та не враховуються в наведених даних. Більшість операцій ЄС фінансуються в один із зазначених способів: цивільні місії фінансуються через бюджет Європейського Співтовариства, а військові операції або операції з військовим компонентом – через Афіньський механізм (*Athena mechanism*)²³. Даних про витрати на операції СНД немає, оскільки спеціально призначеного спільного бюджету для їх фінансування не існує, а витрати на розгортання військ беруть на себе країни-учасниці операцій. Дані про бюджети операцій інших організацій, таких як ОАД чи ситуативних коаліцій, можуть враховувати ресурси на виконання програм.

Зважаючи на це, бюджетні дані, наведені в таблиці 3А.2, є оціночними, і бюджети різних операцій порівнювати недоцільно.

Якщо не вказане інше, всі дані наведені станом на 31 грудня 2010р. або, стосовно операцій, що завершилися у 2010р., станом на дату завершення.

Дані про багатосторонні миротворчі операції отримані з наступних відкритих джерел: (а) офіційна інформація, оприлюднена секретаріатом відповідної організації; (б) інформація, оприлюднена самою місією через офіційну публікацію або надана письмово у відповідях на щорічну анкету СІПРІ; (в) інформація від урядів країн, що роблять внесок до відповідної операції. В окремих випадках дослідники СІПРІ можуть збирати додаткову інформацію про операцію від організацій, що її здійснюють, чи урядів країн-учасниць шляхом телефонних інтерв'ю. Ці головні джерела інформації доповнюються загальнодоступними вторинними джерелами, до яких належать спеціальні журнали, звіти про науково-дослідні роботи, повідомлення агенцій новин, а також міжнародні, регіональні та місцеві газети.

²² Докладніше про бюджети миротворчих операцій див. Базу даних СІПРІ (посилання 1).

²³ Афіньський механізм – фінансовий та адміністративний інструмент управління загальними витратами на військові чи оборонні операції ЄС. Запроваджений Рішенням Ради ЄС 2007/384/CFSP від 14 травня 2007р. Див.: *Official Journal of the European Union*, L152, 13 червня. 2004р.; доповнений Рішенням Ради ЄС 2008/975/CFSP від 18 грудня 2008р., яким визначений механізм адміністрування фінансування загальних витрат на військові чи оборонні операції ЄС (*Athena*), *Official Journal of the European Union*, L345, 23 грудня 2008р.

Таблиця 3А.2. Багатосторонні миротворчі операції у 2010р.

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Крайни, що надали війська, військових спостерігачів, поліцію або цивільний персонал у 2010р. ^a	Війська/ військові спостерігачі/ поліція/ цивільний персонал		Число жертв: всього/ у 2010р./ (причина ^b)	Витрати (\$ млн.): у 2010р./ не сплачено
		План	Факт		
Під егідою ООН:					
Усього: 14 операцій Брали участь 115 країн*					
* Оскільки даних про національність цивільного персоналу немає, ця величина стосується лише країн, які у 2010р. надали військовослужбовців і поліцейських у розпорядження Департаменту ООН з миротворчих операцій (ДМО).					
Орган ООН у справах спостереження за виконанням умов перемир'я (UN Truce Supervision Organization, UNTSO)					
UNTSO створений на підставі РРБ №50 від 29 травня 1948р. для допомоги Посереднику та Комісії з перемир'я в нагляді за дотриманням перемир'я в Палестині після арабо-ізраїльської війни 1948р. Пізніше він також допомагав у дотриманні Генеральної угоди про перемир'я 1949р. і припинення вогню після Шестиденної арабо-ізраїльської війни 1967р. UNTSO співпрацює з UNDOF і UNIFIL. Для припинення його діяльності потрібне рішення РБ.					
РРБ 50	Спостерігачі: Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, Чілі, Китай, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Ірландія, Італія, Малаві, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Росія, Словаччина, Словенія, Швеція, Швейцарія, США	–	–	50	30,3
Червень 1948р. (Єгипет, Ізраїль, Ліван, Сирія)		150	149	–	–
		120	91*		
* У забезпеченні операції беруть участь 124 місцеві працівники за наймом.					
Група військових спостерігачів ООН в Індії і Пакистані (UN Military Observer Group in India and Pakistan, UNMOGIP)					
UNMOGIP утворена на підставі РРБ №91 від 30 березня 1951р. для заміни Комісії ООН з індо-пакистанського конфлікту. Її завданням є нагляд за припиненням вогню в Кашмірі, згідно з Карачинською угодою (липень 1949р.). Для припинення діяльності Місії потрібне рішення РБ.					
РРБ 91	Спостерігачі: Чілі, Хорватія, Фінляндія, Італія, Шведська Королівська Армія, Швеція, Уругвай	–	–	11	8,0
Березень 1951р. (Індія, Пакистан: Джаammu, Кашмір)		48	44	–	–
		–	–	–	–
		26	23*		
* У забезпеченні операції беруть участь 48 місцевих працівників за наймом.					

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Країни, що надали війська, військових спостерігачів, поліцію або цивільний персонал у 2010р. ^a	Війська/ військові спостерігачі/ поліція/ цивільний персонал	Число жертв: всього/ у 2010р./ (причина ^b)	Витрати (\$ млн.): у 2010р./ не сплачено
Сили ООН з підтримання миру на Кіпрі (UN Peacekeeping Force in Cyprus, UNFICYP)				
<i>UNFICYP</i> утворені на підставі РРБ №186 від 4 березня 1964р. для запобігання зіткненням між грецькою громадами Кіпру, підтримання та відновлення законності і правопорядку. Після завершення в 1974р. воєнних дій мандат <i>UNFICYP</i> охоплює моніторинг припинення вогню (із серпня 1974р.) та збереження недоторкваності буферної зони між двома сторонами. На підставі РРБ №1953 від 14 грудня 2010р. мандат продовжено до 15 червня 2011р.				
РРБ 186	Війська: <u>Аргентина</u> , Австрія, Бразилія, Канада, Чилі, Хорватія, Угорщина, Паргвай, <u>Перу</u> , Сербія , Словаччина, Велика Британія	860	854	58,1
Березень 1964р.	Поліція: Австралія, Боснія і Герцеговина, Хорватія, Сальвадор, Індія, <u>Ірландія</u> , Італія, Чорногорія, Нідерланди, Україна	—	—	13,4
Кіпр		69	68	
		39	37*	
* У забезпеченні операції беруть участь 113 місцевих працівників за наймом.				
Сили ООН спостереження за виводом військ (UN Disengagement Observer Force, UNDOF)				
<i>UNDOF</i> утворені після близькосхідної війни 1973р. на підставі Угоди про роз'єднання військ і РРБ №350 від 31 травня 1974р. для нагляду за припиненням вогню між Ізраїлем і Сирією та роз'єднанням ізраїльських і сирійських військ. На підставі РРБ №1965 від 22 грудня 2010р. мандат продовжено до 30 червня 2011р.				
РРБ 350	Війська: Австрія, Канада, Хорватія, Індія, Японія, Польща	1 047	1 045	43
Червень 1974р.		—	—	45,0
Сирія		—	—	15,5
		47	40*	
* У забезпеченні операції беруть участь 103 місцеві працівники за наймом.				
Тимчасові сили ООН у Лівані (UN Interim Force in Lebanon, UNIFIL)				
<i>UNIFIL</i> утворені на підставі РРБ №425 і №426 від 19 березня 1978р. для підтвердження факту виводу ізраїльських військ з Південного Лівану та допомоги Уряду Лівану у відновленні врядування на території країни. Після конфлікту між Хезболлою та Ізраїлем у липні 2006р., на підставі РРБ №1701 від 11 серпня 2006р. мандат було змінено – додане завдання із встановлення та моніторингу постійного режиму припинення вогню. На підставі РРБ №1937 від 30 серпня 2010р. мандат продовжено до 31 серпня 2011р.				
РРБ 425 та 426	Війська: Бангладеш , Бельгія, Бразилія , Бруней, Камбоджа , Китай, Хорватія, Кіпр, Данія, Сальвадор, Франція, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Угорщина, Індія, Індонезія, Ірландія, Італія, Південна Корея, Люксембург, Македонія, Малайзія, Непал, <i>Нігер</i> , Португалія, Катар, Сербія , Сьєрра-Леоне, Словенія, Іспанія, Шрі-Ланка , Танзанія, Туреччина	15 000	11	290
Березень 1978р.		—	961	8
Ліван		—	—	(-6,2,-)
		407	—	328*
* У забезпеченні операції беруть участь 659 місцевих працівників за наймом.				

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Країни, що надали війська, військових спостерігачів, поліцію або цивільний персонал у 2010р. ^a	Війська/ військові спостерігачі/ поліція/ цивільний персонал	Число жертв: всього/ у 2010р./ (причина ^b)	Витрати (\$ млн.): у 2010р./ не сплачено
		План Факт		
РРБ 1279	Війська: Бангладеш, Бельгія, Бенін, <i>Болівія</i> , Китай, Єгипет, Гана, Гватемала, Індія, Індонезія, Йорданія, <i>Малаві</i> , Марокко, Непал, Пакистан, <i>Сенегал</i> , Сербія, Південна Африка, <i>Туніс</i> , Уругвай	19 815 17 129	171	1 369,0
Листопад 1999р. Демократична Республіка Конго	Спостерігачі: Алжир, Бангладеш, Бельгія, Бенін, Болівія, Боснія і Герцеговина, Буркіна-Фасо, Камерун, Канада, Китай, Чехія, Данія, Єгипет, Франція, Гана, Гватемала, Індія, Індонезія, Ірландія, Йорданія, Кенія, Малаві, Малайзія, Мали, Монголія, Марокко, Мозамбік, Непал, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Парагвай, Перу, Польща, Румунія, Росія, Сенегал, Сербія , Південна Африка, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Танзанія , Туніс, Велика Британія, Україна, Уругвай, США , Ємен, Замбія	760 714 1 441 1 262 1 180 1 106*	16 (5,1,10,-)	663,4
	Поліція: Бангладеш, Бенін, Буркіна-Фасо, Камерун, Канада , ЦАР, Чад, Кот-д'Івуар, Єгипет, Франція, Гвінея, Індія, Йорданія, Мадагаскар, Мали, Нігер, Нігерія , Румунія, Росія, Сенегал , Швеція, Того, Туреччина, Україна, Ємен			
	* У забезпеченні операції беруть участь 2 673 місцеві працівники за наймом і 471 волонтер ООН.			
	Місія ООН у Ліберії (<i>UN Mission in Liberia, UNMIL</i>)			
	<i>UNMIL</i> заснована на підставі РРБ №1509 від 19 вересня 2003р., відповідно до глави VII Статуту ООН. Її головними завданнями є: підтримка імплементації Всеохопної мирної угоди 2003р.; підтримка гуманітарної і правозахисної діяльності; сприяння реформуванню сектору безпеки; захист цивільного населення. Місія співпрацює з <i>UNOCI</i> та <i>UNIPSIL</i> . У РРБ №1938 від 15 вересня 2010р. визначено, що в разі проведення вільних і справедливих виборів у жовтні 2011р., чисельність <i>UNMIL</i> може бути зменшена; додатковим завданням Місії визначено надання логістичної підтримки проведеному виборів. Згідно з РРБ №1938 мандат Місії продовжено до 30 вересня 2011р.			
РРБ 1509	Війська: Бангладеш, Бенін, Болівія, Бразилія, Китай, Хорватія, Данія, Еквадор, Ефіопія, Фінляндія, Франція, Гана, Йорданія, Південна Корея, Монголія, Намібія, Непал, Нігерія, Пакистан, Парагвай, Перу, Філіппіни, Сенегал, Того, Україна, США, Ємен	8 202 7 938 133 131 1 375 1 323	152 9 (1,4,4,-)	525,0 36,5
Жовтень 2003р. Ліберія	Спостерігачі: Бангладеш, Бенін, Болівія, Бразилія , Болгарія, Китай, Данія, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Ефіопія, Гамбія, Гана, Індонезія, Йорданія, Південна Корея, Киргизстан, Малайзія, <i>Малі</i> , Молдова, Чорногорія, <i>Намібія</i> , Непал, Нігер, Нігерія , Пакистан, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Румунія, Росія, Сенегал, Сербія, Того, Україна, США, Замбія, Зімбабве	544	434*	
	Поліція: Аргентина, Бангладеш, Боснія і Герцеговина, Китай, Чехія, Єгипет, Сальвадор, Фіджі, Гамбія, Німеччина, Гана, <i>Ісландія</i> , Індія, <i>Ямайка</i> , Йорданія, Кенія, Киргизстан, <i>Малаві</i> , Намібія, Непал, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Філіппіни, Польща, Росія, Руанда, Сербія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія , Туреччина, Уганда, Україна, Уругвай, США, Ємен, Замбія, Зімбабве			
	* У забезпеченні операції беруть участь 982 місцеві працівники за наймом і 223 волонтери ООН.			

Операція ООН у Кот-д'Івуарі (*UN Operation in Côte d'Ivoire, UNOCI*)

UNOCI започаткована на підставі РРБ №1528 від 27 лютого 2004р., відповідно до глави VII Статуту ООН. Її головними завданнями є: моніторинг дотримання Угоди про припинення вогню, пересувань озброєних угруповань і дотримання ембарго на поставки озброєнь; сприяння реалізації програми РДР і реформуванню сектору безпеки; надання допомоги в забезпеченні законності та правопорядку, верховенства права та доступу громадян до інформації; забезпечення умов для здійснення гуманітарної допомоги та відновлення державних інститутів; допомога у проведенні вільних виборів. У 2007р. мандат Місії було розширено з метою забезпечення повної імплементації Політичної угоди Уагадугу від 4 березня 2007р. та Додаткових угод від 28 листопада 2007р. На підставі РРБ №1933 від 30 червня 2010р. до мандата Місії додане завдання захисту цивільного населення. Місія взаємодіє з *UNMIL* і силами операції *Lisoste*. З огляду на політичну кризу після проведення президентських виборів у листопаді 2010р., у РРБ №1951 від 24 листопада 2010р. для посилення *UNOCI* передбачена тимчасова передача військ від *UNMIL*. На підставі РРБ №1962 від 20 грудня 2010р. мандат Місії подовжено до 30 червня 2011р.

РРБ 1528	Війська: Бангладеш, Бенін, Бразилія, Чад, Єгипет, Франція, Гана, Йорданія, Марокко, Непал, Нігер, Пакистан, Парагвай, Філіппіни, Сенегал, Танзанія, Того, Туніс, Уганда, Ємен	7 200*	7 569	71	485,0
Квітень 2004р.		192	186	7	73,6
Кот-д'Івуар		1 250	1 316	(-,1,6,-)	
	Спостерігачі: Бангладеш, Бенін, Болівія, Бразилія, Чад, Китай, Еквадор, Сальвадор, Ефіопія, Франція, Гамбія, Гана, Гватемала, Гвінея, Індія, Ірландія, Йорданія, Південна Корея, Молдова, Намібія, Непал, Нігер, Нігерія, Пакистан, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Румунія, Росія, Сенегал, Сербія, Танзанія, Того, Туніс, Уганда, Уругвай, Ємен, Замбія, Зімбabwe	500	380**		

Поліція: Аргентина, Бангладеш, Бенін, Бурунді, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, ДРК, Джебуті, Єгипет, Франція, Гана, Йорданія, Нігер, Пакистан, Руанда, Сенегал, Швейцарія, Того, Туреччина, Україна, Уругвай, Ємен

* Згідно з РРБ №1942 від 29 вересня 2010р. загальна чисельність військ і поліції тимчасово збільшена з 8 650 до 9 150 осіб. Згідно з РРБ №1951 до *UNOCI* тимчасово передані три піхотні роти та один підрозділ авіації зі складу *UNMIL*. Поточна чисельність персоналу Місії визначена РРБ №1962.

** У забезпеченні операції беруть участь 737 місцевих працівників за наймом і 267 волонтерів ООН.

Стабілізаційна місія ООН у Гаїті (*UN Stabilization Mission in Haiti, MINUSTAH*)

MINUSTAH заснована на підставі РРБ №1542 від 30 квітня 2004р., відповідно до глави VII Статуту ООН. Її головними завданнями є: забезпечення безпеки і стабільності, необхідних для просування мирного процесу; допомога зусиллям Уряду Гаїті в реформуванні сектору безпеки, в т.ч. в реалізації широкої програми РДР; підготовка національної поліції; відновлення верховенства права; допомога у проведенні вільних виборів; підтримка діяльності у сферах гуманітарної політики та дотримання прав людини; захист цивільного населення. У РРБ №1927 від 4 червня 2010р. визначене завдання Місії надаги допомоги Уряду Гаїті в підготовці до муніципальних і президентських виборів у 2010р. На підставі РРБ №1944 від 14 жовтня 2010р. мандат Місії подовжено до 15 жовтня 2011р.

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Крайни, що надали війська, військових спостерігачів, поліцію або цивільний персонал у 2010р. ^а	Війська/ військові спостерігачі/ поліція/ цивільний персонал		Число жертв: всього/ у 2010р./ (причина ^б)	Витрати (\$ млн.): у 2010р./ не сплачено
		План	Факт		
РРБ 1542	Війська: Аргентина, Болівія, Бразилія, Канада, Чилі, Еквадор, Франція, Гватемала, Японія, Йорданія, Південна Корея, Непал, Парагвай, Перу, Філіппіни, Шрі-Ланка, Уругвай, США	8 940*	7 032	160	611,7
Червень 2004р.	Поліція: Аргентина, Бангладеш, Бенін, Бразилія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чилі, Кітай, Колумбія, Кот-д'Івуар, Хорватія, Єгипет, Сальвадор, Франція, Гренада, Гвінея, Гвінея-Бісау, Індія, Індонезія, Італія, Ямайка, Йорданія, Киргизстан, Литва, Малагаскар, Мали, Непал, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Філіппіни, Румунія, Росія, Руанда, Сенегал, Сербія, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Таїланд, Того, Туреччина, Уругвай, США, Ємен	4 391	3 340	101	312,7
Гатіні		534	482**	(-100,1,-)	
* Згідно з РРБ №1908 у січні 2010р. передбачене збільшення чисельності військ до 8 940 і поліції до 3 711 осіб. Згідно з РРБ №1927 від 4 червня 2010р. передбачене додаткове збільшення чисельності поліції до 4 391 осіб з метою забезпечення заходів відновлення та реконструкції після землетрусу на Гатіні в січні 2010р.					
** У забезпеченні операції беруть участь 1 228 місцевих працівників за наймом і 215 волонтерів ООН.					
Місія ООН у Судані (UN Mission in Sudan, UNMIS)					
UNMIS заснована після підписання Всеохопної мирної угоди 2005р. на підставі РРБ №1590 від 24 березня 2005р., відповідно до глави VII Статуту ООН. Її головними завданнями є: моніторинг імплементації мирної угоди; захист і підтримка прав людини; допомога в реалізації програми РДР; захист цивільного населення та персоналу ООН. У 2010р. зусилля Місії були спрямовані на забезпечення стабільності під час підготовки призначеного на січень 2011р. референдуму стосовно незалежності Південного Судану і статусу провінції Абейі. Територіально головні зусилля зосереджувалися в Абейі, Південному Кордофані та поблизу кордону між штатами Верхній Ніл і Білий Ніл. На підставі РРБ №1919 від 29 квітня 2010р. мандат подовжено до 30 квітня 2011р.					
РРБ 1590	Війська: Австралія, Бангладеш, Бразилія, Камбоджа, Канада, Кітай, Хорватія, Данія, Єгипет, Філіппіни, Німеччина, Греція, Гватемала, Індія, Японія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Малайзія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Румунія, Росія, Руанда, Сьєрра-Леоне, Швеція, Туреччина, Велика Британія, Ємен, Замбія	10 000	9 300	56	938,0
Березень 2005р.		525	480	4	122,9
Судан	Спостерігачі: Австралія, Бангладеш, Бельгія, Бенін, Болівія, Бразилія, Буркіна-Фасо, Камбоджа, Канада, Кітай, Данія, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Фіджі, Філіппіни, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея, Індія, Індонезія, Іран, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Киргизстан, Малайзія, Мали, Молдова, Монголія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Румунія, Росія, Руанда, Сьєрра-Леоне, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Танзанія, Таїланд, Уганда, Велика Британія, Україна, Ємен, Замбія, Зімбabwe	715	636	(-3,-,1)	
	Поліція: Аргентина, Австралія, Бангладеш, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Канада, Кітай, Єгипет, Сальвадор, Ефіопія, Фіджі, Гамбія, Німеччина, Гана, Індія, Індонезія, Ямайка, Йорданія, Кенія, Киргизстан, Малайзія, Мали, Намбія, Непал, Нідерланди, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Філіппіни, Росія, Руанда, Самоа, Шрі-Ланка, Швеція, Туреччина, Уганда, Україна, Уругвай, США, Ємен, Замбія, Зімбabwe	1 098	867*		
* У забезпеченні операції беруть участь 2 814 місцевих працівників за наймом і 463 волонтери ООН.					

Об'єднана місія ООН у Тимор-Лешті (*UN Integrated Mission in Timor-Leste, UNMIT*) заснована на підставі РРБ №1704 від 25 серпня 2006р. Її головними завданнями є: підтримання діяльності Уряду Тимор-Лешті з постконфліктної побудови миру, створення, оснащення та підготовка національної поліції. Згідно з РРБ №1912 від 26 лютого 2010р. завданням Місії визначена реалізація пропозицій Генерального секретаря ООН стосовно перерформування поліцейського підрозділу *UNMIT* після проведення загальнодержавних і місцевих виборів у 2012р.; мандат поновлено до 26 лютого 2011р.

РРБ 1704
Серпень 2006р.
Тимор-Лешті

Спостергачі: Австралія, Бангладеш, Бразилія, Китай, Фіджі, Індія, Японія , Малайзія, Непал, Нова Зеландія, Пакистан, Філіппіни, Португалія, Сьєрра-Леоне, Сінгапур	–	9	206,3
Поліція: Австралія, Австрія , Бангладеш, Бразилія, Канада, Китай, Хорватія, Єгипет, Сальвадор, Гамбія, Індія, Ямайка, Йорданія, Південна Корея, Киргизстан, Малайзія, Намібія, Непал, Нова Зеландія, Пакистан, Філіппіни, Португалія, Румунія, Росія, Самоа, Сенегал, Сінгапур, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція , Тайланд, Туреччина, Уганда, Україна, Уругвай, Вануату , Ємен, Замбія, Зімбабве	34	35	109,0
	1 605	1 482	
	441	359*	

* У забезпеченні операції беруть участь 896 місцевих працівників за наймом і 169 волонтерів ООН.

Місія ООН у ЦАР і Чаді (*UN Mission in the Central African Republic and Chad, MINURCAT*) *MINURCAT* була заснована на підставі РРБ №1778 від 25 вересня 2007р. Її головними завданнями були: забезпечення безпеки і правопорядку; моніторинг і сприяння забезпеченню прав людини та верховенства права. У 2009р., відповідно до глави VII Статуту ООН, мандат Місії було доповнено наступними завданнями: розгортнути військовий персонал на підтримку *EUFOR Tchad/RCA*; сприяти безпеці та захисту цивільного населення, персоналу та об'єктів ООН; сприяти підтриманню миру в регіоні. В березні 2010р. Чад висунув вимогу вивести Місію. На підставі РРБ №1923 від 25 травня 2010р. мандат було поновлено до 31 грудня 2010р., після чого роботу Місії було припинено.

РРБ 1778
Вересень 2007р.
ЦАР, Чад

Війська: Албанія, Австрія, Бангладеш, Буркіна-Фасо, Камбоджа, Конго, Хорватія, Єгипет, Ефіопія, Фінляндія, Франція, Гана, Ірандія, Кенія, Малаві, Монголія , Намібія, Непал, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Польща, Росія, Сенегал, Сербія, Того, Гуніс, США	2 200	3	8	215,0
Спостергачі: Бангладеш, Бразилія, Єгипет, Габон, Гана, Непал, Нігерія, Пакистан, Руанда, Сенегал, Швеція, Туніс, Ємен	25	–	3	..
Поліція: Бенін, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Кот-д'Івуар, Єгипет, Фінляндія, Франція, Гвінея, Йорданія, Лівія, Мадagascar, Мали, Нігер, Португалія, Руанда, Сенегал, Швеція, Того, Туреччина, Ємен	300	–	(–3,3,–)	

Політичні операції та операції з побудови миру під егідою ООН

Брали участь 126 країн

Усього: п'ять операцій	298	222	34	473,1
	106	101	–	–
	8	4		
	1 125	893		

Місія ООН допомоги в Афганістані (*UN Assistance Mission in Afghanistan, UNAMA*)

UNAMA заснована на підставі РРБ №1401 від 28 березня 2002р. Її головними завданнями є: сприяння забезпеченню прав людини, верховенства права, розв'язання гендерних проблем; сприяння національному примиренню; управління діяльністю у сферах гуманітарної допомоги, відновлення та реконструкції. На підставі РРБ №1806 від 20 березня 2008р. мандат Місії було доповнено наступними завданнями: координація міжнародної допомоги; зміцнення взаємодії з *ISAF*; управління у взаємодії з Урядом Афганістану всією діяльністю ООН у сферах гуманітарної допомоги, відновлення та реконструкції в Афганістані; підтримка зусиль з покращення управління, забезпечення верховенства права, боротьба з корупцією; забезпечення прав людини та надання технічної допомоги у проведених виборах. Місія має 18 регіональних офісів, а також допоміжний офіс у Кувейті. На підставі РРБ №1917 від 22 березня 2010р. мандат поновлено до 23 березня 2011р.

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Країни, що надали війська, військових спостерігачів, поліцію або цивільний персонал у 2010р. ^а	Війська/ військові спостерігачі/ поліція/ цивільний персонал	Число жертв: всього/ у 2010р./ (причина ^б)	Витрати (\$ млн.): у 2010р./ не сплачено
РРБ 1401	Спостерігачі: Австралія, Бангладеш, Болівія, Канада, Чехія, Данія, Німеччина, Італія, Південна Корея, Нова Зеландія, Норвегія, Парагвай, Польща, Португалія, Румунія, Швеція, Велика Британія, Уругвай	—	16	238,6
Березень 2002р.		20	12	—
Афганістан	Поліція: Бангладеш, Канада, Йорданія, Непал, Норвегія, Туреччина	8	4	—
	Цивільний персонал: Албанія, Ангола, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Бутан, Болівія, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Канада, Китай, Колумбія, ДРК, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Чехія, Данія, Сент-Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гаїті, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Киргизстан, Лаос, Ліван, Ліберія, Литва, Малайзія, Мексика, Марокко, М'яма, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Нігер, Норвегія, Пакистан, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Руанда, Сенегал, Сербія, Сьєрра-Леоне, Південна Африка, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Швеція, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Тайланд, Тринідад і Тобаго, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, США, Узбекистан, Венесуела, Змбабве	425	370*	—
	* У забезпеченні операції беруть участь 1 603 місцеві працівники за наймом і 56 волонтерів ООН.			
	Місія ООН допомоги в Іраку (UN Assistance Mission in Iraq, UNAMI)			
	UNAMI заснована на підставі РРБ №1500 від 14 серпня 2003р. Її головними завданнями є: сприяння діалогу з питань національного примирення; сприяння налагодженню гуманітарної допомоги та безпечному поверненню біженців; координація діяльності з реконструкції і забезпечення програм допомоги; допомога в налагодженні ефективного врядування та економічного розвитку; підтримка прав людини, проведення правової реформи та реформи судочинства, а також зміцнення верховенства права. В рамках виконання мандата UNAMI співпрацює з військовим контингентом США в Іраку (раніше – MNF-I), NTM-I та EUJUST LEX. На підставі РРБ №1936 від 5 серпня 2010р. мандат продовжено до 31 липня 2011р.			
РРБ 1500	Війська: Фіджі	298	222	11
Серпень 2003р.	Спостерігачі: Австралія, Данія, Йорданія, Непал, Нова Зеландія, Велика Британія, США	13	13	—
Ірак	Цивільний персонал: Алжир, Ангола, Антигуа і Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Барбадос, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Камбоджа, Канада, ДРК, Хорватія, Чехія, Данія, Еквадор, Сент-Естонія, Греція, Угорщина, Ісландія, Індія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Ірландія, Ісландія, Індія, Індонезія, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Киргизстан, Ліван, Ліберія, Литва, Македонія, Малайзія, Марокко, М'яма, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Палестинські території, Філіппіни, Польща, Румунія, Росія, Руанда, Сербія, Сьєрра-Леоне, Іспанія, Південна Африка, Шрі-Ланка, Судан, Швеція, Швейцарія, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Тайланд, Тринідад і Тобаго, Туніс, Уганда, Велика Британія, Україна, США, Узбекистан	459	351*	—
	* У забезпеченні операції беруть участь 551 місцевий працівник за наймом.			

Об'єднаний офіс ООН у Бурунді (*United Nations Integrated Office in Burundi, BINUB*)

BINUB утворений на підставі РРБ №1719 від 25 жовтня 2006р. Його головними завданнями є: надання допомоги Уряду Бурунді у зміцненні миру та демократичного врядування; підтримка національної програми РДР; сприяння дотриманню та захисту прав людини; координація діяльності донорів та агенцій ООН. На підставі РРБ №1902 від 17 грудня 2009р. мандат Місії доповнено наступним завданням: у тісній взаємодії з Урядом Бурунді сприяти виборчому процесу, демократичному врядуванню, зміцненню миру та вирішенню гендерних питань. *BINUB* співпрацює з *MONUSCO*. На підставі РРБ №1959 від 16 грудня 2010р. назву Місії з 1 січня 2011р. змінено на Офіс ООН у Бурунді (*United Nations Office in Burundi, UNUB*). Чисельність Місії значно скорочено, а до мандата Місії додані завдання: надання допомоги Уряду Бурунді у зміцненні ключових національних інституцій; сприяння в налагодженні політичного діалогу та судочинства на перехідному етапі. Мандат Місії подовжено до 31 грудня 2011р.

РРБ 1719	Спостерігачі: Гана, Нігер, Пакистан, Сенегал, Швейцарія	–	–	–	43,7
Січень 2007р.	Цивільний персонал: <i>Ангола, Барбадос, Бельгія, Бенін, Боснія і Герцеговина, Буркіна-Фасо, Камерун, Канада, Конго, Колумбія, Кот-д'Івуар, Хорватія, Джейбуті, Домініканська Республіка, Екватор, Єгипет, Сальвадор, Ерітрея, Ефіопія, Філіппі, Фінляндія, Франція, Німеччина, Гана, Гвінея, Гаїті, Гондурас, Індія, Італія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Ліван, Ліверія, Македонія, Мали, Мавританія, Монголія, Марокко, Нігер, Нігерія, Пакистан, Філіппіни, Росія, Руанда, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Південна Африка, Іспанія, Швейцарія, Танзанія, Того, Туніс, Велика Британія, Україна, США, Замбія, Зімбабве</i>	–	4	–	–
Бурунді		–	–	144	101*

* У забезпеченні операції беруть участь 246 місцевих працівників за наймом і 43 волонтери ООН.

Місія ООН у Непалі (*UN Mission in Nepal, UNMIN*)

UNMIN була заснована на підставі РРБ №1740 від 23 січня 2007р. Її головними завданнями були: допомога в моніторингу домовленостей про припинення вогню; імплементація і моніторинг Угоди з контролю над озброєннями та озброєним персоналом; допомога у виборчому процесі. На підставі РРБ №1825 від 23 липня 2008р. до завдань Місії додано: контроль над озброєннями та озброєним персоналом; допомога сторонам в імплементації угоди про припинення вогню. На підставі РРБ №1939 від 15 вересня 2010р. мандат Місії подовжено до 15 січня 2011р., після чого, на вимогу Уряду Непалу, її діяльність було припинено.

РРБ 1740	Спостерігачі: Австрія, Бразилія, Єгипет, Гватемала, Індонезія, Японія, Йорданія, Південна Корея, Малайзія, Нігерія, Парагвай, Румунія, Сьєрра-Леоне, Швеція, Швейцарія, Уругвай, Замбія, Зімбабве	–	–	6	20,7
Січень 2007р.	Цивільний персонал: <i>Афганістан, Аргентина, Австралія, Бутан, Боснія і Герцеговина, Камбоджа, Кітаї, Данія, Сальвадор, Ефіопія, Філіппі, Гана, Гватемала, Гаїана, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Ямайка, Кенія, Нова Зеландія, Палестинські території, Філіппіни, Парагвай, Перу, Росія, Сербія, Сьєрра-Леоне, Південна Африка, Судан, Швеція, Сирія, Тайланд, Уганда, Велика Британія, Уругвай, США</i>	73	72	–	–
Непал		–	–	56	38*

* У забезпеченні операції беруть участь 121 місцевий працівник за наймом і 19 волонтерів ООН.

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Країни, що надали війська, військових спостерігачів, поліцію або цивільний персонал у 2010р. ^a	Війська/ військові спостерігачі/ поліція/ цивільний персонал	Число жертв: всього/ у 2010р./ (причина ^b)	Витрати (\$ млн.): у 2010р./ не сплачено
Об'єднаний офіс ООН з побудови миру в Сьєрра-Леоне (UN Integrated Peacebuilding Office in Sierra Leone, UNIPSIL)				
UNIPSIL утворена на підставі РРБ №1829 від 4 серпня 2008р. Її головними завданнями є: моніторинг і сприяння розвитку прав людини, демократичних інститутів і верховенства права; підтримка зусиль із виявлення та ліквідації потенційних загроз виникнення конфліктів. На підставі РРБ №1941 від 29 вересня 2010р. мандат Місії було доповнено завданнями: сприяння ефективному врядуванню; допомога Уряду в підготовці до президентських виборів у 2012р. Мандат Місії продовжено до 15 вересня 2011р.				
РРБ 1829	Цивільний персонал: Ангола, Бангладеш, Бетін, Камерун, Канада, Кітай, Хорватія,	-	1	16,8
Жовтень 2008р.	Ерitreя, Ефіопія, Франція, Німеччина, Гана, Ісландія, Індія, Кенія, Ліберія, Непал,	-	-	-
Сьєрра-Леоне	Нігерія, Філіппіни, Польща, Руанда, Іспанія, Танзанія, Тринідад і Тобаго, Уганда, Велика Британія, США	-	-	-
		41	33*	
* У забезпеченні операції беруть участь 33 місцеві працівники за наймом і шість волонтерів ООН.				
Африканський Союз (АС) – Організація Об'єднаних Націй				
Усього: одна операція	Брали участь 56 країн*	19 555 240 6 432 1 524	79 23	1 808,1 93,2

* Враховані лише ті країни, що у 2010р. надали військовослужбовців і поліцейських до складу UNAMID.

Спільна операція АС/ООН у Дарфурі (AU/UN Hybrid Operation in Darfur, UNAMID)
UNAMID започаткована на підставі рішення Ради АС у справах миру та безпеки №79 стосовно ситуації в Дарфурі (AU PSC's 79th Communique on the Situation in Darfur) від 22 червня 2007р. та РРБ №1769 від 31 липня 2007р., відповідно до глави VII Статуту ООН. Її головними завданнями є: сприяння відновленню безпечного середовища; захист цивільного населення; сприяння наданню гуманітарної допомоги; моніторинг виконання домовленостей про припинення вогню; сприяння забезпеченню верховенства права і прав людини. На підставі РРБ №1945 від 14 жовтня 2010р. мандат продовжено до 19 жовтня 2011р.

РРБ 1769
Жовтень 2007р.
Судан

Війська: Бангладеш, *Болівія*, Буркіна-Фасо, Бурунді, Канада, Кітай, Єгипет, Ефіопія, Гамбія, Німеччина, Гана, *Гватемала*, *Індонезія*, Італія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Малаві, Малайзія, Малі, **Монголія**, Намібія, Непал, Нідерланди, *Нігерія*, Пакистан, Руанда, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Південна Африка, Танзанія, Таїланд, *Туреччина*, Ємен, Замбія, Зімбабве

Спостерігачі: Бангладеш, Бурунді, Камерун, Кітай, Єгипет, Ефіопія, Гамбія, Гана, Гватемала, Індонезія, Йорданія, Кенія, **Лесото**, Малаві, Малайзія, Малі, Намібія, Непал, Нігерія, Пакистан, Руанда, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Південна Африка, Танзанія, Таїланд, Того, Уганда, Ємен, Замбія, Зімбабве

Поліція: Бангладеш, **Буркіна-Фасо**, Бурунді, Камерун, **Канада**, Кот-д'Івуар, Єгипет, Сальвадор, Фіджі, Фінляндія, Гамбія, Німеччина, Гана, Індонезія, Ямайка, Йорданія, **Казахстан**, *Киргизстан*, Малагаскар, Малаві, Малайзія, Малаві, Малайзія, Намібія, Непал, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Палау, Філіппіни, Руанда, *Самоа*, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Південна Африка, Швеція, Таджикистан, Танзанія, Того, Туреччина, Уганда, *Вануату*, Ємен, Замбія, **Зімбабве**

* У забезпеченні операції беруть участь 2 673 місцеві працівники за наймом і 471 волонтера ООН.

Африканський Союз

Усього: одна операція

Брали участь 16 країн

12 000 7 902 300 160,0
— 100 —
1 680 44 (74,10,16,—)
— 53

Місія АС у Сомалі (AU Mission in Somalia, AMISOM)

AMISOM заснована на підставі рішення Ради АС у справах миру та безпеки №69 від 19 січня 2007р. і схвалена РРБ №1744 від 21 лютого 2007р. відповідно до глави VII Статуту ООН. Її головними завданнями є: підтримка мирного процесу; надання гуманітарної допомоги; забезпечення загальної безпеки в Сомалі. У 2008р. мандат Місії було розширено на підставі РРБ №1838 від жовтня 2008р. з метою надання допомоги у виконанні Угоди Джібуті від 19 серпня 2008р., яка передбачала підтримку сил безпеки Сомалі для забезпечення безпеки в Могадішу. Згідно з РРБ №1964 від 22 грудня 2010р. було затверджено пропозицію про збільшення чисельності військ до 12 тис. осіб. Згідно з рішенням Ради АС у справах миру та безпеки №245 від 15 жовтня 2010р. передбачено збільшити чисельність AMISOM (військ – до 20 тис., поліції – до 1 680 осіб), а також посилити її цивільний компонент з метою поступового поширення контролю Урядом в Сомалі за межі Могадішу. На підставі рішення Ради АС у справах миру та безпеки №214 від 8 січня 2010р. мандат Місії подовжено до 17 січня 2011р. Згідно з РРБ №1964 від 22 грудня 2010р. до 30 вересня 2011р. затвердження мандата AMISOM передано ООН.

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Країни, що надали війська, військових спостерігачів, поліцію або цивільний персонал у 2010р. ^a	Війська/ військові спостерігачі/ поліція/ цивільний персонал	Число жертв: всього/ у 2010р./ (причина ^b)	Витрати (\$ млн.): у 2010р./ не сплачено
АС 69 та РРБ 1744 Березень 2007р. Сомалі*	Війська: Бурунді, Гана, Сьєрра-Леоне, Уганда Поліція: Гана, Кенія, Нігерія, Сьєрра-Леоне, Уганда Цивільний персонал: Алжир, Бенін, Бурунді, Кот-д'Івуар, Ефіопія, Гана, Кенія, Ліверія, Малаві, Малі, Нігерія, Руанда, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Танзанія, Уганда	План 12 000* 7 902	300 100 (74,10,16,-)	160,0***
* Штаб-квартира Місії розташована в Найробі (Кенія).				
** У забезпеченні операції беруть участь 53 місцеві працівники за наймом.				
*** Для допомоги AMISOM у плануванні та розгортанні сил започатковано трастовий фонд ООН. Логістичну, технічну, фінансову та кадрову підтримку надають ЄС, Міжурядовий орган з питань розвитку (Intergovernmental Authority on Development, IGAD), Ліга Арабських Держав і ряд окремих країн.				
Економічний союз держав Центральної Африки (Communauté Économique des États de l'Afrique Centrale, CEEAC)				
Усього: одна операція	Брали участь шість країн	700	..	41,0
		30	..	—
		150	..	—
		—
Місія зі зміцнення миру в ЦАР (Mission for the Consolidation of Peace in the Central African Republic, MISORAH)				
MISORAH заснована на підставі рішення Лібревільського саміту Економічного і валютного союзу держав Центральної Африки (Economic and Monetary Community of Central Africa, CEMAC) від 2 жовтня 2002р. з метою забезпечення належного прикордонного режиму між Чадом і ЦАР. Мандат Місії було розширене рішенням Лібревільського саміту від 3 червня 2003р. з метою допомоги в загальному покращенні безпеки, реформуванні Збройних сил ЦАР і підтримки перехідних процесів. Одночасно з переданою 12 липня 2008р. керівництву Місією від CEMAC до CEEAC до мандата Місії додане завдання зі сприяння політичному діалогу та забезпеченню прав людини. Мандат Місії продовжується кожні шість місяців на період до 2013р.				
Лібревільський саміт, 2 жовтня 2002р.	Війська: Камерун, Чад, ДРК, Габон	700*	..	41,0
Грудень 2002р. ЦАР	Спостерігачі: Бурунді, Камерун, Чад, Конго, Екваторіальна Гвінея, Габон Поліція: Екваторіальна Гвінея	30 150	..	—
		—
* Операція підтримувалася дислокованим у цьому ж районі французьким підрозділом чисельністю близько 240 осіб (Операція <i>Boali</i>).				
Співдружність Незалежних Держав (СНД)				
Усього: одна операція	Брали участь три країни	1 500	1 402	..
		—	10	..
		—	40	..
		—	—	—

Миротворчі сили Спільної контрольної комісії (Joint Control Commission Peacekeeping Force, JCC)
 Миротворчі сили JCC утворено на підставі Угоди про принципи мирного врегулювання збройного конфлікту у Придністров'ї, підписаної президентами Молдови та Росії 21 липня 1992р. JCC – спостережна комісія, що складається з представників Придністров'я, – координує діяльність спільного миротворчого контингенту.
 Двостороння угода, Війська: Молдова, Росія, (Придністров'я)
 21 липня 1992р. Спостерігачі: Молдова, Росія, Україна
 Липень 1992р. Поліція:
 Молдова
 (Придністров'я)

Європейський Союз (ЄС)				
Усього: 12 операцій	Брали участь 39 країн			
		1 500	1 402
		–	10
		–	40	
		–	–	
		2 500	2 073	29
		323*	165	1
		2 763**	1 424	
		72	944	

* Загальна затверджена чисельність спостерігачів становить лише EUMM і враховує поліцію і цивільний персонал.
 ** Ця величина стосується загальної затвердженої чисельності поліції і враховує цивільних спостерігачів і цивільний персонал.

Поліцейська Місія ЄС у Боснії і Герцеговині (EU Police Mission in Bosnia and Herzegovina, EUPM)
 EUPM заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2002/210/СЗППБ від 11 березня 2002р. з метою впровадження сталих професійних і поліетнічних механізмів підтримання правопорядку в Боснії і Герцеговині за відповідальної участі самої Боснії. На вимогу боснійської влади завдання Місії було уточнено з метою зосередити зусилля на процесі реформування поліції, зміцненні підзвітності поліції та на посиленні боротьби з організованою злочинністю. На підставі Спільної дії Ради ЄС 2009/906/СЗППБ від 8 грудня 2009р., мандат Місії було ще більш посилено в напрямі подальшої допомоги в боротьбі з організованою злочинністю та корупцією в рамках широких зусиль із забезпечення верховенства права в Боснії і Герцеговині, а також подовжено до 31 грудня 2011р.
 Спільна дія Поліція: Австрія, Бельгія, Кіпр, Чехія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Ірландія, Італія, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна
 2002/210/СЗППБ Цивільний персонал: Болгарія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Ірландія, Італія, Боснія і Герцеговина
 Нідерланди, Португалія, Румунія, Іспанія, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна

		–	–	3	18,6
		–	–	–	–
		205	83		
		–	34*		

* У забезпеченні операції беруть участь 161 місцевий працівник за наймом.

Військова операція ЄС у Боснії і Герцеговині (EU Military Operation in Bosnia and Herzegovina, EUFOR ALTHEA)
 EUFOR ALTHEA започаткована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2004/570/СЗППБ від 12 липня 2004р. і схвалена РРБ №1551 від 9 липня 2004р., відповідно до глави VII Статуту ООН. Головними завданнями операції є: підтримка безпеки під час імплементації Дейтонської угоди 1995р.; допомога у зміцненні місцевих можливостей поліції і підтримка євроінтеграційних процесів у Боснії і Герцеговині. На підставі РРБ №1948 від 18 листопада 2010р. мандат подовжено до 18 листопада 2011р.

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Країни, що надали війська, військових спостерігачів, поліцію або цивільний персонал у 2010р. ^a	Війська/ військові спостерігачі/ поліція/ цивільний персонал	Число жертв: всього/ у 2010р./ (причина ^b)	Витрати (\$ млн.): у 2010р./ не сплачено
Спільна дія 2004/570/СЗППБ і РРБ 1575	Війська: Албанія, Австрія, Болгарія, Чилі, Чехія , Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Литва, Люксембург, Македонія, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Швеція , Швейцарія, Туреччина, Велика Британія	2 500	21	22,6
Грудень 2004р. Боснія і Герцеговина*		1 932**	—	—

* Багатонаціональний макеверний батальйон (утворений Австрією, Угорщиною і Туреччиною) розквартирований в Сараєво. До операції також залучені об'єднаний польській підрозділ і групи офіцерів за язу і спостерігачів, які розторгаються на бази регіональних координаційних центрів.

** У забезпеченні операції беруть участь 455 місцевих працівників за наймом.

Консультативна Місія ЄС з реформування сектору безпеки в ДРК (EU Advisory and Assistance Mission for Security Reform in the Democratic Republic of the Congo, EUSEC RD Congo)

EUSEC RD Congo заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2005/355/СЗППБ від 2 травня 2005р. Спочатку головними завданнями Місії були надання допомоги конголезьким властям, особливо Міністерству оборони, в питаннях безпеки, забезпечення відповідності політики міжнародному гуманітарному праву, стандартам демократичного врядування і принципам верховенства права. У 2009р. мандат Місії було розширено завданнями з надання консультацій і допомоги в реформуванні сектору безпеки шляхом сприяння виконанню керівних вказівок конголезької влади, викладених в уточненому плані реформ Збройних сил ДРК. У виконанні цих завдань *EUSEC* тісно співпрацює з *MONUSCO* та *EUROPOL RD Congo*. На підставі Спільної дії Ради ЄС 2010/576/СЗППБ від 23 вересня 2010р. мандат продовжено до 30 вересня 2011р.

Спільна дія 2005/355/СЗППБ	Цивільний персонал: Австрія, Бельгія, Фінляндія , Франція, Німеччина, Угорщина, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Іспанія, Швеція , Велика Британія	—	2	14,6
Червень 2005р. ДРК		—	—	—
		—	46*	—

* Переважно більшість персоналу місії складають військові радники. У забезпеченні операції беруть участь 34 місцеві працівники за наймом.

Комплексна Місія ЄС із забезпечення верховенства права в Іраку (EU Integrated Rule of Law Mission for Iraq, EJUST LEX)

EJUST LEX заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2005/190/СЗППБ від 7 березня 2005р., відповідно до РРБ №1546 від 8 червня 2004р. з метою зміцнення системи кримінального судочинства Іраку шляхом навчання суддів, старших офіцерів поліції і керівників пенітенціарної служби. Місія доповнює поточні операції ООН і НАТО в Іраку *UNAMI* та *NTM-I*. На підставі Спільної дії ЄС 2010/330/СЗППБ мандат продовжено до 30 червня 2011р.

Спільна дія 2005/190/СЗППБ і РРБ 1546	Цивільний персонал: Бельгія, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Ірландія, Італія, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Іспанія, Швеція, Велика Британія	—	—	—	18,6
Липень 2005р. Ірак/Європа		50	42*		

* У забезпеченні операції беруть участь сім місцевих працівників за наймом.

Прикордонна Місія ЄС на контрольно-пропусковому пункті Рафях (EU Border Assistance Mission for the Rafah Crossing Point, EU BAM Rafah)
 EU BAM Rafah заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2005/889/СЗППБ від 12 грудня 2005р., на підставі Угоди про пересування та доступу, укладеної між Ізраїлем та Адміністрацією Палестинської автономії (АПА) 15 листопада 2005р. Головними завданнями Місії є: моніторинг, перевірка та оцінка спроможностей АПА з охорони кордону, роботи працівників безпеки та митниці на прикордонному переході Рафях, згідно з узгодженими у 2005р. принципами функціонування цього переходу; підтримка зусиль АПА у зміцненні прикордонного контролю. Після заворушень 2007р. перехід Рафях було закрито, з можливістю відкриття лише за надзвичайних обставин. Водночас, EU BAM Rafah підтримує повну оперативну готовність. На підставі Спільної дії 2010/274/СФСП від 12 травня 2010р. мандат подовжено до 24 травня 2011р.

Спільна дія 2005/889/СЗППБ	Поліція: Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Італія, Швеція	—	—	—	1,3
Листопад 2005р.	Цивільний персонал: Фінляндія, Франція, Угорщина, Італія, Румунія, Іспанія, Швеція, Велика Британія	96	4	9*	

Сиплет, Палестинські території (Перехід Рафях на єгипетсько-ізраїльському кордоні)

* У забезпеченні операції беруть участь чотири місцеві працівники за наймом.

Поліцейська Місія ЄС на Палестинських територіях (EU Police Mission for the Palestinian Territories, EUROL CORPS)
 EUROL CORPS заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2005/797/СЗППБ від 14 листопада 2005р. Її головними завданнями є: створення структур і надання консультативної допомоги кримінальному судочинству та поліції АПА; координація зусиль ЄС з надання допомоги АПА. На підставі Спільної дії Ради ЄС 2010/784/СЗППБ від 17 грудня 2010р. назву Місії змінено на Офіс ЄС з координації допомоги палестинській поліції (EU Coordinating Office for Palestinian Police Support), а мандат подовжено до 31 грудня 2011р.

Спільна дія 2005/797/СЗППБ	Поліція: Австрія, Бельгія, Канада, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Італія, Литва, Нідерланди, Норвегія, Іспанія, Швеція, Велика Британія	—	—	—	10,6
Січень 2006р. Палестинські території	Цивільний персонал: Австрія, Болгарія, Естонія, Фінляндія, Німеччина, Угорщина, Ірландія, Італія, Литва, Нідерланди, Румунія, Іспанія, Швеція, Велика Британія	52	25	28*	

* У забезпеченні операції беруть участь 33 місцеві працівники за наймом.

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Країни, що надали війська, військових спостерігачів, поліцію або цивільний персонал у 2010р. ^a	Війська/ військові спостерігачі/ поліція/ цивільний персонал План	Число жертв: всього/ у 2010р./ у 2010р./ не сплачено (причина ^b)	Витрати (\$ млн.): у 2010р./ у 2010р./
---	---	---	--	--

Поліцейська Місія ЄС в Афганістані (EU Police Mission in Afghanistan, EUPOL Afghanistan)

Європейська Місія ЄС в Афганістані заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2007/369/СЗППБ від 30 травня 2007р. на прохання Уряду Афганістану. Її головними завданням є зміцнення верховенства права шляхом сприяння створенню структури цивільної поліції і правозастосування за відповідальної участі Уряду Афганістану. На підставі Спільної дії Ради ЄС 2010/279/СЗППБ від 18 травня 2010р. мандат Місії подовжено до 31 травня 2013р.

Спільна дія 2007/369/ СЗППБ
 Червень 2007р.
 Афганістан

Поліція: Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Румунія, Іспанія, Швеція, Велика Британія

Цивільний персонал: Австрія, Бельгія, Канада, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Румунія, Іспанія, Швеція, Велика Британія

* У забезпеченні операції беруть участь 175 місцевих працівників за наймом.

Поліцейська Місія ЄС у ДРК (EU Police Mission in the Democratic Republic of the Congo, EUPOL RD Congo)

Європейська Місія ЄС у ДРК заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2007/405/СЗППБ від 12 червня 2007р. Мандат Місії затверджено на підставі Спільної дії Ради ЄС 2009/769/CFSP від 19 жовтня 2009р. Її головними завданнями є: надання допомоги владі Конго в реформуванні національної поліції; покращення взаємодії між поліцією і системою кримінального судочинства; підтримка зусиль у боротьбі із сексуальним насильством; сприяння мирному процесу з акцентом на гендерних питаннях, забезпеченні верховенства права і прав дітей. EUPOL DR Congo співпрацює з EUSEC DR Congo. На підставі Спільної дії Ради ЄС 2010/576/СЗППБ від 23 червня 2010р. мандат подовжено до 30 вересня 2011р.

Спільна дія 2007/405/ СЗППБ
 Липень 2007р.
 ДРК*

Поліція: Ангола, Бельгія, Фінляндія, Франція, Італія, Португалія, Румунія, Іспанія, Швеція

Цивільний персонал: Фінляндія, Франція, Німеччина, Італія, Польща, Португалія, Швеція

* Штаб-квартира EUPOL розташовано в Кіншасі; оперативна діяльність поширюється на східну частину ДРК, зокрема провінції Гома та Букаву.

** У забезпеченні операції беруть участь 141 місцевий працівник за наймом.

Місія ЄС із забезпечення верховенства права в Косово (EU Rule of Law Mission in Kosovo, EULEX Kosovo)

Європейська Місія ЄС із забезпечення верховенства права в Косово заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2008/124/СЗППБ від 4 лютого 2008р. Крім певних адміністративних повноважень, мандат передбачає моніторинг, наставництво та консультування інститутів влади Косово з широкого кола питань правового регулювання. EULEX Kosovo взаємодіє з UNMIK та OMIK. На підставі Спільної дії Ради ЄС 2010/619/СЗППБ від 15 жовтня 2010р. мандат подовжено до 14 червня 2012р.

Спільна дія 2008/124/СЗППБ	Поліція: Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США	—	—	2	184,5
Логотип 2008р.	Цивільний персонал: Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США	—	—	1	—
Косово		1 951	1 125	(-1,7;-)	—
		—	525*		

* У забезпеченні операції беруть участь 1 172 місцеві працівники за наймом.

Місія ЄС з допомоги в реформуванні сектору безпеки Гвінеї-Бісау (EU Mission in Support of Security Sector Reform in Guinea-Bissau, EU SSR Guinea-Bissau)

EU SSR Guinea-Bissau була заснована на підставі Спільної дії 2008/112/CFSP від 12 лютого 2008р. Її головними завданнями були: допомога місцевій владі у плануванні реформування системи національної безпеки і Збройних сил; консультування з питань підготовки персоналу та закупівель озброєння і військової техніки. Після виконання визначених мандатом завдань, 30 вересня 2010р. діяльність Місії припинена.

Спільна дія 2008/112/СЗППБ	Цивільний персонал: Франція, Німеччина, Італія, Португалія, Іспанія, Швеція	—	—	—	1,3
Червень 2008р.		—	—	—	—
Гвінея-Бісау		22	8*		—

* Розгорнутий у країні персонал складався лише з військових радників. У забезпеченні операції брали участь 16 місцеві працівники за наймом.

Спостережна Місія ЄС у Грузії (EU Monitoring Mission in Georgia, EU/MM)

EU/MM заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2008/736/СЗППБ від 15 вересня 2008р., відповідно до Угоди від 8 вересня 2008р., у відповідь на конфлікт у Південній Осетії в серпні 2008р. Головними завданнями Місії є: моніторинг та аналіз просування процесу стабілізації (виконання мирного плану з шести пунктів від 12 серпня 2008р.) та вдосконалення цивільної влади; моніторинг безпеки інфраструктури, політичних і безпекових аспектів повернення переміщених осіб і біженців; підтримання заходів зміцнення довіри. На підставі Спільної дії Ради ЄС 2010/452/СЗППБ від 12 серпня 2010р. мандат продовжено до 14 вересня 2011р.

Спільна дія 2008/736/СЗППБ	Спостерігачі: Австрія, Бельгія, Болгарія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Іспанія, Швеція, Велика Британія	—	—	—	33,2
Жовтень 2008р.		323	165	—	—
Грузія		—	100*		—

Цивільний персонал: Австрія, Бельгія, Болгарія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Ірландія, Італія, Литва, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Іспанія, Швеція, Велика Британія

* У забезпеченні операції беруть участь 105 місцевих працівників за наймом.

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Країни, що надали війська, військових спостерігачів, поліцію або цивільний персонал у 2010р. ^a	Війська/ військові спостерігачі/ поліція/ цивільний персонал План	Число жертв: всього/ у 2010р./ (причина ^b)	Витрати (\$ млн.): у 2010р./ не сплачено
Місія ЄС з підготовки персоналу в Сомалі (EU Training Mission Somalia, EUTM)				
EUTM заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2010/197/СЗППБ від 31 березня 2010р. Завданням Місії є зміцнення Перехідного федерального Уряду Сомалі шляхом допомоги в підготовці та забезпеченні сил безпеки Сомалі протягом двох піврічних періодів. Діяльність Місії має бути припинена в березні 2011р.				
Спільна дія 2010/197/СЗППБ	Війська: Бельгія, Кіпр, Філіппіни, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Люксембург, Мальта, Португалія, Іспанія, Швеція, Велика Британія	– 141 – – –	– – –	5,3 – –
Березень 2010р. Уганда*	Цивільний персонал: Бельгія, Франція	– 2**	–	–
* Процес підготовки здійснюється переважно на території Уганди. ** У забезпеченні операції беруть участь 16 місцевих працівників за наймом.				
Операції НАТО та під керівництвом НАТО				
Усього: три операції Брали участь 48 країн				
10 000 140 184 1 683 518,9				
– – – 712 –				
300 170 –				
Сили НАТО в Косово (NATO Kosovo Force, KFOR)				
KFOR створені на підставі РРБ №1244 від 10 червня 1999р. Їх головними завданнями є: забезпечення повного бойових дій; забезпечення безпеки; підтримка УММК; здійснення прикордонного контролю. У 2008р. НАТО додав до мандата завдання з допомоги у створенні в Косово професійної, демократичної і полі-етнічної системи безпеки. За умов підвищення стабільності, чисельність KFOR надалі буде поступово знижуватися. Для припинення операції необхідне рішення РБ ООН.				
РРБ 1244	Війська: Албанія, Вірменія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Литва, Люксембург, Марокко, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США	10 000** 8 454***	129	38,0
Червень 1999р. Косово*		– – –	1	–
		– – –	(–,–,–,1)	–
* Разом зі штаб-квартирою KFOR у Приштіні, контингент KFOR зведений в шість багатонаціональних оперативних груп: Центральну (Лип'ян) під керівництвом Фінляндії; Північну (Ново Село) – Франції; Південну (Прізерен) – Німеччини; Західну (Печ) – Італії; Східну (Уросеач) – США. Багатонаціональний спеціалізований підрозділом у Приштіні керує Італія. У Приштіні дислокується також Маневрний батальйон тактичного резерву (Tactical Reserve Battalion, KTM).				
** До весни 2011р. чисельність KFOR планується скоротити до 5 000 військовослужбовців.				
*** Показники вказані станом на листопад 2010р.				

Місія ОБСЄ в Молдові (OSCE Mission to Moldova)			
Місія ОБСЄ в Молдові заснована на підставі рішення 19 засідання КВП ОБСЄ від 4 лютого 1993р. та санкціонована Урядом Молдови через МПП від 7 травня 1993р. Мандат передбачає: допомогу сторонам у переговорах про надійне політичне врегулювання конфлікту; збір і надання інформації про стан справ. На підставі РПР РС.DEC/970 від 16 грудня 2010р. мандат продовжено до 31 грудня 2011р.			
КВП, 4 лютого 1993р.	Цивільний персонал: Болгарія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Італія, Латвія, Польща, Росія, Швеція, Таджикистан, Велика Британія, США	–	–
Квітень 1993р.		–	–
Молдова		13	13*
* У забезпеченні операції беруть участь 42 місцеві працівники за наймом.			
Особистий представник голови Мінської конференції ОБСЄ із врегулювання конфлікту (Personal Representative of the Chairman-in-Office on the Conflict Deal with by the OSCE Minsk Conference)			
10 серпня 1995р.	діючий Голова ОБСЄ призначив особистого представника (ОП, <i>Personal Representative, PR</i>) до району конфлікту, який перебуває під наглядом Мінської конференції ОБСЄ. Мандат ОП передбачає: допомогу Голові ОБСЄ у плануванні можливих миротворчих операцій; сприяння сторонам у заходах змирення довіри та в гуманітарних питаннях; моніторинг припинення вогню між сторонами. Мандат щорічно продовжується в рамках процесу погодження єдиного бюджету ОБСЄ – у 2010р. рішення прийняте на підставі РС.DEC/981 від 23 грудня 2010р.		
Рішення Голови ОБСЄ,	Цивільний персонал: Болгарія, Чехія, Франція, Німеччина, Угорщина, Казахстан, Польща, Велика Британія, США	–	–
10 серпня 1995р.		–	–
Серпень 1995р.		–	–
Азербайджан:		6	6*
Награтний Карабах			
* У забезпеченні операції беруть участь 11 місцевих працівників за наймом.			
Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina)			
Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині заснована на підставі РРМ МС(5).DEC/1, ухваленого на V засіданні РМ ОБСЄ 8 грудня 1995р., та відповідно до Додатка 6 Дейтонської угоди 1995р. Мандат передбачає: сприяння сторонам у заходах з регіональної стабілізації і побудови демократії. На підставі РПР РС.DEC/866 від 16 грудня 2010р. мандат продовжено до 31 грудня 2011р.			
РРМ, 8 грудня 1995р.	Цивільний персонал: Вірменія, Австрія, Білорусь, Бельгія, Канада, Хорватія, Чехія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Киргизстан, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Таджикистан, Туреччина, Велика Британія, Україна, США	–	–
Грудень 1995р.		–	–
Боснія і Герцеговина		–	–
			65*
* У забезпеченні операції беруть участь 141 місцевий працівник за наймом.			

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Крайни, що надали війська, військових спостерігачів, поліцію або цивільний персонал у 2010р. ^a	Війська/ військові спостерігачі/ поліція/ цивільний персонал План	Число жертв: всього/ у 2010р./ (причина ^b)	Витрати (\$ млн.): у 2010р./ не сплачено
Представництво ОБСЄ в Албанії (OSCE Presence in Albania)				
Представництво ОБСЄ в Албанії засноване на підставі РПР РС.DEC/160 від 27 березня 1997р. У 2003р. до мандата були додані наступні завдання: сприяння реформам законодавчої, судової і виборчої систем; нарощування можливостей; боротьба з контрабандою і корупцією; допомога поліції; належне врядування. На підставі РПР РС.DEC/981 від 16 грудня 2010р. мандат подовжено до 31 грудня 2011р.				
РПР РС.DEC/160	Цивільний персонал: Австрія, Болгарія, Чехія, Німеччина, Латвія, Литва, Чорногорія, Квітень 1997р.	–	–	3,3
Албанія	Нідерланди, Норвегія , Румунія, Словенія, Іспанія, Велика Британія, США	–	–	–
		–	–	–
		–	21*	–
* У забезпеченні операції беруть участь 77 місцевих працівників за наймом.				
Місія ОБСЄ в Косово (OSCE Mission in Kosovo, OMIK)				
Місія ОБСЄ в Косово заснована на підставі РПР РС.DEC/305 від 1 липня 1999р. Її завданнями є: підготовка поліції, працівників судів і цивільної адміністрації, моніторинг і забезпечення прав людини. Операція є складовою UNMIK. На підставі РПР РС.DEC/835 від 21 грудня 2007р. мандат було подовжено до 31 грудня 2008р., після чого він пролонгується щомісяця, доки не буде заперечення прийнятими від однієї країни-учасниці.				
РПР РС.DEC/305	Цивільний персонал: Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія , Боснія і Герцеговина, <i>Болгарія</i> , Канада, Хорватія, <i>Фінляндія</i> , Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Македонія, Мальта, Молдова, Чорногорія, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Іспанія, Швеція, Туреччина, Велика Британія, Україна, США, Узбекистан	–	9	23,5
Липень 1999р.		–	–	–
Косово		–	–	–
		224	167*	–
* У забезпеченні операції беруть участь 499 місцевих працівників за наймом.				
Місія ОБСЄ в Сербії (OSCE Mission to Serbia)				
Місія ОБСЄ в Сербії заснована на підставі РПР РС.DEC/401 від 11 січня 2001р. Її завданнями є: надання консультацій з питань імплементації законів, моніторинг належного функціонування та розвитку демократичних інститутів і процесів у Сербії. Місія надає допомогу в підготовці та реструктуризації органів правопорядку та судової системи. На підставі РПР РС.DEC/976 від 16 грудня 2010р. мандат подовжено до 31 грудня 2011р.				
РПР РС.DEC/401	Цивільний персонал: Австрія , Боснія і Герцеговина, Болгарія , Канада, Хорватія, <i>Естонія</i> , Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Молдова, Нідерланди, Норвегія, Росія , <i>Словаччина</i> , Словенія, Іспанія , Швеція, Туреччина, Велика Британія, Україна, США	–	–	7,9
Березень 2001р.		–	–	–
Сербія		–	–	–
		–	38*	–
* У забезпеченні операції беруть участь 139 місцевих працівників за наймом.				

Операції ситуативних коаліцій					
Усього: Усіх операцій	Брали участь 29 країн	900	1 526	101	351,0
		2 100	1 704	2	—
		—	305		
		—	219		
Спостережна комісія нейтральних держав (Neutral Nations Supervisory Commission, NNCS)					
NNCS заснована на підставі Угоди про перемир'я в Кореї, підписаної в Панмунджомі 27 липня 1953р. Мандат передбачає моніторинг, спостереження, інспектування та верифікацію процесу імплементації Угоди про перемир'я.					
Угоди про перемир'я	Спостерігачі: Швеція, Швейцарія	—	—	—	2,3*
Липень 1953р.		—	10	—	—
Північна/Південна Кореї		—	—	—	—
* У показнику річної вартості не враховані не оприлюднені внески Польщі і США.					
Багатонаціональні сили та спостерігачі (Multinational Force and Observers, MFO)					
MFO утворені 3 серпня 1981р. на підставі Протоколу до Договору про мир між Єгиптом та Ізраїлем, підписаного 26 березня 1979р. Розгортання почалося 20 березня 1982р., після виводу ізраїльських військ із Синаю, але Місія не працювала до 25 квітня 1982р., доки Ізраїль не повернув Сінай Єгипту. Мандат передбачає спостереження за імплементацією Договору про мир та сприяння процесу змінчення безпеки.					
Протокол до Договору про мир	Спостерігачі: Австралія, Канада, Колумбія, Чехія, Фіджі, Франція, Угорщина, Італія, Нова Зеландія, Норвегія, Уругвай, США	—	—	67	78,0
Квітень 1982р.	Цивільний персонал: Австралія, Канада, Франція, Нова Зеландія, Норвегія, Велика Британія, США	2 000	1 672	1	—
Єгипет (Сінай)		—	—	(-, 1,-)	—
		—	39*		
* У забезпеченні операції беруть участь 634 місцеві працівники за наймом.					
Тимчасове міжнародне представництво в Хевроні (Temporary International Presence in Hebron, TIPH 2)					
TIPH 2 засноване на підставі Протоколу про згортання сил у Хевроні від 17 січня 1997р. та Угоди про тимчасову міжнародну присутність у Хевроні від 21 січня 1997р. Мандат передбачає: забезпечення безпеки і стабільності, моніторинг і звітування про порушення міжнародного гуманітарного права. Мандат передбачається кожні шість місяців з обов'язковим ухваленням як палестинською, так і ізраїльською сторонами.					
Хевронський Протокол	Спостерігачі: Данія, Італія, Норвегія, Туреччина	—	—	2	3,2
Лютий 1997р.	Цивільний персонал: Данія, Італія, Норвегія, Швеція, Швейцарія, Туреччина	180	22	—	—
Палестинські території (Хеврон)		—	—	—	—
		—	44*		
* У забезпеченні операції беруть участь 10 місцевих працівників за наймом.					

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Крайни, що надали війська, військових спостерігачів, поліцію або цивільний персонал у 2010р. ^a	Війська/ військові спостерігачі/ поліція/ цивільний персонал План	Число жертв: всього/ у 2010р./ (причина ^b)	Витрати (\$ млн.): у 2010р./ не сплачено
Операція <i>Licorne</i> (Operation Licorne)				
Операція <i>Licorne</i> започаткована на підставі РРБ №1464 від 4 лютого 2003р., відповідно до глав VII і VIII Статуту ООН, з метою підтримки Місії ЕКОВАС (Економічна співдружність держав Західної Африки, <i>Economic Community of West African States, ECOWAS</i>) (2003-2004рр.) у забезпеченні безпеки, особливо у сирійні виконанню Лінас-Маркусійської угоди 2003р. На підставі РРБ №1528 від 27 лютого 2004р., мандат також передбачає взаємодію з <i>UNOCI</i> . На підставі РРБ №1795 від 15 січня 2008р. мандат доповнено завданням з підтримки імплементації Уагадугузької Політичної угоди від 4 березня 2007р. та Додаткових домовленостей від 28 листопада 2007р., зокрема, стосовно допомоги в підготовці вільних і чесних виборів. На підставі РРБ №1911 від 28 січня 2010р. мандат подовжено до 31 травня 2011р.				
РРБ 1464	Війська: Франція	900	900*	24
Лютий 2003р.		—	—	—
Кот-д'Івуар		—	—	—

* Операція підтримується військово-морським підрозділом чисельністю 300 осіб, дислокованим у Гвінейській затоці (*Mission Corumbe*).

Місія регіональної допомоги на Соломонових Островах (Regional Assistance Mission to Solomon Islands, RAMSI)

RAMSI заснована в рамках Бігетавської декларації від 28 жовтня 2000р. Мандат передбачає допомогу Уряду Соломонових Островів у відновленні законності і правопорядку, а також у створенні власних поліцейських сил.

Бігетавська декларація	Війська: Австралія, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Тонга	—	150	7	..
Липень 2003р.	Поліція: Австралія, Острови Кука, Фіджі, Кірибаті, Микронезія, Науру, Нова Зеландія, Ніуе, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Тонга, Тувалу, Вануату	—	—	1	—
Соломонові Острови	Цивільний персонал: Австралія, Канада, Фіджі, Нова Зеландія, Нігерія, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Шрі-Ланка, Тонга, Велика Британія	—	305	(—,1,1-)	—
		—	134*		

* У забезпеченні операції беруть участь 84 місцеві працівники за наймом.

Міжнародні сили безпеки (International Security Forces, ISF)

ISF розгорнуті на прохання Уряду Тимор-Лешті з метою допомоги у стабілізації безпечної ситуації у країні. Їх діяльність санкціонована РРБ №1690 від 20 червня 2006р. Статус *ISF* визначено угодою про статус сил між Австралією та Тимор-Лешті від 26 травня 2006р., а також МПП між Австралією, Тимор-Лешті та ООН від 26 січня 2007р. *ISF* співпрацюють з *UNMIT*.

Двостороння угода, 25 травня 2006р. та РРБ 1690	Війська: Австралія, Нова Зеландія Цивільний персонал: Австралія	-	476	1	171,9**
Травень 2006р. Тімор-Лешті		-	-	..	-
		-	-		-
		-	2*		-

* У забезпеченні операції беруть участь 350 місцевих працівників за наймом.

** Ця величина є фінансовим внеском в операцію лише від Австралії.

Позначення: _ – не стосується; .. – інформації немає; РІР ОАД – Резолюція Постійної Ради ОАД; КВП – Вшча Рада ОБСЄ (раніше – Комітет вищих посадових осіб); РІР – роззброєння, демобілізація та реінтеграція військових; РМ – Рада міністрів ОБСЄ; МПП – Меморандум про порозуміння; РІР – Рішення Постійної Ради ОБСЄ; РМБ АС – Рада АС у справах миру та безпеки; РРБ – Резолюція Ради Безпеки ООН; ДМО – Департамент ООН з миротворчих операцій.

^a **Жирний текст** – започатковано у 2010р.; *курсив* – завершено у 2010р.; підкреслювання – керівна держава.

^b У випадках, коли відома причина загибелі, чотири цифри в дужках відбивають, відповідно, бойові втрати, загибель через нещасні випадки, захворювання та інші причини протягом 2010р. Оскільки причини всіх випадків загибелі протягом року не завжди відомі, то ці показники сумарно не завжди дорівнюють загальному числу загиблих.

Джерело: База даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції, <<http://www.sipri.org/databases/pko/>>.

Частина II. Військові витрати та озброєння у 2010р.

Розділ 4. Військові витрати

Розділ 5. Виробництво озброєнь

Розділ 6. Міжнародні поставки озброєнь

Розділ 7. Світові ядерні сили

4. Військові витрати

СЕМ ПЕРЛО-ФРИМЕН, ДЖУЛІАН КУПЕР, ОЛАВЕЙЛ ІСМАЇЛ,
ЕЛІЗАБЕТ ШЬОН, КАРИНА СОЛМІРАНО

I. Вступ

У 2010р. світові військові витрати досягли обсягів \$1 630 млрд., що дорівнює 2,6% світового ВВП, або \$236 на душу населення. В реальних цінах це на 1,3% вище, ніж у 2009р., і на 50% – ніж у 2001р.¹ Зростання у 2010р. відбулося майже повністю за рахунок США; військові витрати решти країн світу зросли лише на 0,1%. Упродовж 2001-2010рр. військові витрати США збільшилися на 81%, порівняно з 32% в решті країн.

Водночас, географічна структура військових витрат є неоднорідною. Суттєве зростання у 2010р. продовжилося в Південній Америці (5,8%) та Африці (5,2%). Водночас, зростання в Північній Америці (2,8%) та Азії і Океанії (1,4%) було нижчим, порівняно з минулими роками, а в Європі витрати вперше з 1998р. зменшилися (на 2,8%). Це відбиває відстрочену реакцію на світову економічну кризу – у відповідь на зниження темпів економічного зростання у 2009р. європейські уряди почали скорочувати дефіцити бюджетів, а в Азії темпи збільшення військових витрат уповільнилися.

У цьому розділі розглядаються тенденції військових витрат шести ключових регіональних лідерів: Китаю, Росії, Індії, Бразилії, Туреччини та Південної Африки. Потужне економічне зростання в кожній із цих країн забезпечило їм визначні позиції на регіональній і світовій аренах. Поряд із зростанням економічної потужності, кожна з цих країн різними шляхами прагнула посилити свою політичну, дипломатичну та військову роль. Більшість із них останніми роками швидко нарощували обсяги військових витрат, усі – здійснювали масштабні програми військової модернізації, які не завжди були чітко пов'язаними з підвищенням воєнної загрози чи участю в конкретних миротворчих операціях. У підрозділах III-VII цього розділу обговорюються тенденції у військових витратах кожної з цих країн у світлі їх національної політики безпеки і оборони.

Перед цим, у підрозділі II стисло розглядаються попередні та заплановані військові витрати США. В підрозділі VIII наводяться висновки. В додатку 4А вміщені таблиці СІПРІ з даними про світові, регіональні та національні військові витрати у 2001-2010рр., включно з інформацією про регіональні тренди військових витрат у 2010р., а також дані про 15 країн з найвищим рівнем військових витрат, джерела та методи, використані для отримання цих даних.

У додатку 4Б наведені дані про національну звітність з питань військових витрат до СІПРІ та ООН, які свідчать про недотримання норм звітування.

¹ Якщо не вказано інше, всі дані про військові витрати у 2010р. у доларах США наведені в поточних цінах і за валютним курсом 2010р., а всі зміни у відсотках обчислювалися в реальних цінах з використанням постійних цін і валютних курсів 2009р. Докладніше див. додаток 4А цього видання.

II. Сполучені Штати

У 2010р. військові витрати США в реальних цінах зросли на 2,8% і сягнули \$698 млрд. Це зростання було меншим, порівняно з попередніми роками і планами Адміністрації США, та майже цілком було наслідком підвищення витрат на ведення непередбачених закордонних операцій (*overseas contingency operations, OCO*) в Афганістані та Іраку².

Таблиця 4.1. Витрати США за статтями Міністерства оборони та загалом на національну оборону у 2001ф.р. та 2008-2012ф.рр.

Дані наведені в поточних цінах у \$ млрд. за фінансовий рік (12 місяців, починаючи з 1 жовтня попереднього календарного року).

	2001	2008	2009	2010	2011 ^a	2012 ^a	Зміни, 2001-2010 (%)
МО	290,2	594,6	636,7	666,7	739,7	707,5	130
Особовий склад	74,0	138,9	147,3	155,7	157,0	159,3	110
Експлуатація та обслуговування ОВТ	112,0	244,8	259,3	276,0	311,9	301,7	146
Придбання ОВТ	55,0	117,4	129,2	133,6	151,9	134,4	143
НДДКР, випробування та оцінка	40,5	75,1	79,0	77,0	80,7	78,2	90,1
Інше за МО ^b	8,8	18,3	21,8	24,4	38,2	33,9	177
МЕ	12,9	17,1	17,6	19,3	21,2	21,8	49,6
Інші міністерства	1,6	4,3	6,8	7,6	7,3	8,2	375
Всього на національну оборону	304,8	616,1	661,0	693,6	768,2	737,5	128

МО – Міністерство оборони; МЕ – Міністерство енергетики; ОВТ – озброєння та військова техніка; НДДКР – науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи; ф.рр. – фінансові роки.

^a Дані за 2011/2012ф.рр. є оціночними.

^b Інші витрати охоплюють категорії витрат Адміністративно-бюджетного управління (*Office of Management and Budget*) на військове будівництво, спорудження житла та ін.

Джерела: US Office of Management and Budget (OMB), *Budget of the US Government, Fiscal Year 2012: Historical Tables* (Government Printing Office: Washington, DC, 2010), pp.71, 74.

Однак, заплановані Адміністрацією майбутні витрати передбачають у 2011ф.р. значно більше зростання асигнувань, особливо на експлуатацію, обслуговування і придбання ОВТ³. Це може означати, що окремі із запланованих на 2010ф.р. витрат були перенесені на 2011ф.р.

У бюджеті на 2012ф.р. зменшені як обсяги бюджетних запитів, так і заплановані асигнування, що може бути свідченням досягнення, нарешті,

² US Office of Management and Budget (OMB), *Budget of the US Government, Fiscal Year 2010: Historical Tables* (Government Printing Office: Washington, DC, 2009). СІПІ використовує дані НАТО про військові витрати США до 2007р. і далі з 2008р. як суму витрат Адміністративно-бюджетного управління (*US Office of Management and Budget, OMB*) на асигнування національної оборони (*National Defence Outlays*) (таблиця 4.1) і витрат Державного департаменту США на програми грантів і кредитів для закупівлі ОВТ для іноземних союзників (*foreign military finance, FMF*), а також забезпечення ОВТ і підготовки іноземних військовослужбовців (*international military equipment and training, IMET*). Дані OMB не враховують витрати на FMF та IMET.

³ Ці планові величини були внесені до бюджетного запиту Адміністрації США на 2012ф.р. Див.: US Office of Management and Budget, *Budget of the US Government, Fiscal Year 2012: Historical Tables* (Government Printing Office: Washington, DC, 2010), p.74. Дані СІПІ стосуються реальних витрат (*outlays*), на відміну від урядових *бюджетних повноважень (budgetary authority)*, що можуть стосуватися як поточних, так майбутніх витрат.

максимального значення обсягів військових витрат США після десятирічного поступового зростання (таблиця 4.1). Зниження у 2012ф.р. відбулося за рахунок скорочення на \$41 млрд. заявлених витрат на ведення *ОСО* – головним чином, внаслідок планового виводу військ США з Іраку наприкінці 2011р.⁴ Проте, запит на основний оборонний бюджет 2012ф.р. (який не містить витрат на *ОСО*, але враховує витрати поза межами МО) планує збільшення витрат на 0,8%, порівняно з 2011ф.р., попри скорочення на \$78 млрд. попередньо запланованих на п'ять років програм придбання ОВТ⁵.

III. Китай

Офіційний оборонний бюджет Китаю на 2010р. дорівнював 532 млрд. юанів (\$78 млрд.), але, за оцінкою СІПРІ, його загальний обсяг дорівнював 809 млрд. юанів (\$119 млрд.)⁶. Упродовж 2001-2010рр. військові витрати в реальних цінах зросли на 189%, тобто в середньому на 12,5% щороку. Таким чином, збільшення витрат у 2010р. на 3,8% свідчить про значне уповільнення зростання через зниження темпів економічного розвитку у 2009р. внаслідок глобальної рецесії⁷. Темпи зростання різко пришвидшилися у 2000-х роках, порівняно з 1980-ми та 1990-ми роками, коли військова модернізація мала найнижчий пріоритет серед “чотирьох модернізацій” – після сільського господарства, промисловості, науки та техніки. Проте, частка військових витрат у ВВП Китаю в період 2001-2010рр. була незмінно в межах 2,0-2,2%.

Військова модернізація і швидке зростання військових витрат Китаю відбуваються завдяки такому ж швидкому економічному зростанню останніми роками, яке перетворило економіку країни на другу у світі та визначило місце Китаю серед світових лідерів⁸. Відповідно до офіційного політичного курсу, військова модернізація країни залежить від національного економічного розвитку та має, порівняно з ним, вторинне значення⁹.

Оціночні дані СІПРІ стосовно військових витрат Китаю охоплюють офіційний бюджет Народно-визвольної армії (НВА) та офіційні чи оціночні дані про ряд додаткових елементів військових витрат. Уряд Китаю надав розпис бюджетних витрат НВА, починаючи з 1998р., за трьома категоріями: особовий склад, підготовка та утримання, військова техніка (придбання, обслуговування, НДДКР)¹⁰. Витрати за цими категоріями мають приблизно рівні

⁴ US Office of Management and Budget, *Budget of the US Government, Fiscal Year 2012* (Government Printing Office: Washington, DC, 2010), pp.137-140.

⁵ US Office of Management and Budget (посилання 4), p.59.

⁶ СІПРІ переглянув свої оцінки військових витрат Китаю. Див. підрозділ III додатка 4А цього видання.

⁷ Див. наприклад: Kou L. and Hui L., [Behind the scenes of the introduction of China's 2010 national defence budget], *Guoji Xianqu Daobao*, 12 Mar. 2010, Translation from Chinese, Open Source Center.

⁸ World Bank, *World Development Indicators 2010* (World Bank: Washington, DC, 2010), p.89.

⁹ Chinese State Council, Information Office, *China's National Defense in 2008* (Foreign Languages Press: Beijing, Jan. 2009).

¹⁰ Chinese defence white papers, 1998-2008, <<http://eng.mod.gov.cn/Database/WhitePapers/>>; Chinese submissions to United Nations Reporting Instrument for Military Expenditures, 1998-2010, <http://www.un.org/disarmament/convarms/Milex/html/Milex_SGReports.shtml>.

частки¹¹. Розпис витрат за видами збройних сил (ЗС) не надавався¹². Головна невизначеність в оцінюванні СІПРІ обсягу загальних військових витрат Китаю стосується позабюджетних витрат на НДДКР, випробування та оцінки ОВТ¹³.

Згідно з офіційними заявами, значне збільшення витрат має дві головні мети: покращення оплати праці та житлових умов військовослужбовців; модернізацію та “інформатизацію” НВА¹⁴. Перша – є природним наслідком швидкого економічного зростання Китаю. Друга – відбиває прагнення зменшити відставання від Заходу, зокрема від США, у військових технологіях і спроможностях. Дослідження як китайських, так і західних експертів свідчать, що НВА зробила значні кроки в інформатизації військових систем і техніки, але впровадження результатів у масштабах 2,2-мільйонних ЗС забере чимало часу. Зокрема, здатність різних видів ЗС здійснювати спільні операції досі є сумнівною¹⁵. Крім того, в Білій книзі з питань оборони 2008р. вперше вирізнені “невоєнні військові операції” (*military operations other than war; MOOTW*), зокрема допомога під час стихійних лих, миротворчі та анти-піратські операції – як одні з ключових завдань НВА. Хоча НВА останніми роками дійсно брала участь у такій діяльності, це навряд чи може повністю пояснити значне збільшення військових витрат¹⁶.

Донедавна військова модернізація Китаю залежала переважно від імпорту з Росії, але останнім часом його обсяги суттєво скоротилися, і Китай здійснює дедалі більше закупівель військової техніки у національних виробників¹⁷. Китайська оборонна промисловість досягла значних успіхів у створенні сучасної зброї, особливо в тих галузях, де вдалося застосувати сильні сторони власних розробок цивільних технологій у військових цілях¹⁸. Водночас,

¹¹ Визначення таких категорій, як “особовий склад” і “військова техніка” суттєво відрізняються у звітах про бюджети різних країн, тому їх міжнародні порівняння є складними.

¹² У 2011р. директор китайської Асоціації з контролю над озброєннями та роззброєння (*China Arms Control and Disarmament Association, CACDA*) С.Гуангью (*Xu Guangyu*) визначив приблизне співвідношення між сухопутними, морськими та повітряними силами Китаю – 60:20:20. Див.: Lin, J. Y., ‘China focuses on “far sea defense”’, *Asia Times Online*, 8 July 2010, <<http://www.atimes.com/atimes/China/LG09Ad02.html>>.

¹³ Докладніше про методику оцінювання СІПРІ військових витрат Китаю див. підрозділ III додатка 4А цього видання.

¹⁴ Chinese State Council (посилання 9), chapter XII. Терміном “інформатизація” позначається впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у військові системи та операції як еквівалент західного терміну “мережецентричні засоби ведення війни”.

¹⁵ Polpetter, K., ‘Towards an integrative C4ISR system: informationization and joint operations in the People’s Liberation Army’, eds R. Kamphausen, D. Lai and A. Scobell, *The PLA at Home and Abroad: Assessing the Operational Capabilities of China’s Military* (US Army War College, Strategic Studies Institute: Carlisle, PA, June 2010).

¹⁶ Див. також: Gill, B. and Huang, C., *China’s Expanding Role in Peacekeeping: Prospects and Policy Implications*, SIPRI Policy Paper no.25 (SIPRI: Stockholm, Nov. 2009).

¹⁷ Див. підрозділ II розділу 6 цього видання, а також: Веземан С.Т., Бромлі М., Веземан П.Д. “Міжнародні поставки озброєнь”. – *Щорічник СІПРІ 2009*, с.290-292.

¹⁸ Medeiros, E. S. et al., *A New Direction for China’s Defense Industry* (RAND Corporation: Santa Monica, CA, 2005); Mulvenon, J. and Tyroler-Cooper, R.S., ‘China’s defense industry on the path of reform’, US-China Economic and Security Review Commission, Oct. 2009, <http://www.uscc.gov/researchpapers/research_archive.php>.

розвиток в інших сферах, наприклад, у військовому літакобудуванні, ґрунтувався переважно на копіюванні імпортованих російських систем. Китай досі залежить від імпорту з Росії окремих підсистем, зокрема авіадвигунів, а також високотехнологічної продукції з Західної Європи¹⁹.

Окремі військові спроможності – зокрема, космічні технології, ракетні системи та засоби ведення кібервійн (*cyberwarfare*) – набули особливого пріоритету як один із напрямів досягнення мети “перемагати в локальних війнах в умовах інформатизації”²⁰. Окремі ракетні системи націлені безпосередньо на Тайвань, інші – призначені для виконання завдань “заборони доступу” та “блокування зони” (*anti-access* та *area-denial*) в рамках асиметричної стратегії, спрямованої на утримання США від втручання в будь-який потенційний конфлікт у Тайванській протоці²¹. Крім того, Китай швидко розбудовує військово-морський потенціал – як надводний, так і підводний. Це робиться для поширення впливу Китаю на Південно-Китайське море та, потенційно, Індійський океан. При цьому, сучасні підводні човни можуть також виконувати завдання “заборони доступу”²². Крім того, інформатизація зумовила відповідні вимоги до підготовки та освіти особового складу²³.

Китай визначає свою економічну, політичну та оборонну стратегію як “мирний розвиток”; ситуація виникнення крупного міждержавного конфлікту в найближчій перспективі розглядається як малоімовірна²⁴. Зокрема, Китай вважає поглиблення міжнародної взаємозалежності “невидимим щитом” від крупних конфліктів²⁵. Китай стверджує, що він ніколи не прагнучиме “гегемонії”, і що розвиток військової сфери здійснюється цілком в інтересах власної оборони. В офіційних заявах мотивами військової модернізації часто називаються боротьба проти “трьох лих”: сепаратизму, тероризму та екстремізму, – а також протидія іншим новим викликам безпеці та участь у миротворчих та антипіратських операціях²⁶.

Задекларована мета модернізації – “перемагати в локальних війнах в умовах інформатизації” – стосується, скоріше за все, потенційного конфлікту зі США з приводу Тайваню, який Китай вважає невід’ємною частиною власної території. США взяли на себе зобов’язання захищати Тайвань і постачати йому зброю; у 2010р. вони повідомили про продаж озброєнь

¹⁹ Веземан та ін. (посилання 17).

²⁰ Chinese State Council (посилання 9), chapter II. Про космічні технології див.: Fisher, R.D., ‘China’s scary space ambitions’, *Wall Street Journal*, 20 Jan. 2010.

²¹ US Department of Defense (DOD), *Military and Security Developments Involving the People’s Republic of China 2010*, Annual report to Congress (DOD: Washington, DC, 2010), pp.29-33.

²² Tran, P., ‘China extends military’s reach’, *Defense News*, 24 May 2010; Polpetter (посилання 15); Lin (посилання 11).

²³ ‘2nd Ld: China’s military forces to be trained for informationized warfare’, *Xinhua*, 5 Mar. 2009.

²⁴ Chinese State Council (посилання 9).

²⁵ Shitting, X. and Junlan, Z., [Seize opportunity of domestic demand stimulation to advance national defense building to new level], *Junshi Jingji Yanjiu*, Dec. 2009, Translation from Chinese, Open Source Center, 9 Feb. 2010.

²⁶ Chinese State Council (посилання 9).

на суму \$6,4 млрд.²⁷ Останніми роками відносини між Китаєм і Тайванем покращилися, а перспективи тривалого миру, на думку Китаю, є позитивними; водночас, модернізація НВА спрямована частково на підготовку до найгіршого розвитку ситуації.

Крім питання Тайваню, мірою зростання військової потужності Китаю, він дедалі наполегливіше висуває претензії на території в Південно-Китайському морі, на які претендують також В'єтнам, Малайзія, Тайвань і Філіппіни; Китай має також територіальний спір з Японією стосовно островів Сенкаку/Дяою²⁸. До того ж, як зростаюча економічна сила, Китай розширив розуміння своїх інтересів і поняття власної безпеки. Зокрема, оскільки економічне зростання зумовлює потребу в енергоносіях, Китай шукає доступ до світових енергетичних ресурсів та інвестування цієї сфери в усьому світі – від Африки до Латинської Америки. Отже, розвиток військово-морського потенціалу призначений також для захисту життєво важливих для Китаю морських комунікацій.

Запевнення Китаю стосовно його миролюбних намірів не завадили США та сусіднім країнам, зокрема Індії та Японії, висловити занепокоєння та відреагувати на зростання його військового потенціалу²⁹. Водночас, нарощування Китаєм військових витрат частково відбиває його власне занепокоєння переважаючою військовою силою США. Провідні китайські генерали пояснюють, що для Китаю зберігати таке серйозне відставання від Заходу у військових технологіях означало б залишатися надмірно уразливим³⁰.

Хоча швидке економічне зростання Китаю допомогло витягти з бідності сотні мільйонів людей, воно супроводжувалося екологічними проблемами, економічною нерівністю та збереженням бідності у значній частині внутрішніх районів країни. Однак, на сьогоднішній день протиріччя між військовими та соціальними витратами пом'якшуються завдяки економічному зростанню, що дозволяє збільшувати і ті, й інші³¹.

IV. Росія

Військові витрати Росії у 2010р. сягнули 1 782 млрд. руб. (\$58,7 млрд.), що в реальних цінах на 1,4% менше, ніж у 2009р., але на 82% більше, ніж у 2001р.

Політику Росії як регіонального лідера можна зрозуміти в контексті її ролі найбільшої країни-спадкоємиці Радянського Союзу, комуністичної країни з централізованою плановою економікою та військовим потенціалом, сумірним зі США. Як вважається, у 1980-х роках військові витрати

²⁷ American Institute in Taiwan, 'U.S. arms sales to Taiwan', Press release, 11 Feb. 2010, <<http://www.ait.org.tw/en/pressrelease-pr1012.html>>.

²⁸ Sutter, R. and Huang, C., 'China-Southeast Asia relations: senior officials visits; South China Sea tensions', *Comparative Connections*, vol.12, no.2 (July 2010), pp.71-72.

²⁹ Див., наприклад: Gienger, V., 'Gates seeks more stable China relations as Pentagon hedges bets', *Bloomberg Businessweek*, 9 Jan. 2011; Japanese Ministry of Defence, 'National defense program guidelines for FY 2011 and beyond', 17 Dec. 2010, <http://www.mod.go.jp/e/d_act/d_policy/national.html>.

³⁰ Ma Xiaotian (Gen.), Deputy Chief of PLA General Staff, reported in Ai Y., Li X. and Wang C., 'China needs to "forge ahead" in defense', *China Daily*, 22 Oct. 2010.

³¹ 'China budget increases social spending', Associated Press, 5 Mar. 2011, <<http://www.cbc.ca/news/world/story/2011/03/05/china-budget.html>>.

СРСР сягали щонайменше 18% національного доходу³². В оборонній промисловості країни працювало близько 10 млн. осіб, на 1990р. лише ЗС налічували 3,393 млн. військовослужбовців³³. Скорочення військових витрат СРСР почалося в 1989р., але до 1992р. Росія, яка тільки-но здобула незалежність, зберегла гіпертрофований військовий потенціал.

У Росії в деяких сферах досі зберігаються ознаки комуністичного минулого. Вона має ринкову економіку, – але зі значним державним впливом. Ця економіка орієнтована переважно на видобуток та експорт природних ресурсів, має слабкий, неконкурентоспроможний промисловий сектор, в якому домінує виробництво військової продукції. Демократія в Росії залишається слабкою, серйозну проблему становить корупція.

У 1990-х роках, під час бурхливого переходу до ринку, російська економіка зазнала суттєвого скорочення. Як наслідок, швидко зменшилися військові витрати: станом на 1998р., вони склали 32% рівня 1992р. і скоротилися з 5,5% до 3,3% ВВП. Швидкого скорочення зазнала також оборонна промисловість. Але після економічної кризи 1998р. економіка Росії почала відроджуватися і з того часу постійно зростає, частково завдяки підвищенню цін на нафту, природний газ і метали – головні експортні товари країни. Це дозволило збільшити військові витрати, які зростали майже в тих самих пропорціях, що й ВВП (таблиця 4.2).

Протягом першого президентського терміну В.Путіна (2000-2004рр.) витрати на національну оборону, до яких належать витрати МО, на ядерні озброєння та деякі інші категорії прямої підтримки ЗС, зросли в реальних цінах, як і ВВП у цілому, приблизно на 60%³⁴. Однак, упродовж його другого президентського терміну (2004-2008рр.) ці витрати відставали від зростання ВВП і зменшилися до 2,5% ВВП. Конфлікт у Грузії в серпні 2008р. спонукав до зміни політики. Реформа та модернізація ЗС стали одними з національних пріоритетів і, попри важкий удар, завданий Росії глобальною фінансовою кризою, у 2009р. витрати на національну оборону в реальних цінах перевищили 3% ВВП³⁵. Бюджетні видатки на національну оборону на 2011-2013рр. заплановано нарощувати темпами, вищими за зростання ВВП; проте, у 2010р. оборонний бюджет скоротився в реальних цінах на 5%, порівняно з 2009р.³⁶

³² Викулов С.Ф. “Теория и практика: в комплексе”. – Военно-экономический журнал “Гыль”, №3, 1993, с.4-5.

³³ Минаев А.В. и др. “Советская военная мощь от Сталина до Горбачева”. – Военный парад: Москва, 1999, с.121.

³⁴ Розрахунки в реальних цінах враховують щорічний дефлятор ВВП. У Росії, за умов швидкого зростання витрат на придбання озброєнь та іншої військової техніки, цей метод дає можливість краще врахувати цінові тренди стосовно товарів, що закуповуються державними органами, ніж індекс споживчих цін (*consumer price index, CPI*), який використовується для обрахунку даних СППРІ в постійних цінах у доларах США, наведених у додатку 4А цього видання. Якщо застосувати *CPI*, то російські військові витрати в реальних цінах у 1999-2004рр. зросли на 86%.

³⁵ Cowan, G. and Petrov, V., ‘Russian defence modernisation “will stay on track” despite crisis’, *Jane’s Defence Weekly*, 25 Mar. 2009, p.13.

³⁶ Cooper, J., ‘Military expenditure in the Russian federal budget, 2010-2013’, Research note, [n.d.], <http://www.sipri.org/research/armaments/milex/publications/unpubl_milex/>.

Таблиця 4.2. Російські військові витрати у 2001р., 2005р. та 2008-2011рр.

Усі дані наведені в поточних цінах.

Рік ^a	Витрати на національну оборону (млрд. руб.)	Витрати на національну оборону у % ВВП ^b	Оцінка СІПРІ військових витрат (млрд. руб.) ^c	Оцінка СІПРІ військових витрат у % ВВП ^b
2011	1 517	3,0
2010	1 277	2,8	1 782	4,0
2009	1 188	3,0	1 693	4,3
2008	1 041	2,5	1 448	3,5
2005	581	2,7	806	3,7
2001	248	2,8	365	4,1

^a Дані за 2001-2010рр. відбивають реальні витрати; дані за 2011р. – бюджетні показники.^b Дані за 2001-2009рр. ґрунтуються на статистичних показниках ВВП Міжнародної фінансової статистики МВФ (*International Finance Statistics*); дані за 2010-2011рр. – на прогнозних показниках Перспектив світової економіки МВФ (*World Economic Outlook*).^c Дані СІПРІ про загальні військові витрати Росії, крім витрат на національну оборону, охоплюють витрати на військові пенсії і воєнізовані формування, оціночні додаткові витрати на військові НДДКР та окремі субсидії, пов'язані з військовою сферою.

Джерела: Додаток 4А цього видання; *Расходы на национальную оборону в 2000-2009гг.:* ежегодное исполнение Федерального бюджета, <<http://www.kremlin.ru/acts>>; *2010г.:* Федеральное Казначейство РФ, Оперативный отчет об исполнении бюджета, 1 января 2011г., <<http://www.goskazna.ru/reports/oi.html>>; *2011г.:* Проект внесенного в Государственную Думу Закона 433091-5 “О Федеральном бюджете”, октябрь 2010г., <<http://asozd2.duma.gov.ru/>>; *ВВП в 2000-2009гг.:* Федеральная служба государственной статистики РФ (Росстат), <<http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat/rosstatsite/main/account/>>.

Через значну чисельність російських ЗС, що складаються переважно з призовників, головними статтями військових витрат є утримання особового складу та експлуатація і технічне обслуговування військової техніки. З часу призначення у 2007р. Міністром оборони А.Сердюкова у ЗС відбувається фундаментальна реструктуризація і модернізація, а їх розміри поступово скорочуються. Чисельність особового складу скорочено з 1,2 до 1 млн. осіб – переважно за рахунок звільнення на пенсію офіцерського складу. Водночас, багато функцій служб тилу виконуються цивільними працівниками або передаються за контрактами зовнішнім постачальникам послуг³⁷. Згідно з наданими ООН даними, 36% витрат МО у 2008р. припадали на особовий склад, 23% – на експлуатацію і обслуговування військової техніки, 23% – на придбання озброєнь і по 9% – на НДДКР і будівництво³⁸. З часом частка закупівель військової техніки поступово зростала, і ця тенденція, схоже, буде утримуватися впродовж наступних кількох років.

Остання Державна програма озброєння, затверджена в жовтні 2006р., передбачала витрати на десятирічний період до 2015р. обсягом 5 трлн. руб. (\$165 млрд.)³⁹. Після конфлікту у Грузії було розроблено проект нової

³⁷ Galeotti, M., ‘Russian reform act’, *Jane’s Defence Weekly*, 29 Sep. 2010, pp.26-31.³⁸ United Nations, Office for Disarmament Affairs, Instrument for Reporting Military Expenditures Database, <<http://disarmament.un.org/Milex.nsf>>.³⁹ Сергеев М. “Сергею Иванову поручили новую организацию”. – *Газета*, 31 июля 2006г., с.9. Річне державне замовлення на придбання нових озброєнь, ремонт, модернізацію та військові НДДКР формується в рамках 10-річної Державної програми озброєння, яка оновлюється кожні п'ять років. Починаючи з 1996р., діяли три програми.

Програми на період до 2020р. Наприкінці 2010р. ця Програма ще не була затверджена, але, схоже, загальна сума витрат МО може скласти 20 трлн. руб. (\$659 млрд.), особливо враховуючи нові зобов'язання повністю переозброїти російські ЗС протягом наступних 10 років⁴⁰. Це вимагатиме збільшення частки військових витрат у ВВП, починаючи з 2012р. (можливо, першого року виконання програми) приблизно до 3,5%.

За видами ЗС, найбільша частка витрат постійно припадала на Сухопутні війська (СВ). У 2005-2008рр. вони отримали в середньому 33% загального обсягу, Військово-морські сили (ВМС) – 18%, Військово-повітряні та протиповітряні сили (ВВС і ППО) – 13%, інші види (головним чином, Стратегічні ракетні війська, відповідальні за підтримання потенціалу наземних міжконтинентальних балістичних ракет) – 17%, центральні тилові та адміністративні служби – 19%⁴¹.

У рамках масштабної реорганізації всієї системи закупівлі озброєнь важливою новиною стало виявлення готовності імпортувати озброєння та військову техніку, які не здатна виробляти національна оборонна промисловість⁴². Найбільш виразним прикладом є рішення придбати у Франції два десантні кораблі-вертольотоносці класу *Mistral* та побудувати ще два такі кораблі на заводі в Санкт-Петербурзі⁴³. Серед іншого імпорту – безпілотні літальні апарати (БЛА) з Ізраїлю і бронемашини з Італії. Проте, задум полягає в тому, щоб не покладатися на імпорт, а швидше розвивати в Росії виробництво військової техніки, що виготовляється іноземними компаніями, на базі спільних підприємств чи ліцензійного виробництва.

У лютому 2010р. була оновлена Воєнна доктрина Росії, в якій планується розвиток російських ЗС⁴⁴. У ній НАТО визнається “небезпекою” – тобто, потенційною, але не наявною загрозою. Ядерна зброя залишається одним із ключових компонентів військового потенціалу Росії, але має застосовуватися лише у відповідь на напад з використанням зброї масового ураження або “коли під загрозу поставлене само існування держави”. Американсько-російський Договір 2010р. про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START*) зумовить ситуацію, коли стратегічний ядерний потенціал Росії упродовж наступних років буде скорочуватися, оскільки ракети радянської доби знімаються з озброєння швидше, ніж вони можуть бути замінені новими системами⁴⁵.

⁴⁰ “Государственная программа вооружения”. – *Красная звезда*, 30 декабря 2010г.

⁴¹ United Nations (посилання 38). Про порівняння останнього радянського періоду з I половиною 1990-х років див.: Cooper, J., ‘The military expenditure of the USSR and the Russian Federation, 1987-97’, *SIPRI Yearbook 1998*.

⁴² Cooper, J., ‘Military procurement in Russia’, eds B. Nygren, C. Vendil Pallin and R. McDermott, *Russian Military Development* (Routledge: Abingdon, forthcoming 2011).

⁴³ Див. розділ IV розділу 6 цього видання.

⁴⁴ Военная доктрина Российской Федерации утверждена Указом Президента от 5 февраля 2010г., <http://news.kremlin.ru/ref_notes/461>. Її аналіз див.: Giles, K., ‘The Military Doctrine of the Russian Federation 2010’, *Research Review*, NATO Defense College, Rome, Feb. 2010, <<http://www.ndc.nato.int/research/series.php?icode=9>>.

⁴⁵ Про ядерні сили Росії див. у підрозділі III розділу 7 цього видання. Про Новий СНО див. у підрозділі II розділу 8 та в додатку А цього видання.

Конфлікт 2008р. у Грузії продемонстрував політичному та військовому керівництву, що ЗС потребують значного оновлення. В новій доктрині визначено, що звичайні сили мають застосовуватися переважно в локальних конфліктах, для ведення бойових дій із захисту кордонів, протидії загрозам внутрішній безпеці та в антитерористичних операціях. У придбанні нових озброєнь пріоритет надається системам розвідки, зв'язку, управління силами та засобами, системам протиповітряної та протикосмічної оборони, бойовим літакам і вертольотам, а також бойовій техніці, що підвищуватиме мобільність військ. Ці пріоритети, можливо, отримають розвиток у новій програмі озброєння і пріоритетності військових витрат до 2020р.

V. Індія

Військові витрати Індії у 2010р., за оцінками, досягали 1 888 млрд. рупій (\$41,3 млрд.), що в реальних цінах на 2,8% менше, ніж у 2009р., але на 54% більше, ніж у 2001р.⁴⁶ Скорочення військових витрат Індії у 2010р. (вперше з 2002р.) відбиває, імовірно, “відновлення балансу” в темпах економічного зростання. В середині 2000-х років щорічне зростання ВВП на 8-9% означало, що військове навантаження знизилося з 3% ВВП у 2001р. до 2,3% у 2007р., але уповільнення економічного зростання у 2008-2009рр. підвищило частку військових витрат у ВВП у 2009р. до 2,8% та, за оцінками, до 2,7% – у 2010р.

Подібно до Китаю, відчутні економічні успіхи зробили Індію регіональною державою з висхідною економікою, яка нарощує глобальні амбіції. Хоч Індія традиційно підтримувала тісні відносини з Росією, останніми роками вона розвиває міцне стратегічне партнерство зі США, зокрема уклала широко-масштабні угоди про співробітництво в галузі цивільної ядерної енергетики та у військовій сфері. Частково це відбиває спроби Індії і США врівноважити вплив Китаю, але Індія, крім того, розглядає партнерство з глобальною наддержавою як підтвердження власної зростаючої ваги у світових справах⁴⁷.

Багато дискусій навколо військових витрат Індії стосуються лише бюджету “оборонних структур” (*defence services*), який охоплює поточні та капітальні витрати на СВ, ВМС і ВПС, а також витрати на НДДКР. Цей бюджет у 2010/2011ф.р. дорівнював 1 473 млрд. рупій (\$32,2 млрд.). Дані СІПРІ стосовно загальних військових витрат Індії охоплюють два додаткових елементи: “оцінки витрат на цивільний сектор оборони” (*‘defence civil estimates’*) та витрати на воєнізовані формування. Оцінки витрат на цивільний сектор оборони охоплюють витрати центрального МО та військові пенсії, що у 2010/2011ф.р. разом склали 284 млрд. рупій (\$6,2 млрд.). Витрати на воєнізовані формування, починаючи з 2001р., зростали особливо швидко та

⁴⁶ Це оціночні дані за календарний 2010р. Передбачені бюджетом військові витрати на 2010/2011ф.р. дорівнювали 1 911 млрд. рупій (\$41,7 млрд.). СІПРІ оцінює витрати впродовж календарного року за припущення рівномірності витрат упродовж усього року.

⁴⁷ Див., наприклад: Indian Embassy in Washington, DC, ‘India-US defense relations’, [n.d.], <<http://www.indianembassy.org/india-us-defense-relations.php>>; ‘India very important strategic partner: US’, *The Hindu*, 13 Feb. 2009.

у 2010/2011ф.р. сягнули 153 млрд. рупій (\$3,3 млрд.) – можливо, частково внаслідок ролі цих сил у боях з маоїстськими повстанцями-наксалітами (*Maoist Naxalite rebels*).

У бюджетних видатках на регулярні ЗС (на види ЗС і цивільний сектор оборони) спостерігаються три помітні тенденції. По-перше, капітальні витрати (на військову техніку та інфраструктуру) стрибнули з 23% загального обсягу у 2003/2004ф.р. до 37% у 2004/2005ф.р. і відтоді залишаються на рівні близько 34%. Ці кошти використовувалися для модернізації ЗС Індії, які озброювалися раніше технікою радянської доби. Крім того, на період до 2015/2016ф.р. планується щорічне збільшення капітальних бюджетних видатків на 10%⁴⁸. По-друге, частка витрат на НДДКР зросла вчетверо – з 1,3% у 2001/2002ф.р. до 5,6% у 2010/2011ф.р. Це відбиває давнє бажання Індії покращити економічні показники слабкої оборонної промисловості за рахунок: підвищення ролі НДДКР; реформування оборонної промисловості в напрямі розширення приватного сектору; отримання закордонних технологій в рамках офсетних угод⁴⁹. По-третє, в капітальних бюджетних видатках суттєво збільшилася частка ВПС; спочатку це відбулося за рахунок СВ, але згодом позначилося й на ВМС, попри потужну політику пріоритетного розвитку флоту. Однак, абсолютний рівень витрат на військово-морські озброєння та техніку швидко збільшився.

Упродовж 2006-2010рр. Індія була найкрупнішим у світі отримувачем основних видів звичайних озброєнь, що відповідало швидким темпам військової модернізації і відбивало нездатність національної промисловості забезпечити її власними силами⁵⁰. Міністр оборони Індії А.К.Ентоні (*A.K.Antony*) у 2009р. заявив, що 70% озброєнь і військової техніки Індія імпортує⁵¹. Починаючи з 2003р., більшу частину імпорту Індії складала авіація, відбиваючи збільшення капітальних витрат на ВПС⁵². Метою їх модернізації є досягнення переваги над Китаєм і Пакистаном у повітряно-космічній та інформаційній сферах за рахунок, зокрема оновлення основних бойових літаків, систем виявлення, радіолокаторів, супутників і БЛА⁵³. У напрямі зміцнення військово-морського потенціалу Індія останніми роками намагається підвищити спроможності діяти у відкритому морі з метою поширення

⁴⁸ Mathew, T., 'No cap on FDI in defence', *New Indian Express*, 8 Apr. 2010; 'India offers huge defence market', *Indian Aviation Civil & Military*, May/June 2010, pp.13-22.

⁴⁹ Див., наприклад: Indian Ministry of Defence (MOD), *Annual Report 2009-2010* (MOD: New Delhi, [2010]); Indian MOD, Department of Defence Production, *Defence Production Policy 2011* (MOD: New Delhi, Jan. 2011); Indian MOD, *Defence Procurement Procedure 2011* (MOD: New Delhi, Dec. 2010). Див. також: Matthew (посилання 48).

⁵⁰ Див. підрозділ III розділу 6 цього видання.

⁵¹ Grevatt, J. 'Indian defence minister urges DRDO to maintain high-tech focus in self-reliance quest', *Jane's Defence Industry*, 23 June 2009.

⁵² База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>. Оцінки СІПРІ обсягів імпорту озброєнь не прямо пов'язані з військовими витратами, оскільки не завжди відбивають реальну ціну, а поставки імпортої техніки не обов'язково збігаються в часі з оплатою.

⁵³ Див. розділ 6 цього видання; 'Indian air force turns 77', *Indian Aviation Civil & Military*, Sep./Oct. 2009, pp.18, 20-21; Sawhney, P. and Wahab, G., 'Building capabilities', *Force* (New Delhi), Oct. 2010.

впливу на акваторію Індійського океану. Була придбана певна військова техніка, спеціально призначена для запобігання і протидії терористичним актам, подібним до нападів у Мумбаї в листопаді 2008р., зокрема обладнання для берегової охорони і транспортні літаки для прискорення дій у відповідь⁵⁴.

Індія не опублікувала жодного комплексного документа, що визначає оборонну або безпекову стратегію, і не видає Білі книги з питань оборони, проте в щорічних звітах МО подаються стислі відомості про політику оборони, а кожен вид ЗС має свою доктрину⁵⁵. На практиці, напрями політики безпеки Індії і, відповідно, її військові витрати значною мірою визначаються кількома нагальними проблемами безпеки. По-перше, залишаються неврегульованими заворушення в Кашмірі та пов'язаний з ними конфлікт з Пакистаном. Крім того, Індія підозрює розвідувальні служби Пакистану в участі в терористичних актах 2008р. в Мумбаї. Хоча військові витрати Індії зараз набагато перевищують пакистанські, сама наявність повстанського руху та потенціал розширення конфлікту означають, що Пакистан і Кашмір залишаються одними з головних об'єктів уваги для індійських ЗС. Уроки нетривалої і безрезультатної “Каргільської війни” (*Kargil war*) 1999р. були одним з чинників, що стимулюють модернізацію військово-повітряних сил Індії та її прагнення впровадити мережецентричні системи⁵⁶. За умов, коли обидві країни володіють ядерною зброєю, Індія вважає неприйнятним варіант тотального нападу на Пакистан у відповідь на його дії. Натомість Індія вирішила нарощувати спроможності завдавати обмежені, швидкі, “розумні” удари, – як сформульовано в її плані від 2004р. зі створення в рамках ЗС невеликих бойових груп, які можуть бути розгорнуті протягом 72 годин⁵⁷.

По-друге, Прем'єр-міністр Індії М.Сінгх (*Manmohan Singh*) назвав найбільшою загрозою безпеці Індії розширення конфлікту з наксалітами за участі маоїстських угруповань, що відбиває економічні та екологічні претензії ряду маргіналізованих груп населення. У 2009р. цей внутрішньодержавний конфлікт за числом загиблих вперше випередив кашмірський⁵⁸.

По-третє, попри тривалий конфлікт з Пакистаном, головним суперником у багатьох аспектах Індія вважає Китай; “китайська загроза” є постійною темою обговорень у колах індійських експертів з питань оборони та закордонної

⁵⁴ Bedi, R., ‘Mumbai attack prompts Indian security spending’, *Jane's Defence Weekly*, 28 Jan. 2009, p.14; ‘India boosts terror defense’, *Defense Technology International*, Jan. 2009, p.10. Слід зазначити, що витрати на берегову охорону не враховані в даних СІПРІ про військові витрати Індії.

⁵⁵ Див., наприклад: Datta, R., ‘An urgent need for national defence policy’, *Political and Defence Weekly* (New Delhi), 9-15 Nov. 2010, pp.17-18.

⁵⁶ ‘India offers huge defense market’ (посилання 48). Про індо-пакистанський конфлікт, “Каргільську війну” з приводу Кашміру див.: Сіболт Т.Б. “Крупні збройні конфлікти”. – *Щорічник СІПРІ 2000*, с.44.

⁵⁷ Див., наприклад: Ladwig, W.C., ‘A cold start for hot wars? The Indian Army's new limited war doctrine’, *International Security*, vol.32, no.3 (winter 2007/2008), pp.158-190.

⁵⁸ База даних Упсальської програми збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program, UCDDP*), <<http://www.ucdp.uu.se/>>. Конфлікт з наксалітами (зазначений в *UCDDP* як внутрішньодержавний, з приводу влади) класифікується як обмежений збройний конфлікт, оскільки в ньому ніколи не було перевищено поріг у 1 000 загиблих внаслідок бойових дій. Див. додаток 2А цього видання.

політики, а також у засобах масової інформації⁵⁹. Між цими двома країнами точаться кілька територіальних суперечок, з яких найбільш помітною є претензія Китаю на більшу частину індійського штату Аруначал Прадеш (*Arunachal Pradesh*); у 2010р. напруженість загострилася, й обидві сторони збільшили угруповання військ у прикордонних районах⁶⁰. Військова модернізація Китаю була такою швидкою, що індійські військові змушені визнати значне відставання Індії за багатьма категоріями озброєнь⁶¹. Індія також розглядає Китай як потенційного суперника в боротьбі за вплив в Індійському океані. Особливі підозри Індії викликані китайськими інвестиціями у виробничі потужності крупних портів Бангладеш, М'янми, Пакистану і Шрі-Ланки – т.зв. “нитки перлин”. Хоча ці портові споруди є цивільними, Індія занепокоєна, що в майбутньому Китай може використати їх для розгортання військово-морських сил⁶². Попри ці проблеми, Уряд Індії намагається знизити напруженість між країнами, що позитивно впливає на двосторонню торгівлю⁶³.

Відносно високий, зростаючий рівень військових витрат Індії виглядає суперечливим для країни, де досі поширена надмірна бідність. У 2005р. в Індії населення з душевим доходом до \$1,25 на день було більше, ніж у країнах Екваторіальної Африки⁶⁴. Індійські неурядові організації (НУО), представники ООН в Індії та інші спостерігачі висловлювалися за переорієнтацію військових витрат на потреби розвитку⁶⁵. Водночас, соціологічні дослідження громадської думки у країні у 2010р. показали, що респонденти відчують загрозу з боку пакистанських та ісламських терористичних угруповань, занепокоєні військовою потужністю Китаю і позитивно ставляться до ЗС Індії як інституту⁶⁶. Отже, високий рівень військових витрат Індії не обов'язково суперечить громадській думці.

VI. Бразилія

У 2010р. військові витрати Бразилії сягнули 59 млрд. реалів (\$33,5 млрд.), тобто зросли на 9,3%, порівняно з 2009р. З 2001р. до 2010р. військові витрати зросли на 30%, або в середньому на 2,9% щороку. Повільне зростання за

⁵⁹ Огляд китайсько-індійських відносин див.: Malone, D. and Mukherjee, R., 'India and China: conflict and cooperation', *Survival*, vol.52, no.1 (Feb./Mar. 2010).

⁶⁰ Bhaumik, S., 'India to deploy 36,000 troops on Chinese border', BBC News, 23 Nov. 2010, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-south-asia-11818840>>; Shukla, A., 'Now, another air force base on the China border', *Business Standard* (New Delhi), 2 Oct. 2010.

⁶¹ Gupta, S., 'Spending stuck, India trails China in firepower', *Indian Express*, 30 Sep. 2010.

⁶² Lamont, J. and Kazmin, A., 'Fear of influence', *Financial Times*, 13 July 2009, p.5.

⁶³ Див., наприклад: 'India and China set \$100bn trade target by 2015', BBC News, 16 Dec. 2010, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-south-asia-12006092>>.

⁶⁴ World Bank (посилання 8), p.92.

⁶⁵ Menon, S., 'India's problem is implementation', *Business Standard* (New Delhi), 19 Oct. 2009; Control Arms Foundation of India, 'Indian civil society challenges international arms manufacturers at DEFEXPO 2010', Press communiqué, 12 Feb. 2010, <http://www.cafi-online.org/press-detail.php?pr_id=27>.

⁶⁶ Pew Research Center, Global Attitudes Project, 'Indians see threat from Pakistan, extremist groups', 20 Oct. 2010, <<http://pewglobal.org/2010/10/20/>>; Pew Research Center, Global Attitudes Project, 'Obama more popular abroad than at home, global image of U.S. continues to benefit', 17 June 2010, <<http://pewglobal.org/2010/06/17/>>, pp.51-55.

десятиріччя пояснюється 20% скороченням оборонного бюджету у 2003р. за президентства Л.Сілви (*Luiz Inácio Lula da Silva*) як частини його програми “нульового голоду”⁶⁷. Хоча це скорочення змінило тенденцію постійного зростання військових витрат від середини 1990-х років на протилежну, але в період 2004-2010рр. військові витрати знову зростали із середньорічними темпами 6,9%. У 2003-2010рр. військові витрати Бразилії постійно трималися на рівні 1,5-1,6% ВВП, тобто їх збільшення відбувалося приблизно пропорційно до економічного зростання. Проте, програма фінансового регулювання, запропонована Президентом Д.Руссефф (*Dilma Rousseff*) на початку 2011р. і спрямована на уповільнення росту ВВП, передбачала скорочення на 27% оборонного бюджету на 2011р.⁶⁸

Виходу Бразилії на провідну позицію у Південній Америці сприяли ряд чинників. Економічні показники країни за останнє десятиріччя, коли зростання ВВП дорівнювало 41%, сприяли піднесенню економіки Бразилії на восьме місце у світі⁶⁹. Бразилія є найбільшою за розмірами країною в Південній Америці та п'ятою у світі⁷⁰. Вона є однією з найстабільніших демократій в регіоні. В найближчому оточенні та за його межами Бразилія веде активну зовнішню політику на засадах регіональної інтеграції і багатосторонніх відносин⁷¹. Прагненню Бразилії до підвищення регіональної і міжнародної ролі відповідає її давнє бажання отримати постійне місце в Раді Безпеки ООН. Той факт, що Бразилія є однією із засновниць “Великої двадцятки” (G20) провідних економічно розвинутих країн і країн, що розвиваються, також забезпечує їй місце серед нових центрів сили⁷².

Дані СІПРІ стосовно військових витрат Бразилії ґрунтуються на законі про бюджет, який щороку ухвалюється Національним Конгресом. У 2010р. 73% оборонного бюджету було спрямовано на утримання особового складу (зарплата та пенсії), а решта 27% – на “поточні та інші види витрат”, зокрема, придбання озброєнь⁷³. На додаток до основного оборонного бюджету на 2010р., МО було виділено 1,5 млрд. реалів (\$853 млн.) з інвестиційного бюджету на удосконалення системи контролю повітряного простору та розвиток інфраструктури аеропортів⁷⁴.

⁶⁷ Про цю програму і скорочення військових витрат Бразилії див.: Шьон Е. та ін. “Військові витрати”. – *Щорічник СІПРІ 2004*, с.324-326.

⁶⁸ Lima, M.S., ‘Governo oficializa corte de R\$ 50 bi no orçamento de 2011’ [Government formalizes cut of R\$50 billion in the 2011 budget], *Folha*, 9 Feb. 2011.

⁶⁹ International Monetary Fund, World Economic Outlook database, Oct. 2010, <<http://www.imf.org/external/ns/cs.aspx?id=28>>.

⁷⁰ United Nations Population Fund (UNFPA), *State of World Population 2010: From Conflict and Crisis to Renewal—Generation of Change* (UNFPA: New York, 2010).

⁷¹ Roett, R., ‘Brazil: an emerging power’, Paper presented at the conference ‘Worldviews of Major and Aspiring Powers: Exploring National Identities’, George Washington University, Sigur Center for Asian Studies, 14 Sep. 2007, p.2, <<http://www.gwu.edu/~sigur/research/worldviews.cfm>>.

⁷² Hurrell, A., ‘Lula’s Brazil: a rising power, but going where?’, *Current History*, vol.107, no.706 (Feb. 2008), p.51.

⁷³ Пріоритет витрат на особовий склад є типовим для всієї Латинської Америки. Про розподіл військових витрат в інших країнах див.: *A Comparative Atlas of Defence in Latin America and Caribbean*, 2010 edn (RESDAL: Buenos Aires, 2010).

⁷⁴ Lei Orçamentária [Budget act], Brazilian Act no. 12.214, 26 Jan. 2010, *Diário Oficial da União* (Brasília), 27 Jan. 2010, pp.1598-1653.

Подібно до інших країн регіону, Бразилія останніми роками започаткувала програму модернізації та вдосконалення ЗС. У рамках Національної стратегії оборони 2008р. проголошено плани нарощування військових спроможностей і національного оборонно-промислового потенціалу шляхом придбання певних озброєнь разом з передачею великого обсягу технологій⁷⁵. Найбільш важливою є угода з Францією (вересень 2009р.) на спорудження чотирьох дизельних підводних човнів класу *Scorpione* і першої у Бразилії атомної субмарини, а також 50 вертольотів *Super Cougar EC725*, які мають вироблятися у Бразилії⁷⁶. Перший підводний човен має надійти до Бразилії у 2017р.⁷⁷ Контракт на підводні човни, за повідомленнями, коштуватиме €6,7 млрд. (\$9,5 млрд.) і має фінансуватися консорціумом банків⁷⁸.

Аналогічна програма – модернізації парку бойових літаків (*FX-2 programme*) – виконується у бразильських ВПС. Хоча вона ініційована ще у 2002р., у 2007р. відбувся її перегляд, а відкритий тендер оголошено у 2008р.⁷⁹ Переможець тендеру та отримувач замовлення вартістю \$2 млрд., що охоплює спільне виробництво певної частини військових літаків у Бразилії (шляхом трансферу технології), мав бути оголошений у 2011р. Однак, запропоноване скорочення бюджету МО на 2011р. може призвести до перенесення термінів цього замовлення. Це скорочення може спричинити також скасування чи затримку інших планів закупівель, зокрема контракту вартістю \$6 млрд. на придбання фрегатів і патрульних суден, а також придбання радіолокаторів, бронемашин і БЛА для створення запропонованої інтегрованої системи охорони кордонів⁸⁰.

Завданням оборонної політики Бразилії є забезпечення реалізації цілей її зовнішньої політики як зростаючої регіональної держави зі значною роллю у глобальних справах. У Національній стратегії оборони 2008р. визначено виклики безпеці Бразилії у XXI ст. в таких ключових стратегічних сферах, як космос, кібернетика, ядерна енергія, захист району Амазонки та нещодавно відкритих родовищ нафти на шельфі⁸¹. Попри розташування Бразилії у відносно мирному регіоні, у стратегії аргументується необхідність забезпечення

⁷⁵ Brazilian Ministry of Defence (MOD), *Êstrategia Nacional de Defesa: Paz e segurança para o Brasil* [National Defence Strategy: peace and security in Brazil] (MOD: Brasília, 17 Dec. 2008). Див. також: Перло-Фрімен С. та ін. «Військові витрати». – *Щорічник СІПРІ 2009*, с.196-198; Холтом П. та ін. «Міжнародні поставки озброєнь». – *Щорічник СІПРІ 2008*, с.267-268.

⁷⁶ Anderson, G. and Jennings, G., 'Brazil signs deal worth EUR6 billion with France', *Jane's Defence Weekly*, 14 Jan. 2009, p.8.

⁷⁷ Fish, T., 'Steel cutting begins for first Brazilian Scorpene', *Jane's Defence Weekly*, 2 June 2010, p.6.

⁷⁸ Barreria, V., 'Brazil puts price tag on its new submarine fleet', *Jane's Defence Weekly*, 26 Aug. 2009, p.12.

⁷⁹ Duarte Villa, R., *Corrida armamentista ou modernizacao de armamentos na America do Sul: estudo comparativo dos gastos militares* [Arms race or arms modernization in South America: comparative study of military expenditures], Estudos e Cenários (Observatório Político Sul-Americano: Rio de Janeiro, Dec. 2008), p.18.

⁸⁰ Lima (посилання 68); 'Brasil reavaliará plan compra barcos de guerra por US\$6.000 millones' [Brazil to reassess \$6 billion warship purchase], *Infolatam*, 24 Jan. 2011, <<http://www.infolatam.com/2011/01/24/brasil-reavaliara-plan-compra-barcos-de-guerra-por-us6-000-millones/>>; 'Exército terá investimento bilionário nas fronteiras' [Army will have to invest heavily in the borders], *Folha*, 9 Jan. 2011.

⁸¹ Перло-Фрімен та ін. (посилання 75); Brazilian Ministry of Defence (посилання 75).

її гідного місця у світі, а також готовності захищатися від потенційних конфліктів⁸². Згадані вище плани Бразилії з придбання озброєнь, очевидно, мають сприяти посиленню спроможності перекидання сил на великі відстані. Крім того, Бразилія прагне розширити глобальну присутність через участь у миротворчих операціях ООН. Зокрема, вона очолює військовий компонент Стабілізаційної Місії ООН у Гаїті (*UN Stabilization Mission in Haiti, MINUSTAH*), де її контингент, станом на грудень 2010р., налічував 2 187 військовослужбовців⁸³.

Імплементация Національної стратегії оборони, можливо, зумовить подальше зростання військових витрат на модернізацію оборонної структури шляхом реорганізації ЗС, реструктуризацію виробництва озброєнь і реформування системи комплектування військ⁸⁴. Ще один напрям реформування передбачає перехід до обов'язкового складання багаторічного бюджету фінансування ЗС з метою покращення в МО і трьох видах ЗС планування та оцінювання ресурсів, потрібних для виконання Національної стратегії оборони⁸⁵.

У напрямі імплементации Національної стратегії оборони Національний Конгрес ухвалив у 2010р. проект реструктуризації ЗС, в якому передбачені, зокрема створення при МО об'єднаного генерального штабу та розробка проекту першої Білої книги з питань оборони⁸⁶. Починаючи з 2012р., кожні чотири роки Уряд повинен подавати до Національного Конгресу інформацію про оборонні стратегію і політику, модернізацію ЗС та економічні ресурси оборонного сектору⁸⁷. Крім того, очікується, що управління закупівлями для ЗС буде здійснюватися новоствореним секретаріатом з питань продукції військового призначення.

Бразилія успішно просувається вперед у прагненні стати регіональним лідером як в економічній, так і військовій сферах. Оскільки реальних воєнних загроз немає, її політика військових витрат зумовлена скоріше питаннями престижу чи статусу, ніж потребами національної оборони. Водночас, скорочення запланованих військових витрат у бюджетах 2003р. і 2011р., разом з підвищенням пріоритетності охорони здоров'я та освіти, свідчать про визнання Урядом гостроти соціальних потреб у країні, яка досі потерпає від крайньої соціальної нерівності.

⁸² Brazilian Ministry of Defence (посилання 75), p.8.

⁸³ United Nations Peacekeeping, 'UN mission's contributions by country', 31 Dec. 2010, <<http://www.un.org/en/peacekeeping/resources/statistics/>>. Див. також розділ 3 та додаток 3А цього видання.

⁸⁴ Brazilian Ministry of Defence (посилання 75), p.5.

⁸⁵ Brazilian Ministry of Defence, 'Palestra do Ministro Nelson Jobim na SAE: "Política de Defesa do Governo Lula"' [Address by Minister Nelson Jobim to the Secretariat of Strategic Affairs: 'the defence policy of the Lula government'], 15 Dec. 2010, <<https://www.defesa.gov.br/index.php/noticias-do-md.html>>.

⁸⁶ Richard, I., 'Lula sanciona lei que cria Estado-Maior da Defesa e dá mais poderes a ministro da pasta' [Lula approves law that creates defence general staff and gives more power to the ministry], Agência Brasil, 25 Aug. 2010, <<http://agenciabrasil.ebc.com.br/noticia/2010-08-25/lula-sanciona-lei-que-cria-estado-maior-da-defesa-e-da-mais-poderes-ministro-da-pasta>>.

⁸⁷ Brazilian Complementary Act no.136 of 25 Aug. 2010, *Diário Oficial da União* (Brasília), 26 Aug. 2010. Про розробку першої Білої книги з питань оборони, започатковану в лютому 2011р., див.: Brazilian Ministry of Defence, 'Livro branco de defesa nacional' [National defence white paper], <<http://livrobranco.defesa.gov.br/>>.

VII. Туреччина

У 2010р. військові витрати Туреччини, за оцінками, сягнули 26,3 млрд. лір (\$17,5 млрд.), тобто зменшилися в реальних цінах на 3%, порівняно з 2009р., і на 11,2% – з 2001р. Частка військових витрат у ВВП також зменшилася – з 3,7% у 2001р. до оціночних 2,4% у 2010р. Попри це зменшення, за обсягом військових витрат у 2010р. Туреччина посіла 15 місце у світі⁸⁸.

Упродовж останніх років Туреччина знову стала важливим гравцем у міжнародній політиці. Її економіка за потужністю посідає восьме місце в Європі та 17 у світі⁸⁹. Після розпаду Оттоманської імперії наприкінці Першої світової війни, зусиллями Президента М.К.Ататюрка (*Mustafa Kemal Atatürk*) Туреччина будувалась як сучасна світська держава. Роль стража державного устрою була відведена військовим, які неодноразово втручались у внутрішню політику Туреччини під приводом загрози світській демократії у країні⁹⁰. Однак, досі залишаючись одними з ключових гравців у політичному житті Туреччини, військові останнім часом користуються дедалі меншим впливом. Починаючи з 2001р., управління ЗС було реформоване, частково у відповідь на рекомендації, отримані під час переговорів про вступ Туреччини до ЄС: зараз ЗС підвітний Великій Національній Асамблеї (турецькому Парламенту), яка отримала повний контроль над оборонним бюджетом і позабюджетним фінансуванням; Раду національної безпеки було перетворено з координаційного органу з виконавчими повноваженнями на дорадчий орган, до складу якого ввійшли цивільні особи⁹¹. Ці реформи, разом зі змінами до Конституції, внесеними у 2010р., та слідством стосовно підготовки державного перевороту, продовжують створювати напруженість між військовими і правлячою Партією справедливості і розвитку (*Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP*), яка прагне зменшити роль військових у політиці⁹².

Традиційно орієнтована на партнерство з ЄС і США, турецька зовнішня політика повільно, але послідовно переорієнтовується на сусідні країни Близького Сходу та Кавказу, особливо з часу приходу до влади *AKP* у 2002р.⁹³ Одним із головних стовпів нової архітектури безпеки є політика “нуль проблем із сусідами”, за допомогою якої Туреччина прагне зміцнити співробітництво в політичних, економічних і безпекових питаннях у найближчому оточенні⁹⁴.

⁸⁸ Див. підрозділ II додатка 4А цього видання.

⁸⁹ International Monetary Fund (посилання 69).

⁹⁰ Taspinar, Ö., *Turkey's Middle East Policies: Between Neo-Ottomanism and Kemalism*, Carnegie Papers no.10 (Carnegie Endowment for International Peace: Washington, DC, Sep. 2008).

⁹¹ Narlı, A.N., ‘Aligning civil-military relations in Turkey: transparency [*sic*] building in defense sector and the EU reforms’, eds E. M. Felberbauer, P. Jureković and P. Pantev, *Transforming National Armed Forces in South East Europe: From the Social to the Military Challenge* (National Defence Academy and Bureau for Security Policy: Vienna, Oct. 2004), pp.164, 166. Див. також: Özcan, G., ‘National Security Council’, ed. Ü.Cizre, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, *Democratic Oversight and Reform of the Security Sector in Turkey* (LIT: Zurich, 2007), pp.41-58.

⁹² Butler, D., ‘Turkish army plot trial to revive tensions’, Reuters, 15 Dec. 2010, <<http://www.reuters.com/article/2010/12/15/us-turkey-sledgehammer-preview-idUSTRE6BE3AU20101215>>.

⁹³ Yılmaz, M. ‘Conceptual framework of Turkish foreign policy in AK Party era’, *Turkish Review*, spring 2010, p.106.

⁹⁴ Davutoğlu, A., ‘Turkey’s zero-problems foreign policy’, *Foreign Policy*, May 2010.

Оцінка СІПРІ військових витрат Туреччини враховує витрати як на ЗС (*Türk Silahlı Kuvvetleri, TSK*), так і на воєнізовані формування – жандармерію і берегову охорону. ЗС Туреччини, з чисельністю приблизно 511 тис. військово-службовців і 378,7 тис. резервістів, є другою за розміром (після США) армією в НАТО⁹⁵. У 2010р. їх бюджет, що виділяється через Міністерство національної оборони (МНО), дорівнював 15,9 млрд. лір (\$10,6 млрд.). Хоча жандармерія і берегова охорона адміністративно підпорядковуються Міністерству внутрішніх справ, насправді вони виконують військові функції. У 2010р. їх бюджети склали, відповідно, 3,77 млрд. лір (\$2,5 млрд.) і 192 млн. лір (\$128 млн.)⁹⁶. Фінансування закупівель озброєнь здійснюється через бюджет ЗС і Фонд підтримки оборонної промисловості (*Defence Industry Support Fund, DISF*). *DISF* – це створений в 1986р. спеціальний фонд, що формується за рахунок податків з продажу бензину, тютюну, алкоголю та легального грального бізнесу. За звітами, з 1986р. до 2008р. в ньому накопичилося \$22 млрд., зокрема \$1,5 млрд. – у 2008р.⁹⁷ У 2010р. витрати через *DISF* сягнули 2,3 млрд. лір (\$1,5 млрд.)⁹⁸.

Крім *DISF*, джерелами наповнення турецького оборонного бюджету є Фонд ЗС (*TSK Güçlendirme Vakfi, TSKGV*), кредити, що покриваються Державним казначейством, фінанси, які надаються командуванням жандармерії і берегової охорони, резервні кошти (*slush funds*) Служби Прем'єр-міністра, а також фінанси для “загонів охорони сіл” – місцевих воєнізованих підрозділів, сформованих спочатку для боротьби з Курдською робітничою партією (*Partiya Karkerên Kurdistan, PKK*)⁹⁹. Ці позабюджетні ресурси, як правило, не підлягають цивільному контролю. Турецькі НУО піддають критиці відсутність прозорості у військових витратах країни та закликають до підвищення доступності даних, зокрема про позабюджетне фінансування¹⁰⁰.

Поточні плани модернізації ЗС, що передбачають підвищення потенціалу національної оборонної промисловості і збільшення витрат на НДДКР і придбання озброєнь, дають привід вважати, що тенденція скорочення обсягів військових витрат Туреччини, яка спостерігається з 2001р., може припинитися¹⁰¹. Дійсно, у грудні 2010р. Велика Національна Асамблея ухвалила збільшення бюджету МНО на 2011р., зокрема підвищення витрат на придбання

⁹⁵ International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance 2010* (Routledge: London, 2010), p.164.

⁹⁶ Public Expenditures Monitoring Platform, Letter to Grand National Assembly of Turkey from coalition of Turkish non-governmental organizations, Mar. 2010, p.17, <http://www.kamuharcamalarini izlemeplatformu.org/index_en.html>.

⁹⁷ Enginsoy, U. and Bekdil, B.E., ‘Turkey needs to boost procurement funds’, *Defense News*, 6 Sep. 2010, p.13; Akça, İ., *Military-Economic Structure in Turkey: Present Situation, Problems, and Solutions* (TESEV: Istanbul, 2010), p.17.

⁹⁸ Public Expenditures Monitoring Platform (посилання 96), p.17.

⁹⁹ Saribrahimoglu, L., ‘Turkish armed forces’, ed. Ü.Cizre (посилання 91), p.82; Public Expenditures Monitoring Platform (посилання 96), pp.10-12.

¹⁰⁰ Public Expenditure Monitoring Platform (посилання 96).

¹⁰¹ Saribrahimoglu, L., ‘Undeterred by financial crisis, Turkish defense companies plan to increase domestic arms production’, *Eurasia Daily Monitor*, 27 Feb. 2009. Про плани модернізації див.: Hen-Tov, E., ‘The political economy of Turkish military modernization’, *Middle East Review of International Affairs*, vol.8, no.4 (Dec. 2004). Про оборонну промисловість Туреччини див. підрозділ VI розділу 5 цього видання.

озброєнь¹⁰². Наступними роками цей тренд продовжиться, оскільки Туреччина починає виплати за поточними та перспективними контрактами на закупівлю озброєнь, у т.ч. дальньої авіації і транспортних літаків, крупних бойових кораблів (зокрема, авіаносця), БЛА, а також бронетранспортерів з посиленням протимінним захистом (*mine-resistant ambush-protected, MRAP*) для потреб внутрішньої безпеки¹⁰³.

Політика Туреччини в галузі безпеки і оборони ґрунтується на двох головних політичних документах: Білій книзі 2000р. з питань оборони та Документі про політику національної оборони (*National Security Policy Document, NSPD*). Біла книга визначає офіційну оборонну політику Туреччини, що ґрунтується на принципі Ататюрка “мир у домі, мир у світі”¹⁰⁴. *NSPD* – яку іноді називають “секретною Конституцією” – “визначає внутрішні та зовнішні загрози безпеці Туреччини та рамкові політичні заходи з уникнення цих загроз”¹⁰⁵. Він переглядається кожні п’ять років, а в 2010р. вперше розглядався групою цивільних. Хоча цей Документ є закритим для громадськості, за повідомленнями, внаслідок його останнього перегляду, згідно з політикою “нуль проблем із сусідами” зі списку критичних загроз національній безпеці Туреччини були вилучені Греція, Іран, Ірак і Росія¹⁰⁶. Головною внутрішньою загрозою національній безпеці продовжує бути внутрішньодержавний конфлікт з *PKK*, хоча з 1999р. його інтенсивність загалом знизилась, особливо після посилення Туреччиною співробітництва з Урядом Іраку¹⁰⁷.

Тенденція останніх років зі скорочення військових витрат Туреччини може пояснюватися реформами в напрямі демократизації ЗС, змінами у сприйнятті Туреччиною загроз після імплементації стратегії “нуль проблем із сусідами” і зниженням інтенсивності конфлікту з *PKK*. Зокрема, під час візиту турецького Прем’єр-міністра до Греції у травні 2010р. глави урядів Туреччини і Греції детально обговорили взаємні скорочення військових витрат¹⁰⁸. З огляду на це, логіка планів масштабної військової модернізації не є очевидною. Якщо закупівлі військової техніки для потреб внутрішньої безпеки великих питань не викликають, то відповідність між нарощуванням спроможностей з перекидання військ та оборонною і зовнішньою політикою Туреччини є досить сумнівною. Вірогідно, військові витрати Туреччини мотивуються скоріше міркуваннями регіонального статусу, ніж реальними потребами безпеки.

¹⁰² Enginsoy, Ü., ‘Turkey to increase arms spending in 2011’, *Hürriyet Daily News*, 10 Jan. 2011.

¹⁰³ База даних СІПІ про поставки озброєнь (посилання 52); Enginsoy (посилання 102).

¹⁰⁴ Turkish Ministry of National Defence (MND), *Defense White Paper 2000* (MND: Ankara, 2000).

¹⁰⁵ Sariibrahimğlu (посилання 99), p.74.

¹⁰⁶ ‘Russia, Iran, Iraq, Greece no longer “national threat” to Turkey’, *Hürriyet Daily News*, 23 Aug. 2010.

¹⁰⁷ Див. додаток 2А цього видання; Migdalovitz, C., *Turkey: Politics of Identity and Power*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R41368 (US Congress, CRS: Washington, DC, 13 Aug. 2010), pp.14-18.

¹⁰⁸ Kambas, M. and Kyriakidou, D., ‘Greek, Turkish PMs meet, discuss defense cuts’, Reuters, 14 May 2010, <<http://www.reuters.com/article/2010/05/14/us-turkey-greece-idUSTRE64D5BN20100514>>.

VIII. Південна Африка

Хоча військові витрати Південної Африки є набагато меншими, ніж інших країн, що розглядаються тут, вони є найбільшими серед країн Екваторіальної Африки. У 2010р. вони дорівнювали 32,9 млрд. рендів (\$4,5 млрд.), тобто склали, за оцінками, 1,2% ВВП. У 2010р. витрати були на 2% нижчими, ніж у 2009р., але, порівняно з 2001р., зросли більш ніж на 22%.

Після падіння режиму апартеїду в 1994р. Південна Африка розвивалась як крупний гравець у сферах економіки, політики, безпеки та дипломатичних відносин в африканському регіоні. Це пов'язане з трьома чинниками. Перший – її економічний профіль як центру торгівлі, товарного виробництва та інвестицій в південній частині Африки. Валовий національний дохід (ВНД) країни у 2008р. склав 29,8% усього ВНД Екваторіальної Африки¹⁰⁹. Другий – її військовий потенціал, з точок зору як військових витрат, так і наявності найрозвинутішої оборонної промисловості в Африці¹¹⁰. Третій – поступово зростаюча роль Південної Африки в багатосторонніх інституціях, зокрема в Південно-Африканському співтоваристві розвитку (*Southern African Development Community, SADC*) та Африканському Союзі (АС). Південна Африка відіграла ефективну роль у розробці та ухваленні у 2000р. Установчого Акта АС та документа Нове партнерство для розвитку Африки (*New Partnership for Africa's Development, NEPAD*) у 2001р.¹¹¹ Крім того, Південна Африка претендує на лідерство в Африці у сферах підтримки прав людини, належного врядування та “африканського ренесансу”, підкреслюючи, що вона була приймаючою країною Світового кубка ФІФА 2010.¹¹²

Починаючи з 2002р., значна частина військових витрат Південної Африки спрямовувалася на Спеціальний оборонний рахунок (*Special Defence Account, SDA*), призначений для придбання озброєнь. Частка *SDA* в загальному обсязі військових витрат поступово зменшилася з 40% у 2002р. до 27% у 2009р. та 18% у 2010р.¹¹³ Високий рівень витрат на придбання озброєнь упродовж останнього десятиріччя підтримувався завдяки Програмі стратегічних оборонних закупівель (*Strategic Defence Procurement, SDP*) обсягом 47,2 млрд. рендів (\$6,4 млрд.) і багаторічній програмі придбання озброєнь, ініційованій в 1999р. з метою трансформації військових спроможностей¹¹⁴.

¹⁰⁹ World Bank (посилання 8), р.34.

¹¹⁰ Про оборонну промисловість Південної Африки див., наприклад: Dunne, J.P., ‘The making of arms in South Africa’, *Economics of Peace and Security Journal*, vol.1, no.1 (Jan. 2006); Wezeman, P.D., ‘South African arms supplies to sub-Saharan Africa’, SIPRI Background Paper, Jan. 2011, <http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=419>.

¹¹¹ Constitutive Act of the African Union, adopted 11 July 2000, entered into force 26 May 2001, <http://www.au.int/en/about/constitutive_act>. Про *NEPAD* див.: NEPAD Planning and Coordination Agency, <<http://www.nepad.org/>>.

¹¹² Constitutive Act of the African Union, adopted 11 July 2000, entered into force 26 May 2001, <http://www.au.int/en/about/constitutive_act>. Про *NEPAD* див.: NEPAD Planning and Coordination Agency, <<http://www.nepad.org/>>.

¹¹³ South African National Treasury, Estimates of national expenditure, 2002-2010, <http://www.treasury.gov.za/documents/national_budget/>.

¹¹⁴ ‘SDP to cost R47.225bn’, DefenceWeb, 25 Jan. 2011, <http://www.defenceweb.co.za/index.php?option=com_content&id=13207>. Про альтернативні оцінки загальної вартості *SDP* див. підрозділ III розділу 1 цього видання.

В початковому варіанті *SDP* передбачалося придбання чотирьох корветів, трьох підводних човнів, 24 учбових літаків, 26 бойових літаків і 30 вертольотів¹¹⁵. В документі Модернізація оборони (*Defence Update*) 2006р. підкреслювалася необхідність більш гнучких, мобільних і здатних до перекидання наземних сил, а також повітряних і морських транспортних засобів¹¹⁶. Найбільш значною зміною в *SDP* було замовлення у 2007р. – відоме також як проєкт *Hoefyster* – 264 бойових машин піхоти вартістю \$1,5 млрд.¹¹⁷ Крім того, в Модернізації оборони зазначається потреба підвищення військових витрат, починаючи з 2011/2012ф.р.¹¹⁸

На військові витрати Південної Африки та її новий геополітичний статус вплинули важливі внутрішні зміни та політичні процеси. По-перше, в новій Конституції 1996р. – побудованій на засадах рівності, поваги до прав людини та суспільного добробуту, – проголошуються зміни, зокрема в характері відносин Південної Африки із сусідами – з протистояння на співробітництво, – внаслідок чого змінюються склад, завдання ЗС та оборонна доктрина¹¹⁹.

По-друге, починаючи із середини 1990-х років, реалізовані ряд пов'язаних з військовою політикою ініціатив, а саме: видані Біла книга з національної оборони 1996р., Оборонний огляд 1998р., Закон про оборону 2002р., Модернізація оборони 2006р., Стратегія побудови перспективної армії Південної Африки до 2020р. (Стратегія-2020) від 2009р.¹²⁰ В Білій книзі та Оборонному огляді містяться вимоги до запровадження всебічного планування розвитку та застосування ЗС, озброєнь, військової техніки та фінансування. Оборонний огляд засвідчив, що попри відсутність для Південної Африки в середньостроковій перспективі значної зовнішньої воєнної загрози, є потреба набуття потенціалу стримування на основі звичайних озброєнь. Це стало підґрунтям для формування *SDP*, хоча зв'язок між висновками Огляду та реальними закупівлями був сумнівним¹²¹. У Модернізації оборони 2006р. визначення та оцінка рівня оборонного потенціалу Південної Африки приведені у відповідність до завдання зовнішньої політики Уряду – активно співпрацювати з миротворчими операціями АС та ООН; у Стратегії-2020, тісно пов'язаній з Модернізацією оборони 2006р., містяться плани створення

¹¹⁵ Докладніше див. підрозділ III розділу 1 цього видання.

¹¹⁶ South African Department of Defence (DOD), *Annual Report FY 2007-2008* (DOD: Pretoria, 2008), pp.2-3.

¹¹⁷ База даних СІПІ про поставки озброєнь (посилання 52); Gibson, E., 'A lucky "horseshoe" for Denel?', *Defense News*, 21 May 2007.

¹¹⁸ South African Department of Defence (посилання 116), p.4.

¹¹⁹ South African Department of Defence (DOD), *White Paper on National Defence for the Republic of South Africa: Defence in a Democracy* (DOD: Pretoria, May 1996), chapter 1, para.4.

¹²⁰ South African Department of Defence (посилання 119); South African Department of Defence (DOD), *South African Defence Review* (DOD: Pretoria, 1998); Defence Act, South African Act no.42 of 2002, assented to 12 Feb. 2003, *Government Gazette* (Pretoria), 20 Feb. 2003; South African DOD, *The Future SA Army Strategy*, Version 1 (DOD: Pretoria, Jan. 2009).

¹²¹ South African Department of Defence, *South African Defence Review* (посилання 120), chapter 8, para.73; Feinstein, A., *After the Party: Corruption, the ANC and South Africa's Uncertain Future* (Verso: London, 2009); розділ 1 цього видання.

трьох піхотних батальйонів і трьох інженерних дивізіонів для зовнішнього розгортання, а також трьох стрілецьких рот та одного змішаного інженерного дивізіону для розгортання всередині країни¹²².

Третій чинник, що впливає на військові витрати Південної Африки, – започаткована 2007р. політика узгодження військових спроможностей із завданнями зовнішньої політики країни: налагодження регіонального військового співробітництва, участь у миротворчих операціях і розгортання військових аташатів¹²³. До 2007р. дипломатичні представники Південної Африки з питань оборони були присутніми в 31 країні¹²⁴. Вона брала участь у трьох з чотирьох миротворчих операціях під егідою АС, станом на грудень 2010р., мала у складі операцій ООН військовий контингент з 2 005 осіб¹²⁵. Ця політика оборонної дипломатії підкреслює прагнення Південної Африки набути постійного членства в Раді Безпеки ООН¹²⁶.

Водночас, обсяг і спрямованість військових витрат Південної Африки виявляються суперечливими, з огляду на численні розбіжності у внутрішніх пріоритетах, особливо стосовно боротьби з бідністю, безробіттям і значною соціальною нерівністю, з ВІЛ/СНІДом, незадовільним житловим забезпеченням¹²⁷. Дуже спірними є закупівлі в рамках *SDP*, пов'язані переважно із завданнями зовнішнього стримування та перекидання сил. Вони спричинили дисбаланс в оборонному бюджеті, перешкоджаючи виконанню невідкладних оперативних завдань Національними силами оборони Південної Африки (*South African National Defence Force, SANDF*) – забезпеченню миротворчої діяльності і внутрішньої безпеки – за умов, коли високі рівні насильницької злочинності зумовили потребу застосування в операціях із забезпечення внутрішньої безпеки разом з поліцейськими силами сил *SANDF*¹²⁸. Водночас, реалізація *SDP* супроводжувалася корупцією, до якої були причетні кілька високопоставлених військових, міністри та лідери правлячого Африканського Національного Конгресу. Це свідчить, що Південна Африка не є винятком із багатьох країн Африки, де поширеною є практика неналежного планування оборонного бюджету, закупівель, демократичного контролю та поганого управління ресурсами¹²⁹.

¹²² Kruys, G.P. H., *South African Army Priorities and Roles in the Early 21st Century*, University of Pretoria, Institute for Strategic Studies (ISSUP) Bulletin no. 3/2009 (ISSUP: Pretoria, Apr. 2009), p.4; South African Department of Defence (посилання 116), pp.xi-xiii.

¹²³ South African Department of Defence (посилання 116), pp.1-2.

¹²⁴ Lekota, M., Minister of Defence, Defence budget speech, South African National Assembly, 27 Mar. 2007, <<http://www.info.gov.za/speeches/2007/07032717151001.htm>>.

¹²⁵ SIPRI Multilateral Peace Operations Database, <<http://www.sipri.org/databases/pko/>>. Про миротворчу діяльність Південної Африки див. розділ 3 та додаток 3А цього видання.

¹²⁶ Neethling, T., 'Military spending, socio-economic challenges and foreign policy demands: Appraising South Africa's predicament', *African Security Review*, vol.15, no.4 (2006), p.69.

¹²⁷ World Bank (посилання 8), pp.80-142.

¹²⁸ Elowson, C., *Clouds at the Horizon? Security Challenges in South Africa's Post-transition Period*, User Report (Swedish Defence Research Agency, FOI: Stockholm, Mar. 2009). Про злочинність і конфлікти див.: Степанова К. "Збройні конфлікти, злочинність і кримінальне насильство". – *Щорічник СІПРІ 2010*, с.33-57.

¹²⁹ Omotoogun, W. and Hutchful, E. (eds), SIPRI, *Budgeting for the Military Sector in Africa: The Processes and Mechanisms of Control* (Oxford University Press: Oxford, 2006), p.6.

IX. Висновки

У 2010р. світові військові витрати продовжували зростати, хоча й набагато повільніше, ніж попередніми роками. Поточні наслідки глобальної економічної рецесії сповільнили чи зупинили їх зростання в Азії та Європі, але в Африці та Південній Америці продовжилося їх значне зростання. В загальносвітовому зростанні знову найбільшою в реальних цінах була частка Сполучених Штатів.

Упродовж останнього десятиріччя тенденція глобального зростання військових витрат продовжувалася як у США, які залишаються лідером, так і в багатьох державах - нових (або що відновлюються) регіональних центрах сили, зокрема у Бразилії, Індії, Китаї, Південній Африці, Росії і Туреччині. Усі ці країни, крім Туреччини, значно збільшили військові витрати у 2001-2010рр.

Кожна з цих країн має власні причини підвищення військових витрат. Одним з ключових визначальних чинників була економіка, причому темпи збільшення військових витрат залишалися пропорційними темпам економічного зростання чи нижчими за них. Таким чином, значний рівень економічного зростання Китаю дозволив йому збільшити військові витрати набагато вищими темпами, тоді як інші країни вдалися до модернізації ЗС з метою забезпечення відповідності між їх зростаючою економікою та політичною роллю. Збільшення військових витрат зумовлює вартість упущеної вигоди як можливості альтернативного використання коштів – наприклад, для задоволення соціальних і науково-виробничих потреб. Це питання є особливо гострим і суперечливим для Бразилії, Індії та Південної Африки, які є демократичними країнами з високим рівнем бідності та соціальної нерівності.

Іншими ключовими чинниками, що впливали на обсяги військових витрат, були інтенсивність триваючих конфліктів, безпосередні загрози безпеці та відносини із сусідніми країнами, зокрема Кашмірський конфлікт в Індії та відносини Туреччини з Грецією.

Більшість згаданих вище держав прагнуть набути статусу глобального чи регіонального лідера – в економічному, політичному та дипломатичному аспектах, – ключовим елементом якого є сучасні потужні ЗС, здатні чинити вплив на оточення. Бразилія, Індія, Китай, Південна Африка та Туреччина прагнуть зміцнити військові морські та повітряні спроможності з перекидання сил на значні відстані, тоді як Росія намагається повернути собі статус домінуючої військової сили на території колишнього Радянського Союзу. Водночас, пріоритетом для всіх шести країн є розвиток національної оборонної промисловості, здатної зменшити залежність від імпорту під час модернізації ЗС¹³⁰.

Для окремих країн бажання зміцнити військовий потенціал відбиває побоювання наслідків відставання у військових технологіях для безпеки і статусу лідера. Як Китай, так і Росія занепокоєні військовим домінуванням і технологічною перевагою США, тоді як для Індії однією з найбільших загроз є

¹³⁰ Див. підрозділ III розділу 5 цього видання.

швидка модернізація Китаю. Для Бразилії, Південної Африки та Туреччини, які не мають жодних реальних чи уявних загроз або перспектив застосування сучасних систем озброєнь, військова сила, здається, є елементом престижу.

Швидка модернізація ЗС, зокрема в Азії, хоч і не загрожує поки що перетворенням на гонку озброєнь, певною мірою є проявом класичної дилеми безпеки¹³¹. Мотивом нарощування військового потенціалу Китаю є, частково, відчуття вразливості з боку США, але сам Китай є джерелом аналогічного занепокоєння для своїх сусідів, зокрема Індії. В будь-якому випадку, урочисті запевнення в мирних намірах мало кого переконують, і досить реальною є небезпека “самореалізації” пророцтв стосовно гонки озброєнь і неминучого суперництва.

¹³¹ Про військову модернізацію в Азії див., наприклад: *Asian Perspective*, vol.33, no.4, Special issue on the arms race in North East Asia (2009). Крім Індії і Китаю, азійськими країнами, що досягли суттєвих успіхів у модернізації збройних сил, є В'єтнам, Південна Корея, Таїланд, Філіппіни та Японія.

Додаток 4А. Дані про військові витрати у 2001-2010рр.

СЕМ ПЕРЛО-ФРИМЕН, ОЛАВЕЙЛ ІСМАЙЛ, НОЕЛ КЕЛЛІ,
ЕЛІЗАБЕТ ШЬОН, КАРИНА СОЛМІРАНО*

I. Вступ

У цьому додатку наведені останні дані СІПРІ про військові витрати впродовж 2001-2010рр. Головні регіональні тенденції і тенденції у країнах з найвищим рівнем військових витрат окреслені в підрозділі II. У підрозділі III обговорюються найкращі способи оцінки військових витрат Китаю. В підрозділі IV пояснюються джерела та методи збору даних, а також наводяться таблиці з даними за 2001-2010рр.

II. Регіональні тенденції і країни з найбільшим рівнем військових витрат

У візках 4А.1-4А.6 окреслені тенденції військових витрат на світовому рівні, на американському континенті, в Африці, Азії та Океанії, Європі та на Близькому Сході. З наведених даних видно, що глобальна фінансова та економічна криза 2008р. починає впливати на світові військові витрати – з відповідною регіональною специфікою. Регіонами та субрегіонами, де військові витрати у 2010р. зростали найшвидше, є Південна Америка (5,8%), Африка (5,2%) та Океанія (4,1%). Проте, якщо взяти разом Азію та Океанію, то зростання становило б лише 1,4%, що є одними з найнижчих показників за останні роки; зокрема, в Європі рівень військових витрат зменшився на 2,8%. Зміни у військових витратах в Європі та Азії відбивають відстрочені наслідки впливу економічної кризи: в Європі – зосередження зусиль урядів на боротьбі з бюджетним дефіцитом, а в Азії – пристосування до уповільнення економічного зростання під час кризи.

* Автори висловлюють подяку за сприяння в отриманні даних про військові витрати, оцінки та рекомендації Джуліану Куперу (*Julian Cooper*, Centre for Russian and East European Studies, University of Birmingham), Давіду Дарчіашвілі (*David Darchiashvili*, Center for Civil-Military Relations and Security Studies, Tbilisi), Дімітару Дімітрову (*Dimitar Dimitrov*, University of National and World Economy, Sofia), Паулю Дунну (*Paul Dunne*, University of the West of England, Bristol), Ініго Гевара-і-Мояно (*Inigo Guevara y Moyano*, Colectivo de Analisis de la Seguridad con Democracia, Queretaro), Ідувіні Хернандес (*Iduvina Hernandez*, Asociacion para el estudio y la promocion de la seguridad en democracia, Guatemala City), Назіру Камалю (*Nazir Kamal*, United Nations, New York), Павану Наїру (*Pavan Nair*, Jagruti Seva Sanstha, Pune), Еліні Нур (*Elina Noor*, Institute of Strategic and International Studies Malaysia, Kuala Lumpur), Пере Ортезі (*Pere Ortega*, Centre d'Estudis per la Pau J.M.Delas, Barcelona), Тамарі Патарая (*Tamara Pataraya*, Caucasus Institute for Peace, Democracy and Development, Tbilisi), Томасу Шітцу (*Thomas Scheetz*, Lincoln University College, Buenos Aires), Рону Сміту (*Ron Smith*, Birkbeck College, London) та Озрену Зунеку (*Ozren Zunes*, University of Zagreb).

У 2010р. на 15 країн з найвищим рівнем військових витрат разом припадало 82% світового обсягу, при цьому частка країн першої п'ятірки (*Top 5*) становила 61% (таблиця 4А.1). Найбільші витрати припадали на США – 43%, зі значним відривом від Китаю, який посів друге місце і, своєю чергою, витратив удвічі більше за Велику Британію, що посіла третє місце. Вперше з 2007р. до *Top 15* у 2010р. ввійшла нова країна – Туреччина, яка змінила Іспанію завдяки, зокрема, підвищенню курсу ліри до долара США та попри невелике зменшення в реальних цінах власних витрат. У всьому іншому зміни в рейтинговому переліку були незначними: лише європейські країни демонстрували тенденцію переміщення до нижчих сходинок, тоді як окремі країни, що розвиваються, – навпаки.

Врїзка 4А.1. Світові тенденції військових витрат у 2010р.

- Загальносвітові військові витрати у 2010р. оцінюються в \$1 630 млрд. (у поточних цінах).
- Зростання витрат у реальних цінах становить 1,3% – порівняно з 2009р., і 50% – з 2001р.
- У загальному зростанні світових військових витрат на \$19,6 млрд. (у постійних цінах 2009р.) \$18,5 млрд. припадає на США, де витрати в реальних цінах збільшилися на 2,8%.
- Військові витрати в решті країн світу (тобто, за винятком США) в реальних цінах збільшилися у 2010р. на 0,1%.
- Регіоном (субрегіоном) з найвищим темпом зростання в реальних цінах у 2010р. була Південна Америка (5,8%).
- Військові витрати у 2010р. зменшилися лише в одному регіоні – в Європі на 2,8% в реальних цінах. Падіння спостерігалось також у двох субрегіонах – у Центральній і Південній Азії.
- Вплив глобальної фінансової кризи та економічної рецесії на світові військові витрати почав відчуватися у 2010р. у вигляді їх зменшення або уповільнення зростання в кількох регіонах.

На відміну від 2009р., коли всі (крім двох) країни з *Top 15* збільшили свої військові витрати, у 2010р. вісім країн з *Top 15* ці витрати скоротили. Індія, Південна Корея, Росія і Велика Британія змінили у 2010р. – принаймні, тимчасово – тривалу тенденцію збільшення військових витрат на протилежну, а у Франції, Німеччині, Італії і Туреччині продовжилася тенденція скорочення витрат. Зростання витрат у США та Китаї – хоча досі значне – було, проте, нижчим, порівняно з останніми роками. Це стало наслідком, зокрема відстроченого впливу економічної кризи, яка, хоч і не призвела до значних скорочень військових витрат, але спричинила принаймні паузу в їх швидкому зростанні, оскільки країни вдалися до скорочення бюджетного дефіциту або узгодження витрат з уповільненими темпами економічного зростання. Проте, Австралія, Бразилія, Канада та Саудівська Аравія продовжили тенденції останнього часу, продемонструвавши суттєве зростання, а Японія змінила тренд, дещо додавши у витратах.

Частки військових витрат у ВВП (військове навантаження) у країнах з їх найвищим рівнем значно різняться – від 1,0% (Японія) до 10,4% (Саудівська

Таблиця 4А.1. 15 країн з найвищим рівнем військових витрат у 2010р.

Дані про витрати наведені в доларах США в поточних цінах за ринковим валютним курсом. Країни розташовані згідно з обсягом військових витрат, розрахованим із застосуванням ринкових валютних курсів (РВК, *market exchange rates, MER*). Крім того, наведено й величини, розраховані за показниками паритетів купівельної спроможності (ПКС, *purchasing power parity, PPP*).

Місце	Країна	Витрати (\$ млрд., РВК)	Зміни у 2001-2010рр. (%)	% ВВП (оцінка) ^а	Світова частка (%)	Витрати (\$ млрд., ПКС) ^б
1	США	698	81,3	4,8	43	698
2	Китай	[119]	189,0	[2,1]	[7,3]	[210]
3	Велика Британія	59,6	21,9	2,7	3,7	57,6
4	Франція	59,3	3,3	2,3	3,6	49,8
5	Росія	[58,7]	82,4	[4,0]	[3,6]	[88,2]
Разом Top 5		995			61	
6	Японія	54,5	-1,7	1,0	3,3	43,6
7	Саудівська Аравія ^с	45,2	63,0	10,4	2,8	64,6
8	Німеччина	[45,2]	-2,7	[1,3]	[2,8]	[40,0]
9	Індія	41,3	54,3	2,7	2,5	116
10	Італія	[37,0]	-5,8	[1,8]	[2,3]	[32,2]
Разом Top 10		1 218			75	
11	Бразилія	33,5	29,6	1,6	2,1	36,2
12	Південна Корея	27,6	45,2	2,8	1,7	40,8
13	Австралія	24,0	48,9	2,0	1,5	17,3
14	Канада	[22,8]	51,8	[1,5]	[1,4]	[19,4]
15	Туреччина	[17,5]	-12,2	[2,4]	[1,1]	[23,9]
Разом Top 15		1 344			82	
Загалом у світі		1 630	50,3	2,6	100	

[] – оцінки.

^а Дані стосовно національних військових витрат як частки ВВП ґрунтуються на оцінках ВВП за 2010р., взятими з видання МВФ *World Economic Outlook*, жовтень 2010р.

^б Дані стосовно військових витрат за показниками ПКС є оцінками, обчисленими як співвідношення ПКС до прогнозних показників ВВП за 2010р., розрахованих за РВК, взятих з *World Economic Outlook* МВФ (тобто для отримання оцінки за показниками ПКС необхідно величину військових витрат, обчислену за РВК, помножити на величину РВК).

^с Дані стосовно Саудівської Аравії охоплюють витрати на підтримання громадського порядку та безпеки, тому можуть бути трохи завищеними.

Джерела: База даних СІПРІ про військові витрати, <<http://www.sipri.org/databases/milex/>>; International Monetary Fund, *World Economic Outlook* database, Oct. 2010, <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/weodata/index.aspx>>.

Аравія). Водночас, лише в чотирьох країнах з *Top 15* – Південній Кореї, Росії, Саудівській Аравії і США – військове навантаження перевищило середній рівень у 2,6%.

Рейтинги, зазначені вище, стосуються величин військових витрат, конвертованих у долари США за РВК, які визначаються співвідношенням пропозиції і попиту на валюти, що використовуються в міжнародних транзакціях, і не завжди точно відбивають цінову різницю між країнами.

Альтернативою є використання порівняльних показників ПКС на основі ВВП, які дають можливість згладити цінову різницю та отримати показник реальної купівельної спроможності ВВП у кожній країні. Дані військових витрат, конвертовані за показниками ПКС, наведені у правій колонці таблиці 4А.1.

Врїзка 4А.2. Тенденції військових витрат в Африці у 2010р.

- Загальні військові витрати в Африці у 2010р. становили приблизно \$30,1 млрд. (\$10,6 млрд. – у Північній Африці та \$19,5 млрд. – в Екваторіальній Африці).
- Витрати у 2010р. зросли в реальних цінах на 5,2% – порівняно з 2009р. (на 5,6% – в Північній Африці та на 4,9% – в Екваторіальній) і на 64% – порівняно з 2001р. (на 69% – в Північній Африці та на 61% – в Екваторіальній).
- Чотири з п'яти країн з найвищим рівнем військових витрат на континенті – Алжир, Ангола, Марокко та Нігерія – забезпечили більшу частину зростання, а витрати п'ятої країни – Південної Африки – в реальних цінах дещо зменшилися.
- Тенденція в Африці визначалася переважно зростанням витрат в Анголі – на 19% (або на \$609 млн. у цінах 2009р.). Це частково було нівельовано черговим значним зменшенням витрат у Чаді, викликаним падінням цін на нафту у 2008р.
- Зростання витрат в Алжирі, Анголі та Нігерії і скорочення в Чаді були зумовлені відповідними тенденціями в доходах від нафти та газу.

Примітка: оцінки витрат в Африці та її субрегіонах у 2010р. є приблизними через брак даних стосовно деяких країн.

Врїзка 4А.3. Тенденції військових витрат в Америці у 2010р.

- Загальні військові витрати на американському континенті у 2010р. склали \$791 млрд. (\$6,5 млрд. – у Центральній Америці та Карибському басейні, \$721 млрд. – у Північній Америці, \$63,3 млрд. – у Південній Америці).
- Витрати у 2010р. зросли в реальних цінах на 3,0% – порівняно з 2009р. (на 1,9% – у Центральній Америці та Карибському басейні, на 2,8% – у Північній Америці, на 5,8% – у Південній Америці) та на 76% – порівняно з 2001р. (на 28% – у Центральній Америці та Карибському басейні, на 80% – у Північній Америці, на 42% – у Південній Америці).
- Головна частка зростання в реальних цінах у Південній Америці (на \$3,0 млрд.) припадає на Бразилію, де витрати зросли на 9,3% (або на \$2,4 млрд. у цінах 2009р.).
- Водночас, значне зростання відбулося в семи з 10 країн Південної Америки, стосовно яких надано дані. Найбільше зростання у відносних величинах відбулося в Парагваї (16%) і Перу (16%).
- Як і в 2009р., найбільше зниження у відносних величинах відбулось у Венесуелі, де витрати зменшилися на 27%. Зменшили витрати також Болівія та Уругвай.

Хоча перелік країн *Top 15* у 2010р. не залежав від способу підрахунку – за РВК чи ПКС, – але всередині переліку обчислення витрат за ПКС дає іншу картину рейтингів¹. США та Китай в обох випадках посідають дві верхні сходинки, але співвідношення між їх військовими витратами за ПКС становить 3,3:1, тоді як за РВК – 5,9:1. Наступні три сходинки в рейтингу за ПКС посідають Індія, Росія і Саудівська Аравія. Загалом, наслідком застосування ПКС є збільшення відносного обсягу витрат країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою.

У загальній калькуляції цін показники ПКС мають певні переваги перед РВК; за їх допомогою можна успішно вимірювати альтернативний обсяг товарів і послуг, який можна було б отримати всередині певної країни, за умов спрямування військових витрат на інші цілі. Проте, вони не є кращим за РВК мірилом витрат на товари та послуги військового призначення, зокрема

¹ Якщо витрати обчислювати за ПКС, то Іран майже напевно мав би потрапити до *Top 15* на місце Австралії, але дані про військові витрати Ірану за 2010р. не були надані.

Врїзка 4А.4. Тенденції військових витрат в Азії та Океанії у 2010р.

- Загальні військові витрати в Азії та Океанії у 2010р. становили \$317 млрд. (\$52,1 млрд. – у Центральній і Південній Азії, \$211 млрд. – у Східній Азії, \$25,7 млрд. – в Океанії, \$28,7 млрд. – у Південно-Східній Азії).
- Витрати у 2010р. зросли в реальних цінах на 1,4% – порівняно з 2009р. (зменшення на 2,2% в Центральній і Південній Азії, зростання на 2,1% у Східній Азії, 4,2% – в Океанії, на 0,7% – в Південно-Східній Азії) і на 64% – порівняно з 2001р. (на 50% – в Центральній і Південній Азії, на 70% – у Східній Азії, на 46% – в Океанії, на 60% – у Південно-Східній Азії).
- Темпи зростання в регіоні в цілому та в субрегіонах Азії у 2010р. були значно повільнішими, ніж попередніми роками, а падіння в Центральній і Південній Азії відбулося вперше за 10 років. Найбільше абсолютне зростання у 2010р. відбулося в Китаї (на \$4,2 млрд. у цінах 2009р.) та Індонезії (на \$1,3 млрд.); найбільше абсолютне зменшення – в Індії (на \$1,0 млрд.).
- Найбільше зростання у відносних величинах зафіксовано в Індонезії (28%), Монголії (26%), на Філіппінах (12%) і в Бангладеш (11%); найбільше зменшення – в Тимор-Лешті (51%), Шрі-Ланці (14%) та Таїланді (12%).

на сучасні військові технології. Наприклад, військові витрати Індії за ПКС є вдвічі більшими, ніж Великої Британії чи Франції, але небагато експертів можуть припустити, що Індія купує військових ресурсів удвічі більше, ніж провідні європейські держави. Насправді, дані про військові витрати, якими б порівняльними показниками не користуватися, не є безпосереднім мірилом військового потенціалу, оскільки його оцінка залежить також від таких чинників, як ціни, ефективність промисловості, військова організація і доктрина, а також здатність до запровадження технологій. До того ж, показники ПКС, як оцінки, є менш надійними, ніж РВК. Через це, для конвертації даних про військові витрати в долари США СІПРІ, попри певні обмеження, застосовує РВК як найпростіший і найбільш об'єктивний засіб міжнародного порівняння рівнів військових витрат².

III. Прогнози стосовно військових витрат Китаю

Оцінюючи військові витрати Китаю, СІПРІ намагався врахувати витрати не лише з офіційного оборонного бюджету, але й з ряду інших джерел: з інших міністерств (окремі дані яких є відкритими, деякі – ні), місцевих органів влади та внутрішніх джерел Народно-визвольної армії (НВА).

Оцінка СІПРІ військових витрат Китаю базується на методології, яка використовувалася в роботі Ш.Вонга (*Shaoguang Wang*), опублікованій в *Щорічнику СІПРІ 1999*³. Наразі СІПРІ оновив оцінки стосовно Китаю за 1997-2010рр., використавши дані з різних випусків Щорічника державних фінансів Китаю, Щорічника статистики Китаю та інших офіційних видань, дотримуючись водночас ключових положень методологічного підходу Ш.Вонга.

² Про міжнародні порівняння, конвертацію валют і застосування ПКС див.: Вод М. "Міжнародне порівняння військових витрат: питання і проблеми розрахунків з використанням паритету купівельної спроможності". – *Щорічник СІПРІ 2006*.

³ Wang, S., 'The military expenditure of China, 1989-98', *SIPRI Yearbook 1999*.

Врізка 4А.5. Тенденції військових витрат у Європі у 2010р.

- Загальний обсяг військових витрат у 2010р. склав \$382 млрд. (\$65,5 млрд. – у Східній Європі та \$316 млрд. – у Західній і Центральній Європі).
- Витрати у 2010р. в реальних цінах зменшилися на 2,8% – порівняно з 2009р. (на 1,3% – у Східній Європі та на 3,0% – у Західній і Центральній Європі), але, порівняно з 2001р., зросли на 11,9% (на 88% – у Східній Європі та на 4,1% – у Західній і Центральній Європі).
- Зменшення витрат свідчить про початок впливу глобальної фінансової та економічної кризи.
- Якщо в більшості країн з переліку *Top-15* відбулося відносно незначне скорочення, то в багатьох невеликих країнах Центральної і Східної Європи воно було суттєвим: Болгарія – 28%, Латвія – 26%, Грузія – 25%, Молдова – 24% та Естонія – 23%. Витрати в Албанії, Греції, Угорщині, Литві і Словаччині також зменшилися на більш ніж 10%.
- У 2011р. та наступними роками очікується подальше зменшення витрат у більшості країн Західної і Центральної Європи, хоч у країнах з найвищим рівнем військових витрат скорочення залишиться скоріше помірним.

Врізка 4А.6. Тенденції військових витрат на Близькому Сході у 2010р.

- Загальний обсяг військових витрат на Близькому Сході у 2010р. склав \$111 млрд.
- Витрати у 2010р. в реальних цінах зросли на 2,5% – порівняно з 2009р., і на 35% – порівняно з 2001р.
- Вищі темпи зростання з 2001р. припадають на період 2002-2007рр., і з того часу витрати змінилися не набагато.
- Найбільше зростання у 2010р. в абсолютних величинах спостерігалось в Саудівській Аравії (\$1,6 млрд. у цінах 2009р.), а у відносних – в Іраку (12%) та Лівані (9,7%). Найбільше зменшення відбулося в Омані (9,8%).
- Оцінки військових витрат у регіоні у 2009р. і 2010р. є досить неточними через брак даних стосовно деяких країн.
- Найбільш важливою країною, даних стосовно якої за 2009-2010рр. немає, є Іран. Згідно з повідомленнями у ЗМІ, бюджет ЗС Ірану збільшився на 20%, або до 90 трлн. ріалів (\$9 млрд.), тоді як бюджет Корпусу Стражів Ісламської Революції (Корпусу Революційної Гвардії, *Revolutionary Guard Corps*) сягнув 58 млрд. ріалів (\$5,8 млрд.). Проте, СППІ не вдалося перевірити ці дані чи порівняти їх з попередніми даними з інших джерел.

Це дозволило замінити колишні оціночні дані стосовно окремих аспектів загального обсягу військових витрат Китаю поточними даними та вдосконалити деякі інші оцінки. Проте, попередні методологія визначення статтей, що враховуються в загальному обсязі, та підхід до оцінки статтей, про які реальних даних немає, залишилися переважно незмінними.

Зроблені перерахунки призвели до невеликого, але важливого підвищення оцінок СППІ стосовно військових витрат Китаю – головним чином, завдяки системному врахуванню витрат місцевої влади на потреби НВА і збільшенню оцінок позабюджетних витрат на НДДКР.

Нижче наведені сім статей витрат, які не належать до офіційного оборонного бюджету, але враховані в сумарній оцінці⁴.

1. *Витрати центральних і місцевих органів влади на воєнізовані підрозділи Народної озброєної поліції (People's Armed Police, PAP)*. У розрахунках до 2008р. використовувались офіційні дані; в розрахунках за 2009-2010рр. припускається, що ця величина мала зростати пропорційно збільшенню офіційного оборонного бюджету.

2. *Виплати військовослужбовцям з бюджету Міністерства внутрішніх справ у зв'язку з демобілізацією і виходом у відставку*. Ці дані оцінюються подібно до пункту 1.

3. *Субсидії оборонній промисловості*. Ш.Вонг використовував офіційні дані для оцінки “субсидій продуктивно збитковим галузям”, але наразі такі дані не виокремлюються. Тому ця величина визначається оціночно на підставі припущення, що вона складає постійну частку в загальних субсидіях збитковим галузям промисловості. У 2009-2010рр. для оцінки застосовувалися дані про середній темп зменшення цього показника за три попередні роки.

4. *Додаткові фінансування військових НДДКР цивільними міністерствами*. Ці оцінки ґрунтуються на даних про зростання відповідних позицій загальних бюджетних видатків на дослідження та розвиток, науку та технології – подібно до методології Ш.Вонга – або, якщо система звітування змінилися, на підставі даних про темпи зростання найближчих еквівалентних величин. Оцінки за 2009-2010рр. ґрунтуються на даних про темпи зростання оборонного бюджету.

5. *Додаткові витрати на військове будівництво*. За методологією Ш.Вонга, до 2006р. вони дорівнювали 4% бюджету капітального будівництва; надалі дані про витрати на капітальне будівництво не оприлюднювалися, тому припускається, що ця величина мала зростати пропорційно збільшенню бюджету НВА.

6. *Імпорт озброєнь Китаю*. Розрахунки не зазнали змін; припускається, що темпи змін обсягів імпорту/експорту озброєнь Китаєм зберігаються та вимірюються вартісним тренд-індикатором СІПРІ (*trend indicator value, TIV*)⁵.

7. *Доходи залишкових підприємств військового відомства*. Розрахунки не зазнали змін; припускається, що, починаючи з 1999р., доходи постійно знижувались, оскільки в цей період здійснювалася політика виведення капіталовкладень з подібних видів діяльності.

Підсумкові оцінки СІПРІ загальних військових витрат Китаю майже за всі останні роки є вищими за офіційний оборонний бюджет більш ніж на 50%. Поточна оцінка СІПРІ витрат на НДДКР є досить високою, що дає можливість припустити, що частка НДДКР у загальних військових витратах є близькою до показників США і значно вищою, ніж у більшості крупних європейських виробників озброєнь. Це сталося завдяки швидкому зростанню

⁴ Раніше враховувалися також оцінки доходів НВА від експорту озброєнь, обсяг якого складав незначну частку всієї суми. Наразі вони вилучені з розрахунків через ризик подвійного обрахунку, оскільки ці доходи можуть використовуватися, наприклад, для фінансування імпорту озброєнь. Це є єдиною суттєвою відмінністю від методології Ш.Вонга.

⁵ Про визначення *TIV* див. додаток 6А цього видання.

останніми роками загального бюджету НДДКР – навіть вищими темпами, ніж усієї економіки в цілому чи офіційного оборонного бюджету.

Якщо дані про окремі елементи військових витрат Китаю поза офіційним оборонним бюджетом є загальнодоступними (наприклад, бюджет Народної озброєної поліції), то інші – що найважливіше, витрати на НДДКР – є закритими та наразі можуть бути лише об'єктом певних припущень. Подальші дослідження, зроблені на підставі публічно доступних джерел китайською мовою, сприяли б більш досконалим оцінкам, але без підвищення транспарентності з боку китайського Уряду отримати повні та точні дані неможливо.

IV. Таблиці військових витрат

У таблиці 4А.2 представлені військові витрати за регіонами, окремими міжнародними організаціями і групами з однаковим рівнем доходів за період 2001-2010рр. Наведена також часова послідовність витрат на душу населення та витрати як частка глобального ВВП. Військові витрати окремих країн представлені в таблиці 4А.3 в місцевій валюті за поточними цінами за період 2001-2010рр., а в таблиці 4А.4 – в доларах США за постійними (2009р.) цінами та валютними курсами за період 2001-2010рр. і за 2010р. у поточних цінах у доларах США. В таблиці 4А.5 представлені військові витрати країн за період 2001-2009рр. як частка ВВП. Примітки та пояснення умовних позначень подані після таблиці 4А.5.

Конвертація в постійні долари США була зроблена із застосуванням РВК для всіх країн. Оскільки базовий рік для конвертації змінився на 2009р., дані в таблиці 4А.4 значно відрізняються від даних *Щорічника СІПРІ 2010*, де базовим був 2008р. Наслідки зміни базового року є двоякими. По-перше, як це буває завжди, застосування більш пізнього базового року зумовлює зростання більшості величин через наслідки інфляції у 2008-2009рр. По-друге, впродовж 2008-2009рр. відбулися значні зміни валютних курсів, долар загалом зріс. Це зумовило скорочення відносних величин військових витрат (у доларах за постійними цінами) для країн, чия валюта впала відносно долара. Й навпаки, падіння долара по відношенню до більшості валют у 2010р. пояснює той факт, що величини в доларах за поточними цінами 2010р. (праві колонки таблиць 4А.2 і 4А.4) є загалом значно вищими, ніж величини в постійних цінах (2009р.) за той самий рік. Це стосується також величини світових військових витрат у таблиці 4А.2.

Дані в місцевій валюті за поточними цінами представлені за фінансові роки, а решта даних – за календарні. Країни, де фінансові роки не збігаються з календарними, позначені в таблиці 4А.3. У всіх випадках, крім одного, дані в місцевій валюті в поточних цінах відповідають року, в якому розпочинається зазначений фінансовий рік. Наприклад, дані в місцевій валюті за фінансовий рік з 1 липня 2008р. до 30 червня 2009р. відповідатимуть 2008р. Винятком є США, де всі дані наводяться за поточний фінансовий рік, що починається 1 жовтня року, попереднього від зазначеного в таблиці. Окремі

країни упродовж 2001-2010рр. змінили фінансові календарі. Такі випадки зазначені у примітках.

Дані про військові витрати різних видань *Щорічника СІПРІ* не можна об'єднувати через їх постійний перегляд та оновлення. Це стосується насамперед останніх років, оскільки показники бюджетних призначень замінюються на фактичні витрати. В окремих випадках за появи нових або точніших даних переглядається вся сукупність даних. Зміни вартості в доларах у постійних цінах можуть бути переглянуті через суттєві зміни в економічній статистиці МВФ, що використовується для розрахунків. Зміни базових років і методів перерахунку валюти також ускладнюють порівняння даних різних видань. База даних СІПРІ про військові витрати, доступна за адресою <<http://www.sipri.org/databases/milex/>>, містить неперервні дані з 1988рр. про більшість країн. Дані за 1950-1987рр., оприлюднені в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*, не завжди можна порівнювати з даними після 1987р., оскільки, починаючи з 1988р., СІПРІ суттєво переглянув дані для багатьох країн.

Мета збору даних

Головною метою збору даних про військові витрати є отримання зручних для використання оцінок рівня ресурсів, що спрямовуються на військові цілі. Військові витрати є показником вкладених ресурсів, який безпосередньо не визначає кінцевий результат діяльності у військовій сфері – воєнний потенціал або рівень воєнної безпеки. Довгострокові тенденції у сфері військових витрат і їх раптові коливання можуть свідчити про певні зміни в результатах діяльності у військовій сфері, але подібні висновки слід робити досить обережно.

Дані кожної з наведених таблиць мають власну мету. Дані про військові витрати країн у місцевій валюті в поточних цінах (таблиця 4А.3) є базовими показниками для всіх інших таблиць. Метою є сприяння прозорості та надання можливості порівняння даних, що надаються урядами, з даними інших джерел. Показники військових витрат у доларах США в постійних цінах дають можливість порівняння за певний час витрат окремих країн (таблиця 4А.4), регіонів, організацій і груп країн за рівнем доходів, а також загальносвітових витрат (таблиця 4А.2). Дані в доларах США в поточних цінах за останній рік (2010р.) наводяться з метою порівняння між країнами (таблиця 4А.4) та між регіонами (таблиця 4А.2). Дані в доларах США в поточних цінах є корисними також для порівняння з іншими економічними показниками, які часто подаються в доларах у поточних цінах. Частки військових витрат у ВВП (таблиця 4А.5) визначають пропорції національних ресурсів, що витрачаються на військові цілі, та є індикаторами навантаження військових витрат на економіку – військового або оборонного тягаря.

Змістовне наповнення

Дані про військові витрати в таблицях 4А.2-4А.5 містять інформацію стосовно 165 країн за період 2001-2010рр. Узагальнені показники військових витрат розраховуються для трьох груп країн – за географічними регіонами, належністю

до міжнародних організацій і за рівнем доходу (валового національного доходу на душу населення). Склад таких груп надається у примітках до таблиці 4А.2.

Визначення військових витрат

Універсальне визначення СППІ військових витрат охоплює наступні суб'єкти та види діяльності: (а) збройні сили, в т.ч. миротворчі підрозділи; (б) міністерства оборони та інші урядові організації, залучені до оборонних проєктів; (в) воєнізовані формування, що проходять підготовку та оснащуються для участі у військових операціях; (г) військово-космічну діяльність. Визначення військових витрат охоплює поточні та капітальні витрати на: (а) утримання військового та цивільного персоналу, в т.ч. пенсії військово-службовців і соціальне забезпечення особового складу; (б) бойову підготовку та експлуатацію озброєнь і військової техніки (ОВТ); (в) закупівлю ОВТ; (г) науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР); (д) військову допомогу (у складі військових витрат країни-донора). До військових витрат не належать витрати на цивільну оборону та поточні витрати на т.зв. "поствійськову" діяльність – пільги для ветеранів, демобілізацію, конверсію та утилізацію озброєнь. Хоча таке визначення вважається універсальним, на практиці його часто важко дотриматися через обмеженість даних.

Обмеженість даних

Існують три головні види обмежень даних: надійність, аргументованість і співвідносність.

Головні проблеми надійності виникають внаслідок скоріше відсутності, ніж неповноти офіційних даних про військові витрати, недостатності детальної інформації, особливо про фактичні, а не передбачені бюджетом військові витрати. В багатьох країнах офіційні дані відбивають лише частину загальних витрат на оборону. Важливі витрати можуть бути приховані в невійськових статтях бюджету, або навіть фінансуватися поза межами державного бюджету. На практиці використовується багато механізмів надбюджетних і позабюджетних витрат⁶.

Аргументованість даних про військові витрати залежить від цілей їх використання. Оскільки ці дані є мірою грошового внеску до зміцнення військових можливостей, найбільш аргументованим буде їх використання як показника економічних ресурсів, спрямованих на військові цілі. Саме з цієї причини їх використання як показника військової сили чи спроможності є обмеженим. Хоча військові витрати суттєво впливають на військові спроможності, останні залежать також від багатьох інших чинників: балансу між особовим складом та озброєннями; технологічного рівня військової техніки, стану її утримання та ремонту; загальних характеристик безпекового середовища, в якому застосовуватимуться збройні сили.

⁶ Огляд таких механізмів див.: Hendrickson, D. and Ball, N., *Off-budget Military Expenditure and Revenue: Issues and Policy Perspectives for Donors*, Conflict, Security and Development Group (CSDG) Occasional Papers no.1 (King's College: London, Jan. 2002).

На співвідносність даних накладають обмеження два різні типи факторів: мінливість змісту категорії “військові витрати”, а також методів перерахунку валют. Змістовне наповнення офіційних даних про військові витрати суттєво відрізняється залежно від країни, а також від періодів часу навіть для однієї країни. Від вибору обмінного курсу для перерахунків витрат у єдину валюту суттєво залежить можливість порівняння даних різних країн (підрозділі II). Проблема міжнародних порівнянь економічних показників має загальний характер і стосується не лише військових витрат. Водночас, з огляду на чутливість міжнародних порівнянь військових витрат, важливо пам’ятати, що від вибору обмінного курсу значною мірою залежить інтерпретація порівняння військових витрат різних країн⁷.

Методи

Дані СІПРІ ґрунтуються на відкритих джерелах і відбивають офіційну інформацію, яку подають уряди. Водночас, офіційні дані не завжди відповідають визначенню військових витрат СІПРІ. Так само не завжди можливо перерахувати дані відповідно до визначення, оскільки це вимагає детальної інформації стосовно того, які витрати враховані в офіційному оборонному бюджеті, а які здійснюються за додатковим бюджетом і поза бюджетом. У багатьох випадках СІПРІ змушений використовувати дані урядів незалежно від визначення. Якщо наявні різні дані, що буває досить часто, то використовується той набір даних, що найбільшою мірою відповідає визначенню військових витрат СІПРІ. В будь-якому разі пріоритет надається вибору уніфікованих даних для кожної країни з метою незмінності методів обчислення за певний проміжок часу, замість того, щоб підганяти дані за окремі роки під загальну дефініцію. Крім того, в деяких випадках доводиться застосовувати оцінки.

Оцінки

Оцінки військових витрат використовуються у випадках, коли зміст офіційно наданої інформації суттєво відрізняється від визначення СІПРІ або коли немає повних і несуперечливих вибірок даних за певні періоди. У першому випадку оцінки робляться переважно на підставі аналізу державного офіційного бюджету та звітів про витрати. Найбільш детальні оцінки такого типу – стосовно Китаю і Росії – були докладно наведені в попередніх *Щорічниках СІПРІ*⁸. У другому випадку, коли наявні лише неповні вибірки даних за певні

⁷ Більш докладний аналіз концептуальних проблем і джерел невизначеності, притаманних базам даних про військові витрати, див., наприклад: Brzoska, M., ‘World military expenditures’, eds K. Hartley and T. Sandler, *Handbook of Defense Economics*, vol.1 (Elsevier: Amsterdam, 1995); Ball, N., ‘Measuring third world security expenditure: a research note’, *World Development*, vol.12, no.2 (Feb. 1984). Ці питання для країн Африки див.: Omitoogun, W., *Military Expenditure Data in Africa: A Survey of Cameroon, Ethiopia, Ghana, Kenya, Nigeria and Uganda*, SIPRI Research Report no.17 (Oxford University Press: Oxford, 2003).

⁸ Cooper, J., ‘The military expenditure of the USSR and the Russian Federation, 1987-97’, *SIPRI Yearbook 1998: Armaments, Disarmament and International Security* (Oxford University Press: Oxford, 1998); Wang, S. (посилання 3). Стосовно Китаю див. також підрозділ III цього додатка.

періоди, для років, за які є такі вибірки даних, використовуються ті показники, що найбільшою мірою відповідають визначенню СІПРІ. Для років, за які даних немає, з метою досягнення послідовності застосовуються оцінки на підставі відсоткових змін за відповідні роки в наявних вибірках.

Оцінки завжди здійснюються на підставі офіційних урядових даних або інших емпіричних даних з відкритих джерел. Тому для країн, що не подали жодної офіційної інформації, оцінка не здійснюється, і стосовно цих країн даних у таблицях немає.

Оцінки СІПРІ в таблицях наводяться у квадратних дужках. Круглі дужки використовуються, якщо дані з незалежних від СІПРІ причин є неточними; наприклад, коли вони базуються на недостатньо надійних джерелах та у випадках, коли дані в доларах США в постійних цінах або відсотках ВВП є недостатньо надійними через відсутність достовірних економічних показників.

Дані за останні роки охоплюють два типи оцінок, що застосовуються для всіх країн: (1) дані за останні роки відповідають прийнятому бюджету, бюджетним оцінкам або переглянутим оцінкам, більшість з яких підлягають перегляду наступними роками; (2) дефлятор у таблиці 4А.4, що використовується для останнього року, є оцінкою, обчисленою за даними відповідних кількох місяців або за інформацією, наданою МВФ. Якщо невідомість цих даних не перевищує прийнятого рівня, то вони не виокремлюються дужками.

У таблиці 4А.2 узагальнені показники за світ, регіони, організації і групи країн за рівнем доходів, є оцінками, оскільки дані всіх країн і за всі роки є не завжди доступними. Ці оцінки найчастіше здійснюються на підставі припущення, що рівень змін в окремій країні, даних про яку немає, є таким самим, як і в середньому в регіоні, до якого вона належить. Коли немає даних за якісь роки в межах періоду, розрахунки здійснюються на підставі припущення про рівномірні тенденції їх змін у відповідному проміжку часу. Коли зробити оцінку витрат зовсім неможливо, відповідні країни в обчисленні загального показника не враховуються.

Розрахунки

Вихідні дані подаються в національній валюті в поточних цінах (таблиця 4А.3). Дані відповідають фінансовому року, на відміну від попередніх видань *Щорічника СІПРІ*, коли вони подавалися за календарний рік. Такі зміни внесені з метою отримання можливості безпосереднього порівняння даних СІПРІ з такими первинними офіційними джерелами, як державні бюджети.

Дані в доларах США в постійних цінах та у відсотках ВВП (таблиці 4А.4 та 4А.5) вказані за календарний рік, що потребує перетворення даних за фінансовий рік на дані за календарний для країн, де фінансовий рік не збігається з календарним. Дані за календарний рік розраховуються на підставі припущення, що протягом усього фінансового року рівень витрат є однаковим. Дані в національній валюті конвертуються в долари США за постійними

цінами та валютними курсами (таблиця 4А.3) з використанням індексу споживчих цін конкретної держави та середньорічного РВК. Використання індексу споживчих цін як дефлятора означає, що динаміка оцінок СІПРІ військових витрат кожної країни (в доларах США в постійних цінах) відбиває реальні зміни купівельної спроможності стосовно типового споживчого кошика продуктів цивільного призначення⁹.

Джерела

Джерелами даних про військові витрати в порядку їх пріоритетності є: (а) першоджерела – офіційні дані, подані національними урядами в офіційних публікаціях або у відповідь на запит; (б) вторинні джерела, що посилаються на першоджерела; (в) інші другорядні джерела.

Першу категорію складають документи про національні бюджети, Білі книги з питань оборони та державна фінансова статистика, а також відповіді на запити СІПРІ, які щороку надсилаються міністерствам фінансів та оборони, центральним банкам і національним статистичним службам країн, внесеним до Баз даних СІПРІ про військові витрати (додаток 4Б). До цієї категорії належать також відповіді урядів про військові витрати, що надходять на запити ООН та ОБСЄ, якщо такі надсилаються країнами.

Другу категорію складають міжнародні статистичні дані, зокрема НАТО та МВФ. Дані про 16 країн-членів НАТО до 1999р. традиційно беруться з кількох джерел цієї організації, що містять статистичні дані про військові витрати. Запровадження НАТО у 2005р. нового визначення військових витрат змушує до використання й інших джерел для пошуку даних про деякі країни за останні роки. Дані про переважну кількість країн, що розвиваються, беруться із Щорічника урядової фінансової статистики МВФ (*Government Financial Statistics Yearbook*), який містить дані про витрати на оборону більшості країн-членів Фонду, а також із звітів про країни, підготовлених експертами МВФ. До цієї категорії належать також публікації інших організацій, що наводять відповідні посилання на використані першоджерела, зокрема Звіти про країни (*Country Reports of the Economist Intelligence Unit, London*).

До третьої категорії джерел належать спеціалізовані журнали та газети.

Головним джерелом економічних даних є публікації МВФ: Міжнародна фінансова статистика (*International Financial Statistics*); Огляд світової економіки (*World Economic Outlook*); звіти про країни, підготовлені експертами МВФ.

⁹ Вибір спеціального дефлятора для військових витрат був би більш виправданим, якби мета полягала у визначенні купівельної спроможності з точки зору утримання певної чисельності військового персоналу, придбання певного обсягу товарів і послуг на кошти, виділені на військові цілі. Проте для більшості країн спеціального військового дефлятора немає.

Таблиця 4А.2. Військові витрати за регіонами, міжнародними організаціями і групами країн за рівнем доходу у 2001-2010рр.

Дані наведені в \$ млрд., у постійних цінах 2009р. та за валютними курсами 2001-2010рр. Дані у правому стовпчику з позначкою (*) наведені в \$ млрд. у поточних цінах 2010р. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010*
Загалом у світі	1 044	1 107	1 177	1 243	1 294	1 334	1 381	1 457	1 549	1 569	1 630
США	379	425	484	528	553	562	576	619	669	687	698
Решта світу	665	682	693	715	741	772	805	838	880	881	932
Географічні регіони											
Африка	17,4	18,4	18,3	20,5	21,4	22,3	(23,2)	(25,6)	(27,1)	(28,5)	(30,1)
Північна Африка	6,2	6,3	6,5	7,1	7,3	7,4	8,0	9,4	(10,0)	(10,6)	(10,6)
Екваторіальна Африка	11,2	12,1	11,8	13,5	14,0	14,9	(15,2)	(16,2)	(17,1)	(17,9)	(19,5)
Америка	436	482	537	583	613	626	644	692	746	768	791
Центральна Америка та Карибський басейн	4,6	4,5	4,3	4,0	4,3	4,6	5,1	5,3	5,8	5,9	6,5
Північна Америка	392	439	498	542	568	577	593	637	688	707	721
Південна Америка	38,7	38,3	35,1	37,4	41,1	44,3	46,2	49,4	51,8	54,8	63,3
Азія та Океанія	177	186	195	205	216	229	246	260	286	290	317
Центральна та Південна Азія	29,8	29,9	30,7	34,9	36,7	37,3	38,6	41,8	45,8	44,8	52,1
Східна Азія	117	123	128	134	142	153	165	175	195	199	211
Океанія	14,5	15,0	15,3	15,9	16,4	17,3	18,4	19,0	20,4	21,2	25,7
Південно-Східна Азія	16,1	18,1	20,2	19,9	20,6	21,1	24,3	24,5	25,5	25,7	28,7
Європа	336	347	351	353	354	361	367	378	387	376	382
Східна Європа	31,4	34,8	37,2	39,0	43,1	48,1	53,1	58,5	59,8	59,1	65,5
Західна та Центральна Європа	305	312	314	314	311	313	314	320	327	317	316
Близький Схід	78,2	73,7	76,2	80,9	89,5	95,9	101	101	(103)	(106)	(111)
Організації											
АС	19,1	20,5	20,5	22,5	23,2	24,2	(25,1)	(26,9)	(28,0)	(29,2)	(31,4)
ЛІАД	61,8	58,7	60,5	66,2	72,0	76,5	84,5	90,0	93,1	95,5	100,0
АСЕАН	16,1	18,1	20,2	19,9	20,6	21,1	24,3	24,5	25,5	25,7	28,7

СНД	32,2	35,7	38,3	40,1	44,5	49,6	55,1	60,5	61,8	60,6	67,2
ОДКБ	..	33,1	35,3	36,8	40,4	44,5	48,7	53,7	56,0	55,4	61,6
САС	0,9	0,9	0,9	0,9	1,0	1,0	1,2	1,2	1,2	(1,3)	(1,3)
ЕКОВАС	1,9	2,4	1,9	1,9	1,8	1,9	2,1	2,6	2,7	3,0	3,2
Європейський Союз	257	262	266	282	280	282	288	292	298	288	285
РСПЗ	46,0	42,2	43,4	47,4	52,7	57,6	64,5	65,9	69,2	70,5	73,5
НАТО	669	724	784	835	858	870	886	936	996	1 005	1 018
Європейські країни НАТО	277	285	286	293	290	293	293	299	308	298	297
ОБСР	776	831	893	937	962	975	993	1 044	1 107	1 119	1 166
ОПЕК	62,7	57,4	60,2	67,3	75,8	82,7	89,1	94,8	97,2	95,1	99,2
ОБСЄ	729	787	850	896	923	940	962	1 017	1 077	1 086	1 106
САЛК	5,6	5,8	6,4	6,5	7,5	8,0	7,6	7,7	8,6	9,2	10,1
ШОС	69,0	78,6	84,6	91,5	102	116	132	145	165	169	180
УНАСУР	49,4	51,8	54,8	63,3
Групи за рівнем доходу											
Низький	7,1	7,4	7,5	7,6	7,9	8,4	9,6	9,8	10,0	10,1	10,4
Нижче середнього	102	108	116	128	141	155	169	182	203	209	226
Вище середнього	112	116	114	117	125	134	140	150	156	158	177
Високий	824	876	940	990	1 020	1 036	1 063	1 115	1 180	1 192	1 219
Світові військові витрати на душу населення (доларів США)											
	121	127	145	161	172	182	200	222	227	236	
Світове військове навантаження (% ВВП, що витрачається на військові витрати, в поточних цінах)											
	2,3	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4	2,7	2,6	

() – загальний показник, обчислений на підставі національних даних, що охоплюють менше 90% країн регіону; .. – наявні дані охоплюють менше 60% країн регіону.
Примітки: Загальні світові показники та показники для регіонів, організації і груп країн, наведені в таблиці 4А.2, є оцінками, що ґрунтуються на даних таблиці 4А.4. Якщо показники військових витрат країни немає протягом кількох років, то оцінки зробили переважно на підставі припущення про те, що динаміка змін військових витрат цієї країни є такою ж, як у середньому в регіоні, до якого вона належить. У випадку, коли неможливо зробити будь-які оцінки, дані про країну вилучаються із загальних показників. З усіх показників таблиці 4А.2 вилучені наступні країни: Куба, Екваторіальна Гвінея, Гайана, Гаті, Північна Корея, М'янма, Сомалі, Грінлад і Тобато, Зімбabwe.

Показники для регіонів і груп за рівнем доходу охоплюють постійний для всіх років перелік країн. Показники міжнародних організацій стосуються лише країн-членів за вказаний рік. Охоплення географічних регіонів і субрегіонів у таблиці 4А.1 відповідає класифікації країн у таблицях 4А.3-4А.5.

Організації

Африканський Союз (АС, African Union, AU): усі країни Африки (таблиці 4А.3-4А.5), крім Марокко, а також Єгипет. Країни-члени АС, не внесені до Бази даних СІПРІ про військові витрати: Комори, Сан-Томе і Принсіпі, Західна Сахара (Сахарська Арабська Демократична Республіка).

Ліга Арабських Держав (ЛАД, Arab League, League of Arab States): Алжир, Бахрейн, Джибуті, Єгипет, Ірак, Йорданія, Кувейт, Ліван, Лівія, Мавританія, Марокко, Оман, Катар, Саудівська Аравія, Сомалі, Судан, Сирія, Туніс, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), Ємен. Країни-члени, не внесені до Бази даних СІПРІ про військові витрати: Комори, Палестина.

Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН, Association of Southeast Asian Nations, ASEAN): усі країни субрегіону Південно-Східної Азії, крім Тимор-Лешті. *Співдружність Незалежних Держав (СНД, Commonwealth of Independent States, CIS)*: Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Грузія (–2008), Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Україна, Узбекистан.

Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ, Collective Security Treaty Organization, CSTO): Вірменія (2002–), Білорусь (2002–), Казахстан (2002–), Киргизстан (2002–), Росія (2002–), Таджикистан (2002–), Узбекистан (2006–)

Східноафриканське співтовариство (САС, East African Community, EAC): Бурунді (2007–), Кенія, Руанда (2007–), Танзанія, Уганда.

Економічне співтовариство західноафриканських держав (ЕКОВАС, Economic Community of West African States, ECOWAS): Бенін, Камерун, Кот-д'Івуар, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Ліберія, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того.

Європейський Союз (ЄС, European Union, EU): Австрія, Бельгія, Болгарія (2007–), Кіпр (2004–), Чехія (2004–), Данія, Естонія (2004–), Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина (2004–), Ірландія, Італія, Латвія (2004–), Литва (2004–), Люксембург, Мальта (2004–), Нідерланди, Польща (2004–), Португалія, Румунія (2007–), Словаччина (2004–), Словенія (2004–), Іспанія, Швеція, Велика Британія.

Рада співробітництва арабських держав Перської затоки (РСПЗ, Gulf Cooperation Council, GCC): Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, Саудівська Аравія, ОАЕ.

Організація Північноатлантичного договору (НАТО, North Atlantic Treaty Organization, NATO): Албанія (2009–), Бельгія, Болгарія (2004–), Канада, Хорватія (2009–), Чехія, Данія, Естонія (2004–), Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Латвія (2004–), Литва (2004–), Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія (2004–), Словаччина (2004–), Словенія (2004–), Іспанія, Туреччина, Велика Британія, США. *Європейські країни НАТО* – країни НАТО за винятком Канади і США.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕБР, Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD): Австрія, Австрія, Бельгія, Канада, Чилі (2010–), Чехія, Данія, Естонія (2010–), Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Ізраїль (2010–), Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Словаччина, Словенія (2010–), Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США.

Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК, Organization of the Petroleum Exporting Countries, OPEC): Алжир, Ангола (2007–), Екватор (2007–), Індонезія (–2008), Іран, Ірак, Кувейт, Лівія, Нігерія, Катар, Саудівська Аравія, ОАЕ, Венесуела.

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ, Organization for Security and Co-operation in Europe, OSCE): Албанія, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Литва, Люксембург, Македонія, Мальта, Молдова, Чорногорія (2006–), Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія, Україна, США, Узбекистан.

Шанхайська організація співробітництва (ШОС, *Shanghai Cooperation Organisation, SCO*): Китай, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан, Узбекистан.

Співтовариство розвитку Південної Африки (САДК, *Southern African Development Community, SADC*): Ангола, Ботсвана, Демократична Республіка Конго (ДРК), Лесото, Мадагаскар, Малаві, Маврійкі, Мозамбік, Намібія, Сейшельські Острови (2001–2003, 2008–), Південна Африка (ПАР), Свазіленд, Танзанія, Замбія.

Союз південноамериканських націй (УНАСУР, *Union of South American Nations, UNASUR, 2008–*): усі країни субрегіону Південної Америки. Країна-член, не внесена до Баз даних СППРІ про військові витрати: Сурінам.

Групи за рівнем доходу

Дані стосовно груп країн за рівнем доходу обчислені на підставі даних Світового банку про валовий національний дохід (ВНД, *gross national income, GNI*) на душу населення у 2008р., див.: World Bank, *World Development Report 2010: Development and Climate Change* (World Bank: Washington, DC, 2009).

Країни з низьким рівнем доходу (ВНД на душу населення ≤ 975 у 2008р.): Афганістан, Бангладеш, Бенін, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Центральноафриканська Республіка (ЦАР), Чад, ДРК, Еритрея, Ефіопія, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гаїті, Кенія, Північна Корея, Киргизстан, Лаос, Лівія, Малаві, Малаві, Мали, Маврійкі, Мозамбік, М'янма, Непал, Нігер, Руанда, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Таджикистан, Танзанія, Того, Уганда, Узбекистан, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве.

Країни з нижчим за середній рівнем доходу (ВНД на душу населення $\$976$ – $\$3\,855$ у 2008р.): Албанія, Ангола, Вірменія, Азербайджан, Беліз, Болівія, Камерун, Кабо-Верде, Китай, Конго, Кот-д'Івуар, Джибуті, Екватор, Єгипет, Сальвадор, Грузія, Гватемала, Гайана, Гондурас, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Йорданія, Лесото, Молдова, Монголія, Марокко, Нікарагуа, Нігерія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Філіппіни, Шрі-Ланка, Судан, Свазіленд, Сирія, Тайланд, Тимор-Лешті, Туніс, Туркменістан, Україна.

Країни з вищим за середній рівнем доходу (ВНД на душу населення $\$3\,856$ – $\$11\,905$ у 2008р.): Алжир, Аргентина, Білорусь, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Чілі, Колумбія, Коста-Ріка, Куба, Домініканська Республіка, Фіджі, Габон, Ямайка, Казахстан, Латвія, Ліван, Лівія, Литва, Македонія, Малайзія, Маврійкі, Мексика, Чорногорія, Намібія, Панама, Перу, Польща, Румунія, Росія, Сербія, Сейшельські Острови, Південна Африка, Туреччина, Уругвай, Венесуела.

Країни з високим рівнем доходу (ВНД на душу населення $\geq \$11\,906$ у 2008р.): Австралія, Австрія, Бахрейн, Бельгія, Бруней, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Кувейт, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Оман, Португалія, Катар, Саудівська Аравія, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Тайвань, Тринідад і Тобаго, ОАЕ, Велика Британія, США.

Військові витрати на душу населення та військове навантаження

Дані про витрати на душу населення ґрунтуються на даних про світове населення Фонду народонаселення ООН (*United Nations Population Fund, UNFPA*), *State of World Population*, various edns (UNFPA: New York, 2001–2010).

Дані стосовно військового навантаження (тягаря) ґрунтуються на показниках загальносвітового ВВП з бази даних МВФ: World Economic Outlook database, Oct. 2010, <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/wodata/index.aspx>>. Показник світового ВВП за 2010р. – переспективна оцінка.

Таблиця 4А.3. Військові витрати країн у національних валютах за 2001-2010рр.

Дані наведені за фінансові роки в національних валютах за поточними цінами (якщо не вказано інше – із січня до грудня). Країни розміщені за регіонами та субрегіонами.

Країна	Валюта	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Африка											
<i>Північна Африка</i>											
Алжир ¹	млн. динарів	161 505	167 380	170 764	201 930	214 320	224 767	273 415	334 044	383 621	421 866
Лівія ²	млн. динарів	496	575	700	894	904	807	807	1 346
Марокко	млн. дирхамів	16 619	16 254	17 418	17 182	18 006	18 775	19 730	22 824	24 615	26 605
Туніс	млн. динарів	483	491	525	554	608	662	629	716	718	772
<i>Екваторіальна Африка</i>											
Ангола ³	млрд. кванз	8,9	19,1	50,0	68,3	119	158	156	182	251	343
Бенін	млн. ЦА франків	9 612	18 122	20 077	22 072	[24 677]	[25 601]	..	[30 330]
Ботсвана ⁴	млн. пул	1 305	1 451	1 503	1 464	1 556	1 686	[2 031]	[2 380]	[2 673]	[2 700]
Буркіна-Фасо ⁵	млн. ЦА франків	22 259	24 666	25 571	30 289	33 649	37 081	45 616	55 089	51 740	65 631
Бурунді	млрд. франків	44,2	41,8	47,0	49,4	53,6	46,0	50,1	52,0
Камерун ⁶	млрд. ЦА франків	99,0	52,0	110	117	118	134	142	155	162	175
Кабо-Верде	млн. ескудо	572	530	565	573	614	614	640	646	682	713
ЦАР ⁴	млн. ЦА франків	..	7 445	8 729	7 979	8 121	..	9 160	14 111	16 995	25 549
Чад ⁵	млрд. ЦА франків	22,5	23,9	23,8	26,7	29,3	..	186	274	206	112
Конго ⁶	млн. ЦА франків	28 374	35 035	38 728	40 050	41 954	44 070	50 849	63 420	..	66 168
ДРК ⁶	млн. франків	31 908	54 983	78 292	96 045	106 046	89 486	99 100	166 400
Кот-д'Івуар ⁷	млрд. ЦА франків	124	132	132	140	155	165
Джібуті	млн. франків	4 629	5 909	7 422	6 639	7 970	[8 800]	6 135	6 447
<i>Екваторіальна Гвінея</i>											
Еритрея	млн. ЦА франків
Ефіопія ⁶	млн. наф	1 884	2 104	2 520
Габон ⁸	млн. бірів	2 610	2 341	2 452	2 920	3 009	3 005	3 453	4 000	4 000	4 581
Гамбія ⁸	млрд. ЦА франків	66,0	66,0	63,0	65,0	60,0	58,0	(9,0)	62,0
Гамбія ⁸	млн. даласі	38,5	45,0	57,0	58,0	85,3	78,2	113
Гана ⁹	млн. седі	23,2	29,3	46,2	50,7	58,2	69,4	118	120	159	179
Гвінея ¹⁰	млрд. франків	171	194	167	182

Гвінея-Бісау ¹¹	млн. ЦА франків	4 533	4 435	4 362	..	6 391	..	27 540	39 062	41 209	..	48 520	..	46 968
Кенія ^b	млн. шилінгів	16 258	17 430	19 921	21 219	26 652	21 219	245	292	190	..	452
Лесото ^a	млн. лоті	199	209	207	202	218	202	126	220	518	..	336
Ліберія ^b	млн. доларів	104	401	321	401	116	154	176	..	139	..	119
Малагасар ¹²	млрд. авчарі	85,7	78,9	89,8	102	108	102	116	154	176	..	139	..	119
Малаві ^a	млн. квач	988	1 186	1 309	2 752	4 452	2 752	[5 525]	[5 923]	[82,3]	..	[87,2]
Малі ¹³	млрд. ЦА франків	43,8	45,8	51,6	54,5	63,2	54,5	68,9	75,6	77,3	..	[82,3]	..	[87,2]
Мавританія ¹⁴	млрд. угій	13,3	9,9	16,4	18,6	17,7	18,6	22,0	..	29,4	..	30,1
Маврікій ^b	млн. рупій	270	299	308	293	349	293	337	392	481
Мозамбік ¹⁵	млн. меткалів	1 048	1 267	1 422	1 753	1 436	1 753	1 459	1 773	2 034	..	2 320
Намбіія ^{a 15}	млн. доларів	905	935	994	1 107	1 260	1 107	1 382	1 683	2 372	..	2 593	..	3 015
Нігер	млрд. ЦА франків	18,2	14,4	14,3	16,7	17,3	16,7	24,0	23,4
Нігерія	млрд. найр	63,5	108	75,9	85,0	88,5	85,0	99,9	122	192	..	224	..	292
Руанда ¹⁶	млрд. франків	25,2	24,3	24,3	23,8	25,1	23,8	30,1	30,4	37,0 /	..	64,2	..	47,1
Сенегал ^{a 17}	млн. ЦА франків	50 500	51 829	56 293	56 819	65 619	56 819	77 678	92 407	97 116	..	98 111	..	98 838
Сейшельські Острови	млн. рупій	64,8	64,1	66,1	87,6	81,0	87,6	79,3	102	80,9	..	103	..	87,2
Сьєрра-Леоне	млн. леонів	59 408	56 955	66 841	62 026	68 056	62 026	[83 686]	[87 998]	[133 080]
Сомалі	шиллінгів
ПАР ^a	млн. рендів	[16 548]	[19 571]	[21 254]	21 326	24 880	21 326	25 102	26 746	29 556	..	33 235	..	32 922
Судан ¹⁷	млн. фунтів	1 004	1 276	1 039	3 200	2 838	3 200	3 338
Сьвазіленд ^{a 18}	млн. лілангені	168	202	255	283	410	283	392	451	[584]	..	[942]	..	[895]
Танзанія ^b	млрд. шилінгів	147	125	135	143	172	143	197	217	247	..	326
Тото	млн. ЦА франків	16 757	16 757	17 532	16 757	25 529
Уганда ^b	млрд. шилінгів	244	267	331	379	393	379	407	549	[696]	..	[583]	..	[583]
Замбія	млрд. квач	[490]	626	[490]	747	596	1 120	..	1 068	..	1 326
Зімбабве ¹⁹	млн. дол./\$млн.	15,8	37,3	136	1 300	2 942	1 300	(26 604)	98,3

Америка

Центральна Америка та Карибський басейн

Беліз ^a	млн. доларів	15,3	15,8	17,6	19,4	22,1	19,4	25,4	28,2	40,5	..	31,6	..	30,4
Коста-Ріка ²⁰	млн. колонів
Куба ²¹	млн. песо	1 259	1 303	1 640	1 303	1 695	1 876	2 004	..	2 083
Домініканська Республіка	млн. песо	[5 882]	[6 980]	[5 625]	6 435	8 305	6 435	8 477	9 153	11 629	..	11 587	..	12 326
Сальвадор ²²	млн. доларів США	109	109	106	106	109	106	116	122	117	..	138	..	135
Гватемала	млн. кетсальів	1 546	1 239	1 245	813	768	813	993	1 043	1 259	..	1 192	..	1 368

Країна	Валюта	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Гаїті ^а	тис. гурдів	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Гондурас ²³	млн. лемпір	[907]	[1 261]	[1 291]	[1 304]	[1 410]	1 485	2 210	3 886	4 102	4 657
Ямайка ^а	млн. доларів	2 212	2 936	3 244	3 368	3 804	5 100	6 005	10 677	9 896	8 992
Мексика	млн. песо	[33 074]	[33 578]	[35 014]	35 314	39 467	44 496	52 235	54 977	64 348	68 411
Нікарагуа ²⁴	млн. кордоб	377	502	548	530	574	662	727	809	851	948
Панама	млн. бальбоа	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>Північна Америка</i>											
Канада ^а	млн. доларів	13 191	13 379	14 143	14 951	16 001	17 066	19 255	21 100	22 712	[23 733]
США ²⁵	млн. доларів	312 743	356 720	415 223	464 676	503 353	527 660	556 961	621 138	668 604	698 281
<i>Південна Америка</i>											
Аргентина	млн. песо	3 182	3 413	3 988	4 285	4 935	5 643	7 109	8 769	11 063	[13 030]
Болівія ²⁶	млн. болівіано	1 218	1 219	1 394	1 414	1 438	1 517	1 832	2 455	2 433	2 262
Бразилія	млн. реалів	25 557	28 224	25 829	28 608	33 080	35 686	39 887	44 841	51 382	59 006
Чилі ²⁷	млн. песо	1 615	1 765	1 842	2 158	2 397	2 742	2 939	3 109	3 185	3 525
Колумбія ²⁸	млрд. песо	7 448	8 191	10 203	10 656	11 548	12 722	14 439	17 307	18 567	20 341
Еквадор	млн. доларів США	384	505	739	710	954	950	1 310	1 548	1 915	2 191
Гаїана	млн. доларів	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Парагвай ²⁹	млрд. гуарані	270	288	294	364	347	431	476	577	626	761
Перу ³⁰	млн. нових солів	3 187	2 982	3 092	3 397	3 820	4 011	3 918	4 057	5 157	6 091
Уругвай	млн. песо	4 384	4 333	4 967	5 261	5 696	6 168	6 812	8 397	11 344	11 806
Венесуела ³¹	млн. боліварів	1 383	1 244	1 588	2 740	4 292	6 436	6 377	9 286	9 173	8 604
Азія та Океанія											
<i>Центральна та Південна Азія</i>											
Афганістан ³²	млн. афгані	—	—	[5 622]	[5 404]	5 544	6 358	11 506	11 471	12 783	—
Бангладеш ^б	млн. так	34 020	34 190	38 110	41 150	44 860	53 980	59 510	62 600	78 750	91 750
Індія ^{а,33}	млрд. рупій	703	722	774	964	1 025	1 091	1 182	1 475	1 820	1 911
Казахстан	млрд. тенге	32.5	37.7	47.5	58.0	78.6	100	167	185	188	[194]
Киргизстан ³⁴	млн. сомів	1 734	2 055	2 408	2 688	3 105	3 606	4 807	6 423	7 147	—
Непал ^{б,35}	млн. рупій	5 882	7 420	8 255	10 996	11 745	11 136	11 389	14 712	17 811	18 291

Пакистан ³⁵	182	195	220	244	281	292	327	376	448	514
Шрі-Ланка ³⁶	[60,3]	[54,7]	[52,3]	62,7	64,7	82,2	117	164	170	156
Таджикистан	29,6	70,7	107	134
Туркменістан
Узбекистан ³⁷	41,1	44,5	53,0
<i>Східна Азія</i>										
Китай ³⁸	[227]	[262]	[288]	[331]	[379]	[452]	[546]	[638]	[752]	[808]
Японія ³⁹	4 955	4 956	4 953	4 893	4 870	4 812	4 746	4 769	4 774	4 790
Північна Корея ⁴⁰	(3,2)	(3,3)	(50,8)	(54,4)	(64,5)	(67,1)	(68,5)	(71,3)	(76,3)	(82,6)
Південна Корея ⁴¹	[16 708]	[17 642]	[18 884]	[20 421]	22 694	24 039	25 765	28 733	31 121	31 876
Монголія	25 384	28 071	27 899	32 891	35 914	46 232	66 200	66 614	54 088	74 443
Тайвань	248	225	238	253	248	235	256	282	298	286
<i>Океанія</i>										
Австралія ^б	14 514	14 739	15 873	16 748	17 921	19 899	21 179	23 249	25 372	26 896
Фіджі ⁴²	74,7	67,6	70,7	81,1	72,9	93,6	122	85,4	98,2	..
Нова Зеландія ^б	1 403	1 419	1 518	1 528	1 645	1 807	1 875	2 083	2 201	2 254
Папуа-Нова Гвінея ⁴³	85,5	66,3	68,8	78,7	94,2	93,7	112	100	109	116
Бруней ⁴⁴	390	405 /	530 /	308	449	472	492	[482]	[482]	[485]
Камбоджа	280	265	270	272	289	328	[388]	[513]	[790]	..
Індонезія	10 673	19 418	26 974	29 466	[31 814]	[36 540]	[46 756]	[47 883]	[48 853]	[65 525]
Лаос	(112)	(115)	(115)	(121)	(125)	(135)	(140)	(150)	(157)	..
Малайзія	7 351	8 504	10 950	10 728	11 817	11 981	13 649	14 717	13 679	11 682
М'яма ⁴⁵	64,0	76,1
Філіппіни	35 977	38 907	44 440	43 847	47 634	51 527	62 188	61 965	62 967	73 354
Сінгапур ^б	7 820	8 204	8 238	8 620	9 252	9 268	10 009	10 726	11 447	11 455
Тайланд	76,4	77,2	79,9	74,1	78,1	85,1	115	142	168	154
Тімор-Лешті ⁴⁶	6,6	9,8	24,4 /	[11,5] /	23,7	38,0	19,9
В'єтнам	13 058	14 409	16 278	20 577	28 735	34 848	40 981	44 400
Європа										
<i>Східна Європа</i>										
Вірменія ⁴⁷	36,8	36,8	44,3	52,3	64,4	78,3	95,8	121	131	[158]
Азербайджан ^{ll}	[123]	[136]	[173]	[224]	288	641	812	1 321	1 184	1 206

Країна	Валюта	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Білорусь	млрд. рублів	247	366	475	679	975	1 355	1 603	1 886	1 886	2 174
Грузія ^{†48}	млн. ларі	[49.4]	74.6	91.5	135	388	720	1 556	1 625	1 008	810
Молдова ^{†49}	млн. лей	76.7	94.7	115	116	151	216	276	383	277	227
Росія ⁵⁰	млрд. рублів	[365]	[470]	[568]	[656]	[806]	[967]	[1 144]	[1 448]	[1 693]	[1 782]
Україна [§]	млн. гривень	5 848	6 266	7 615	8 963	12 328	15 082	20 685	25 341	[26 077]	[29 445]
<i>Західна і Центральна Європа</i>											
Албанія ^{§51}	млн. леків	7 638	8 220	9 279	10 373	11 000	13 831	17 619	21 450	23 633	19 749
Австрія	млн. євро	[1 999]	1 999	2 111	2 158	2 160	2 105	2 557	2 558	2 401	2 524
Бельгія	млн. євро	3 393	3 344	3 434	3 433	3 400	3 434	3 773	4 293	4 048	3 959
Боснія і Герцеговина ^{†52}	млн. марок	...	501	351	315	273	278	279	311	341	335
Болгарія ^{†53}	млн. левів	[887]	[947]	[986]	[1 025]	[1 101]	[1 171]	[1 475]	[1 388]	[1 355]	[1 006]
Хорватія ^{§54}	млн. кун	[5 251]	[5 775]	[4 757]	4 250	4 323	4 959	5 251	6 396	5 966	5 663
Кіпр ^{†55}	млн. євро	[360]	[253]	[255]	271	302	304	295	310	339	376
Чехія ^{§55}	млн. крон	44 978	48 924	53 194	52 481	58 445	55 358	54 949	49 827	51 824	48 867
Данія	млн. крон	21 017	21 269	21 075	21 441	20 800	23 173	22 731	24 410	23 252	25 160
Естонія ^{§56}	млн. крон	1 640	2 028	2 376	2 581	3 346	3 928	5 079	5 409	4 917	3 894
Фінляндія	млн. євро	1 653	1 712	2 006	2 131	2 206	2 281	2 203	2 468	2 591	2 709
Франція ^{†57}	млн. євро	37 187	38 681	40 684	42 690	42 545	43 457	44 273	45 063	48 146	44 788
Німеччина	млн. євро	30 648	31 168	31 060	30 610	30 600	30 365	31 090	32 824	34 166	[34 090]
Греція	млн. євро	[4 948]	5 030	4 462	5 048	5 652	6 064	6 235	7 219	7 612	[7 062]
Угорщина	млрд. форинтів	272	280	314	311	319	297	326	321	299	[281]
Ісландія [†]	млн. крон	688	1 227	...
Ірландія	млн. євро	858	862	855	887	921	949	1 003	1 081	1 019	965
Італія ^{§58}	млн. євро	24 592	25 887	26 795	27 476	26 959	26 631	[26 275]	[28 156]	[27 578]	[27 914]
Латвія	млн. латів	54.6	91.0	108	124	154	206	247	280	184	134
Литва	млн. литів	860	908	1 077	[1 139]	[1 150]	[1 292]	[1 495]	[1 741]	1 380	1 196
Люксембург	млн. євро	1 79	163	176	189	196	197	209
Македонія ^{§59}	млн. динарів	15 397	6 841	6 292	6 683	6 259	6 149	7 272	7 229	7 000	6 511
Мальта ^{†60}	млн. євро	28.4	28.7	30.0	32.5	42.3	35.3	35.8	38.3	42.6	43.0
Чорногорія	млн. євро	42.3	39.9	48.6	39.5	40.4
Нідерланди	млн. євро	6 929	7 149	7 404	7 552	7 693	8 145	8 388	8 448	8 733	8 461

Норвегія	26 669	32 461	31 985	32 945	31 471	32 142	34 439	35 932	38 960	[40 675]
Польща ⁶⁰	14 864	15 407	16 141	17 479	19 078	20 541	23 774	[22 190]	[24 701]	[26 847]
Португалія	2 598	2 765	2 755	2 996	3 248	3 242	3 190	3 285	3 463	[3 805]
Румунія ⁶¹	2 864	3 491	4 151	4 994	5 757	6 324	6 358	7 558	6 785	7 001
Сербія ⁶¹	33 060	43 695	42 070	43 154	41 996	47 342	56 792	63 295	63 626	65 917
Словаччина ^{† 62}	632	662	762	762	848	898	929	994	877	734
Словенія ⁶²	275	328	360	396	413	485	506	566	571	578
Іспанія	7 972	8 414	8 587	9 132	9 508	11 506	12 219	12 756	12 196	11 596
Швеція	42 639	42 401	42 903	40 527	41 240	41 150	43 163	39 710	38 751	[40 664]
Швейцарія ^{† 62}	4 664	4 493	4 404	4 357	4 339	4 174	4 231	4 439	4 414	4 813
Туреччина ⁶²	8 844	13 641	15 426	15 568	16 232	19 260	18 333	22 297	[25 268]	[26 313]
Велика Британія ^{a 63}	24 874	26 991	29 338	29 524	30 603	31 454	33 486	36 431	37 425	38 954
Близький Схід										
Бахрейн ⁶⁴	126	150	175	180	183	203	222	248	287	279
Єгипет ^b	[12 148]	13 333	14 563	14 804	15 933	17 922	19 350	21 718	22 831	25 396
Іран ^{a 65}	26 831	19 648	33 998	45 893	65 208	78 611	70 460	(58 135)
Ірак ⁶⁶	(892)	(1 649)	(2 117)	(2 437)	(6 352)	(4 863)	(5 734)
Ізраїль [†]	41 788	48 957	46 351	44 060	45 739	49 546	48 965	49 754	48 649	[52 485]
Йорданія	375	370	434	416	428	497	732	952	997	[1 016]
Кувейт ^a	784	882	950	1 039	1 020	1 059	1 219	1 195	[1 266]	[1 341]
Ліван	1 445	1 368	1 392	1 439	[1 451]	[1 521]	[1 737]	1 763	2 150	[2 461]
Оман ^{† 67}	933	958	1 010	1 144	1 404	1 550	1 663	1 775	1 726	1 615
Катар ⁶⁸	..	3 324	3 428	3 374	3 901	4 610	6 391	9 234
Саудівська Аравія ^{§ 69}	78 850	69 382	70 303	78 414	95 146	110 779	132 922	143 336	154 772	169 667
Сирія ⁷⁰	53 381	55 332	67 117	70 209	75 720	74 924	82 742	86 827	101 464	108 907
ОАЕ ⁷¹	[24 062]	[22 775]	[24 645]	[27 951]	[27 626]	[30 551]	[36 443]	[49 294]	[57 929]	[58 987]
Ємен	91,1	130	148	136	156	162	209	239

Примітки: ЦА франк – Центральноафриканський франк.
Інші примітки див. після таблиці 4А.5.

Таблиця 4А.4. Військові витрати країн у доларах США в постійних цінах у 2001-2010рр. і поточних цінах – у 2010р.

Дані наведені в \$ млн. у постійних цінах 2009р. та за валютними курсами 2001-2010рр.; у правому стовпчику, позначеному* – в млн. \$ у поточних цінах 2010р. Дані наведені за календарні роки, крім даних стосовно США, які наведені за фінансові роки. Країни розміщені за регіонами та субрегіонами.

Країна	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010*
<i>Північна Африка</i>											
Алжир ¹	2 914	2 978	2 914	3 314	3 470	3 557	4 173	4 862	5 281	5 586	5 668
Лівія* ^{1,2}	427	549	683	892	879	773	728	1 100
Марокко	2 426	2 309	2 446	2 377	2 467	2 490	2 565	2 861	3 055	3 256	3 162
Туніс	469	464	483	491	529	551	507	550	552	548	539
<i>Екваторіальна Африка</i>											
Ангола ^{1,3}	1 272	1 304	1 722	1 639	2 322	2 728	2 393	2 479	3 165	3 774	3 729
Бенін	26,1	48,0	52,4	57,1	[60,6]	[60,6]	..	[65,6]
Ботсвана	342	365	352	325	312	301	[331]	[346]	[363]	[352]	[396]
Буркіна-Фасо [†]	60,4	65,5	66,5	79,1	82,6	89,0	110	120	110	140	132
Бурунді	73,7	70,7	73,7	69,9	66,8	55,8	56,1	46,9
Камерун [§]	235	255	273	291	287	312	327	339	343	368	354
Кабо-Верде	8,7	7,9	8,3	8,6	9,2	8,7	8,7	8,2	8,6	8,8	8,6
ЦАР* ⁴	..	20,2	22,7	21,2	21,0	..	21,9	30,9	36,0	52,9	51,6
Чад ⁵	60,0	60,6	61,4	72,7	73,9	..	479	638	436	242	226
Конго [§]	81,2	96,0	107	108	110	108	121	141	..	133	134
ДРК ⁶	113	187	219	238	225	162	122	163	184
Кот-д'Івуар ⁷	310	327	313	324	353	353
Джібуті	35,1	44,6	54,9	47,6	55,5	[59,2]	39,3	36,9
<i>Екваторіальна Гвінея</i>											
Ерїтрея	502	480	469
Ефіопія	715	588	484	525	519	469	429	343	340	338	297
Габон ⁸	165	165	154	159	141	138	(134)	134	125
Гамбія* ⁹	2,6	2,8	3,0	2,7	3,8	3,4	4,6
Гана ¹⁰	52,9	58,3	72,5	70,7	70,5	75,8	116	102	113	115	126
Гвінея ¹⁰	126	139	108	99,9

Країна	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010*
Гаїті	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Гондурас ²³	[86,9]	[112]	[107]	[99,6]	[99,0]	98,8	137	217	217	235	246
Ямаїка	60,9	73,5	76,6	71,0	68,2	81,2	89,8	121	115	95,2	106
Мексика	[3 490]	[3 373]	[3 364]	3 241	3 483	3 789	4 279	4 284	4 762	4 859	5 414
Нікарагуа ²⁴	36,3	46,6	48,3	43,0	42,5	44,9	44,4	41,2	41,8	44,1	44,4
Панама	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>Північна Америка</i>											
Канада	13 280	13 350	13 595	14 110	14 730	15 415	16 806	18 111	19 518	[20 164]	[22 788]
США ²⁵	378 925	425 471	484 255	527 799	552 966	561 555	576 294	618 940	668 604	687 105	698 281
<i>Південна Америка</i>											
Аргентина	1 953	1 664	1 714	1 764	1 853	1 910	2 211	2 512	2 982	[3 179]	[3 344]
Болівія ²⁶	266	264	292	284	274	277	307	361	347	314	322
Бразилія	21 679	22 079	17 614	18 301	19 802	20 504	22 114	23 528	25 704	28 096	33 538
Чилі ²⁷	3 763	4 013	4 074	4 723	5 090	5 633	5 781	5 626	5 679	6 198	6 909
Колумбія ²⁸	5 347	5 530	6 429	6 340	6 541	6 909	7 430	8 323	8 569	9 191	10 717
Еквадор	589	689	934	873	1 146	1 108	1 493	1 628	1 915	2 116	2 191
Гаїана	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Парагвай ²⁹	102	98,9	88,4	105	93,6	106	108	119	126	146	160
Перу ³⁰	1 291	1 206	1 222	1 296	1 434	1 476	1 416	1 387	1 712	1 992	2 156
Уругвай	401	348	334	324	335	341	349	398	503	491	589
Венесуела ³¹	3 329	2 445	2 380	3 374	4 558	6 014	5 020	5 562	4 273	3 106	3 328
Азія та Океанія											
<i>Центральна та Південна Азія</i>											
Афганістан ³²	—	—	[153]	[156]	142	154	226	198	250	—	—
Бангладеш	841	816	818	822	833	897	944	932	1 024	1 137	1 224
Індія ³³	22 557	22 487	22 989	26 679	28 196	28 365	28 765	32 106	35 819	34 816	41 284
Казахстан	432	473	560	640	806	944	1 420	1 349	1 272	[1 227]	[1 317]
Киргизстан ³⁴	71,5	82,9	94,4	101	112	123	149	160	167	—	—
Непал ³⁵	106	141	157	187	207	194	180	188	210	207	247
Пакистан ^{** 35}	4 108	4 414	4 714	4 911	5 101	5 160	5 182	4 888	5 039	5 160	5 646

Шрі-Ланка ³⁶	[1 186]	[98,1]	[883]	983	910	1 051	1 287	1 474	1 480	1 280	1 379
Таджикистан	17,1	36,4	47,2	55,4
Туркменістан
Узбекистан ³⁷	77,2	65,7	70,1
<i>Східна Азія</i>											
Китай ³⁸	[39 500]	[45 900]	[49 800]	[55 200]	[62 100]	[72 900]	[84 100]	[92 700]	[110 100]	[114 300]	[119 400]
Японія ³⁹	52 314	52 844	52 954	52 470	52 270	51 616	50 905	50 221	51 008	51 420	54 527
Північна Корея ⁴⁰	[16 711]	[17 171]	[17 755]	[18 535]	20 047	20 778	21 717	23 138	24 372	24 270	27 591
Південна Корея ⁴¹	34,8	38,1	36,1	39,3	38,0	46,6	61,2	49,2	37,6	47,4	54,9
Монголія	8 146	7 424	7 864	8 230	7 870	7 419	7 946	8 470	9 008	8 535	9 078
Тайвань
<i>Океанія</i>											
Австралія	13 301	13 870	14 123	14 705	15 222	16 038	17 023	17 643	18 963	19 799	23 972
Фіджі ⁴²	50,6	45,4	45,6	50,9	44,7	56,0	69,4	45,2	50,2
Нова Зеландія	1 104	1 062	1 086	1 102	1 114	1 172	1 227	1 263	1 339	1 358	1 605
Папуа-Нова Гвінея ⁴³	50,6	35,1	31,8	35,6	41,8	40,6	48,2	38,9	39,4	39,1	42,5
<i>Південно-Східна Азія</i>											
Бруней ⁴⁴	280	297	310	245	297	334	345	[336]	[331]	[327]	[355]
Камбоджа	111	101	102	99,1	99,1	106	[116]	[123]	[191]
Індонезія	2 025	3 293	4 291	4 412	[4 313]	[4 380]	[5 271]	[4 903]	[4 702]	[6 009]	[7 208]
Лаос	(23,9)	(22,2)	(19,2)	(18,2)	(17,6)	(17,8)	(17,7)	(17,6)	(18,4)
Малайзія	2 513	2 855	3 640	3 513	3 758	3 678	4 107	4 199	3 881	3 259	3 626
М'янма ⁴⁵	1 130	1 187	1 310	1 220	1 231	1 254	1 472	1 342	1 321	1 486	1 626
Філіппіни	5 995	6 320	6 382	6 503	6 908	6 966	7 236	7 293	7 743	7 651	8 399
Сінгапур	2 747	2 755	2 802	2 528	2 547	2 654	3 498	4 115	4 907	4 336	4 846
Тайланд	4,2	10,4	20,7	[26,1]	23,8	38,0	18,6	19,9
Тімор-Лешті ⁴⁶	1 402	1 462	1 721	2 219	2 186	2 401	2 410	2 385
В'єтнам
Європа											
<i>Східна Європа</i>											
Вірменія ⁴⁷	140	138	159	175	215	254	297	345	359	[404]	[422]
Азербайджан ⁴⁸	[291]	[313]	[391]	[474]	554	1 138	1 237	1 666	1 473	1 421	1 502
Білорусь	318	330	334	404	526	683	745	764	676	726	730

Країна	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010*
Грузія ^{†48}	[50,0]	71,5	83,7	117	310	527	1 043	990	604	452	454
Молдова ^{†49}	14,6	17,1	18,6	16,6	19,4	24,6	28,0	34,4	24,9	19,0	18,3
Росія ⁵⁰	[28 833]	[32 035]	[34 080]	[35 454]	[38 669]	[42 317]	[45 908]	[50 937]	[53 330]	[52 586]	[58 668]
Україна [§]	1 760	1 871	2 162	2 334	2 826	3 170	3 853	3 770	[3 347]	[3 442]	[3 711]
<i>Західна та Центральна Європа</i>											
Албанія ^{§151}	102	101	114	124	129	158	196	231	249	201	190
Австрія	[3 216]	3 160	3 291	3 297	3 226	3 098	3 683	3 570	3 334	3 446	3 343
Бельгія	5 527	5 359	5 417	5 304	5 111	5 071	5 472	5 959	5 622	5 382	5 244
Боснія і Герцеговина ^{†52}	..	428	298	267	223	215	212	220	242	232	227
Болгарія ^{†53}	[1 022]	[1 031]	[1 051]	1 027	1 050	1 042	1 210	1 014	963	698	681
Хорватія ^{†54}	[1 250]	[1 352]	[1 094]	958	943	1 048	1 079	1 239	1 129	1 060	1 030
Кіпр ^{†11}	[619]	[423]	[410]	426	462	454	430	432	471	510	497
Чехія ⁵⁵	2 855	3 051	3 314	3 180	3 477	3 212	3 098	2 641	2 719	2 529	2 558
Данія	4 586	4 530	4 396	4 421	4 213	4 606	4 442	4 614	4 337	4 588	4 472
Естонія ⁵⁶	201	240	278	293	365	410	498	480	437	336	330
Фінляндія	2 576	2 627	3 050	3 234	3 320	3 380	3 184	3 428	3 599	3 718	3 588
Франція ⁵⁷	59 308	60 525	62 364	64 076	62 724	63 059	63 272	62 642	66 869	61 285	59 322
Німеччина	48 170	48 306	47 646	46 183	45 460	44 411	44 454	45 730	47 453	[46 848]	[45 152]
Греція	[8 794]	8 626	7 390	8 125	8 786	9 135	9 128	10 148	10 572	[9 369]	[9 354]
Угорщина	2 032	1 981	2 129	1 971	1 951	1 749	1 782	1 656	1 476	[1 323]	[1 350]
Ісландія [†]	6,2	9,9
Ірландія	1 464	1 405	1 347	1 368	1 386	1 374	1 384	1 434	1 415	1 354	1 279
Італія ⁵⁸	40 553	41 661	41 999	42 137	40 539	39 226	[38 006]	[39 408]	[38 303]	[38 198]	[36 972]
Латвія	180	294	339	366	426	536	584	572	364	268	253
Литва	453	465	514	[492]	[532]	[579]	[632]	[661]	504	427	412
Люксембург	296	264	279	293	297	291	301
Малеконія ⁵⁹	418	181	165	173	162	154	176	163	159	145	140
Мальта ^{†11}	47,9	47,3	48,8	51,6	65,0	52,8	52,9	54,2	59,1	58,8	57,0
Чорногорія	68,7	62,2	69,8	54,9	55,8	53,5
Нідерланди	11 137	11 125	11 283	11 370	11 388	11 922	12 082	11 873	12 129	11 604	11 207
Норвегія	4 908	5 897	5 670	5 813	5 469	5 459	5 807	5 838	6 196	[6 322]	[6 729]

Польща ⁶⁰	5 804	5 904	6 137	6 416	6 859	7 303	8 256	[7 385]	[7 917]	[8 380]	[8 902]
Португалія	4 341	4 463	4 306	4 574	4 848	4 710	4 508	4 525	4 810	[5 213]	[5 040]
Румунія ⁶¹	2 059	2 048	2 112	2 271	2 403	2 476	2 375	2 617	2 225	2 164	2 202
Сербія ⁶¹	1 197	1 324	1 161	1 072	899	907	1 022	1 009	941	920	848
Словацьчина [†] 62	1 242	1 258	1 335	1 240	1 344	1 363	1 371	1 403	1 218	1 010	972
Словенія ⁶²	520	577	601	637	650	744	749	793	792	788	766
Іспанія	13 814	14 145	14 010	14 461	14 565	17 027	17 591	17 646	16 939	15 803	15 359
Швеція	6 250	6 084	6 040	5 684	5 758	5 668	5 817	5 174	5 063	[5 248]	[5 641]
Швейцарія [†] 62	4 595	4 398	4 283	4 204	4 138	3 939	3 964	4 060	4 057	4 392	4 615
Туреччина ⁶³	17 803	18 942	17 096	15 602	14 770	15 859	13 880	15 285	[16 302]	[15 634]	[17 509]
Велика Британія ⁶³	47 112	49 977	52 765	52 541	52 579	52 475	53 122	55 291	57 907	57 424	59 598
Близький Схід											
Бахрейн ⁶⁴	398	475	546	550	544	592	627	677	762	731	742
Єгипет	[4 169]	4 360	4 567	4 321	4 313	4 413	4 444	4 139	4 017	3 914	4 290
Іран [†] 65	8 552	6 162	7 503	9 228	11 444	12 743	10 473	(7 044)
Ірак [§] 66	(2 089)	(2 820)	(2 362)	(2 078)	(5 277)	(4 156)	(4 663)	(4 901)
Ізраїль [†]	12 656	14 037	13 194	12 594	12 903	13 687	13 458	13 074	12 373	[13 001]	[14 036]
Йорданія	747	724	835	775	770	843	1 177	1 331	1 404	[1 363]	[1 430]
Кувейт	3 839	3 962	4 269	4 595	4 447	4 419	4 707	4 336	[4 334]	[4 411]	[4 612]
Ліван	1 228	1 142	1 148	1 167	[1 185]	[1 177]	[1 292]	1 184	1 426	[1 564]	[1 633]
Оман [†] 67	3 169	3 263	3 433	3 860	4 652	4 975	5 040	4 799	4 489	4 047	4 200
Катар ⁶⁸	...	1 511	1 524	1 404	1 492	1 577	1 922	2 413
Саудівська Аравія [§] 69	26 322	23 109	23 279	25 879	31 183	35 522	40 919	40 159	41 273	42 917	45 245
Сирія ⁷⁰	1 850	1 920	2 201	2 205	2 218	1 994	2 120	1 922	2 182	2 182	2 346
ОАЕ ⁷¹	[10 703]	[9 844]	[10 329]	[11 153]	[10 380]	[10 504]	[11 275]	[13 585]	[15 774]	[15 749]	[16 062]
Ємен	1 037	1 313	1 355	1 105	1 136	1 063	1 271	1 222

Примітки: див. після таблиці 4А.5.

Таблиця 4А.5. Військові витрати країн у відсотках ВВП у 2001-2009рр.

Країни розміщені за регіонами та субрегіонами.

Країна	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Африка									
<i>Північна Африка</i>									
Алжир ¹	3,8	3,7	3,3	3,3	2,8	2,6	2,9	3,0	3,8
Лівія* ^{1,2}	2,7	2,2	1,9	1,9	1,4	1,0	0,9	1,2	..
Марокко	3,9	3,6	3,7	3,4	3,4	3,3	3,2	3,3	3,4
Туніс	1,7	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,4	1,4	1,3
<i>Екваторіальна Африка</i>									
Ангола ³	4,5	3,8	4,8	4,1	4,5	4,4	3,4	2,9	4,2
Бенін	0,5	0,9	0,9	1,0	[1,0]	[1,0]	..	[1,0]	..
Ботсвана	3,8	3,8	3,8	3,4	3,1	2,8	..	[2,7]	[3,0]
Буркіна-Фасо [†]	1,1	1,1	1,0	1,1	1,1	1,2	1,3	1,4	1,2
Бурунді	8,0	7,2	7,3	6,6	6,2	4,9	4,7	3,8	..
Камерун [§]	1,3	1,3	1,4	1,4	1,3	1,4	1,5	1,5	1,6
Кабу-Верде	0,8	0,7	0,7	0,7	0,7	0,6	0,6	0,5	0,5
ЦАР* ⁴	..	1,1	1,3	1,2	1,1	..	1,1	1,6	1,8
Чад ⁵	1,8	1,7	1,5	1,1	0,9	..	5,5	7,1	6,2
Конго [§]	1,4	1,7	1,9	1,7	1,3	1,1	1,4	1,1	..
ДРК ⁶	1,4	2,1	2,3	2,4	2,0	1,4	1,0
Кот-д'Івуар ⁷	1,5	1,5	1,4	1,5	1,5	1,5	..
Джібуті	4,5	5,6	6,7	5,6	6,3	[6,4]	4,1	3,7	..
<i>Екваторіальна Гвінея</i>									
Ерїтрея	22,1	20,7	20,9
Ефіопія	4,4	3,4	2,8	2,5	2,3	1,7	1,3	1,1	1,0
Габон ⁸	1,9	2,0	1,8	1,7	1,3	1,1	(1,0)
Гамбія* ⁹	0,9	1,0	1,1	0,4	0,5	0,4	0,6
Гана ⁹	0,6	0,6	0,7	0,6	0,6	0,6	0,8	0,7	0,7
Гвінея ¹⁰	2,9	3,1	2,4	2,2
Гвінея-Бісау ¹¹	3,1	3,2	1,6	..	2,1

Кенія	1,5	1,6	1,6	1,7	1,6	1,8	1,9	2,0
Лесото	3,4	3,0	2,9	2,5	2,5	2,5	1,6	2,8
Ліберія	0,2	1,5	0,6	0,5	0,5	0,8
Малагаскар ¹¹ 12	1,4	1,3	1,3	1,1	1,0	1,1	1,1	0,8
Малаві	0,7	0,6	0,8	1,2	[1,2]	[1,2]
Малді ¹³	2,0	2,1	2,1	2,2	2,2	2,2	2,0	[1,9]
Мавританія ¹⁴	4,6	3,2	4,9	3,7	3,0	..	3,4	3,8
Маврій	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	..
Мозамбік ¹⁵	1,2	1,3	1,4	0,9	0,8	0,8	0,8	0,9
Намбія ¹⁵	2,2	2,8	2,9	3,1	2,9	3,0	3,4	3,7
Нігер	1,3	1,0	0,9	1,0	1,0	..
Нігерія	1,3	1,5	0,9	0,6	0,7	0,6	0,8	0,9
Руанда ¹⁶	3,4	3,0	2,4	1,7	2,0	1,5	1,4	1,4
Сенегал ⁸ 17	1,4	1,4	1,3	1,4	1,6	1,7	1,6	1,6
Сейшельські Острови	1,8	1,7	1,7	2,1	2,3	1,9	1,2	1,2
Сьєрра-Леоне	3,7	2,9	2,9	2,0	[2,1]	[1,9]	[2,4]	..
Сомалі
ПАР	[1,6]	[1,6]	[1,7]	1,5	1,4	1,3	1,3	1,3
Судан ¹⁷	2,5	2,7	1,9	3,3	3,4
Свазіленд ¹⁸	1,4	1,5	1,7	2,1	2,0	1,9	[2,2]	[3,1]
Танзанія	1,6	1,4	1,2	1,1	1,2	1,1	1,1	1,1
Того	1,6	1,5	1,7	..
Уганда	2,4	2,4	2,3	2,2	2,0	2,0	[2,2]	[1,8]
Замбія	2,0	1,9	1,3	2,0	1,7
Зімбабве ¹⁹	2,2	2,2	2,5	2,3	(2,1)

Америка

Центральна Америка та Карибський басейн

Беліз	0,9	0,8	0,9	1,0	1,0	1,1	1,4	1,2
Коста-Ріка ²⁰
Куба ²¹
Домініканська Республіка	[1,4]	[1,5]	[0,9]	0,8	0,7	0,7	0,7	0,7
Сальвадор ²²	0,8	0,8	0,7	0,6	0,6	0,6	0,5	0,7
Гватемала	0,9	0,8	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4

Країна	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Гаїті	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Гондурас ²³	[0,8]	[1,0]	[0,9]	[0,8]	[0,8]	0,7	0,9	1,5	1,5
Ямайка	0,5	0,6	0,6	0,5	0,5	0,6	0,7	0,9	0,9
Мексика	[0,6]	[0,5]	[0,5]	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5
Нікарагуа ²⁴	0,7	0,8	0,9	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7
Панама	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>Північна Америка</i>									
Канада	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1	1,2	1,2	1,3	1,5
США ²⁵	3,1	3,4	3,8	4,0	4,0	3,9	4,0	4,3	4,7
<i>Південна Америка</i>									
Аргентина	1,2	1,1	1,1	1,0	0,9	0,9	0,9	0,8	1,0
Болівія ²⁶	2,3	2,2	2,3	2,0	1,9	1,7	1,8	2,0	2,0
Бразилія	2,0	1,9	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,6
Чилі ²⁷	3,7	3,8	3,6	3,7	3,6	3,5	3,4	3,5	3,5
Колумбія ²⁸	3,5	3,5	3,9	3,6	3,4	3,3	3,3	3,6	3,7
Еквадор	1,8	2,0	2,6	2,2	2,6	2,3	2,9	2,8	3,4
Гайана
Парагвай ²⁹	1,0	1,0	0,8	0,9	0,8	0,8	0,8	0,8	0,9
Перу ³⁰	1,7	1,5	1,5	1,4	1,5	1,3	1,2	1,1	1,4
Уругвай	1,8	1,7	1,6	1,4	1,3	1,3	1,2	1,3	1,6
Венесуела ³¹	1,6	1,2	1,2	1,3	1,4	1,6	1,3	1,4	1,3
Азія та Океанія									
<i>Центральна та Південна Азія</i>									
Афганістан ³²	[2,2]	[2,1]	1,7	1,6	2,2	1,9	1,8
Бангладеш	1,2	1,1	1,1	1,1	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Індія ³³	3,0	2,9	2,8	2,8	2,7	2,5	2,3	2,5	2,8
Казахстан	1,0	1,1	1,1	1,0	1,0	1,0	1,3	1,1	1,2
Киргизстан ³⁴	2,3	2,7	2,9	2,8	3,1	3,2	3,4	3,4	3,6

Непал ³⁵	1,1	1,4	1,6	1,9	2,2	2,2	1,9	1,8	2,0
Пакистан ^{* 35}	3,8	3,9	3,7	3,6	3,4	3,3	3,0	2,8	2,8
Шрі-Ланка ³⁶	[4,3]	[3,3]	[2,9]	3,0	2,6	2,8	3,3	3,7	3,5
Таджикистан	1,2	2,1	2,2	2,2
Туркменістан ³⁷
Узбекистан ³⁷	0,8	0,6	0,5
<i>Східна Азія</i>									
Китай ³⁸	[2,1]	[2,2]	[2,1]	[2,1]	[2,0]	[2,0]	[2,1]	[2,0]	[2,2]
Японія ³⁹	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	0,9	0,9	1,0
Північна Корея ⁴⁰
Південна Корея ⁴¹	[2,6]	[2,4]	[2,5]	[2,5]	2,6	2,6	2,6	2,8	2,9
Монголія	1,9	1,9	1,6	1,5	1,3	1,2	1,4	1,2	1,0
Тайвань	2,5	2,2	2,2	2,2	2,1	1,9	2,0	2,2	2,4
<i>Океанія</i>									
Австралія	1,9	1,9	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,9
Фіджі ⁴²	2,0	1,7	1,6	1,7	1,4	1,7	2,2	1,5	1,7
Нова Зеландія	1,2	1,1	1,1	1,0	1,0	1,1	1,1	1,1	1,2
Папуа-Нова Гвінея ⁴³	0,8	0,6	0,5	0,6	0,6	0,5	0,6	0,4	0,5
<i>Південно-Східна Азія</i>									
Бруней ⁴⁴	5,2	5,3	3,7	2,5	2,6	2,6	2,6	[2,4]	[3,1]
Камбоджа	1,8	1,6	1,5	1,3	1,1	1,1	[1,1]	[1,1]	[1,8]
Індонезія	0,6	1,1	1,3	1,3	[1,1]	[1,1]	[1,2]	[1,0]	[0,9]
Лаос	(0,7)	(0,6)	(0,6)	(0,5)	(0,4)	(0,4)	(0,4)	(0,3)	(0,3)
Малайзія	2,1	2,2	2,6	2,3	2,3	2,1	2,1	2,0	2,0
М'янма ⁴⁵	1,8	1,3
Філіппіни	1,0	1,0	1,0	0,9	0,9	0,9	0,9	0,8	0,8
Сінгапур	5,0	5,1	5,1	4,6	4,4	4,0	3,7	3,9	4,3
Тайланд	1,5	1,4	1,3	1,1	1,1	1,1	1,3	1,6	1,9
Тимор-Лешті ⁴⁶	1,1	2,5	5,2	[6,6]	5,3	6,8
В'єтнам	2,1	2,0	1,9	2,1	2,5	2,3	2,5
Європа									
<i>Східна Європа</i>									
Вірменія ^{* 47}	3,1	2,7	2,7	2,7	2,9	2,9	3,0	3,4	4,2

Країна	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Азербайджан	[2,3]	[2,2]	[2,4]	[2,6]	2,3	3,4	2,9	3,3	3,4
Білорусь	1,4	1,4	1,3	1,4	1,5	1,7	1,6	1,5	1,4
Грузія ^{†48}	[0,7]	1,0	1,1	1,4	3,3	5,2	9,2	8,5	5,6
Молдова ^{†49}	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5	0,6	0,5
Росія ⁵⁰	[4,1]	[4,4]	[4,3]	[3,8]	[3,7]	[3,6]	[3,5]	[3,5]	[4,3]
Україна [§]	2,9	2,8	2,8	2,6	2,8	2,8	2,9	2,7	[2,9]
<i>Західна та Центральна Європа</i>									
Албанія ^{§51}	1,3	1,3	1,3	1,4	1,4	1,6	1,8	2,0	2,1
Австрія	[0,9]	0,9	0,9	0,9	0,9	0,8	0,9	0,9	0,9
Бельгія	1,3	1,2	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1	1,2	1,2
Боснія і Герцеговина ^{†52}	...	3,9	2,4	1,9	1,5	1,3	1,1	1,1	1,3
Болгарія ⁵³	[3,0]	[2,9]	[2,8]	2,6	2,6	2,4	2,6	2,1	2,0
Хорватія ⁵⁴	[2,8]	[2,8]	[2,1]	1,7	1,6	1,7	1,7	1,9	1,8
Кіпр ^{†55}	[3,4]	[2,3]	[2,2]	2,1	2,2	2,1	1,9	1,8	2,0
Чехія ⁵⁵	1,9	2,0	2,1	1,9	2,0	1,7	1,6	1,4	1,4
Данія	1,6	1,5	1,5	1,5	1,3	1,4	1,3	1,4	1,4
Естонія ⁵⁶	1,5	1,7	1,7	1,7	1,9	1,9	2,1	2,2	2,3
Фінляндія	1,2	1,2	1,4	1,4	1,4	1,4	1,2	1,3	1,5
Франція ⁵⁷	2,5	2,5	2,5	2,6	2,5	2,4	2,3	2,3	2,5
Німеччина	1,4	1,5	1,4	1,4	1,4	1,3	1,3	1,3	1,4
Греція	[3,4]	3,2	2,6	2,7	2,9	2,9	2,8	3,0	3,2
Угорщина	1,8	1,6	1,7	1,5	1,4	1,2	1,3	1,2	1,1
Ісландія [†]	0,0	0,1
Ірландія	0,7	0,7	0,6	0,6	0,6	0,5	0,5	0,6	0,6
Італія ⁵⁸	2,0	2,0	2,0	2,0	1,9	1,8	[1,7]	[1,8]	[1,8]
Латвія	1,0	1,6	1,7	1,7	1,7	1,8	1,7	1,7	1,4
Литва	1,8	1,7	1,7	[1,5]	[1,4]	[1,4]	[1,4]	[1,4]	1,4
Люксембург	0,8	0,7	0,7	0,7	0,6	0,6	0,6
Македонія ⁵⁹	6,6	2,8	2,5	2,5	2,1	2,0	2,1	1,8	1,7
Мальта [†]	0,7	0,7	0,7	0,7	0,9	0,7	0,7	0,7	0,7
Чорногорія	2,0	1,5	1,6	1,3
Нідерланди	1,5	1,5	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5	1,4	1,5

Норвегія	1,7	2,1	2,0	1,9	1,6	1,5	1,4	1,6
Польща ⁶⁰	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	2,0	[1,7]	[1,8]
Португалія	1,9	2,0	1,9	2,0	2,1	1,9	1,9	2,1
Румунія	2,4	2,3	2,1	2,0	2,0	1,5	1,5	1,4
Сербія ⁶¹	4,3	4,5	3,7	3,1	2,5	2,5	2,3	2,3
Словаччина [†]	1,9	1,8	1,9	1,7	1,7	1,5	1,5	1,4
Словенія	1,3	1,4	1,4	1,5	1,4	1,5	1,5	1,6
Іспанія	1,2	1,2	1,1	1,1	1,0	1,2	1,2	1,1
Швеція	1,8	1,7	1,7	1,5	1,5	1,4	1,2	1,2
Швейцарія ^{† § 62}	1,1	1,0	1,0	1,0	0,9	0,8	0,8	0,8
Туреччина	3,7	3,9	3,4	2,8	2,5	2,2	2,3	[2,7]
Велика Британія ⁶³	2,4	2,5	2,5	2,5	2,4	2,3	2,5	2,7
Близький Схід								
Бахрейн ⁶⁴	4,2	4,7	4,8	4,3	3,6	3,2	3,0	3,7
Єгипет	[3,3]	3,4	3,3	3,0	2,9	2,5	2,3	2,1
Іран ^{§ 65}	3,9	2,3	2,7	2,9	3,3	2,5	(1,8)	..
Ірак ^{§ 66}	(1,9)	(2,6)	(2,9)	(5,3)	(5,4)
Ізраїль [¶]	8,1	9,1	8,6	7,7	7,6	7,1	6,9	6,3
Йорданія	5,9	5,4	6,0	5,1	4,8	6,1	6,3	6,1
Кувейт	7,7	7,4	6,5	5,8	4,3	3,6	3,0	[4,4]
Ліван	5,4	4,7	4,6	4,4	[4,4]	[4,5]	3,9	4,1
Оман ^{† 67}	12,5	12,4	12,2	12,1	11,8	10,3	7,7	9,7
Катар ⁶⁸	..	4,7	4,0	2,9	2,5	2,2	2,3	..
Саудівська Аравія ^{§ 69}	11,5	9,8	8,7	8,4	8,0	9,2	8,0	11,2
Сирія ⁷⁰	5,5	5,4	6,3	5,6	5,1	4,1	3,8	4,0
ОАЕ ⁷¹	[9,8]	[8,6]	[7,9]	[7,4]	[5,6]	[5,0]	[5,5]	[7,3]
Ємен	4,8	6,0	6,0	4,7	4,3	4,1	3,9	..

.. – даних немає або вони непридатні для використання; – нульова або дуже незначна величина; () – недостовірні дані; [] – оцінка СІПРІ; | – зміна валютного мультиплікатора; / – зміна фінансового року; || – обрив вибірки.

^a Фінансовий рік починається з квітня зазначеного року та завершується в березні наступного року.

^b Фінансовий рік починається з липня зазначеного року та завершується в червні наступного року.

[†] Дані не враховують військові пенсії.

[‡] Дані стосуються лише поточних витрат (тобто, не враховують капітальні витрати).

- § Дані стосуються ухваленого бюджету, а не фактичних витрат.
- ¶ Дані не враховують витрати на воєнізовані формування.
- || Ці країни змінили чи редукували валюту, всі дані конвертовані в нову валюту.
- 1 Дані стосовно Алжиру за 2004-2010рр. взяті з бюджету. В липні 2006р. Уряд Алжиру оприлюднив додатковий бюджет, де загальні витрати були збільшені на 35%. Невідомо, чи була частина цих додаткових коштів призначена на військові витрати.
 - 2 Дані стосовно Лівії не враховують витрати на розвиток, які у 2008р. сягнули 1 000 млн. динарів.
 - 3 Ступінь виконання бюджету Анголи може значно змінюватися. Дані стосовно військових витрат Анголи мають розглядатися в контексті високої невизначеності економічної статистики через вплив конфлікту на економіку країни.
 - 4 Інвестиційні витрати ЦАР за 2005р. становили 775 тис. ЦА франків.
 - 5 Військові витрати Чалу після 2005р. різко зросли внаслідок конфлікту на сході країни – через виняткові військові витрати, що фінансуються з доходів від продажу нафти. Даних за 2006р. немає, але доступна інформація свідчить про велике збільшення витрат у 2005р. та дещо менше – у 2006-2007рр.
 - 6 Дані стосовно ДРК не охоплюють прибутків від широкомасштабного видобування військовими корисних копалин.
 - 7 Дані стосовно Кот-д'Івуару за 2003р. стосуються ухваленого бюджету, а не фактичних витрат.
 - 8 Дані стосовно Габону не враховують позабюджетні витрати, що фінансуються інвестиційним Фондом *Provisions pour Investissements Hydrocarbures (PHI)*, який наповнюється за рахунок податкових надходжень від оподаткування іноземних нафтових компаній, що працюють у Габоні.
 - 9 Дані стосовно Гани за 2001р. та за 2006-2010рр. є показниками ухваленого бюджету, а не звіту про фактичні витрати.
 - 10 Дані стосовно Гвінеї можуть бути заниженими, оскільки МВФ повідомляє про значні позабюджетні витрати на військові потреби.
 - 11 Значне зростання оборонних витрат Гвінеї-Бісау (особливо у 2000-2001рр.) сталося внаслідок збройного конфлікту, що спалахнув у 1998р. Згідно з даними МВФ, це зростання фінансувалося за рахунок банківського кредиту та боргових зобов'язань.
 - 12 Дані стосовно Малагаскару враховують витрати на жандармерію і національну поліцію.
 - 13 Дані стосовно Малі враховують витрати на безпеку і оборону.
 - 14 Дані стосовно Мавританії враховують лише оперативні витрати.
 - 15 Дані стосовно Намібії за 2002р. враховують додаткові витрати на суму 78,5 млн. намібійських доларів.
 - 16 Фінансовий рік у Руанді (січень-грудень) був змінений у 2009р. (липень-червень). Дані стосовно Руанди в національній валюті за 2009р. враховують витрати за шість місяців 2009р. (із січня по червень – 20,6 млрд. франків) та за повний 2009/2010ф.р. (43,6 млрд. франків). Дані за 2005-2006рр. враховують видатки на миротворчі місії АС.
 - 17 Дані стосовно Судану враховують витрати на безпеку і оборону.
 - 18 Дані стосовно Сваїленду за 2008-2010рр. є оцінками, що ґрунтуються на приблизному обчисленні частки бюджетних витрат на оборону, охорону громадського порядку та безпеку громадян, і викликають багато сумнівів.
 - 19 У квітні 2009р. Зімбабве відмовилася від змбабвійського долара і нині користується переважно долларом США. Дані стосовно Зімбабве в місцевій валюті наводяться за період до 2006р. в змбабвійських доларах, а починаючи з 2010р. – в доларах США. Стосовно Зімбабве неможливо надати єдиний перелік постійних цін, оскільки внаслідок гіперінфляції дані про ціни за 2008р. зібрати не вдалося. Тому в таблиці 4А.4 дані за період до 2006р. в доларах у постійних цінах наводяться за постійними цінами 2005р., а за 2010р. – за постійними цінами 2009р. Ці дві вибірки не можна порівнювати. Загалом, через надзвичайно високу інфляцію у країні, дані стосовно Зімбабве слід використовувати обережно.

²⁰ Коста-Ріка не має збройних сил. Витрати на воєнізовані формування, прикордонну охорону, сили морського та повітряного спостереження складають менше 0,05% ВВП.

²¹ Дані про Кубу стосуються витрат на оборону і внутрішній порядок. Через брак даних про рівень інфляції, дані в таблиці 4A.4 наведені в доларах США в поточних цінах, конвертованих за офіційним валютним курсом поточного року, а не в доларах США в постійних (2009р.) цінах. Дані про частку військових витрат у ВВП не наведені через відсутність надійних показників ВВП.

²² Дані стосовно Сальвадору не враховують урядові витрати на військові пенсії і фармацевтичний центр ЗС. З урахуванням цих даних загальні військові витрати у 2007р. становили б \$205,7 млн.

²³ Дані стосовно Гондурасу не враховують витрати на імпорт озброєнь.

²⁴ Дані стосовно Нікарагуа враховують військову допомогу, надану США та Тайванем. Протягом 2002-2009рр. вона складала 12,5; 16,9; 13,6; 11,1; 7,3; 28,8; 12,2 та 11,6 млн. кордоб, відповідно.

²⁵ Дані про США стосуються фінансового (1 жовтня - 30 вересня), а не календарного року.

²⁶ Дані стосовно Болівії враховують витрати на цивільну оборону.

²⁷ Дані про Чилі стосуються ухваленого бюджету. Дані враховують прями внески на закупівлю військової техніки від державної компанії з виробництва мідної руди *Corporacion Nacional del Cobre (CODELCO)*. Ці внески збільшилися в період між 2005р. та 2008р. завдяки підвищенню цін на мідь, потім у 2009р. зменшилися, разом з їх падінням.

²⁸ Дані стосовно Колумбії за 2002-2007рр. враховують додаткові надходження обсягом 2,5 млрд. песо від військового податку, запровадженого з 12 серпня 2002р. Переважна частина витрат цих надходжень припадає на 2002р. і 2004р.

²⁹ Дані про Парагвай за 2003р. стосуються нового ухваленого бюджету, а не фактичних витрат. Не враховані витрати на військові пенсії, які за 2007р., 2008р., 2009р. і 2010р. склали, відповідно, 208, 239,3, 271,7 і 293,9 млрд. гуарані.

³⁰ Дані стосовно Перу, починаючи з 2005р., не враховують витрати матеріально-технічного забезпечення Збройних сил і поліції, що фінансуються з доходів від продажу природного газу.

³¹ Дані стосовно Венесуели не враховують значні витрати на імпорт озброєнь, що суттєво перевищують бюджетні показники.

³² Дані стосовно Афганістану є базисними бюджетними витратами на потреби Афганської Національної Армії. Не врахована військова допомога іноземних донорів, зокрема від США, яка у 2009р. становила \$4 млрд. і в 16 разів перевищувала внутрішні військові витрати Афганістану.

³³ Дані стосовно Індії враховують витрати на воєнізовані формування Прикордонних військ, Поліцейських сил центрального резерву, Стрілків Ассаму, Прикордонної поліції індо-гібетської ділянки кордону та, починаючи з 2007р., Сил охорони кордону (*Sashastra Seeta Bal*) у складі Міністерства внутрішніх справ, але не враховують витрати на ядерну діяльність Збройних сил.

³⁴ Дані стосовно Киргизістану враховують витрати на внутрішню безпеку, що складають суттєву частку загальних військових витрат.

³⁵ Дані стосовно Пакистану враховують поточні витрати. Вони не враховують витрати на воєнізовані формування: на Прикордонний корпус (Цивільні збройні сили) та на Пакистанських рейнджерів. У 2008р., 2009р. та 2010р. ці витрати склали, відповідно, 16,7, 20,8 і 31,4 млрд. рупій. Витрати на оборону в рамках Плану розвитку державного сектору у 2008р., 2009р. та 2010р. склали, відповідно, 2,3, 5 і 3,9 млрд. рупій.

³⁶ Дані стосовно Шрі-Ланки за 2009р. враховують додаткові видатки обсягом 33 млрд. рупій, виділені після завершення громадянської війни.

³⁷ Дані стосовно Узбекистану, наведені в доларах США у постійних цінах, слід розглядати з урахуванням значної різниці між офіційним і неофіційним валютними курсами.

- 38 Дані стосовно Китаю, значним чином переглянуті в цьому виданні *Щорічника*, є оцінкою загальних військових витрат, у т.ч. за статтями, що не віднесені до офіційного оборонного бюджету. Докладніше про це див. у підрозділі III цього додатка.
- 39 Дані про Японію стосуються ухвалених бюджетів на 2001-2004рр. та 2009-2010рр. Враховані бюджетні видатки на діяльність Спеціальної комісії з питань о.Окінава (*Special Action Committee on Okinawa, SACO*), не враховані військові пенсії.
- 40 Дані стосовно Північної Кореї отримані зі звіту державної влади. Вони не враховують інвестиції в оборонну промисловість та НДДКР у сфері технологій подвійного використання, соціальні та побутові послуги, що надаються через військовий сектор. Через ненадійність обмінного курсу між північнокорейською воною і долларом США, оцінки в доларх надати неможливо.
- 41 Дані стосовно Південної Кореї не враховують видатки на три "спеціальні фонди", призначені для передислокації військових об'єктів і баз США та забезпечення життєдіяльності військ. Ці видатки у 2009р. та 2010р. сягнули, відповідно, 449,3 млрд. і 1 048,8 млрд. вон.
- 42 Витрати Фіджі на військові пенсії за 1998-2002рр. становили приблизно 3,5% щорічних військових витрат.
- 43 Дані стосовно Папуа-Нової Гвінеї стосуються поточних бюджетних видатків. За 2008-2010рр. видатки на розвиток ЗС дорівнювали, відповідно, 6 млн., 25,1 млн. і 0 кнн.
- 44 Дані про Бруней в національній валюті за 2003р. стосуються специфічного 15-місячного ф.р. – із січня 2003р. до березня 2004р. Фінансові роки до 2002р. тривали із січня до грудня; починаючи з 2004р. і надалі – з квітня до березня.
- 45 Дані стосовно М'янми не наведені в доларах США через надмірні коливання офіційно проголошеного обмінного курсу к'ята та долара.
- 46 Дані про Тимор-Лешті в національній валюті за 2007р. стосуються специфічного шестимісячного ф.р. – з липня до грудня 2007р. Попередні фінансові роки до 2006/2007ф.р. тривали з липня до червня; наступні, починаючи з 2008ф.р., – із січня до грудня. Дані про військові витрати як частку ВВП ґрунтуються на даних про ВВП, які не враховують доходи від продажу нафти та газу, які за останні роки в кілька разів перевищують весь ВВП країни.
- 47 Якщо до даних стосовно Вірменії додати військові пенсії, то вони б зросли на 15-20%.
- 48 Бюджетні дані за 2003р. стосовно Грузії, як вважається, приміщують фактичні витрати через політичну кризу впродовж того року.
- 49 Якщо врахувати всі військові статті бюджету Молдови, в т.ч. витрати на військові пенсії та воєнізовані формування, то суми загальних військових витрат за 2005р., 2006р. і 2007р. становили б, відповідно, 343, 457 і 530 млн. лей.
- 50 Стосовно джерел і методів обчислення даних про військові витрати Росії див.: Cooper, J., 'The military expenditure of the USSR and the Russian Federation, 1987-97', *SIPRI Yearbook 1998*.
- 51 Дані стосовно Албанії до 2006р. не повністю враховують військові пенсії.
- 52 Дані стосовно Боснії і Герцеговини з 2005р. враховують витрати на Армію Боснії і Герцеговини, створену у 2005р. на базі Хорватсько-Боснійської Армії Федерації Боснії і Герцеговини та Боснійсько-Сербської Армії Республіки Сербської. Дані до 2005р. враховують витрати на обидві армії – Армію Федерації Боснії і Герцеговини та Армію Республіки Сербської. Дані не враховують витрати на імпорт озброєнь.
- 53 За даними НАТО, загальні військові витрати Болгарії з урахуванням пенсій у 2006р., 2007р. та 2008р. становили, відповідно, 1 393, 1 712 і 1 749 млн. левів.
- 54 Дані стосовно Хорватії за 2006-2010рр. враховують видатки центрального Уряду на повернення кредиту, наданого на військовий радіолокаційний комплекс. Суми, видані у 2006р., 2007р., 2008р., 2009р. та 2010р. склали, відповідно, 147,8, 91,4, 53,2, 54,6 і 55,2 млн. крон.
- 55 Дані стосовно Чехії не враховують військову допомогу Афганістану та Іраку. Допомога Афганістану складала 18,7 млн. крон у 2004р. та 612,6 млн. крон у 2007р. Допомога Іраку у 2005р. складала 1,1 млн. крон.
- 56 Естонія у 2010р. об'єднала свою Прикордонну службу з Національною поліцією, і ця служба більше не вважається воєнізованим формуванням за класифікацією СІПРІ. Переважно цим пояснюється скорочення військових витрат Естонії у 2010р.

- ⁵⁷ Дані стосовно Франції, починаючи з 2006р., розраховуються за новою методикою через зміни в бюджетній системі та фінансовому законодавстві країни.
- ⁵⁸ Дані стосовно Італії враховують витрати на цивільну оборону, які зазвичай становлять близько 4,5% загального обсягу.
- ⁵⁹ Визначення військових витрат Македонії змінилось, починаючи з 2006р. Прикордонні війська були передані з Міністерства оборони до Міністерства внутрішніх справ. Тепер до військових витрат відносять військові пенсії, які раніше не враховувалися.
- ⁶⁰ Дані стосовно Польщі не враховують деякі витрати на оборону іншими міністерствами, додаткові витрати на внутрішню безпеку, зокрема через Фонд модернізації Збройних сил, а також на певні додаткові оборонні НДДКР. У 2004-2010рр. суми цих додаткових витрат коливалися від близько 240 млн. до 640 млн. злотих.
- ⁶¹ З червня 2006р. від Союзу Держав Сербії і Чорногорії відокремилася Чорногорія. Дані стосовно Сербії до 2005р. відповідають даним про Союз Держав Сербії і Чорногорії (до лютого 2003р. більш відома назва – колишня Союзна Республіка Югославія), а з 2006р. – лише про Сербію.
- ⁶² Дані стосовно Швеїцарії не враховують ні витрати на військові пенсії чи воєнізовані формування, ні витрати кантонів і місцевої влади. Упродовж 1990-2006рр. військові витрати кантонів і місцевої влади становили, як правило, 5-8% видатків центрального Уряду.
- ⁶³ З 2001р. Велика Британія перевела систему фінансово обліку з “касової” методу (*cash-based*) на “ресурсно-орієнтований” (*resource-based*). Дані стосовно Великої Британії з 2001р. ґрунтуються на показниках *Net Cash Requirement*, які надаються в щорічнику *UK Defence Statistics* і є найбільш надійними до порівняльного визначення. Визначення *Net Cash Requirement* дещо відрізняється від визначення, що використовувалося до 2000р. Вплив цих змін на військові витрати Великої Британії поки що чітко не з’ясовано.
- ⁶⁴ Дані стосовно Бахрейну не враховують позабюджетні витрати на оборонні закупівлі.
- ⁶⁵ Дані стосовно Ірану не враховують витрати на воєнізовані формування, зокрема Корпусу ісламських стражів революції (*Islamic Revolutionary Guards Corps, IRGC*). За 2009р. і 2010р. жодних офіційних даних стосовно Ірану немає, але в повідомленнях ЗМІ стверджувалося, що бюджет Міністерства оборони та армії у 2009р. сягнув 64 000 млрд. ріалів, а у 2010р. – 90 000 млрд. ріалів, водночас бюджет *IRGC* у 2009р. дорівнював 48 500 млрд. ріалів, а у 2010р. – 58 250 млрд. ріалів. СІПРІ не вдалося перевірити ці дані.
- ⁶⁶ Дані про Ірак є недостовірними, оскільки стосуються бюджетних показників, які за період до 2007р. можуть підлягати перегляду через коливання цін на нафту та високу інфляцію.
- ⁶⁷ Дані стосовно Оману враховують витрати на національну безпеку і оборону.
- ⁶⁸ Дані стосовно Катару враховують витрати на безпеку і оборону.
- ⁶⁹ Дані стосовно Саудівської Аравії враховують витрати на безпеку і оборону.
- ⁷⁰ Дані стосовно Сирії конвертовані з національної валюти в долари США за валютним курсом 2009р.: \$1=46,5 сирійських фунтів. До того Сирія застосовувала співвідношення \$1=11,225 сирійських фунтів, що використовувалося для розрахунків у *Щорічниках СІПРІ* до 2009р. Сирія відмовилася від офіційного курсу у 2007р. та перейшла до паралельного ринкового курсу, що раніше вважався неофіційним.
- ⁷¹ Дані про військові витрати ОАЕ є недостовірними та непрозорими. Єдиними доступними джерелами даних є Доповіді МВФ про країни (*IMF Staff Country Reports*) і Статистика урядових фінансів МВФ (*Government Finance Statistics*). Доповіді про країни містять дві позиції військових витрат: витрати на товари та послуги міністерств оборони і внутрішніх справ (які не враховують заробітну плату, посадові оклади та пенсії); і витрати Федеральними службами Абу-Дабі, які, за згаїтими, вважаються витратами на безпеку і оборону. Статистика урядових фінансів надає лише дані про товари та послуги. В оцінках СІПРІ враховується 80% витрат Федеральних служб Абу-Дабі і 100% витрат на товари та послуги. Остання позиція оцінювалася за 2006-2010рр. за припущення стабільної реальної вартості.

Додаток 4Б. Звітування про військові витрати у 2001-2010рр.

НОЕЛ КЕЛЛІ

I. Вступ

Публічна доступність інформації про військові витрати останніми роками покращилася. В багатьох країнах підвищення прозорості частково асоціюється з покращенням демократичного врядування та цивільного контролю над збройними силами. Іншим чинником було розширення користування Інтернетом; дедалі більше урядів надають бюджетну інформацію, в т.ч. оборонні бюджети, в онлайн-режимі. Водночас, у національних системах звітування багато відмінностей за змістовним наповненням, визначенням військових витрат і рівнем деталізації даних.

У цьому додатку розглядаються дві міжнародні системи звітування про військові витрати, в рамках яких тривають спроби створити спільні стандарти звітності: Стандартизована система звітності ООН про військові витрати (*United Nations Standardized Instrument for Reporting Military Expenditures*) і База даних СІПРІ про військові витрати, заснована на щорічних запитах до урядів з цього питання. Ці системи звітності розглянуті в підрозділі II, а тенденції у звітності за період 2001-2010рр. описані в підрозділі III.

На додаток до цих глобальних систем, на регіональному рівні працюють ряд інших. Зокрема, ОБСЄ вимагає від країн-учасниць надання щорічних звітів про оборонні бюджети та витрати за попередній рік. Ця інформація є закритою для широкого користування. НАТО щороку звітує про військові витрати перед державами-членами – згідно з їх спільним визначенням¹.

II. Системи звітування

Система звітування ООН

Кожного року Генеральний секретар ООН звертається до всіх держав-членів організації (наразі їх 192) з посланням, в якому міститься прохання надати звіти про військові витрати за останній фінансовий рік. Підставою для цього є Резолюція Генеральної асамблеї ООН, ухвалена в 1980р.² Наступні резолюції Генеральної асамблеї, що ухвалювалися кожні два роки, закликали держави-члени до постійного звітування про військові витрати³.

¹ North Atlantic Treaty Organization (NATO), 'Financial and economic data relating to NATO defence', Press Release (2011)027, 10 Mar. 2011, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49198.htm>.

² UN General Assembly Resolution №35/142 B, 12 Dec. 1980.

³ Остання за часом – Резолюція Генеральної асамблеї ООН №64/22 від 2 грудня 2009р.

Мотивація цієї вимоги постійно змінювалася. Спочатку запровадження системи звітності розглядалось як крок до поступового скорочення оборонних бюджетів⁴. В останній Резолюції мотивація була наступною: Генеральна Асамблея переконана, “що транспарентність у військових справах є невід’ємним елементом формування клімату повної довіри між Державами, і що якнайповніший обсяг об’єктивної інформації стосовно військових справ може сприяти послабленню міжнародної напруженості, отже, є важливим внеском у запобігання конфліктам”⁵.

ООН запрошує держави-члени до щорічного (30 квітня) подання звітів про військові витрати за останній фінансовий рік на підставі доступних даних. Бажано, щоб уряди якомога повніше використовували розроблену для цього систему звітності – Стандартизовану систему звітності ООН про військові витрати, – але вони можуть використовувати й інші формати звітування, розроблені іншими міжнародними чи регіональними організаціями⁶. За певних обставин, держава може подати “нульовий звіт” – без відповідних даних. Такі звіти зазвичай подаються країнами, що не мають регулярних збройних сил.

Стандартизована система звітності існує у вигляді матриці, що складається з полів для заповнення даними, розбитими за функціональними категоріями (наприклад: особовий склад, експлуатація та обслуговування техніки, закупівля озброєнь, будівництво, науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР), – кожна з яких поділена на підкатегорії) та за видами збройних сил (сухопутні війська, військово-повітряні сили, військово-морські сили), а також з полів для підсумкових показників⁷. Виходячи з припущення, що окремі країни можуть вважати цю матрицю надто складною, а також з метою стимулювати звітування більшою кількістю країн, у 2002р. ООН запровадила альтернативну, спрощену звітну форму, що вимагає показувати лише узагальнені показники витрат за видами збройних сил стосовно особового складу, експлуатації техніки та закупівлі озброєнь.

Підтримкою Системи займається Управління ООН у справах роззброєння (*UN Office for Disarmament Affairs, UNODA*). Отримані дані враховуються в щорічній доповіді Генеральній Асамблеї⁸. На додаток, *UNODA* періодично видає для ООН документи, в яких аналізуються тенденції звітування⁹.

⁴ Омїтугун В., Шьон Е. “Дані про військові витрати: огляд за 40 років”. – *Щорічник СІПРІ 2006*, с. 303-304, 313, 319.

⁵ UN General Assembly Resolution 64/22 (посилання 3).

⁶ UN General Assembly Resolution 64/22 (посилання 3), para. 1.

⁷ Про стандартизовану форму звітності див.: United Nations, Department for Disarmament Affairs, *Transparency in Armaments: United Nations Standardized Instrument for Reporting Military Expenditures—Guidelines* (United Nations: New York, [n.d.]), pp.7-8.

⁸ Останній за часом звіт див.: United Nations, General Assembly, ‘Objective information on military matters, including transparency of military expenditures’, Report of the Secretary-General, A/65/118, 12 July 2010; addenda A/65/118/Add.1, 15 Sep. 2010; A/65/118/Corr.1, 30 Sep. 2010; A/65/118/Add.2, 8 Dec. 2010.

⁹ Останній за часом приклад див.: United Nations, Office for Disarmament Affairs, *United Nations Standardized Instrument for Reporting Military Expenditures: Pattern of Global and Regional Participation by States 1996-2007* (United Nations: New York, [n.d.]).

У 2010р. Група державних експертів (*Group of Governmental Experts, GGE*) започаткувала огляд функціонування Стандартизованої системи звітності та її наступного розвитку (див. нижче).

Система звітування СІПРІ

СІПРІ щороку, починаючи з 1993р., надсилає урядам (через різні установи національних урядів і посольства) запити стосовно надання даних про військові витрати. Такі запити надсилаються до більшості зі 173 країн, внесених до Бази даних СІПРІ про військові витрати¹⁰. Анкета СІПРІ є спрощеною версією матриці Системи ООН, що складається з полів для даних про витрати на утримання військового та цивільного особового складу, експлуатацію та обслуговування техніки, закупівлю озброєнь, військове будівництво, військові НДДКР, воєнізовані формування, а також про надану та отриману військову допомогу. Дані запитуються за п'ять останніх років, з метою забезпечення їх узгодженості за часом. Ці звітні дані є джерелом інформації, що використовується СІПРІ для підготовки таблиць з даними про військові витрати¹¹.

III. Тенденції звітування у 2001-2010рр.

Останніми роками обсяг звітності зменшився (таблиця 4Б.1). Кількість країн, що звітують перед ООН чи СІПРІ, зменшилася з 85 у 2006р. до 67 у 2010р.

З моменту впровадження Стандартизованої системи звітності ООН понад 124 держави-члени подали звіти щонайменше один раз¹². Число звітів, поданих до ООН, досягло максимуму у 2002р. – 70; у 2009р. загальна кількість поданих звітів становила 51 (не враховуючи шести країн, що подали нульові звіти) – найнижчий показник за період 2001-2010рр. Упродовж 2001-2010рр. частка повернутих анкет до ООН (у т.ч. “нульових звітів”) становила 38%, але у 2009-2010рр. цей показник знизився до 30-31%. Частка повернутих анкет до СІПРІ в період 2001-2010рр. становила в середньому 36%, але у 2010р. зменшилася до 30%.

Регіонами з найвищою часткою повернутих анкет у 2010р. була Європа, а з найнижчою – Близький Схід і Африка (таблицю 4Б.2).

Враховуючи добровільний характер участі у звітуванні, а також тенденцію зниження показників звітності, можна зробити висновок, що для урядів

¹⁰ База даних СІПРІ про військові витрати, <<http://www.sipri.org/databases/milex/>>. У 2010р. СІПРІ не надсилає запити до наступних країн: Багамські Острови, Барбадос, Коста-Ріка, Гаїті, Панама, Сомалі та Тонга. Крім того, База даних СІПРІ про військові витрати містить дані стосовно чотирьох держав, яких уже немає: Чехословаччина, Німецька Демократична Республіка, Єменська Арабська Республіка (Північний Ємен), Народно-Демократична Республіка Ємен (Південний Ємен).

¹¹ Див. додаток 4А цього видання.

¹² United Nations, Office for Disarmament Affairs (UNODA), and SIPRI, *Promoting Further Openness and Transparency in Military Matters: An Assessment of the United Nations Standardized Instrument for Reporting Military Expenditures*, UNODA Occasional Papers no.20 (United Nations: New York, Nov. 2010), p.2.

щорічне звітування до згаданих систем не є пріоритетним завданням. При тому, що в окремих випадках головною причиною цього вважається політична чутливість, насправді для більшості урядів, які не звітують, це не має особливого значення, – виходячи з того, що багато з них роблять оборонні бюджети відкритими для міжнародних фінансових установ або для широкої публіки в Інтернеті. Причинами відмови від звітування можуть вважатися

Таблиця 4Б.1. Кількість країн, що надавали звіти про військові витрати до ООН і СІПРІ у 2001-2010рр.

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
<i>Система звітності ООН^a</i>										
Кількість країн-членів ООН	189	191	191	191	191	192	192	192	192	192
Кількість звітів до ООН ^b	56	70	64	68	62	69	66	68	51	53
Стандартизовані звіти	56	70	54	54	55	54	48	53	42	41
Спрощені звіти ^c	10	14	7	15	18	15	9	12
Нульові звіти ^d	5	11	11	10	12	11	12	8	6	7
Частка повернутих анкет ООН (%) ^e	32	42	39	41	39	42	41	40	30	31
<i>Система звітності СІПРІ</i>										
Кількість країн у Базі даних СІПРІ про військові витрати ^f	164	167	167	167	167	168	168	168	169	166
Кількість запитів СІПРІ	158	158	158	159	167	165	165	165	167	162
Кількість звітів до СІПРІ	63	61	64	62	67	60	55	53	58	50
Частка повернутих анкет СІПРІ (%)	40	39	41	39	40	36	33	32	35	31
Загальна кількість звітів до ООН і СІПРІ^g	85	78	78	68	67

^a Дані ООН за 2010р. охоплюють запізнілі подання до 8 грудня 2010р., але окремі країни могли подати звіти й після цієї дати.

^b Не враховуючі нульові звіти.

^c Країни, що звітують до ООН як у стандартизованій, так і спрощеній формах, об'єднані в єдиному переліку, з метою уникнення подвійного врахування.

^d Нульовий звіт – анкета, повернута до ООН без внесення даних; зазвичай подається країною, яка не має регулярних збройних сил. В узагальненому показнику враховані звіти країн, яких немає в Базі даних СІПРІ.

^e Ці величини враховують нульові звіти.

^f До Базі даних СІПРІ про військові витрати не внесено багато невеликих країн з населенням менше 1 млн. осіб. Крім того, підсумкова величина не враховує країни, які припинили своє існування, але дані про які є в Базі.

^g Підсумкова величина є меншою від суми звітів до ООН і СІПРІ, оскільки одна країна може звітувати до обох цих організацій. Підсумків до 2006р. немає через зміни у способі звітування до ООН і СІПРІ.

Джерела: United Nations, 'Objective information on military matters, including transparency of military expenditures', Reports of the Secretary-General, various dates, 2001-10, <http://www.un.org/disarmament/convarms/Milex/html/Milex_SGRReports.shtml>; а також отримані заповнені анкети СІПРІ.

також невпевненість у користі звітування, недоречність окремих чи більшості категорій у стандартизованих анкетах ООН, брак можливостей уряду надати якісну відповідь¹³. У цілому, більшість країн, які ніколи не звітували до Стандартизованої системи звітності ООН, мають схильність надавати лише базову інформацію про військові витрати (наприклад, єдину узагальнену величину)¹⁴. Подібним чином, той факт, що багато країн відгукнулися принаймні одного разу, свідчить, що вони здатні та готові звітувати, але їм бракує політичної відповідальності робити це послідовно.

GGE, призначена зробити огляд Системи стандартизованого звітування, у листопаді 2010р. розпочала роботу з підготовки спільного звіту СІПРІ та *UNODA*¹⁵. *GGE* розробила частину першого огляду Системи стандартизованого звітування з моменту її створення та першої оцінки на початку 1980-х років. Очікується, що до червня 2011р. *GGE* видасть рекомендації стосовно того, яким чином розвивати Систему з метою заохочення ширшої і більш стабільної участі країн у цьому заході зміцнення довіри.

¹³ United Nations and SIPRI (посилання 12), р.1.

¹⁴ United Nations and SIPRI (посилання 12), р.22.

¹⁵ United Nations and SIPRI (посилання 12).

Таблиця 4Б.2. Звіттування про військові витрати до ООН і СІПРІ за регіонами у 2010р.

Величини – кількість країн. “Нульові звіти” до ООН і звіти країн, яких немає в Базі даних СІПРІ про військові витрати, не враховані. Жодна з країн, яких немає в Базі даних, не надіслала до ООН звіту, що відповідав би стандартам.

Регіон/ субрегіон ^d	Звіттування до ООН			Звіттування до СІПРІ			Всього, СІПРІ та ООН ^b	Частка повернутих анкет (%)
	Запити	Країни, що звітують	Разом	Запити	Країни, що звітують	Разом		
<i>Африка</i>	50		2	49		5	6	12
Північна Африка	4	–	0	4	Туніс	1	1	25
Екваторіальна Африка	46	Буркіна-Фасо, Мавританія ^e	2	45 ^f	Буркіна-Фасо, Намібія, Сейшельські Острови, Південна Африка	4	5	11
<i>Америка</i>	26		7	23		5	9	35
Центральна Америка та Карибський басейн	13	Сальвадор ^e , Мексика ^e	2	10 ^f	Гватемала, Мексика	2	3	23
Північна Америка	2	Канада, США	2	2	США	1	2	100
Південна Америка	11	Аргентина, Бразилія, Колумбія ^e	3	11	Аргентина, Болівія	2	4	36
<i>Азія та Океанія</i>	31		12	32		5	14	44
Центральна та Південна Азія	11	Бангладеш ^e , Казахстан, Киргизстан, Непал ^e	4	11	–	0	4	36
Східна Азія ^f	5	Китай ^e , Японія, Південна Корея ^e	3	6	Японія, Південна Корея, Тайвань ^g	3	4	67
Океанія	4	Австралія, Нова Зеландія	2	4	Австралія	1	2	50
Південно-Східна Азія	11	Камбоджа ^e , Індонезія ^e , Тайланд ^e	3	11	Філіппіни	1	4	37
<i>Європа</i>	44		30	44		34	36	82
Центральна та Західна Європа	37	Австрія, Болгарія, Хорватія ^e , Чехія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина ^e , Ірландія, Латвія, Македонія ^e , Мальта, Нідерланди, Норвегія, Польща,	25	37	Австрія, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Ірландія, Латвія,	29	31	84

Регіон/ субрегіон ^d	Звіттування до ООН		Звіттування до СІПРІ		Всього, СІПРІ та ООН ^b	Частка повернутих анкет (%)	
	Запити	Країни, що звітують	Разом	Запити			Країни, що звітують
Східна Європа	7	Вірменія ^c , Білорусь, Молдова ^c , Росія, Україна	5	7	Вірменія, Білорусь, Молдова, Росія, Україна	5	71
Близький Схід	14	Ізраїль ^c , Ліван ^c	2	14	Ліван	1	14
Всього	165^b		53ⁱ	162		50	67

^a Країни згруповані за географічними регіонами та субрегіонами, згідно з класифікацією в Базі даних СІПРІ про військові витрати. Див. додаток 4А цього видання.

^b Підсумкові величини є меншими за суму звітів до ООН і СІПРІ, оскільки одна країна може звітувати одночасно до обох організацій.

^c Ці 12 країн надавали дані, користуючись спрощеною формою ООН.

^d До Базі даних СІПРІ про військові витрати внесено 46 країн Екваторіальної Африки, але СІПРІ не має змоги посилати запити до Сомалі через брак контактних даних.

^e Ці 10 країн, звітуючи перед ООН, користувались як спрощеною, так і стандартизованою формами. В таблиці ці країни вважаються такими, що звітують за стандартизованою формою.

^f СІПРІ не надіслав запитів до Коста-Ріки, Панами та Гаїті, оскільки вони не мають регулярних військ.

^g СІПРІ надіслав запит до Тайваню, який не є членом ООН.

^h Крім того, ООН надіслала запити до 27 держав, яких немає в Базі даних СІПРІ про військові витрати.

ⁱ Крім того, сім держав-членів ООН – Андорра, Ісландія, Ліхтенштейн, Монако, Науру, Самоа та Туніс – подали до ООН нульові звіти.

Джерела: United Nations, General Assembly, 'Objective information on military matters, including transparency of military expenditures', Report of the Secretary-General, A/65/118, 12 July 2010; and addenda A/65/118/Add.1, 15 Sep. 2010; A/65/118/Corr.1, 30 Sep. 2010; A/65/118/Add.2, 8 Dec. 2010; а також отримані анкети СІПРІ.

5. Виробництво озброєнь

СЬЮЗЕН Т.ДЖЕКСОН

I. Вступ

Попри глобальну економічну рецесію, світова оборонна промисловість продовжувала процвітати. Обсяги продажу озброєнь найкрупнішими світовими виробниками зросли, високовартісні угоди з придбання компаній позитивно вплинули на галузь.

У підрозділі II цього розділу обговорюються головні події в оборонній промисловості у 2009-2010рр. Проведений огляд ґрунтується на даних про найкрупніші у світі компанії-виробники озброєнь, що потрапили до Переліку СІПРІ *Top 100* (додаток 5А), а також угод злиття та поглинань. Цей аналіз зосереджено на компаніях з найбільшими обсягами продажу озброєнь і на угодах з найвищою вартістю. Хоча більшість згаданих компаній базуються у США та Західній Європі, кілька компаній з *Top 100* розташовані в менш економічно розвинутих країнах і регіонах¹.

У цьому розділі досліджуються причини, що спонукають країни мати власну оборонну промисловість, попри великі витрати і труднощі, пов'язані з її розвитком і підтримкою. В підрозділі III обговорюються мотиви розвитку та перешкоди на шляху розвитку національної оборонної промисловості. В підрозділах IV-VI наведені приклади з практики оборонної промисловості трьох невеликих країн-членів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР, *Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD*), які мають компанії з Переліку *Top 100* – Ізраїлю, Південної Кореї і Туреччини. Розгляд цих прикладів дає можливість побачити середовище, в якому працюють виробники озброєнь кожної з цих країн. Крім того, аналіз дає можливість описати загальну структуру оборонно-промислових галузей зазначених країн. У прикінцевому підрозділі VII узагальнюються результати впливу базової технологічної і промислової інфраструктури, трансфертів технологій, експорту озброєнь і фінансування НДДКР на оборонну промисловість у трьох згаданих країнах.

II. Події в оборонній промисловості у 2009-2010рр.²

Попри фінансову кризу 2008р. та наступну глобальну економічну рецесію, у 2009р. виробники озброєнь і провайдери військових послуг продовжували

¹ За умов інтернаціоналізації оборонної промисловості, компанії, розташовані в одній країні, часто належать компаніям чи групам компаній, центральні офіси яких розташовані в іншій країні. В цьому розділі назва країни розташування компанії відповідає географічному місцезнаходженню її центрального офісу.

² Докладніше стосовно подій, про які йдеться в цьому розділі, див. додаток 5А цього видання.

нарощувати обсяги продажу озброєнь³. Наприклад, загальний обсяг продажу озброєнь найбільших компаній-виробників озброєнь з *Top 100 2009* (за винятком китайських компаній) збільшився на \$14,8 млрд. і сягнув \$401 млрд. Упродовж 2002-2009рр. загальний обсяг продажу озброєнь компаній *Top 100* збільшився в реальних цінах на 58%⁴.

Крім того, є принаймні ще один показовий доказ загального зростання: якщо у 2009р. в оборонній промисловості не було укладено жодної мега-угоди злиття та поглинання (вартістю понад \$1 млрд.), то у 2010р. укладено три таких угоди⁵. Загалом, компанії прагнули заповнити прогалини в асортименті продукції, увійти до споріднених секторів і позбавитися непрофільних видів діяльності. У 2010р. продовжувалися поглинання фірм, зайнятих у сферах інформаційної безпеки та штучного інтелекту. Значну роль відігравали також поглинання компаній-постачальників військових послуг. Крім поглинань усередині країн ОЕСР і поміж ними, кілька операцій було здійснено у США та Західній Європі компаніями таких країн, як Індія та ОАЕ, що не є членами ОЕСР.

У деяких країнах, зокрема в Туреччині, національна оборонна промисловість зростала, тоді як економіка загалом перебувала у стані рецесії. Інші показники були також не завжди негативними. Деякі виробники озброєнь збільшили зайнятість, тоді як інші – скоротили її через зміни замовниками пріоритетів у придбанні озброєнь або спричинене рецесією зменшення обсягів продажу цивільної продукції⁶.

Демонструючи тенденцію збільшення обсягів продажу озброєнь і продовжуючи утримувати статус найбільшого ринку озброєнь, США збільшили витрати на придбання озброєнь зі \$117 млрд. у 2008ф.р. до \$129 млрд. у 2009ф.р. та \$134 млрд. у 2010ф.р.⁷ За прогнозом Інспектора Міністерства оборони (МО) США, до 2016р. витрати на озброєння зростатимуть вищими темпами, ніж загальні військові витрати Сполучених Штатів⁸. У проєкті оборонного бюджету передбачене скорочення військових витрат США впродовж наступних п'яти років на \$78 млрд. Проте, більша частина скорочення торкнеться накладних витрат, а близько \$100 млрд. додатково заощаджених коштів будуть реінвестовані у Збройні сили (ЗС), переважно на закупівлю нової військової техніки, модернізацію і ремонт наявної⁹. Зокрема, деякі програми озброєнь, заплановані до скасування, будуть

³ Припинення публікації багатьма компаніями торговельних балансів означає, що 2009р. є останнім роком, за який дані про обсяги продажу озброєнь є доступними. Обговорення злиття та поглинань у цьому підрозділі стосується подій 2010р.

⁴ Ця тенденція властива для Переліку *Top 100* кожного року, тобто для різних груп компаній, що вносилися до Переліку кожного року. Див. таблицю 5А.1 додатка 5А цього видання.

⁵ Умови багатьох угод не розголошуються.

⁶ Див. також підрозділ II додатка 5А цього видання.

⁷ US Office of Management and Budget, *Budget of the US Government, Fiscal Year 2012* (Government Printing Office: Washington, DC, 2010), table 3.2.

⁸ Capaccio, T., 'Weapons budget grows amid Obama cuts, pentagon comptroller says', *Bloomberg Businessweek*, 6 July 2010.

⁹ Gates, R.M., US Secretary of Defense, 'Statement on department budget and efficiencies', US Department of Defense, 6 Jan. 2011, <<http://www.defense.gov/Speeches/Speech.aspx?SpeechID=1527>>.

замінені іншими. Наприклад, буде припинена програма виробництва бойової машини піхоти для експедиційних сил Морської піхоти США (*Expeditionary Fighting Vehicle, EFV*), але в бюджеті МО передбачені кошти для придбання більш дешевих її варіантів¹⁰. Така переорієнтація програми, можливо, вплине в майбутньому на обсяги продажу озброєнь окремих виробників, але загальний бюджет США на придбання озброєнь, імовірно, залишиться приблизно на нинішньому рівні¹¹.

Коригування оборонних бюджетів вплинули на закупівлю озброєнь і в інших регіонах. З огляду на запропоновані скорочення військових витрат у Західній Європі, Франція і Велика Британія домовилися про співробітництво в галузі оборони. Їх Декларація про співробітництво в галузі оборони та безпеки (*Declaration on Defence and Security Cooperation*) передбачає двосторонню співпрацю у придбанні окремих видів озброєнь і відкритий доступ на ринки озброєнь одна одній¹². Конкретно оборонної промисловості стосується одне з положень документа, в якому зазначено, що два уряди розробили 10-річний стратегічний план у секторі комплексних систем озброєнь – зокрема, протикорабельних і крилатих ракет (*anti-surface and cruise missiles*), – завданнями якого є “створення єдиного європейського генерального підрядника” та, водночас, заощадження до 30% коштів за рахунок підвищення ефективності виробництва¹³. Домовленість була укладена слідом за оголошенням Великою Британією скорочення програми придбання авіаносців – із двох замовлених кораблів на озброєння надійде лише один. Цей крок, можливо, відбиває поширений в обох країнах песимізм щодо співпраці в галузі оборони в межах ЄС, а також їх бажання захистити національні оборонно-промислові галузі і зберегти їх потенціали¹⁴.

III. Мотиви, перешкоди та можливості у виробництві озброєнь

Хоч озброєння можна придбати на міжнародному ринку, багато невеликих країн вкладають ресурси у створення та наступну підтримку власного оборонно-промислового потенціалу¹⁵. В цьому підрозділі розглядаються мотиви, що спонукають до цього вибору, та перешкоди на шляху втілення його в життя.

Загалом, одним із пояснень прагнення невеликих країн мати власну оборонну промисловість може бути безпека поставок. Ця безпека забезпечує їм

¹⁰ Gates (посилання 9).

¹¹ Сарассіо (посилання 8). Див. також підрозділ II розділу 4 цього видання.

¹² British Ministry of Defence, ‘UK-France defence co-operation treaty announced’, 2 Nov. 2010, <<http://www.mod.uk/DefenceInternet/DefenceNews/DefencePolicyAndBusiness/UkfranceDefenceCooperationTreatyAnnounced.htm>>.

¹³ UK-France Summit 2010, Declaration on defence and security cooperation, 2 Nov. 2010, <<http://www.number10.gov.uk/news/statements-and-articles/2010/11/>>. Див. також підрозділ IV розділу 7 цього видання.

¹⁴ Brunnstrom, D., ‘EU urges defence collaboration, UK blocks budget’, Reuters, 9 Dec. 2010.

¹⁵ Brauer, J. and Dunne, J.P. (eds), *Arms Trade and Economic Development: Theory, Policy and Cases in Arms Trade Offsets* (Routledge: London, 2004).

захист від імпортозалежності та таких ризиків, як ембарго на поставки озброєнь¹⁶. Крім того, безпека поставок означає, що країни можуть мінімізувати політичні наслідки, властиві закупівлям озброєнь у зовнішніх постачальників, що, своєю чергою, зменшує вірогідність зовнішнього тиску¹⁷. Іншим політичним мотивом є роль боєготовності в політиці національної безпеки: як національні лідери, так і громадськість упевнені в тому, що добре оснащені ЗС є невід'ємною складовою забезпечення воєнної безпеки¹⁸. В деяких невеликих країнах – особливо в політично чутливих регіонах або у країнах з амбіціями регіонального лідера – наявність власної оборонної промисловості може порушити баланс сил на їх користь, підвищити престиж і пробудити національну гордість. В окремих випадках оборонна промисловість підтримується за рахунок зростання ВВП, що може спонукати уряд ініціювати програми військової модернізації. З огляду на дедалі більшу залежність можливостей з підтримки оборонної промисловості від розвитку найсучасніших технологій на базі національних ресурсів, невеликі країни часто прагнуть отримати трансферти технологій від провідних виробників озброєнь. Ще одним мотивом є очікування невеликих країн на економічну вигоду від розвитку виробництва озброєнь, проте з'являється дедалі більше свідчень, які спростовують цей економічний аргумент¹⁹.

Поряд з різноманітними мотивами, на шляху розбудови та утримання власної оборонної промисловості є багато перешкод. Сучасна оборонна промисловість є капіталоємною, вимагає наявності розвинутої інфраструктури, створення якої “з нуля” є дорогим і важким завданням²⁰. Через інерційність процесу технологічного зростання оборонної промисловості, нинішній рівень технологічної складності сучасних озброєнь і, відповідно, висока вартість виробництва заважають багатьом країнам розробляти системи озброєнь, здатні конкурувати на ринку. Це, своєю чергою, спонукає уряди до ліцензійного виробництва, участі у спільних підприємствах і міжнародній кооперації²¹. Освоєння імпортованої технології можливе за умов інфраструктурних перетворень, разом з підвищенням рівня освіченості трудових ресурсів²².

¹⁶ Baek, K. and Moon, C., ‘Technological dependence, supplier control and strategies for recipient autonomy: the case of South Korea’, eds K. Baek, R. McLaurin and C. Moon, *The Dilemma of Third World Defense Industries: Supplier Control or Recipient Autonomy?* (Westview Press: Boulder, CO, 1989), pp.153-183.

¹⁷ Yeo, E., ‘Technological capabilities of our defence industries’, *Pointer: Journal of the Singapore Armed Forces*, vol.25, no.2 (Apr.-June 1999).

¹⁸ Це припущення свідчить на користь пов'язаних з національною безпекою винятків у багатосторонніх торговельних угодах, які дозволяють урядам висувати вимоги – зокрема, офсетні вимоги в контрактах на закупівлю озброєнь, – що порушують конкурентні принципи торгівлі. Див., наприклад: Jackson, S.T., ‘The national security exception, the global political economy and militarization’, eds K. Gouliamos and C. Kassimeris, *The Marketing of War in the Age of Neo-Militarism* (Routledge: London, forthcoming 2011).

¹⁹ Див., наприклад: Brauer and Dunne (посилання 15).

²⁰ Brauer and Dunne (посилання 15).

²¹ Dunne, J.P., ‘Defence industry–visions of the future’, European Monitoring Centre on Change, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, May 2006, <<http://www.eurofound.europa.eu/emcc/content/source/eu06020a.htm>>.

²² Yeo (посилання 17).

Однак, оскільки більш розвинуті виробники озброєнь здатні розробляти технології наступних поколінь, то виробники, що покладаються на трансферти технологій, опиняються навіть у ще більш технологічно несприятливому становищі²³. Для невеликих країн з нижчими рівнями військових витрат (отже, з меншими розмірами національних ринків) досягнення економії на масштабах виробництва озброєнь є проблематичним. За умов олігопольної структури світового ринку озброєнь, для цих країн існують також проблеми з експортом. Крім того, на експорт військової техніки на базі американських технологій впливають обмеження на продаж до третіх країн, зумовлені нормами чинних у США Закону про експорт озброєнь та експортний контроль (*Arms Export and Control Act, AECA*) і Правил міжнародної торгівлі озброєннями (*International Traffic in Arms Regulations, ITAR*)²⁴. У вказаному Законі зазначається, що дозвіл на експорт надається США в кожному конкретному випадку, а в *ITAR* визначаються вимоги, що мають міститися в контрактах на поставки озброєнь і ліцензійних угодах на їх виробництво²⁵. Можливо, на доступність озброєнь і трансфертів технологій для оборонної промисловості невеликих країн вплинуть нещодавні зміни у США та Західній Європі стосовно правил експорту озброєнь, – хоча ще зарано судити, яким чином, якою мірою і з якими наслідками²⁶.

У Переліку СІПРІ *Top 100* домінують відомі компанії-виробники озброєнь, розташовані переважно у США та Західній Європі. Проте, ряд країн поза межами цих регіонів також мають компанії з достатньо великими обсягами продажу озброєнь, гідні внесення до цього Переліку. Більшість цих країн мають менш розвинуті економіки, що позначається на процесах придбання озброєнь для потреб їх оборони, що, своєю чергою, впливає на структуру їх оборонної промисловості²⁷. Тут аналізуються три країни з-поза меж Євроатлантичного регіону: Ізраїль, Південна Корея і Туреччина, – кожна з яких є членом ОЕСР і має одну чи більше компаній-виробників озброєнь, що належать до *Top 100 2009*²⁸. Ці три країни характеризуються певними рівнями залежності, що ускладнює застосування до них зазначених вище теоретичних засад, а в окремих випадках розвиває їх. Наприклад, усі три країни тісно пов'язані зі США та завдяки цьому мають доступ до більшості американських високотехнологічних військових спроможностей. Крім того, розробка та використання подвійних технологій дозволили цим трьом країнам вигідно поєднати військові та економічні інтереси. Це допомогло їх оборонній промисловості подолати такі перешкоди, як обмеженість ресурсної бази (наприклад, у конкуренції з цивільними секторами за трудові ресурси)

²³ Brauer and Dunne (посилання 15).

²⁴ Baek and Moon (посилання 16), p.168.

²⁵ US Department of State, *International Traffic in Arms Regulations 2010*, 1 Apr. 2010, <http://www.pmdtc.state.gov/regulations_laws/itar_official.html>, part 124.

²⁶ Про зміни в законодавстві США див. підрозділ II розділу 6 цього видання.

²⁷ Markowski, S., Hall, P. and Wylie, R. (eds), *Defence Procurement and Industry Policy: A Small Country Perspective* (Routledge: London, 2010), pp.1-8.

²⁸ Ці країни віднесено до категорії невеликих за розміром їх валового національного доходу за 2009р. Див.: Markowski, Hall and Wylie (посилання 27).

та політичні двосторонні обмеження (визначені, зокрема Законом США про експорт та обмеженнями для національних галузей виробництва озброєнь).

У наступних підрозділах розглядаються поточні умови, в яких функціонує оборонна промисловість трьох згаданих країн. У кожному практичному прикладі аналізуються питання структури власності, концентрації капіталу, диверсифікації та інтернаціоналізації в оборонно-промисловій галузі відповідної країни. Слід зауважити, що на результати аналізу впливали брак і не завжди висока якість даних. У кожному практичному прикладі описуються також найбільш показові правові та інституційні аспекти, що визначають структуру оборонної промисловості. Правовий аспект стосується відповідних законів і норм, зокрема у сферах офсетних угод та експортної політики. Інституційний аспект охоплює як урядові установи (наприклад, органи з питань придбання озброєнь і фінансові агентства, що підтримуються державою), так і приватні інститути (наприклад, аерокосмічні та оборонно-промислові асоціації), які здатні впливати на урядові рішення стосовно законів і розпоряджень з питань регулювання процесів в оборонній промисловості. Ці структури розглядаються з точок зору мотивів і перешкод, описаних вище, із зосередженням уваги на базових технологічних та інфраструктурних передумовах, трансфертах технологій, експорті озброєнь і фінансуванні військових НДДКР.

IV. Оборонна промисловість Ізраїлю

Після Шестиденної війни 1967р. Франція, яка до того постачала Ізраїлю основну масу новітніх озброєнь, запровадила до нього одностороннє ембарго. Це змусило Ізраїль реструктуризувати власну оборонну промисловість і поставити перед нею завдання із забезпечення ЗС (Сил оборони Ізраїлю, *Israeli Defense Forces, IDF*) удосконаленими озброєннями, що підпадали під ембарго²⁹. З огляду на невеликі розміри країни, її геополітичне розташування, триваючі зіткнення на кордонах, а також з урахуванням засад політики безпеки, в основу якої покладено набуття технологічної переваги, ізраїльський Уряд упродовж усіх наступних років прагнув створити високотехнологічну оборонну промисловість³⁰. Переживши в 1980-х роках тяжку національну економічну кризу, Ізраїль знову зосередив пошуки новітніх технологій виробництва сучасних озброєнь у певних нішах як внутрішнього, так і зовнішнього ринків, а також підвищив свої конкурентні переваги на ринку модифікації і модернізації озброєнь³¹.

²⁹ Dvir, D. and Tishler, A., 'The changing role of the defense industry in Israel's industrial and technological development', *Defence Analysis*, vol.16, no.1 (2000), pp.33-52.

³⁰ Dvir and Tishler (посилання 29); Lewis, D.A., 'Diversification and niche market exporting: the restructuring of Israel's defense industry in the post-cold war era', eds A.Markusen, S. DiGiovanna and M.Leary, *From Defense to Development? International Perspectives on Realizing the Peace Dividend* (Routledge: London, 2003), pp.121-150; Kagan, K. et al., 'Defense structure, procurement and industry: the case of Israel', eds Markowski, Hall and Wylie (посилання 27), pp.228-254.

³¹ Lewis (посилання 30).

На додаток до високого рівня освіти населення, яке здатне працювати у високотехнологічному секторі, на прискоренні розвитку ізраїльської оборонної промисловості позначилися ще кілька чинників³². По-перше, розробка озброєнь здійснюється у взаємодії зі ЗС, – незалежно від зобов'язання військових купувати цю зброю³³. По-друге, особливого значення Уряд Ізраїлю надає фінансуванню військових НДДКР³⁴, на які припадає близько 9% військових витрат, – порівняно з 5,4% в Південній Кореї та 1% у Туреччині³⁵. По-третє, зв'язки ізраїльської оборонної промисловості з розвинутими оборонно-промисловими підприємствами Західної Європи і США стимулюють спільне використання технологій. Зокрема, США за рахунок власних експортних можливостей сприяли розвитку ізраїльської оборонної промисловості. Крім того, США надають суттєву військову підтримку в рамках програми фінансової військової допомоги іноземним державам (*Foreign Military Financing, FMF*). Надходження з *FMF* складають понад 18% оборонного бюджету Ізраїлю, 26% цих коштів можуть використовуватися для закупівлі озброєнь, виготовлених в Ізраїлі³⁶. Це дає змогу зосередити фінансовий потенціал Ізраїлю на створенні вітчизняних технологій виробництва озброєнь.

Структура оборонної промисловості Ізраїлю

З відкритих джерел важко отримати дані, які б повною мірою характеризували оборонну промисловість Ізраїлю, – але прийнято вважати, що вона формує значну частку ВВП країни³⁷. В Ізраїлі у виробництві озброєнь беруть участь понад 200 компаній трьох категорій за розміром і формою власності: (а) великі державні об'єднання виробників озброєнь (*Israel Aerospace Industries, IAI; Israel Military Industries, IMI; Rafael*); (б) одна велика (*Elbit*) та кілька середніх приватних компаній; (в) відносно невеликі приватні компанії з вузьким асортиментом виробництва³⁸. Крім цих компаній, у підпорядкуванні Управління технологій і логістики (*Division of Technology and Logistics*) перебувають великі центри модернізації і ремонту озброєнь і військової техніки (ОВТ), що належать до складу ЗС³⁹.

³² Dvir and Tishler (посилання 29).

³³ Kagan et al. (посилання 30).

³⁴ Gordon, N., 'The political economy of Israel's homeland security/surveillance industry', New Transparency Working Paper 3, Queen's University, Surveillance Studies Centre, 28 Apr. 2009, <<http://www.ssqqueens.org/resources/online-reports/>>; Sharaby, L., 'Israel's economic growth: success without security', *Middle East Review of International Affairs (MERIA Journal)*, vol.6, no.3 (Sep. 2002).

³⁵ Kagan et al. (посилання 30), p.238; 'Seoul to increase defense R&D spending', *Korea Herald*, 30 Mar. 2010. Показники Туреччини ґрунтуються на даних Асоціації підприємств оборонної промисловості Туреччини (*Defence Industry Manufacturers Association, SaSaD*), 'Türk savunma sanayii anket sonuçları 1997-2009' [About the Turkish defence industry 1997-2009], 2010, <http://www.sasad.org.tr/aday-uyeler>. Див. також підрозділі VII розділу 4 цього видання.

³⁶ Sharp, J.M., *U.S. Foreign Aid to Israel*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL33222 (US Congress, CRS: Washington, DC, 16 Sep. 2010). Про економічні аргументи див.: Lewis (посилання 30).

³⁷ Kagan et al. (посилання 30).

³⁸ Israeli Ministry of Defense, Defense Export and Cooperation Division (SIBAT), 'SIBAT-Export Services Center', <<http://www.sibat.mod.gov.il/sibatmain/sibat/about/export.htm>>. Діяльність зі злиття та поглинання може тривати й надалі, завдяки приватизації державних виробників озброєнь. Див., наприклад: Джексон С.Т. "Виробництво озброєнь". – *Щорічник СІПІ 2010*, с.195-215.

³⁹ Kagan et al. (посилання 30).

Останні події дають підстави вважати, що ізраїльська оборонна промисловість збільшує потенціал у суміжних секторах, зокрема в секторі громадської безпеки. Технології, розроблені в оборонній промисловості, застосовуються і в інших галузях. Проте, це не обов'язково означає, що виробники озброєнь меншою мірою, ніж раніше, залежать від оборонного сектору. На фоні збільшення обсягів продажу озброєнь найкрупнішими виробниками, частка озброєнь у загальному продажу залишається відносно стабільною⁴⁰. Якщо взяти за міру диверсифікації частку озброєнь у загальному обсязі продажу, то середній рівень диверсифікації чотирьох найкрупніших ізраїльських компаній-виробників озброєнь у 2005-2009рр. коливався від 62% (у компанії *IAI*) до 94% (у *Elbit* та *IMI*) та 97% (у *Rafael*)⁴¹. Ці величини майже дорівнюють середньому показнику за 10 років і практично не змінюються з року в рік. Оскільки на трьох з найкрупніших ізраїльських виробників озброєнь припадає майже 100% обсягів продажу озброєнь, важко стверджувати, що диверсифікацією охоплена вся галузь у цілому.

Протягом останніх 30 років Ізраїль значно збільшив експорт озброєнь – у 2009р. вартість експортних контрактів становила близько \$7,5 млрд.⁴² Ця тенденція склалася частково завдяки розширенню розробок високотехнологічних систем і компонентів озброєнь⁴³. Через порівняно невеликі розміри економіки, ізраїльські виробники озброєнь покладають надії на зовнішні ринки. Обсяг експорту сягає 70% загального обсягу продажу озброєнь ізраїльськими виробниками⁴⁴. Наприклад, у компанії *Elbit* протягом 2008-2010рр. обсяг експорту складав майже 80% загального продажу озброєнь⁴⁵.

У 2005-2009рр. найкрупнішими за обсягом покупцями ізраїльських озброєнь були Туреччина та Індія; найкрупнішим постачальником озброєнь до Ізраїлю, поза сумнівом, були США⁴⁶.

Інституційна структура виробництва озброєнь в Ізраїлі

Трьома головними учасниками процесу придбання озброєнь в Ізраїлі є МО, ЗС та оборонна промисловість⁴⁷. У цій галузі домінують компанії, що належать державі і ЗС, причому на перші припадає більша частину прибутків⁴⁸. Крім того, ЗС і Департамент МО з питань оборонних наукових досліджень і розробок (*Directorate of Defense Research and Development, MAFAT*) працюють

⁴⁰ Lewis (посилання 30).

⁴¹ Дані взяті з Бази даних СІПРІ про оборонну промисловість.

⁴² 'Israel anticipates record defence sales in 2010', *Jane's Defence Weekly*, 9 June 2010, p.33. Див. також додаток 6Б цього видання.

⁴³ Kagan et al. (посилання 30), p.242. Оборонна промисловість інших невеликих країн (зокрема, Швеції) також характеризується великою часткою внутрішніх продажів озброєнь.

⁴⁴ Kagan et al. (посилання 30), p.242.

⁴⁵ Це останні роки, за які є дані про експорт компанії *Elbit*. Див.: Elbit Systems Ltd, '20-F annual and transition report of foreign private issuers pursuant to sections 13 or 15d', FY ended 31 Dec. 2010, 2009 and 2008, <<http://ir.elbitsystems.com/phoenix.zhtml?c=61849&p=irol-sec>>.

⁴⁶ База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>.

⁴⁷ Kagan et al. (посилання 30).

⁴⁸ Lewis (посилання 30).

у проектах НДДКР разом з оборонною промисловістю (з державними компаніями та науково-дослідними центрами). Для керівництва конкретними крупними проектами НДДКР чи закупівлі ОВТ Генеральний штаб створює спеціальні проектні відділи (*special projects office, SPO*), які виконують також завдання лобювання проектів та захисту їх від критики.

Двома принципово важливими структурами у придбанні озброєнь є Департамент з питань придбання та виробництва озброєнь (*Directorate for Procurement and Production*) – в Ізраїлі, а також Місія МО Ізраїлю у США (*MOD's Mission to the USA*) – у Нью-Йорку та Вашингтоні. Місія опікується прямими контрактами, що фінансуються через програму *FMF*, і продажем ізраїльської продукції у США⁴⁹. В ізраїльській політиці придбання озброєнь значне місце посідає підтримка експорту – через його важливу роль в оборонній промисловості. Зокрема, МО має у своєму складі департаменти з питань іноземної допомоги та військового експорту (*Foreign Defence Assistance and Defense Export, SIBAT*) та з питань контролю над військовим експортом (*Defense Exports Control, API*), а також співпрацює з питань товарів подвійного використання з іншими органами та міністерствами, в т.ч. з Міністерством промисловості, торгівлі і праці (*Ministry of Industry, Trade and Labor*)⁵⁰. Завдання зі створення сприятливих можливостей для торгівлі, спільних підприємств і стратегічних альянсів між Ізраїлем та іноземними виробниками озброєнь виконує Ізраїльський інститут експорту та міжнародної кооперації (*Israel Export and International Cooperation Institute*), що фінансується Урядом⁵¹.

У червні 2010р. Комітет Харарі (*Harari Committee*), який має повноваження урядової структури, оприлюднив нові керівні принципи експорту озброєнь, якими розширені права МО та його органів експортного контролю; зокрема, їм дозволено надавати преференції в ліцензуванні експорту компаніям, які виготовляють продукцію для ЗС. Це відбиває важливість оборонної промисловості в розумінні національної безпеки Ізраїлю⁵². Окремі положення керівних принципів є дещо суперечливими, оскільки дозволяють об'єднувати *SIBAT* та *API*, всупереч вимогам Уряду США⁵³. З метою стимулювання міжнародної конкуренції, ізраїльське МО, крім того, видало керівний документ, в якому передбачене зменшення конкуренції серед національних фірм.

На додаток, Ізраїль вимагає, щоб будь-який контракт на придбання озброєнь в іноземній компанії вартістю понад \$5 млн. містив положення стосовно компенсаційних (офсетних) інвестицій до Ізраїлю вартістю 50% вартості

⁴⁹ Kagan et al. (посилання 30); Israeli Ministry of Defense, 'Mission to the U.S.', <<http://www.mod.gov.il/departments/default2.htm>>.

⁵⁰ Pincu, E., Israeli Ministry of Defense, Defense Export Controls Directorate, 'Israeli defense export control', Presentation to the US-Israeli High Technology Forum, 9 Sep. 2008, <http://www.ndia.org/Divisions/Divisions/International/Pages/U_S_-_Israel_High_Technology_Forum.aspx>.

⁵¹ Israel Export and International Cooperation Institute (IEICI), 'Services', <http://www.export.gov.il/Eng_Articles/Article.asp?CategoryID=4&ArticleID=514>.

⁵² Sikuler, N., 'World divided between IAI, Elbit', Ynet News, 23 July 2010, <<http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3923979,00.html>>.

⁵³ Opall-Rome, B., 'Israeli exporters decry new controls', *Defense News*, 11 Oct. 2010.

контракту. Це стосується також відповідних субпідрядних контрактів на суму \$500 тис. і більше, укладених упродовж п'яти років після основного контракту⁵⁴. Переговори зі США у 2010р. з питань, зокрема, спільного ударного винишувача (*Joint Strike Fighter*) свідчать, що завдяки цим виняткам стосовно придбань ОВТ у рамках програми *FMF*, Ізраїль може отримати \$4 млрд. у вигляді офсетних преференцій⁵⁵.

V. Оборонна промисловість Південної Кореї

На початку 1970-х років, у відповідь на різке погіршення безпеки на Корейському півострові та появу доктрини Ніксона, – згідно з якою США вимагали від союзників взяти відповідальність за власну безпеку, – Південна Корея прагнула досягти оборонно-промислової самодостатності⁵⁶. Потужні капіталовкладення, розвинута промислова інфраструктура і кваліфіковані трудові ресурси полегшували цей, очолюваний Урядом, процес. Однак, подібно до Ізраїлю, Південна Корея залежала від трансфертів технологій зі США⁵⁷. Відносини обох країн зі США сприяли отриманню ними прямої військової допомоги, ОВТ та активізації торгівлі озброєннями. Постійна присутність і вплив США на Корейському півострові сприяли розвитку оборонної промисловості Південної Кореї, особливо завдяки спільному використанню технологій. На початку 1970-х років цей розвиток проявлявся у вигляді переробки військової техніки США на південнокорейські аналоги. Впродовж кількох десятиріч цей підхід було замінено на ліцензійне виробництво і створення спільних підприємств, а також самостійну розробку вітчизняних ОВТ. Наразі велика частка технологій виробництва сучасних озброєнь, які застосовуються в оборонній промисловості Південної Кореї, припадає на підсистеми та компоненти, що виготовляються за ліцензіями або імпортуються⁵⁸.

Упродовж минулого десятиріччя агресивна урядова підтримка придбання вітчизняних озброєнь, у поєднанні з покращенням виробничих спроможностей у відповідних сегментах (зокрема, в інформаційних та аерокосмічних технологіях) дали Південній Кореї можливість спиратися на власні НДДКР, а в окремих сегментах – збільшити наповнення внутрішнього ринку⁵⁹. Завдяки в т.ч. державній підтримці у вигляді цільового фінансування, в сегментах виробництва засобів зв'язку та електроніки, високоточної зброї,

⁵⁴ Israeli Ministry of Industry, Trade and Labor, 'The Knesset's Constitution, Law and Legal Committee unanimously approves the Compulsory Tenders Regulations (Mandatory Industrial Cooperation) 5767-2006', 14 Mar. 2003, <<http://www.tamas.gov.il/NR/exeres/D965D740-0B33-4426-AFD5-B616AD31FE3E.htm>>; Israeli Ministry of Industry, Trade and Labor, 'Guidelines for industrial cooperation in Israel', [n.d.], <<http://www.moital.gov.il/NR/exeres/85C96324-328D-40FC-9E8A-78B6CC5F6E7E.htm>>.

⁵⁵ Opall-Rome, B., 'Israel reaps work share bonanza for F-35', *Defense News*, 23 Aug. 2010.

⁵⁶ Baek and Moon (посилання 16); Lee, Y. and Markusen, A., 'The South Korean defense industry in the post-cold war era', eds Markusen, DiGiovanna and Leary (посилання 30), pp.224-253.

⁵⁷ Baek and Moon (посилання 16).

⁵⁸ Lee and Markusen (посилання 56).

⁵⁹ Moon, C. and Lee, J., 'The revolution in military affairs and the defence industry in South Korea', *Security Challenges*, vol.4, no.4 (summer 2008), pp.133-134.

аерокосмічних засобів, бронемашин і військових кораблів спостерігається високий рівень насиченості вітчизняною продукцією. Під час азійської фінансової кризи наприкінці 1990-х років, яка загальмувала розвиток оборонної промисловості, обсяг експорту озброєнь продовжував зростати завдяки появі попиту на високовартісну продукцію, зокрема військові кораблі та компоненти ракет⁶⁰.

Упродовж минулого десятиріччя Південна Корея застосовувала політику “подвійного придбання”, що полягає у сприянні просуванню на зовнішні ринки національних технологічних надбань (зокрема, експорту аерокосмічної та електронної продукції) в поєднанні із закупівлею дорогих, технологічно досконалих іноземних ОВТ⁶¹. Ця політика допомогла збільшити кількість фірм, залучених до діяльності, пов’язаної з виробництвом озброєнь⁶². Крім того, Уряд запроваджує промислову політику, спрямовану на збільшення зайнятості в оборонній промисловості і зростання експорту, який мав би підвищити міжнародний авторитет Південної Кореї⁶³. Країна намагається розширити базу власних постачальників озброєнь з метою зменшення залежності від США, яка виникає, зокрема, внаслідок запроваджених в АЕСА та ІТАР обмежень на експорт озброєнь з технологіями США⁶⁴. Південна Корея активно підвищує свою роль в індустріалізації світового ринку озброєнь⁶⁵. Це стало можливим і заохочується завдяки цивільним галузям, які вже домінують на глобальному рівні у відповідних секторах: суднобудуванні та виробництві електроніки.

Структура оборонної промисловості Південної Кореї

Станом на 2008р., у Південній Кореї працювали 91 компанія з виробництва озброєнь і близько 4 000 компаній-субпідрядників⁶⁶. До праці в оборонній промисловості Південної Кореї залучаються призовники ЗС, яким дозволяється проходити альтернативну службу на оборонних підприємствах⁶⁷. Можливо, найбільш виразною характеристикою оборонної промисловості Південної Кореї є панування в національній економіці чоболів (*chaebol*)⁶⁸.

⁶⁰ Harris, S., ‘Coping with pressure: South Korea’s defense restructuring and the impact of the recent economic crisis’, *Korean Journal of Defense Analysis*, vol.12, no.2 (winter 2000).

⁶¹ Lee and Markusen (посилання 56).

⁶² Moon and Lee (посилання 59).

⁶³ ‘Korea’s dream of becoming a major world arms exporter’, KBS World, 20 Oct. 2010, <http://world.kbs.co.kr/english/news/news_commentary_detail.htm?No=20032>.

⁶⁴ Cho, M., *Restructuring of Korea’s Defense Aerospace Industry: Challenges and Opportunities?*, Paper 28 (Bonn International Center for Conversion: Bonn, 2003).

⁶⁵ Brewster, D., ‘India’s developing relationship with South Korea: a useful friend in East Asia’, *Asian Survey*, vol.50, no.2 (Mar./Apr. 2010).

⁶⁶ Paek, J., ‘Defense science and technology of the ROK and desirable directions for relevant R&D policies’, *Korean Journal of Defense Analysis*, vol.22, no.2 (2010); Suh, J.J., ‘Allied to race? The U.S.-Korea alliance and arms race’, *Foreign Policy in Focus*, 17 May 2010, <http://www.fpif.org/articles/allied_to_race_the_us-korea_alliance_and_arms_race>.

⁶⁷ Feffer, J., ‘Ploughshares into swords: economic implications of South Korean military spending’, *Korea Economic Institute, Academic Paper Series* vol.4, no.2 (Feb. 2009), <<http://www.keia.org/report.php?id=prg10068>>. Відповідний закон ухвалено в 1970р. Baek and Moon (посилання 16).

⁶⁸ Lee and Markusen (exemption 56), p.230.

Історично склалося так, що чоболі – сімейно-кланові фінансово-промислові утворення – завжди користувалися потужною підтримкою держави, особливо під час військового режиму Президента Пак Чжунг-хі (*Park Chung-hee*, 1961-1979рр.), який спрямовував значні інвестиції в суднобудування, виробництво сталі та електроніку. Хоча чоболі були і продовжують бути орієнтованими на виробництво цивільної продукції, зазначені цивільні сектори залучалися до виробництва озброєнь – спочатку в суднобудуванні та важкому машинобудуванні. Надалі в урядових планах були враховані переваги найкращих чоболів, які перетворилися на головних гравців, особливо у глобальній високотехнологічній промисловості. Таким чином, хоч оборонна промисловість Південної Кореї повністю перебуває у приватній власності, більшість провідних фірм (у т.ч. п'ять найкрупніших) є дочірніми підприємствами чоболів, які продовжують користуватися потужною державною підтримкою.

Усі найкрупніші виробники озброєнь беруть участь у виробництві цивільної продукції – цілком можливо, за підтримки своїх материнських компаній – що, за повідомленнями, має позитивний внутрішній вплив на оборонно-промислову галузь⁶⁹. Загальний обсяг продажу озброєнь п'яти найкрупніших компаній у 2009р. сягнув 70% усього обсягу продажу компаній-виробників озброєнь Південної Кореї⁷⁰. Така концентрація демонструє, яким чином олігополістичні чоболі “годують” національну оборонну промисловість, – скоріш за все, завдяки значним ресурсам у НДДКР, кваліфікованому персоналу, а також сприянню виходу дочірніх компаній на зовнішні ринки.

Уряд Південної Кореї не дозволяє чоболем спеціалізуватися на виробництві озброєнь. Натомість, він здійснює політику заохочення диверсифікації, зокрема програм НДДКР і подвійних технологій, спрямовану на стимулювання національних виробників товарів подвійного використання та, можливо, розширення експорту, хоча більшою мірою від продажу озброєнь залежать невеликі компанії з вузькою спеціалізацією⁷¹. Водночас, цивільні та військові НДДКР є структурно відокремленими. Виробники озброєнь Південної Кореї розраховують на більші прибутки в цивільних секторах, тому й зосереджують увагу саме на них⁷². Статус дочірнього підприємства у складі чоболу сприяє підтримці цієї подвійності. Як наслідок, у 2009р. виробники озброєнь Південної Кореї мали високий рівень диверсифікації з порівняно стабільною часткою продажу озброєнь – 8,5% загального обсягу продажу компаній, дещо більшою за показник 2002р. (8%)⁷³.

⁶⁹ Moon and Lee (посилання 59), p.130.

⁷⁰ База даних СІПРІ про оборонну промисловість. Дані про продаж озброєнь Південною Кореєю ґрунтуються на даних МО та можуть містити незначний обсяг продажу цивільної продукції, водночас не враховуючи невеликий обсяг продажів озброєнь, здійснених комерційними підрозділами. Інформацію про окремі найкрупніші компанії-виробники озброєнь Південної Кореї див. у додатку 5А цього видання.

⁷¹ Lee and Markusen (посилання 56).

⁷² Така політика давно підтримується Урядом Південної Кореї. Див.: Sköns, E. and Gill, B., ‘Arms production’, *SIPRI Yearbook 1996*, pp.411-462.

⁷³ База даних СІПРІ про оборонну промисловість (посилання 70).

У 2009р. оборонна промисловість Південної Кореї отримала від продажу озброєнь 8 769 млн. вон (\$6,9 млрд.)⁷⁴. Протягом 2005-2009рр., найкрупнішими за обсягом отримувачами південнокорейських озброєнь були Індонезія і Туреччина; найкрупнішими постачальниками до Південної Кореї були США, Німеччина і Франція⁷⁵. У 2009р. вартість експорту озброєнь з Південної Кореї становила понад \$1,1 млрд., або 17,3% загального обсягу продажу озброєнь країною, а приріст з 2007р. склав \$850 млн.⁷⁶ Крім того, оскільки більша частина оборонної промисловості працює в рамках державних програм, які залежать від імпортованих технологій, то оборонно-промислова галузь Південної Кореї не володіє багатьма ключовими технологіями виробництва сучасних систем озброєнь, і її залежність від іноземних джерел цих технологій та пов'язаних з ними компонентів залишається дуже високою, навіть на фоні підвищення рівня розвитку національного виробника.

Інституційна структура виробництва озброєнь Південної Кореї

Уряд Південної Кореї є одним з ключових гравців у сфері військових НДДКР і підтримки оборонної промисловості⁷⁷. Починаючи з 1970р., Південна Корея створила Агентство розвитку оборони (*Agency for Defense Development, ADD*) – національний орган підтримки НДДКР у сфері військових технологій⁷⁸. У 2008р. *ADD* мало річний бюджет обсягом \$943 млн., 84% його загальної чисельності (2 522 осіб) були безпосередньо залучені до проведення НДДКР⁷⁹. Утім, у 2009-2010рр., коли Уряд вдався до політики заохочення приватних компаній до виконання військових НДДКР, роль *ADD* знизилася. Як наслідок, наразі компанії переглядають власні стратегії⁸⁰.

У 2009р. Уряд Південної Кореї ініціював реструктуризацію оборонної промисловості, скасувавши систему преференцій для компаній, що спеціалізуються на виробництві озброєнь. Така спеціалізація раніше гарантувала компаніям право участі у проектах удосконалення спроможностей оборонної промисловості, спрямованих на підвищення її технологічного рівня. Така система була ліквідована через ряд причин, зокрема через перешкоди для доступу неспеціалізованих компаній і повільні темпи технологічного розвитку фірм-виробників озброєнь⁸¹.

У торгівлі озброєннями Південна Корея надає перевагу офсетам у формі трансферту технологій і професійної підготовки⁸². Офсети застосовуються

⁷⁴ Там само.

⁷⁵ База даних СППІ про поставки озброєнь (посилання 46).

⁷⁶ Paek (посилання 66).

⁷⁷ Harris (посилання 60), p.221.

⁷⁸ Moon and Lee (посилання 59).

⁷⁹ Innovation Norway Korea, 'Korea defense industry', Oct. 2008, <http://www1-invanor.no1.asap-asp.net/Internasjonalisering_fs/Utekontorer/Korea/Defense Sector Korea 2008_INK.pdf>.

⁸⁰ 'Korea's dream of becoming a major world arms exporter' (посилання 63). Наприклад, компанія *Doosan Infracore*, що належить до *Doosan Group*, розгорнула своє оборонне виробництво до масштабів повноцінного окремого дочірнього підприємства. Див.: Doosan DST, 'About us: history', 2010, <<http://www.doosan.com/doosandst/en/aboutus/history.page>>.

⁸¹ Paek (посилання 66).

⁸² US General Accounting Office (GAO), *Military Exports: Offset Demands Continue to Grow*, GAO/NSIAD-96-65 (GAO: Washington, DC, Apr. 1996), p.29.

за умов вартості контрактів з придбання військової продукції понад \$10 млн., при цьому мінімальний рівень компенсації становить 50% вартості контракту, хоча, якщо контракт має статус міжурядового або техніка купується в одного постачальника, то цей рівень може знижуватися до 30%⁸³.

У 2006р. з метою впорядкування процесу закупівель і підтримки оборонної промисловості була створена Адміністрація програми оборонних закупівель (*Defense Acquisition Program Administration, DAPA*). Її річний бюджет у 2008р. дорівнював \$10,4 млрд. (37% загального національного оборонного бюджету) та частково призначався для фінансування технічної модернізації ЗС⁸⁴. У 2009р. з метою надання допомоги корейським компаніям в експорті озброєнь *DAPA* заснувала Корейське Агентство зі стимулювання інвестицій в торгівлю (*Korea Trade-Investment Promotion Agency, KOTRA*)⁸⁵.

Підтримкою інтересів південнокорейських виробників озброєнь займається Корейська Асоціація оборонної промисловості (*Korean Defense Industry Association, KDIA*), яка є громадською неприбутковою організацією. Зокрема, вона є членом Америко-південнокорейського консультативного комітету з питань оборонної промисловості (*US-South Korean Defense Industry Consultative Committee*), який є куратором оборонно-промислової кооперації між двома країнами в таких сферах, як трансфери технологій⁸⁶.

VI. Оборонна промисловість Туреччини

Уряд Туреччини зосередив увагу на розвитку оборонної промисловості в 1970-х роках, після вторгнення на Кіпр у 1974р. та наступного запровадження ембарго США⁸⁷. В 1980-х роках, у рамках модернізації ЗС, Туреччина почала реформу державного управління оборонною промисловістю, але впродовж 1980-х - 1990-х років реалізація цих намірів була загальмована важкою економічною кризою. Починаючи з 1985р., відбулися кілька спроб військової модернізації, однією з цілей якої є збільшення частки національної продукції у придбаннях озброєнь⁸⁸. Офіційні обґрунтування розвитку Туреччиною національної оборонної промисловості мають три складові: стратегічна – можливість незалежного забезпечення озброєннями турецьких ЗС (*Türk Silahlı Kuvvetleri, TSK*); оперативна – виробництво насамперед тих озброєнь, що відповідають потребам ЗС; логістична – створення національних

⁸³ South Korean Ministry of Defense, Defense Acquisition Program Administration, '2009 Korean defense offset program guidelines', <http://www.dapa.go.kr/eng/Acquisition/e_Offset_Program.jsp?oscd=4>.

⁸⁴ Innovation Norway Korea (посилання 79).

⁸⁵ Chang S., 'Building the best defense', *Invest Korea Journal*, Dec. 2010.

⁸⁶ National Defense Industrial Association, 'US-ROK defense industry consultative committee (DICC)', <[http://www.ndia.org/Divisions/Divisions/International/Pages/US-ROK_Defense_Industry_Consultative_Committee_\(DICC\).aspx](http://www.ndia.org/Divisions/Divisions/International/Pages/US-ROK_Defense_Industry_Consultative_Committee_(DICC).aspx)>.

⁸⁷ Günlük Şenesen, G., 'An overview of the arms industry modernization programme in Turkey', *SIPRI Yearbook 1993*, pp.521-532.

⁸⁸ Akça, I., *Military-Economic Structure in Turkey: Present Situation, Problems, and Solutions* (TESEV: Istanbul, 2010).

спроможностей обслуговування озброєнь⁸⁹. У такий спосіб Туреччина намагається досягти самодостатності. Подібно до Ізраїлю та Південної Кореї, Туреччина отримала більшість технологій від США, а американські компанії стали невід'ємним елементом турецької оборонної промисловості⁹⁰. Америко-турецьке співробітництво ґрунтується, частково, на інтенсивній воєнній допомозі, яку Туреччина роками отримувала від США. Туреччина працює над урізноманітненням іноземних партнерів, маючи на меті налагодити співробітництво з такими країнами ОЕСР, як Ізраїль і Південна Корея⁹¹.

Попри зусилля з підтримки науково-дослідних установ та інших інфраструктурних проєктів, що докладалися впродовж останнього 10-річчя, Туреччині бракувало загальної інфраструктури, достатньої для забезпечення розвитку технологічно досконалої оборонної промисловості⁹². Туреччина мала слабку технологічну базу та могла переважно купувати військову техніку за меншу вартість, ніж вартість власного виробництва⁹³.

Структура оборонної промисловості Туреччини

Туреччина має 10-12 великих компаній - генеральних підрядників і приблизно 100 невеликих компаній, що спеціалізуються в певних сегментах⁹⁴. Оборонно-промислові компанії можуть бути державними, приватними або належати Фонду турецьких ЗС (*TSK Güçlendirme Vakfi, TSKGV*). Окремі компанії зі складу *TSKGV*, власність на які може вважатися державною, в т.ч. *Aselsan* (електроніка) і *TAI* (аерокосмічна галузь), належать до числа найкрупніших у Туреччині.

У 2009р. товарообіг турецької оборонної промисловості складав \$2,3 млрд.⁹⁵ Обмеженість докладної інформації про оборонно-промислові фірми заважає оцінці концентрації і диверсифікації. Однак, аналіз показників двох турецьких найкрупніших виробників озброєнь свідчить про високий рівень концентрації. З обсягом продажу озброєнь у 2009р. \$643 млн. частка *Aselsan* у загальному товарообігу турецьких виробників озброєнь складала 28%. Якщо додати до цього оцінку обсягу продажу озброєнь компанії *TAI* (\$255 млн.), то частка цих двох компаній в загальному обсязі продажу озброєнь Туреччини сягатиме 38,7%⁹⁶. Згідно з офіційними оцінками, у 2009р. частка цих двох компаній в експорті озброєнь Туреччини склала 24%⁹⁷.

⁸⁹ Anatolia News Agency, 'Turkey's defense industry seeks to utilize domestic potential', *Hurriyet Daily News*, 5 May 2010.

⁹⁰ Sariibrahimoğlu, L., 'The defense industry', eds A. Bayramoğlu and A. Insel, *Almanac Turkey 2006-2008: Security Sector and Democratic Oversight* (TESEV: Istanbul, 2010).

⁹¹ Співробітництво Туреччини з Ізраїлем у 2010р. погіршилося після нападу Сил оборони Ізраїлю на караван суден, що прямував до Сектора Гази, під час якого загинули кілька громадян Туреччини, які були на борту. Див.: Egozi, A., 'Turkey halts Israel UAV talks in wake of Gaza flotilla action', *Flight International*, 21 June 2010.

⁹² Kemal, L., 'Turkish arms industry faces dilemma', *Today's Zaman*, 12 June 2008.

⁹³ McGregor, A., *Arming for Asymmetric Warfare: Turkey's Arms Industry in the 21st Century* (Jamestown Foundation: Washington, DC, June 2008).

⁹⁴ Turkish Defence Industry Manufacturers Association (посилання 35).

⁹⁵ Turkish Defence Industry Manufacturers Association (посилання 35).

⁹⁶ База даних СІПІІ про оборонну промисловість (посилання 70).

⁹⁷ Turkish Defence Industry Manufacturers Association (посилання 35).

Турецькі компанії відрізняються одна від одної за рівнем диверсифікації. Упродовж 2000-2009рр. частка озброєнь у загальному обсязі продажу *Aselsan* була досить стабільною – в середньому 86% (від майже 80% до понад 90%). Коливання цього показника для *TAI* впродовж того ж періоду є більшим – від 44% до 97% без постійного тренду⁹⁸.

Що стосується залежності від імпорту, то частка національного виробництва в загальному обсязі придбання озброєнь, за офіційною статистикою 2009р., складає 44,2%⁹⁹. Однак, ця величина, можливо, є неточною, оскільки переважна кількість врахованих проектів будуть започатковані принаймні не раніше 2013р.¹⁰⁰ Турецькі виробники озброєнь також сподіваються приєднатися до багатонаціональних проектів, у рамках яких поєднуються трансферти технологій, національне виробництво та потенційні експортні можливості. Починаючи з 2004р., Туреччина застосовує нову виробничо-технологічну модель, яка заохочує трансферти технологій через міжнародне партнерство в галузі оборони з метою забезпечення вітчизняних виробників досвідом технічного проектування озброєнь, а також підвищення їх експортних можливостей¹⁰¹.

За оприлюдненими офіційними даними, експорт озброєнь Туреччини у 2009р. склав \$669 млн., що на 16% більше, ніж у 2008р., та на 444% – ніж у 2000р.¹⁰² Частка експорту в загальному обсязі продажу озброєнь становила 28,8%. У 2005-2009рр. найбільші обсяги турецьких озброєнь отримували Ірак і Пакистан; найкрупнішими постачальниками озброєнь до Туреччини були Німеччина, Ізраїль і США¹⁰³. Обсяги експорту Туреччини є значно нижчими, порівняно з Ізраїлем, і дещо нижчими – з Південною Кореєю.

Останніми роками суттєво зросли обсяги фінансування НДДКР компаніями-виробниками озброєнь: у 2007-2008рр. – на 90%, і на 256% – за період 2004-2008р.¹⁰⁴ Це зростання стало можливим завдяки збільшенню витрат на НДДКР найкрупніших виробників озброєнь Туреччини. Наприклад, *Aselsan* збільшила витрати на НДДКР з \$1 млн. (2001р.) до \$45 млн. (2009р.), а *TAI* – з \$1 млн. до \$199 млн.¹⁰⁵

Інституційна структура виробництва озброєнь Туреччини

У сфері виробництва озброєнь найпотужнішим гравцем є Уряд, а провідним урядовим органом – Міністерство національної оборони (МНО, *Ministry of National Defence*). Зокрема, Міністерство має виключне юридичне право

⁹⁸ База даних СІПІ про оборонну промисловість (посилання 70).

⁹⁹ Turkish Defence Industry Manufacturers Association (посилання 35).

¹⁰⁰ Sariibrahimoğlu (посилання 90), pp.153-156.

¹⁰¹ Акça (посилання 88).

¹⁰² Turkish Defence Industry Manufacturers Association (посилання 35). Див також додаток 6Б цього видання.

¹⁰³ База даних СІПІ про поставки озброєнь (посилання 46).

¹⁰⁴ Turkish Union of Chambers and Commodity Exchanges (TOBB), *Türkiye Savunma Sanayi Sektör Raporu 2009* [Turkey defence industry sector report 2009] (TOBB: Ankara, May 2010), p.32.

¹⁰⁵ База даних СІПІ про оборонну промисловість (посилання 70).

видавати ліцензії на виробництво озброєнь і відповідає, крім іншого, за контроль над експортом і реекспортом озброєнь¹⁰⁶. Його головним органом з придбання озброєнь є Апарат першого заступника Міністра оборони з питань оборонної промисловості (*Defence Industries Undersecretariat*), який має завдання розвивати сучасну національну оборонну промисловість¹⁰⁷. У 2009р. до його повноваження купувати озброєння через тендери з одним учасником було додане виключне право вносити зміни до вже укладених контрактів¹⁰⁸. Він також повністю контролює Фонд підтримки оборонної промисловості (*Defence Industry Support Fund*), який забезпечує безперервний потік фінансових ресурсів, який дає можливість Апарату уникати бюрократичних перешкод¹⁰⁹.

Однією з ключових рушійних сил у розвитку турецької оборонної промисловості вважається Фонд турецьких ЗС (*TSKGV*) – благодійний траст під управлінням військових, який фінансується з позабюджетних джерел. Він зобов'язаний витратити на оборонну промисловість 80% свого річного валового доходу (65% – на проекти ЗС і 35% – безпосередньо на інвестиції в оборонну промисловість).

Офсети, пов'язані з турецькою оборонною промисловістю, застосовуються за умов вартості угод з придбання озброєнь \$10 млн. і більше¹¹⁰. 50% вартості угод мають інвестувати генеральні підрядники.

Головною галузевою структурою є Асоціація виробників оборонної промисловості (*Defence Industry Manufacturers Association*), до якої належать понад 100 членів. Її метою є координація галузевої взаємодії з органами влади, а в більш широкому сенсі – сприяння розвитку галузі¹¹¹. Крім того, Асоціація видає напівофіційну статистику стосовно оборонної промисловості.

VII. Висновки

У 2009р. компанії-виробники озброєнь продемонстрували здатність до відновлення активності, збільшивши загальні обсяги продажу озброєнь, навіть попри триваючу економічну рецесію. Це стосується компаній як Північної Америки, так і Західної Європи, які за обсягом продажу домінують у

¹⁰⁶ 'Control of industrial enterprises producing vehicles and equipment of war and arms, ammunition and explosive material', Turkish Law no.5201, accepted 29 June 2004, *TC Resmî Gazete*, 3 July 2004. Див. також: United Nations, Programme of Action Implementation Support System, 'Turkey: national report on the implementation of the United Nations Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All Its Aspects', Apr. 2008, <<http://www.poa-iss.org/CountryProfiles/CountryProfileInfo.aspx?Col=198&pos=1000>>.

¹⁰⁷ Undersecretariat for Defence Industries, 'Law no.3238', <<http://www.ssm.gov.tr/home/institutional/Sayfalar/law3238.aspx>>.

¹⁰⁸ Turkish Council of Ministers, Decision 2009/15108, 30 May 2009, *TC Resmî Gazete*, 8 July 2009.

¹⁰⁹ Undersecretariat for Defence Industries (посилання 107); Sariıbrahimođlu (посилання 90). Див. також підрозділ VII розділу 4 цього видання.

¹¹⁰ Turkish Ministry of National Defence, Industrial participation/offset directive, 14 Feb. 2007, <<http://www.ssm.gov.tr/home/institutional/Sayfalar/regulation.aspx>>.

¹¹¹ Turkish Defence Industry Manufacturers Association (посилання 35).

глобальному виробництві озброєнь, а також компаній окремих невеликих країн із сучасними оборонно-промисловими галузями, зокрема, Ізраїлю, Південної Кореї і Туреччини.

Хоча створення та утримання національної оборонної промисловості є дорогою і складною справою, існують кілька чинників, що мотивують невеликі країни мати оборонно-промислові галузі. Потреба в безпеці постачання озброєнь є стимулом для зростання національної оборонної промисловості, який відіграв одну з ключових ролей в мотивації цих країн до вкладання ресурсів в оборонно-промислову галузь з метою забезпечення здатності виготовляти високотехнологічні озброєння. В кожному випадку передумовами розвитку оборонної промисловості, адаптованої до конкретних бажань та обмежень, є технологічна та промислова інфраструктура, трансферти технологій, експорт озброєнь і фінансування військових НДДКР. Різні рівні розвитку технологічної і промислової інфраструктури визначали час і ступінь впровадження технологічних розробок у національну оборонну промисловість, а також вплив цього впровадження на технологічне вдосконалення вітчизняного виробництва. Ще одним із ключових чинників розвитку національної оборонної промисловості є доступ до технологій через їх трансферти. Вимога офсетних інвестицій в рамках великих контрактів з придбання озброєнь може охоплювати й трансферти технологій, хоча США запровадили обмеження на експорт і реекспорт їх технологій. На відміну від цього, фінансовані всередині країни військові НДДКР дозволяють здійснювати національний контроль над отриманою технологією. Іншим, не менш важливим мотивом є розуміння того, що оборонна промисловість підвищує престиж держави.

Попри продовження економічної рецесії і більш обережне ставлення країн до витрат на закупівлю озброєнь, оборонно-промислова галузь загалом у 2010-2011рр. навряд чи зазнає великого скорочення обсягів продажу озброєнь. Хоч окремі програми можуть бути скасовані чи призупинені, але певні зміни у пріоритетах, імовірно, не матимуть суттєвого впливу на світову оборонну промисловість упродовж наступних одного чи двох років.

Додаток 5А. Перелік СІПРІ 100 найкрупніших компаній-виробників озброєнь у 2009р.

СЬЮЗЕН Т.ДЖЕКсон

I. Вступ

Перелік СІПРІ 100 найкрупніших компаній-виробників озброєнь (*Top 100*) охоплює 100 найкрупніших у світі компаній-виробників озброєнь (за винятком китайських), порядок розташування яких у таблиці 5А.1 відповідає обсягам їх продажу озброєнь. Це є унікальною добіркою даних, яка дозволяє аналізувати події у сфері світової оборонної промисловості та зміни в її структурі на прикладі діяльності крупних компаній-виробників озброєнь, процесів їх адаптації до політичного та економічного контексту.

У підрозділі II цього додатка обговорюються головні тенденції, продемонстровані компаніями з *Top 100* у 2009р. У підрозділі III наведено Перелік *Top 100*, включно з інформацією про обсяги продажу озброєнь кожної з компаній у 2008р. і 2009р., загальний обсяг їх продажу, прибуток і чисельність працівників у 2009р., а також дані про джерела та методи, використані під час підготовки цієї інформації.

II. Тенденції в *Top 100*

Попри триваючу глобальну економічну рецесію, у 2009р. загальний обсяг продажу озброєнь компаній-виробників озброєнь з Переліку СІПРІ *Top 100* зріс на \$14,8 млрд. (або на 8% у реальних цінах), порівняно з 2008р., і сягнув \$400,7 млрд. За період з 2002р. загальний обсяг продажу озброєнь компаній з *Top 100* в реальних цінах зріс на 58% (таблиця 5А.1).

У 2009р., через рік після початку фінансової кризи, окремі компанії по-різному відчували її вплив, але сумарний обсяг продажу озброєнь у 2009р. не зменшився¹. В цілому, обсяги продажу озброєнь компаній з Переліку *Top 100* залишалися високими, роблячи внесок у зростання загальнонаціональних обсягів продажу озброєнь у 2009р. (таблиця 5А.2). Оборонно-промислові галузі окремих країн продовжували зростати, хоча загальний економічний розвиток цих країн у 2009р. загальмувався. Наприклад, продажі всіх як великих, так і малих компаній Туреччини дещо збільшилися і склали \$2,3 млрд., – навіть за умов зменшення вартості укладених контрактів у 2009р. в економіці в цілому на 4,7%². У *Top 100* домінують компанії США, а вихід на ринок

¹ Стосовно реакції оборонної промисловості на фінансову кризу див.: Джексон С.Т. "Виробництво озброєнь". – *Щорічник СІПРІ 2010*, с.208-214.

² Turkish Defence Industry Manufacturers Association (SASAD), "Turkish defence industry survey", [n.d.], <<http://www.sasad.org.tr/en/aday-uyeler/>>; "Turkish defense industry grows despite crisis", Today's Zaman, 10 July 2010; Invest in Turkey, "Economic outlook", <<http://www.invest.gov.tr/en-US/turkey/factsandfigures/Pages/Economy.aspx>>.

* Дані про оборонну промисловість надані Мережею СІПРІ з оборонної промисловості за участі: Вінсент Буланін (*Vincent Boulanin*, École des hautes études en sciences sociales, Paris), Гюлай Гюнлюк-Сенесен (*Gülây Günlük-Şenesen*, Istanbul University), Шінічі Коно (*Shinichi Kohno*, Mitsubishi Research Institute, Tokyo), Валері Міранда (*Valerie Miranda*, Istituto Affari Internazionali, Rome), Пере Ортега (*Pere Ortega*, Centre d'Estudis per la Pau J.M.Delàs, Barcelona) та Паек Джае Ок (*Paek Jae Ok*, Korea Institute for Defense Analyses, Seoul).

Таблиця 5А.1. Тенденції продажу озброєнь компаніями-виробниками озброєнь з *Top 100* у 2002-2009рр.

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2002-2009
<i>Обсяги продажу озброєнь за поточними цінами та валютними курсами</i>									
Всього (\$ млрд.)	196	235	274	289	312	347	387	401	
Зміни (%)		20	17	5	8	11	12	4	105
<i>Обсяги продажу озброєнь за постійними цінами та валютними курсами 2009р.</i>									
Всього (\$ млрд.)	254	286	313	320	335	350	373	401	
Зміни (%)		13	9	2	5	4	7	8	58

Примітка: дані таблиці стосуються компаній з Переліку *Top 100* за роками; це означає, що кожного року склад компаній є різним, як і розподіл місць, який робиться на підставі несуперечливих вибірок даних. Зокрема, дані за 2008р. у цій таблиці відрізняються від аналогічних даних у таблиці 5А.2.

Джерело: таблиця 5А.4; а також База даних СППРІ про оборонну промисловість.

США залишається метою багатьох компаній, оскільки обсяги придбання озброєнь у США, як очікується, залишатимуться стабільними, а фінансування замовлень упродовж наступних кількох років, за оцінками, зростатиме.

У 2009р. окремі виробники озброєнь скоротили чисельність працівників. Наприклад, *Boeing* звільнив 5 100 працівників – внаслідок реструктуризації своїх програм “Бойові системи майбутнього” (*Future Combat Systems*), “Наземний протиракетний комплекс перехоплення на середній ділянці траєкторії” (*Ground-based Midcourse Defense*), а також сповільнення продажу літаків цивільної авіації³. Скорочення зайнятості в інших компаніях відбулося переважно внаслідок падіння продажу цивільної продукції. Так, *Textron* зменшив чисельність персоналу у 2009р. на 25% через падіння попиту на цивільні літаки⁴. Скорочення зайнятості в жодному разі не було повсюдним явищем, оскільки у 2009р. багато компаній-виробників озброєнь цілого ряду секторів і регіонів збільшили чисельність працівників. Дані за 2010р. можуть свідчити про подальше скорочення зайнятості компаніями в країнах, які змінили пріоритети в закупівлі озброєнь внаслідок зменшення військових витрат⁵. Зокрема, в червні 2010р. *Lockheed Martin* звільнила 1 200 працівників з метою збалансування структури спеціальностей компанії у відповідь на зміну вимог клієнта (тобто, Уряду США)⁶. Причому, загальна чисельність працівників *Lockheed Martin* у 2009р. вже зменшувалася на 4,1%. Водночас, в окремих випадках витрати на деякі проекти у США зростали, тому скорочення зайнятості в галузі загалом навряд чи буде масштабним.

³ Дані про зайнятість стосуються повної чисельності працівників компанії, а не лише її оборонного сектору. Останній часто складає невелику частку загальної зайнятості таких компаній, як *General Electric*, що мають великі цивільні сектори. В таблиці 5А.4 наведені дані про зайнятість у 2009р. Дані про тенденції зайнятості в тих материнських компаніях, стосовно яких інформація є доступною, ґрунтуються на Базі даних СППРІ про оборонну промисловість.

⁴ *Textron Financial Corporation, Form 10-K Annual Report under Section 13 or 15(d) of the Securities and Exchange Act of 1934 for the Fiscal Year Ended January 2, 2010* (US Securities and Exchange Commission: Washington, DC, 25 Feb. 2010).

⁵ Див. підрозділ II розділу 4 цього видання.

⁶ Hedgpeth, D., ‘Lockheed Martin to cut 1,200 jobs as Pentagon work slows’, *Washington Post*, 7 Jan. 2010.

Таблиця 5А.2. Регіональні та національні частки продажу озброєнь компаній-виробників з *Top 100* у 2009р., порівняно з 2008р.

Обсяги продажу озброєнь наведені в \$ млрд. у поточних цінах за валютним курсом. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення. Китайські компанії не враховані через брак порівнянних і достатньо надійних даних.

Кількість компаній	Регіон/ країна ^a	Зміна обсягів продажу (\$ млрд.)		Частка в продажу 2008-2008 (%)		Обсяг у загальному обсязі <i>Top 100</i> 2009 (%)
		2009	2008 ^b	Номинальні ^c	Реальні ^d	
46	Північна Америка	247,2	230,8	7	8	61,7
45	США	246,5	230,2	7	7	61,5
1	Канада	0,7	0,7	4	12	0,2
33	Західна Європа	120,3	121,3	-1	10	30,0
11	Велика Британія	50,3	49,7	1	20	12,5
6	Франція	23,0	22,4	3	8	5,7
1	Транс'європейські ^e	15,9	17,9	-11	-6	4,0
4	Італія	15,5	15,2	2	6	3,9
5	Німеччина	7,6	8,0	-5	0	1,9
2	Іспанія	2,9	2,9	1	7	0,7
1	Швеція	2,6	3,0	-12	2	0,7
1	Норвегія	1,1	0,7	47	61	0,3
1	Швейцарія	0,7	0,8	-4	-3	0,2
1	Фінляндія	0,7	0,7	-1	4	0,2
6	Східна Європа	9,2	10,3	-11	2	2,3
6	Росія ^f	9,2	10,3	-11	2	2,3
10	Інші, члени ОЕСР	15,5	15,5	0	0	3,9
4	Японія ^g	6,6	7,0	-5	-13	1,7
3	Ізраїль	6,3	6,3	0	6	1,6
2	Південна Корея	1,9	1,8	8	22	0,5
1	Туреччина	0,6	0,5	31	46	0,2
5	Інші, не члени ОЕСР	8,5	8,0	5	7	2,1
3	Індія ^h	4,5	4,2	8	8	1,1
1	Кувейт	2,5	2,6	-3	0	0,6
1	Сінгапур	1,5	1,3	13	16	0,4
100	Всього	400,7	385,9	4	8	100

ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку.

^a Дані про країну чи регіон означають продаж озброєнь компаніями з *Top 100*, центральний офіс яких розташований в цій країні чи регіоні, включно з їх іноземними філіями. Дані не є загальними обсягами продажу озброєнь, фактично вироблених у цій країні чи регіоні.

^b Дані про обсяги продажу за 2008р. стосуються компаній, що належать до *Top 100* 2009р., а не 2008р.

^c У цьому стовпчику показано зміни в обсягах продажу за 2008-2009рр. в доларах США в поточних цінах.

^d У цьому стовпчику показано зміни в обсягах продажу за 2008-2009рр. у доларах США в постійних цінах 2009р.

^e До транс'європейських компаній віднесена EADS.

^f Обсяги продажу озброєнь російських компаній враховують вартість продажів дочірніх компаній Об'єднаної авіаційної компанії, внесених до звіту за 2009р.

^g Дані про японські компанії стосуються контрактів з МО Японії.

^h Дані про Індію містять приблизні оцінки обсягів продажу артилерійських заводів.

Джерело: таблиця 5А.4 цього додатка.

У 2009р. до *Top 100* вперше потрапила кувейська компанія з надання військових послуг *Agility*, – посівши 34 сходинку⁷. Примітним є також спад обсягів продажу деяких найкрупніших російських виробників озброєнь – навіть за умов продовження інвестування галузі російським Урядом. Більш докладний аналіз тенденцій в компаніях-постачальниках військових послуг і російських компаніях з Переліку *Top 100* за 2009р. наведено нижче.

Компанії-постачальники військових послуг

До Переліку *Top 100* за 2009р. належать 20 компаній, продукція яких реалізована цілком або більшою мірою на ринку військових послуг. До цих послуг належить широкий спектр допоміжної діяльності, зокрема: післяпродажний супровід озброєнь і військової техніки (ОВТ) (технічне обслуговування, ремонт та експлуатація), створення високотехнологічного програмного забезпечення, розвідувальні послуги та підготовка персоналу, охорона та логістика⁸. Загалом, збільшення у 2009р. обсягів продажу цих компаній відбиває триваючу тенденцію передачі урядами функцій, які традиційно виконував військовий персонал, приватним компаніям. Винятком стала компанія *KBR*, обсяг реалізації послуг якої зменшився внаслідок скорочення військового контингенту США в Іраку⁹.

Обсяг продажу компанії *Agility* у 2009р. також дещо зменшився – до \$2,5 млрд. Ця компанія, до 2006р. відома під назвою *Public Warehousing Corporation*, надає послуги військам США в Іраку, Йорданії і Кувейті¹⁰. Однак, довіра до неї у США не є беззаперечною. В листопаді 2009р. Міністерство юстиції США звинуватило *Agility* в махінаціях у відносинах з Міністерством оборони США: компанія виставила рахунок армії США за отримані упродовж 41 місяця товари та послуги на суму \$8,5 млрд.¹¹ Компанія вела переговори з Урядом США з метою залагодити кримінальну справу в позасудовому порядку, але переговори зайшли до глухого кута. У січні 2011р. прокуратура США подала паралельний позов до компанії, звинувачуючи *Agility* в наданні неправдивої інформації з метою отримання компенсації в розмірі \$9,8 млрд. за надані нею товари та послуги¹². *Agility* заперечила звинувачення, але була тимчасово відсторонена від участі в тендерах на нові контракти Уряду США¹³.

⁷ За наявності даних, *Agility* могла б посісти 30 місце в *Top 100* за 2008р. Дані СІПРІ стосовно компаній-виробників озброєнь переглядаються регулярно, мірою надходження уточнених даних. Див. підрозділ III цього додатка.

⁸ Perlo-Freeman, S. and Sköns, E., 'The private military services industry', SIPRI Insights on Peace and Security no.2008/1, Sep. 2008, <http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=361>; Джексон (посилання 1).

⁹ *KBR, Form 10-K Annual Report under Section 13 or 15(d) of the Securities and Exchange Act of 1934 for the Fiscal Year Ended December 31, 2009* (US Securities and Exchange Commission: Washington, DC, 25 Feb. 2010), p.31.

¹⁰ Chatterjee, P., *Halliburton's Army: How a Well-Connected Texas Oil Company Revolutionized the Way America Makes War* (Nation Books: New York, 2009).

¹¹ Bigg, M., 'US slaps new fraud indictment on Kuwait's Agility', Reuters, 12 Apr. 2010.

¹² Bigg, M., 'US files fresh fraud suit against Kuwait's Agility', Reuters, 7 Jan. 2011.

¹³ Agility, 'PWC public statement in response to DoJ filing on challenge-of-service', Press release, 21 June 2010, <<http://www.agilitylogistics.com/PressReleases/Pages/PWCStatementonDOJFiling.aspx>>.

У 2009р. військові послуги надавали й інші компанії з *Top 100*, в портфелях замовлень яких послуги посідали не головне місце, але багато з цих компаній збільшили обсяги продажу за рахунок саме них. Наприклад, *General Electric* збільшила продаж як двигунів для ОВТ, так і відповідних послуг¹⁴. Зростання обсягів продажу *Jacobs Engineering* відбулося завдяки наданню Урядом США послуг у сфері досліджень, розробок, випробувань, технічного забезпечення та інших технічних послуг¹⁵. 57% збільшення обсягів продажу озброєнь компанії *Safran* припадає на послуги; компанія *Kongsberg* повністю спеціалізується на післяпродажних послугах¹⁶. *Northrop Grumman* збільшила обсяги продажу у традиційному для себе сегменті інформаційних систем і технічних послуг, так само, як *Boeing* у своєму – учбово-імітаційних систем і відповідних послуг¹⁷.

Російські компанії

До *Top 100* у 2009р. потрапили шість російських компаній. Після нещодавньої реструктуризації російської оборонної промисловості багато компаній, які раніше були відносно самостійними організаціями, наразі ввійшли на правах дочірніх до складу укрупнених материнських компаній. Дані про компанії *Иркут*, *МиГ* і *Сухой* наразі узагальнюються і стосуються компанії *Объединенная авиационная корпорация (ОАК)*, яка посіла 29 місце в *Top 100* 2009р. *Объединенная двигателестроительная корпорация*, інша російська материнська компанія, посідає в *Top 100* 2009р. 90 місце.

У 2009р. Уряд Росії продовжував виділення коштів на придбання озброєнь на внутрішньому ринку, розглядаючи це як засіб відновлення національної оборонної промисловості: за урядовими звітами, витрати на придбання озброєнь становили близько 970 млрд. руб. (\$33 млрд.), до яких можна додати надання іншої підтримки, зокрема гарантій за кредитами¹⁸. Упродовж 2011-2013рр. на розвиток національної оборонної промисловості Уряд Росії планує витратити 329,3 млрд. руб. (\$10,4 млрд.)¹⁹. Проте, у 2009р. найкрупніші російські материнські та їх дочірні компанії скоротили обсяги продажу озброєнь. Лише один *Алмаз-Антей* зменшив обсяги продажу озброєнь за 2008-2009рр. більш ніж на \$1 млрд. та опустився в *Top 100* з 18 на 23 місце.

¹⁴ General Electric (GE), *2009 Annual Report: Reset, Reimagine, Reinvest, Rethink, Research, Relationships, Responsibility, Renew* (GE: Fairfield, CT, 2010), p.35.

¹⁵ Jacobs Engineering Group, *Form 10-K Annual Report under Section 13 or 15(d) of the Securities and Exchange Act of 1934 for the Fiscal Year Ended October 2, 2009* (US Securities and Exchange Commission: Washington, DC, 20 Nov. 2009), p.38.

¹⁶ Kongsberg Gruppen, *Kongsberg Annual Report 2009* (Kongsberg: Kongsberg, 2010), p.5; Safran, 'Safran reports solid full-year results for 2009 with a recurring operating margin of 6.7% of revenue', Press release, 25 Feb. 2010, <<http://safran-group.com/site-safran-en/press-media/press-releases/2010-698/article/safran-reports-solid-full-year?10315>>.

¹⁷ Northrop Grumman, *Form 10-K Annual Report under Section 13 or 15(d) of the Securities and Exchange Act of 1934 for the Fiscal Year Ended December 31, 2009* (US Securities and Exchange Commission: Washington, DC, 9 Feb. 2010), p.36; Boeing Company, *Form 10-K Annual Report under Section 13 or 15(d) of the Securities and Exchange Act of 1934 for the Fiscal Year Ended December 31, 2009* (US Securities and Exchange Commission: Washington, DC, 8 Feb. 2010), p.34.

¹⁸ Джексон (посилання 1), с.212-214; 'Some 33bn dollars allocated for Russian defence industry in 2009-Putin', Interfax, 18 Nov. 2009.

¹⁹ 'На развитие Федеральной целевой программы развития ОПК в ближайшие три года выделят 329,3 млрд. рублей'. – Газета.ру, 20 августа 2010г., <http://www.gazeta.ru/news/business/2010/08/20/n_1536520.shtml>.

Таблиця 5А.3. Зміни в обсягах продажу озброєнь російськими компаніями з *Top 100* в доларах США та рублях за 2008-2009рр.

Дані в \$ млн. наведені в поточних цінах за валютними курсами. В таблиці наведені дані лише про російські компанії з Переліку СІПРІ *Top 100* за 2008р. і 2009р.

Місце, 2009р.	Компанія	Продаж (\$ млн.)		Продаж (млн. руб.)		Зміни, 2008-2009 (%)	
		2009	2008	2009	2008	Номинальні ціни, \$	Реальні ціни, руб.
23	Алмаз-Антей	3 260	4 340	103 370	107 900	-25,0	-14,2
ДК	Сухой	1 440	2 040	45 660	50 760	-29,6	-19,4
ДК	Иркут	1 060	1 150	33 680	28 630	-7,8	5,4
66	Корпорация ТРВ	910	1 170	28 860	28 980	-22,0	-10,8
73	Вертолеты России	810	850	25 780	21 040	-4,7	9,8
76	Уралвагонзавод	800	640	25 390	16 000	24,3	42,1

ДК – дочірня компанія

Джерело: База даних СІПРІ про оборонну промисловість.

СІПРІ надає дані про обсяги продажу озброєнь у доларах США, а також ґрунтовані на цих даних оцінки річних змін у номінальних цінах (таблиця 5А.2), які дозволяють здійснити порівняння обсягів продажу озброєнь компаніями різних країн²⁰. Однак, коливання валютного курсу можуть перевищити цінові зміни в доларах, і в таких випадках зміни в реальних цінах, обчислені в національній валюті, можуть дати більш точну картину процесів у національній оборонній промисловості, особливо у випадках, коли внутрішній продаж перевищує експорт. Якщо річні зміни в обсягах продажу озброєнь російських компаній розраховуються в рублях у реальних цінах, то зниження є меншим, а зростання – більшим (таблиця 5А.3). У 2009р. у двох випадках компанії зменшували обсяги продажу озброєнь у доларах у номінальних цінах, але в рублях у реальних цінах – збільшували їх. Оскільки внутрішні придбання озброєнь у Росії зростають, то зміни в рублях у реальних цінах точніше відбивають тенденції в національній оборонній промисловості²¹.

III. Перелік СІПРІ 100 найкрупніших компаній-виробників озброєнь у 2009р.

У таблиці 5А.4 наведені дані про 100 найкрупніших у світі компаній-виробників озброєнь (за винятком китайських компаній), розташовані в порядку зменшення обсягів їх продажу озброєнь у 2009р. На компанії з *Top 100* припадає більша частина світової фінансової вартості товарів і послуг військового призначення, зокрема високотехнологічних систем і послуг. Через брак порівнянних фінансових даних, *Top 100* охоплює не всі країни-виробники озброєнь. Проте, за невеликими винятками, обсяг виробництва озброєнь у країнах, що не потрапили до *Top 100*, вважається відносно незначним. Китайські компанії майже напевно потрапили б до *Top 100* (можливо, й до

²⁰ Про ці розрахунки та інші методи див. у підрозділі III цього додатка.

²¹ Див. підрозділ II розділу 6 цього видання.

перших 50), якби стосовно них були доступні надійні дані. Проте, попри відсутність Китаю, аналіз компаній з *Top 100* є достатнім для розуміння головних тенденцій у світовій оборонній промисловості.

Критерії відбору та джерела даних

До Переліку *Top 100* внесені компанії як державного, так і приватного секторів з виробництва товарів військового призначення та надання відповідних послуг, але не враховані виробничі чи обслуговуючі підрозділи підприємств зі складу збройних сил. До Переліку внесені лише компанії з операційною діяльністю в галузі товарів і послуг військового призначення, але не холдинги чи інвестиційні компанії. До нижніх рядків *Top 100* могли б бути внесені також компанії інших держав – за умов наявності достатньої інформації про їх діяльність.

Публічно доступна інформація про продаж озброєнь, фінансовий стан і зайнятість в оборонній промисловості є обмеженою. Наведені в таблиці 5А.4 дані отримані з наступних джерел: річні звіти та сайти компаній; відповіді на анкету СІПРІ; новини в ділових рубриках газет, у військових журналах та Інтернет-виданнях, що спеціалізуються на військових питаннях. Враховуються також прес-релізи, маркетингові звіти, публікації урядів про укладені контракти, а також загальні огляди стосовно різних країн. За відсутності даних з цих джерел, СІПРІ використовував власні оцінки. Тематичний і географічний спектр даних значною мірою залежить від наявності інформації.

Мірою появи нової інформації, дані СІПРІ про компанії-виробники озброєнь періодично переглядаються. Через це дані з різних видань *Щорічника СІПРІ* не підлягають порівнянню. Крім того, через проблеми з отриманням даних важко домогтись однакового рівня повноти інформації, що заважає зробити надійні оцінки за всіма компаніями за кожен рік: тобто, наприклад, дані *Top 100* за 2008р. можуть відрізнятись від даних, опублікованих у *Щорічнику СІПРІ 2010*, навіть якщо вибірки даних у кожному виданні *Щорічника* є максимально тотожними за переліком країн і часовими рамками.

Визначення

СІПРІ визначає “продаж озброєнь” як продаж товарів і послуг військовим споживачам – як внутрішнім, так і зовнішнім. Товарами та послугами військового призначення вважаються такі, що розроблені спеціально для військових цілей, а також технології, пов’язані з виробництвом таких товарів і послуг. Дані про продаж озброєнь не охоплюють продаж товарів широкого вжитку (наприклад, мастильних матеріалів, електроенергії, офісних комп’ютерів, послуг з прибирання приміщень, постачання уніформи і взуття). Так само військовими послугами вважаються лише послуги суто військового характеру. Вони охоплюють технічні послуги (інформаційні технології, технічне обслуговування, ремонт, технічне забезпечення оперативної діяльності) та послуги, пов’язані з діяльністю збройних сил (розвідка, навчання, логістика, менеджмент військових баз, озброєна охорона в зонах конфліктів). Вони не

охоплюють надання послуг суто цивільного характеру в мирний час (охорону здоров'я, прибирання, харчування, транспортні послуги), але враховують матеріально-технічне забезпечення розгорнутих військ у зонах операцій²².

Визначення “продаж озброєнь” є базовим, але на практиці його важко застосувати. Ні кращих альтернатив, ні загальновизнаного стандартного визначення немає. Дані про обсяги продажу озброєнь, наведені в таблиці 5А.4, часто відбивають лише ту частку загального продажу, яку сама компанія вважає пов'язаною з військовою діяльністю. Тому порівняння компаній за цими даними є обмеженим.

Дані про загальний продаж, прибуток і зайнятість стосуються компанії в цілому, а не її “оборонних” підрозділів. Ці дані відбивають загальний обсяг продажу, включно з продажами, здійсненими національними та закордонними дочірніми підприємствами. Дані про прибуток означають суму, отриману після сплати податків. Дані про зайнятість наводяться станом на кінець року, за винятком компаній, що оприлюднюють лише середньорічні показники. Всі дані наводяться на підставі оцінок за фінансовий рік, поданих у щорічних звітах компаній.

Розрахунки

Часом дослідники СІПРІ роблять власні оцінки продажів озброєнь. В окремих випадках СІПРІ використовує дані про загальний продаж “оборонними” підрозділами компаній, хоча ці підрозділи частково можуть здійснювати продаж цивільної продукції, іноді невизначеного характеру. Коли компанії не надають даних про свої “оборонні” підрозділи, оцінки робляться на підставі інформації про укладені контракти, чинні програми виробництва озброєнь або даних, оприлюднених офіційними представниками компаній у ЗМІ чи в інших джерелах.

Дані про продаж озброєнь використовуються для приблизного оцінювання щорічних обсягів їх виробництва. Для більшості компаній такі оцінки є реалістичними. Винятком є переважно суднобудівні компанії. В їх діяльності існують значні розбіжності між обсягами щорічного виробництва і продажу – через тривалий період побудови кораблів і невелику кількість одиниць продукції. Водночас, окремі суднобудівні компанії надають оцінки щорічних обсягів виробництва, які використовуються СІПРІ.

Усі дані надходять у національних валютах за поточними цінами. Для конвертації національних валют у долари США СІПРІ використовує дані МВФ про середньорічні ринкові валютні курси (*International Financial Statistics*). Дані в таблиці 5А.4 подані в доларах США за поточними цінами. Річні зміни цих даних важко інтерпретувати, оскільки зміна доларової вартості має кілька складових: зміна обсягів продажу, рівень інфляції та коливання валютного курсу (стосується продажу в національній валюті). Продаж на міжнародних ринках озброєнь часто здійснюється в доларах. Коливання валютних курсів

²² Докладніший перелік видів діяльності, віднесених до “військових послуг”, див.: Perlo-Freeman and Sköns (посилання 8).

не впливають на доларову вартість, але значною мірою відбиваються на вартості в національних валютах. Якщо долар падає в ціні, то знижується дохід компанії в національній валюті, а якщо виробничі витрати здійснюються також у національній валюті (найчастіше так і буває), то це негативно впливає на обсяг прибутку компанії. Розрахунки в доларах за постійним валютним курсом складно робити, коли невідомо, яка частка озброєнь продається на внутрішньому ринку, а яка експортується. За цих умов неможливо дати точну оцінку вартісних обсягів торгівлі озброєннями. Тому ці дані слід використовувати обережно. Це особливо стосується країн, в яких коливання валютного курсу є відчутними.

Таблиця 5А.4. Перелік СІПРІ 100 найкрупніших у світі компаній-виробників озброєнь (за винятком Китаю) у 2009р.^a

Дані про обсяги продажу озброєнь, загальні обсяги продажу і прибутки наведені в \$ млн. Крапки (.) означають, що даних немає. Аббревіатури секторів пояснюються нижче.

Місце ^b	Компанія ^c	Країна	Сектор	Продаж озброєнь		Загальний продаж 2009р.	% продажу озброєнь у загальному 2009р.	Загальний прибуток, 2009р.	Загальна зайнятість 2009р.
				2009р.	2008р.				
1	2 Lockheed Martin	США	ЛА Ел Ра КА	33 430	29 880	45 189	74	3 024	140 000
2	1 BAE Systems	Велика Британія	А ЛА Ел ВТЗ Ра СА/Б Ко	33 250	32 420	34 914	95	-70	98 000
3	3 Boeing	США	ЛА Ел Ра Ко	32 300	29 200	68 281	47	1 312	157 100
4	4 Northrop Grumman	США	ЛА Ел Ра По Ко КА	27 000	26 090	33 755	80	1 686	120 700
5	5 General Dynamics	США	А Ел ВТЗ СЗ/Б Ко	25 590	22 780	31 981	80	2 394	91 700
6	6 Raytheon	США	Ел Ра	23 080	21 030	24 881	93	1 976	75 000
ДК	ДК BAE Systems Inc. (BAE Systems, Велика Британія)	США	А Ел ВТЗ СЗ/Б	19 280	19 970	19 276	100	1 836	48 020
7	7 EADS	Франсе ^e , європейська	ЛА Ел Ра КА	15 930	17 900	59 475	27	-1 060	119 510
8	8 Finmeccanica	Італія	А ЛА Ел ВТЗ Ра СЗ/Б	13 280	13 240	25 244	53	997	73 060
9	9 L-3 Communications	США	Ел По	13 010	12 160	15 615	83	901	67 000
10	11 United Technologies	США	ЛА Ел Дв	11 110	9 980	52 920	21	4 179	206 700
11	10 Thales	Франція	А Ел ВТЗ Ра СЗ/Б Ко	10 200	10 760	17 890	57	178	64 290
12	12 SAIC	США	По Комп (ВТЗ)	8 030	7 350	10 846	74	497	46 200
13	14 Computer Sciences Corp.	США	По	6 050	5 710	16 128	37	834	94 000
14	15 Honeywell	США	Ел	5 380	5 310	30 908	17	2 153	122 000
15	13 KBR ^d	США	По	4 990	5 730	12 105	41	290	51 000
16	25 Safran	Франція	Ел	4 740	3 020	14 511	33	522	54 870
17	16 ITT Corp.	США	Ел	4 730	5 170	10 905	43	637	40 200
18	22 General Electric	США	Дв Ел	4 700	3 650	156 783	3	19 339	300 000
19	17 Rolls-Royce	Велика Британія	Дв	4 140	4 720	15 745	26	3 453	38 500
ДК	ДК Sikorsky (United Technologies)	США	ЛА	3 980	3 060	6 318	63
ДК	ДК Pratt & Whitney (United Technologies)	США	Дв	3 940	3 550	12 577	31	...	36 000

20	19	AM General ^e	США	ВТЗ	3 720	4 040
ДК	ДК	MVDA (BAE Systems, Велика Британія/EADS, транс ² -європейська/Finmeccanica, Італія)	Транс ² -європейська	Ра	3 610	3 950	3 611	100	330	9 750			
21	23	Textron	США	ЛА Ел Дв ВТЗ	3 570	3 420	10 500	34	-31	32 000			
22	21	DCNS	Франція	Ко	3 340	3 660	3 342	100	179	12 200			
23	18	Алмаз-Антей ^f	Росія	Ра	3 260	4 340	3 659	89	...	90 410			
ДК	ДК	Eurocopter (EADS, транс ² -європейська)	Франція	ЛА	3 050	3 610	6 347	48			
ДК	ДК	CASA (EADS, транс ² -європейська)	Іспанія	ЛА	2 900	2 510	3 152	92	-268	6 350			
24	28	Alliant Techsystems	США	СЗБ	2 810	2 680	4 808	59	279	18 000			
25	24	Mitsubishi Heavy Industries ^g	Японія	ЛА ВТЗ Ра Ко	2 810	3 040	31 430	9	151	67 670			
26	20	Navistar	США	ВТЗ	2 800	3 900	11 569	24	320	17 900			
ДК	ДК	AgustaWestland (Finmeccanica)	Італія	ЛА	2 800	2 370	4 833	58	285	10 340			
27	27	URS Corp.	США	Ел	2 770	2 680	9 249	30	269	45 000			
28	37	Oshkosh Corp.	США	ВТЗ	2 770	2 070	5 295	52	-1 099	12 300			
29	-	ОАК ^h	Росія	ЛА	2 710	...	3 592	75	-656	97 500			
30	32	Elbit Systems	Ізраїль	Ел	2 700	2 520	2 832	95	215	11 240			
31	26	Saab	Швеція	ЛА Ел Ра	2 640	3 000	3 220	82	91	13 160			
32	29	Rheinmetall	Німеччина	А Ел ВТЗ СЗБ	2 640	2 660	4 750	55	-72	19 770			
33	33	Rockwell Collins	США	Ел	2 580	2 370	4 470	58	594	19 300			
34	30	Agility	Кувейт	По	2 480	2 560	5 922	42	543	32 000			
ДК	ДК	EADS Astrium (EADS, транс ² -європейська)	Франція	КА	2 400	2 200	6 665	36	...	15 000			
35	47	DynCorp International ^h	США	По	2 300	1 860	3 585	64	111	22 300			
36	44	Cobham	Велика Британія	Комп(ЛА Ел)	2 260	1 910	2 929	77	290	11 540			
37	40	CEA	Франція	Ін	2 160	2 010	5 515	39	350	15 720			
38	42	Sercos	Велика Британія	По	2 110	1 950	6 184	34	203	70 000			
39	48	CASI International	США	По	2 080	1 810	2 730	76	95	12 400			
40	34	Israel Aerospace Industries	Ізраїль	ЛА Ел Ра	2 030	2 230	2 900	70	61	17 000			

Місце ^b	Компанія ^c	Країна	Сектор	Продаж озброєнь		Загальний продаж 2009р.	% продажу озброєнь у загальному 2009р.	Загальний прибуток, 2009р.	Загальна зайнятість 2009р.
				2009р.	2008р.				
41	Babcock International Group	Велика Британія	Пос Ко Ін	2 010	2 020	2 952	68	169	16 640
42	Goodrich	США	Комп(ЛІА)	2 010	1 770	6 686	30	597	24 000
43	Navantia	Іспанія	Ко	1 980	1 880	2 197	90	-115	5 520
44	Mitsubishi Electric ^d	Японія	Ел Ра	1 950	1 510	35 837	5	1 008	109 570
45	Hindustan Aeronautics	Індія	ЛІА Ра	1 950	1 910	2 169	90	359	34 100
46	ManTech International Corp.	США	По	1 920	1 760	2 020	95	112	8 000
47	Harris	США	Ел	1 900	1 980	5 005	38	38	15 400
ДК	Alenia Aeronautica (Finmeccanica)	Італія	ЛІА	1 810	1 820	2 713	67	161	8 970
48	QinetiQ	Велика Британія	По	1 770	2 170	2 532	70	-99	13 080
ДК	MBDA France (MBDA, транс ^e - європейська)	Франція	Ра	1 740	2 130	1 740	100	117	4 330
49	Indian Ordnance Factories ^f	Індія	А СЗ/Б	1 700	1 380	2 124	80	..	101 450
50	Krauss-Maffei Wegmann ^g	Німеччина	ВТЗ	1 630	1 950	1 715	95	211	3 150
51	Hewlett-Packard	США	Пос	1 580	2 540	114 552	1	7 660	304 000
52	Rafael	Ізраїль	ЛІА Ра СЗ/Б Ін	1 570	1 530	1 600	98	112	6 000
53	ThyssenKrupp	Німеччина	Ко	1 550	1 760	56 338	3	-2 601	187 500
54	ST Engineering (Temasek)	Сінгапур	ЛІА Ел ВТЗ СЗ/Б Ко	1 450	1 280	3 813	38	305	21 010
ДК	Сухой (ОАКУ)	Росія	ЛІА	1 440	2 040	1 547	93	8	28 000
55	Gruppe Dassault	Франція	ЛІА	1 360	2 100	4 751	67	438	11 650
56	VT Group	Велика Британія	По Ко	1 240	1 210	1 950	64	328	..
57	Nexter	Франція	А ВТЗ СЗ/Б	1 230	850	1 232	100	196	2 690
ДК	Thales Air Defence (Thales, Франція)	Велика Британія	Ра	1 210	1 200	1 212	100	115	..
58	Samsung	Південна Корея	А Ел ВТЗ Ко	1 170	1 010	172 382	1	13 833	275 000

59	54	Kawasaki Heavy Industries ^g	Японія	ЛА Дв Ра Ко	1 110	1 480	12 541	9	-14	32 300
60	61	GKN	Велика Британія	Комп(ЛА)	1 110	1 070	6 578	17	-53	38 200
61	73	Shaw Group ^k	США	Пос	1 100	800	7 230	15	15	28 000
ДК	ДК	BAE Systems Australia	Австралія	ЛА Комп(Ел) Ко	1 090	1 090	1 092	100	..	6 100
62	77	Kongsberg Gruppen	Норвегія	Ел Ра СЗ/Б	1 090	740	2 197	50	132	5 420
63	65	Diehl	Німеччина	Ра СЗ/Б	1 070	940	3 063	35	30	12 210
ДК	60	Иркут (ОАК) ^l	Росія	ЛА	1 060	1 150	1 160	91	52	12 780
64	56	Force Protection	США	ВТЗ	980	1 330	980	100	29	1 170
65	63	Indra	Іспанія	Ел	940	1 000	3 490	27	272	26 180
ДК	ДК	Samsung Techwin (Samsung)	Південна Корея	А Ел Дв ВТЗ	930	750	2 070	45	221	6 070
66	80	Moog	США	Комп(Ел Ра)	920	720	1 849	50	85	10 010
67	59	Корпорація ТРВ ^l	Росія	Ра	910	1 170	988	92	65	23 320
68	85	Jacobs Engineering Group ^l	США	По	880	670	11 467	8	400	53 200
69	68	Precision Castparts Corp.	США	Комп(ЛА)	880	890	5 487	16	923	18 100
ДК	ДК	Thales Nederland (Thales, Франція)	Нідерланди	Ел	880	770	880	100	56	..
70	67	Bharat Electronics	Індія	Ел	870	900	961	90	154	11 770
71	87	Fincantieri	Італія	Ко	860	670	4 540	19	-89	10 530
72	72	VSE Corp.	США	Пос	840	830	1 015	83	24	2 530
73	70	Вертольоти Росії (ОПК Оборонпром) ^l	Росія	ЛА	810	850	1 817	45	173	37 930
ДК	ДК	Selex Communications (Finmeccanica)	Італія	Комп(Ел Ін)	810	900	1 015	80	9	4 280
74	78	Ultra Electronics	Велика Британія	Ел	810	730	1 014	80	122	4 160
75	71	Meggitt	Велика Британія	Комп(ЛА)	810	830	1 793	45	217	7 200
76	90	Уральвагонзавод ^l	Росія	ВТЗ	800	640	1 143	70	-226	30 490
ДК	-	МиГ (ОАК) ^l	Росія	ЛА	780	..	783	99	-332	11 590
ДК	ДК	Selex Galileo (Finmeccanica) ^m	Італія	Ел	770	730	886	87	40	2 770
77	64	NECS ^g	Японія	Ел	770	950	38 294	2	122	142 360
78	76	SRA International	США	Ел	760	750	1 541	50	58	6 980
79	88	Curtiss-Wright Corp.	США	Комп(ЛА Ко)	760	660	1 810	42	95	7 600

Місце ^b	Компанія ^c	Країна	Сектор	Продаж озброєнь		Загальний продаж 2009р.	Загальний продаж 2008р.	% продажу озброєнь у загальному 2009р.	Загальний прибуток, 2009р.	Загальна зайнятість 2009р.
				2009р.	2008р.					
80	93 Chemring Group	Велика Британія	СЗ/Б	750	620	785	750	96	109	3 350
81	74 LIG Nex1	Південна Корея	Ел	750	770	757	750	99	32	2 490
82	79 MTU Aero Engines	Німеччина	Дв	740	730	3 626	740	20	196	7 670
83	91 Alion Science and Technology	США	По	740	640	802	740	92	-17	3 380
84	75 RUAG	Швейцарія	А ЛА Дв СЗ/Б	730	760	1 558	730	47	-98	7 530
85	82 Teledyne Technologies	США	Ел	730	680	1 765	730	41	113	8 100
86	95 Cubic Corp.	США	По	710	610	1 017	710	70	56	7 300
87	83 CAE	Канада	Ел	710	680	1 335	710	53	126	7 000
88	- Fluor ⁿ	США	По	710	430	21 990	710	3	684	36 150
89	89 MITRE ^o	США	По	700	650	1 263	700	56	..	7 180
90	- ОДК ^l	Росія	Дв	680	..	2 279	680	30	-250	73 730
91	92 Avio (Cinven, Велика Британія)	Італія	Дв	670	630	2 364	670	28	54	5 230
92	86 Patria	Фінляндія	ЛА ВТЗ СЗ/Б	660	670	749	660	88	24	3 410
93	84 Fiat ^p	Італія	ВТЗ	650	680	69 586	650	1	-1 178	190 010
ДК	ДК Iveco (Fiat)	Італія	ВТЗ	650	680	9 976	650	7	-125	24 920
94	- Aselsan	Туреччина	Ел	640	490	670	640	96	119	3 730
95	97 Vought Aircraft Industries (Carlyle Group)	США	ЛА	640	610	1 900	640	34	..	5 900
96	81 ARINC (Carlyle Group) ^q	США	По	640	700	1 000	640	64	..	3 200
97	98 Esterline Technologies	США	Комп(А ЛА СЗ/Б Ко)	640	590	1 425	640	45	120	8 900
98	100 Chugach Alaska Corp. ^r	США	По	630	570	1 000	630	63	..	6 600
ДК	ДК Thales Australia (Thales, Франція)	Австралія	А Ел ВТЗ Ра СЗ/Б Ко	630	630	826	630	76	..	3 410
ДК	ДК MBDA Italia (MBDA, транс-європейська)	Італія	Ра	610	540	612	610	100	14	1 250
99	99 Aerospace Corp.	США	По	610	590	840	610	70	..	4 000
100	- AAR Corp	США	Комп(ЛА) Пос	610	510	1 424	610	43	79	5 930

Найменування секторів та їх скорочення: А – артилерія; ВТЗ – військові транспортні засоби; Дв – двигуни; КА – космічні апарати; Ко – кораблі; Комп (...) – компоненти продукції, вказаної в дужках (стосується лише компаній, що не виробляють кішчеву продукцію); ЛІА – літальні апарати; По – послуги; Ра – ракети; СЗ/Б – стрілецька зброя/босприпаси; Ін – інше.

^a Хоча відомо, що кілька китайських компаній-виробників озброєнь є досить потужними, щоб бути внесеними до *Top 100*, це неможливо зробити через брак достовірних порівнянних даних. Крім того, в інших країнах, таких, як Казахстан та Україна, є компанії, досить великі для того, щоб за наявності даних (що є майже неможливим) бути внесеними до Переліку.

^b Місце компанії визначається на підставі вартості продажу озброєнь у 2009р. Компанії з позначкою “ДК” є дочірніми компаніями. (–) означає, що компанія належала до *Top 100* 2008р. Назви і склад компаній наведені станом на 31 грудня 2009р. Інформація про наступні зміни наводиться в цих посиланнях. Місце компанії у 2008р. може відрізнятися від зазначеного в *Щорічнику СІПРІ 2010* через постійне уточнення даних – найчастіше, через уточнення інформації самими компаніями або коригування розрахунків СІПРІ. Найбільш значні уточнення пояснюються в цих посиланнях.

^c Стосовно дочірніх компаній і компаній-виробників, власниками яких є холдингові або інвестиційні компанії, найменування основної компанії наведено в дужках разом з країною, де розташовано її головний офіс.

^d Дані про обсяги продажу *KBR* є оцінкою платежів у рамках програми *LOGCAP III* та виплат МО Великої Британії.

^e Стосовно *AM General* фінансові дані є обмеженими. Оцінка СІПРІ обсягів продажу озброєнь ґрунтується на усередненій за два роки вартості отриманих контрактів МО США.

^f Російські компанії восьмий рік поспіль потрапляють до *Top 100*. Можливо, є також інші російські компанії, що мали б бути в Переліку, але доступні дані про них є неповними. Дані про російські компанії отримані з Центру аналізу стратегій і технологій (Москва).

Цього року вперше два нові російські головні державні об'єднання – *Объединенная авиастроительная корпорация (ОАК)* та *Объединенная двигателестроительная корпорация (ОДК)* – надали дані стосовно материнських і дочірніх компаній. Попередніми роками ці дані надавалися окремо за кожною дочірньою компанією або не надавалися зовсім. Цього року *Иркут, МиГ* і *Сухой* фігурують у звітах як дочірні компанії *ОАК*. *ОДК* надала також дані про загальний обсяг продажу озброєнь. Хоча компанія *Вертолёты России*⁷ тут фігурує як материнська компанія, насправді вона є дочірньою компанією *ОПК Оборонпром*. Докладніше про консолідацію російської оборонної промисловості див.: Джексон С.Т. “Виробництво озброєнь” – *Щорічник СІПРІ 2010*, с.204-205; Перло-Фрімен С. та ін. “Перелік СІПРІ 100 найкрупніших компаній-виробників озброєнь у 2007” – *Щорічник СІПРІ 2009*, с.272-273.

^g Дані про обсяги продажу озброєнь японськими компаніями відбивають скоріше нові контракти з МО, ніж продаж озброєнь.

^h Дані про частку продажів озброєнь *DynCorp* є надходженнями від МО США. Можливо, оцінка є заниженою, оскільки деякі контракти в галузі безпеки з Державним департаментом США могли б бути класифіковані як оборонний бізнес і, таким, чином, за визначенням СІПРІ, віднесені до “продажу озброєнь”. У 2010р. *Veritas Capital* продала свою частку акцій в *DynCorp* компанії *Serberus Capital Management*.

ⁱ Усі дані по *Indian Ordnance Factories* є оціночними.

^j Дані про обсяг продажу озброєнь *Krauss-Maffei Wegmann* ґрунтуються на оцінках незначних обсягів невійськових продажів компанії.

^k Дані про обсяги продажу озброєнь *Shaw Group* ґрунтуються на усередненій за два роки вартості отриманих контрактів МО США.

^l Дані про обсяги продажу озброєнь *Jacobs Engineering Group* ґрунтуються на усередненій за три роки вартості отриманих контрактів МО США.

^m Попередньою назвою *Selex Galileo* була *Galileo Avionica*.

ⁿ Дані про обсяги продажу озброєнь *Fiorer* ґрунтуються на контрактах у рамках програми *LOGCAP IV* МО США.

^o Дані про обсяги продажу озброєнь *MITRE* ґрунтуються на усередненій за п'ять років вартості отриманих контрактів МО США.

^p До обсягу продажу озброєнь *Fiat* віднесені результати діяльності *Avco* з виробництва тягачів і комерційних автомобілів, окремі з яких належать до ВТЗ.

^q Дані про обсяги продажу озброєнь *ARINC* ґрунтуються на усередненій за три роки вартості отриманих контрактів МО США.

^r Дані про обсяги продажу озброєнь *Chugach Alaska Corporation* ґрунтуються на усередненій за два роки вартості отриманих контрактів МО США.

6. Міжнародні поставки озброєнь

ПОЛ ХОЛТОМ, МАРК БРОМЛІ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН,
СІМОН Т.ВЕЗЕМАН

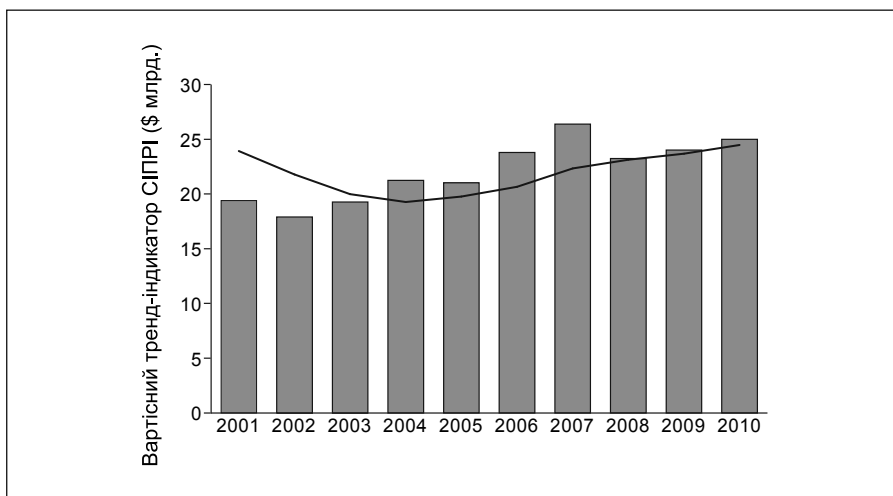
I. Вступ

Обсяг міжнародних поставок озброєнь у 2006-2010рр. на 24% перевищив показник 2001-2005рр. (діаграма 6.1)¹. На п'ять найкрупніших постачальників у 2006-2010рр. – США, Росію, Німеччину, Францію і Велику Британію – припадало 75% світових поставок основних звичайних озброєнь (у 2001-2005рр. – 80%; таблиця 6.1). Виробники озброєнь США і провідних європейських країн-постачальників озброєнь не відкидають можливості скорочення їх урядами попередніх амбітних планів придбання озброєнь, внаслідок чого значимість експорту як джерела доходів зростає. В підрозділі II розглядаються важливі події, що відбулися у 2010р. у двох найкрупніших країнах-постачальниках – США та Росії.

У 2006-2010рр. найкрупнішим регіоном-отримувачем озброєнь були Азія та Океанія (43% світового імпорту основних звичайних озброєнь), друге місце посідала Європа (21%), третє – Близький Схід (17%), четверте – Південна та Північна Америки (12%) і п'яте – Африка (7%). Країною - найкрупнішим отримувачем основних звичайних озброєнь у 2006-2010рр. була Індія, яка з 9% світового імпорту посунула на друге місце Китай (6%); третє місце посіла Південна Корея (6%), четверте – Пакистан (5%) і п'яте – Греція (4%). У підрозділі III обговорюються чинники піднесення Індії на першу позицію, а також питання трансферу технологій і поставок озброєнь цій країні та, в загальних рисах, сусідньому Пакистану.

Поставки до зон конфліктів завжди є спірними. Держави-члени ЄС, з метою забезпечення узгодженості рішень стосовно поставок озброєнь, намагаються застосувати спільний підхід до запобігання конфліктам та до дотримання міжнародного гуманітарного права. Попри це, мали місце розбіжності між ними в підходах до поставок озброєнь до Ізраїлю напередодні та після його військової операції в Секторі Гази у 2008-2009рр., а також до Грузії і Росії до та після конфлікту в Південній Осетії в серпні 2008р. Ці події розглядаються в підрозділі IV. У підрозділі V наводяться стислі висновки.

¹ Дані СІПРІ про поставки озброєнь стосуються фактичних поставок основних звичайних озброєнь. З метою порівняння даних про поставки різних видів озброєнь і виявлення тенденцій, СІПРІ використовує вартісний тренд-індикатор. Оцінки СІПРІ відбивають обсяг міжнародних поставок озброєнь, а не реальні фінансові характеристики таких поставок. Оскільки щороку обсяги поставок можуть змінюватися, для визначення тенденцій використовується змінний середній показник за п'ять років. Докладніше про тренд-індикатор і його обчислення див. додаток 6А цього видання та сайт Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь: <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/background>>.

Діаграма 6.1. Тенденція міжнародних поставок основних звичайних озброєнь у 2001-2010рр.

Примітка: стовпчики показують щорічні сукупні показники, а крива – поточні середні показники, обчислені наприкінці кожного п'ятирічного періоду. Пояснення стосовно вартісного тренд-індикатора СІПРІ див. у додатку 6А цього видання.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, станом на 14 лютого 2011р., <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>.

Таблиця 6.1. П'ять найкрупніших постачальників основних звичайних озброєнь та їх головні отримувачі у 2006-2010рр.

Постачальник	Частка у світових поставках (%)	Головні отримувачі (частка в поставках постачальника, %)		
		1	2	3
США	30	Південна Корея (14)	Австралія (9)	ОАЕ (8)
Росія	23	Індія (33)	Китай (23)	Алжир (13)
Німеччина	11	Греція (15)	ПАР (11)	Туреччина (10)
Франція	7	Сінгапур (23)	ОАЕ (16)	Греція (12)
Велика Британія	4	США (23)	Саудівська Аравія (19)	Індія (13)

ОАЕ – Об'єднані Арабські Емірати; ПАР – Південна Африка

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>.

У додатку 6А пояснюється методологія збору даних СІПРІ та наводяться дані стосовно всіх отримувачів і постачальників основних звичайних озброєнь за 2006-2010рр. У додатку 6Б подаються офіційні дані про фінансову вартість замовлень, експортних ліцензій і поставок озброєнь за 2000-2009рр.²

² Тренд-індикатор СІПРІ не вимірює фінансову вартість поставок озброєнь або фінансову вартість світової торгівлі озброєннями. База даних СІПРІ про поставки озброєнь (<<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>) містить дані про всі поставки основних звичайних озброєнь упродовж 1950-2010рр. Дані за 2006-2010рр. та окремо за 2010р., на яких переважно базується цей підрозділ, наведені в Реєстрі поставок основних видів звичайних озброєнь за відповідні роки та періоди: <http://www.sipri.org/databases/armstransfers/recent_trends/>. Дані, на яких базується цей підрозділ, наведені станом на 14 лютого 2011р. Кількісні величини в цьому підрозділі можуть відрізнятися від наведених у попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*, оскільки База даних СІПРІ про поставки озброєнь щорічно оновлюється.

У додатку 6В описується поточний стан наявних механізмів забезпечення на міжнародному рівні публічної прозорості поставок озброєнь. Якщо не зазначене інше, відомості про поставки та контракти, наведені в цьому розділі, ґрунтуються на інформації Бази даних СІПРІ про поставки озброєнь.

II. Найкрупніші постачальники озброєнь: США та Росія

Після холодної війни США та Росія є найкрупнішими країнами-експортерами озброєнь. Нижче розглядаються їх фактичні поставки, а також значні події в експортній політиці цих країн у 2010р.

Сполучені Штати Америки

У 2006-2010рр. США були найкрупнішим експортером основних звичайних озброєнь з часткою 30% світового обсягу поставок. У 2006-2010рр. 44% поставок основних звичайних озброєнь США припадало на Азію та Океанію, 28% – на Близький Схід, 19% – на Європу. Поставки США союзникам у Східній Азії і на Близькому Сході пов'язані із загрозами національній безпеці союзників з боку Північної Кореї та Ірану та, загалом, зі стратегічними інтересами США³. Останніми роками рішення про забезпечення союзників у зазначених регіонах сучасними системами озброєнь аргументувалися тим, що це дасть їм можливість організувати більш ефективну оборону, а також сприятиме зменшенню чисельності військ США, які дислокуються за кордоном⁴.

Трьома з п'яти найкрупніших отримувачів у 2006-2010рр. були країни Азії та Океанії: Південна Корея – 14%, Австралія – 9% та Японія – 6%. У цей період зазначені країни отримували військово-морську техніку, військові літаки, оснащення для есмінець і фрегатів власного виробництва. Перші поставки Південній Кореї бойового літака *F-15K* за угодою 2008р. розпочалися у 2010р., разом з поставками перших п'яти з восьми замовлених протичовнових літаків *P-3СК Orion* і літаків морського спостереження. Ці поставки мали особливе значення, з огляду на загострення напруженості у відносинах між двома корейськими державами в листопаді 2009р. через прикордонний спір між ними⁵.

Головними отримувачами озброєнь США на Близькому Сході у 2006-2010рр. були Об'єднані Арабські Емірати, на які припадало 8% експорту озброєнь США; друге місце посідав Ізраїль (7%), третє – Єгипет (4%). У цей період США поставили до Близького Сходу системи протиповітряної оборони (ППО) та багато бойових літаків. У жовтні 2010р. США повідомили

³ Огляд продажів озброєнь США, їх зовнішньої політики та політики безпеки див.: Defense Institute of Security Assistance Management (DISAM), *The Management of Security Assistance*, 30th edn (DISAM: Wright-Patterson Air Force Base, OH, Jan. 2011), chapter 2.

⁴ Kimes, M., 'America's hottest export: weapons', CNN, 11 Feb. 2011, <http://money.cnn.com/2011/02/10/news/international/america_exports_weapons_full.fortune/index.htm>.

⁵ Joint Civilian-Military Investigation Group (JIG), *Investigation Result on the Sinking of ROKS 'Cheonan'* (Republic of Korea Ministry of Defence: Seoul, 20 May 2010).

про плани поставок Саудівській Аравії великого комплексу озброєнь і військової техніки (ОВТ) – зокрема, 84 бойових літаків *F-15S*, 66 бойових вертольотів *AH-64D* та 36 *AH-6S*, 70 різних ракет і керованих бомб, а також модернізації 70 саудівських бойових літаків *F-15S*. Держдепартамент США вніс запропонований план на розгляд Конгресу як частину зусиль США на 15-20-річний період у “сприянні регіональній безпеці та посиленні обороноздатності” Саудівської Аравії. Адміністрація США публічно заперечувала, що заплановані поставки пов’язані переважно з проблемами Ірану⁶. Адміністрація США також заявила, що продаж згаданих ОВТ обговорювався з Ізраїлем, і його керівництво не заперечує. Хоча Конгрес США й ухвалив цю пропозицію, але 198 конгресменів надіслали листа Міністру оборони Р.Гейтсу (*Robert M. Gates*) та Державному секретарю Х.Клінтон (*Hillary Rodham Clinton*) з проханням роз’яснити політичні цілі цієї масштабної поставки, загрози, на протидію яким ця поставка спрямована, та чи можна покладатися на Саудівську Аравію як на союзника⁷. Р.Гейтс і Х.Клінтон відповіли, що угода пов’язана з тривалими відносинами у сфері безпеки та надає Саудівській Аравії можливість протистояти “терористичним і регіональним загрозам”⁸.

На Польщу та Велику Британію у 2006-2010рр. припадала найбільша частка поставок європейським союзникам, – відповідно, 5% і 4% загального обсягу експорту озброєнь США. Сполучені Штати практикували поставки озброєнь європейським союзникам, які беруть участь у конфліктах в Афганістані та в Іраку, у формах продажу, передачі в тимчасове використання та дарунку. З участю Великої Британії в операціях в Афганістані безпосередньо пов’язані поставки їй бронемашин, транспортних літаків і літаків електронної розвідки, керованих бомб і безпілотних літальних апаратів (БЛА). Також для використання в Афганістані Польща отримала бронемашини та БЛА, Італія – БЛА.

У 2010р. Уряд Великої Британії заявив, що придбає у США лише одну версію спільного ударного винищувача *F-35 (Joint Strike Fighter; JSF)*, підтвердивши підозри, що країна може скасувати плани придбання цього літака у версії зі скороченим зльотом і вертикальною посадкою *F-35B*⁹. На початку 2010р. з’явилися повідомлення, що кількість замовлених Міністерством оборони (МО) Великої Британії літаків *F-35* зменшиться зі 140 до 70, однак новий Уряд, що прийшов до влади у травні 2010р., про кількість запланованих до придбання *F-35* до кінця року не повідомляв¹⁰.

⁶ US Department of State, Briefing on pending major arms sale, Special briefing, 20 Oct. 2010, <<http://www.state.gov/t/pm/rls/rm/149749.htm>>.

⁷ US Congress, Letter to Secretary Clinton and Secretary Gates regarding arms sales to Saudi Arabia, 10 Nov. 2010, <http://www.fas.org/blog/secretcy/2010/11/saudi_arms_deal.html>; Sugrue, M., ‘Saudi arms deal moves forward’, *Arms Control Today*, vol.40, no.10 (Dec. 2010).

⁸ Gates, R.M. and Clinton, H.R., Letter to Howard L. Berman, Chairman of the US House of Representatives Committee on Foreign Affairs, 16 Nov. 2010, <http://www.fas.org/blog/secretcy/2010/11/saudi_arms_deal.html>.

⁹ British Ministry of Defence, *Securing Britain in an Age of Uncertainty: The Strategic Defence and Security Review*, Cm 7948 (The Stationery Office: Norwich, Oct. 2010), p.24.

¹⁰ Norton-Taylor, R., ‘MoD to slash jet fighter orders as it struggles to save aircraft programme’, *The Guardian*, 12 Jan. 2010.

Існує думка, що таке рішення Великої Британії вплинуло й на плани Італії стосовно придбання *F-35B*¹¹. Плани Нідерландів з придбання 85 літаків *F-35* переглядаються, але скоріше за все ця кількість буде зменшена або вибір буде змінено на користь європейського літака¹².

У 2010р. були оголошені перші рекомендації, отримані в результаті всебічного огляду системи експортного контролю США. У 2010р. Адміністрація США запропонувала чотири ключові заходи з реформування цієї системи: (а) внесення змін до контрольного списку; (б) створення єдиного ліцензійного агентства; (в) створення Координаційного центру контролю над експортом (*Export Enforcement Coordination Center, EECC*); (г) з'єднання у 2011р. Державного департаменту та МО з інформаційною системою цього Центру – з метою покращення розгляду заявок на експортні ліцензії¹³. Ці заходи мали б усунути занепокоєння в тому, що наявна система, “сприяючи корисному експорту, не здатна виконати вкрай важливе завдання із запобігання поставкам, що завдають шкоди”, а також не відповідає потребам головних союзників США¹⁴. У серпні 2010р. Президент США Б.Обама пов'язав запропоновані зміни з “покращенням конкурентоспроможності виробничого та технологічного секторів [США]”, визначивши їх як частину широкої кампанії, спрямованої на збільшення експорту США і створення робочих місць¹⁵.

Росія

На Росію у 2006-2010рр. припадало 23% обсягу міжнародних поставок озброєнь. Майже 67% поставок основних звичайних озброєнь було здійснено до Азії, 14% – до Африки, 8% – до Америки та 8% – до Близького Сходу. Найкрупнішим отримувачем російських озброєнь була Індія (див. підрозділ III), друге місце, переважно завдяки поставкам 2006-2007рр., посів Китай.

У 2010р. Державна Дума Росії започаткувала внесення змін до федерального законодавства у сфері військово-технічного співробітництва, які вимагають від отримувачів російських ОВТ поважати інтелектуальну власність

¹¹ Kington, T., ‘Italy shuffles JSF STOVL schedule, mulls cut in numbers’, *Defense News*, 8 Dec. 2010.

¹² Van der Kloof, R., ‘Premier Mark Rutte: JSF is niet enige optie’, [Prime Minister Mark Rutte: JSF is not only option], *Elsevier*, 3 Dec. 2010; ‘Kamer wil minder JSF’s kopen’, [Parliament wants to buy less JSFs], *AD*, 10 Oct. 2010.

¹³ US Department of Defense, ‘Remarks to business executives for national security (export control reform) as delivered by Secretary of Defense Robert M. Gates’, Washington, DC, 20 Apr. 2010, <<http://www.defense.gov/speeches/speech.aspx?speechid=1453>>; White House, ‘Fact sheet on the President’s export control reform initiative’, 20 Apr. 2010, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/fact-sheet-presidents-export-control-reform-initiative>>; White House, ‘President Obama lays the foundation for a new export control system to strengthen national security and the competitiveness of key U.S. manufacturing and technology sectors’, 30 Aug. 2010, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2010/08/30/president-obama-lays-foundation-a-new-export-control-system-strengthen-n->>; White House, ‘President Obama announces first steps toward implementation of new U.S. export control system’, 9 Dec. 2010, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2010/12/09/president-obama-announces-first-steps-toward-implementation-new-us-export>>.

¹⁴ US Department of Defense (посилання 13).

¹⁵ White House, ‘Video remarks by the President to the Department of Commerce Annual Export Controls Update Conference’, 30 Aug. 2010, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2010/08/30/video-remarks-president-department-commerce-annual-export-controls-updat>>.

Росії¹⁶. Уряд Росії, компанії-виробники і ЗМІ продовжували висловлювати стурбованість з приводу копіювання Китаєм російських систем озброєнь, але головна увага надавалася посиленню Китаю як конкурента на міжнародному ринку озброєнь, що підтверджується двома подіями в липні 2010р.¹⁷ По-перше, для кращого розуміння характеру конкуренції з Китаєм в експорті озброєнь Уряд Росії доручив провести дослідження під назвою “Стратегія і тактика китайських експортерів ОВТ: феномен успіху і ключові конкурентні переваги”¹⁸. По-друге, М.Погосян, керівник КБ *МиГ* та *Сухой*, надіслав листа до агентства *Рособоронекспорт*, – що керує торгівлею озброєннями, – із запереченням проти підписання Росією чергового крупного контракту на поставку Китаю двигунів *РД-93* через те, що китайський бойовий літак *ЖФ-17* з цим двигуном є конкурентом російського *МиГ-29*¹⁹. Росія намагається продати літаки *МиГ-29* Єгипту, тоді як Китай і Пакистан пропонують цій країні спільне виробництво літаків *ЖФ-17*²⁰. Ці літаки конкурують також за отримання замовлення від Шрі-Ланки, і на початку 2010р. Росія погодилася надати цій країні кредит на придбання озброєнь вартістю \$300 млн.²¹ Наприкінці 2009р. Росія виборола замовлення від М’янми на 20 літаків *МиГ-29* у жорсткій конкуренції з Китаєм, який пропонував літаки *ЖФ-17* і *Ж-10*. До М’янми Росія постачає також вертольоти *Ми-2* та *Ми-24*. Попри занепокоєння конкуренцією з Китаєм та копіюванням ним техніки, Росія продовжує постачати йому озброєння. Наприкінці 2010р. була досягнута домовленість про поставку Китаю чергової партії двигунів для літаків *ЖФ-17*. Повідомлялося, що країни обговорювали перспективи замовлення великого асортименту військової продукції, в т.ч. бойових літаків *Су-35*, систем ППО *С-400* (з 2017р.) і транспортних літаків *Ил-476*²².

¹⁶ Правительство Российской Федерации. О проекте Федерального Закона “О внесении изменений в Федеральный Закон “О военно-техническом сотрудничестве Российской Федерации с иностранными государствами””. Пресс-релиз, 9 сентября 2010г., <<http://government.ru/docs/12096/>>; О внесении в Государственную Думу Федерального Собрания Российской Федерации проекта Федерального Закона. Распоряжение №1672 от 5 октября 2010г., <http://government.ru/gov/results/12484/>; Государственная Дума Российской Федерации. Дневное пленарное заседание Государственной Думы 24 ноября 2010г., <http://www.duma.gov.ru/news/273/60499/?sphrase_id=41787>.

¹⁷ Холтом П., Бромлі М., Веземан П.Д. “Міжнародні поставки озброєнь”. – *Щорічник СІПРІ 2008*, с.251-276; Веземан С.Т., Бромлі М., Веземан П.Д. “Міжнародні поставки озброєнь”. – *Щорічник СІПРІ 2009*, с.281-301; Sozaev-Guryev, E., ‘Copycat weapons a threat to Russia’s economic security’, *Russia Today*, 9 Feb. 2010; ‘Russia, China to address illegal arms production issue’, RIA Novosti, 16 Nov. 2010, <<http://en.rian.ru/world/20101116/161357132.html>>.

¹⁸ Азар И. “Наглеет Восток”. – Газета.RU, 8 июля 2010г., <http://www.gazeta.ru/politics/2010/07/08_a_3396043.shtml>.

¹⁹ “Российские культовые истребители *МиГ* и *Сухой* вступают в соревнование с китайскими двойниками”. – *Правда*, 6 июля 2010г.

²⁰ Азар И. (посилання 18).

²¹ “Шри-Ланка может выбрать российские истребители”. – *Взгляд*, 23 октября 2010г.; ‘Russia to grant Sri Lanka mln loan to buy armaments’, RIA Novosti, 5 Feb. 2010, <<http://en.rian.ru/business/20100205/157784169.html>>.

²² ‘Russia ready to sell Su-35 fighter jets to China’, RIA Novosti, 16 Nov. 2010, <http://en.rian.ru/military_news/20101116/161359301.html>; ‘Russia to sell additional RD-93 jet engines to China’, RIA Novosti, 16 Nov. 2010, <http://en.rian.ru/military_news/20101116/161360534.html>; Никольский А. “Китай скопировал не все”. – *Ведомости*, 23 ноября 2010г.

У 2010р. багато уваги в Росії надавалося поставкам озброєнь до Ірану та Сирії. Упродовж року МО та *Росооборонекспорт* не могли дійти згоди стосовно постачання Сирії бойових літаків *МиГ-29*, *МиГ-31* і протикорабельних ракет *Яхонт*²³. Рішення Президента Росії Д.Медведева стосовно відмови від поставки систем ППО *С-300*, схвалене в рамках імплементації Росією розширеного ембарго ООН на поставки озброєнь до Сирії, призвело до того, що Міністр оборони Ірану А.Вахіді (*Ahmad Vahidi*) назвав Росію “ненадійним партнером”²⁴. Російські аналітики також висловлюють стурбованість впливом цього рішення на репутацію Росії як надійного постачальника, піддаючи сумніву готовність Росії постачати озброєння отримувачам, які є об’єктами обмежень з боку інших постачальників²⁵.

У 2010р. припускалося, що призначені для Ірану *С-300* можуть бути поставлені Азербайджану або Венесуелі²⁶. Алжир, Білорусь, Казахстан і Лівія також або замовили ці системи, або розглядають можливість їх придбання найближчими роками. Наприкінці 2010р. про придбання у Росії *С-300* вперше повідомила Вірменія²⁷. Ця поставка є однією з небагатьох відомих поставок до Вірменії основних звичайних озброєнь останніми роками. У 2006-2010рр. Росія постачала також танки і броньовані машини до Азербайджану та вела переговори про постачання йому інших систем. Обсяг імпорту Азербайджану за період 2006-2010рр. на 323% перевищив показник 2001-2005рр. Прагнучи допомоги інших держав у розбудові національної оборонної промисловості, Азербайджан закупив багато танків, бронемашин, літаків та артилерії у Білорусі, Ізраїлю та України. Ці закупівлі відбувалися на фоні зростаючої войовничої риторики стосовно Нагірно-Карабаського регіону, спрямованої проти Вірменії²⁸.

У лютому 2010р. Прем’єр-міністр Росії В.Путін заявив, що експорт озброєнь є важливим для країни як з економічної, так і політичної точок зору²⁹. На початку листопада 2010р. В.Путін відзначив роль Агентства *Росооборонекспорт* у збільшенні у 2000-2010рр. експорту російських озброєнь на 150%, а також його внесок до Федерального бюджету та в розвиток

²³ ‘Russia to honor deal to sell P-800 anti-ship missiles to Syria’, RIA Novosti, 17 Sep. 2010, <http://en.rian.ru/military_news/20100917/160619506.html>; ‘Russian arms firm denies Yakhont missile deliveries contract’, RIA Novosti, 28 Oct. 2010, <http://en.rian.ru/military_news/20101028/161116508.html>; ‘Russia sells Syria warplanes, air defence systems: official’, Agence-France Presse, 14 May 2010; ‘Russian arms exporter denies MiG-31 fighter contract with Syria’, RIA Novosti, 27 Oct. 2010, <http://en.rian.ru/military_news/20101027/161102905.html>.

²⁴ ‘Iran defense chief: Russia unreliable’, Press.tv, 26 Sep. 2010, <<http://www.presstv.ir/detail/144103.html>>. Стосовно ембарго див. додаток 10А цього видання.

²⁵ ‘Russia to return \$166.8 million prepayment to Iran for S-300 missile defense system’, RIA Novosti, 7 Oct. 2010, <<http://en.rian.ru/russia/20101007/160869597.html?id=>>; ‘Russian image “tarnished” over Iran missile deal’, Agence-France Presse, 8 Oct. 2010.

²⁶ Никольский А. “Не Ирану, так Баку”. – *Ведомости*, 29 июля 2010г.

²⁷ Danielyan, E., ‘Armenia displays sophisticated air defence systems’, *Eurasia Daily Monitor*, 19 Jan. 2011.

²⁸ International Crisis Group (ICG), *Armenia and Azerbaijan: Preventing War*, ICG Europe Briefing no.60 (ICG: Brussels, 8 Feb. 2011).

²⁹ Prime Minister of the Russian Federation, ‘Prime Minister Vladimir Putin meets with Minister of Industry and Trade Viktor Khristenko and Head of the Federal Service for Military-Technical Cooperation Mikhail Dmitriyev’, 15 Feb. 2010, <<http://premier.gov.ru/eng/events/news/9412/>>.

оборонної промисловості³⁰. В листопаді 2010р. російська Об'єднана суднобудівна корпорація (ОСК, *United Shipbuilding Corporation, USC*) піддала сумніву монополію Агентства *Рособоронекспорт* на переговори з питань експорту систем озброєнь, вимагаючи права самостійно домовлятися про такі поставки³¹. Згодом ОСК відмовилася від цієї вимоги, як це зробила й Об'єднана авіабудівна корпорація (ОАК, *United Aircraft Corporation, UAC*) після її утворення у 2006р.³²

III. Поставки озброєнь до Індії і Пакистану

Індія і Пакистан завжди були одними з найкрупніших імпортерів основних звичайних озброєнь. У 2006-2010рр. Індія була найкрупнішим імпортером у світі, отримуючи 9% усіх світових поставок, а Пакистан – четвертим (5%). Обсяг імпортованих Індією основних звичайних озброєнь у 2006-2010рр. на 21% перевищив показник 2001-2005рр., тоді як імпорт Пакистану збільшився на 128%. Дані про замовлені, але ще не поставлені озброєння, а також про заплановані придбання показують, що й наступними роками обидві країни залишатимуться серед найкрупніших отримувачів. Вони мають великі запаси озброєнь, які можна вважати застарілими; індійські посадовці наголошують, що нещодавні та майбутні придбання призначені для заміни застарілих озброєнь³³. Водночас, структура придбань свідчить, що обидві країни купують сучасні озброєння з великою дальністю дії, що забезпечують набуття збройними силами (ЗС) нових спроможностей. В цьому підрозділі розглядаються останні та заплановані Індією і Пакистаном придбання озброєнь, їх зв'язок із внутрішніми, субрегіональними (насамперед, між Індією і Пакистаном) і регіональними конфліктами, зростанням напруженості та амбіціями країн³⁴.

В офіційних документах жодної з цих країн оборонна політика достатньою мірою не пояснюється. Водночас, цілий ряд заяв політичних і військових лідерів Індії і Пакистану свідчать про те, що оборонна політика країн визнається умовами як внутрішньої, так і зовнішньої безпеки. Питання оборони

³⁰ Prime Minister of the Russian Federation, 'Prime Minister Vladimir Putin meets with the management of Rosoboronexport on the occasion of the corporation's 10th anniversary', 3 Nov. 2010, <<http://premier.gov.ru/eng/events/news/12844/>>.

³¹ "Флотоводец". – *Коммерсантъ*, 19 ноября 2010г. 21 підприємство, в т.ч. дочірні підприємства ОСК, можуть самостійно укладати контракти з іноземними замовниками на ремонт, модернізацію тощо. Див.: Федеральная служба по военно-техническому сотрудничеству. Российские субъекты материально-технического снабжения, 25 февраля 2010г., <<http://www.fsvts.gov.ru/materials/025409B812D3364FC32576E8003D068C.html>>.

³² 'Russia's leading shipbuilder seeks arms exporter status', RIA Novosti, 19 Nov. 2010, <http://en.rian.ru/military_news/20101119/161403037.html>.

³³ В Індії вважають, що близько 70% технічного парку ЗС є застарілими. Див.: Majumdar, B., 'Half of India's defence equipment outdated—report', Reuters, 13 Jan. 2010, <<http://in.reuters.com/article/2010/01/13/idINIndia-45355320100113>>; Vanetsov, G., 'Russia has no plans to leave Indian arms market', Voice of Russia, 7 Oct. 2010, <<http://english.ruvr.ru/2010/10/07/24601050.html>>.

³⁴ Для обох країн мають значення й інші чинники, зокрема інтереси військових, виробників озброєнь, різних політичних груп та осіб, але тут ці чинники не розглядаються.

широко обговорюються в місцевих ЗМІ, і часто висловлюється думка про необхідність збільшення обсягів закупівлі озброєнь. Головним чинником, який визначає тип та обсяги озброєнь, що купуються Індією і Пакистаном, залишається конфлікт між ними. Для Індії це набуло особливого значення після терористичного акту в листопаді 2008р. в Мумбаї, в якому Індія звинуватила Пакистан³⁵. Внутрішні конфлікти, окремі з яких, своєю чергою, пов'язані з конфліктом між Індією і Пакистаном, є ще одним важливим мотивом придбань. Як важливий чинник придбання Індією озброєнь згадується також напруженість у відносинах з Китаєм, оскільки Індія претендує на провідні позиції у регіоні і світі³⁶.

Багато років Індія і Пакистан безуспішно намагаються побудувати таку національну оборонну промисловість, яка була б у змозі задовольнити певною мірою їх потреби в озброєннях. Оборонна промисловість Індії забезпечує приблизно 30% внутрішніх потреб в озброєннях, – попри великі інвестиції, які за планами ще десятирічної давнини мали підвищити власне виробництво озброєнь принаймні на 70%³⁷. Менша за розмірами оборонна промисловість Пакистану зазнає труднощів у забезпеченні урядових військ зброєю в умовах загострення внутрішніх конфліктів³⁸. З цих причин обидві країни залишаються дуже залежними від іноземних постачальників. Наприклад, усі бойові літаки, танки, крупні військові кораблі, що надійшли на озброєння ЗС Пакистану у 2001-2010рр., є іноземного виробництва. Всі бойові літаки, 75% танків і 27% крупних військових кораблів, що надійшли на озброєння ЗС Індії в той самий період, також були імпортовані. Очевидно, обидві країни, з метою виконання планів придбань, і надалі значною мірою покладатимуться на імпорт озброєнь.

Індія

Починаючи з 1991р., найкрупнішим постачальником основних озброєнь до Індії була Росія. Така ситуація збереглася й у 2006-2010рр., коли на Росію припадало 82% поставок до Індії. Велика Британія була другим найкрупнішим постачальником (6% поставок); від середини 1990-х років крупним постачальником озброєнь до Індії був Ізраїль, який у 2006-2010рр. став її третім найкрупнішим постачальником (3%).

³⁵ Indian Ministry of Defence (MOD), *Annual Report 2009-2010* (MOD: New Dehli, 2010), p.8; Thapliyal, S., 'India's foreign policy: a muddle for sixty two years', *Indian Defence Review*, vol.24, no.4 (Oct./Dec. 2009).

³⁶ Thapliyal (посилання 35); Rajan, D. S., 'How China views India's new defence doctrine', *Rediff.com*, 7 Jan. 2010, <<http://news.rediff.com/column/2010/jan/07/how-china-views-indias-new-defence-doctrine.htm>>; 'India's new defence policy to open \$100 bn market', *Reuters*, 30 Oct. 2009, <http://in.reuters.com/article/2009/10/30/idINIndia-43557720091030>. Див. також підрозділ V розділу 4 цього видання.

³⁷ Arthur, G., 'A competitive Asian defence market', *Asian Military Review*, vol.17, no.9 (Nov. 2009), p.30; Grevatt, J., 'Indian defence sector facing a year of unrest', *Jane's Defence Weekly*, 8 Dec. 2010, p.16; Joseph, J., 'Farewell to foreign arms?', *Times of India*, 1 Aug. 2010; Indian Ministry of Defence, *Defence Production Policy*, 1 Jan. 2011, <<http://mod.nic.in/dpm/DPP-POL.pdf>>; Bhatia, V.K., 'Views', *SP's Aviation*, Jan. 2011, p.7, <<http://spsaviation.net/archive.asp?year=2011>>.

³⁸ Grevatt, J., 'Interview: Major General Muhammad Ijaz Hussain Awan', *Jane's Defence Weekly*, 26 May 2010, p.34.

Індія – як крупний імпортер озброєнь із зростаючим обсягом закупівель – має суттєві переваги, що дають країні можливість висувати умови стосовно придбання і змушують постачальників враховувати їх³⁹. Внаслідок цього, іноземні уряди та постачальники озброєнь часто погоджуються виконувати несприятливі для них вимоги Індії, зокрема стосовно прямих офсетів і трансферту технологій⁴⁰. Ще одним аргументом – переважно для США – на користь продажу Індії найсучасніших озброєнь є те, що вона може бути стратегічним партнером у протидії тероризму, а також чинником “урівноваження” зростаючої воєнної сили Китаю⁴¹.

В Індії вже давно тривають кілька внутрішніх конфліктів. Зокрема, конфлікт у Кашмірі, який, своєю чергою, є джерелом конфлікту з Пакистаном. У 2010р. загострився конфлікт на великих територіях Східної Індії між Урядом і маоїстськими повстанцями-наксалітами (*Maoist Naxalite rebels*)⁴². Оскільки наксаліти визнаються серйозною загрозою національній безпеці, Уряд планує розмістити в цих районах до 50 тис. військових і придбати сучасні ОВТ для військових і воєнізованих формувань, що беруть участь у протиповстанських операціях. Планується придбати легкі броньовані машини, вертольоти і БЛА – переважно за кордоном⁴³. Саме цим внутрішнім конфліктом зумовлена частина багатомільярдного плану Індії з придбання гвинтівок, систем нічного бачення та іншої особистої зброї і спорядження (шоломів, бронезилетів, уніформи, засобів зв'язку тощо); очевидно, ця зброя і спорядження будуть придбані переважно за кордоном⁴⁴. З подібними цілями Уряд замовив у Ізраїлю радари, що розміщуються на аеростатах, а у Швеції – систему берегового спостереження⁴⁵. Індія також планує замовити у Німеччини літак морського патрулювання, а у Ізраїлю – БЛА *Heron* і розвідувальні супутники⁴⁶.

Велика частина імпорту основних звичайних озброєнь Індії пов'язана із зовнішніми загрозами безпеці, насамперед з боку Китаю і Пакистану. Зокрема, придбання військово-морських озброєнь розглядається як захід

³⁹ Drew, C. and Timmons, H., ‘Wealthy and worried, India is rich market’, *New York Times*, 4 Nov. 2010; Grevatt, J., ‘Russia moves to cement defence ties with India’, *Jane’s Defence Weekly*, 20 Oct. 2010, p.24; Thottam, J. and Bhowmick, N., ‘For the arms industry, India is a hot market’, *Time*, 19 Feb. 2010.

⁴⁰ Drew, C. and Timmons, H. (посилання 39); Mehta, A.K., ‘Hike in defence budget not enough’, *The Tribune* (Chandigarh), 13 Oct. 2010; Mathews, N., ‘Buyer’s market: India’s defense needs draw industry to Defexpo’, *Defense Technology International*, Apr. 2010, p.44; Dutta, S., ‘Hard bargain on US pacts’, *The Telegraph* (Calcutta), 20 Oct. 2010.

⁴¹ Drew, C. and Timmons (посилання 39); Rajghatta, C., ‘Uncle Sam’s War-Mart’, *Times of India*, 7 Feb. 2010.

⁴² Див. також підрозділ V розділу 4 цього видання.

⁴³ Bedi, R., ‘Indian Army is drawn into the Maoist mire’, *Jane’s Defence Weekly*, 30 June 2010, p.12.

⁴⁴ Mathews, N., ‘Slow motion: Indian army pursues capabilities despite program delays’, *Defense Technology International*, June 2010, p.30; Bedi, R., ‘India to ditch INSAS as part of major small-arms modernisation’, *Jane’s International Defence Review*, Apr. 2010, p.14.

⁴⁵ Saab, ‘Saab receives order for coastal surveillance system in India’, Press release, 24 Nov. 2010, <<http://www.saabgroup.com/About-Saab/Newsroom/Press-releases--News/2010---11/Saab-receives-order-for-coastal-surveillance-system-in-India/>>; Indian Ministry of Defence (посилання 35); ‘India plans use of Israeli spy sats for coastal surveillance’, *Asian Age*, 16 Jan. 2011.

⁴⁶ Indian Ministry of Defence (посилання 35); ‘India plans use of Israeli spy sats for coastal surveillance’ (посилання 45).

у відповідь на модернізацію військово-морських сил (ВМС) Пакистану і прагнень Китаю панувати в Індійському океані⁴⁷. Пріоритетним було придбання літаків, систем протиповітряної і протиракетної оборони (ППО і ПРО) – у 2006-2010рр. 71% усього обсягу індійського імпорту основних озброєнь припадало на літаки. У 2006-2010рр. Індія отримала 114 бойових літаків *Su-30MKI* та 10 *MuГ-29* із Росії, 20 бойових літаків *Jaguar* – з Великої Британії та два літаки далекого радіолокаційного виявлення (ДРЛВ, *airborne early warning aircraft, AEW*) – з Ізраїлю. Наприкінці 2010р. був близький до підписання контракт на модернізацію 51 індійського бойового літака *Mirage-2000* вартістю \$2 млрд.⁴⁸ У 2010р., з великим відставанням від плану, надійшов на озброєння розроблений в Індії бойовий літак *Tejas*, а також були надані гарантії наступних придбань: радару – в Ізраїлі та авіаційного двигуна – у США⁴⁹.

Крупні замовлення для військово-повітряних сил (ВПС) і ВМС заплановані на 2011р. Головними серед них є замовлення 126 бойових літаків і шести підводних човнів; вартість кожного з цих замовлень оцінюється приблизно в \$10 млрд.⁵⁰ У грудні 2010р. між Індією і Росією підписано 10-місячний “ескізний проект” угоди на розробку бойового літака п’ятого покоління; згідно з програмою придбань вартістю \$25-25 млрд., починаючи з 2019р., планується закупити 200-300 бойових літаків⁵¹. Починаючи з 2001р., Індія, яка є найкрупнішим у світі імпортером танків, замовила в Росії до 1 300 танків *T-90С*, з яких у 2006-2010рр. отримала 206. Замовлення і придбання танків, плани придбання 44 тис. протитанкових ракет у Франції, Німеччини, Росії і США, 2 000-3 600 гармат калібру 155 мм у невизначених постачальників свідчать про сприйняття Індією Пакистану як суттєвої загрози⁵². Внаслідок зростання у 2010р. напруженості на індо-китайському кордоні Міністр оборони Індії А.Ентоні (*A.K.Antony*) та військове керівництво країни зробили заяви про підготовку

⁴⁷ Indian Ministry of Defence (посилання 35).

⁴⁸ Rothman, A., ‘Dassault to win Mirage modernization contract, Tribune says’, Bloomberg, 3 Dec. 2010, <<http://www.bloomberg.com/news/2010-12-03/dassault-to-win-mirage-modernization-contract-tribune-says.html>>.

⁴⁹ Hoyle, C., ‘India picks GE’s F414 for Tejas MkII fighter’, *Flight International*, 1 Oct. 2010; Bhatia (посилання 37); Pubby, M., ‘Israel, EU in contention to co-develop radars for Tejas’, *Indian Express*, 14 July 2010.

⁵⁰ Grevatt, J., “Project-75 India” goes global with Rfl for submarines’, *Jane’s Defence Weekly*, 15 Sep. 2010, p.16.

⁵¹ Wezeman, S.T., ‘International transfers of combat aircraft, 2005-2009’, SIPRI Fact Sheet, Nov. 2010, <http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=414>. Офіційно представлений як результат спільної програми, цей літак – опрацьований варіант російського проекту. Ця програма була реалізована слідом за успішною спільною програмою протикорабельних ракет *BrahMos*. Див.: ‘India, Russia sign FGFA joint development deal’, *Outlook India*, 21 Dec. 2010; Bedi, R., ‘India outlines plans for air force modernisation programme’, *Jane’s International Defence Review*, Dec. 2010, p.5; Pandit, R., ‘Fifth-gen jets in IAF arsenal in a decade’, *Times of India*, 20 Dec. 2010.

⁵² Pandit, R., ‘India to order large number of Javelin anti-tank missiles from US’, *Times of India*, 17 Aug. 2010; Bedi, R., ‘India to buy Javelin ATGMs to cover Nag delays’, *Jane’s Defence Weekly*, 25 Aug. 2010, p.14; ‘India seeks third-generation anti-tank missile system’, *Jane’s Missiles and Rockets*, Oct. 2010, pp.5-6; Bedi, R., ‘Indian Army finally hopes to get howitzer trial under way’, *Jane’s Defence Weekly*, 24 Feb. 2010, p.7.

можливої війни на два фронти – з Китаєм і Пакистаном, – про рішення розмістити поблизу кордонів кілька нових дивізій і плани придбати 145 легких гармат калібру 155 мм у Сінгапурі і США⁵³.

Придбання Індією озброєнь сприяє реалізації її амбіцій бути регіональним лідером з далекосяжними інтересами в Індійському океані та сусідніх регіонах⁵⁴. Придбання країною найближчим часом атомного підводного човна *Акула* та авіаносця *Горшков* у Росії, а також купівля у 2007р. універсального десантного корабля зі складу ВМС США сприяють реалізації цих прагнень. У перспективі військовий потенціал посилиться за рахунок придбання трьох авіаносців, які планується побудувати в Індії за технічної допомоги італійської компанії⁵⁵. У 2010р. Росія поставила для цих авіаносців перші із 45 бойових літаків *МиГ-29*. Інший літак – ДРЛВ *E-2D* – та обладнання для авіаносців можуть бути придбані у США, які вже повідомили про готовність поставити таку техніку⁵⁶. Придбання протичовнового літака *P-8I* та 10 транспортних літаків великого радіусу дії *C-17* у США також свідчать про серйозні регіональні наміри Індії.

Пакистан

Найкрупнішими постачальниками основних звичайних озброєнь до Пакистану у 2006-2010рр. були Китай і США; на кожен з цих країн припадало по 40% загального імпорту озброєнь Пакистану; на Францію і Швецію – по 6% .

Вибір Пакистаном постачальників озброєнь пов'язаний із браком фінансових ресурсів. Більша частина поставок США до Пакистану здійснювалися у вигляді допомоги або дарунку. Починаючи з 2001р., США надали Пакистану військової допомоги на \$2,1 млрд. і впродовж наступних п'яти років планують збільшити її майже на \$2 млрд.⁵⁷ Крім того, США безкоштовно передавали Пакистану надлишкові озброєння. Продажі Китаєм озброєнь Пакистану частково покривалися “м'якими кредитами”, які надавалися державними компаніями-виробниками озброєнь. Зокрема, на придбання першої партії із 42 бойових літаків *JF-17* було надано кредит у \$800 млн. У 2010р. країни домовилися про додатковий кредит на придбання озброєнь, до яких

⁵³ Shukla, A., ‘Now, another Air Force base on the China border’, *Business Standard*, 2 Oct. 2010; ‘Pak, China building military capabilities rapidly’, *Economic Times*, 7 Oct. 2010; Bedi, R., ‘India to commence M77 “confirmatory” trials’, *Jane's Defence Weekly*, 19 May 2010, p.16; Datta, R., ‘Brace for two-front war, army told’, *The Pioneer*, 29 June 2010; Kanwal, G., ‘Comprehensive military doctrine for future conflict’, *Indian Review of Global Affairs*, Sep. 2010; Raghuvanshi, V., ‘India weighs capability to fight two-front war’, *Defense News*, 25 Oct. 2010.

⁵⁴ Das, P., ‘Premvir Das: China and India at sea—growth vs decline’, *Business Standard*, 31 Jan. 2010.

⁵⁵ Bedi, R., ‘India launches stealth frigate’, *Jane's Defence Weekly*, 28 Apr. 2010, p.32; Saunders, S. (ed.), *Jane's Fighting Ships 2010–2011* (IHS Global Limited: Coulsdon, 2010), p.328.

⁵⁶ Mathews, N., ‘Shore to ship: India considers a land-based version of the E-2D Hawkeye’, *Defense Technology International*, Oct. 2009, p.35; Luthra, G., ‘US clears Hawkeye E-2D aircraft for India’, *Hindustan Times*, 13 Sep. 2009.

⁵⁷ Kronstadt, K.A., ‘Direct overt U.S. aid and military reimbursements to Pakistan, FY2002–FY2011’, Prepared for the US Congressional Research Service, 4 Jan. 2011, <<http://www.fas.org/sgp/crs/row/pakaid.pdf>>; DeYoung, K., ‘Administration to ask for more Pakistan aid’, *Washington Post*, 23 Oct. 2010.

належали ще 36 бойових літаків *J-10*⁵⁸. На плани придбавь Пакистану вплинули економічні втрати, завдані країні повинню в середині 2010р. Водночас, будучи зацікавленим у посиленні стратегічних позицій Пакистану у відносинах з Індією, Китай, за повідомленнями, запропонував Пакистану кращі за попередні умови кредитування⁵⁹.

Як і у випадку Індії, на оборонну стратегію Пакистану впливають внутрішні та зовнішні чинники. У 2010р. повідомлялося, що Департамент військової розвідки Пакистану (*Inter-Services Intelligence, ISI*) оцінив місцевих “Ісламських бійців” (*‘Islamic militants’*) як найбільшу загрозу безпеці країни, – вперше з 1947р. не віддавши першість Індії. На боротьбу з ними Пакистан відрядив 100-тисячне військо⁶⁰. Головним постачальником озброєнь, що використовуються в цьому внутрішньому конфлікті, є США, – попри їх сумніви щодо доцільності підтримки нестабільного режиму та моральності постачання озброєнь ЗС, причетним до порушень прав людини⁶¹. Втім, відтоді, як США побачили в Пакистані ключ до успіху в Афганській війні, вони вважають за необхідне забезпечити Пакистан засобами боротьби з Талібаном та його прихильниками всередині країни⁶². У 2006-2010рр. США поставили до Пакистану десятки бойових і транспортних вертольотів і сотні бронетранспортерів, що були в експлуатації. Плануються додаткові закупівлі вертольотів⁶³.

Попри висновки *ISI* про критичність внутрішніх загроз, крупні плани придбання основних звичайних озброєнь стосуються більшою мірою (або винятково) національної оборони. Багато озброєнь, що постачалися США у 2006-2010рр., підпадають під цю категорію; зокрема, 32 бойові літаки *F-16*, п’ять протичовнових літаків *P-3* та ракети *AIM-120* класу “повітря-повітря”⁶⁴. Від самого початку в 1965р. індо-пакистанської війни добровільним і надійним постачальником Пакистану був Китай, який залишається важливим джерелом поставок озброєнь, потрібних для країни за нинішніх умов напружених відносин з Індією. Існує поширена думка, що однією із цілей китайських поставок озброєнь є підтримка Пакистану як стратегічної протизваги Індії⁶⁵. У 2006-2010рр. Китай поставив до Пакистану три фрегати

⁵⁸ Grevatt, J., ‘China facilitates trainer package for Pakistan’, *Jane’s Defence Weekly*, 2 June 2010, p.19.

⁵⁹ Bokhari, F., ‘China to relax terms on defence sales to Pakistan’, *Jane’s Defence Weekly*, 6 Oct. 2010, p.7.

⁶⁰ Wright, T. and Gorman, S., ‘Pakistan says militants surpass India as threat’, *Wall Street Journal*, 17 Aug. 2010; Grevatt (посилання 387).

⁶¹ Кілька підрозділів ЗС Пакистану, звинувачені в порушенні прав людини під час конфлікту з Талібаном та іншими подібними або пов’язаними з ним угрупованнями, були вилучені з переліку отримувачів допомоги США у 2010р. Див.: DeYoung (посилання 57); Musharbash, Y., ‘Interview with terrorism expert Bruce Riedel: coup in Pakistan “a real possibility”’, *Der Spiegel*, 12 Nov. 2010.

⁶² Grimmert, R.F., *U.S. Arms Sales to Pakistan*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RS22757 (US Congress: Washington, DC, 24 Aug. 2009); Kronstadt, K. A., *Pakistan-U.S. Relations*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL33498 (US Congress: Washington, DC, 6 Feb. 2009).

⁶³ Shahzad, S.S., ‘Pakistan might fight—for a price’, *Asia Times Online*, 22 June 2010, <http://www.atimes.com/atimes/South_Asia/LF22Df01.html>.

⁶⁴ Kronstadt (посилання 62), pp.59-61.

⁶⁵ Grevatt, J., ‘Made in China’, *Jane’s Defence Weekly*, 15 Sep. 2010, p.27; Bokhari (посилання 59); ‘Pakistan replaces US with China as its principal arms supplier’, *The Nation* (Islamabad), 28 Mar. 2011.

F-22P, 25 бойових літаків *JF-17* і приблизно 160 танків *MBT-2000* (відомих також під назвою *Al Khalid*)⁶⁶. На замовлення Пакистану в Китаї виробляються ще близько 300 літаків *JF-17*, 400 танків і чотири літаки ДРЛВ. Повідомлялося, що близько до підписання (орієнтовно – до кінця 2010р.) є угода на поставку 36 бойових літаків *J-10B*⁶⁷. Також у 2010р. започатковане обговорення можливості придбання у Китаю принаймні трьох підводних човнів⁶⁸. Ілюстрацією тісних китайсько-пакистанських зв'язків є постачання найсучасніших озброєнь, зокрема керованих бомб, ракет великої дальності класу “повітря-повітря”, оптичних та електронних систем для літаків *JF-17* і ДРЛВ. Окремі з цих озброєнь є найновітнішими, нещодавно прийнятими на озброєння в самому Китаї⁶⁹. Інтерес Китаю до підтримки конструктивних відносин з Пакистаном можна пояснити також намірами Китаю розмістити в Пакистані військово-морську базу для дій в Індійському океані та Аравійському морі; зокрема, під час візиту Прем'єр-міністра Китаю до Пакистану наприкінці 2010р. була досягнута домовленість про “подальше просування співробітництва в забезпеченні безпеки на морі”⁷⁰.

Реагуючи на загрозу з боку Індії, Пакистан купував озброєння й у кількох інших країнах: у 2009-2010рр. – чотири літаки ДРЛВ у Швеції і два літаки-заправники *Ил-78* у Україні. У 2010р. Бразилія поставила Пакистану протирадіолокаційні ракети, а Італія – перші з 10 зенітних ракетних систем *Spada-2000*; у 2008р. Франція поставила підводний човен *Agosta-90* і зобов'язалася модернізувати ще два такі підводні човни, придбані в 1999р. і 2003р., на які будуть встановлені анаеробні силові установки з автономним постачанням повітря. Ця угода є однією з небагатьох крупних угод, укладених останніми роками з європейськими постачальниками⁷¹.

IV. Поставки з ЄС до країн, які брали участь у конфліктах

Сім країн-членів ЄС – Велика Британія, Іспанія, Італія, Нідерланди, Німеччина, Франція і Швеція – належать до 10 країн - найкрупніших постачальників основних звичайних озброєнь у 2006-2010рр. На всі разом 27 держав-членів

⁶⁶ На думку колишнього Командувача Східного військово-морського командування Індії, закупівля фрегатів зумовлена не напруженістю відносин з Індією, а питаннями престижу. Див.: Alam, M., ‘Expansion of the Indian Navy’, Pakistan Think Tank, 15 May 2010, <<http://pakistanthinktank.org/islam/item/594-expansion-of-the-indian-navy>>.

⁶⁷ ‘Pakistan replaces US with China as its principal arms supplier’ (посилання 65).

⁶⁸ Bokhari, F., ‘China and Pakistan start talks on submarine buy’, *Jane's Defence Weekly*, 16 June 2010, p.14; ‘Admiral Noman Bashir, chief of the Naval Staff, Pakistan Navy’, *Asian Defense Journal*, Dec. 2010, p.11.

⁶⁹ Richardson, D., ‘Pakistan plans SD-10A firings by the end of 2010’, *Jane's Missiles and Rockets*, Sep. 2010, p.2.

⁷⁰ Lohdi, M., ‘Cementing a partnership’, *Khaleej Times*, 29 Dec. 2010; Bokhari, F., ‘Pakistan to build radar for JF-17 “Thunder” fighter’, *Jane's Defence Weekly*, 5 Jan. 2011, p.12.

⁷¹ DCNS, ‘Agosta: Pakistan's tailor-made transfer of technology’, Brochure, Oct. 2010, <<http://en.dcnsgroup.com/wp-content/uploads/2010/10/Agosta-SSK.pdf>>.

ЄС припадало 34% світових поставок озброєнь. Найкрупнішими регіонами-отримувачами озброєнь від зазначених країн у період 2006-2010рр. були Європа (41%), Азія та Океанія (28%) і Близький Схід (9%). Для впливу на рішення держав-членів з питань поставок озброєнь ЄС користується двома механізмами: ембарго ЄС на поставки озброєнь і Спільною позицією ЄС (*EU Common Position*), яка визначає спільні правила контролю над експортом військових технологій і техніки⁷². Спільна позиція ЄС зобов'язує держави-члени під час оцінювання експортних ліцензійних заявок застосовувати вісім критеріїв, зокрема в таких сферах, як права людини, запобігання конфліктам та економічний розвиток. Вона містить також ряд оперативних положень, що стосуються обміну інформацією і консультацій, спрямованих на узгодження розуміння критеріїв державами-членами ЄС. Попри зобов'язуючий характер Спільної позиції, вона залишає за державами-членами право на остаточне рішення з надання ліцензії або відмови.

Визначною особливістю критеріїв Спільної позиції є повага до погоджених на міжнародному рівні “законів війни” і принципів запобігання внутрішнім і зовнішнім збройним конфліктам. Критерій 2 вимагає від держав-членів відмовляти в ліцензії на експорт озброєнь у випадку “очевидного ризику” спричинення поставкою “серйозних порушень міжнародного гуманітарного права”⁷³. Положення критеріїв повністю відповідають перевіреним практикою світовим нормам; подібні положення містяться в ряді міжнародних документів, у яких викладені найкращі правила, сформовані на підґрунті досвіду контролю над поставками озброєнь⁷⁴. Критерії 3 та 4 вимагають від держав-членів відмовляти в експортній ліцензії, якщо поставка “може спровокувати, подовжити збройний конфлікт або посилити наявну напруженість”, а також “якщо є очевидний ризик того, що визначений отримувач може використати військову технологію ... в агресивних цілях проти іншої країни”. Зміст цих критеріїв відбиває дискусії початку 1990-х років з питань “дестабілізуючих поставок озброєнь”, і, подібно до критерію 2, аналогічні формулювання присутні в багатьох перевірених практикою міжнародних документах з контролю над поставками озброєнь⁷⁵.

⁷² Спільна позиція ЄС запроваджена у грудні 2008р. й замінила політично зобов'язуючий Кодекс поведінки ЄС стосовно експорту озброєнь, прийнятий у червні 1998р. Спільна позиція Ради ЄС №2008/944/CFSP від 8 грудня 2008р. визначає спільні правила контролю над поставками військових технологій і техніки. *Official Journal of the European Union*, L335, 13 Dec. 2008, pp.99-103; Council of the European Union, EU Code of Conduct on Arms Exports, 8675/2/98 Rev. 2, Brussels, 5 June 1998. Див. також: Бауер С., Мічіч І. “Контроль над міжнародними поставками, пов'язаними з безпекою”. – *Щорічник СІПРІ 2010*, с.363-383. Про ембарго на поставки озброєнь див. додаток 10А цього видання.

⁷³ Про Женевську Конвенцію 1949р. та протоколи до неї, які є основою міжнародного гуманітарного права, див. додаток А цього видання.

⁷⁴ International Committee of the Red Cross (IRC), *Arms Transfer Decisions: Applying International Humanitarian Law Criteria* (ICRC: Geneva, June 2007), p.4.

⁷⁵ Goldblat, J., International Peace Research Institute Oslo and SIPRI, *Arms Control: The New Guide to Negotiations and Agreements* (Sage Publications: London, 2002), pp.241-246; Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), Forum for Security Co-operation, Principles governing conventional arms transfers, 25 Nov. 1993, DOC.FSC/3/96; Wassenaar Arrangement, Elements for objective analysis and advice concerning potentially destabilising accumulations of conventional weapons, 3 Dec. 1998, <<http://www.wassenaar.org/>>.

У цьому підрозділі розглядається застосування державами-членами ЄС критеріїв 2, 3 та 4 у практиці контролю над поставками озброєнь до певних держав, які брали участь у конфліктах у період 2006-2010рр. На конкретних прикладах розглядаються певні чинники, які, впливаючи на державні рішення з питань експорту озброєнь, можуть обмежити скоординовані ЄС зусилля з гармонізації політики в цій сфері.

Поставки озброєнь до Ізраїлю

У липні 2006р. Ізраїль завдав ряд повітряних ударів по цілях у Лівані та розпочав наземне вторгнення силами 30-тисячних військ. Напад відбувся після того, як бойовики Хезболли – угруповання, розташованого в Лівані, – перетнули кордон, захопили двох і вбили трьох ізраїльських солдатів; внаслідок нападу Ізраїлю загинули понад 1 000 цивільних ліванців⁷⁶. У грудні 2008р. Ізраїль започаткував у Секторі Гази операцію *Cast Lead*. Упродовж 2006-2010рр. Ізраїль завдавав повітряних ударів по цілях у Секторі Гази та на Західному Березі, заявляючи, що на цих територіях терористи готують напади і звідти їх здійснюють⁷⁷. Після цих зіткнень і військових операцій Ізраїль був звинувачений в порушенні міжнародного гуманітарного права⁷⁸.

Ряд держав-членів ЄС проводять політику обмеження експорту озброєнь до Ізраїлю. Окремі держави повністю заборонили поставки (наприклад, Бельгія), інші (наприклад, Велика Британія) – запровадили особливий порядок розгляду ліцензійних заявок⁷⁹. У 2005-2009рр. держави-члени ЄС відповіли відмовами на 114 заявок на експорт до Ізраїлю військової техніки. Пояснюючи ці відмови, держави найчастіше посилалися на критерії 2, 3 і 4⁸⁰. У певних випадках держави-члени ЄС відмовляли в дозволах також на транзит і перевантаження військової техніки, що прямує до Ізраїлю⁸¹.

⁷⁶ Ліндберг С., Мелвін Н. “Крупні збройні конфлікти”. – *Щорічник СИПІ 2007*, с.61-85; United Nations, Human Rights Council, Report of the Commission of Inquiry on Lebanon pursuant to Human Rights Council Resolution S-2/1, A/HRC/3/2, 23 Nov. 2006, p.3.

⁷⁷ ‘Israeli air strike on Gaza as tensions rise’, BBC News, 21 Dec. 2010, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-12047908>>.

⁷⁸ United Nations, Human Rights Council, ‘Mission to Lebanon and Israel’, A/HRC/2/7, 2 Oct. 2006; United Nations, Human Rights Council, Report of the United Nations Fact-Finding Mission on the Gaza Conflict (Goldstone Report), A/HRC/12/48, 25 Sep. 2009.

⁷⁹ Belgian Federal Public Service Foreign Affairs, Foreign Trade and Development Cooperation, ‘Arms exports to Israel: consultation with the regions’, Brussels, 9 Feb. 2009, <http://diplomatie.belgium.be/en/newsroom/news/press_releases/foreign_affairs/2009/february/ni_090209_wapenexport_isra_l.jsp>; British House of Commons, Committee on Arms Export Controls, ‘Arms exports to Israel’, Memoranda from Rt. Hon. Ivan Lewis MP, Secretary of State, Foreign and Commonwealth Office, 22 July 2009 <http://www.parliament.the-stationery-office.co.uk/pa/cm200910/cmselect/cmquad/memo/arms_exp/caec02.htm>.

⁸⁰ Див. звіти за різні роки, які відповідають статті 8(2) Спільної позиції Ради ЄС №2008/944/CFSP, <<http://www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=1484&lang=en>>. На час написання були доступні лише офіційні дані про поставки озброєнь державами-членами ЄС, станом на кінець 2009р.

⁸¹ Ahern, D., Irish Minister for Foreign Affairs, ‘Written answer: arms trade’, *Dáil Éireann Debate*, vol.626, no.2 (25 Oct. 2006); US Embassy Dublin, ‘Emerging constraints on U.S. military transits at Shannon’, Cable to US Department of State, no. 06DUBLIN1020, 5 Sep. 2006, <<http://wikileaks.ch/cable/2006/09/06DUBLIN1020.html>>; Amnesty International, ‘Fuelling conflict: foreign arms supplies to Israel/Gaza’, Feb. 2009, p.31, <<http://www.amnesty.org/en/library/info/MDE15/012/2009/en>>; Nassauer, O., ‘Ein frachter wird seine fracht nicht los’ [Freighter unable to unload its cargo], *Der Tagesspiegel*, 23 Jan. 2009.

Проте, багато держав-членів ЄС все ж таки надають ліцензії на експорт значних обсягів військової техніки до Ізраїлю; загалом у 2005-2009рр. було надано ліцензії на поставки озброєнь до Ізраїлю на суму €747,9 млн., – переважно комплектуючих, підсистем озброєнь і боєприпасів. Доступні дані свідчать про певні недоліки в гармонізації національних практик ліцензування експорту. Наприклад, у 2008р. державами-членами ЄС видано ліцензій на експорт до Ізраїлю “наземних транспортних засобів і комплектуючих” на суму €16,1 млн., з яких ліцензій на €8,8 млн. видала Німеччина. Того ж року держави-члени ЄС у шести випадках відмовили в наданні ліцензій на експорт до Ізраїлю тих самих категорій військової техніки⁸². У 2006-2010рр. Німеччина була єдиною державою, яка погодилася постачати Ізраїлю основні звичайні озброєння. У 2006р. Німеччина та Ізраїль підписали угоду на суму €1 млрд. на поставку двох підводних човнів *Dolphin* – зі сплатою Німеччиною 33% вартості поставки, яку передбачено здійснити у 2011-2012рр. Повідомлялося про переговори стосовно поставки ще двох підводних човнів *Dolphin* і двох фрегатів *MEKO-A100* на суму €1,2 млрд.; ці переговори у 2010р. були важкими, оскільки Німеччина побажала змінити фінансові умови, визначені в попередній угоді на поставку підводних човнів *Dolphin*⁸³.

Кілька держав-членів ЄС постачають до США підсистеми або комплектуючі, які потім використовуються в системах озброєнь, що постачаються Ізраїлю. Зокрема, Німеччина постачає до США в розібраному вигляді двигуни *MTU*, які потім збираються та постачаються до Ізраїлю для виробництва танків *Merkava-4*. Крім того, компанії Німеччини, Ірландії, Нідерландів і Великої Британії виробляють підсистеми або комплектуючі для ударних вертольотів США *Apache* і бойових літаків *F-16*, що постачаються Ізраїлю⁸⁴. Ударні вертольоти *Apache*, літаки *F-16* і танки *Merkava-4* застосовувалися Ізраїлем у воєнних кампаніях у Лівані та Секторі Гази.

Питання реагування на реекспорт озброєнь і їх придбання через поставки компонентів з наступною збіркою, особливо у випадках, що стосувались Ізраїлю і США, стали предметом дебатів у багатьох державах-членах ЄС⁸⁵.

⁸² Однак, офіційні дані про поставки озброєнь, отримані від їх постачальників – держав-членів ЄС, важко пояснити через розбіжності у способах збору інформації, звітності, а також недостатню деталізацію даних. Зокрема, ліцензії на поставки озброєнь Ізраїлю можуть стосуватися поставок з метою проведення випробувань або для експозицій, але можуть бути пов'язаними з поставкою компонентів, які збираються в Ізраїлі в системи озброєнь і реекспортуються до інших держав.

⁸³ Opall-Rome, B., ‘Israel sub deal falls through, leaving acquisition plans adrift’, *Defense News*, 19 July 2010, p.6.

⁸⁴ Amnesty International (AI), *Undermining Global Security: The European Union's Arms Exports*, (AI: London, 2004), pp.40, 42; Nassauer, O. and Steinmetz, C., “‘Made in Germany’ inside Komponenten: die vergessenen Rüstungsexporte” [‘Made in Germany’ inside: components: the forgotten arms exports] (Berlin Information-center for Transatlantic Security (BITS) and Oxfam Deutschland: Berlin, 2005), pp.20-21; Miliband, D., British Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, ‘Israel (UK Strategic Export Controls)’, Written ministerial statement, House of Commons, *Hansard*, 21 Apr. 2009, column 8WS.

⁸⁵ Colijn, K. and Rusman, P., ‘The Netherlands’, ed. I. Anthony, SIPRI, *Arms Export Regulations* (Oxford University Press: Oxford, 1991), p.112; Bromley, M. and Bauer, S., *The European Union Code of Conduct on Arms Exports: Improving the Annual Report*, SIPRI Policy Paper no.8 (SIPRI: Stockholm, Nov. 2004), p.15.

У 2005р. керівні принципи реагування на випадки таких поставок були внесені до Інструкції користувачам, яка доповнює Кодекс поведінки ЄС стосовно експорту озброєнь. У таких випадках Інструкція зобов'язує держави-члени повністю дотримуватися Кодексу поведінки. Водночас, держави-члени можуть також враховувати ряд інших обставин, зокрема “важливість відносин з цією країною у сфері безпеки і оборони”⁸⁶. Держави-члени ЄС безумовно прагнуть підтримувати технологічні, економічні та політичні зв'язки зі США. Але це співробітництво може бути поставлене під загрозу, якщо держави-члени ЄС відмовлятимуть у ліцензіях на поставки озброєнь до США через те, що кінцеві користувачі не відповідатимуть їх національним критеріям експортного контролю.

Поставки озброєнь до Росії і Грузії

Після розпаду Радянського Союзу в 1991р. Уряд Грузії перебуває у стані тривалого конфлікту, – а іноді напруженої збройної боротьби, – з підтримуваними Росією сепаратистськими рухами Абхазії і Південної Осетії. Напруженість протистояння постійно зростала з моменту обрання у 2004р. Президентом Грузії М.Саакашвілі, який, прагнучи відновити контроль над Абхазією і Південною Осетією, ініціював різке зростання військових витрат і закупівель озброєнь⁸⁷. Після серії зіткнень із застосуванням насильства вночі з 7 на 8 серпня 2008р. війська Грузії атакували Цхінвалі в Південній Осетії. На допомогу Південній Осетії швидко підійшли російські війська, після чого розпочалася т.зв. “П'ятиденна війна”⁸⁸. Після завершення цього конфлікту Місія ЄС з пошуку фактів заявила про порушення міжнародного права внаслідок як нападу Грузії на Цхінвалі, так і поширення воєнних дій Росії на територію Грузії⁸⁹. Грузію і Росію також було звинувачено в невідбиркових нападах під час конфлікту, – що є порушенням міжнародного гуманітарного права, – зокрема, у використанні касетних боєприпасів у районах скупчення мирного населення⁹⁰.

⁸⁶ Council of the European Union, User's Guide to Council Common Position 2008/944/CFSP defining common rules governing the control of exports of military technology and equipment, 9241/09, 29 Apr. 2009, <<http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/09/st09/st09241.en09.pdf>>.

⁸⁷ ‘Saakashvili threatens with use of force to stop county's breakup’, Civil Georgia, 24 Apr. 2004, <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=6765>; ‘Tbilisi warns of “zero tolerance” to Abkhaz militarization’, Civil Georgia, 7 Mar. 2008, <<http://www.civil.ge/eng/article.php?id=17292>>. Витрати на оборону зросли зі \$117 млн. (1,4% ВВП) у 2004р. до \$1 625 млн. (8,5% ВВП) у 2008р. Див. додаток 4А цього видання, а також Базу даних СІПРІ про військові витрати <<http://www.sipri.org/databases/milex/>>. Дані наведені в \$ млн. у постійних цінах 2009р.

⁸⁸ Independent International Fact-finding Mission on the Conflict in Georgia (IIFMCG), *Independent International Fact-finding Mission on the Conflict in Georgia*, vol.1 (IIFMGC: Brussels, Sep. 2009); Степанова К. “Тенденції збройних конфліктів: одностороннє насильство проти мирного населення”. – *Щорічник СІПРІ 2009*, с.55-58.

⁸⁹ Independent International Fact-finding Mission on the Conflict in Georgia (посилання 88), pp.23-24.

⁹⁰ Human Rights Watch (HRW), *A Dying Practice: Use of Cluster Munitions by Russia and Georgia in August 2008* (HRW: New York, Apr. 2009).

У період 2005-2009рр. держави-члени ЄС відповіли відмовами на 77 заявок на експорт військової техніки до Грузії⁹¹. У поясненнях цих відмов найчастіше наводилися критерії 3 і 4. Офіційні дані не дають можливості визначити, яка саме держава або держави відмовили. Водночас, про поділ держав-членів ЄС залежно від їх відносин з Росією і Грузією можна певною мірою судити за розбіжностями в позиціях держав Західної і Центральної Європи стосовно експорту озброєнь до Грузії, що виникли напередодні конфлікту 2008р. Якщо держави Центральної Європи критикували переважно Росію і підтримували Грузію, то держави Західної Європи, зокрема Німеччина та Італія, були “значно більш обачними”⁹². Згідно з офіційними даними, у 2005-2009рр. держави-члени ЄС надали ліцензії на експорт озброєнь до Грузії на суму €436,4 млрд., зокрема Болгарія – €308,2 млн., Чехія – €57,3 млн. У 2007р. Німеччина не дозволила поставку Грузії 230 гвинтівков *G-36* компанії *Heckler and Koch*, зауваживши, що Грузія не є членом ЄС або НАТО та має “нерозв’язані конфлікти в межах своєї території”⁹³.

Розбіжності в позиціях держав-членів ЄС стосувалися також поставок ОВТ до Росії. У 2005-2009рр. ЄС відповів відмовами на 66 заявок на експорт військової техніки до Росії. Держави-члени ЄС найчастіше аргументували ці відмови, посиляючись на Критерій 7, який стосується ризику того, що озброєння можуть потрапити не до того отримувача, якому призначалися. Аргументація відмови з посиланням на Критерій 4 вперше зустрічається у 2008р. та у п’яти відмовах у 2009р. Водночас, окремі держави Західної Європи вважали Росію великим потенційним ринком. У грудні 2010р. Франція погодилася продати Росії два десантні кораблі *Mistral*, які можуть транспортувати вертольоти, танки та війська, з перспективою ліцензійного будівництва ще двох таких кораблів у Росії⁹⁴. Того ж місяця Італія погодилася поставити Росії для випробувань 10 багатофункціональних машин *IVECO* з перспективою ліцензійного виробництва 2 500 таких машин у Росії⁹⁵. Занепокоєння з приводу запропонованого продажу Росії кораблів *Mistral* висловили Латвія і Литва; Міністр оборони Литви Р.Юкнявічине (*Rasa Juknevičienė*) заявила, що ця поставка суперечить критеріям Спільної позиції ЄС⁹⁶. Занепокоєння більшою мірою стосувалися Критерію 5, – в якому зазначається можливий вплив поставок на інтереси безпеки та оборони друзів і союзників, – а також використання Критерію 4.

⁹¹ Annual Reports according to Article 8(2) of Council Common Position 2008/944/CFSP (посилання 80).

⁹² International Crisis Group (ICG), *Georgia and Russia: Clashing over Abkhazia*, ICG Europe Report no. 193, (ICG: Tbilisi/Brussels, 5 June 2008), pp.16-17.

⁹³ Kucera, J., ‘Georgia meets resistance in West’, *Jane’s Defence Weekly*, 13 June 2007, p.21.

⁹⁴ Office of the President of Russia, ‘Telephone conversation with President of France’, News, 24 Dec. 2010, <<http://eng.kremlin.ru/news/1521>>; Agence-France Presse, ‘Russia to pay almost \$2B for French warships’, *Defense News*, 30 Dec. 2010.

⁹⁵ Kington, T., ‘Italian armored vehicle to be built in Russia’, *Defense News*, 6 Dec. 2010.

⁹⁶ Rettman, A., ‘French warship deal opens wound in EU and NATO’, *EUobserver*, 11 Feb. 2010, <<http://euobserver.com/9/29459>>.

V. Висновки

Останніми роками обсяг міжнародних поставок озброєнь постійно зростає; у складі найкрупніших постачальників та отримувачів сталося кілька значних змін. У 2006-2010рр. найкрупнішими постачальниками, обсяг експорту яких складає понад половину світового, залишалися США та Росія; найкрупнішими отримувачами озброєнь від них були країни Азії. Провідну роль у прийнятті рішень про поставки озброєнь продовжували відігравати економічні та зовнішньополітичні чинники.

У 2006-2010рр. Індія і Пакистан були в п'ятірці найкрупніших отримувачів основних звичайних озброєнь; причому, Індія в цей період була найкрупнішим отримувачем. Хоч обидві держави імпортували велику кількість озброєнь, реагуючи на зовнішні загрози безпеці, Пакистан останнім часом був змушений відповідати на загрози внутрішній безпеці; внутрішні загрози були важливими і для Індії. Якщо за багатомільярдні угоди з Індією точиться інтенсивна конкурентна боротьба, – зокрема, за контракти на поставки бойових літаків і підводних човнів, – то Пакистан у більшості своїх придбань покладається на військово-технічну допомогу США та “м'які позики” Китаю. Найімовірніше, ці дві країни залишатимуться найкрупнішими отримувачами й найближчими роками.

Експорт озброєнь залишається важливим джерелом доходів для їх виробників у Європі. Попри розробку державами-членами ЄС досконалої структури для гармонізації експорту озброєнь, рішення приймаються на національному рівні. Це зумовлює ситуацію, коли держави-члени по-різному інтерпретують критерії Спільної позиції ЄС, а певні кінцеві користувачі розцінюють відповідними групами держав-членів ЄС як більш чи менш прийнятні отримувачі озброєнь. Останніми роками розбіжності між державами-членами ЄС з приводу інтерпретації критеріїв, що стосуються запобігання конфліктам, особливо проявляються у ставленні до Ізраїлю, Грузії і Росії. Згадані групи держав-членів ЄС не є постійними, їх склад залежить як від довготривалих торговельних і військових зв'язків з певними країнами, так і (в більшості випадків) від інтересів у сферах економіки та національної безпеки.

Додаток 6А. Постачальники та отримувачі основних звичайних озброєнь у 2006-2010рр.

ПРОГРАМА СІПРІ З ПИТАНЬ ПОСТАВОК ОЗБРОЄНЬ

I. Вступ

Програма СІПРІ з питань поставок озброєнь має Базу даних про поставки озброєнь, яка містить інформацію про поставки основних звичайних озброєнь державам, міжнародним організаціям і недержавним озброєним угрупованням, починаючи від 1950р.¹ До кожного зразка озброєнь чи підсистеми, що вноситься до Базу даних, СІПРІ застосовує вартісний тренд-індикатор. На підставі даних про кількість зразків або підсистем, що були поставлені в конкретному році, та величини вартісного тренд-індикатора СІПРІ обчислює вартість поставок до конкретних держав, організацій чи угруповань, від них або між ними. Показники вартісного тренд-індикатора не відбивають фінансову вартість поставок озброєнь; вони визначають лише обсяги поставок. Тому безпосередні посилання на ці показники мають супроводжуватися відповідними застереженнями. Найкращим чином ці показники можна використовувати як первинні дані для визначення тенденцій у міжнародних поставках озброєнь у певних часових періодах, для оцінки питомої ваги певних постачальників та отримувачів як у загальному обсязі міжнародних поставок, так і в обсягах поставок від/до конкретних держав.

База даних містить інформацію за період від 1950р. до останнього повного календарного року. Збір та аналіз даних є постійно триваючими процесами; мірою появи нової інформації відбувається оновлення Базу даних².

У підрозділі II йдеться про джерела та методи отримання даних про поставки озброєнь. У таблицях наведені дані за період 2006-2010рр.: 6А.1 і 6А.2 – величини вартісного тренд-індикатора стосовно, відповідно, отримувачів і постачальників основних звичайних озброєнь; 6А.3 – джерела поставок основних звичайних озброєнь до 10 найкрупніших отримувачів; 6А.4 – регіональний розподіл експорту 10 найкрупніших постачальників основних звичайних озброєнь.

Перегляд методів у 2010р.

У 2010р. Базу даних було додано системами дозаправки в повітрі, що використовуються на літаках-заправниках, – у разі, якщо такі системи були поставлені іншим постачальником, ніж постачальник літаків. Останніми роками підвищилися попит на системи дозаправки в повітрі та їх важливість, з точки зору технологій, впливу на формування воєнних доктрин та ефекту примноження воєнної сили.

¹ База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>.

² Таким чином, дані багатьох видань *Щорічника СІПРІ* або інших публікацій Інституту не можна об'єднувати або порівнювати між собою. Читачі, яким потрібні вибірки даних з величинами вартісного тренд-індикатора за попередні роки, можуть звернутися до Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь: <<http://www.sipri.org/>>.

Зазнала певних змін категорія “Кораблі”, до якої було віднесено швидкі патрульні катери тоннажністю менше 100 т, – які є зразком передових технологій і мають важливе військове значення. Для характеристики якості таких суден до її показників, крім габаритів, додана швидкість (км/год.) перемножена на розмір (повне навантаження в тоннах); таким чином до бази даних потрапили кораблі з результируючим індексом не менше 3 500.

Перегляд змісту цієї категорії здійснено за весь період, зазначений в Базі даних, тобто від 1950р.

II. Джерела та методи отримання даних про поставки озброєнь

Джерела

Дані про поставки озброєнь збираються з різних джерел: газет, інших періодичних видань, щорічних довідників, монографій, офіційних державних і міжнародних документів, інформаційних сайтів промислових компаній, блогів та інших Інтернет-ресурсів. Загальним критерієм відбору джерел інформації є їх відкритість, тобто доступність для широкої аудиторії.

Відкрита інформація, проте, не може дати повної картини світових поставок озброєнь. Опубліковані звіти містять лише часткову інформацію; між наведеними в них даними існують, як правило, суттєві розбіжності. Оскільки відкритої інформації для відстеження поставок усіх озброєнь та іншої військової техніки недостатньо, СІПРІ зосереджує увагу лише на основних звичайних озброєннях. Точно визначити дати замовлень і поставок, реальні обсяги та навіть типи замовлених і відправлених озброєнь або визначити постачальника та отримувача можна не завжди. Тому важливим елементом наповнення Базі даних СІПРІ про поставки озброєнь є використання експертного оцінювання та обґрунтованих припущень. У Базі задокументовані всі джерела даних та оціночні розрахунки. Оціночні дані є орієнтовними та можуть бути заниженими.

Критерії відбору

Під час економічних розрахунків СІПРІ частіше використовує термін “поставка”, а не “торгівля” чи “продаж” озброєнь. СІПРІ розглядає не лише продаж озброєнь (включно з ліцензіями на виготовлення), але й інші форми поставок, зокрема, допомогу та подарунки. Передачі озброєнь в оренду чи лізинг враховуються як поставки, якщо термін оренди перевищує три місяці. Якщо озброєння повернуті наприкінці терміну оренди чи лізингу, то такі операції не вважаються поставками.

Озброєння, що постачаються, мають бути отримані збройними силами, військовими формуваннями або розвідувальними органами іншої держави. Озброєння, поставлені повстанським силам (або ними), що беруть участь у збройному конфлікті, розглядаються як поставка окремим повстанським

силам (або окремими повстанськими силами), які позначаються як “окремі” постачальники або отримувачі. Аналогічно враховуються поставки міжнародним організаціям (або від них). У випадках, коли поставка зафіксована, а постачальника чи отримувача ідентифікувати з належним рівнем достовірності неможливо, поставки реєструються як здійснені “невідомим постачальником” або спрямовані “невідомому отримувачу”. Категорія “кілька постачальників” використовується лише у випадках наявності контракту на поставку озброєнь, що виробляються кількома країнами, причому не зрозуміло, яка саме країна здійснює поставку. Категорія “кілька постачальників” використовується лише у випадках, коли поставки ще не відбулися. За фактом поставки можна визначити, в якій із країн була здійснена збірка озброєння. Ця країна й буде визначена як “постачальник”.

Внесенню до Бази даних підлягають лише добровільні з боку постачальника поставки озброєнь. Це правило поширюється на озброєння, поставлені нелегально (без належного дозволу уряду країни-постачальника чи країни-отримувача), але не поширюється на захоплені озброєння та ті, що отримані від перебіжчиків. Нарешті, озброєння повинні мати військове призначення. Такі засоби, як літаки, що використовуються переважно іншими державними структурами, але знаходяться на балансі збройних сил та експлуатуються ними, не вносяться до Бази даних СІПРІ. Озброєння, поставлені лише для технічних і передпродажних оцінок, також не реєструються в Базі даних.

Загалом, База даних СІПРІ має охопити відносини між державами, які відбивають рішення урядів на поставку озброєння. Під час визначення постачальників може виникнути ситуація, коли вибір робиться між постачальником, з території якого була здійснена поставка, і країною, в якій озброєння були розроблені або виготовлені. Наприклад, на багатьох броньованих машинах китайського виробництва використовуються двигуни, розроблені в Німеччині та виготовлені за ліцензією в Китаї. У Базі даних такі машини зареєстровані як озброєння китайського виробництва, але двигуни – як поставлені з Німеччини. Також, коли озброєння поставлені кінцевому користувачу через третю сторону або поставка організована третьою стороною, ця третя сторона не зазначається ні як “постачальник”, ні як “отримувач”, – навіть якщо третя сторона мала тимчасово законне право власності на ці озброєння. Наприклад, поставка вертольотів, закуплених США в Росії для афганських Збройних сил і модифікованих у США перед поставкою до Афганістану, зазначається як поставка з Росії до Афганістану.

Основні звичайні озброєння

База даних СІПРІ охоплює лише основні звичайні озброєння, до яких належать:

1. *Літальні апарати*: всі повітряні судна з фіксованим крилом і вертольоти, в т.ч. безпілотні літаки розвідки/спостереження з мінімальним навантаженням 20 кг, за винятком мікромоделей літаків, планерів і безпілотних літаків-мішеней.

2. *Броньовані машини*: всі машини із вбудованим броньованим захистом, у т.ч. всі типи танків, протитанкові засоби, броньовані машини, бронетранспортери,

допоміжні броньовані машини та бойові машини піхоти. Машини з дуже легким броньованим захистом (наприклад, вантажівки з легкоброньованою кабіною) до Бази даних не вносяться.

3. *Артилерія*: морські, стаціонарні, самохідні та буксировані гармати, гаубиці, реактивні системи залпового вогню та міномети калібру 100 мм і більше.

4. *Засоби виявлення*: (а) всі активні радіолокатори та пасивні (тобто електронно-оптичні) станції спостереження наземного, повітряного та морського базування з дальністю виявлення не менше 25 км, за винятком навігаційних і метеорологічних радарів; (б) всі радіолокатори управління вогнем, за винятком далекомірів; (в) протичовнові і протикорабельні гідролокаційні системи для суден і вертольотів. У випадках, коли система встановлена на базовій рухомій платформі (машині, літаку або кораблі), до Бази даних вносяться лише системи, поставлені постачальником, який не є постачальником самої платформи.

5. *Системи протиповітряної оборони*: (а) всі зенітні ракетні системи (SAM, surface-to-air missile systems) наземного базування; (б) всі зенітні гармати калібру понад 40 мм або багатоствольні системи із сумарним калібром понад 70 мм. До цієї категорії належать також самохідні системи на броньованому або неброньованому шасі.

6. *Ракети*: (а) всі керовані ракети та торпеди з силовою установкою та звичайною боеголовкою; (б) всі керовані бомби і снаряди без силової установки. Некеровані ракети, авіаційні боеприпаси вільного падіння, протичовнові ракети та літаки-мішені до Бази даних не вносяться.

7. *Кораблі*: (а) всі кораблі зі стандартною тоннажністю від 100 т і більше; (б) всі кораблі, озброєні артилерією калібру 100 мм і більше, торпедами або керованими ракетами; (в) всі кораблі тоннажністю, меншою ніж 100 т, за умови, що максимальна швидкість (км/год.) помножена на максимальне навантаження дорівнює або більше 3 500. Винятком є більшість рятувальних суден, буксири та окремі транспортні судна.

8. *Двигуни*: (а) двигуни для військової авіації, наприклад, літаків, призначених для ведення бойових дій, великих транспортних літаків і літаків підтримки, включаючи вертольоти; (б) двигуни для бойових кораблів, у т.ч. швидких штурмових катерів, корветів, фрегатів, есмінців, крейсерів, авіаносців і підводних човнів; (в) двигуни для більшості броньованих машин – переважно двигуни потужністю понад 200 кінських сил. У випадках, коли система встановлена на базовій рухомій платформі (машині, літаку або кораблі), в Базі даних відзначаються лише системи, отримані від постачальника, який не є постачальником самої платформи.

9. *Інші*: (а) всі башти для броньованих машин з гарматою (кулеметом) калібру не менше 20 мм або керованими протитанковими ракетами; (б) всі корабельні башти з гарматами калібру не менше 57 мм; (в) всі корабельні башти з кількома гарматами загальним калібром не менше 57 мм. У випадках, коли система встановлена на базовій рухомій платформі (машині або кораблі), до Бази даних вносяться лише системи, отримані від постачальника, який не

є постачальником самої платформи; (є) системи дозаправки паливом у повітрі, що використовуються на літаках-заправниках, отриманих від постачальника, який не є постачальником літаків.

Вся наведена в Базі даних статистика стосується лише поставок озброєнь цих дев'яти категорій. Поставки іншої військової техніки: стрілецької зброї і легких озброєнь, вантажівок, гармат калібру менше 100 мм, боєприпасів, допоміжних засобів і запасних частин, а також сервісного та технологічного обладнання, – до Базі даних не вносяться.

Тренд-індикатор СППРІ

Система СППРІ оцінки вартості поставок озброєнь розроблена як засіб оцінки тенденцій. Вона дозволяє оцінити зміни в обігу основних видів звичайних озброєнь та їх географічному розташуванні. Тенденції, представлені в таблицях вартісними тренд-індикаторами СППРІ, ґрунтуються лише на даних про фактичні поставки протягом року/років, наведених у відповідних таблицях і схемах, але не на даних, що містяться в замовленнях, підписаних протягом року.

Система вартісного тренд-індикатора, в якій схожі озброєння мають приблизно однакові вартості, оцінює як кількість, так і якість поставлених озброєнь – іншими словами, вона описує передачу бойових потенціалів. Вартісний тренд-індикатор не відбиває фінансову (чи сплачену) вартість поставлених озброєнь. Це зумовлено трьома причинами. По-перше, відсутністю в більшості випадків надійних даних про вартість поставок. По-друге, навіть якщо вартість поставки відома, то майже в кожному випадку це – загальна вартість контракту, який може стосуватися не лише самих озброєнь, але й іншої продукції, пов'язаної з ними (комплектуючих і запасних частин, боєприпасів), систем забезпечення (наприклад, спеціальних машин) і продукції, пов'язаної з інтегруванням різних озброєнь у рамках збройних сил (засобів навчання або програмного забезпечення існуючих систем). По-третє, навіть за наявності даних про вартість поставки, залишаються, як правило, невідомими важливі фінансові деталі контрактів на поставку (наприклад, ставки кредиту/позики чи знижки)³.

Оцінка військових наслідків поставок озброєнь вимагає зосередження уваги на вартості бойового потенціалу. Цю оцінку можна було б здійснити на підставі фінансової вартості поставлених озброєнь, припускаючи, що ця вартість цілком відбиває військові можливості озброєнь. Однак, і в цьому випадку зазначені вище проблеми залишаються (наприклад, передачі дуже дорогих озброєнь можуть здійснюватися як допомога, за “нульовою” ціною – і тому не будуть вказані у фінансовій статистиці, залишаючись, однак, важливими передачами бойових потенціалів). СППРІ використовує систему, в якій

³ На підставі доступної сьогодні фінансової статистики від більшості країн-експортерів озброєнь можна зробити дуже приблизні висновки про економічні чинники. Однак цій статистиці бракує важливих деталей. Такі деталізовані дані можна отримати на сайті Програми СППРІ з питань поставок озброєнь: <<http://www.sipri.org/research/armaments/transfers/>>. Див. також додаток 6Б цього видання.

вимірювання бойового потенціалу передбачає оцінку технічних параметрів зразка озброєнь. Оцінюються призначення і властивості зразка озброєнь, на підставі чого йому присвоюється індексована вартість – як відносна вартість його бойового потенціалу, порівняно з іншими озброєннями. Це можна зробити за наявності певної кількості опорних точок (орієнтирів), тобто шляхом присвоєння окремим озброєнням фіксованої індексованої вартості. Ці озброєння вважаються типовими, з якими порівнюються всі інші.

Стисло, процес обчислення вартісного тренд-індикатора СПРІ для конкретних видів озброєнь виглядає наступним чином. Середні величини купівельних цін на зразки окремих видів озброєнь можна отримати з відкритих джерел. Припускається, що така реальна ціна опосередковано відбиває вартість бойового потенціалу системи озброєнь. Наприклад, можна припустити, що бойовий літак, придбаний за \$10 млн., може мати вдвічі більший потенціал, ніж літак, придбаний за \$5 млн., а підводний човен, що коштує \$100 млн., – у 10 разів більший потенціал, ніж військовий літак за \$10 млн. Озброєння, реальна ціна яких відома, використовуються як типові для здійснення оцінок. Озброєння, ціна яких невідома, порівнюються з типовими. Таке порівняння здійснюється в кілька етапів.

1. Опис зразка озброєнь, що оцінюється, порівнюється з описом типових видів озброєнь. У випадку, якщо жоден з типових видів озброєнь не відповідає точно виду, що оцінюється, то підшукується пара з найбільш близькими характеристиками.

2. Стандартні геометричні характеристики та властивості (вага, швидкість, дальність, бойове навантаження) оцінюваного зразка порівнюються з аналогічними характеристиками відповідних типових озброєнь. Наприклад, військовий літак вагою 15 т буде порівнюватися з військовим літаком подібної ваги.

3. Порівнюються інші характеристики: типи електроніки, завантажувальних/розвантажувальних механізмів, двигунів, гусениць чи коліс, складових частин, матеріалів.

4. Озброєння порівнюються з типовим видом озброєнь одного покоління. Вартість озброєнь, що були у використанні, оцінюється за стандартом – 40% вартості нових озброєнь. Вартість озброєнь, що були у використанні, але суттєво модернізовані чи модифіковані постачальником до здійснення поставки (отже, з відновленим бойовим потенціалом), оцінюється в 66% вартості нових озброєнь. Насправді, може існувати величезна різниця у вартості бойових потенціалів озброєнь, що були у використанні, залежно від умов експлуатації і модифікацій протягом строку служби. В окремих випадках зброя що була у використанні модернізована до стану нової і відноситься до категорії нової зброї.

Тренд-індикатор не враховує умови експлуатації озброєнь (наприклад, бойовий літак *F-16*, що використовується в добре злагоджених, підготовлених та організованих збройних силах, має набагато більшу військову цінність, ніж такий самий літак, що використовується у збройних силах держав, що розвиваються; тобто бойові потенціали – ті самі, але ефективність – різна).

Також вважається, що ціни на типові озброєння відбивають прямі витрати, а не ті, що лише опосередковано стосуються самих озброєнь (хоч офіційно і є частиною програми їх придбання). Наприклад, можлива така ситуація, коли видатки, нібито призначені для виконання складової програми озброєнь, насправді можуть стосуватися додаткового устаткування, запасних частин або розвитку базових технологій, які можуть бути частиною інших програм (без грошових витрат), але для зручності офіційно реєструються лише в одній із них; крім того, такі видатки можуть бути прихованими урядовими субсидіями на підтримку промисловості шляхом виплати суми, більшої, ніж реальна вартість озброєнь.

У випадках, коли такі підсистеми, як радіолокатори або двигуни виготовлені та поставлені постачальниками, які не поставляли платформи, на яких вони встановлені, величина тренд-індикатора зразка озброєння зменшується на величину вартості підсистем. Величина тренд-індикатора складових частин вказується лише стосовно їх постачальника, а не постачальника платформи.

Таблиця 6А.1. Отримувачі основних звичайних озброєнь у 2006-2010рр.

Таблиця містить дані про обсяги імпорту основних звичайних озброєнь усіх країн/недержавних суб'єктів протягом 2006-2010рр. Дані є вартісними тренд-індикаторами СППІ. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником і відсотками через округлення. У правому стовпці наведені частки держав-отримувачів у світовому імпорті озброєнь у 2006-2010рр.

Місце 2006- 2010	Місце 2005- 2009 ^a	Отримувач	Обсяг імпорту						% частка 2006- 2010
			2006	2007	2008	2009	2010	2006-2010	
1	2	Індія	1 287	2 185	1 794	2 537	3 337	11 139	9
2	1	Китай	2 860	1 693	1 618	993	559	7 724	6
3	3	Південна Корея	1 745	1 839	1 802	886	1 131	7 403	6
4	10	Пакистан	275	637	1 028	1 106	2 580	5 626	5
5	5	Греція	603	1 808	559	1 266	703	4 939	4
6	4	ОАЕ	2 049	953	744	560	493	4 801	4
7	7	Сінгапур	67	384	1 178	1 695	1 078	4 402	4
8	9	Алжир	304	471	1 424	1 121	791	4 112	3
9	14	Австралія	680	628	384	684	1 677	4 054	3
10	8	США	551	752	871	929	893	3 995	3
11	13	Малайзія	401	570	541	1 577	411	3 500	3
12	12	Чілі	1 121	780	525	347	434	3 206	3
13	6	Ізраїль	1 142	859	653	148	43	2 845	2
14	11	Туреччина	452	614	579	663	468	2 776	2
15	20	Венесуела	383	785	743	344	365	2 619	2
16	15	Єгипет	774	692	250	174	681	2 572	2
17	21	Велика Британія	337	729	547	386	518	2 517	2
18	18	Норвегія	522	552	611	593	205	2 482	2
19	17	Японія	445	552	634	382	369	2 381	2
20	19	Польща	443	987	599	156	142	2 328	2
21	16	Південна Африка	680	847	466	134	183	2 309	2
22	23	Саудівська Аравія	185	191	217	721	787	2 101	2
23	29	Португалія	222	60	149	414	941	1 786	1
24	24	Ірак	282	257	367	388	464	1 758	1
25	22	Іспанія	291	332	375	275	313	1 587	1
26	26	Індонезія	59	571	240	461	198	1 529	1
27	28	Канада	107	432	428	93	373	1 434	1
28	27	Італія	423	515	173	79	85	1 275	1
29	30	Бразилія	197	211	200	165	314	1 086	1
30	31	Іран	423	331	78	77	88	997	1
31	42	Афганістан	3	41	152	344	407	947	1
32	25	Тайвань	578	12	11	130	143	874	1
33	38	Колумбія	54	218	112	312	172	868	1
34	33	Австрія	2	305	220	330	5	862	1
35	34	Нідерланди	78	251	145	217	162	852	1
36	32	Німеччина	406	76	101	129	101	813	1
37	41	В'єтнам	44	2	166	66	515	793	1
38	39	Йорданія	48	186	161	237	114	746	1
39	48	Сирія	70	–	253	167	167	657	1
40	43	Азербайджан	148	210	29	143	62	592	0
41	46	НАТО	116	–	–	420	–	536	0
42	50	Бельгія	21	170	200	90	30	511	0

Місце 2006- 2010	Місце 2005- 2009 ^a	Отримувач	Обсяг імпорту						% частка 2006- 2010
			2006	2007	2008	2009	2010	2006-2010	
43	47	Фінляндія	123	115	156	43	72	508	0
44	49	Угорщина	265	205	5	4	18	496	0
45	40	Оман	285	4	66	93	36	483	0
46	35	Перу	193	172	2	41	60	467	0
47	44	Данія	122	174	49	98	16	458	0
48	51	Грузія	98	175	94	34	–	401	0
49	36	Румунія	61	88	68	60	109	385	0
50	67	Нігерія	14	57	20	81	189	360	0
51	59	Екватор	17	2	140	69	116	344	0
52	57	Бангладеш	214	73	13	–	45	344	0
53	52	Болгарія	22	47	124	129	17	339	0
54	63	Франція	60	69	8	78	120	336	0
55	56	Кувейт	–	279	5	18	17	319	0
56	69	Мексика	69	5	–	57	188	319	0
57	55	Швеція	126	58	44	46	35	310	0
58	58	Катар	–	–	–	285	20	305	0
59	54	Судан	66	33	106	76	14	295	0
60	61	Марокко	44	29	46	37	138	294	0
61	53	Швейцарія	82	114	16	34	34	280	0
62	45	Ємен	57	151	39	5	7	258	0
63	60	Білорусь	254	–	–	3	–	257	0
64	62	Казахстан	41	82	25	38	57	243	0
65	71	Нова Зеландія	5	81	2	48	71	207	0
66	64	Таїланд	45	8	13	51	83	199	0
67	78	Латвія	45	4	26	26	81	182	0
68	66	Бахрейн	63	26	20	–	71	179	0
69	37	Чехія	52	17	21	6	73	169	0
70	72	Чад	9	18	79	35	17	158	0
71	70	Намібія	72	6	66	14	–	158	0
72	73	М'янма	27	7	36	1	76	147	0
73	68	Шрі-Ланка	40	31	64	–	5	140	0
74	75	Латвія	11	49	44	12	15	131	0
75	80	Росія	5	100	–	7	19	130	0
76	77	Хорватія	–	14	99	4	10	127	0
77	81	Уругвай	8	3	65	10	36	121	0
78	74	Естонія	6	19	38	44	1	107	0
79	95	Ліван	–	5	1	40	60	106	0
80	84	ДРК	17	–	18	45	25	105	0
81	85	Камбоджа	12	60	–	4	28	104	0
82	79	Екваторіальна Гвінея	–	28	41	30	–	98	0
83	86	Аргентина	9	24	23	16	17	90	0
84	118	Словенія	2	2	–	7	73	85	0
85	83	Південний Судан	–	37	44	1	–	82	0
86	97	Бруней	2	–	–	40	40	82	0
87	125	Кенія	–	8	–	–	73	81	0
88	76	Ангола	7	25	29	20	–	80	0
89	101	Вірменія	–	1	–	36	36	74	0
90	104	Хезболла (Ліван) ^b	9	–	–	25	25	59	0
91	89	Філіппіни	20	16	10	1	8	57	0

Місце 2006- 2010	Місце 2005- 2009 ^a	Отримувач	Обсяг імпорту						% частка 2006- 2010
			2006	2007	2008	2009	2010	2006-2010	
92	82	Албанія	–	5	13	25	13	55	0
93	91	Ірландія	11	18	21	1	1	51	0
94	129	Тринідад і Тобаго	–	6	–	–	45	51	0
95	93	Габон	17	17	17	–	–	50	0
96	111	Туркменістан	–	–	–	20	29	49	0
97	119	Домініканська Республіка	–	–	–	10	33	43	0
98	92	Сенегал	8	19	6	4	4	41	0
99	99	Руанда	3	15	7	13	–	38	0
100	90	Кіпр	26	12	–	–	–	38	0
101	100	Барбадос	–	13	13	13	–	38	0
102	108	Монголія	–	–	14	11	13	37	0
103	103	Замбія	30	5	–	–	–	35	0
104	98	Уганда	5	–	5	22	1	33	0
105	102	Лаос	–	–	7	26	–	33	0
106	96	Ямайка	13	15	2	–	–	30	0
107	94	Зімбабве	25	–	–	–	–	25	0
108	109	Гана	0	16	–	6	–	22	0
109	112	Таджикистан	13	7	–	–	–	20	0
110	121	Ботсвана	–	–	–	10	10	20	0
111	155	Тімор-Лешті	–	–	–	–	20	20	0
112	106	Танзанія	10	0	–	9	–	20	0
113	115	Палестина	–	2	–	14	4	19	0
114	113	Болівія	8	2	3	5	1	19	0
115	110	Північна Корея	5	5	5	5	1	19	0
116	105	Малі	–	8	2	9	–	19	0
117	116	Мальдіви	15	–	–	–	4	19	0
118	120	Лівія	2	2	–	7	7	18	0
119	88	Африканський Союз	9	–	7	–	–	16	0
120	123	Словаччина	–	1	0	5	8	14	0
121	153	Сербія	–	–	–	–	14	14	0
122	128	Камерун	2	–	1	–	9	11	0
123	134	Люксембург	–	–	–	5	5	10	0
124	122	Сьєрра-Леоне	10	–	–	–	–	10	0
125	124	ЦАР	9	–	0	–	–	10	0
126	126	Нігер	–	–	7	1	–	8	0
127	65	Туніс	2	–	3	–	2	7	0
128	107	Буркіна-Фасо	1	4	–	2	–	6	0
129	130	Камерун	–	–	6	–	–	6	0
130	133	Панама	–	–	–	5	–	5	0
131	156	Мавританія	–	–	–	–	4	4	0
132	136	Сальвадор	–	–	4	–	–	4	0
133	87	Еритрея	–	4	–	–	–	4	0
134	137	Бенін	–	2	–	1	0	4	0
135	145	Парагвай	–	–	–	–	3	3	0
136	138	ООН	1	1	0	–	–	2	0
137	139	Малаві	–	–	2	–	–	2	0
138	132	Конго	0	0	–	1	–	2	0
139	135	Киргизстан	2	–	–	–	–	2	0
140	140	Кабо-Верде	–	–	–	2	–	2	0

Місце 2006- 2010	Місце 2005- 2009 ^a	Отримувач	Обсяг імпорту					% частка 2006- 2010	
			2006	2007	2008	2009	2010		2006-2010
141	141	Бурунді	–	–	–	2	–	2	0
142	143	Багамські Острови	–	–	–	1	–	1	0
143	131	Непал	–	–	1	–	–	1	0
144	144	Лесото	1	–	–	–	–	1	0
145	154	Того	–	–	–	–	1	1	0
146	146	Гондурас	–	–	0	–	–	0	0
147	147	Гватемала	–	–	0	–	–	0	0
148	148	Гайана	–	–	0	–	–	0	0
149	152	Мозамбiк	–	–	–	–	0	0	0
150	142	Гвінея	–	0	–	–	–	0	0
151	149	СiС (Сомалi) ^b	0	–	–	–	–	0	0
152	150	Македонiя	0	–	–	–	–	0	0
		Невiдомий постачальник ^c	–	–	6	–	5	11	0
Всього:			23 787	26 384	23 236	24 020	24 987	122 415	100

0 – <0,5; ДРК – Демократична Республіка Конго; ОАЕ – Об'єднані Арабські Емірати; СiС – Союз ісламських судів, ЦАР – Центральнаафриканська Республіка.

Примітка: Дані СППРi вiдбивають фактичнi поставки основних звичайних озброєнь. Для порiвняння даних про поставки рiзних видiв озброєнь i виявлення тенденцiй СППРi використовує вартiсний тренд-iндикатор. Оцiнки СППРi, таким чином, вiдбивають лише обсяг мiжнародних поставок озброєнь, а не реальнi фiнансовi характеристики таких поставок. Тому вони не можуть порiвнюватися з такими показниками економiчної статистики, як ВВП або експорт/iмпорт. Метод розрахунку з використанням вартiсного тренд-iндикатора див. у пiдроздiлi II цього додатка.

^a Мiсця отримувачiв у 2005-2009рр. вiдрiзняються вiд наведених у *Щорiчнику СППРi 2010* внаслiдок перегляду та уточнення даних за цi роки.

^b Поставки недержавним суб'єктам або повстанським угрупованням.

^c Один або кiлька невiдомих постачальникiв.

Джерело: База даних СППРi про поставки озброєнь <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>.

Таблиця 6А.2. Постачальники основних звичайних озброєнь у 2006-2010рр.

Таблиця містить дані про обсяги експорту основних звичайних озброєнь усіх країн/недержавних суб'єктів за період 2006-2010рр. Дані є вартісними тренд-індикаторами СППІ. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником і відсотками через округлення. У правому стовпці наведені частки держав-постачальників у світовому імпорті озброєнь у 2006-2010рр.

Місце 2006-2010	Місце 2005-2009 ^d	Постачальники	Обсяг експорту					% частка 2005-2009	
			2005	2006	2007	2008	2009		
1	1	США	7 453	8 003	6 288	6 658	8 641	37 043	30
2	2	Росія	5 095	5 426	5 953	5 575	6 039	28 088	23
3	3	Німеччина	2 567	3 194	2 500	2 432	2 340	13 033	11
4	4	Франція	1 643	2 432	1 994	1 865	834	8 768	7
5	5	Велика Британія	855	1 018	982	1 022	1 054	4 931	4
6	6	Нідерланди	1 187	1 326	530	545	503	4 091	3
7	8	Китай	597	430	586	1 000	1 423	4 035	3
8	7	Іспанія	843	590	610	998	513	3 554	3
9	9	Італія	502	684	417	514	627	2 744	2
10	12	Швеція	432	366	454	383	806	2 441	2
11	11	Ізраїль	299	438	281	807	472	2 297	2
12	10	Україна	553	728	330	320	201	2 132	2
13	13	Швейцарія	284	301	482	255	137	1 460	1
14	14	Канада	226	334	227	169	258	1 214	1
15	16	Південна Африка	137	153	164	165	80	699	1
16	17	Південна Корея	94	220	80	163	95	652	1
17	18	Польща	253	162	76	81	8	580	0
18	15	Бельгія	58	18	228	242	7	554	0
19	20	Норвегія	17	55	107	128	141	449	0
20	23	Бразилія	44	47	92	36	179	398	0
21	19	Білорусь	35	6	225	42	–	308	0
22	21	Фінляндія	97	30	67	41	34	268	0
23	22	Туреччина	61	37	65	46	31	239	0
24	24	Австрія	62	100	18	24	33	236	0
25	27	Чорногорія	71	109	–	–	14	193	0
26	30	Австралія	5	1	6	54	119	184	0
27	35	Узбекистан	–	–	–	90	90	180	0
28	32	Йорданія	–	13	12	60	88	172	0
29	28	Чілі	–	–	133	–	–	133	0
30	29	Португалія	–	–	87	46	0	133	0
31	25	Чехія	42	31	34	21	3	131	0
32	26	Лівія	18	10	18	32	28	105	0
33	33	Іран	92	–	2	5	5	103	0
34	31	Індія	33	21	11	22	4	90	0
35	39	Сінгапур	–	–	–	46	27	74	0
36	36	Молдова	3	19	29	20	–	71	0
37	61	Саудівська Аравія	–	–	–	–	58	58	0
38	42	Данія	9	6	15	14	11	54	0
39	45	Сирія	3	–	–	25	25	53	0
40	46	ОАЕ	12	3	–	–	37	52	0
41	38	Венесуела	7	–	3	40	–	50	0
42	41	Сербія	4	4	36	1	5	50	0

Місце 2006- 2010	Місце 2005- 2009 ^a	Постачальники	Обсяг експорту						% частка 2006- 2010
			2006	2007	2008	2009	2010	2006-2010	
43	40	Румунія	8	32	–	4	–	44	0
44	44	Словаччина	7	18	8	–	–	33	0
45	34	Болгарія	5	9	3	14	–	30	0
46	43	Греція	23	–	–	–	–	23	0
47	49	Киргизстан	–	–	14	–	–	14	0
48	50	Казахстан	12	–	–	–	–	12	0
49	51	В'єтнам	12	–	–	–	–	12	0
50	48	Індонезія	8	–	–	–	–	8	0
51	37	Угорщина	–	6	–	–	–	6	0
52	52	Катар	6	–	–	–	–	6	0
53	53	Ірландія	–	–	1	4	–	5	0
54	54	Філіппіни	–	4	–	–	–	4	0
55	47	Пакистан	4	–	–	–	–	4	0
56	55	Аргентина	2	–	–	–	–	2	0
57	58	Люксембург	–	0	–	–	–	0	0
58	59	Коста-Ріка	–	–	0	–	–	0	0
59	60	Малайзія	–	–	–	0	–	0	0
60	56	Оман	–	–	–	–	–	0	0
61	57	Нова Зеландія	–	–	–	–	–	0	0
		Невідомий постачальник ^b	7	1	69	13	20	109	0
Всього:			23 787	26 384	23 236	24 020	24 987	122 415	100

0 – <0,5; ОАЕ – Об'єднані Арабські Емірати

Примітка: Дані СІПРІ відбивають фактичні поставки основних звичайних озброєнь. Для порівняння даних про поставки різних видів озброєнь і виявлення тенденцій СІПРІ використовує вартісний тренд-індикатор. Оцінки СІПРІ, таким чином, відбивають лише обсяг міжнародних поставок озброєнь, а не реальні фінансові характеристики таких поставок. Тому вони не можуть порівнюватися з такими показниками економічної статистики, як ВВП або експорт/імпорт. Метод розрахунку з використанням вартісного тренд-індикатора див. у підрозділі II цього додатка.

^a Місяця постачальників у 2005-2009рр. відрізняються від наведених у Щорічнику СІПРІ 2010 внаслідок перегляду та уточнення даних.

^b Один або кілька невідомих постачальників.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>.

Таблиця 6А.3. 10 найкрупніших отримувачів основних звичайних озброєнь та їх постачальники у 2006-2010рр.

Наведені величини відбивають питому вагу постачальника в сукупному обсязі імпорту отримувача. Вказані лише постачальники, питома вага яких у загальному імпорті будь-якого з 10 найкрупніших отримувачів дорівнює або перевищує 1%. Дані про дрібних постачальників згруповані в категорію "Інші". Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

Постачальник	Отримувач									
	Індія	Китай	Південна Корея	Пакистан	Греція	ОАЕ	Сінгапур	Алжир	Австралія	США
Австралія	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Бразилія	-	-	-	<0,5	1	-	-	-	-	-
Канада	-	-	<0,5	-	-	<0,5	<0,5	<0,5	-	18
Китай	-	...	-	38	-	-	-	2	-	-
Франція	1	5	9	6	21	29	45	2	10	5
Німеччина	2	1	16	2	39	2	7	-	8	9
Ізраїль	3	-	-	-	-	-	4	-	2	2
Італія	<0,5	-	<0,5	1	3	1	2	<0,5	-	2
Південна Корея	-	-	...	-	-	-	-	-	1	-
Лівія	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-
Нідерланди	<0,5	-	1	-	2	-	-	-	-	-
Норвегія	-	-	-	-	-	-	-	-	<0,5	9
Польща	3	-	-	-	-	-	-	-	-	<0,5
Румунія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Росія	82	84	2	1	-	5	-	92	-	-
Південна Африка	-	-	-	-	-	<0,5	-	<0,5	<0,5	9
Іспанія	-	-	-	-	-	-	-	1	-	5
Швеція	-	-	1	6	3	1	2	-	-	<0,5
Швейцарія	-	4	-	3	-	-	2	-	-	12
Туреччина	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Україна	-	3	-	2	-	-	-	<0,5	-	-
Велика Британія	6	3	-	-	1	-	-	1	-	28
США	2	-	71	39	29	59	36	<0,5	80	...
Узбекистан	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Інші	-	-	-	-	-	1	<0,5	-	-	<0,5

Таблиця 6А.4. 10 найкрупніших постачальників основних звичайних озброєнь і місця призначення за регіонами у 2006-2010рр.

Наведені величини відбивають питому вагу постачальника в сукупному експорті до регіону. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

Отримувач (за регіонами)	Постачальник									
	США	Росія	Німеччина	Франція	Велика Британія	Нідерланди	Китай	Італія	Іспанія	Швеція
Африка	1	14	11	3	6	<0,5	13	7	2	17
Північна Африка	<0,5	14	—	2	1	—	2	2	1	—
Екваторіальна Африка	<0,5	1	11	1	5	<0,5	11	5	1	17
Америка	7	8	9	6	33	26	8	25	31	1
Північна Америка	3	8	6	4	10	22	8	21	22	<0,5
Азія та Океанія	44	67	25	51	23	19	65	18	9	22
Центральна Азія	<0,5	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Східна Азія	27	32	21	41	10	17	4	11	9	7
Океанія	9	—	3	5	—	2	—	<0,5	—	<0,5
Південна Азія	8	33	2	5	13	1	61	7	—	14
Європа	19	2	43	20	15	48	—	38	57	58
ЄС	18	1	42	18	12	46	—	37	9	57
Близький Схід	28	8	11	19	22	7	14	13	<0,5	2
Інші	1	<0,5	—	—	—	—	—	—	—	<0,5

Примітка до таблиці: 6А.3 та 6А.4: «—» — нуль; <0,5 — від 0 до 0,5.

Джерело для таблиць 6А.3 та 6А.4: База даних СІПРІ про поставки озброєнь: <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>

Додаток 6Б. Фінансова вартість поставок озброєнь у 2000-2009рр.

МАРК БРОМЛІ

У таблиці 6Б.1 наводяться офіційні дані про фінансову вартість експорту озброєнь у 2000-2009рр. Таблиця містить дані лише про ті країни, які надіслали офіційну інформацію про фінансову вартість “експорту озброєнь”, “ліцензії на експорт озброєнь” або “угод на експорт озброєнь” принаймні за шість з 10 років, упродовж кожного з яких вартість експорту перевищувала \$10 млн. В офіційних виданнях, з яких надходять дані, всі ці категорії містяться в рубриці “Дані охоплюють” (“*Stated data coverage*”). За умов відмінності національних стандартів у цій сфері, категорія “експорт озброєнь” стосується, як правило, вартості експортованих озброєнь, “ліцензії на експорт озброєнь” – вартості ліцензій, виданих органами ліцензування, а “угоди на експорт озброєнь” – вартості укладених експортних угод. Дані про експорт озброєнь різних країн не обов’язково є порівнянними та можуть ґрунтуватися на принципово різних понятійних і методологічних апаратах.

Попередніми роками СІПРІ надавав оцінки загальної вартості світової торгівлі озброєннями. Однак за останні роки зробити це неможливо через те, що Ізраїль і Велика Британія – два найкрупніші експортери озброєнь (за офіційною величиною вартості експорту), не надали дані за 2008р. і 2009р. На відміну від попередніх років, Ізраїль не надав повні дані за 2007-2009рр. Отримані від Уряду Ізраїлю офіційні дані стосуються лише “підписаних контрактів”¹. Раніше Велика Британія надавала дані про вартість фактичного експорту озброєнь, але у 2008-2009рр. не зробила цього, надавши дані лише про “отримані замовлення на експорт”. У листопаді 2008р. Уряд країни повідомив, що припинив надання даних про фактичний експорт озброєнь через “технічні труднощі в отриманні надійної статистики”².

Останніми роками виникли питання стосовно точності даних Уряду США про вартість експорту озброєнь. Військова техніка експортується зі США в рамках двох програм: програми міжурядових Іноземних військових продажів (*Foreign Military Sales, FMS*), якою керує Міністерство оборони (МО), і програми Прямих комерційних продажів (*the Direct Commercial Sales, DCS*), якою керує Державний департамент³. Дані про надання дозволів на експорт і про поставки за програмою *FMS* щорічно переглядаються⁴. Отримані дані

¹ Opall-Rome, B., ‘Israel 3rd among world arms suppliers: MoD’, *Defense News*, 5 Oct. 2009, p.6

² British Ministry of Defence, ‘Cessation of defence export delivery and defence employment statistics in UK defence statistics’, 14 Nov. 2008, <<http://www.mod.uk/DefenceInternet/DefenceNews/DefencePolicyAndBusiness/CessationOfDefenceExportDeliveryAndDefenceEmploymentStatisticsInUKDefenceStatistics.htm>>.

³ Шредер М., Штоль Р. “Експортний контроль у США”. – *Щорічник СІПРІ 2005*, с.643-670.

⁴ Grimmert, R.F., *Conventional Arms Transfers To Developing Nations, 2002-2009*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R41403 (US Congress: Washington, DC, 10 Sep. 2010), p.18.

вносяться до звітів МО і враховуються під час оцінки вартості експорту озброєнь США у звітах Дослідницької служби Конгресу (*US Congressional Research Service*)⁵. Водночас, для *DCS* такого порядку немає. Дані про надання дозволів на експорт і про поставки за програмою *DCS* публікуються, але вважається, що вони надають неточну картину фінансової вартості експорту озброєнь США⁶. Зокрема, багато поставок враховуються двічі, оскільки часто охоплюють поставки Збройним силам США, дислокованим за кордоном⁷.

У 2010р. Головне бюджетно-контрольне управління США (*US Government Accountability Office, GAO*) проаналізувало доступні дані стосовно озброєнь, поставлених за програмами *FMS* і *DCS* з метою отримання більш точних кількісних показників фінансової вартості експорту озброєнь США⁸. В результаті були отримані нові дані за 2005-2009рр., які свідчили, що вартість експорту озброєнь США складала \$19 430 млрд. у 2008р. і \$22 150 млрд. у 2009р. У доповіді *GAO* рекомендується Державному департаменту вжити заходів для покращення якості даних стосовно озброєнь, експортованих за програмою *DCS*, а Уряду США – видавати спільний звіт про експорт озброєнь за обома програмами – *FMS* і *DCS*⁹. У відповіді Державного департаменту зазначалося, “що розроблені додаткові формати звітності не заслуговують на увагу та на виділення додаткових ресурсів”¹⁰. Сьогодні Уряд США проводить всебічну ревізію систем контролю над поставками військової техніки. Зокрема, це може призвести до створення єдиного ліцензійного агентства, що відповідатиме за всі поставки озброєнь¹¹. Ці зміни можуть сприяти покращенню в цілому якості даних США про фінансову вартість експорту озброєнь, але їх повне запровадження потребуватиме, напевно, кількох років¹².

⁵ US Defense Security Cooperation Agency (DSCA), ‘Foreign military sales, foreign military construction sales and military assistance facts as of September 30, 2009’ <<http://www.dsca.osd.mil/programs/biz-ops/factsbook/default.htm>>; Grimmett (посилання 4).

⁶ US Department of State, Directorate of Defense Trade Controls, *Report by the Department of State Pursuant to Sec. 655 of the Foreign Assistance Act: Direct Commercial Sales Authorizations for Fiscal Year 2008* (Department of State: Washington, DC, [n.d.]). Стосовно обмежень даних про експорт озброєнь за програмою *DCS* див.: Grimmett (посилання 4).

⁷ US Government Accountability Office (GAO), *Persian Gulf: U.S. Agencies Need to Improve Licensing Data and to Document Reviews of Arms Transfers for U.S. Foreign Policy and National Security Goals*, GAO-10-918 (GAO: Washington, DC, Sep. 2010).

⁸ US Government Accountability Office (GAO), *Defense Exports: Reporting on Exported Articles and Services Needs to Be Improved*, GAO-10-952, (GAO: Washington, DC, Sep. 2010).

⁹ Government Accountability Office (посилання 8).

¹⁰ Government Accountability Office (посилання 8), додаток II.

¹¹ White House, ‘Fact sheet on the President’s export control reform initiative’, 20 Apr. 2010, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/fact-sheet-presidents-export-control-reform-initiative>>; White House, Office of the Press Secretary, ‘Executive Order—Export Coordination Enforcement Center’, 9 Nov. 2010, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2010/11/09/executive-order-export-coordination-enforcement-center>>. Див. також підрозділ II розділу 6 цього видання.

¹² Government Accountability Office (посилання 8), appendix II, p.18.

Таблиця 6Б.1. Фінансова вартість експорту озброєнь за інформацією з урядових і промислових джерел у 2000-2009рр.

Дані наведені у \$ млн. у постійних цінах 2009р. Конвертація в долари здійснена за ринковим валютним курсом звітного року та індексом споживчих цін США (*US consumer price index, CPI*). Дані наведені за календарні роки.

Держава	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	Дані охоплюють
Австрія	49	153	6	154	194	176	307	483	Експорт озброєнь
Бельгія	646	419	263	324	23	350	409	1 953	1 381	3 125	Ліцензії на експорт озброєнь
Боснія і Герцеговина	894	921	1 286	877	767	350	1 174	1 275	1 949	1 531	Ліцензії на експорт озброєнь
Бразилія	49	87	67	54	85	65	Ліцензії на експорт озброєнь
Канада	223	351	199	57	324	313	375	166	38	99	Експорт озброєнь
Чехія	401	463	515	603	562	292	338	Експорт озброєнь ^a
Данія	100	65	86	109	127	120	124	246	277	243	Експорт озброєнь
Фінляндія	..	83	127	105	144	120	174	278	309	542	Ліцензії на експорт озброєнь
Франція	..	43	61	64	59	141	71	106	136	121	Ліцензії на експорт озброєнь
Німеччина	27	40	66	134	463	60	115	81	492	260	Ліцензії на експорт озброєнь
Греція	3 144	3 433	4 973	5 653	10 044	5 211	5 383	6 429	4 631	5 175	Експорт озброєнь
Угорщина	8 027	4 382	4 215	5 553	4 768	5 620	7 671	8 015	9 610	11 339	Ліцензії на експорт озброєнь
Індія	781	398	357	1 755	1 592	2 227	1 834	1 577	2 082	1 860	Експорт озброєнь ^b
Ірландія	3 263	3 995	3 657	6 402	5 369	5 760	5 592	5 194	8 448	7 004	Ліцензії на експорт озброєнь
Ізраїль	24	55	59	147	21	40	118	46	70	315	Ліцензії на експорт озброєнь
Італія	21	11	8	14	13	16	21	24	22	24	Експорт озброєнь
Південна Корея	64	56	44	83	136	174	315	Ліцензії на експорт озброєнь
Нідерланди	27	89	87	67	91	89	159	..	Експорт озброєнь ^c
Норвегія	36	59	40	46	38	41	61	47	45	63	Ліцензії на експорт озброєнь
Польща	2 198	2 423	2 385	2 741	2 953	2 856	3 193	Експорт озброєнь
	3 103	3 052	4 799	3 499	4 203	3 845	5 215	5 794	6 304	7 500	Угоди про експорт озброєнь
	693	601	547	829	677	1 135	1 295	1 794	2 594	3 063	Експорт озброєнь
	69	242	167	280	477	286	266	873	1 026	1 625	Експорт озброєнь
	479	706	505	1 515	880	1 605	1 502	1 238	1 836	1 958	Ліцензії на експорт озброєнь
	150	216	343	498	340	419	484	565	688	762	Експорт озброєнь
	50	61	95	241	371	396	367	406	537	1 932	Ліцензії на експорт озброєнь

Португалія	15	12	7	33	17	10	1	..	104	22	Експорт озброєнь
	25	21	7	41	24	16	1	38	111	39	Ліцензії на експорт озброєнь
Румунія	47	30	52	80	48	51	106	87	121	136	Експорт озброєнь
Росія	4 585	4 489	5 749	6 531	6 565	6 730	6 917	7 657	8 320	8 600	Експорт озброєнь
Словаччина	28	29	43	52	55	61	Експорт озброєнь
	55	113	37	50	92	68	85	105	104	149	Ліцензії на експорт озброєнь
Південна Африка	249	244	290	478	481	..	456	587	711	922	Ліцензії на експорт озброєнь
Іспанія	158	250	309	504	573	572	1 128	1 321	1 363	1 871	Експорт озброєнь
	..	370	635	351	621	1 680	1 730	2 777	3 687	4 435	Ліцензії на експорт озброєнь
Швеція	594	359	421	934	1 127	1 268	1 496	1 470	1 920	1 772	Експорт озброєнь
	631	2 804	720	1 301	1 003	2 227	2 168	1 046	1 452	1 451	Ліцензії на експорт озброєнь
Швейцарія	158	185	213	328	367	228	338	401	664	669	Експорт озброєнь
Туреччина	153	162	296	386	223	370	375	435	574	669	Експорт озброєнь
Велика Британія	3 244	2 674	1 684	1 889	2 893	2 778	2 659	4 286	Експорт озброєнь
	8 929	7 256	9 011	9 296	9 454	7 968	10 823	19 981	7 981	11 294	Угоди на експорт озброєнь
	..	3 370	3 589	5 909	4 196	4 120	3 183	1 858	3 599	4 808	Ліцензії на експорт озброєнь
США	16 028	11 072	11 622	12 648	13 198	12 939	13 143	12 756	11 913	14 383	Експорт озброєнь
	21 770	13 740	15 403	16 884	14 391	14 032	16 980	25 233	37 054	22 610	Угоди на експорт озброєнь

Примітка: таблиця містить дані лише про країни, що надіслали офіційну інформацію про фінансову вартість “експорту озброєнь”, “підписаних контрактів на експорт озброєнь”, “отриманих замовлень на експорт” або “ліцензій на експорт озброєнь” принаймні за шість з 10 років, упродовж кожного з яких вартість експорту перевищувала \$10 млн. Дані про експорт країн у цій таблиці не обов’язково є порівнянними та можуть ґрунтуватися на принципово різних понятійних і методологічних апаратах.

^a Ці величини не враховують експорт до США.

^b Ці величини стосуються лише експорту “воєнних озброєнь”, як це визначено національним законодавством Німеччини.

^c Дані стосовно Індії наведені за період 1 квітня - 31 березня кожного року.

Джерела: отримана інформація або безпосередні контакти з урядами та офіційними представництвами промисловості. Повний перелік джерел і всі доступні фінансові дані про експорт озброєнь див.: <http://www.sipri.org/research/armaments/transfers/measuring/financial_values>.

Додаток 6В. Прозорість поставок озброєнь

МАРК БРОМЛІ, ПОЛ ХОЛТОМ*

I. Вступ

Офіційні та загальнодоступні дані про поставки озброєнь є важливими для оцінки національної політики експорту і придбання озброєнь. Водночас, практично для всіх держав оприлюднення даних про закупівлю і продаж озброєнь є чутливим питанням. У цьому додатку аналізуються останні зміни в офіційних міжнародних, регіональних і національних механізмах звітності, які мають на меті повністю або частково підвищити якість і збільшити обсяг загальнодоступної інформації стосовно міжнародних поставок озброєнь.

У підрозділі II описані тенденції звітності до Реєстру звичайних озброєнь ООН (*United Nations Register of Conventional Arms, UNROCA*) та погляди країн на доповнення звітності до *UNROCA* категорією стрілецької зброї і легких озброєнь (СЗЛЮ). У підрозділі III аналізуються нові тенденції в підготовці національних і регіональних звітів про експорт озброєнь з акцентом на своєчасності звітності.

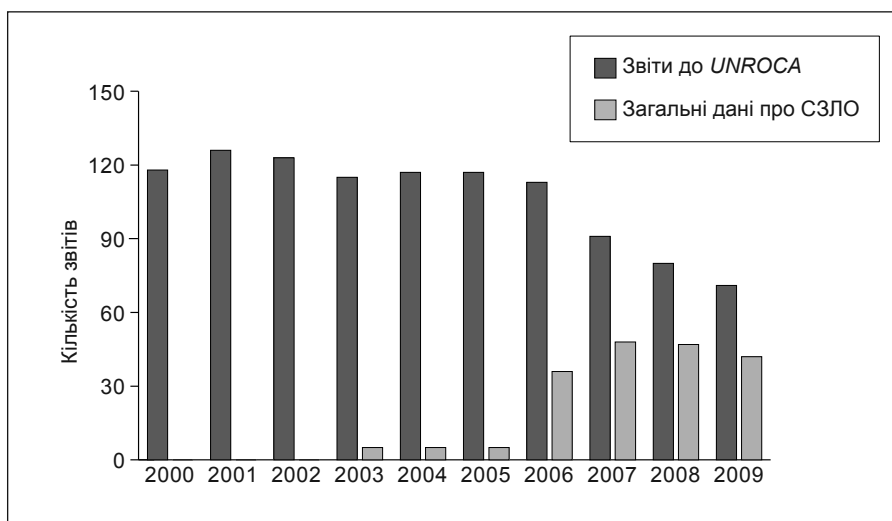
У цьому додатку не розглядається міжурядовий обмін конфіденційною інформацією про поставки озброєнь, який практикується, зокрема в рамках ОБСЄ, Організації Американських Держав (ОАД) і Вассенаарської домовленості. Ще одним джерелом інформації про міжнародну торгівлю озброєннями є База статистичних даних ООН про міжнародну торгівлю товарами (*UN Commodity Trade Statistics Database, Comtrade*), яка містить дані від митних органів; але вона не розроблялася та не розглядалась як інструмент збільшення обсягу публічно доступної інформації про міжнародні поставки озброєнь¹.

II. Реєстр звичайних озброєнь ООН

UNROCA, створений у 1991р., є ключовим міжнародним офіційним механізмом забезпечення прозорості поставок озброєнь. Усі країни-члени ООН запрошуються до надання *UNROCA* даних про експорт та імпорт семи категорій звичайних озброєнь: (а) танки; (б) бойові броньовані машини; (в) артилерійські системи великого калібру; (г) бойові літаки; (д) ударні вертольоти; (е) бойові кораблі; (є) ракети та ракетні пускові установки. Держави також запрошуються до надання інформації про можливість і результати закупівлі у вітчизняних виробників основних звичайних озброєнь, а також про міжнародні поставки СЗЛЮ.

¹ Норвезька ініціатива з питань поставок стрілецької зброї (*Norwegian Initiative on Small Arms Transfers, NISAT*) отримує і впорядковує митну інформацію від *Comtrade* з метою видання щорічного реєстру даних про експорт стрілецької зброї. Див. Базу даних про торгівлю стрілецькою зброєю *NISAT*, <<http://www.prio.no/NISAT/Small-Arms-Trade-Database/>>.

* У зборі даних для цього додатка допомагав Хеннінг Вебер (*Henning Weber*).

Діаграма 6В.1. Кількість звітів до UNROCA у 2000-2009рр.

Джерело: База даних UNROCA, <http://disarmament.un.org/un_register.nsf>

Таблиця 6В.1. Звітування до UNROCA за регіонами у 2005-2009рр.

Роки означають звітні роки. Наведені величини означають кількість поданих звітів. Величини в дужках означають кількість “нульових звітів”.

Регіон	2005	2006	2007	2008	2009
Африка	16 (14)	15 (12)	8 (7)	4 (3)	4 (3)
Америка	23 (19)	22 (16)	13 (6)	15 (9)	10 (2)
Азія та Океанія	28 (18)	27 (18)	21 (12)	19 (7)	17 (9)
Європа	46 (18)	47 (15)	46 (13)	40 (10)	39 (15)
Близький Схід	4 (2)	2 (1)	3 (1)	2 (1)	2 (1)
Всього	117 (71)	113 (62)	91 (39)	80 (30)	72 (30)

Джерело: База даних UNROCA, <http://disarmament.un.org/un_register.nsf>

Станом на 31 грудня 2010р., лише 72 держави подали звіти про поставки озброєнь за 2009р.; 30 з них надіслали “нульові звіти” (діаграма 6В.1, таблиця 6В.1). Цей показник є гіршим за попередній (найнижчий) показник звітування за 2008р., коли про поставки озброєнь звітували 80 держав (таблиця 6В.1). Єдиною з 10 найкрупніших держав-постачальників основних звичайних озброєнь, яка у 2010р. не подала звіт до UNROCA, була Франція.

У 2010р. базову інформацію про міжнародні поставки СЗЛО надали 43 держави; шість із них – “нульові звіти”; шість держав – Іспанія, Комори, Македонія, Сан-Маріно, Сербія і Таїланд – звітували про СЗЛО вперше². У 2004-2010рр. 73 держави надали базову інформацію принаймні про одну здійснену ними міжнародну поставку СЗЛО. У 2010р. Албанія стала першою державою, яка подала до UNROCA інформацію про міжнародні поставки

² UN General Assembly Resolution 64/54, 12 Jan. 2010.

боєприпасів для СЗЛО. Це сталося на тлі скандальної корупційної оборудки з поставкою боєприпасів з Албанії для Національних сил безпеки Афганістану, про яку стало відомо у 2009р.³

У січні 2010р. Генеральна асамблея ООН ухвалила Резолюцію, в якій просила держави надати Генеральному секретарю ООН пропозиції стосовно подальшого застосування *UNROCA* та можливості внесення до нього СЗЛО як окремої категорії звітності⁴. У 2010р. пропозиції подали сім держав: Ізраїль, Колумбія, Маврікій, Мексика, Сінгапур, Швейцарія та Японія⁵. Колумбія, Маврікій, Мексика, Швейцарія та Японія висловилися на підтримку внесення СЗЛО до *UNROCA*. Мексика, Швейцарія та Японія підкреслили, що питання СЗЛО стосуються багатьох держав і регіонів більшою мірою, ніж питання озброєнь, охоплених нинішніми сімома категоріями *UNROCA*. Відсутність вимоги звітувати про поставки СЗЛО називалася головною причиною низької відповідності *UNROCA* проблемам безпеки в Центральній Африці, де СЗЛО вважаються важливим чинником нестабільності та конфліктів⁶. Мексика “переконана, що ця інформація могла б допомогти в боротьбі з потраплянням такої зброї на нелегальний ринок і запобігти безвідповідальним поставкам СЗЛО”⁷.

Ізраїль прямо не підтримав внесення СЗЛО до *UNROCA* як окремої категорії, але висловив підтримку “спробам зробити Реєстр ООН максимально практичним та універсальним” і закликав звернути особливу увагу на незаконну торгівлю “такими видами озброєнь і боєприпасів, як переносні зенітні ракетні комплекси (ПЗРК), ракети малої дальності та саморобні вибухові пристрої”⁸. Ізраїль обіцяв надати *UNROCA* базову інформацію про власні поставки СЗЛО.

Єдиною державою, яка прямо виступила проти внесення до *UNROCA* СЗЛО, був Сінгапур, – висловивши занепокоєння тим, що це було б надто складно та негативно вплинуло б на участь держав у звітуванні до Реєстру. Натомість Сінгапур запропонував, щоб “держави, які вважають, що звітність про СЗЛО їх стосується, й надалі використовували стандартну форму звітування про поставки СЗЛО”⁹.

³ Докладніше див. підрозділ IV розділу 1 цього видання.

⁴ UN General Assembly Resolution 64/54 (посилання 2).

⁵ United Nations, General Assembly, ‘UN Register of Conventional Arms’, Report of the Secretary-General, A/65/133, 15 July 2010.

⁶ United Nations, General Assembly, ‘Continuing operation of the United Nations Register of Conventional Arms and its further development’, A/58/274, 13 Aug. 2003, para.63; United Nations, General Assembly, Report on the continuing operation of the United Nations Register of Conventional Arms and its further development, A/61/261, 15 Aug. 2006, para.51; United Nations Office for Disarmament Affairs, ‘Regional Workshop for Western African States on Transparency in Armaments’, Aug. 2009, <<http://www.un.org/disarmament/HomePage/ODAPublications/ODAUpdate/2009/Aug/index.html>>.

⁷ United Nations (посилання 5), p.132.

⁸ United Nations (посилання 5), p.38.

⁹ United Nations (посилання 5), p.132.

III. Національні та регіональні звіти про експорт озброєнь

Від початку 1990р. число урядів, що оприлюднювали національні звіти про експорт озброєнь, зросло¹⁰. Станом на січень 2011р., 34 держави опублікували за цей період принаймні один національний звіт про експорт озброєнь, а 30 – робили це, починаючи з 2008р. 24 з 30 держав надавали інформацію про ліцензії на експорт озброєнь, а 23 – про фактичний експорт озброєнь (таблиця 6В.4).

У 2010р. дві держави – Угорщина та Хорватія – вперше видали національні звіти, що стосувались як експорту, так і імпорту озброєнь у 2009р. У хорватському звіті наведені вартість експортних та імпортних ліцензій, а також перелік товарів з розбивкою за місцем призначення чи походження та категоріями контрольного списку¹¹. В угорському – вартість імпорту озброєнь з розбивкою за місцем походження товарів та категоріями контрольного списку, а також вартість ліцензій на експорт і самого експорту озброєнь з розбивкою за місцем призначення і категоріями контрольного списку¹².

Останніми роками європейські держави – зокрема, держави-учасниці ЄС – зробили важливі кроки в наданні докладніших національних звітів про експорт озброєнь. Згідно зі Спільною позицією ЄС, що визначає спільні правила контролю над експортом військових технологій і техніки, держави, які експортують військову техніку, зобов'язані подати національний звіт про експорт озброєнь¹³. До 31 грудня 2010р. сім держав-учасниць ЄС не оприлюднили національні звіти про експорт озброєнь: Греція, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта та Польща¹⁴. Національні звіти про експорт озброєнь раніше видавала Ірландія, але її останні дані стосуються ліцензій, виданих у січні 1998р.¹⁵

Хоча кількість держав, що подають національні звіти про експорт озброєнь, зросла, більшість останніх звітів у деяких аспектах стали менш деталізованими, ніж попередніми роками. Наприклад, перші звіти про експорт озброєнь Франції і Чехії, що стосувалися поставок у 1998р. і 2003р., відповідно, містили більше інформації про відмову у видачі ліцензій, ніж останні видання.

¹⁰ Перелік виданих звітів див. на сайті СІПРІ: <http://www.sipri.org/research/armaments/transfers/transparency/national_reports>.

¹¹ Croatian Ministry of Economy, Labour and Entrepreneurship (MELE), *Annual Report on Export and Import of Military Goods and Non-Military Lethal Goods* (MELE: Zagreb, 2010).

¹² Hungarian Trade Licensing Office (HTLO), Authority on Military Industry and Export Controls, *National Report on Arms Export Controls of the Republic of Hungary 2009* (HTLO: Budapest, 2010).

¹³ Council of the European Union, Council Common Position 2008/944/CFSP of 8 Dec. 2008 defining common rules governing control of exports of military technology and equipment, *Official Journal of the European Union*, L335, 13 Dec. 2008. Див. також: Council of the European Union, User's guide to the European Union Code of Conduct on Exports of Military Equipment, Brussels, 16133/1/04, rev.1, 23 Dec. 2004, p.22.

¹⁴ Польща видала перший національний звіт у лютому 2011р.

¹⁵ The production of a national report on arms exports is required in Ireland's national legislation on arms exports. Control of Exports Act 2008, Irish Act no.1 of 2008, entered into force 5 May 2008, article 9, <<http://www.irishstatutebook.ie/2008/en/act/pub/0001/>>.

Таблиця 6В.2. Своєчасність подання національних звітів про експорт озброєнь за 2009р. Часові періоди означають час від завершення звітного періоду до дати публікації. Дані є не для всіх звітів. Держави також можуть видавати більш оперативні місячні, квартальні або піврічні звіти.

Менше 3 місяців	Понад 3 місяці	Понад 6 місяців	Понад 9 місяців	Понад 12 місяців
Південна Африка	Фландрія	Чехія	Албанія	Австрія
Швеція	(Бельгія)	Франція	Хорватія	Фінляндія
Швейцарія	Боснія і Герцеговина	Україна	Данія	Португалія
	Італія		Німеччина	
	Нідерланди		Угорщина	
	Норвегія		Румунія	
	Велика Британія		США	

Ще одним чинником, що обмежує прозорість експорту озброєнь, є своєчасність оприлюднених звітів. Більшість національних звітів про експорт озброєнь мали бути інструментом громадського та парламентського контролю для підготовки фахового обговорення питань дотримання національних правил експортного контролю. Але для виконання цієї функції звіти мають видаватися своєчасно, – щоб на момент обговорення їх дані не втратили актуальності.

Терміни видання національних звітів різними державами значно різняться (таблиця 6В.2). Останні національні звіти Австрії, Португалії і Фінляндії видавалися більше як через 12 місяців після завершення звітного періоду; водночас, останні звіти Південної Африки, Швеції і Швейцарії видавалися менше ніж через три місяці. На здатність держав вчасно видавати національні звіти впливають кілька факторів. Наприклад, у ряді держав національні звіти потребують затвердження парламентом перед публікацією, що уповільнює процес їх оприлюднення.

Крім річних звітів, Нідерланди, Швеція і бельгійський регіон Фландрія видають місячні звіти про експорт озброєнь. Велика Британія і Румунія видають квартальні звіти. Бельгія та її регіони Фландрія і Брюссель видають піврічні звіти. Коротший звітний період сприяє підвищенню актуальності даних у звітах і загальну прозорість. Проте, в окремих випадках спостерігається суттєва затримка публікацій.

Спільна позиція ЄС вимагає від держав-членів обмінюватись інформацією про вартість наданих експортних ліцензій і фактичного експорту, разом з інформацією про відмови в наданні експортних ліцензій. Ці дані узагальнюються в публічно доступному річному звіті ЄС. Дванадцятий річний звіт ЄС, виданий в січні 2011р., стосується поставок у 2009р. Інформацію до звіту надали всі 27 держав-членів ЄС, 17 – надали дані за всіма категоріями, проти 19 – що зробили це до Одинадцятого річного звіту (таблиця 6В.3)¹⁶. Останніми роками ЄС намагається скоротити проміжок часу між завершенням звітного

¹⁶ Council of the European Union, 12th annual report according to Article 8(2) of Council Common Position 2008/944/CFSP defining common rules governing control of exports of military technology and equipment, *Official Journal of the European Union*, C9, 13 Jan. 2011. Усі 12 річних звітів див. сайті Ради ЄС, <<http://www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=1484>>.

Таблиця 6В.3. Кількість країн-членів ЄС, що подали повні дані до річних звітів ЄС у 2003-2009рр.

Річна доповідь	Звітний рік	Кількість держав, що подали дані	Кількість держав, що подали повні дані ^a	Частка держав, що подали повні дані (%)
Дванадцятий	2009	27	17	63
Одинадцятий	2008	27	19	70
Десятий	2007	27	16	59
Дев'ятий	2006	25	16	64
Восьмий	2005	25	17	68
Сьомий	2004	25	13	52
Шостий	2003	22 ^b	6	27

^a Фраза "повні дані" означає наявність даних про вартість як виданих ліцензій на експорт озброєнь, так і фактичних експортних поставок, деталізованих за місцем призначення та категоріями Спільного військового списку ЄС (*Common Military List*).

^b Оскільки Шостий річний звіт містив дані про видані експортні ліцензії і фактичні поставки за 2003р., 10 держав, що вступили до ЄС у травні 2004р., не були зобов'язані подавати ці дані. Водночас, їм запропонували в разі наявності подати інформацію за 2003р., і сім держав це зробили.
Джерело: Рада ЄС, річні звіти ЄС, <<http://www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=1484>>.

періоду та публікацією звіту¹⁷. Але видання Дванадцятого річного звіту було затримане на найбільший термін: її опублікували більше ніж через 12 місяців після завершення звітного періоду.

¹⁷ Див., зокрема: Council of the European Union, 11th annual report according to Article 8(2) of Council Common Position 2008/944/CFSP defining common rules governing control of exports of military technology and equipment, *Official Journal of the European Union*, C265, 6 Nov. 2009, p.4.

Таблиця 6В.4. Держави, що у 2008-2010рр. брали участь у міжнародних, регіональних і національних механізмах звітування про поставки озброєнь
Символ “х” означає, що впродовж 2008-2010рр. держава звітувала принаймні один раз.

Держава ^a	UNROCA		Національний звіт			
	Експорт або імпорт	Загальна інформація про СЗЛО	Експортні ліцензії ^b	Експорт озброєнь ^c	Відмови в ліцензії ^d	Брокерські ліцензії ^e
Албанія	х (нуль)	х	—	х	—	—
Андорра	х (нуль)	—	—	—	—	—
Антигуа та Барбуда	х (нуль)	х (нуль)	—	—	—	—
Аргентина	х	х (нуль)	—	—	—	—
Вірменія	х (нуль)	х	—	—	—	—
Австралія	х	х	—	—	—	—
Австрія*†	х	—	х	х	—	—
Азербайджан	х	—	—	—	—	—
Бангладеш	х	х	—	—	—	—
Білорусь ^f	х	—	—	—	—	—
Бельгія*	х	х	х ^g	—	—	—
Беліз	х (нуль)	—	—	—	—	—
Бутан	х (нуль)	—	—	—	—	—
Болівія	х (нуль)	х	—	—	—	—
Боснія і Герцеговина	х	х	х	—	х	—
Бразилія	х	—	—	—	—	—
Бруней	х (нуль)	х	—	—	—	—
Болгарія*†	х	х	х	х	—	—
Бурунді	х (нуль)	—	—	—	—	—
Камбоджа	х	—	—	—	—	—
Канада	х	х	—	х	—	—
Чілі	х	х	—	—	—	—
Китай	х	—	—	—	—	—
Колумбія	х	х	—	—	—	—
Комори	х (нуль)	х (нуль)	—	—	—	—
Коста-Ріка	х (нуль)	—	—	—	—	—
Хорватія	х	х	х	—	—	—
Кіпр*†	х	х (нуль)	—	—	—	—
Чехія*†	х	х	х	х	х	—
Данія*	х	х	х	—	х	—
Джібуті	х (нуль)	—	—	—	—	—
Сальвадор	х (нуль)	х (нуль)	—	—	—	—
Естонія*†	х	—	х	—	—	—
Фіджі	х (нуль)	х (нуль)	—	—	—	—
Фінляндія*†	х	—	х	х	—	—
Франція*	х	х	х	х	—	—
Грузія	х	х	—	—	—	—
Німеччина*	х	х	х	х	х	х
Гана	х (нуль)	х (нуль)	—	—	—	—
Греція*†	х	х	—	—	—	—
Гренада	х (нуль)	—	—	—	—	—
Гватемала	х (нуль)	—	—	—	—	—
Угорщина*†	х	х	х	х	—	—

Держава ^a	UNROCA		Національний звіт			
	Експорт або імпорт	Загальна інформація про СЗЛО	Експортні ліцензії ^b	Експорт озброєнь ^c	Відмови в ліцензії ^d	Брокерські ліцензії ^e
Ісландія	x (нуль)	—	—	—	—	—
Індія	x	—	—	—	—	—
Індонезія	x	x	—	—	—	—
Ірландія*†	x	x	—	—	—	—
Ізраїль	x	—	—	—	—	—
Італія*	x	x	x	x	—	—
Японія	x	x ^h	—	—	—	—
Йорданія	x	—	—	—	—	—
Казахстан	x	x	—	—	—	—
Кенія	x (нуль)	—	—	—	—	—
Південна Корея	x	x	—	—	—	—
Киргизстан	x (нуль)	—	—	—	—	—
Лаос	x (нуль)	—	—	—	—	—
Латвія*†	x	x	—	—	—	—
Ліван	x (нуль)	x (нуль)	—	—	—	—
Ліхтенштейн	x (нуль)	x	—	—	—	—
Литва*†	x	x	—	—	—	—
Люксембург*†	x (нуль)	x	—	—	—	—
Македонія	x (нуль)	x	—	—	—	—
Малайзія	x	—	—	—	—	—
Мальдіви	x (нуль)	—	—	—	—	—
Мальта*†	x (нуль)	x (нуль)	—	—	—	—
Маврікій	x (нуль)	—	—	—	—	—
Мексика	x	x	—	—	—	—
Молдова	x (нуль)	x	—	—	—	—
Монако	x (нуль)	—	—	—	—	—
Монголія	x (нуль)	—	—	—	—	—
Чорногорія	x	x	x	x	—	x
Намібія	x (нуль)	—	—	—	—	—
Науру	x (нуль)	—	—	—	—	—
Нідерланди*†	x	x	x	—*	x	—
Нова Зеландія	x	x	—	—	—	—
Норвегія	x	x	—	x	—	—
Пакистан	x	—	—	—	—	—
Палау	x (нуль)	—	—	—	—	—
Панама	x (нуль)	x	—	—	—	—
Перу	x	x	—	—	—	—
Філіппіни	x (нуль)	x	—	—	—	—
Польща*	x	x	—	—	—	—
Португалія*†	x	x	x	x	—	—
Румунія*†	x	x	x	x	x	x
Росія	x	—	—	—	—	—
Сент-Вінсент і Гренадіни	x (нуль)	x	—	—	—	—
Самоа	x (нуль)	—	—	—	—	—
Сан-Маріно	x (нуль)	x	—	—	—	—
Сербія	x	x	x	x	x	—
Сейшельські Острови	x (нуль)	—	—	—	—	—

Держава ^a	UNROCA		Національний звіт			
	Експорт або імпорт	Загальна інформація про СЗЛО	Експортні ліцензії ^b	Експорт озброєнь ^c	Відмови в ліцензії ^d	Брокерські ліцензії ^e
Сінгапур	x	–	–	–	–	–
Словаччина*†	x	x	x	x	x	–
Словенія*†	x	x	x	x	–	–
Соломонові Острови	x (нуль)	–	–	–	–	–
Південна Африка	x	–	–	x	–	–
Іспанія*†	x	x	x	x	x	–
Сурінам	x (нуль)	–	–	–	–	–
Свазіленд	x (нуль)	x (нуль)	–	–	–	–
Швеція*	x	x ⁱ	x	x	x	x
Швейцарія	x	x	–	x	–	–
Таджикистан	x (нуль)	–	–	–	–	–
Таїланд	x	x	–	–	–	–
Того	x (нуль)	x (нуль)	–	–	–	–
Туніс	x (нуль)	–	–	–	–	–
Туреччина	x	x	–	–	–	–
Україна	x	x	–	x	–	–
Велика Британія*	x	x	x	–	x	x
США	x	–	x	x	–	–
В'єтнам	x (нуль)	–	–	–	–	–
110 держав	109 (47)	66 (11)	24	23	11	5

(нуль) – “нульовий звіт”.

^a 27 держав-членів ЄС, позначених *, щороку надають дані до річного звіту ЄС про експорт озброєнь. 19 держав, позначених †, надають дані за всіма категоріями – тобто вартість як виданих ліцензій на експорт озброєнь, так і фактичного експорту з деталізацією за державами призначення та категоріями Спільного військового списку ЄС – принаймні одного разу у 2008-2010рр.

^b Вважається, що держава надала інформацію про ліцензії на експорт озброєнь, якщо вона зазначила держави призначення, на експорт озброєнь до яких було видано ліцензії.

^c Вважається, що держава надала інформацію про експорт озброєнь, якщо вона зазначила держави призначення, до яких було експортовано озброєння.

^d Вважається, що держава подала інформацію про відмову у видачі експортної ліцензії, якщо вона зазначила держави, у видачі експортної ліцензії до яких було відмовлено.

^e Вважається, що держава подала інформацію про брокерські ліцензії на експорт озброєнь, якщо вона зазначила держави, на експорт озброєнь до яких було видано брокерські ліцензії.

^f У травні 2009р. Білорусь оприлюднила звіт про експортний контроль і експорт озброєнь у 2008р., але в цьому звіті немає інформації про експортні ліцензії, відмову в ліцензіях тощо.

^g З початку 2003р. за видачу експортних ліцензій відповідають три регіональні уряди Бельгії (Брюссель, Фландрія і Валлонія). Кожна провінція видає власний звіт про експорт озброєнь, детальніший за бельгійський національний звіт.

^h Японія подавала до UNROCA базову інформацію про закупівлю СЗЛО національного виробництва у 2008-2010рр.

ⁱ Швеція не подавала інформацію про кількість імпортованих та експортованих СЗЛО, а лише про категорії озброєнь та їх походження або призначення.

Джерела: База даних UNROCA, <http://disarmament.un.org/un_register.nsf>; національні звіти, зібрані у СИПІ, <http://www.sipri.org/research/armaments/transfers/transparency/national_reports>.

7. Світові ядерні сили

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ВІТАЛІЙ ФЕДЧЕНКО,
БАРАС ГОПАЛАСВАМІ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

I. Вступ

На початку 2011р. вісім держав мали близько 20 500 одиниць ядерної зброї, понад 5 000 з яких були розгорнуті та готові до використання (таблиця 7.1). Приблизно 2 000 з них зберігались у стані високої бойової готовності.

Усі п'ять ядерних держав, визнаних Договором 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Treaty on the Non-proliferation of Nuclear Weapons, Non-Proliferation Treaty, NPT*) – Китай, Франція, Росія, Велика Британія, США, – демонструють наміри зберегти цей статус та модернізують або планують модернізувати свої ядерні сили¹. Водночас Росія і США зробили кроки для подальшого скорочення стратегічних ядерних сил – у Договорі про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь 2010р. (Новий СНО, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START*), що замінив Договір 1991р. про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО, *Treaty on the Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, START*). Новий СНО, підписаний у квітні 2010р., скасовує також Договір 2002р. про скорочення стратегічних наступальних потенціалів (СНП, *Strategic Offensive Reductions Treaty, SORT*)². Склад розгорнутих ядерних сил США і Росії розглядається в підрозділах II і III, відповідно. Ядерні арсенали інших трьох ядерних держав є значно меншими, але всі вони або розгортають нові озброєння, або оголосили про такі наміри. В підрозділах IV-VI наведено дані про засоби доставки та запаси боєголовок у Великій Британії, Франції і Китаї, відповідно.

Надійну інформацію про боєготовність ядерних арсеналів і спроможності трьох держав, які ніколи не були сторонами ДНЯЗ – Індії, Ізраїлю та Пакистану, – отримати важко. Наявні дані, не підтвержені офіційними повідомленнями, є часто суперечливими або неточними. Індія і Пакистан нарощують свої ядерні ударні спроможності; Ізраїль уважно спостерігав за розвитком ситуації в Ірані. В підрозділах VII-IX йдеться про ядерні арсенали Індії, Пакистану та Ізраїлю, відповідно. Ядерний потенціал Кореїської Народно-Демократичної Республіки (КНДР, або Північної Кореї) розглядається в підрозділі X. Стислі висновки та головні скорочення наведені в підрозділі XI.

¹ Згідно з ДНЯЗ, ядерними вважаються лише держави, які виготовили і здійснили вибух ядерного пристрою до 1 січня 1967р. Загальні відомості та інші деталі ДНЯЗ див. у додатку А цього видання.

² Загальні відомості та інші деталі про СНО, СНП і Новий СНО див. у додатку А цього видання.

Таблиця 7.1. Світові ядерні сили, станом на січень 2011р.

Усі величини є приблизними.

Країна ^a	Рік першого ядерного випробування	Розгорнуті боеголовки ^b	Інші боеголовки ^c	Всього
США	1945	2 150 ^e	6 350	~8 500 ^d
Росія	1949	~2 427 ^e	8 570 ^f	~11 000 ^g
Велика Британія	1952	160	65	225
Франція	1960	290	10	~300
Китай	1964	..	200 ^h	~240
Індія	1974	..	80-100 ^h	80-100
Пакистан	1998	..	90-110 ^h	90-110
Ізраїль	~80 ^h	~80
Північна Корея	2006	? ⁱ
Всього		~5 027	~15 500	~20 530

^a “Розгорнуті” означає боеголовки, розташовані на ракетах чи на базах у діючих військах.

^b Ці боеголовки знаходяться в резерві, чекають на демонтаж або потребують певної підготовки (наприклад, збирання чи завантаження на пускові установки) для досягнення повної бойової готовності.

^c Ця величина враховує близько 200 од. нестратегічної (тактичної) ядерної зброї, розгорнутих в Європі. Крім того, близько 300 од. нестратегічної ядерної зброї перебувають на зберіганні у США; ще 260 – будуть виведені з бойового складу.

^d Ядерні запаси МО США становлять близько 5 000 боеголовков. Ще близько 3 500 виведених з бойового складу боеголовков планується демонтувати до 2022р.

^e Це менше за величину, наведену в *Щорічнику СІПРІ 2010*, і відбиває заяву російського Уряду від 2010р. про те, що вся нестратегічна (тактична) ядерна зброя знаходиться на складах і не розгорнута.

^f Ця величина враховує до 5 400 од. нестратегічної ядерної зброї, призначених для використання засобами військово-морських, військово-повітряних сил і протиповітряної оборони малої дальності.

^g Російські запаси складаються з близько 8 000 ядерних боеголовков. Ще близько 3 000 виведених з бойового складу боеголовков планується демонтувати.

^h Ядерні запаси Китаю, Індії, Пакистану та Ізраїлю вважаються розгорнутими лише частково.

ⁱ Північна Корея здійснила випробувальні ядерні вибухи у 2006р. і 2009р., але офіційного підтвердження наявності в неї ядерної зброї немає.

У додатку 7А містяться таблиці світових запасів розщеплюваних матеріалів – високозбагаченого урану (ВЗУ) та виділеного плутонію, що є сировиною для виготовлення ядерної зброї.

Наведені тут величини є оціночними і ґрунтуються на загальнодоступних даних, не позбавлених невизначеностей, що зазначені у примітках до таблиць.

II. Ядерні сили США

Станом на січень 2011р., в арсеналі США налічувалося, за оцінками, приблизно 2 150 боеготових ядерних боеголовков, у т.ч. близько 1 950 – стратегічних і 200 – нестратегічних (таблиця 7.2). Крім цього боеготового арсеналу, близько 2 850 боеголовков зберігаються в резерві, а відтак загальний обсяг запасів становить приблизно 5 000 боеголовков³. Ще 3 500 виведених з бойового складу боеголовков очікують на демонтаж.

³ Kristensen H.M. and Norris, R.S., ‘US nuclear forces, 2011’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.67, no.2 (Mar./Apr. 2011). Оціночну величину 5 000 боеголовков пізніше підтвердив радник Президента США з національної безпеки Т.Донілон (*Thomas Donilon*). Див.: Donilon, T., Keynote speech, 2011 Carnegie International Nuclear Policy Conference, Washington, DC, 29 Mar. 2011, <<http://www.carnegieendowment.org/events/?fa=viewSubEvent&id=43486>>.

Цей рівень сил є дещо меншим за оцінку, наведену в *Щорічнику СППРІ 2010*⁴. Зміни стосуються зняття певної кількості боєголовок з міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) і вилучення з активних запасів боєголовок крилатих ракет морського базування (КРМБ) *Tomahawk*.

Огляд ядерного стану та Новий СНО

Головними подіями 2010р. стали публікація Огляду ядерного стану (*Nuclear Posture Review, NPR*), підписання та наступне обговорення Нового СНО⁵. Враховуючи намір Президента США Б.Обама укласти Новий СНО до завершення у грудні 2009р. терміну чинності попереднього Договору (СНО), головним пріоритетом *NPR* була оцінка наслідків обмежень, передбачених новим Договором, для утримання балансу сил⁶. Результати аналізу швидко звелися до збереження тріади наземних, морських і повітряних стратегічних ядерних сил та не передбачали серйозних змін в їх структурі.

NPR 2010 і Новий СНО були готові у квітні 2010р. та визначили напрями ядерної політики США на наступні 5-10 років. *NPR 2010* був першим оглядом, в якому була чітко визначена кінцева мета – ліквідація всієї ядерної зброї. Також у *NPR 2010* нерозповсюдження зброї масового ураження (ЗМУ) уперше було визнане таким же важливим питанням, як і сама політика розвитку ядерної зброї.

Загалом, результатом виконання *NPR 2010* і Нового СНО має стати помірне скорочення кількості розгорнутих стратегічних боєголовок і засобів їх доставки. Але в *NPR* не було дотримано даної Б.Обамою у Празі у 2009р. обіцянки “зменшити роль ядерної зброї у стратегії національної безпеки” [США] і таким чином “покласти край мисленню часів холодної війни”⁷. Натомість, у *NPR* підтверджено важливість ядерної зброї для національної безпеки США та рекомендовано: зберегти тріаду наступальних ядерних сил великої дальності; підтримувати нинішній високий рівень готовності сотень балістичних ракет; залишити велику кількість ядерних боєголовок у резерві для нарощування, за необхідності, розгорнутих сил; модернізувати боєголовки та засоби їх доставки; побудувати нові заводи з виробництва боєголовок. В Огляді також призупинена на певний час політика незастосування першими ядерної зброї і продовжено планування ядерних ударів по противниках, які не мають ядерної зброї.

Новий СНО не містить деталізації обмежень стратегічних сил. Тож, враховуючи, що до стратегічних сил застосовуються лише загальні обмеження

⁴ Кайл Ш.Н. та ін. “Світові ядерні сили”. – *Щорічник СППРІ 2010*, с.271-301.

⁵ US Department of Defense (DOD), *Nuclear Posture Review Report* (DOD: Washington, DC, Apr. 2010), p.7; Новий СНО (посилання 2). Офіційні джерела та базу інформації про Новий СНО і *NPR 2010* див.: US Department of State, ‘New START’, <<http://www.state.gov/t/avc/newstart/>>; US Department of Defense, ‘Nuclear Posture Review’, <<http://www.defense.gov/npr/>>.

⁶ US Department of Defense, ‘Nuclear Posture Review 2010: the NPR, arms control and deterrence’, Fact sheet, 6 Aug. 2009, p.2.

⁷ White House, ‘Remarks by President Barack Obama, Hradcany Square, Prague, Czech Republic’, 5 Apr. 2009, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-barack-obama-prague-delivered>>.

Таблиця 7.2. Ядерні сили США, станом на січень 2011р.

Вид	Назва	Кількість розгорнутих	Рік першого розгоргання	Дальність (км) ^a	Босголовики • потужність	Кількість босголовок
Стратегічні сили						~1 950
Бомбардувальники ^b		113/60				300
<i>B-52H</i>	<i>Stratofortress</i>	93/44	1961	16 000	КРПБ 5-150 кт	200 ^c
<i>B-2</i>	<i>Spirit</i>	20/16	1994	11 000	бомби <i>B61-7, 11, B83-1</i>	100 ^d
МБР		450				500 ^e
<i>LGM-30G</i>	<i>Minuteman III</i>					
	<i>Mk-12A</i>	250	1979	13 000	1-3 • 335 кт	200
	<i>Mk-21 SERV</i>	200	2006	13 000	1 • 300 кт	300
АПЧБР/БРПЧ ^f		288				1 152
<i>UGM-133A</i>	<i>Trident II (D5)^g</i>					
	<i>Mk-4</i>	..	1992	>7 400	4 • 100 кт	568
	<i>Mk-4A</i>	..	2008	>7 400	4 • 100 кт	200
	<i>Mk-5</i>	..	1990	>7 400	4 • 475 кт	384
Нестратегічні сили						200
Бомби <i>B61-3, -4</i>		..	1979	..	0,3-170 кт	200 ^h
КРМБ <i>Tomahawk</i>		(0)	1984	2 500	1 • 5-150 кт	(0) ⁱ
Усього розгорнутих босголовок						~2 150^j

.. – даних немає або вони не придатні до застосування; () – неточні дані; *SERV* – ракети-носії з підвищеною надійністю (*security-enhanced re-entry vehicle*).

^a Дальність польоту авіації наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b Для бомбардувальників перша величина в стовпчику “Кількість розгорнутих” означає загальну наявну кількість, у т.ч. учбові, експериментальні та резервні. Друга величина – штатна кількість головних сил (*primary mission inventory, PMI*), тобто кількість літаків, призначених для виконання бойових завдань на випадок ядерної чи звичайної війни.

^c Загальну кількість КРПБ скорочено до 528, приблизно 200 з яких розгорнуто. Згідно з Новим СНО, кожен ядерний бомбардувальник зараховується за одну одиницю зброї, хоча кількість зброї на його борту може бути набагато більшою.

^d Кількість босголових авіабомб стосується лише бомб для бомбардувальників *B-2A, B-52H* також здатні доставляти бомби, але є носіями переважно КРПБ, оскільки ці бомбардувальники не призначені для подолання сучасних систем ППО.

^e У *NPR 2010* було вирішено найближчим часом оснастити кожен МБР однією босголкою і зберегти можливість, за необхідності, переоснастити частину сил, оснащену *W78* – головними частинами з БГРІН.

^f Ще два АПЧБР постійно перебувають у ремонті; 48 ракет і 192 босголовики на них не вряховуються в загальній кількості.

^g Хоча вважається, що *D-5*, згідно з правилами підрахунку, викладеними в СНО-I, можуть нести по вісім босголовок, підраховано, що з метою дотримання визначеної СНП граничної кількості босголовок ракети у складі ВМС США мають завантажуватися чотирма босголовками. Поставка босголовок *W76-1* започаткована в жовтні 2008р.

^h З 2001р. кількість розгорнутих в Європі бомб *B61* було в односторонньому порядку скорочено приблизно на дві третини – з 480 до близько 180. Додаткові босголовики перебувають у резерві.

ⁱ Згідно з *NPR 2010*, КР *TAM/N* виводяться з бойового складу.

^j З урахуванням приблизно 2 850 босголовок у резерві, загальний обсяг запасу складає близько 5 000 босголовок. Ще 3 500 босголовок очікують на демонтаж; крім того, приблизно 15 тис. плутонієвих сердечників зберігаються на заводі *Pantex* (Техас).

Джерела: бюджетні доповіді, прес-релізи і плани МО та Міністерства енергетики; Державний департамент США, меморандуми про порозуміння СНО-I, 1990р. - січень 2009р.; документи МО, отримані згідно з Законом про свободу інформації (*Freedom of Information Act*); бесіди авторів з представниками ВПС, ВМС та Міністерства енергетики США; *Proceedings*, праці Інституту ВМС США; статті в рубриці “*NRDC Nuclear Notebook*” Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

на розгорнуті боєголовки та розгорнуті й нерозгорнуті засоби їх доставки, в *NPR* не пропонуються обмеження на складові ядерних сил. Згідно з *NPR*, у США зберігатиметься така їх структура: (а) до 420 розгорнутих МБР з однією ядерною боєголовкою кожна та ще кількості боєголовок у резерві для дооснащення; (б) 14 АПЧБР (до кінця 2010-х років, можливо, 12), оснащених 240 БРПЧ з кількома ядерними боєголовками кожна та ще кількості боєголовок у резерві для дооснащення; (в) до 60 важких бомбардувальників-носіїв ядерної зброї, обладнаних для доставки авіабомб і крилатих ракет (причому кожен бомбардувальник рахується як одна ядерна боєголовка), але для їх дооснащення в резерві зберігатимуться кількості боєголовок.

БРПЧ та важкі бомбардувальники будуть головними носіями, призначеними для дооснащення резервними боєголовками з метою збільшення кількості розгорнутих ядерних боєголовок на випадок відповідного наказу. Для дотримання обмежень Нового СНО на розгорнуті засоби доставки МО США має зняти з озброєння додатково або 20 МБР, або 20 бомбардувальників, але яке рішення буде прийнято – невідомо. Якби США зберегли всі 60 бомбардувальників з максимальним навантаженням у 1 136 одиниць ядерної зброї, нинішній загальний рівень американських сил у 2 626 боєголовок складав би за Новим СНО лише 1 550 одиниць – саме в розрахунку “бомбардувальник – одиниця зброї”.

Комплекс з виробництва ядерної зброї

Виданням *NPR 2010* і заявами, зробленими під час слухань з питань ратифікації Нового СНО, Адміністрація Б.Обами дала зрозуміти, що США планують в осяжному майбутньому зберегти великий комплекс з виробництва ядерної зброї. В наступні 10 років МО “інвестує понад \$100 млрд. у системи доставки ядерної зброї з метою підтримання наявних спроможностей і модернізації ряду стратегічних систем”⁸. Адміністрація також збільшила запит на фінансування Національною адміністрацією з ядерної безпеки (*National Nuclear Security Administration, NNSA*) заходів з виробництва ядерної зброї приблизно на 10% у 2011 ф.р і ще на 8,4% – у 2012 ф.р. Упродовж наступних 10 років *NNSA* витратить на обслуговування та модернізацію ядерних боєголовок і виробничих потужностей понад \$92 млрд.⁹ Усі наявні боєголовки будуть піддані заходам з подовження терміну служби та оснащені новими, вдосконаленими чи суттєво модифікованими компонентами. Буде збудовано три підприємства з виробництва ядерної зброї потужністю 80 боєголовок на рік, у т.ч. підприємство з переробки урану в Оук-Рідж (штат Теннессі); установку з виготовлення плутонієвих сердечників у рамках проекту *Chemistry and Metallurgy Research Replacement (CMRR)* в Лос-Аламосі (штат Нью-Мексико); завод у Канзас-Сіті (штат Міссурі). Оціночна вартість запланованого будівництва до 2030р. складає \$180 млрд.¹⁰

⁸ US Senate, Committee on Foreign Relations, *The New START Treaty*, Treaty doc.111-5 (US Government Printing Office: Washington, DC, Dec. 2010), p.87.

⁹ US Department of Defense and US National Nuclear Security Administration, ‘November 2010 update to the National Defense Authorization Act of FY2010 Section 1251 Report: New START Treaty framework and nuclear force structure plans’, Nov. 2010, pp.1, 2, 9.

¹⁰ Kristensen, H.M., ‘Nuclear plan shows cuts and massive investments’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 12 July 2010, <<http://www.fas.org/blog/ssp/2010/07/stockpileplan.php>>.

Крім обслуговування, демонтажу та виробництва модифікованих варіантів наявних боєголовок, нові об'єкти зможуть кожного року виготовляти до 80 плутонієвих сердечників для боєголовок, що підлягають заміні. Загальний обсяг виробництва цих підприємств приблизно в 10 разів перевищує кількість боєголовок, що витрачаються щороку для проведення неядерних випробувань ядерних вибухових пристроїв. Згідно з *NPR 2010*, додаткові потужності дозволять “суттєво” скоротити ядерні запаси:

Модернізуючи наші старіючі об'єкти з обслуговування ядерної зброї та інвестуючи в людський капітал, ми можемо суттєво скоротити кількість ядерної зброї, яку ми зберігаємо як засіб запобігання технічним чи геополітичним несподіванкам, прискорити демонтаж ядерної зброї, вже непотрібної нам для стримування, покращити наше розуміння діяльності інших країн з виробництва ядерної зброї¹¹.

Операції із застосуванням ядерної зброї

У 2010р. продовжувалось опрацювання стратегічного плану бойових дій США – Плану операцій стратегічного стримування і глобального удару (*OPLAN (Operations Plan) 8010-08 Strategic Deterrence and Global Strike*). В його рамках у листопаді 2010р. Стратегічне командування США (*STRATCOM*) провело ядерні навчання *Global Thunder* для перевірки готовності МБР, БРПЧ, бомбардувальників великої дальності, літаків-заправників, систем командування та управління. Останніми роками *STRATCOM* підвищило рівень *Global Thunder* – від командно-штабних до повномасштабних навчань із застосування ядерних сил, що охоплюють нарощування сил і виконання польотних завдань¹².

Командування ВПС Глобального удару (*Air Force Global Strike Command, AFGSC*) набуло повних оперативних спроможностей 30 вересня 2010р., перебравши на себе командування всіма МБР і важкими бомбардувальниками, підпорядкованими до того Космічному командуванню та Бойовому авіаційному командуванню США, відповідно¹³. Централізація стратегічних ядерних сил ВПС США під одним командуванням – першим, абсолютно новим командуванням, створеним у ВПС США за останні 27 років – стало реакцією на серйозний інцидент на авіабазі Майнот (штат Північна Дакота) у 2007р., коли шість крилатих ракет з ядерними боєголовками були помилково завантажені на літак *B-52H* і перевезені на базу Баркслейл (штат Луїзіана)¹⁴.

Балістичні ракети наземного базування

У *NPR 2010* було вирішено, що згідно з Новим СНО США залишать 400-420 МБР. Наразі в арсеналі США перебувають 450 ракет з 500 боєголовками; упродовж кількох наступних років ракети, оснащені кількома боєголовками, будуть

¹¹ US Department of Defense (посилання 5), p.7.

¹² Kristensen, H.M., ‘Obama and the nuclear war plan’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 25 Feb. 2010, <<http://www.fas.org/blog/ssp/2010/02/warplan.php>>.

¹³ МБР були передані *AFGSC* 1 грудня 2009р., бомбардувальники – 1 лютого 2010р.

¹⁴ US Department of Defense, Defense Science Board, Permanent Task Force on Nuclear Weapons Surety, ‘Report on the unauthorized movement of Nuclear Weapons’, Feb. 2008.

розвантажені та матимуть по одній боєголовці кожна. Можливість оснащення МБР головними частинами з БГРІН залишиться, але лише для збереження можливості, за потреби, дооснащення ракет сотнями резервних боєголовок.

Остання боєголовка *W62* була демонтована 11 серпня 2010р., після чого в силах МБР залишилися лише боєголовки *W78* і *W87*¹⁵. На заміну 170-Кт *W62* прийнята потужніша 300-Кт головна частина *W87/Mk-21*, що розширює спектр спроможностей МБР *Minuteman*.

Триває багатомільярдна програма модернізації з подовження до 2030р. терміну служби ракет *Minuteman III*. Згідно з *NPR 2010*, у 2011-2012рр. розпочнуться перші дослідження можливих варіантів розгортання нових ракет. Вони охоплюватимуть оцінку “нових методів базування МБР, що підвищують живучість і зменшують потребу негайного пуску. Така оцінка стане частиною дослідження МО з питань можливої заміни наявних сил МБР”¹⁶. У 2014р. МО рекомендуватиме конкретну наступну програму¹⁷.

У 2010р., як і у 2009р., проведено два випробувальні пуски ракет *Minuteman III*.

Підводні човни з балістичними ракетами

Всі 14 АПЧБР ВМС США класу *Ohio* оснащені ракетами *D5*. 12 боєготових АПЧБР разом несуть 288 БРПЧ *D5*, кожна з яких, за оцінками, оснащена чотирма боєголовками – разом приблизно 1 152 боєголовки¹⁸. З урахуванням базування восьми АПЧБР у Тихому та шести – в Атлантичному океанах, а також збереження інтенсивності патрулювання, яка була за часів холодної війни, зараз у Тихому океані патрулюють понад 60% американських АПЧБР (у 1980-х роках – лише 15%). Сили АПЧБР зведено у два флоти: 10 група підводних човнів на базі підводних човнів у Кінгс-Бей (штат Джорджія); 9 група підводних човнів на базі підводних човнів у Кітсап поблизу Бангора (штат Вашингтон).

ВМС США планують замінити всі АПЧБР *Ohio* на 12 АПЧБР наступного покоління, відомих як *SSBNX*. Їх будівництво розпочнеться у 2019р., спуск на воду передбачено у 2026р. *SSBNX* надходитимуть до бойового складу з 2029р., після зняття з озброєння перших двох АПЧБР класу *Ohio*. Човни нового класу нестимуть 16 БРПЧ, що дозволить мати певний простір для маневру за кількістю човнів у рамках майбутніх договорів з контролю над озброєннями, а також підвищити гнучкість їх застосування. Нову програму *SSBNX* оцінюють у \$60-80 млрд.

У 2010р. було закуплено 24 модифіковані БРПЧ *D5* – із загальної кількості у 108 ракет, які мають бути придбані до 2012р. на суму понад \$4 млрд. Першими модифікованими *D5* (*D5LE*), розгортання яких планувалося з

¹⁵ US National Nuclear Security Administration, ‘Energy Secretary announces completion of W62 dismantlement program’, Press release, 12 Aug. 2010, <<http://nnsa.energy.gov/mediaroom/pressreleases/chupantex081210>>.

¹⁶ US Department of Defense (посилання 5), pp.23, 27.

¹⁷ US Department of Defense and US National Nuclear Security Administration (посилання 9).

¹⁸ Ще два АПЧБР постійно перебувають у ремонті, а їх 48 ракет і 192 боєголовки не враховуються в загальній кількості.

2010р., будуть оснащатися АПЧБР *Ohio* упродовж решти терміну їх служби – до 2042р. Триває оснащення БРПЧ боєголовками *W76-1/Mk-4A*; до 2018р. буде модернізовано близько 1 200 боєголовок. Боєголовка *W76-1/Mk-4* оснащена новим детонатором, що забезпечує більший діапазон висот підриву, “дозволяє скористатися перевагами більшої точності *W76*, порівняно з ракетою *D5*”, та уразити більше цілей, в т.ч. захищених¹⁹.

Стратегічні бомбардувальники

ВПС США мають 20 бомбардувальників *B-2* та 93 *B-52H*, 94 з яких (18 *B-2* і 76 *B-52H*) можуть нести ядерну зброю. Проте, лише 60 (16 *B-2* і 44 *B-52H*) – вважаються призначеними для виконання завдань з ядерною зброєю.

Близько 200 одиниць ядерної зброї для бомбардувальників розгорнуто на трьох авіабазах: авіабомби *B61-7*, *B61-11* (лише для *B-2*), *B83-1* та боєголовка *W80-1* для КРПБ (лише для *B-52H*). Ще сотні бомб і крилатих ракет перебувають на зберіганні та можуть, за потреби, бути повернуті на бази.

ВПС США планують залишити *B-52H* у бойовому складі принаймні до 2035р. для виконання завдань як з ядерною, так і звичайною зброєю. На початку 2011р. буде завершено дослідження з питань нанесення ударів на великій відстані – з метою визначення варіантів нового бомбардувальника, на розробку якого виділено близько \$1,7 млрд. ВПС США планують також замінити КРПБ, термін служби яких завершується у 2030р., на удосконалені ядерні крилаті ракети великої дальності, що запускаються поза зоною дії ППО (*Advanced Long Range Standoff, LRSO*). Дослідження триватимуть до 2013р., у 2025р. планується започаткувати їх малосерійне виробництво²⁰.

Нестратегічна ядерна зброя

Станом на січень 2011р., США зберігали приблизно 760 нестратегічних ядерних боєголовок. До них належали близько 200 авіабомб *B61*, розгорнутих в Європі, 300 таких бомб у резерві у США і 260 боєголовок для КР *Tomahawk* для ураження наземних цілей (*TLAM/N, Tomahawk land-attack missile, nuclear*).

Бомби *B61* утримуються на шести авіабазах у п'яти європейських країнах НАТО: Бельгії, Німеччині, Італії, Нідерландах і Туреччині²¹. Приблизно половина з них призначені для доставки американськими літаками *F-15E* і *F-16*. Американську ядерну зброю можуть нести також літаки неядерних країн НАТО – бельгійські, голландські та турецькі *F-16*, а також німецькі та італійські *Tornado*.

¹⁹ US Department of Energy (DOE), Office of Defense Programs, *Stockpile Stewardship and Management Plan: First Annual Update*, partially declassified and released under the US Freedom of Information Act (DOE: Washington, DC, Oct. 1997), pp.1-14.

²⁰ US Department of Defense and US National Nuclear Security Administration (посилання 9), pp.11-12.

²¹ На брифінгу в НАТО з питань *NPR* у вересні 2009р. перший заступник Міністра оборони США з політичних питань Д.Міллер (*James Miller*) казав про “180 нестратегічних боєголовок НАТО”. Можливо, він мав на увазі кількість зброї, переліченої у плані розгортання сил США в Європі. План дозволяє відхилення від затвердженої кількості боєголовок на ±10%. Див.: US Mission to Council of the North Atlantic Treaty Organization, ‘PDUSDP Miller consults with allies on Nuclear Posture Review’, Cable USNATO000378, 4 Sep. 2009, para.17, <<http://www.hedgehogs.net/pg/newsfeeds/hhwebadmin/item/6728052/us-embassy-cables-us-targets-terrorists-with-conventional-warheads-fitted-to-nuclear-weapons>>.

У *NPR 2010* вирішено оснастити ядерною зброєю частину уніфікованих ударних винищувачів *F-35 (Block IV)*, але остаточного рішення про розгортання цієї ядерної зброї в Європі не було. *F-35* будуть оснащені новими *B61-12* – модифікованою версією *B61-3/4/10* і *B61-7*. У *NPR 2010* вирішено також зняти з озброєння *TLAM/N*.

Модернізація ядерних боєголовок

На наступні десятиліття заплановані широкі програми подовження терміну служби та модернізації всіх наявних типів американських ядерних боєголовок. У *NPR 2010* вирішено, що США “не розроблятимуть нові ядерні боєголовки”, але розглянуть “весь спектр” можливих програм подовження терміну служби, а також “модернізації наявних боєголовок, повторного використання ядерних компонентів різних боєголовок і заміни ядерних компонентів”²². Це дасть можливість не поновлювати реальні ядерні випробування та забезпечити дотримання положень Договору 1996р. про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ, *Comprehensive Nuclear Test-Ban Treaty, CTBT*). У *NPR 2010* також вирішено, що будь-яка програма подовження терміну служби “буде використовувати лише випробувані раніше ядерні компоненти та не буде спрямована на розвиток нових військових спроможностей”²³. Проте, це залежатиме від того, що розуміти під “новими військовими спроможностями”, оскільки встановлення нових компонентів (наприклад, заряджання, детонації або вибуху) може суттєво змінити характеристики боєголовки²⁴.

III. Ядерні сили Росії

Станом на січень 2011р., Росія, за оцінками, мала 2 427 боєготових ядерних боєголовок (таблиця 7.3). Порівняно з величиною, наведеною в *Щорічнику СІПРІ 2010*, вона була уточнена в бік зменшення, підтверджуючи заяву Уряду Росії від 2010р. про те, що вся нестратегічна ядерна зброя, так само, як і зняті з озброєння застарілі МБР, перебувають на зберіганні.

Росія продовжує скорочувати стратегічні ядерні сили згідно з договірними зобов'язаннями та змінами в доктринальних підходах до стримування – від “суттєво надлишкового” до “гарантовано достатнього” (мінімально ефективного). У Стратегії національної безпеки Росії, затвердженої у травні 2009р., заявлено про підтримання кількісного паритету з наступальними стратегічними озброєннями США в найменш витратний спосіб²⁵.

5 лютого 2010р. Президент Д.Медведев затвердив нову Воєнну доктрину Росії²⁶. Доктрина дещо зменшує роль ядерної зброї в політиці національної

²² US Department of Defense (посилання 5), p.xiv.

²³ US Department of Defense (посилання 5), p.xiv.

²⁴ Kristensen, H.M., ‘Small fuze–big effect’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 14 Mar. 2007, <http://www.fas.org/blog/ssp/2007/03/small_fuze_-_big_effect.php>.

²⁵ Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020г., Указ Президента Российской Федерации №537 от 12 мая 2009г., <<http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>>.

²⁶ Президент России, Военная доктрина Российской Федерации, 5 февраля 2010г., <http://news.kremlin.ru/ref_notes/461>.

безпеки Росії, запроваджуючи суворіші критерії її застосування²⁷. В новій Доктрині Росія проголосила право застосовувати ядерну зброю у відповідь на напад з використанням ЗМУ, а також на напад з використанням звичайної зброї, якщо “під загрозу ставиться саме існування держави”. Попередня Воєнна доктрина від 2000р. передбачала застосування ядерної зброї “в ситуаціях, критичних для національної безпеки”²⁸. Воєнна доктрина 2010р. підтверджує воєнну мету Росії – підтримувати “стратегічну стабільність і потенціал ядерного стримування на достатньому рівні” – та визначає “достатність” як “здатність завдати належної шкоди агресору за будь-яких обставин”²⁹.

За словами провідних військових експертів, стратегічні ядерні сили Росії можуть гарантувати мінімально ефективне стримування, але потребують якісного покращення в напрямі підвищення їх живучості для забезпечення можливості нанесення повторного удару, а також здатності подолати ПРО³⁰. З огляду на ці критерії, Росія й надалі надає перевагу розробкам мобільної МБР на колісному шасі, оснащеної БГРІН, а також нового типу БРПЧ.

Стратегічні бомбардувальники

Стратегічні авіаційні частини Росії зведені у дві дивізії важких бомбардувальників у складі 13 літаків *Ty-160*, 31 – *Ty-95MC16* і 32 – *Ty-95MC6*. Росія продовжує роботи з капітального ремонту, модернізації і подовження термінів експлуатації всіх своїх стратегічних бомбардувальників³¹. Один з бомбардувальників *Ty-160* пройшов капремонт у червні 2010р.³² До з'єднань нестратегічної авіації Росії належать чотири дивізії бомбардувальників *Ty-22МЗ*.

Балістичні ракети наземного базування

Ракетні війська стратегічного призначення Росії (РВСП) складаються з трьох ракетних армій; до 1 січня 2016р. їх кількість буде скорочено до двох³³.

Станом на січень 2010р., Росія мала на бойовому чергуванні приблизно 50 важких МБР *РС-20В Воевода*³⁴. Росія виконує програму подовження терміну служби ракет та оголосила про плани збереження їх на озброєнні

²⁷ Sokov, N., ‘The new, 2010 Russian military doctrine: the nuclear angle’, James Martin Center for Nonproliferation Studies, 5 Feb. 2010, <http://cns.miis.edu/stories/100205_russian_nuclear_doctrine.htm>.

²⁸ Президент России (посилання 26); Sokov, N. (посилання 27).

²⁹ Президент России (посилання 26).

³⁰ Умнов С. “СЯС России: Нарращивание возможностей по преодолению противоракетной обороны”. – *Военно-промышленный курьер*, 8-14 марта 2006г.; Есин В. “США: курс на глобальную ПРО”. – *Военно-промышленный курьер*, 25-31 августа 2010г.

³¹ Kramnik, I., ‘What’s next for the Russian Air Force?’, RIA Novosti, 3 Dec. 2010, <<http://en.rian.ru/analysis/20101203/161617495.html>>.

³² “КАПО передало BBC отремонтированный ракетоносец Ty-160”. – *Коммерсантъ-Казань*, 28 августа 2010г.

³³ Isby, D. C., ‘Russian SRF plans structural changes’, *Jane’s Missiles and Rockets*, vol.13, no.2 (Feb. 2009).

³⁴ Norris, R.S. and Kristensen, H. M., ‘Nuclear notebook: Russian nuclear forces, 2010’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.66, no.1 (Jan. 2010), p.76; Lennox, D. (ed.), *Jane’s Strategic Weapon Systems*, no.53 (IHS Global Limited: Coulsdon, 2010), p.167. Назви за стандартами НАТО наведені в таблиці 7.3.

Таблиця 7.3. Ядерні сили Росії, станом на січень 2011р.

Тип/російська назва (назва за стандартом НАТО)	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Босголови • навантаження	Кількість босголовак
Стратегічні наступальні сили					~2 427
Бомбардувальники	76				844 ^b
Ту-95МС6 (<i>Bear-H6</i>)	32	1981	6 500-	6 КРПБ	192
			10 500	AS-15A, бомби	
Ту-95МС16 (<i>Bear-H16</i>)	31	1981	6 500-	16 КРПБ	496
			10 500	AS-15A, бомби	
Ту-160 (<i>Blackjack</i>)	13	1987	10 500-	12 КРПБ AS-15В	156
			13 200	або УРМД AS-16, бомби	
МБР	~295				~1 007
РС-20В <i>Воевода</i> (SS-18 <i>Satan</i>)	~50	1992	11 000-	10 • 500-800 Кт	500
			15 000		
РС-18 (SS-19 <i>Stiletto</i>)	~50	1980	10 000	6 • 400 Кт	~300
РС-12М <i>Тополь</i> (SS-25 <i>Sickle</i>)	~120	1985	10 500	1 • 800 Кт	~120
РС-12М2 <i>Тополь-М</i> (SS-27)	~51	1997	10 500	1 • 800 Кт	~51
РС-12М1 <i>Тополь-М</i> (SS-27)	18	2006	10 500	1 • (800 Кт)	18
РС-24 (SS-27 <i>Mod 2</i>)	6	2010	10 500	3 • (400 Кт)	18
БРПЧ	160				576
РСМ-50 <i>Волна</i> (SS-N-18 <i>MI Stingray</i>)	64	1978	6 500	3 • 50 Кт	192
РСМ-54 <i>Синева</i> (SS-N-23 <i>Skiff</i>)	96	1986/2007	9 000	4 • 100 Кт	384
РСМ-56 <i>Булава</i> (SS-NX-32)	0	(2011)	8 050+	6 • (100 Кт)	0
Стратегічні оборонні сили					
Протиракти ^c	~2 068				(~700)
53Т6 (SH-08 <i>Gazelle</i>)	68	1986	..	1 • 10 кт	68)
С-300 (SA-10/20 <i>Grumble</i>)	1 900	1980	..	менше 1 Кт	(~600)
С-400 <i>Триумф</i> (SA-21 <i>Growler</i>)	~100	2007
Нестратегічні сили					(~1 380)*
Нестратегічні бомбардувальники наземного базування ^d	682				(~800)*
Ту-22М (<i>Backfire</i>)	116	1974	..	2 ПКР AS-4, бомби	
Су-24 (<i>Fencer</i>)	550	1974	..	2 бомби	
Су-34 (<i>Fullback</i>)	16	2006			
Морська нестратегічна авіація	147				(~200)*
Ту-22М (<i>Backfire</i>)	56	1974	..	2 ПКР AS-4, бомби	
Су-24 (<i>Fencer</i>)	47	1974	..	2 бомби	
Бе-12 (<i>Mail</i>)/Ил-38 (<i>May</i>)	44	1967/68	..	1 глибинна бомба	
Наземні системи озброєнь ^e					
Балістичні ракети малої дальності	?			1 • ?	(?)*
КРМБ					(~220)*
SS-N-9, SS-N-12, SS-N-19, SS-N-21, SS-N-22					
Противовітряна і протиповітряна зброя					(~160)*
SS-N-15/16, SA-N-1/3/6, глибинні бомби, торпеди ^f					
Загалом у стратегічних оборонних і нестратегічних силах					(~2 080)*
Загалом розгорнутих босголовак					~2 427^g

.. – даних немає або вони не придатні до застосування; () – неточні дані.

* За даними Уряду Росії, всі нестратегічні ядерні боеголовки перебувають на зберіганні та не враховані в загальній кількості розгорнутих боеголовок. Крім номінального навантаження нестратегічних ядерних сил, наведеного в таблиці, вважається, що ще 1 600-3 300 боеголовок перебувають у резерві або чекають на демонтаж; таким чином, загальні запаси нестратегічних боеголовок складають 3 700-5 400 одиниць.

^a Дальність польоту авіації наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b Бомби не розгортаються разом з літаками. Вважається, що більшість з них перевезені на складах та лише кількості бомб знаходяться на авіабазах.

^c 51Т6 (SH-11 Gorgon) знято з озброєння. C-300П (SA-10 Grumble), C-300В (SA-12A Gladiator, SA-12В Giant) і C-400 (Триумф) можуть частково застосовуватися проти балістичних ракет. Вважається, що лише третина з 1 900 розгорнутих ракет C-300 можуть мати ядерний беззаряд.

^d Ці дані враховують, що лише половина ударної авіації наземного базування може нести ядерну зброю. Не враховується можливість використання кораблями торпед з ядерними боеголовками.

^e За даними Міжнародного військового штабу НАТО, російські навчання “Zano” і “Ladoga”, що відбулися в серпні-вересні 2009р., передбачали “пуски ракет, окремі з яких могли імітувати застосування тактичної ядерної зброї”. Див.: Daalder, I., US Ambassador to NATO, ‘NATO-Russia: NAC discusses Russian military exercises’, Cable to SIPDIS, USNATO546, 23 Nov. 2009, <<http://www.afenposten.no/spesial/wikileaksdokumenter/article4028273.ece>>.

^f Вважається, що надводні кораблі не оснащені торпедами в ядерному спорядженні.

^g Вважається, що крім 2 427 розгорнутих стратегічних боеголовок і 3 700-5 400 нестратегічних боеголовок на зберіганні, ще 3 170-4 870 стратегічних боеголовок перебувають у резерві або очікують на демонтаж; тож загальні запаси становлять близько 11 тис. боеголовок.

Джерела: прес-релізи МО Росії; US Department of State, START Treaty Memoranda of Understanding, 1990–July 2009; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, June 2009); World News Connection, National Technical Information Service (NTIS), US Department of Commerce, різні видання; російські ЗМІ; Russian Strategic Nuclear Forces, <<http://www.russianforces.org/>>; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance 2010* (Routledge: London, 2010); Cochran, T.B. et al., *Nuclear Weapons Databook*, vol.4, *Soviet Nuclear Weapons* (Harper & Row: New York, 1989); *Jane’s Strategic Weapon Systems*, різні випуски; *Proceedings*, праці Інституту ВМС США; статті в рубриці “NRDC Nuclear Notebook” Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

до 2026р.³⁵ У 2010р. в Росії тривали обговорення стосовно розробки нової важкої МБР для заміни PC-20В³⁶.

Росія має близько 120 розгорнутих МБР PC-12М *Тополь*, що приблизно на 30 ракет менше, ніж на початку 2010р.³⁷ PC-12М – це мобільна (на колісному шасі) триступенева твердопаливна МБР з однією боеголовкою, на озброєнні – з 1985р.³⁸ Система PC-12М проходить програму подовження терміну служби³⁹. В рамках цієї програми у 2010р. проведено два успішні пуски ракет⁴⁰.

PC-12 *Тополь-М* розроблено в мобільному (PC-12М1) та шахтному (PC-12М2) варіантах⁴¹. Станом на січень 2011р., вважалося, що Росія має на озброєнні 18 ракет PC-12М1 і 51 – PC-12М2.

³⁵ “Военный совет”. – *Эхо Москвы*, 18 декабря 2010г., <<http://echo.msk.ru/programs/voensovet/734274-echo/>>; ‘Russia to keep Satan ballistic missiles in service until 2016’, RIA Novosti, 17 Dec. 2010, <http://en.rian.ru/military_news/20101217/161824781.html>.

³⁶ Isby, D.C., ‘No go-ahead yet for Russian heavy ICBM’, *Jane’s Missiles and Rockets*, vol.14, no.12 (Dec. 2010), p.14; ‘Russia to develop new heavy ICBM by 2020’, RIA Novosti, 20 Dec. 2010, <<http://en.rian.ru/russia/20101220/161856876.html>>.

³⁷ Norris and Kristensen (посилання 34), p.76.

³⁸ Lennox (посилання 34), pp.160-162.

³⁹ Isby, D.C., ‘Mobile Topol-M production ends’, *Jane’s Missiles and Rockets*, vol.13, no.6 (June 2009), p.6.

⁴⁰ ‘Russia conducts routine test of Topol ballistic missile’, RIA Novosti, 28 Oct. 2010, <http://en.rian.ru/military_news/20101028/161117451.html>; ‘Topol hits target at firing range in Kazakhstan’, RIA Novosti, 5 Dec. 2010, <http://en.rian.ru/military_news/20101205/161640678.html>.

⁴¹ Lennox (посилання 34), pp.162-163.

У 2010р. Росія започаткувала розгортання комплексів *РС-24* – модифікації *РС-12М2/1*, – з ракетою, здатною нести три БГРІН⁴². Збільшення кількості БГРІН на існуючому (моноблочному) варіанті ракети стало можливим із втратою у грудні 2009р. чинності СНО. Станом на січень 2011р., в Росії, за повідомленнями, розгорнуто шість комплексів *РС-24*⁴³.

У листопаді 2010р. російське військове керівництво підтвердило відмову від виробництва *РС-12М1* на користь *РС-24*, а Командувач РВСП оголосив, що “надалі мобільний ракетний комплекс *Тополь-М* не буде постачатися на озброєння [РВСП]”⁴⁴. Водночас, розгортання шахтного варіанту *РС-12М2* нібито триває: на 2011р. заплановано чотири ракети, на 2012р. – ще чотири⁴⁵.

Ракети *РС-12М2* та *РС-24* мають стати основою РВСП. За заявою керівництва РВСП, до 2016р. ракети *Тополь-М* і *РС-24* складатимуть не менше 80% всіх МБР⁴⁶. Для досягнення цієї мети Росія повинна буде зняти з озброєння багато ракет *РС-20В*, *РС-18* і *РС-12М*, а також збільшити темпи виробництва і прийняття на озброєння *РС-24* – з нинішніх 6-10 до хоча б 14 ракет на рік.

Підводні човни з балістичними ракетами та балістичні ракети морського базування

Станом на січень 2011р., ВМФ Росії мав загалом 11 АПЧБР, порівняно з 12 на початку 2010р. – з бойового складу було виведено один підводний човен класу *Delta III* (проект *667БДР Кальмар*). Решта чотири підводні човни *Delta III*, кожен з 16 БРПЧ *РСМ-50*, розгорнуті на Тихоокеанському флоті⁴⁷. Шість підводних човнів *Delta IV* (проект *667БДРМ Дельфін*) розгорнуті на Північному флоті. Термін служби п'яти з них подовжено на 10 років після ремонту, що передбачав їх переоснащення новою модифікацією ракети *РСМ-54 Синева*. Росія також лишає на озброєнні один АПЧБР проекту 941 *Акула* (класу *Тайфун*) для випробування ракет *РСМ-56 Булава*⁴⁸. У 2010р. Росія успішно провела чотири випробувальні пуски розгорнутих типів БРПЧ – *РСМ-50* і *РСМ-54*⁴⁹.

Росія будує три АПЧБР нового класу – проекту 955 *Борей*. Головний човен цього класу *Юрій Долгорукий* пройшов у 2010р. серію успішних

⁴² Isby, D.C., ‘RS-24 makes third successful flight’, *Jane’s Missiles and Rockets*, vol.13, no.1 (Jan. 2009), p.3; Петрова А. “Ракеты лучше, полков меньше”. – *Взгляд*, 17 декабря 2010г., <<http://www.vz.ru/society/2010/12/17/455639.html>>.

⁴³ Петрова (посилання 42).

⁴⁴ ‘Russia’s missile forces to replace Topol-M with multiple-warhead RS-24’, RIA Novosti, 30 Nov. 2010, <http://en.rian.ru/military_news/20101130/161558446.html>.

⁴⁵ Петрова (посилання 42).

⁴⁶ ‘Russia’s missile forces to replace Topol-M with multiple-warhead RS-24’ (посилання 44).

⁴⁷ “Атомную подлодку “Зеленоград” утилизируют”. – Інфопортал “Зеленограда”, 23 июля 2010г., <<http://www.netall.ru/gnn/130/573/462840.html>>.

⁴⁸ ‘Russia set to keep Typhoon class nuclear subs until 2019–Navy’, RIA Novosti, 7 May 2010, <http://en.rian.ru/military_news/20100507/158917310.html>.

⁴⁹ ‘Russia carries out successful tests of two SLBMs’, RIA Novosti, 28 Oct. 2010, <http://en.rian.ru/military_news/20101028/161118380.html>; Министерство обороны России. Сообщение Управления пресс-службы и информации МО РФ, 7 августа 2010г., <<http://www.mil.ru/info/1069/details/index.shtml?id=75168>>

ходових випробувань⁵⁰. Росія заявила про плани будівництва до восьми АПЧБР цього класу, кожна з яких буде озброєна 16 ракетами *РСМ-56 Булава*⁵¹.

У 2010р. проблеми з розробкою триступеневої твердопаливної БРПЧ *Булава* продовжували привертати увагу російських ЗМІ і посадовців. Установка на АПЧБР проекту 955 ракети *Булава* має доповнити і згодом замінити систему *Delta IV/PCM-54*. 7 і 29 жовтня 2010р. відбулись успішні пуски ракети *Булава*⁵². Проте, з попередніх 12 випробувань ракети *Булава* сім були невдалими⁵³. Таким чином, загальна кількість випробувальних пусків МБР *Булава* досягла 14, плюс два випробування механізму виштовхування ракети з шахти підводного човна. Випробувальний пуск з АПЧБР *Юрій Долгорукий*, запланований на грудень 2010р., було відкладено до середини 2011р.⁵⁴

Нестратегічна ядерна зброя

У 2010р. російський Уряд заявив, що він скоротив запаси нестратегічної (тактичної) ядерної зброї на 75%⁵⁵. Це було зроблено на виконання двох юридично не зобов'язуючих односторонніх ініціатив стосовно нестратегічної ядерної зброї, започаткованих у 1991-1992рр. одночасно з подібними ініціативами США⁵⁶. У 2007р. величина скорочення, оголошена російськими посадовцями, становила 60%, що може свідчити про додатковий демонтаж російської зброї з того часу та до 2010р.⁵⁷

Інформація про обсяг і місця розташування запасів нестратегічної ядерної зброї Росії є дуже непевною і характеризуються суворю таємністю та непрозорістю. Оцінки радянських запасів нестратегічної ядерної зброї в 1991р. різнилися від приблизно 15 тис. до 21,7 тис. одиниць⁵⁸. Враховуючи

⁵⁰ Isby, D.C., 'Yuri Dolgoruky completes more sea trials', *Jane's Missiles and Rockets*, vol.14, no.9 (Sep. 2010), p.5.

⁵¹ "В рамках ГПВ на 2007-2015гг. в состав ВМФ планируется ввести восемь ракетных ПЛ проекта "Борей". – АРМС-ТАСС, 19 марта 2010г., <<http://armstass.su/?page=article&aid=82203&cid=25>>.

⁵² 'Russia's Bulava missile hits target in test', RIA Novosti, 7 Oct. 2010, <<http://en.rian.ru/russia/20101007/160865732.html>>; 'Russia conducts successful test launch of Bulava ballistic missile', RIA Novosti, 29 Oct. 2010, <<http://en.rian.ru/russia/20101029/161125380.html>>.

⁵³ 'Bulava missile test history', Russian Strategic Nuclear Forces, 29 Oct. 2010, <<http://russianforces.org/navy/slbms/bulava.shtml>>; 'Bulava missile: test-launch history', RIA Novosti, 29 Oct. 2010, <<http://en.rian.ru/infographics/20101029/161128116.html>>.

⁵⁴ Grove, T., 'Russia delays Bulava missile test to 2011-agency', Reuters, 15 Dec. 2010, <<http://in.reuters.com/article/idINIndia-53585920101215>>.

⁵⁵ Delegation of the Russian Federation, 'Practical steps of the Russian Federation in the field of nuclear disarmament', Statement, 2010 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, New York, 3-28 May 2010, p.8.

⁵⁶ Fieldhouse, R., 'Nuclear weapon developments and unilateral reduction initiatives', *SIPRI Yearbook 1992*, pp.72-73, 89-92.

⁵⁷ 'Russia determined to keep tactical nuclear arms for potential aggressors', *Pravda*, 31 Oct. 2007.

⁵⁸ Norris, R.S. and Arkin, W.M., 'Nuclear notebook: estimated Soviet nuclear stockpile (July 1991)', *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.47, no.6 (July/Aug. 1991), p.48; Arbatov, A., 'Deep cuts and de-alerting: a Russian perspective', ed. H.A. Feiveson, *The Nuclear Turning Point: A Blueprint for Deep Cuts and De-Alerting of Nuclear Weapons* (Brookings Institution Press: Washington, DC, 1999), p.320.

заяву Уряду Росії про 75% скорочення, кількість нестратегічної ядерної зброї сьогодні має становити 3 700-5 400 боєголовок. Ця кількість приблизно відповідає оцінці “від 3 000 до 5 000”, оприлюдненій під час брифінгу в НАТО з питань *NPR* у вересні 2009р.⁵⁹

Але навіть ця кількість перевищує номінальні можливості наявних засобів доставки ВМФ, ВПС і ППО Росії з їх оснащення ядерними боєголовками – 2 080 боєголовок. Імовірно, більшість з решти 1 600-3 300 одиниць нестратегічної зброї виведені з бойового складу та чекають на демонтаж.

У 2010р. з'явилися нові заяви та повідомлення ЗМІ про нібито розгортання російської нестратегічної ядерної зброї поблизу кордонів НАТО. Російські офіційні особи їх заперечували⁶⁰.

IV. Ядерні сили Великої Британії

Сили ядерного стримування Великої Британії мають лише морський компонент, до якого належать: чотири АПЧБР *Vanguard*, БРПЧ *Trident*, *Trident II (D5)*, боєголовки до них та інфраструктура забезпечення (таблиця 7.4). Велика Британія орендує БРПЧ у ВМС США в рамках системи “Спільного володіння засобами”. Британські ПЧ завантажуються ракетами у сховищі *Trident* на базі ВМС США в Кінгс-Бей (штат Джорджія), після чого прямують до бази зберігання озброєнь британських ВМС у м.Кулпорт (Шотландія), де ракети оснащують ядерними боєголовками, розробленими та виготовленими в Центрі ядерної зброї (*Atomic Weapons Establishment, AWE*) в м.Олдермастон (графство Беркшир). Британія володіє арсеналом приблизно у 160 боєготових ядерних боєголовок, придатних для спорядження БРПЧ *Trident*⁶¹.

Кожен АПЧБР класу *Vanguard* оснащений 16 ракетами *Trident II (D5)*, що разом несуть до 48 боєголовок. Вважається, що кілька ракет *D5* розгорнуті лише з однією боєголовкою (замість трьох), яка може мати значно зменшену потужність⁶². Варіант зменшеної потужності боезарядів зумовлено рішенням британського МО 1998р. надати силам *Trident* “субстратегічну”, або обмежену ударну роль з метою підвищення надійності британського стримування⁶³.

⁵⁹ US Mission to Council of the North Atlantic Treaty Organization (посилання 21).

⁶⁰ Entous, A. and Weisman, J., ‘Russian missiles fuel U.S. worries’, *Wall Street Journal*, 30 Nov. 2010; ‘Lithuania claims Russia deployed warheads near border’, Agence France-Presse, 8 Feb. 2011; ‘Литва призвала ограничить ТЯО России под Калининградом’. – *Взгляд*, 8 февраля 2011г.

⁶¹ British Prime Minister’s Office, ‘Speech on nuclear energy and proliferation’, London, 17 Mar. 2009, <<http://www.number10.gov.uk/Page18631>>.

⁶² Quinlan, M., ‘The future of United Kingdom Nuclear Weapons: shaping the debate’, *International Affairs*, vol.82, no.4 (July 2006), pp.627-637; British House of Commons, Defence Committee, *The Future of the UK’s Strategic Nuclear Deterrent: The Strategic Context*, HC 986, 8th report of session 2005-06 (The Stationery Office: Norwich, 20 June 2006), Written evidence, annex A, para.26; Bilton, M., ‘Dive bombers’, *Sunday Times*, 20 Jan. 2008.

⁶³ British Ministry of Defence, *The Strategic Defence Review*, Cm 3999 (The Stationery Office: Norwich, July 1998), para.63. Доповнення 2002р. розширило роль ядерної зброї, додавши заякування “лідерів проблемних держав і терористичних організацій”. British Ministry of Defence, *The Strategic Defence Review: A New Chapter*, Cm 5566, vol.1 (The Stationery Office: Norwich, July 2002), para.21.

Таблиця 7.4. Ядерні сили Великої Британії, станом на січень 2011р.

Вид	Назва	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовки • потужність	Кількість боєголовки
Балістичні ракети на підводних човнах						
D5	<i>Trident II</i>	48	1994	>7 400	1-3 • 100 Кт	225 ^b

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b На озброєнні перебувають до 160 боєголовки, у т.ч. близько 144 для 48 ракет на трьох із чотирьох АПЧБР. Загальний запас не перевищує 225 боєголовки. Постійно патрулює лише один АПЧБР із 48 боєголовками. У 2010р. було вирішено скоротити кількість боєголовки боєголовки до не більше 120, 40 з яких постійно перебуватиме на патрулюванні.

Джерела: МО Великої Британії, Білі книги, прес-релізи, сайт МО, <<http://www.mod.uk/>>; Палата общин Великої Британії, *Парламентські дебати (Hansard)*; Norris, R.S. et al., *Nuclear Weapons Databook*, vol.5, *British, French, and Chinese Nuclear Weapons* (Westview: Boulder, CO, 1994), p.9; статті в рубриці “*NRDC Nuclear Notebook*” Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

За схемою під назвою “Постійне стримування на морі” (*Continuous at Sea Deterrence, CASD*), на патрулюванні постійно перебуває один британський АПЧБР⁶⁴. Другий і третій АПЧБР можуть швидко вийти в море, але для одночасного оснащення четвертого човна Велика Британія не має достатньої кількості ракет. Після холодної війни АПЧБР перебувають на патрулюванні в обмеженій готовності – в очікуванні на можливе перенацілювання ракет та “отримання команди на відкриття вогню” з визначенням терміну пуску в кілька днів.

Термін служби АПЧБР класу *Vanguard* добігає кінця після 2024р.⁶⁵ Британські ВМС планують оновити систему *Trident* шляхом заміни наявних ПЧ новими типами та оснащення їх розробленою у США модифікованою БРПЧ *D5 LE*.

У жовтні 2010р. МО Великої Британії вперше з 1997р. оприлюднило Огляд стратегічної оборони та безпеки (*Strategic Defence and Security Review*), в якому підтверджено намір Уряду розвивати ядерне стримування, що ґрунтується на застосуванні БРПЧ системи *Trident*⁶⁶. З метою економії нові підводні човни матимуть менший ракетний відсік на 12 пускових установок – проти 16 на підводних човнах класу *Vanguard*. У звичайних ситуаціях боєготовими будуть лише вісім пускових установок. Максимальна кількість ядерних боєголовки на кожному ПЧ зменшиться з 48 до 40 – по п’ять боєголовки на ракету⁶⁷.

Оголошуючи результати Огляду, британський Прем’єр Д.Кемерон (*David Cameron*) сказав, що, враховуючи поточну бюджетну кризу, Уряд відкладе прийняття ключового рішення – про детальні плани закупівлі, конструкцію

⁶⁴ British Ministry of Defence and British Foreign and Commonwealth Office, *The Future of the United Kingdom’s Nuclear Deterrent*, Cm 6994 (The Stationery Office: Norwich, Dec. 2006), p.27.

⁶⁵ Перший підводний човен цього класу, *HMS Vanguard*, надійшов на озброєння в 1994р. Термін служби – 25 років – було подовжено до 30 років.

⁶⁶ British Ministry of Defence, *Securing Britain in an Age of Uncertainty: The Strategic Defence and Security Review*, Cm 7948 (The Stationery Office: Norwich, Oct. 2010), para.3.8, p.38.

⁶⁷ British Ministry of Defence (посилання 66), para.3.11, p.38.

і кількість ПЧ – до “приблизно 2016р.”, тобто наступних парламентських виборів⁶⁸. Це означає, що перший АПЧБР нового покоління може надійти на озброєння не раніше 2028р. чи 2029р. – через чотири-п’ять років після планового виведення з бойового складу першого ПЧ *Vanguard* у 2024р. Якщо Уряд збереже схему *CASD*, то термін служби ПЧ *Vanguard* має бути збільшено. Міністр оборони Великої Британії Л.Фокс (*Liam Fox*) оцінив додаткові витрати на подовження терміну служби ПЧ *Vanguard* до 2028р. у £1,2-1,4 млрд. (\$1,8-2,1 млрд.)⁶⁹. Програма заміни *Trident* коштуватиме приблизно £20 млрд. (\$30 млрд.). У липні 2010р. було оголошено, що програма фінансуватиметься з основного бюджету МО, а не з резервних фондів Казначейства⁷⁰.

Згідно з Оглядом 2010, запаси боєготових ядерних боєголовок будуть скорочені з приблизно 160 до не більше 120. Ядерні запаси загалом, включно з нерозгорнутою зброєю, також зменшаться з нинішніх 225 боєголовок до “не більше 180 до середини 2020-х років”⁷¹. В Огляді засвідчено, що Уряд відкладе рішення про модернізацію або заміну ядерних боєголовок на БРПЧ *D5* до наступних парламентських виборів, а нинішня боєголовка може залишитися на озброєнні принаймні до кінця 2030-х років⁷². Затримка зумовлена значними витратами – приблизно £500 млн. (\$750 млн.) упродовж наступних 10 років. Тим часом, британські БРПЧ готуються отримати *W76-1/Mk-4A* – удосконалений варіант, що виробляється у США для заміни *W76/Mk-4*, якими оснащені американські БРПЧ. За словами британських та американських посадовців⁷³, удосконалена зброя має кращі бойові характеристики.

Британсько-французький договір про співпрацю у ядерній сфері

2 листопада 2010р. британський Прем’єр Д.Кемєрон і Президент Франції Н.Саркозі (*Nicolas Sarkozy*) підписали двосторонні угоди про оборону та співпрацю у ядерній сфері⁷⁴. Зокрема, Угода про співробітництво в ядерній сфері передбачає створення “спільних радіографічних/гідродинамічних об’єктів” (по одному у Франції та Великій Британії) для комп’ютерних випробувань компонентів ядерної зброї з метою гарантування їх безпеки та надійності без вибухових випробувань⁷⁵. У м.Вальдук (Франція) буде збудовано

⁶⁸ Watt, N., ‘David Cameron to delay Trident replacement’, *The Guardian*, 19 Oct. 2010.

⁶⁹ British House of Commons, ‘Oral answers to questions, defence: Trident replacement’, *Hansard*, 8 Nov. 2010, column 1.

⁷⁰ Rayment, S., ‘Armed forces stunned by Trident bill’, *Daily Telegraph*, 31 July 2010.

⁷¹ British Ministry of Defence (посилання 66), para.3.8, p.38; Norton-Taylor, R., ‘Britain’s nuclear arsenal is 225 warheads, reveals William Hague’, *The Guardian*, 26 May 2010

⁷² British Ministry of Defence (посилання 66), para.3.9, p.39.

⁷³ Kristensen, H.M., ‘British submarines to receive upgraded US nuclear warhead’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 1 Apr. 2011, <<http://www.fas.org/blog/ssp/2011/04/britishw76-1.php>>; Norton-Taylor, R., ‘Trident more effective with US arming device, tests suggest’, *The Guardian*, 6 Apr. 2011.

⁷⁴ UK-France Summit 2010, Declaration on defence and security cooperation, 2 Nov. 2010, <<http://www.number10.gov.uk/news/statements-and-articles/2010/11/>>.

⁷⁵ Договір між Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії і Французькою Республікою стосовно створення спільних радіографічних/гідродинамічних об’єктів підписано 2 листопада 2010р. Див.: Cm 7975 (The Stationery Office: Norwich, 10 Nov. 2010).

ядерний імітаційний центр, який почне діяти у 2014р. Вальдукську лабораторію забезпечуватиме спільний центр технічних розробок в м.Олдермастон (Велика Британія), що дозволить французьким і британським вченим моделювати характеристики ядерних матеріалів і технологій для забезпечення “на тривалу перспективу життєздатності, надійності та безпеки” їх арсеналів ядерної зброї⁷⁶. Водночас, офіційні особи підкреслили, що згідно з договором дві країни й надалі матимуть незалежні сили ядерного стримування.

Таблиця 7.5. Ядерні сили Франції, станом на січень 2011р.

Тип	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовки • потужність	Кількість боєголовки
Літаки наземного базування ^b					
<i>Mirage 2000N</i>	~20	1988	2 750	1 • до 300 Кт ЯБПБ	~20
<i>Rafale F3</i>	~20	2010-11	2 000	1 • до 300 Кт ЯБПБ	~20
Палубна авіація ^b					
<i>Rafale MK3</i>	~10	2010-11	2 000	1 • до 300 Кт ЯБПБ	~10
БРПЧ ^c					
<i>M45</i>	32	1996	6 000 ^d	4-6 • 100 Кт TN-75	160 ^e
<i>M51.1</i>	16	2010-11	6 000	4-6 • 100 Кт TN-75	80
<i>M51.2</i>	0	(2015)	6 000	4-6 • ЯБМБ	0
Всього					~300^f

() – даних немає або вони не придатні до застосування; () – неточні дані.

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b Невелика кількість РПЗ середньої дальності попереднього покоління (*ASMP, Air-Sol Moyenne Portée*) може залишитися на озброєнні до повної заміни їх на *ASMP-A* у 2011р.

^c Із середини 1990-х років Франція перейшла на схему з чотирма АПЧБР, яка передбачає наявність достатньої кількості БРПЧ для оснащення трьох боєготових АПЧБР, за умов перебування четвертого АПЧБР у ремонті.

^d За даними Комісії Національної Асамблеї з питань національної оборони за 2001р., дальність ракети *M45* становить лише 4 000 км.

^e Поточна модернізація ракет для підводного човна *Le Vigilant* не стосується боєголовки, якими оснащені ракети *M51.1*.

^f Франція не має резерву, але може мати невеличкий запас боєголовки, тож загальна їх кількість становить близько 300 одиниць.

Джерела: Sarkozy, N., Président de France, Discours sur la défense et la sécurité nationale, Porte de Versailles, 17 June 2008, <<http://www.elysee.fr/president/les-dossiers/defense/livre-blanc/paris-17-juin-2008/livre-blanc-sur-la-defense-et-la-securite.6651.html>>; Sarkozy, N., French President, ‘Presentation of SSBM “Le Terrible”’, Speech, Cherbourg, 21 Mar. 2008, <<https://pastel.diplomatie.gouv.fr/editorial/actual/ael2/bulletin.gb.asp?liste=20080331.gb.html>>; French Ministry of Defence, різні публікації, <<http://www.defense.gouv.fr/>>; French National Assembly, різні оборонні законопроекти; Norris, R.S. et al., *Nuclear Weapons Databook*, vol.5, *British, French, i Chinese Nuclear Weapons* (Westview: Boulder, CO, 1994), p.10; видання *Air Actualités*, різні випуски; видання *Aviation Week & Space Technology*, різні випуски; статті в рубриці “*NRDC Nuclear Notebook*” Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

⁷⁶ UK-France Summit 2010 (посилання 74).

V. Ядерні сили Франції

До ядерних сил Франції належать літаки та АПЧБР, призначені для оснащення близько 300 боеголовками (таблиця 7.5). Важливі дані про французькі ядерні сили наведені в Білій книзі 2008 з питань оборони та національної безпеки. Франція і надалі дотримуватиметься “принципу жорсткої достатності” (що відповідає політиці “мінімального стримування”) для гарантії безпеки, а “оперативна надійність” стримування базується на “постійному патрулюванні ПЧ і спроможностях авіації”⁷⁷.

У вересні 2010р. надійшов на озброєння новий АПЧБР *Le Terrible* класу *Triomphant*, поповнивши флот із трьох введених раніше АПЧБР того ж класу – *Le Triomphant*, *Le Téméraire* і *Le Vigilant*⁷⁸. *Le Terrible* оснащений 6 БРПЧ *M51.1*. – триступневими твердопаливними ракетами з максимальною дальністю 6 000-8 000 км, оснащеними до шести боеголовок *TN-75*. Перед надходженням до бойового складу *Le Terrible* успішно здійснив випробувальні пуски БРПЧ *M51.1* – 27 січня та 10 липня 2010р. Інші три АПЧБР класу *Triomphant* будуть переозброєні на *M51.1* до 2017р.⁷⁹ Модернізація *Le Vigilant* започаткована в липні 2010р.⁸⁰ Удосконалена версія *M51.1 (M51.2)* буде оснащена новою ЯБМБ і після 2015р. замінить *M51.1*⁸¹.

До кінця 2010р. авіаційний компонент ядерних сил Франції складався з двох ескадрилій наземного базування та однієї палубної ескадрильї літаків-носіїв ядерної зброї (*Mirage* і *Rafale*)⁸². У 2018р. літаки *Mirage 2000N* з 3/4 винищувальної ескадрильї *Limousin* будуть замінені на *Rafale*. Літаки можуть нести КРПБ середньої дальності *ASMP (Air-Sol Moyenne Portée)*, або *ASMP-Améliorée (ASMP-A)*. Усього було виготовлено 90 ракет *ASMP* і 80 300-Кт боеголовок *TN-81* до них. Наразі на озброєння всіх трьох ескадрилій надходить КРПБ *ASMP-A*, оснащена новою термоядерною боеголовкою зі змінною потужністю 20, 90 або 300 Кт⁸³. Завершити переозброєння з *ASMP* на *ASMP-A* планується у 2011р.⁸⁴

Франція планує і надалі зберігати комплекс з виробництва ядерної зброї, в т.ч. науково-дослідні об’єкти. У 2010р. вона підписала з Великою Британією

⁷⁷ French Government, *Défense et sécurité nationale: Le livre blanc* (Odile Jacob: Paris, June 2008), pp.161-163.

⁷⁸ French Navy, ‘*Le Terrible* livré à la marine’, Press release, 4 Oct. 2010, <<http://www.defense.gouv.fr/marine/acTy-marine/le-terrible-livre-a-la-marine>>.

⁷⁹ Richardson, D., ‘France tests M51 SLBM under operational conditions’, *Jane’s Missiles and Rockets*, vol.14, no.9 (Sep. 2010), p.6; Richardson, D., ‘M51 SLBM performs fourth test-flight’, *Jane’s Missiles and Rockets*, vol.14, no.3 (Mar. 2010), p.3.

⁸⁰ French Senate, *Avis présenté au nom de la commission des affaires étrangères, de la défense et des forces armées (1) sur le projet de loi de finances pour 2011*, vol.5, *Défense: Equipement des forces*, no.112 (French Senate: Paris, 18 Nov. 2010), chapter 1, section II.

⁸¹ Lennox (посилання 34), p.47.

⁸² French Senate, *Avis présenté au nom de la commission des affaires étrangères, de la défense et des forces armées (1) sur le projet de loi de finances pour 2010*, vol.5, *Défense: Equipement des forces*, no.102 (French Senate: Paris, 19 Nov. 2009), chapter 2, section I.C; French Senate (посилання 80); French Air Force, ‘*Mise en service opérationnelle: Rafale/ASMP-A*’, Press release, 13 July 2010, <<http://www.defense.gouv.fr/air/actus-air/rafale-asm-p-a>>.

⁸³ Lennox (посилання 34), p.44.

⁸⁴ French Senate (посилання 80), chapter 2, section I.C.

Угоду про технічне співробітництво, обмін таємною інформацією у сферах захисту і безпеки ядерної зброї та сертифікацію її запасів (підрозділ IV вище).

VI. Ядерні сили Китаю

За оцінками, арсенал Китаю налічує приблизно 200 одиниць ядерної зброї, носіями якої є переважно БР та літаки (таблиця 7.6). З урахуванням боеголовок у резерві їх загальна кількість становить близько 240 одиниць.

Достовірних повідомлень про будь-які суттєві зміни останніми роками в обсягах ядерного арсеналу Китаю не було. Водночас, Китай здійснює заміну систем доставки боеголовки у рамках довгострокової програми модернізації, спрямованої на створення більш живучих сил і гнучких спроможностей ядерного стримування та удару у відповідь. Згідно зі звітом ВПС США від 2009р., Китай має “найбільш активну та різнобічну у світі програму розробки балістичних ракет”, а його “ракетно-ядерні сили збільшуються як за кількісними параметрами, так і за типами ракет”⁸⁵.

У березні 2011р. китайський Уряд оприлюднив останню за часом дворічну Білу книгу про оборону Китаю⁸⁶. В новому документі підтверджується політика відмови від використання першим ядерної зброї і намір обмежити ядерні сили мінімальним рівнем, потрібним для національної безпеки. Проте, Біла книга не містить даних про спроможності та бойову готовність ядерних сил. Схема поступового переведення ядерних сил Китаю в підвищену бойову готовність під час кризи для стримування противника та підготовки до ядерного удару у відповідь була наведена в Білій книзі 2008⁸⁷.

БР наземного базування стоять на озброєнні 2-го артилерійського корпусу Народної визвольної армії Китаю (НВАК). Згідно зі щорічними даними МО США, у 2009р. ракетно-ядерний арсенал Китаю складався зі старіючих рідкопаливних БР середньої дальності *DF-3A (Dong Feng, “Східний вітер”)* і більш сучасних мобільних твердопаливних БР проміжної дальності *DF-21*, що виконують “завдання стримування на регіональному рівні”⁸⁸. Китай має на озброєнні ще два типи БР: шахтну рідкопаливну *DF-5A* та меншу за неї *DF-4*. 2-й артилерійський корпус оснащений сучасними мобільними МБР, які мають

⁸⁵ US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, Mar. 2009), p.3.

⁸⁶ Chinese State Council, *China's National Defense in 2010* (Information Office of the Chinese State Council: Beijing, Mar. 2011).

⁸⁷ Chinese State Council, *China's National Defense in 2008* (Information Office of the Chinese State Council: Beijing, Jan. 2009); Kristensen, H.K., ‘China Defense White Paper describes nuclear escalation’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Sciences, 23 Jan. 2009, <<http://www.fas.org/blog/ssp/2009/01/chinapaper.php>>.

⁸⁸ US Department of Defense (DOD), *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2010*, Annual Report to Congress (DOD: Washington, DC, Mar. 2010), p.66. Хоча Китай має власну систему визначення дальності ракет (таблиця 7.6), тут використано визначення МО США: малої дальності – <1 100 км; середньої дальності – 1 100-2 750 км; проміжної дальності – 2 750-5 500 км; міжконтинентальні – >5 500 км.

підвищити живучість китайських ракетно-ядерних сил за рахунок їх розосередження на більшій площі⁸⁹. До них належать твердопаливна мобільна *DF-31*, що надійшла на озброєння у 2006р., а також її варіант збільшеної дальності (понад 11 200 км) – *DF-31A*.

Китай мав труднощі з розробкою морських сил ядерного стримування. Він побудував один АПЧБР типу 092 (класу *Xia*), оснащений 12 твердопаливними БРПЧ проміжної дальності з однією боеголовкою *JL-1* (*Ju Long*, “Велика хвиля”). Човен ніколи не був на патрулюванні та не вважається повністю боеготовим. Наразі Китай будує і розгортає АПЧБР типу 094 (класу *Jin*). Станом на 2010р., повідомлялося про три ПЧ у бойовому складі або на різних стадіях будівництва та оснащення. За оцінкою МО США, Китай може, за сприятливих обставин, розгорнути до п’яти АПЧБР типу 094⁹⁰. Повідомлялося також, що один ПЧ знаходиться на новій базі поблизу Юліня на о.Хайнань у Південно-Китайському морі⁹¹.

Кожен АПЧБР типу *Jin* нестиме 12 триступневих твердопаливних БРПЧ *JL-2*, яка є морським варіантом МБР *DF-31*. Дальність *JL-2* оцінюють у 7 200 км. Вважається, що ракета оснащена однією ядерною боеголовкою⁹². За даними МО США, під час доводки *JL-2* виявилися певні технічні труднощі, внаслідок чого “кілька планованих випробувальних пусків останнього етапу завершилися невдало”, тож перспектива надходження ракети на озброєння залишається невизначеною⁹³.

Вважається, що Китай має невеликий запас авіаційних ядерних бомб. Хоч у складі ВПС НВАК нібито немає засобів, оснащених переважно авіабомбами, за даними розсекреченої доповіді Уряду США від 1993р., “окремі підрозділи за надзвичайних обставин можуть мати завдання застосування ядерних боеприпасів”⁹⁴. Літаками-носіями ядерної зброї можуть вважатися старіючий бомбардувальник *H-6* та, можливо, сучасні винищувачі-бомбардувальники. Китай також розробляє авіаційний варіант КРНБ *DH-10* (або *CJ-10*) для літака *H-6*. За оцінками ВПС США, *DH-10* та КР подвійного призначення можуть бути як у звичайному, так і ядерному спорядженні⁹⁵. Проте, залишається незрозумілим, – чи ставить Китай ядерні завдання для КРПБ/НБ.

⁸⁹ US Department of Defense (посилання 88), p.34.

⁹⁰ US Department of Defense (посилання 88), pp.2-3.

⁹¹ Kristensen, H.M., ‘New Chinese SSBN deploys to Hainan Island’, 24 Apr. 2008, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Sciences, <<http://www.fas.org/blog/ssp/2008/04/new-chinese-ssbn-deploys-to-hainan-island-naval-base.php>>.

⁹² US Department of Defense (посилання 88), p.34.

⁹³ US Department of Defense (посилання 88), p.34; [Chinese underwater test-launched missile smashes into its own submarine], *Liberty Times* (Taiwan), 25 Jan. 2010, <<http://www.libertytimes.com.tw/2010/new/jan/25/today-p8.htm>>.

⁹⁴ US National Security Council, ‘Report to Congress on status of China, India and Pakistan nuclear and ballistic missile programs’, [28 July 1993], obtained under the US Freedom of Information Act by the Federation of American Scientists, <<http://fas.org/irp/threat/930728-wmd.htm>>.

⁹⁵ US Air Force (посилання 85), p.29.

Таблиця 7.6. Ядерні сили Китаю, станом на січень 2011р.

Тип/китайське позначення (американське позначення)	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боеголовка • навантаження	Кількість боєголовок
Ракети наземного базування ^b	~130				~130
<i>DF-3A (CSS-2)</i>	~12	1971	3 100 ^c	1 • 3,3 Мт	~12
<i>DF-4 (CSS-3)</i>	~12	1980	5 500	1 • 3,3 Мт	~12
<i>DF-5A (CSS-4)</i>	20	1981	13 000	1 • 4-5 Мт	20
<i>DF-21 (CSS-5)</i>	60	1981	2 100 ^d	1 • 200-300 Кт	60
<i>DF-31 (CSS-10 Mod 1)</i>	<10	2006	>7 200	1 • ..	<10
<i>DF-31A (CSS-10 Mod 2)</i>	<15	2007	>11 200	1 • ..	<15
БРПЧ	(36)				(36)
<i>JL-1 (CSS-N-3)</i>	(12)	1986	>1 770	1 • 200-300 Кт	(12)
<i>JL-2 (CSS-NX-14)</i>	(24)	(2011)	>7 200	1 • ..	(24)
Літаки ^e	>20				(40)
<i>H-6 (B-6)</i>	20	1965	3 100	1 бомба	(20)
Штурмовик (. .)	..	1972-..	..	1 бомба	(20)
Крилаті ракети	150-350				..
<i>DH-10</i>	150-350	2007	>1 500	1 • ^f
Всього					(~240)^g

.. – даних немає або вони не придатні до застосування; () – неточні дані.

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b За дальністю дії Китай класифікує ракети наступним чином: малої дальності – <1 000 км; середньої дальності – 1 000-3 000 км; великої дальності – 3 000-8 000 км; міжконтинентальні – >8 000 км.

^c Дальність *DF-3A* може бути більшою, ніж зазвичай повідомляють.

^d Вважається, що модифікація *DF-21A (CSS-5 Mod 2)* має дальність до 2 500 км.

^e Дані про авіацію стосуються лише версій з ядерним оснащенням.

^f Неясно, чи може *DH-10* нести ядерну зброю, але розвідка ВПС США враховує цю систему як “звичайну чи ядерну”, так само як і російську *AS-4*, яка потенційно може бути носієм ядерної зброї.

^g Додаткові боеголовки, призначені для оснащення ракет *DF-31*, *DF-31A* та *JL-2*, можуть утримуватися у сховищах. Загальний запас може становити близько 240-300 боеголовок.

Джерела: US Department of Defense, *Military Power of the People's Republic of China*, різні роки; документи ВПС і Національного центру повітряної та космічної розвідки (*National Air and Space Intelligence Center, NASIC*) США; документи Центрального розвідувального управління (*Central Intelligence Agency*) США; Kristensen, H.M., Norris, R.S. and McKinzie, M.G., *Chinese Nuclear Forces and U.S. Nuclear War Planning* (Federation of American Scientists/Natural Resources Defense Council: Washington, DC, Nov. 2006); Norris, R.S. et al., *Nuclear Weapons Databook, vol.5, British, French, and Chinese Nuclear Weapons* (Westview: Boulder, CO, 1994); статті в рубриці “*NRDC Nuclear Notebook*” Бюлетеня вчених-атомників; Google Earth; авторські оцінки.

VII. Ядерні сили Індії

За оцінками, Індія має 80-100 одиниць ядерної зброї. Ці оцінки зроблені з урахуванням наявних у Індії запасів збройового плутонію, а також кількості боеготових носіїв ядерної зброї.

Вважається, що в індійській ядерній зброї використовується плутоній. Станом на 2010р., індійські запаси збройового плутонію становили, за оцінками, 0,36-0,64 т⁹⁶. Плутоній вироблявся на 40-Мвт термоядерному реакторі (*CIRUS*) поблизу м.Мумбаї (побудованому 50 років тому, який законсервовано наприкінці 2010р.) та на 25-річному 100-Мвт термоядерному реакторі у м.Дхрува. Останній реактор, за оцінками, може виробляти 11-18 кг збройового плутонію на рік, що достатньо для виготовлення 2-6 боезарядів – залежно від конструкції зброї і технології виготовлення⁹⁷. Здається, Індія має намір задовольнити майбутні потреби у збройовому плутонії за рахунок його виробництва у бридерних реакторах (на швидких нейтронах). Експериментальний 1 250-Мвт бридерний термоядерний реактор добудовується в м.Калпакам, де розташовано центр переробки, який не підпадає під гарантії МАГАТЕ. Добудова реактора останнім часом призупинена, але за наявності 75% робочої потужності він потенційно міг би виробляти близько 140 кг збройового плутонію на рік, що достатньо для виготовлення 28-35 ядерних боезарядів⁹⁸.

Крім того, Індія, за оцінками, має приблизно 1,0-1,6 т урану, збагаченого до 93% вмісту ізотопів *U-235*⁹⁹. Збагачення здійснюється на центрифуговій установці на Рідкоземельному заводі в м.Раттегаллі (*Ratthalli Rare Materials Plant*) з виробництва ВЗУ, який використовується як паливо для корабельних реакторів¹⁰⁰.

Вважається, що індійські боеголовки, за звичайних умов, не встановлені на засобах доставки і зберігаються окремо у сховищах¹⁰¹.

Ударні літаки

Наразі літаки є найбільш сформованим компонентом ударних ядерних сил Індії (таблиця 7.7). За повідомленнями, багатofункціональні літаки *Mirage 2000H Vajra* (“Божий грим”) сертифіковані ВПС Індії як носії ядерних бомб. Крім того, вважається, що окремі з чотирьох ескадрилій винищувачів-бомбардувальників *Jaguar IS Shamsher* (“Меч”) ВПС Індії також можуть виконувати завдання з доставки ядерної зброї¹⁰².

⁹⁶ Див. таблицю 7А.2 додатка 7А цього видання.

⁹⁷ International Panel on Fissile Material (IPFM), *Global Fissile Material Report 2010: Balancing the Books—Production and Stocks* (IPFM: Princeton, NJ, Dec. 2010), p.100.

⁹⁸ Cochran, T., et al., *Fast Breeder Reactor Programs: History and Status* (International Panel on Fissile Material: Princeton, NJ, Feb. 2010), pp.41, 45.

⁹⁹ Див. таблицю 7А.1 додатка 7А цього видання.

¹⁰⁰ International Panel on Fissile Material (посилання 97), pp.123-124. Див. також таблицю 7А.3 додатка 7А цього видання.

¹⁰¹ Norris, R.S. and Kristensen, H.M., ‘Indian nuclear forces, 2010’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.66, no.5 (Sep./Oct. 2010), pp.76-81.

¹⁰² Naik, P.V., ‘IAF aiming for diverse capabilities, says vice chief of air staff, Air Marshall V.P.Naik in his keynote address on fighter technology and advance systems’, *India Strategic*, Oct. 2008.

Таблиця 7.7. Ядерні сили Індії, станом на січень 2011р.

Тип	Дальність Навантаження		Стан
	(км) ^a	(кг)	
Літаки			
<i>Mirage 2000H Vajra</i>	1 850	6 300	За повідомленнями, придатні для доставки ядерних авіабомб
<i>Jaguar IS Shamsher</i>	1 400	4 760	Окремі з чотирьох ескадрилій можуть доставляти ядерну зброю
БР наземного базування ^b			
<i>Prithvi I (P-I)</i>	150	800	На озброєнні з 1994р.; вважаються носіями ядерної зброї; розгорнуто менше 50 пускових установок; останній випробувальний пуск – 15 квітня 2009р.
<i>Agni I^c</i>	>700	1 000	Останнє експлуатаційне випробування в СВ Індії – 25 листопада 2010р.; на озброєнні 334 ракетної групи СВ Індії
<i>Agni II</i>	>2 000	1 000	Останній випробувальний пуск у СВ Індії – 17 травня 2010р.; можливе швидке прийняття на озброєння
<i>Agni II Prime</i>	>2 500	1 000	Пуск 10 грудня 2010р. невдалий; стан невідомий
<i>Agni III</i>	>3 000	1 500	Розробляється; проведено три випробувальні пуски, останній – 7 лютого 2010р.; надходження на озброєння – у 2010-2011рр.
<i>Agni IV</i>	~5 000	..	Розробляється; випробувальний пуск – у 2010р.
БР морського базування			
<i>Dhanush</i>	350	500	Випробувальний пуск – 11 березня 2011р.; триває надходження на озброєння
<i>K-15^d</i>	700	500-600	Розробляється; випробувальний пуск із зануреної платформи – 26 лютого 2008р.; заплановано випробувальний пуск з АПЧБР <i>Arihant</i> у 2012р.

.. – даних немає або вони не придатні до застосування.

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження. Для досягнення максимальної дальності навантаження ракет може бути зменшене.

^b Індія також започаткувала розробку дозвукової КР дальністю 1 000 км під назвою *Nirbhay* (“Безстрашна”), яка, за повідомленнями, може бути носієм ядерної зброї.

^c Розробка першої ракети *Agni I*, відомої як *Agni*, здійснювалася за програмою демонстрації технологій і завершилась у 1996р. Назва за стандартами МО – *AI*.

^d Вірогідно, *K-15* є ракетою під назвою *Sagarika*, описаною американською розвідкою. За непідтвердженими повідомленнями індійських ЗМІ, варіант *K-15* наземного базування, відомий як *Shourya*, вперше пройшов випробування 12 листопада 2008р.

Джерела: щорічні доповіді та прес-релізи МО Індії; Міжнародний інститут стратегічних досліджень (*International Institute for Strategic Studies, IISS*), *The Military Balance 2006-2007* (Routledge: London, 2007); US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, Mar. 2009); US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, June 2009); повідомлення індійських ЗМІ; статті в рубриці “*NRDC Nuclear Notebook*” Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

Ракети наземного базування

Індійський арсенал БР наземного базування складається з ракет серій *Prithvi* і *Agni*. *Prithvi I (SS-150)* – одноступенева мобільна рідкопаливна БР малої дальності (БРМД), здатна доставляти 1 000-кг боеголовку на відстань до 150 км. Загалом вважається, що ряд ракет *Prithvi I* були модифіковані під

ядерне спорядження. Вперше *Prithvi I* випробувана в 1988р. і надійшла на озброєння у 1994р.¹⁰³ БРМД *Prithvi II* та *Prithvi III* є варіантами *Prithvi I*, але носіями ядерної зброї не вважаються.

Останніми роками ядерні завдання *Prithvi* значною мірою передані БР серії *Agni*. *Agni* розроблена Оборонною науково-дослідною організацією Індії (*Defence Research and Development Organisation, DRDO*) в рамках об'єднаної програми розробки ракет¹⁰⁴. *Agni I* – одноступенева рідкопаливна ракета, здатна доставляти 1 000-кг боєголовку на відстань до 700-800 км. 25 листопада 2010р. СВ Індії здійснили успішний випробувальний пуск ракети *Agni I*¹⁰⁵. *Agni II* – двоступенева твердопаливна ракета, здатна доставляти 1 500 кг вантажу на відстань до 2 000 км. *DRDO* розробляє варіант *Agni II (Agni II Prime* або *Plus*), який має збільшену дальність 2 500 км і ряд нових технічних рішень, у т.ч. вдосконалену силову установку та систему відділення ступенів. Перший випробувальний пуск ракети (10 грудня 2010р.) був невдалим¹⁰⁶. *DRDO* також продовжує розробку двоступеневої твердопаливної ракети *Agni III*, здатної доставляти 1 500 кг вантажу на відстань 3 000-3 500 км. Третій успішний випробувальний пуск *Agni III* відбувся 7 лютого 2010р., після чого представники *DRDO* оголосили про готовність ракети до прийняття на озброєння¹⁰⁷.

Ракети морського базування

DRDO провела випробування компонентів системи підводного пуску ракет і наразі розробляє двоступеневу БРПЧ, яку можна буде запускати із зануреного підводного човна за допомогою газового прискорювача¹⁰⁸. В заявах МО Індії цю ракету іменують *K-15*, хоча в інших джерелах її називають “проект *Sagarika*”¹⁰⁹. Нова ракета-носій ядерної зброї зможе доставляти 500 кг вантажу на відстань до 700 км. За повідомленнями, *DRDO* розробляє більш потужну БРПЧ, відому як *K-4*, з дальністю до 3 500 км.¹¹⁰ Очікується, що обидві ракети можуть потенційно бути призначеними для оснащення АПЧБР, який будується в рамках довгострокової індійської програми *Advanced Technology Vessel (ATV)*. Перший індійський АПЧБР *Arihant* був спушений на воду у 2009р. та може ввійти до бойового складу до 2012р.¹¹¹

¹⁰³ Mian, Z., Nayyar, A.H. and Ramana, M.V., ‘Bringing Prithvi down to earth: the capabilities and potential effectiveness of India’s Prithvi missile’, *Science and Global Security*, vol.7, no.3 (1998).

¹⁰⁴ Verma, B., ‘How DRDO failed India’s military’, Rediff, 15 Jan. 2008, <<http://www.rediff.com/news/2008/jan/15guest.htm>>.

¹⁰⁵ Rout, H.K., ‘India test-fires nuclear-capable Agni-I missile’, *Times of India*, 25 Nov. 2010.

¹⁰⁶ Subramanian, T.S. and Mallikarjun, Y., ‘Agni-II prime launch fails’, *The Hindu*, 11 Dec. 2010.

¹⁰⁷ ‘Nuclear-capable Agni-III missile test-fired’, *Times of India*, 7 Feb. 2010; та ‘Agni 3 clears test, all set to be inducted into the armed forces’, *Indian Express*, 8 Feb. 2010.

¹⁰⁸ Subramanian, T.S., ‘DRDO plans another K-15 missile launch’, *The Hindu*, 28 Jan. 2011.

¹⁰⁹ У 2006р. МО Індії заявило, що “ракетного проекту під назвою *Sagarika* не існує”. Див.: Indian Ministry of Defence, ‘Development and trials missiles’, Press release, 2 Aug. 2006, <http://pib.nic.in/release/rel_print_page1.asp?relid=19395>.

¹¹⁰ Unnithan, S., ‘The secret “K” missile family’, *India Today*, 20 Nov. 2010.

¹¹¹ Pandit, R., ‘In a year India will have nuclear triad: Navy chief’, *Times of India*, 3 Dec. 2010.

В Індії також продовжуються роботи над ракетою *Dhanush* – морським варіантом *Prithvi II* – зі стартовою системою, встановленою на надводних кораблях. За повідомленнями, БР може доставляти 500-кг боєголовку на відстань до 350 км і призначена для враження як морських, так і берегових цілей.

VIII. Ядерні сили Пакистану

Пакистан, за оцінками, має 90-110 одиниць ядерної зброї, носіями яких можуть бути літаки або БР (таблиця 7.8). Це більше за величину, наведену в *Щорічнику СІПРІ 2010*, через переоцінку можливостей Пакистану з виробництва збройового плутонію і носіїв ядерної зброї.

Основою нинішнього ядерного арсеналу Пакистану є боєголовки з ВЗУ, але є дані, що він наближається до створення арсеналу плутонієвих боєзарядів. Плутонієві боєголовки зазвичай є легшими та компактнішими за уранові, маючи таку саму потужність. Такими боєголовками можна оснастити ракети менших габаритів, у т.ч. КР, або завдяки меншому навантаженню збільшити дальність уже розгорнутих БР.

Станом на 2010р., запаси Пакистану, за оцінками, склали 2,2-3,0 т 90% ВЗУ, а виробничі потужності – 120-180 кг ВЗУ на рік, що достатньо для виготовлення 10-15 боєзарядів. Вважається, що збагачення здійснюється на центрифужних установках у Кахуті та Гадвалі. Станом на 2010р., Пакистан накопичив близько 80-120 кг виділеного збройового плутонію¹¹². Нарощуються потужності з виділення плутонію на ядерному комплексі Хушаб (провінція Пенджаб). Перший реактор з виробництва плутонію, 40-50-Мвт реактор Хушаб-I, виробляє близько 5,7-11,5 кг плутонію на рік, що є достатнім для виготовлення 1-3 боєзарядів, залежно від конструкції зброї і технології виготовлення¹¹³. Другий реактор для виробництва плутонію, Хушаб-II, здається, має такі самі конструкцію і потужність. Він міг почати роботу наприкінці 2009р. чи у 2010р.¹¹⁴ Перший збройовий плутоній з Хушаб-II міг надійти у 2011р. Роботи з будівництва третього реактора в Хушабі започатковані у 2006р.; на супутникових знімках зафіксовано початок робіт і на четвертому реакторі¹¹⁵. Чутки про можливу допомогу з боку Китаю в будівництві четвертого реактора видаються необґрунтованими¹¹⁶. Коли два нові реактори будуть повністю введені в експлуатацію, річні потужності Пакистану з виробництва збройового плутонію можуть зрости фактично вдвічі. Разом з виробництвом ВЗУ, це потенційно могло б довести

¹¹² Див. таблиці 7А.1-7А.3 додатка 7А цього видання.

¹¹³ International Panel on Fissile Material (посилання 97), p.132.

¹¹⁴ Brannan, P., 'Steam emitted from second Khushab reactor cooling towers; Pakistan may have started operating second reactor', Institute for Science and International Security (ISIS) Report, 24 Mar. 2010, <<http://isis-online.org/isis-reports/category/pakistan/>>.

¹¹⁵ Albright, D. and Brannan, P., 'Pakistan appears to be building a fourth military reactor at the Khushab nuclear site', Institute for Science and International Security (ISIS) Report, 11 Feb 2011, <<http://isis-online.org/isis-reports/category/pakistan/>>.

¹¹⁶ Hibbs, M., 'Chinese help on Khushab-4?', Arms Control Wonk, 22 Feb. 2011, <<http://hibbs.armscontrolwonk.com/archive/162/chinese-help-on-khushab/>>.

можливості з виробництва розщеплюваних матеріалів у Пакистані до еквіваленту 13-27 боезарядів на рік. Проте, це залежатиме від наявності достатніх потужностей для переробки відпрацьованого палива¹¹⁷.

Таблиця 7.8. Ядерні сили Пакистану, станом на січень 2011р.

Тип	Дальність (км) ^a	Навантаження (кг)	Стан
Літаки			
<i>F-16A/B</i>	1 600	4 500	32 літаки, зведені у три ескадрильї; імовірно, літаки мають завдання з доставки ядерної зброї
БР наземного базування			
<i>Ghaznavi (Hatf-3)</i>	~400	500	Надійшли на озброєння СВ Пакистану у 2004р.; розгорнуто менше 50 пускових установок; останній випробувальний пуск – 8 травня 2010р.; вважаються копією ракети <i>M-II</i> , придбані у Китаю у 1990-х роках
<i>Shaheen I (Hatf-4)</i>	>450 ^b	750-1 000	Надійшли на озброєння СВ Пакистану у 2003р.; розгорнуто менше 50 пускових установок; останній випробувальний пуск – 8 травня 2010р.
<i>Shaheen II (Hatf-6)</i>	2 500	(~1 000)	Перші два бойові випробувальні пуски – 19 та 21 квітня 2008р.; невдовзі очікується надходження на озброєння
<i>Ghauri I (Hatf-5)</i>	>1 200	700-1 000	Надійшли на озброєння СВ Пакистану у 2003р.; розгорнуто менше 50 пускових установок; останній випробувальний пуск – 20 грудня. 2010р.
КР			
<i>Babur (Hatf-7)</i>	600-700 ^c	..	Розробляється; випробувальний пуск – 10 лютого 2011р.; розробляються також варіанти морського та повітряного базування
<i>Ra'ad (Hatf-8)</i>	350	..	Розробляється; повітряного базування; перші два випробувальні пуски – 25 серпня 2007р. та 8 травня 2008р.

.. – даних немає або вони не придатні до застосування; () – неточні дані.

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження. Для досягнення максимальної дальності навантаження ракет може бути зменшене.

^b Згідно з деякими пакистанськими джерелами, *Shaheen I* має дальність понад 600 км.

^c З 2006р. дальність випробувальних пусків збільшилася з 500 км до 1 000 км.

Джерела: US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, June 2009); US Central Intelligence Agency, 'Unclassified report to Congress on the acquisition of technology relating to weapons of mass destruction and advanced conventional munitions, 1 January through 30 June 2002', Apr. 2003, <<https://www.cia.gov/library/reports/archived-reports-1/>>; US National Intelligence Council, 'Foreign missile developments and the ballistic missile threat through 2015' (unclassified summary), Dec. 2001, <http://www.dni.gov/nic/special_missilethreat2001.html>; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance 2006-2007* (Routledge: London, 2007); статті в рубриці "NRDC Nuclear Notebook" Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

¹¹⁷ Albright, D. and Brannan, P., 'Commercial satellite imagery suggests Pakistan is building a second much larger plutonium production reactor: is South Asia headed for a dramatic buildup in nuclear arsenals?', Institute for Science and International Security (ISIS) Report, 24 July 2006, <<http://isis-online.org/isis-reports/category/pakistan/>>.

Ударні літаки

Для доставки ядерної зброї ВПС Пакистану застосовуватимуть, скоріш за все, винищувачі *F-16* американського виробництва. ВПС Пакистану також мають 156 літаків *Mirage III* та *Mirage V*, останні з яких можуть виконувати і ядерні завдання.

Пакистан розробляє КРПБ, відому як *Ra'ad (Hatf-8)* з дальністю 350 км. Випробувальні пуски *Ra'ad* з літака *Mirage III* відбулися в серпні 2007р. і травні 2008р.¹¹⁸ Ракета вважається придатною для доставки ядерної зброї.

Ракети наземного базування

Пакистан має дві БР наземного базування малої дальності, які вважаються носіями ядерної зброї. *Ghaznavi (Hatf-3)* – одноступенева твердопаливна мобільна БР, яка надійшла на озброєння у 2004р. *Shaheen (Hatf-4)* – твердопаливна БР, яка надійшла на озброєння у 2003р. Випробувальні пуски обох ракет востаннє були здійснені 8 травня 2010р.¹¹⁹

Ghauri I (Hatf-5) – єдина пакистанська БР середньої дальності, що транспортується на колісному шасі та є одноступеневою рідкопаливною ракетою з дальністю близько 1 200 км. Стратегічна ракетна група Командування стратегічних сил СВ успішно випробувала ракету *Ghauri I* 20 грудня 2010р.¹²⁰ *Shaheen II (Hatf-6)* – двоступенева твердопаливна мобільна БР з дальністю 2 500 км. Вона розробляється вже понад 10 років і може невдовзі надійти на озброєння.

Пакистан продовжує розробку КРНБ *Babur (Hatf-7)*. 10 лютого 2011р. відбувся останній із серії випробувальний пуск цієї КР-носія ядерної зброї¹²¹. Пакистан планує розробити її модифікації повітряного та морського базування.

ІХ. Ядерні сили Ізраїлю

Ізраїль продовжує дотримуватися традиційної політики ядерної невизначеності, офіційно не підтверджуючи, але й не заперечуючи наявності ядерної зброї¹²². У травні 2010р. британська газета оприлюднила, як було заявлено, таємні південноафриканські документи 1970-х років, що нібито вказували на пропозицію Ізраїлю продати ядерну зброю Уряду ПАР¹²³. Ізраїльські посадовці заперечували таку пропозицію.

¹¹⁸ Khan, I.A., 'Cruise missile fired from aerial platform', *Dawn*, 9 May 2008.

¹¹⁹ Pakistani Inter Services Public Relations, Press Release no. PR186/2010-ISPR, 8 May 2010, <http://www.ispr.gov.pk/front/main.asp?o=t-press_release&date=2010/5/8>.

¹²⁰ Agence France-Presse, 'Pakistan successfully test fires Hatf-V missile: ISPR', *Dawn*, 20 Dec. 2010.

¹²¹ За офіційним повідомленням для преси, КРНБ *Babur* має дальність 600 км. Див.: Pakistani Inter Services Public Relations, Press Release no. PR40/2011-ISPR, 10 Feb. 2011, <http://www.ispr.gov.pk/front/main.asp?o=t-press_release&id=1666>.

¹²² Про важливість такої політики Ізраїлю у прийнятті рішень з питань національної безпеки див.: Cohen, A., 'Israel', eds H. Born, B. Gill and H. Hänggi, SIPRI, *Governing the Bomb: Civilian Control and Democratic Accountability of Nuclear Weapons* (Oxford University Press: Oxford, 2010).

¹²³ McGreal, C., 'Revealed: how Israel offered to sell South Africa nuclear weapons', *The Guardian*, 24 May 2010.

Таблиця 7.9. Ядерні сили Ізраїлю, станом на січень 2011р.

Тип	Дальність (км) ^a	Навантаження (кг)	Стан
Літаки ^b			
<i>F-16A/B/C/D/I Falcon</i>	1 600	5 400	За штатом – 205 літаків; окремі вважаються здатними нести ядерну зброю
БР ^c			
<i>Jericho II</i>	1 500-1 800	750-1 000	Близько 50 ракет; розгорнуті з 1990р.; випробувальний пуск – 27 червня 2001р.
<i>Jericho III</i>	>4 000	1 000-1 300	Випробувальний пуск – 17 січня 2008р.; стан невідомий

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження. Для досягнення максимальної дальності навантаження ракет може бути зменшене.

^b Окремі з 25 ізраїльських літаків *F-15I* також можуть доставляти ядерну зброю на велику відстань.

^c Космічна ракета-носії *Shavit* після конверсії в БР може доставити 775-кг вантажу на дальність 4 000 км.

Джерела: Cohen, A., *The Worst-Kept Secret: Israel's Bargain with the Bomb* (Columbia University Press: New York, 2010); Cohen, A. and Burr, W., 'Israel crosses the threshold', *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.62, no.3 (May/June 2006); Cohen, A., *Israel and the Bomb* (Columbia University Press: New York, 1998); Albright, D., Berkhout, F. and Walker, W., SIPRI, *Plutonium and Highly Enriched Uranium 1996: World Inventories, Capabilities and Policies* (Oxford University Press: Oxford, 1997); *Jane's Strategic Weapon Systems*, різні випуски; Fetter, S., 'Israeli ballistic missile capabilities', *Physics and Society*, vol.19, no.3 (July 1990) – оновлений аналіз див. у його неопублікованій статті 'A ballistic missile primer', <<http://www.publicpolicy.umd.edu/Fetter/Publications/>>; статті в рубриці "NRDC Nuclear Notebook" Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

Обсяг ізраїльських запасів ядерної зброї невідомий, але загалом вважають, що Ізраїль виробив достатньо плутонію для виготовлення 100-200 боезарядів. За однією з оцінок, Ізраїль у 2010р. мав 0,8 т збройового плутонію¹²⁴. Для виробництва зброї могла бути використана лише частина цього запасу. За авторськими оцінками, Ізраїль має приблизно 80 боездатних одиниць ядерної зброї, в т.ч. 50 боеголовок для БР, решта – авіабомби (таблиця 7.9). У 2010р. у ЗМІ поширювалися чутки, що Ізраїль міг розробити ядерну КРМБ на основі американської ракети *Harpoon* для трьох своїх дизель-електричних ударних ПЧ типу 800 класу *Dolphin*, придбаних у Німеччини¹²⁵. Ізраїль спростовував ці повідомлення¹²⁶.

Х. Ядерні військові спроможності Північної Кореї

Північна Корея продемонструвала ядерні військові спроможності, здійснивши підземні випробувальні ядерні вибухи – в жовтні 2006р. (оціночною

¹²⁴ Див. таблиця 7А.2 додатка 7А цього видання.

¹²⁵ Williams, D., 'Admiral stirs question on Israel's "nuclear" subs', Reuters, 22 Sep. 2010; Mahnaimi, U., 'Israel stations nuclear missile subs off Iran', *The Times*, 30 May 2010.

¹²⁶ Ben-David, A., 'Israel orders two more Dolphin subs', *Jane's Defense Weekly*, 30 Aug. 2006, p.5; Williams, D., 'Israeli sub sails Suez, signalling reach to Iran', Reuters, 3 July 2009.

потужністю до 1 Кт) і травні 2009р. (оціночною потужністю 2-3 Кт)¹²⁷. Під час обох випробувань потужність вибухів була значно нижчою за потужність перших ядерних випробувань інших держав. Американська розвідка назвала випробування 2006р. невдалим і дійшла висновку, що випробування 2009р. було, “очевидно, більш успішним, ніж у 2006р.”¹²⁸. За даними розвідки, Північна Корея має потенціал для виробництва ядерної зброї, хоч і не зовсім зрозуміло, чи скористалася вона цим¹²⁹. Чимало говорилося про те, що в розробці ядерної зброї Північна Корея могла отримувати іноземну допомогу¹³⁰.

Станом на грудень 2010р., Північна Корея, за оцінками, виробила та виділила 24-42 кг плутонію. Цього має бути достатньо для виготовлення до восьми ядерних боезарядів, враховуючи, що на кожен потрібно 5 кг плутонію¹³¹. Кількість плутонію, яку Північна Корея виділила з відпрацьованого палива свого 5-Мвт графітового дослідницького реактора в Йонгбені (Північний Пхьонан), отже, й кількість боеголовок, які вона могла виготовити, викликають спори. Північна Корея у 2009р. заявила про поновлення переробки решти стрижнів з реактора в Йонгбені¹³². У 2010р. на знімках з комерційних супутників зафіксовані нові будівельні та земляні роботи в Йонгбені, хоча мета цієї діяльності не була встановлена¹³³.

США давно підозрюють Північну Корею у здійсненні неоголошеної програми збагачення урану з метою виробництва ВЗУ для ядерної зброї. У 2009р. Північна Корея зробила ряд заяв, підтвердивши наявність програми з виробництва палива для перспективних ядерних реакторів¹³⁴. Директор національної розвідки США Дж.Клаппер (*James R. Clapper*) у лютому 2011р.

¹²⁷ Clapper, J.R., Director of US National Intelligence, ‘US intelligence community worldwide threat assessment’, Statement for the record, US Senate, Select Committee on Intelligence, 16 Feb. 2011, p.6, <<http://dni.gov/testimonies.htm>>. Див. також: Fedchenko, V., ‘North Korea’s nuclear test explosion, 2009’, SIPRI Fact Sheet, Dec. 2009, <http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=397>; Федченко В. “Ядерні вибухи протягом 1945-2009рр.” – *Щорічник СІПРІ 2010*, с.306-307.

¹²⁸ Blair, D.C., Director of US National Intelligence, ‘US intelligence community annual threat assessment’, Statement for the record, US House of Representatives, Permanent Select Committee on Intelligence, 3 Feb. 2010, p.14, <http://dni.gov/testimonies_2010.htm>.

¹²⁹ Clapper (посилання 127). У неурядових аналітиків залишаються сумніви – чи має Північна Корея проєктувальний та інженерний досвід для виробництва цілком придатного ядерного боєприпасу, який можна було б використати у військових цілях.

¹³⁰ Li, B., ‘An alternative view to North Korea’s bomb acquisition’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.66, no.3 (May/June 2010), p.38; Pollack, J., ‘North Korea’s indigenous bomb design’, Arms Control Wonk, 6 May 2010, <<http://pollack.armscontrolwonk.com/archive/2718/north-koreas-indigenous-bomb-design>>.

¹³¹ У деяких доповідях припускається, що в північнокорейській конструкції ядерної зброї могло бути використано меншу кількість плутонію. Див.: ‘N. Korea plutonium figures vary’, *Chosun Ilbo*, 30 June 2008; Fifield, A., ‘Defector says North Korea “has one-tonne nuclear bomb”’, *Financial Times*, 20 July 2005.

¹³² Korea Central News Agency, ‘Foreign Ministry spokesman on reprocessing of spent fuel rods’, 25 Apr. 2009, <<http://www.kcna.co.jp/item/2009/200904/news25/20090425-20ee.html>>.

¹³³ Albright, D. and Brannan, P., ‘What is North Korea building in the area of the destroyed cooling tower? It bears watching’, Institute for Science and International Security (ISIS) Report, 30 Sep. 2010, <<http://isis-online.org/isis-reports/category/korean-peninsula/>>.

¹³⁴ Korea Central News Agency, ‘DPRK Foreign Ministry declares strong counter-measures against UNSC’s “Resolution 1874”’, 13 June 2009, <<http://www.kcna.co.jp/item/2009/200906/news13/20090613-10ee.html>>; Korea Central News Agency, ‘DPRK Permanent Representative sends letter to president of UNSC’, 4 Sep. 2009, <<http://www.kcna.co.jp/item/2009/200909/news04/20090904-04ee.html>>.

повторно заявив, що Північна Корея “в минулому здійснювала збагачення урану, який, ми гадаємо, призначався для виготовлення зброї”¹³⁵. В листопаді 2010р. Північна Корея продемонструвала делегації американських вчених новий об’єкт зі збагачення урану, розташований в колишньому цеху з фабрикації ядерних стрижнів у Йонгбені¹³⁶. Вченим надали наступну інформацію про об’єкт: на ньому “розміщуються шість каскадів з 2 000 центрифуг”; його будували з квітня 2009р. по листопад 2010р.; він виробляє уран із середнім рівнем збагачення 3,5% для програми цивільного легководного реактора. Один із вчених після відвідування об’єкта повідомив, що підприємство виявилось значно сучаснішим, ніж він уявляв, але не зміг сказати, чи були центрифуги в робочому стані¹³⁷. Американські офіційні особи дійшли висновку, що підприємство не могли побудувати в заявлений термін без наявності мережі прихованих ядерних об’єктів в інших місцях країни¹³⁸. В конфіденційній доповіді, підготовленій групою експертів для Ради Безпеки ООН на початку 2011р., також зазначалося, що Північна Корея могла мати й інші ядерні об’єкти¹³⁹.

XI. Висновки

У 2010р. Росія і США продовжували скорочення розгорнутих стратегічних наступальних ядерних сил для дотримання визначених СНО обмежень на боеголовки. Згідно з Новим СНО, укладеним у 2010р., дві країни продовжать помірне скорочення цих сил. Новий Договір не обмежує російські та американські запаси нестратегічних і нерозгорнутих ядерних боеголовок.

Попри ознаки відновлення у 2010р. публічного інтересу до ядерного роззброєння, всі юридично визнані ядерні держави мали намір зберегти свої ядерні арсенали на невизначений час, здійснюючи модернізацію ядерних сил або маючи плани зробити це. В Огляді ядерного стану 2010р. США підтверджена важливість для національної безпеки США наявного потенціалу ядерних сил і рекомендовано модернізувати комплекс з виробництва ядерної зброї. Франція і Велика Британія підписали двосторонні угоди про технічне співробітництво з метою гарантування на тривалу перспективу захисту та безпеки своєї ядерної зброї. Китай розгортає нове покоління наземних і морських ядерних сил.

Серед де-факто ядерних держав, Індія і Пакистан продовжували нарощувати ударні ядерні спроможності, а Ізраїль, здається, спостерігав за розвитком іранської ядерної програми. Залишався високим ступінь невизначеності стосовно військового ядерного потенціалу Північної Кореї.

¹³⁵ Clapper (посилання 127), p.14.

¹³⁶ Hecker, S S., ‘What I found in North Korea’, *Foreign Affairs*, 9 Dec. 2010, p.4.

¹³⁷ Hecker (посилання 136), p.4.

¹³⁸ Sanger, D.E. and Broad, W.J., ‘U.S. concludes N. Korea has more nuclear sites’, *New York Times*, 14 Dec. 2010.

¹³⁹ Harlan, C., ‘U.N. report suggests N. Korea has secret nuclear sites’, *Washington Post*, 1 Feb. 2011.

Скорочення

АПЧБР	Атомний підводний човен з балістичними ракетами
БР	Балістична ракета
ВМС	Військово-морські сили
ВПС	Військово-повітряні сили
БГРiН	Роздільні боєголовки індивідуального наведення
БРПЧ	Балістична ракета із запуском з ПЧ (підводного базування)
К/БР (М/Н/ПБ)	Крилата/балістична ракета (морського/наземного/повітряного базування)
МБР	Міжконтинентальна балістична ракета
МО	Міністерство оборони
ППО	Противітряна оборона
ПРО	Протиракетна оборона
ПЧ	Підводний човен
РЗП/РПЗ	Ракета класу “земля-повітря”/“повітря-земля”
СВ	Сухопутні війська
УРМД	Удосконалена ракета малої дальності
ЯБП/МБ	Ядерна боєголовка повітряного/морського базування

Додаток 7А. Світові запаси та виробництво розщеплюваних матеріалів у 2010р.

АЛЕКСАНДР ГЛАСЕР, ЗІ МІН*

Матеріали, здатні підтримувати ланцюгову вибухову реакцію розщеплення, є невід'ємною складовою всіх типів ядерних вибухових пристроїв – від зброї першого покоління, в якій використовувалася реакція розщеплення, до сучасної термоядерної зброї. Найбільш поширеними розщеплюваними матеріалами є високозбагачений уран (ВЗУ) і плутоній практично будь-якого ізотопного складу. В цьому додатку наведена інформація про сучасні запаси ВЗУ (таблиця 7А.1) та сепарованого плутонію (таблиця 7А.2), в т.ч. у складі боєзарядів, а також дані про нинішній стан потужностей з виробництва зазначених матеріалів (таблиці 7А.3 та 7А.4, відповідно). Дані таблиць ґрунтуються на нових оцінках, підготовлених для Глобальної доповіді про розщеплювані матеріали 2010р. (*Global Fissile Material Report 2010*) Міжнародної групи експертів з питань розщеплюваних матеріалів (*International Panel on Fissile Materials*)¹.

Виробництво як ВЗУ, так і плутонію ґрунтується на використанні природного урану². Природний уран майже повністю складається з ізотопу *U-238*, який не спроможний підтримувати ланцюгову реакцію, а також ізотопів *U-235*, вміст яких складає лише 0,7%, але може бути збільшений завдяки процесу збагачення, для якого найчастіше використовують газові центрифуги. Уран із вмістом ізотопів *U-235* нижче 20% (зазвичай, 3-5%) називають низькозбагаченим ураном (НЗУ). Такий уран використовується в енергетичних реакторах. Уран з рівнем збагачення не нижче 20% отримав назву ВЗУ. Рівень збагачення до 20% вмісту ізотопів *U-235* вважається найнижчим, що дозволяє використання такого матеріалу для виготовлення ядерної зброї. Але, з метою мінімізації маси ядерного вибухового пристрою, уран збройової якості зазвичай збагачують ізотопами *U-235* до рівня понад 90%.

Плутоній отримують в ядерних реакторах шляхом опромінення ізотопів *U-238* нейтронами з наступним виділенням плутонію з відпрацьованого ядерного палива шляхом хімічної операції переробки (*reprocessing*). Отриманий в результаті переробки плутоній може мати різний ізотопний склад, але в більшості випадків такі ізотопні суміші придатні для виготовлення ядерної зброї. Як правило, конструктори надають перевагу суміші, основу якої складають ізотопи *Pu-239*, оскільки це забезпечує відносно низькі рівні спонтанного випромінювання нейтронів і гама-променів, а також виділення теплової

¹ International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2010: Balancing the Books—Production and Stocks* (IPFM: Princeton, NJ, 2010).

² Докладнішу інформацію див.: *International Panel on Fissile Materials* (посилання 1), appendix B.

* Міжнародна група експертів з питань розщеплюваних матеріалів Принстонського Університету.

енергії в результаті реакції радіоактивного розпаду. Збройовий плутоній зазвичай містить понад 90% ізотопу $Pu-239$. Плутоній зі складу відпрацьованого ядерного палива енергетичних реакторів (реакторний плутоній) містить близько 50-60% ізотопу $Pu-239$, і такий матеріал придатний для створення ядерної зброї першого покоління.

П'ять держав, що володіють ядерною зброєю і є сторонами Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968р. – Велика Британія, Китай, Росія, США і Франція, – виробляють як ВЗУ, так і плутоній. Індія, Ізраїль і Північна Корея виробляють для військових потреб переважно плутоній, а Пакистан – ВЗУ. Всі держави, що мають власні цивільні ядерні програми, володіють певними потужностями для виробництва розщеплюваних матеріалів.

Таблиця 7А.1. Світові запаси високозбагаченого урану у 2010р.

Держава	Національні запаси (т) ^a	Стан виробництва	Коментарі
Китай	16 ± 4	Припинене в 1987-1989рр.	
Франція ^b	31 ± 6	Припинене в 1996р.	У т.ч. 4,9 т, задекларованих для цивільного призначення
Індія ^c	1,3 ± 0,3	Продовжується	
Ізраїль ^d	0,3	–	
Пакистан	2,6 ± 0,4	Продовжується	
Росія ^e	670 ± 120	Припинене в 1987-1988рр.	У т.ч. 50 т, що, за припущенням, зарезервовані як паливо для корабельних та інших реакторів; не враховуючи 104 т, що підлягають збідненню
Велика Британія ^f	21,2 (задекларовано)	Припинене в 1962р.	У т.ч 1,4 т, задекларованих для цивільного призначення
США ^g	510 (задекларовано)	Припинене в 1992р.	У т.ч 130 т, зарезервованих як паливо для корабельних і 20 т – для інших реакторів, що працюють на ВЗУ; не враховуючи 146 т, що підлягають збідненню або захороненню як відходи
Держави, що не володіють ядерною зброєю ^h	~20		
Загалом	~1 270ⁱ		Не враховуючи 208 т, що підлягають збідненню

^a Більшу частину цього матеріалу складає 90-93% ВЗУ; такий рівень збагачення вважається типовим для матеріалу збройової якості. Де це потрібно, позначені виняткові випадки. Враховані обсяги збідненого урану (з пониженою концентрацією ізотопів U-235) з надлишкових запасів збройового ВЗУ Росії і США, станом на кінець і початок 2010р., відповідно.

^b Станом на кінець 2009р., Франція задекларувала в МАГАТЕ 4,9 т ВЗУ цивільного призначення; в таблиці припускається, що цей матеріал є збройовим, тобто 93% ВЗУ, навіть якщо частина матеріалу перебуває в опроміненому стані. Похибка в оцінках стосується військових запасів у кількості 26 т і не стосується 4,9 т задекларованого запасу.

^c Вважається, що Індія щорічно виробляє 30-45% ВЗУ для використання як палива для корабельних реакторів. Оцінка зроблена для 30% ВЗУ.

^d Ізраїль, за припущеннями, міг таємно придбати у США близько 300 кг збройового ВЗУ в 1965р. або раніше.

^e Станом на вересень 2010р., 400 т російського збройового ВЗУ було збіднено. Наведена величина російського резерву матеріалів для корабельних реакторів є оцінкою авторів, зробленою, виходячи з розмірів російського флоту.

^f Ця величина враховує 21,9 т ВЗУ, станом на 31 березня 2002р., про середній рівень збагачення якого не повідомляється. Станом на кінець 2008р., Велика Британія задекларувала в МАГАТЕ 1,4 т ВЗУ цивільного призначення.

^g Дані про ВЗУ США наведені у фактичній вазі, а не в еквіваленті 93% збагачення. Станом на 30 вересня 1996р., запаси ВЗУ США становили 741 т, у т.ч. 620 т U-235. На сьогодні США запланували для збіднення 233 т ВЗУ. З них, станом на середину 2010р., збіднено 131 т, але лише невелика частка (якщо така є) була збройовим ВЗУ. Щонайменше 100 т матеріалу – це опромінене паливо корабельних реакторів.

^h У щорічній доповіді МАГАТЕ повідомляється про 246,5 т ВЗУ, що перебувають під всеохопними гарантіями. Це відповідає 6,15 т U-235. З урахуванням похибки в оцінках рівнів збагачення, що стосується переважно дослідницьких реакторів, загальний обсяг ВЗУ становить 10 т. Близько половини з цього матеріалу має 20% рівень збагачення та належить Казахстану.

ⁱ Величина, округлена з точністю до 5 т.

Таблиця 7А.2. Світові запаси сепарованого плутонію у 2010р.

Країна	Військові запаси, станом на 2010р. (т)	Стан військового виробництва	Запаси в цивільному секторі, станом на 2010р. (т)
Китай	1,8 ± 0,8	Припинене в 1991р.	0
Франція	6 ± 1,0	Припинене в 1992р.	55,9 (не враховуючи 28,3 – іноземних власників)
Німеччина	0	–	9,5 (у Франції, Німеччині та Великій Британії)
Індія ^a	0,5 ± 0,14	Продовжується	3,7 (в т.ч. 3,5 поза гарантіями)
Ізраїль ^b	0,8 ± 0,13	Продовжується	0
Японія	0	–	46,1 (в т.ч. сумарно 36,1 у Франції та Великій Британії)
Північна Корея ^c	0,034	Поновлене у 2009р.	0
Пакистан ^d	0,1 ± 0,02	Продовжується	0
Росія ^e	128 ± 8 (34 задекларовані як надлишкові)	Фактично припинене в 1997р.	47,7
Велика Британія ^f	7,6 (4,4 задекларовані як надлишкові)	Припинене в 1995р.	85,3 (враховуючи 0,9 за кордоном і не враховуючи 27,7 – іноземних власників)
США ^g	92 (53,9 задекларовані як надлишкові)	Припинене в 1988р.	0
Загалом	~237 (92 задекларовані як надлишкові)		~248

^a До моменту закриття реактора *CIRUS* наприкінці 2010р. Індія виробляла збройовий плутоній, використовуючи цей реактор і реактор у м.Дхрува. В рамках американо-індійської Ініціативи співробітництва в галузі цивільної ядерної енергетики Індія відносить до військового сектору значну кількість плутонію, сепарованого з відпрацьованого палива індійських енергетичних реакторів. Позначений в таблиці матеріал поза гарантіями в рамках “спеціальної для Індії” угоди, підписаної 2 лютого 2009р. Урядом Індії та МАГАТЕ, використовується як паливо для реакторів-бридерів.

^b Вважається, що Ізраїль продовжує експлуатувати реактор для виробництва плутонію в м.Дімона, але при цьому використовує його переважно для виробництва тритію.

^c За повідомленнями, Північна Корея в червні 2008р. доповіла про задеклароване виробництво плутонію обсягом 31 кг, а також проведення ядерних випробувань у 2006р. та 2009р.; виробництво плутонію було відновлене у 2009р., додавши до загальної кількості 8-10 кг матеріалу.

^d За оцінками, Пакистан щорічно виробляє близько 10 кг збройового плутонію на реакторі Хушаб-1. На тому ж майданчику будуються ще три реактори для виробництва плутонію.

^e Цей плутоній, задекларований як надлишковий, Росія не вносить до повідомлень до МАГАТЕ *IAEA INFCIRC/549*.

^f Велика Британія задекларувала 85,3 т плутонію цивільного призначення (не враховуючи 27,7 т плутонію у власності інших держав). Зазначена величина, очевидно, враховує 4,4 т військового плутонію, задекларованого як надлишковий. Водночас, оскільки ці 4,4 т не підпадають під гарантії МАГАТЕ, у наведеній оцінці зазначений матеріал залишається в категорії військових запасів і не враховується в цивільних запасах. Велика Британія заявила, що в 1995р. вона припинила виробництво збройового розщеплюваного матеріалу; цей рік був останнім, коли британський Алдермастонський Центр атомної зброї (*Atomic Weapons Establishment*) отримав плутоній від Селлафілдського переробного заводу.

^g У повідомленні до МАГАТЕ *IAEA INFCIRC/549* США задекларували 53,9 т плутонію як надлишкового для військових цілей.

Джерела для таблиці 7A.1: International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2010: Balancing the Books—Production and Stocks* (IPFM: Princeton, NJ, 2010), figure 1.2, p.12; **Ізраїль:** Myers, H., 'The real source of Israel's first fissile material', *Arms Control Today*, vol.37, no.8 (Oct. 2007), p.56; див. також: Gilinsky, V. and Mattson, R.J., 'Revisiting the NUMEC affair', *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.66, no.2 (Mar./Apr.2010); **Росія:** United States Enrichment Corporation, 'Megaton to megawatts', <<http://www.usec.com/>>; **Велика Британія:** British Ministry of Defence, 'Historical accounting for UK defence highly enriched uranium', Mar. 2006, <<http://www.mod.uk/DefenceInternet/AboutDefence/CorporatePublications/HealthandSafetyPublications/DepletedUranium/>>; International Atomic Energy Agency (IAEA), Communication received from the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland concerning its policies regarding the management of plutonium, INF/CIRC/549/Add.8/12, 15 Sep. 2009; **США:** US Department of Energy (DOE), *Highly Enriched Uranium, Striking a Balance: A Historical Report on the United States Highly Enriched Uranium Production, Acquisition, and Utilization Activities from 1945 through September 30, 1996* (DOE: Washington, DC, 2001); George, R. and Tousley, D., DOE, 'US highly enriched uranium disposition', Presentation to the Nuclear Energy Institute Nuclear Fuel Supply Forum, Washington, DC, 24 Jan. 2006; George, R., 'U.S. HEU disposition program', Institute of Nuclear Materials Management 50th Annual Meeting, Tucson, AZ, 13-19 July 2009; Person, G.A., 'HEU commercial down-blending: a non-proliferation winner!', Institute of Nuclear Materials Management 51st Annual Meeting, Baltimore, MD, 13 July 2010; *Non-nuclear weapon states:* IAEA, *Annual Report 2008* (IAEA: Vienna, 2009), table A4.

Джерела для таблиці 7A.2: International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2010: Balancing the Books—Production and Stocks* (IPFM: Princeton, NJ, 2010), figure 1.6, p.19; US Department of Energy (DOE), 'U.S. removes nine metric tons of plutonium from nuclear weapons stockpile', Press release, 17 Sep. 2007, <<http://www.energy.gov/nationalsecurity/5500.htm>>; **Цивільні запаси** (за винятком Індії): декларації країн у форматі повідомлень, переданих до МАГАТЕ у форматі документа *IAEA INF/CIRC/549*, <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/>>; **Північна Корея:** Kessler, G., 'Message to U.S. preceded nuclear declaration by North Korea', *Washington Post*, 2 July 2008; **Росія:** Russian-US Agreement concerning the Management and Disposition of Plutonium Designated as No Longer Required for Defense Purposes and Related Cooperation (Russian-US Plutonium Management and Disposition Agreement), signed on 29 Aug. and 1 Sep. 2000, <<http://www.state.gov/t/isn/trty/>>.

Таблиця 7А.3. Крупні уранозбагачувальні установки та їх потужність, станом на грудень 2010р.

Країна	Назва установки/ місцезнаходження	Тип	Стан	Технологія збагачення ^a	Потужність (тисяч ОРС/рік) ^b
Аргентина	<i>Pilcaniyeu</i>	Ц	Відновлення експлуатації	ГД	20-3 000
Бразилія	<i>Resende Enrichment</i>	Ц	Будується	ГЦ	120
Китай	<i>Lanzhou 2</i>	Ц	Експлуатується	ГЦ	500
	<i>Lanzhou</i> (нова)	Ц	Експлуатується	ГЦ	500
	<i>Shaanxi</i>	Ц	Експлуатується	ГЦ	500-1 000
Франція	<i>Eurodif</i>	Ц	Експлуатується	ГД	10 800
	<i>Georges Besse II</i>	Ц	Будується	ГЦ	7 500-11 000
Німеччина	<i>Urenco Gronau^c</i>	Ц	Експлуатується	ГЦ	2 200-4 500
Індія	<i>Rattehalli</i>	В	Експлуатується	ГЦ	15-30
Іран	<i>Natanz</i>	Ц	Будується	ГЦ	120
	<i>Qom</i>	Ц	Будується	ГЦ	5-10
Японія	<i>Rokkasho^d</i>	Ц	Зупинена	ГЦ	<1 050
Нідерланди	<i>Urenco Almelo</i>	Ц	Експлуатується	ГЦ	3 800
Північна Корея	<i>Yongbyon</i>	Н/в	Н/в	ГЦ	н/в ^e
Пакистан	<i>Gadwal</i>	В	Експлуатується	ГЦ	?
	<i>Kahuta</i>	В	Експлуатується	ГЦ	20-30
Росія	<i>Ангарськ</i>	Ц	Експлуатується	ГЦ	2 200-5 000
	<i>Новоуральськ</i>	Ц	Експлуатується	ГЦ	13 300
	<i>Северск</i>	Ц	Експлуатується	ГЦ	3 800
	<i>Зеленогорск</i>	Ц	Експлуатується	ГЦ	7 900
Велика Британія	<i>Capenhurst</i>	Ц	Експлуатується	ГЦ	5 000
США	<i>Areva Eagle Rock</i>	Ц	Планується	ГЦ	3 300-6 600
	<i>Paducah</i>	Ц	Буде зупинена	ГД	11 300
	<i>Piketon, Ohio</i>	Ц	Будується	ГЦ	3 800
	<i>Urenco Eunice</i>	Ц	Експлуатується	ГЦ	5 900

Ц – цивільна, В – військова, н/в – не відомо.

^a Використання газових центрифуг (ГЦ) є основною технологією розділення ізоотопів для збільшення вмісту в урані ізоотопів *U-235*, але на кількох підприємствах продовжують використовувати технологію газової дифузії (ГД).

^b ОРС/рік – одиниць роботи із сепарації на рік; ОРС є мірою робіт на збагачувальній установці, потрібних для сепарації певної кількості урану на два компоненти – з більшим і меншим вмістом *U-235*.

^c Продовжується розширення.

^d Центрифугувальний завод у Роккашо було зупинено у грудні 2010р.; існують плани відновлення його експлуатації з використанням нових центрифугувальних технологій.

^e Більш докладно про північнокорейську установку в Йонгбені див. підрозділ X розділу 7 цього видання.

Джерела: Дані про виробничі потужності базуються на інформації МАГАТЕ: Integrated Nuclear Fuel Cycle Information Systems (INFICIS), <<http://www-nfcis.iaea.org/>>; International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2010: Balancing the Books—Production and Stocks* (IPFM: Princeton, NJ, 2010); Citizens' Nuclear Information Center (CNIC), 'Uranium enrichment plant turns into a big waste dump', *Nuke Info Tokyo*, no.140 (Jan./Feb. 2011), pp.3-4.

Таблиця 7А.4. Крупні переробні установки, станом на грудень 2010р.

Якщо не вказане інше, всі установки переробляють паливо легководних реакторів (ЛВР).

Країна	Назва установки або місцезнаходження	Тип	Стан	Проектна потужність тВМ/рік ^a
Китай	Дослідний завод <i>Lanzhou</i>	Ц	Введення в експлуатацію	50-100
Франція	<i>La Hague UP2</i>	Ц	Експлуатується	1000
	<i>La Hague UP3</i>	Ц	Експлуатується	1000
Індія ^b	<i>Kalpakkam</i> (ВВР)	Ц/В	Експлуатується	100
	<i>Tarapur</i> (ВВР)	Ц/В	Експлуатується	100
	<i>Trombay</i> (ВВР)	В	Експлуатується	50
Ізраїль	<i>Dimona</i> (ВВР)	В	Експлуатується	40-100
Японія	<i>JNC Tokai</i>	Ц	Тимчасово зупинена	200
	<i>Rokkasho</i>	Ц	Введення в експлуатацію	800
Пакистан	<i>Chashma</i>	В	Будується	50-100
	<i>Nilore</i> (ВВР)	В	Експлуатується	20-40
Росія	<i>Маяк РТ-1, Озерск</i> (колишній <i>Челябінск-65</i>)	Ц	Експлуатується	200-400
	<i>Северск</i> (колишній <i>Томск-7</i>)	В	Буде зупинена	6000
	<i>Железнодорожск</i> (колишній <i>Красноярск-26</i>)	В	Буде зупинена	3500
Велика Британія	<i>BNFL B205 Magnox</i>	Ц	Буде зупинена	1500
	<i>BNFL Thorp, Sellafield</i>	Ц	Тимчасово зупинена	1200
США	<i>H-canyon, Savannah River Site</i>	Ц	Експлуатується	15

Ц – цивільна, В – військова, Ц/В – подвійного використання, ВВР – важководний реактор.

^a Проектна потужність розрахована на максимальну кількість відпрацьованого палива, яку згідно з проектом має переробити установка. Вона вимірюється в тоннах важкого металу на рік (тВМ/рік); тВМ/рік є мірою кількості важкого металу – в цьому випадку урану – що міститься у відпрацьованому паливі. Реальна потужність часто складає лише невелику частку проектної потужності. Наприклад, російський завод *РТ-1* ніколи не переробляв більше 130 тВМ/рік, а Франція за умов припинення її міжнародних контрактів невдовзі перероблятиме лише 850 тВМ/рік. Відпрацьоване паливо ЛВР містить близько 1% плутонію, а ВВР і графітових реакторів – близько 0,4%.

^b У рамках американо-індійської Угоди 2005р. про співробітництво в галузі цивільної ядерної енергетики (*Indian-US Civil Nuclear Cooperation Initiative*) Індія вирішила, що жодна з її переробних установок не буде відкрита для інспекцій МАГАТЕ.

Джерела: Інформація про проектні потужності базується на даних МАГАТЕ: Integrated Nuclear Fuel Cycle Information Systems (INFCIS), <<http://www-nfcis.iaea.org/>>; International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2010: Balancing the Books—Production and Stocks* (IPFM: Princeton, NJ, 2010).

Частина III. Нерозповсюдження, контроль над озброєннями, роззброєння у 2010р.

Розділ 8. Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження

Розділ 9. Контроль над звичайними озброєннями та заходи зміцнення довіри у військовій сфері

Розділ 10. Контроль над торгівлею стратегічно важливою продукцією: протидія розповсюдженню зброї масового ураження

8. Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження

ШЕННОН Н.КАЙЛ

I. Вступ

Навесні 2010р. глобальні зусилля зі сприяння ядерному роззброєнню та нерозповсюдженню отримали новий імпульс. У квітні Росія і США підписали Договір про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START*), який санкціонував подовження підконтрольного скорочення стратегічних наступальних ядерних сил. У квітні США провели саміт за участі глав держав та урядів з метою забезпечення підтримки заходів зниження ризиків ядерного тероризму, підвищення рівня захисту ядерних матеріалів (фізичної ядерної безпеки) у світі. Крім того, у травні, під час восьмої Оглядової конференції Договору 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, NPT*), яка проводиться кожні п'ять років, держави-сторони Договору ще раз підтвердили його значення як правової і нормативної основи глобального режиму ядерного нерозповсюдження. На Конференції консенсусом було ухвалено документ, що містив практичні рекомендації з реалізації принципів і цілей Договору.

Разом з тим, упродовж 2010р. не вдалося домогтися суттєвого прогресу на шляху до розв'язання тривалих спорів навколо ядерних програм Ірану та Корейської Народно-Демократичної Республіки (КНДР, або Північної Кореї), які продовжують непокоїти міжнародне співтовариство можливим розповсюдженням ядерної зброї. Це занепокоєння посилилося, коли стало відомо про будівництво Північною Кореєю заздалегідь не задекларованого заводу зі збагачення урану.

У цьому розділі розглядаються згадані вище, а також інші події 2010р. у сферах контролю над ядерною зброєю, ядерного роззброєння та нерозповсюдження. В підрозділі II описується завершення американо-російських переговорів стосовно Нового СНО, аналізуються головні обмеження та вимоги Договору. В підрозділі III розглядаються події на саміті з питань фізичної ядерної безпеки у Вашингтоні, організованому США, а також деякі інші важливі події, що стосуються захисту ядерних матеріалів. У підрозділі IV наводиться інформація про перебіг і головні результати Оглядової конференції ДНЯЗ 2010р., а також висвітлюються аспекти принципових суперечностей, виявлених під час її проведення. В підрозділі V аналізується відновлення дипломатичних зусиль у відповідь на міжнародне занепокоєння ядерною програмою Ірану на фоні інтенсифікації правових, а також передбачуваних позаправових заходів, спрямованих на згортання Тегераном діяльності з

використання чутливих технологій ядерного паливного циклу. В підрозділі VI розглядаються нові події в рамках збройної ядерної програми Північної Кореї і триваюча неспроможність вирішити долю цієї програми дипломатичними засобами. В підрозділі VII наведені висновки.

II. Американсько-російське співробітництво в контролі над стратегічними ядерними озброєннями

У 2010р. Росія і США уклали Новий СНО на заміну Договору 1991р. про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-І)¹. Питання заміни СНО-І, який втратив чинність 5 грудня 2009р., було пріоритетним для обох країн, оскільки всеохопний верифікаційний режим, передбачений цим Договором, був головним інструментом взаємного моніторингу стратегічних ядерних сил. Верифікаційний режим СНО-І слугував також основою для перевірки реалізації додаткових скорочень ядерної зброї, передбачених Договором 2002р. про скорочення стратегічних наступальних потенціалів (СНП, *Strategic Offensive Reductions Treaty, SORT*), відомим також як Московський договір, в якому не було положень стосовно процедур верифікації². Російські та американські офіційні особи висловлювали занепокоєння можливістю суттєвого погіршення прозорості стратегічних сил обох сторін у разі втрати чинності верифікаційними механізмами СНО-І³. У більш широкому сенсі, укладення нового договору розглядалось, особливо США, як важливий крок до конструктивного “перезавантаження” американсько-російських відносин⁴.

Переговори з питань Нового СНО

Офіційні переговори між Росією і США з питань договору, який мав замінити СНО-І, розпочалися в Женеві у травні 2009р.⁵ До кінця 2009р. було проведено вісім раундів переговорів, під час яких виявлено кілька суттєвих розбіжностей в позиціях сторін⁶. Найбільш значимі з них стосувалися граничних обмежень ядерних сил і запропонованих змін до “правил підрахунку”, передбачених СНО-І (правил, за якими конкретному носію ядерної зброї ставиться у відповідність певна кількість боеголовки). Відмінності в позиціях проявилися також стосовно процедур верифікації (зокрема, обміну телеметричними даними випробувальних пусків стратегічних ракет), а також

¹ Стислий виклад та інші подробиці СНО-І див. у додатку А цього видання.

² Стислий виклад та інші подробиці СНП див. у додатку А цього видання.

³ Див., наприклад: Gottemoeller, R., ‘New START: security through 21st-century verification’, *Arms Control Today*, vol.40, no.7 (Sep. 2010).

⁴ Weir, F., ‘Obama’s US-Russia reset hangs on Senate approval of START treaty’, *Christian Science Monitor*, 15 Nov. 2010.

⁵ Делегацію США очолювала помічник Державного секретаря з питань перевірки та дотримання угод з контролю над озброєннями Р.Гетемюллер (*Rose Gottemoeller*); російську – директор Департаменту безпеки та роззброєння Міністерства закордонних справ Росії А.Антонов.

⁶ Кайл Ш.Н. “Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження”. – *Щорічник СПІРІ 2010*, с.320-322.

домовленостей про процедури контролю над виробництвом нових мобільних ракетних комплексів. Крім того, переговори ускладнювалися давнім занепокоєнням Росії планами США з розгортання системи протиракетної оборони (ПРО) в Європі та наполяганнями Москви внести до Нового СНО положення про обмеження на реалізацію цих планів.

Ще до завершення чинності СНО-І було кілька невдалих спроб досягти згоди, після чого переговори відновилися в Женеві 20 січня 2010р. Російські та американські офіційні особи повідомили, що вони наблизилися до подолання розбіжностей стосовно процедур верифікації і моніторингу⁷. Проте, завершальний етап переговорів був ускладнений стурбованістю Росії анонованими США змінами у планах розгортання ПРО в Європі⁸. Після серії телефонних розмов між Президентом Росії Д.Медведевим і Президентом США Б.Обамою, у центрі яких, за повідомленнями, були саме питання ПРО, 26 березня президенти заявили про досягнення згоди⁹. 8 квітня 2010р. у Празі Б.Обама і Д.Медведев офіційно підписали Новий СНО¹⁰.

Обмеження і процедури верифікації, передбачені Новим СНО

Новий СНО містить три юридично зобов'язуючі елементи: (а) преамбулу та основний текст, в якому викладені базові положення та зобов'язання сторін Договору; (б) великий за обсягом протокол, який визначає використану термінологію, а також встановлює процедури дотримання положень Договору та контролю над їх виконанням; (в) три технічні додатки до протоколу з конкретними домовленостями про процедури інспектування, повідомлень і верифікації¹¹. Термін чинності Договору, якщо його не буде замінено на наступну угоду, становить 10 років і може бути подовжений сторонами Договору на період до п'яти років. З метою сприяння виконанню та дотриманню положень Договору, ним передбачене створення Двосторонньої консультативної комісії (ДКК, *Bilateral Consultative Commission, BCC*), яка має збиратися щонайменше двічі на рік, якщо не буде іншої домовленості.

Головні обмеження, передбачені Договором

Новий СНО накладає три головні обмеження на російські та американські стратегічні наступальні озброєння¹². По-перше, він встановлює для кожної зі сторін верхню граничну кількість у 1 550 боеголовок, розгорнутих на

⁷ Sweeney, C., 'Russia hopes for prompt U.S. nuclear deal', Reuters, 22 Jan. 2010.

⁸ 'U.S. missile interceptors planned for Romania by 2015', Global Security Newswire, 9 Feb. 2010, <http://www.globalsecuritynewswire.org/gsn/nw_20100209_4015.php>; Baker, P., 'Twists and turns on way to arms pact with Russia', *New York Times*, 26 Mar. 2010.

⁹ 'US and Russia announce deal to cut nuclear weapons', BBC News, 26 Mar. 2010, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/8589385.stm>>; Baker (посилання 8).

¹⁰ President of Russia, 'Russian-US Treaty on Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms has been signed', 8 Apr. 2010, <<http://eng.kremlin.ru/news/271>>.

¹¹ Текст, протокол і три технічні додатки до Нового СНО див. на сайті Бюро зв'язків з громадськістю Державного департаменту США: <<http://www.state.gov/t/avc/newstart/c39903.htm>>. Див. також додаток А цього видання.

¹² Обмеження набувають чинності через сім років від дати набуття чинності Договором (5 лютого 2011р.).

Таблиця 8.1. Зведені дані про граничну кількість стратегічних ядерних озброєнь відповідно до американо-російських договорів про їх скорочення

Договір	Дата підписання/ набуття чинності	Загальна кількість боеголовок за договором	Загальна кількість стратегічних засобів доставки ^a	Дата припинення чинності
СНО-I	31 липня 1991р./ 5 грудня 1994р. ^b	6 000	1 600	5 грудня 2009р.
СНО-II	3 січня 1993р./ .. ^c	3 000-3 500	Жодного ^d	..
СНП	24 травня 2002р./ 1 червня 2003р.	1 700-2 200	Жодного	31 грудня 2012р.
Новий СНО	8 квітня 2010р./ 5 лютого 2011р.	1 550	800 ^e	Через 10 років після набуття чинності

^a До стратегічних засобів доставки ядерної зброї належать МБР, БРПЧ і стратегічні бомбардувальники.

^b У травні 1992р. Білорусь, Казахстан та Україна підписали з Росією і США Лісабонський протокол, згідно з яким усі п'ять країн приєдналися до СНО-I.

^c СНО-II не набув чинності.

^d СНО-II передбачав заборону оснащення МБР головними частинами з роздільними боеголовками індивідуального наведення (БРГІН) і визначав обмеження в 1 700-1 750 БРПЧ для кожної зі сторін.

^e Може бути розгорнуто не більш 700 одиниць.

Джерело: додаток А цього видання.

стратегічних ракетах і бомбардувальниках. Це означає номінальне зменшення приблизно на 30% верхньої межі у 2 200 боеголовок, встановленої СНП, та майже на 75% – порівняно з максимальною кількістю у 6 000 боеголовок, згідно зі СНО-I (таблиця 8.1). По-друге, новий Договір обмежує кожну зі сторін, дозволяючи мати не більше 800 розгорнутих і нерозгорнутих пускових установок для міжконтинентальних балістичних ракет (МБР), балістичних ракет на підводних човнах (БРПЧ), а також розгорнутих і нерозгорнутих важких стратегічних бомбардувальників, здатних нести ядерну зброю. До нерозгорнутих засобів доставки ядерної зброї належать навчальні та випробувальні пускові установки, а також бомбардувальники та підводні човни, що перебувають у капітальному ремонті та не оснащені ракетами. По-третє, в рамках загального обмеження на пускові установки кожній стороні дозволяється мати не більше 700 розгорнутих МБР, БРПЧ і стратегічних бомбардувальників¹³.

Під час переговорів з питань зазначених обмежень проявилися розбіжності в позиціях Росії і США, зумовлені різними структурами їх стратегічних ядерних сил, що склалися після холодної війни. Ядерні сили США мають більшу кількість засобів доставки з меншою кількістю боеголовок на кожному з них; російські ядерні сили – навпаки, мають меншу кількість засобів доставки з більшою кількістю боеголовок. Виходячи з цього, Росія прагнула різко знизити верхню межу кількості засобів доставки – до 500 одиниць – з метою зменшення суттєвої переваги США над Росією у т.зв. “зворотному

¹³ White House, Office of the Press Secretary, ‘Key facts about the New START Treaty’, 26 Mar. 2010, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/key-facts-about-new-start-treaty>>.

потенціалі” (спроможності швидко оснастити наявні МБР та БРПЧ ядерними боеголовками, що зберігаються у сховищах)¹⁴. Позиція США полягала в обмеженні кількості розгорнутих боеголовок, але за умов достатньо високої максимально дозволеної кількості носіїв – з метою збереження наявної структури американської “тріади”, до якої належать сухопутні, морські та повітряні стратегічні сили.

Росія спочатку намагалася внести до Нового СНО положення, що забороняло б США встановлювати звичайні боеголовки на стратегічні балістичні ракети в рамках плану “Миттєвий глобальний удар” (*Prompt Global Strike*) Стратегічного командування США¹⁵. Обидві сторони дійшли згоди, що до американських МБР і БРПЧ, які оснащені замість ядерних звичайними боеголовками, будуть застосовані обмеження, передбачені Договором¹⁶.

Новий СНО не накладає обмежень на розгортання ПРО, що виявилось однією з найбільш суперечливих проблем, з якою сторони стикнулися під час переговорів¹⁷. Преамбула Договору містить юридично незобов’язуючі положення, в яких визнається, що сторони усвідомлюють “наявність взаємозв’язку між стратегічними наступальними і стратегічними оборонними озброєннями”, та що “під час скорочення стратегічних ядерних озброєнь важливість цього взаємозв’язку зростатиме”. За наполяганням США, у преамбулі було також відзначено, що “наявні стратегічні оборонні озброєння не підривають живучість та ефективність стратегічних наступальних озброєнь сторін”. Після підписання Нового СНО Росія і США зробили односторонні заяви з уточненням позицій стосовно взаємозв’язку між Новим СНО і ПРО. Ці заяви не містили жодних нових зобов’язань сторін, проте визначені в них позиції сформуваали порядок денний дебатів перед ратифікацією Договору в обох країнах.

Правила підрахунку боеголовок

Новий СНО містить детальні визначення і правила обчислення кількості розгорнутих стратегічних боеголовок у межах їх максимально дозволеної кількості. Нові правила враховують зміни у “правилах підрахунку”, що використовувалися у СНО-I, згідно з якими кожній МБР і БРПЧ ставилася у відповідність фіксована кількість боеголовок – у більшості випадків вона

¹⁴ На відміну від Росії, яка повинна була знищувати застарілі і зношені стратегічні засоби доставки, США стикнулися з передбаченим СНО обмеженням на розгорнуті стратегічні боеголовки, що вимагало вилучення певної кількості боеголовок з МБР і БРПЧ та наступного їх розміщення у сховищах. Див.: Pikayev, A., ‘New START: preliminary thoughts in Moscow’, James Martin Center for Nonproliferation Studies, Monterey Institute of International Studies, 7 Apr. 2010, <http://cns.miis.edu/stories/100407_start_pikayev.htm>.

¹⁵ Див. підрозділ II розділу 7 цього видання.

¹⁶ Woolf, A., *The New START Treaty: Central Limits and Key Provisions*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R41219 (US Congress: Washington, DC, 23 Dec. 2010), p.18.

¹⁷ У передбаченні можливого раптового виходу з Договору, він забороняє сторонам переобладнувати пускові установки для МБР і БРПЧ на пускові установки для ракет-перехоплювачів системи ПРО та навпаки – пускові установки для ракет-перехоплювачів системи ПРО на пускові установки для МБР та БРПЧ. Див.: White House (посилання 13).

дорівнювала максимальній кількості головних частин з роздільними боеголовками індивідуального наведення (БГРІН, *multiple independently targetable re-entry vehicles, MIRVs*), з якими ракета випробувалася, незалежно від того, що конкретна ракета могла бути оснащена меншою кількістю боеголовок. На відміну від цього, в Новому СНО передбачено, що сторони повинні вести облік реальної кількості БГРІН, якими оснащені розгорнуті МБР і БРПЧ.

Що стосується важких бомбардувальників, то Новий СНО успадкував підхід попереднього Договору, а саме: кожному літаку ставиться у відповідність фіксована кількість боеголовок. Але, згідно з Новим СНО, кожен розгорнутий бомбардувальник, незалежно від того, оснащений він крилатими ракетами з ядерними боеголовками чи авіаційними ядерними бомбами, зараховується як такий, що несе одну боеголовку – навіть якщо літак спроможний нести значно більше бойове навантаження¹⁸. Однією з підстав для застосування такого правила підрахунку, погодженого під час переговорів, стало те, що бомбардувальники, завдяки відносно тривалому часу польоту, не створюють такої ж загрози раптового нападу, як МБР або БРПЧ¹⁹. Деякі неурядові експерти зазначають, що правило підрахунку бомбардувальників створює лазівку, яка дозволяє обом сторонам розгортати суттєво більшу кількість боеголовок, ніж зазначено в Новому СНО²⁰.

Положення про верифікацію і моніторинг

У Новому СНО режим верифікації і моніторингу побудовано на використанні широкої бази даних, в якій визначені кількість, типи та розташування озброєнь, обмежених Договором. Для підтвердження інформації, що міститься в базі даних, режим передбачає використання повідомлень, інспекцій і демонстрацій. Серед інших заходів Договір вимагає від кожної сторони розмішувати на всіх ракетах, відповідних пускових установках і бомбардувальниках спеціальний маркер (унікальну алфавітно-цифрову мітку). Маркер має вноситися до повідомлення кожного разу, коли будь-які МБР, БРПЧ або важкий бомбардувальник переміщуються або змінюють статус. Договір визначає процедури, які дозволяють інспекторам переконатися в наявності маркера під час інспекції. Договір передбачає також, що Росія і США можуть продовжити використання національних технічних засобів збору даних про кількість, розміщення та характеристики стратегічних ядерних сил іншої сторони²¹.

¹⁸ За Договором СНО-I, кількість боеголовок на бомбардувальниках США і СРСР/Росії могла становити 10 і 8, відповідно. Американський бомбардувальник *B-52* може нести до 20 крилатих ракет з ядерними боеголовками.

¹⁹ Pifer, S., 'New START: good news for U.S. security', *Arms Control Today*, vol.40, no.4 (May 2010). За повідомленнями офіційних осіб США, правило було прийняте внаслідок відмови Росії дозволити інспектування складів зберігання ядерної зброї на базах російських бомбардувальників.

²⁰ Oelrich, I. and Kristensen, H., 'New START treaty reduces limit for strategic warheads but not number', Public Interest Report, Federation of American Scientists, 22 June 2010, <<http://www.fas.org/blog/pir/2010/06/22/new-start-treaty/>>.

²¹ Union of Concerned Scientists, 'Verification of New START', Fact sheet, 13 July 2010, <http://www.ucsusa.org/nuclear_weapons_and_global_security/nuclear_weapons/technical_issues/verification-of-new-start.html>; Woolf (посилання 16), pp.13-15.

Положення Нового СНО про інспекції і моніторинг суттєво спрощені з метою скорочення витрат на імплементацію Договору і зменшення оперативного навантаження від інспекційного процесу. Новий СНО передбачає лише два види інспекцій (у СНО-I їх було дев'ять)²². Інспекції першого виду призначені для перевірок на базах МБР, підводних човнів, важких бомбардувальників і можуть проводитися кожною стороною до 10 разів на рік. Такі інспекції мають дві мети: (а) підтвердити точність заявлених кількості та типів розгорнутих і нерозгорнутих на відповідних базах пускових установок, ракет і бомбардувальників; (б) підтвердити, що кількість боеголовок, розміщених на розгорнутих МБР і БРПЧ, а також кількість ядерної зброї для розгорнутих важких бомбардувальників відповідають кількостям, зазначеним у базі даних Договору. Остання мета відбиває зміну у правилах підрахунку боеголовки для ракет у Новому СНО²³. Інспекції другого виду проводяться на інших об'єктах, де розміщуються нерозгорнуті пускові установки та ракети, і таких інспекцій може бути до восьми на рік. Головними цілями цих інспекцій є перевірка достовірності заявлених даних про кількість і типи нерозгорнутих пускових установок МБР і БРПЧ, ракет, які зберігаються, а також підтвердження факту невикористання попередньо заявлених об'єктів у цілях, що не відповідають Договору²⁴. Разом зі зменшенням загальної кількості інспекцій, передбачених Новим СНО, спектр завдань кожної з них розширюється – в окремих випадках збір аналогічних даних у форматі, передбаченому СНО-I, потребував би двох інспекцій.

Переговори про Новий СНО повинні були вирішити два головні спірні питання, пов'язані з механізмами верифікації і моніторингу. Перше з них було зумовлене небажанням Росії зберегти положення СНО-I стосовно обміну телеметричною інформацією про всі випробувальні пуски стратегічних ракет. Як повідомлялося, Росія виступала проти збереження положення СНО-I про заборону кодування телеметричних даних, виходячи з її планів прийняття на озброєння нового покоління стратегічних ракет, тоді як США таких планів не мали²⁵. Зрештою, сторони погодилися до п'яти разів на рік обмінюватися телеметричною інформацією про випробувальні пуски ракет у рамках заходів з підвищення транспарентності і зміцнення довіри, – хоча ці дані їй не потрібні для моніторингу дотримання обмежень, передбачених Новим СНО²⁶. Другий пункт непорозуміння стосувався положень СНО-I про нагляд за мобільними МБР. У новому Договорі сторони ухвалили вдосконалені процедури, згідно з якими нагляд за мобільними МБР буде здійснюватися з використанням унікальних маркерів, а інспектування на ракетних базах – у той же спосіб, що і стосовно інших систем. Сторони Нового СНО також погодили заходи зі сприяння нагляду США за новими російськими мобільними ракетами за допомогою національних технічних засобів, насамперед супутників²⁷.

²² Union of Concerned Scientists (посилання 21).

²³ Протоколом визначені процедури, відповідно до яких інспекторам дозволено підраховувати дійсну кількість БГРІН на конкретних МБР або БРПЧ, які зберігаються на конкретній базі, що інспектується. Див. розділ VII глави V Протоколу до Нового СНО (посилання 11).

²⁴ New START (посилання 11), Article XI.3.

²⁵ Collina, T., 'START stalls; talks continue', *Arms Control Today*, vol.40, no.1 (Jan./Feb. 2010).

²⁶ Pifer (посилання 19).

²⁷ Pifer (посилання 19).

Процеси ратифікації у США та Росії

13 травня 2010р. Президент Б.Обама передав текст Нового СНО до Сенату США для розгляду та отримання згоди. Під час комітетських слухань офіційні особи попередньої і нинішньої адміністрацій, разом із вищим військовим керівництвом наполягали на необхідності співробітництва обох політичних партій для забезпечення ратифікації Договору²⁸. Сенатори від Республіканської партії здебільшого уникали відкритого спротиву ратифікації Договору, але висловлювали стурбованість стосовно його потенційного впливу на американські програми ПРО, а також стосовно достатності запропонованих видатків для підтримки ядерного арсеналу США. Вони також піддали Договір критиці за невирішеність питань нестратегічних озброєнь і невизначеність навіть часових рамок для їх вирішення²⁹.

Процес ратифікації характеризувався високим рівнем роздратування політичних противників та, відповідно, значною невизначеністю в питанні, чи буде поставлено Договір на голосування ще до кінця року. 16 вересня Комітет із закордонних справ Сенату США схвалив резолюцію про ратифікацію, яка містила багато зауважень, висунутих членами Комітету від Республіканської партії³⁰. Керівництво Демократичної партії під час підсумкового обговорення в Сенаті погодилося на внесення двох поправок до проекту резолюції про ратифікацію Договору. Ці поправки не мали юридичної сили, а лише у стислому вигляді викладали позицію Сенату стосовно Договору, не змінюючи його суті. Одна з поправок підкреслювала наміри США продовжити програму обмеженої ПРО. В ній увага акцентувалася на тому, що Новий СНО не передбачає жодних обмежень на розгортання ПРО, крім заборони переобладнання пускових установок МБР і БРПЧ для цілей ПРО. Друга поправка підтверджувала намір США продовжити підтримку та модернізацію власних потужностей з виробництва ядерної зброї³¹. В результаті проведення спланованої підготовчої кампанії – в т.ч. оголошення Президентом Б.Обамою обіцянки знайти в бюджеті додаткові \$4,1 млрд. для фінансування промислового комплексу США з виробництва ядерної зброї – 22 грудня 2010р. Сенат 71 голосом “за” (26 – “проти”) ратифікував Новий СНО³².

У Державній Думі та Раді Федерації Росії розгляд проекту резолюції про ратифікацію Договору розпочався вже після його ратифікації Сенатом США³³. Російський проект резолюції містив кілька положень, які пов’язували

²⁸ Collina, T., ‘Senate begins hearings on New START’, *Arms Control Today*, vol.40, no.5 (June 2010).

²⁹ Sokov, N. and Pomper, M., ‘New START ratification: a bittersweet success’, James Martin Center for Nonproliferation Studies, Monterey Institute of International Studies, 22 Dec. 2010, <http://cns.miiis.edu/stories/101222_new_start_ratified.htm>; Collina (посилання 28).

³⁰ Cornwell, S., ‘Senate panel OKs new arms treaty with Russia’, Reuters, 16 Sep. 2010.

³¹ Текст резолюції Сенату США про розгляд Договору і згоду на його ратифікацію див.: <<http://www.state.gov/t/avc/rls/153910.htm>>.

³² ‘Obama hails Senate vote to back Russia nuclear treaty’, BBC News, 23 Dec. 2010, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-12056024>>.

³³ 8 липня 2010р. думський Комітет з питань міжнародних відносин проголосував за рекомендацію ратифікувати Новий СНО, але пізніше відкликав це рішення у відповідь на внесення американськими сенаторами численних поправок до Договору. Див.: ‘Russian parliament revokes START treaty ratification’, RT, 4 Nov. 2010, <<http://rt.com/politics/start-treaty-ratification-duma/>>.

реалізацію скорочень наступальних ядерних озброєнь, передбачених Новим СНО, із запровадженням обмежень на розгортання американської ПРО. Ці положення з'явилися у відповідь на заяви в Сенаті США стосовно того, що Новий СНО жодним чином не обмежує розвиток американської ПРО. В резолюції підкреслювалося, що вона не спрямована на заборону ПРО, проте існує взаємозв'язок між стратегічними наступальними та оборонними озброєннями, тому розгортання США системи ПРО, “здатної суттєво знизити ефективність стратегічних ядерних сил Російської Федерації”, може призвести до виходу Росії з Нового СНО³⁴. Резолюція торкнулася ще одного, пов'язаного з цією проблемою питання, – в ній встановлене обмеження на обмін Росією телеметричними даними певних категорій, якщо це може сприяти вдосконаленню США спроможностей з перехоплення російських стратегічних ракет і боєголовок³⁵. До прийнятого Державною Думою Закону про ратифікацію було додано дві заяви: про перспективні плани модернізації ядерних сил і про передумови наступного скорочення ядерної зброї. 25 січня 2011р. після третього, останнього розгляду резолюції, Державна Дума 350 голосами “за” (96 – “проти”) ратифікувала Новий СНО³⁶. Наступного дня Рада Федерації одноставно ухвалила документ³⁷.

Новий СНО набув чинності 5 лютого 2011р., після обміну ратифікаційними документами, який здійснили Міністр закордонних справ РФ С.Лавров і Державний секретар США Х.Клінтон під час міжнародної конференції з питань безпеки в Мюнхені³⁸.

Після Нового СНО: наступні кроки

Після набуття чинності Новим СНО між Росією і США виникли спірні питання стосовно спрямованості та часових рамок наступних кроків у двосторонньому контролі над озброєннями. 3 лютого 2011р., на виконання додаткового пункту, внесеного сенаторами-республіканцями до резолюції про ратифікацію, Президент Б.Обама поінформував Сенат США, що наступною метою Адміністрації у сфері контролю над озброєннями буде започаткування впродовж року переговорів з Росією з питань обмеження запасів нестратегічних (тактичних) ядерних озброєнь³⁹. Американські офіційні особи підкреслили, що розгляд проблеми тактичних ядерних

³⁴ Sokov, N., ‘New Start ratification in Russia: apparent smooth sailing obscures submerged drama and revelations’, James Martin Center for Nonproliferation Studies, 25 Jan. 2011, <http://cns.miis.edu/stories/110125_russia_new_start_ratification.htm>.

³⁵ Sokov (посилання 34). Росія обережно ставиться до розкриття телеметричних даних польотів маневрених головних частин (*manoeuvrable re-entry vehicles, RVs*), що плануються до розгортання.

³⁶ ‘State Duma ratifies New START’, *Moscow Times*, 26 Jan. 2011.

³⁷ ‘Russian parliament’s upper house ratifies U.S.-Russia arms cut deal’, RIA Novosti, 26 Jan. 2011, <<http://rianovosti.com/russia/20110126/162309121.html>>.

³⁸ US State Department, Office of the Spokesman, ‘New START Treaty entry into force’, Fact sheet, 5 Feb. 2011, <<http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2011/02/156037.htm>>. Набуття чинності Договором надало поштовху проведенню ряду підготовчих заходів з обміну даними, повідомленнями та інспекціями.

³⁹ ‘Resolution of advice and consent to ratification’ (посилання 31), para. 12(i).

озброєнь вимагатиме тісної координації дій із союзниками по НАТО, а також поглиблення відносин з Росією з широкого кола проблем безпеки⁴⁰. Але реакція Росії продемонструвала її невеликий інтерес, щонайменш у коротко-строковій перспективі, до започаткування переговорного процесу з питань обмеження нестратегічних ядерних озброєнь⁴¹.

Водночас, як Росія, так і США зволікали з подальшим скороченням стратегічних ядерних озброєнь. За словами С.Лаврова, “перед тим, як обговорювати будь-які подальші кроки у сфері ядерного роззброєння, необхідно домогтися повного виконання Нового СНО”⁴². Подібним чином коментували ситуацію й інші російські офіційні особи, заявляючи, що подальші скорочення ядерної зброї пов’язані з прогресом у розв’язанні інших проблем – у т.ч. обмеження кількості нерозгорнутих боеголовок, ПРО, звичайні стратегічні озброєння, космічні озброєння, – які впливають на стратегічну стабільність⁴³. Своєю чергою, американські високопосадовці підкреслювали, що нові переговори будуть пов’язані з розширенням кола спірних питань, що зумовить численні додаткові труднощі⁴⁴. Крім того, завершивши у 2010р. роботу над черговим Оглядом ядерного стану (*Nuclear Posture Review*), що викликав певні сумніви, Адміністрація Б.Обами, як повідомлялося, почала обережно ставитися до більш масштабних скорочень озброєнь, які могли б призвести до змін у структурі тріади ядерних сил США⁴⁵.

III. Міжнародне співробітництво в посиленні захисту ядерних матеріалів

12-13 квітня у Вашингтоні Президент Б.Обама приймав саміт з питань фізичної ядерної безпеки (захисту ядерних матеріалів). У заході взяли участь 47 світових лідерів, у т.ч. 38 глав урядів⁴⁶. Саміт сприймався як частина

⁴⁰ Benitez, J., ‘US consults with NATO allies on reducing tactical nuclear weapons’, NATO Source, Atlantic Council, 17 Feb. 2011, <<http://www.acus.org/natosource/us-consults-nato-allies-reducing-tactical-nuclear-weapons>>. У новій Стратегічній концепції НАТО, прийнятій на Лісабонському саміті (листопад 2010р.), держави-члени НАТО погодили продовження дискусій стосовно ролі оборони і стримування у стратегії НАТО, включно з її ядерною складовою. Див.: North Atlantic Treaty Organization (NATO), ‘Active engagement, modern defence: strategic concept for the defence and security of the members of the North Atlantic Treaty Organisation’, 19 Nov. 2010, Lisbon, <<http://www.nato.int/strategic-concept/>>

⁴¹ ‘Russia says too early to talk tactical nuclear weapons with United States’, RIA Novosti, 29 Jan. 2011, <http://rianovosti.com/military_news/20110129/162362622.html>; Sokov (посилання 34).

⁴² Quoted in Pincus, W., ‘Cold war issues still part of U.S.-Russia discussions’, *Washington Post*, 17 Jan. 2011.

⁴³ Sokov and Pomper (посилання 29).

⁴⁴ Dombey, D., ‘Obstacles strew path to deeper nuclear cuts’, *Financial Times*, 23 Dec. 2010.

⁴⁵ Pifer, S., ‘After New START: what next?’, *Arms Control Today*, vol.40, no.10 (Dec. 2010). Див. також підрозділ II розділу 7 цього видання.

⁴⁶ White House, Office of the Press Secretary, ‘Communiqué of the Washington Nuclear Security Summit’, 13 Apr. 2010, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/communiqu-washington-nuclear-security-summit>>. Про оцінку саміту див.: Turpen, E., ‘Global lockdown: moving the needle on nuclear security’, Policy Analysis Brief, Stanley Foundation, Nov. 2010, <<http://www.stanleyfoundation.org/resources.cfm?id=434>>.

амбітних, очолюваних США глобальних зусиль, спрямованих на зміцнення міжнародного співробітництва в боротьбі з ядерним тероризмом, який Б.Обама у промові у Празі (2009р.) визнав “найбільш вірогідною і серйозною загрозою глобальній безпеці”⁴⁷.

Наприкінці дводенного заходу лідери держав-учасниць і керівники міжнародних організацій ухвалили підсумкове комюніке⁴⁸. В документі підкреслюється “фундаментальна відповідальність держав у забезпеченні ефективного захисту всіх ядерних матеріалів” і визначається широке коло завдань міжнародного співробітництва в цій сфері. В комюніке ще раз була підтверджена прихильність учасників саміту до чинних угод та інструментів, призначених для забезпечення захисту ядерних матеріалів під час їх зберігання, використання та перевезення, а також висловлена чітка підтримка мети, сформульованої Президентом Б.Обамою в його празькій промові: впродовж наступних чотирьох років забезпечити всі уразливі ядерні матеріали в усьому світі. Водночас, визнаючи стурбованість держав, які здійснюють цивільні ядерні програми, комюніке закликає до “запровадження жорстких заходів із забезпечення фізичної ядерної безпеки, що жодним чином не порушують права держав розвивати та використовувати ядерну енергетику в мирних цілях”.

Учасники саміту ухвалили Робочий план досягнення визначених у комюніке цілей⁴⁹. Разом з іншими кроками, план передбачає ратифікацію державами поправки 2005р. до Конвенції про фізичний захист ядерного матеріалу; цією поправкою до учасників Конвенції висуваються юридично зобов’язуючі вимоги із захисту ядерних установок і матеріалів, а також розширюються рамки співробітництва в поверненні викраденого матеріалу⁵⁰. В Робочому плані також підкреслюється важливість Резолюції №1540 Ради Безпеки (РБ) ООН і Міжнародної конвенції 2005р. про протидію актам ядерного тероризму⁵¹. В більш широкому контексті, у Плані висловлена підтримка процесу конверсії цивільних установок шляхом: заміни ядерного палива, в якому використовується високозбагачений уран (ВЗУ), на паливо на основі низькозбагаченого урану (НЗУ); розвитку методів виявлення радіоактивних матеріалів і технологій ядерного криміналістичного аналізу; розвитку корпоративної та інституційної культури пріоритетного забезпечення фізичної ядерної безпеки; спільних навчань правоохоронних і митних органів у підвищенні спроможностей виявлення ядерних матеріалів⁵².

⁴⁷ White House, Office of the Press Secretary, ‘Remarks by President Barack Obama, Hradcany Square, Prague, Czech Republic’, 5 Apr. 2009, <http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-By-President-Barack-Obama-In-Prague-As-Delivered/>.

⁴⁸ White House (посилання 46).

⁴⁹ White House, Office of the Press Secretary, ‘Nuclear Security Summit Work Plan’, 13 Apr. 2010, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/nuclear-security-work-plan-reference-document>>.

⁵⁰ Зміст поправки див.: Кайл Ш.Н. “Контроль над ядерними озброєннями та нерозповсюдження”. – *Щорічник СІПІ 2006*, с.584-584. Див. також додаток А цього видання.

⁵¹ Резолюція №1540 РБ ООН від 28 квітня 2004р.; Міжнародна конвенція про протидію актам ядерного тероризму ухвалена 13 квітня 2005р., відкрита до підписання 14 вересня 2005р., набула чинності 7 липня 2007р. Див.: *United Nations Treaty Series*, vol.2445 (2007).

⁵² White House (посилання 49); Turpen (посилання 46), pp.2-3.

Саміт з фізичної ядерної безпеки не започаткував нових спільних ініціатив. Проте, він став форумом, на якому 29 держав обмінялися думками з приводу зроблених ними кроків з прийняття або реалізації зобов'язань у рамках ряду чинних конвенцій, угод і домовленостей, спрямованих на посилення захисту ядерних матеріалів, у т.ч. на протидію незаконному обігу ядерних матеріалів⁵³. До досягнень саміту можна віднести згоду кількох держав (наприклад, В'єтнаму, Казахстану, Мексики та України) переобладнати дослідні реактори з ВЗУ- на НЗУ-паливо, а також вивезти ВЗУ зі своїх територій⁵⁴ (невідкладність таких заходів була продемонстрована за місяць до саміту, коли Грузія повідомила про затримання групи контрабандистів, які намагалися продати на чорному ринку 18 г ВЗУ⁵⁵). Крім того, кілька держав заявили про плани створення центрів, призначених для розвитку та запровадження найкращого досвіду у сфері захисту ядерних матеріалів.

Наступний саміт з фізичної ядерної безпеки заплановано провести у 2012р. в Південній Кореї. До початку цього заходу представники держав-учасниць братимуть участь у періодичних нарадах з метою оцінки виконання робочого плану Вашингтонського саміту.

Російсько-американська угода про утилізацію плутонію

13 квітня 2010р., під час формальної зустрічі поза рамками саміту з фізичної ядерної безпеки, російський Міністр закордонних справ С.Лавров і Державний секретар США Х.Клінтон підписали Протокол до американо-російської Угоди 2000р. про поводження з плутонієм і його утилізацію⁵⁶. Ця подія була сприйнята як подальший крок у напрямі підвищення фізичної ядерної безпеки та перетворення скорочення ядерної зброї на незворотний процес.

Відповідно до оновленої Угоди, кожна сторона має утилізувати щонайменше 34 т збройового плутонію, визначеного як надлишковий для оборонних цілей, шляхом виготовлення з нього змішаного оксидного уран-плутонієвого (*MOX, mixed oxide uranium-plutonium*) палива з його наступним опроміненням в ядерних енергетичних реакторах з виробництва електроенергії. Підписання Протоколу стало важливим фактором для реалізації зазначеної двосторонньої Угоди, оскільки російський підхід до утилізації плутонію, визначений ще у 2000р., виявився не придатним до реалізації внаслідок технічних, правових

⁵³ White House, Office of the Press Secretary, 'Highlights of the national commitments made at the Nuclear Security Summit', 13 Apr. 2010, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/highlights-national-commitments-made-nss>>.

⁵⁴ White House (посилання 53).

⁵⁵ 'Georgia files charges in HEU smuggling scheme', Global Security Newswire, 29 Apr. 2010, <http://www.globalsecuritynewswire.org/gsn/nw_20100429_1185.php>; Esslemont, T., 'Georgia foils bid to smuggle weapons-grade uranium', BBC News, 8 Nov. 2010, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-1709416>>.

⁵⁶ Американо-російська Угода про поводження з плутонієм, визначеним як надлишковий для оборонних цілей, його утилізацію і відповідне співробітництво підписана сторонами 29 серпня та 1 вересня 2000р.; Протокол до Угоди підписано 13 квітня 2010р., <<http://www.state.gov/t/isn/trty/>>. Див. також: US Department of State, Office of the Spokesman, '2000 Plutonium Management and Disposition Agreement', Fact sheet, 13 Apr. 2010, <<http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2010/04/140097.htm>>.

і фінансових труднощів⁵⁷. Протокол також посилює “права, відповідальність, принципи, заходи з моніторингу та інспектування діяльності сторін з утилізації і кінцевих результатів” – для отримання гарантій, що матеріал ніколи не буде використаний для виготовлення ядерної зброї⁵⁸. Обидві країни планують до 2018р., після завершення побудови потрібних об’єктів, розпочати роботи з утилізації⁵⁹. За допомогою у проведенні моніторингу США та Росія звернулися до МАГАТЕ – за умови, що конкретні процедури підлягають обговоренню⁶⁰.

IV. Конференція 2010р. з огляду дії Договору про нерозповсюдження ядерної зброї

Оглядова конференція ДНЯЗ (*Non-Proliferation Treaty, NPT*) 2010р. відбулася 3-28 травня у штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку⁶¹. Участь у Конференції, головою якої був обраний представник Філіппін, Посол Л.Кабактулан (*Libran Cabactulan*), взяли делегації від 172 держав-сторін Договору⁶². Конференція пройшла в толерантній і загалом конструктивній атмосфері, що помітно відрізняло її від Оглядової конференції 2005р.⁶³

Головні проблеми та результати

Перший тиждень Конференції був присвячений загальній дискусії з питань імплементації ДНЯЗ і сприяння запровадженню його принципів і цілей. Понад 90 держав-сторін Договору надали спеціально підготовлені заяви – або індивідуально, або у групі держав, – висловлюючи позиції стосовно довготривалих проблем. Такими проблемами були: набуття чинності Договором 1996р. про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ, *Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty, CTBT*)⁶⁴; відкриття переговорів з питань глобального договору про заборону виробництва розщеплюваних матеріалів для військових цілей; підвищення прозорості в утриманні запасів і виробництві ядерної зброї; розширення членства у ДНЯЗ; створення на Близькому Сході зони, вільної від ядерної зброї (без’ядерної зони); укладення глобального

⁵⁷ Протокол підтвердив домовленість, досягнуту у 2007р., відповідно до якої Росії дозволяється утилізувати свій плутоній в реакторах на швидких нейтронах (*BN-600* і *BN-800*), а не в легководних реакторах, як це пропонувалося спочатку. Див.: Horner, D., ‘Russia, U.S. sign plutonium disposition pact’, *Arms Control Today*, vol.40, no.4 (May 2010).

⁵⁸ US Department of State (посилання 56). Це передбачає заходи, спрямовані на мінімізацію потенційних проблем розповсюдження, пов’язаних з використанням реакторів на швидких нейтронах.

⁵⁹ Для реалізації оновленої Угоди російський Уряд має виділити \$2,5 млрд. США зобов’язалися надати Росії фінансову допомогу обсягом близько \$400 млн. Див.: Horner (посилання 57).

⁶⁰ ‘US and Russia request IAEA monitoring of plutonium disposition’, *Trust & Verify*, no.130 (July/Sep. 2010), p.8.

⁶¹ Стислий виклад та інші подробиці ДНЯЗ див. у додатку А цього видання.

⁶² 2010 NPT Review Conference, ‘Background’, <<http://www.un.org/en/conf/npt/2010/background.shtml>>.

⁶³ Стислу інформацію про Оглядову конференцію ДНЯЗ 2005р. див.: Кайл (посилання 50), с.556-564.

⁶⁴ Стислий виклад та інші подробиці ДВЗЯВ див. у додатку А цього видання.

договору про негативні гарантії безпеки, тобто про правові зобов'язання п'яти юридично визнаних ядерних держав – Великої Британії, Китаю, Росії, США і Франції – не застосовувати ядерну зброю і не загрожувати її застосуванням проти держав-сторін ДНЯЗ, які не володіють нею (неядерних держав)⁶⁵. Державний секретар США Х.Клінтон задала позитивний тон Конференції, оголосивши під час її відкриття про наміри США зробити кроки до імплементації протоколів до договорів про без'ядерні зони в Африці та Південно-Східній Азії⁶⁶. Демонстрацією прагнення США більшої прозорості стало оприлюднення Х.Клінтон даних про кількість боєголовок на озброєнні США – 5 113⁶⁷.

Змістовна робота Конференції розпочалася на другому тижні. Використовуючи напрацьовану практику попередніх оглядових конференцій, Секретаріат утворив три головні комітети (ГК, *main committees, MCs*) з питань: ГК.І – ядерне роззброєння; ГК.ІІ – нерозповсюдження, включно з гарантіями нерозповсюдження та регіональними проблемами; ГК.ІІІ – радіаційна безпека (*nuclear safety*) та мирне використання ядерної енергії⁶⁸. Держави-сторони Договору ухвалили створення по одному допоміжному органу (ДО, *subsidiary body, SB*) при кожному з головних комітетів і визначили проблеми, які будуть у них обговорюватися⁶⁹: ДО ГК.І – практичні кроки у сфері роззброєння, включно з гарантіями безпеки; ДО ГК.ІІ – регіональні проблеми, включно зі створенням без'ядерної зони на Близькому Сході; ДО ГК.ІІІ – “інші положення Договору”, в т.ч. проблеми реагування на вихід із ДНЯЗ держави-сторони.

Значна частина дискусій в рамках ГК.І зосереджувалася на розгляді комплексу заходів з ядерного роззброєння, ухваленого на Оглядовій конференції 2000р., але виконаного лише частково⁷⁰. До цих заходів належать, зокрема: проведення більш масштабних скорочень наявних запасів ядерної зброї і забезпечення незворотності цього процесу; запровадження міжнародного контролю над розщеплюваними матеріалами, що визнані надлишковими для військових цілей; зниження рівня бойової готовності стратегічних ядерних сил; започаткування переговорів із запровадження юридично обов'язкових обмежень на тактичні ядерні озброєння; зменшення ролі ядерної зброї у

⁶⁵ Відповідно до Статті IX ДНЯЗ, ядерними державами або державами, що володіють ядерною зброєю, визнаються лише ті, які виготовили та підірвали ядерний пристрій до 1 січня 1967р.

⁶⁶ Стислий виклад Договору Бангкоку 1995р. про утворення зони, вільної від ядерної зброї, в Південно-Східній Азії та Договору Пеліндаба 1996р. про утворення Африканської зони, вільної від ядерної зброї, див. у додатку А цього видання.

⁶⁷ US Department of State, Office of the Spokesman, ‘Secretary Clinton’s remarks at NPT Review Conference’, 3 May 2010, <<http://www.america.gov/st/texttrans-english/2010/May/20100504083001bp0h7.084292e-02.html>>. Див. також підрозділ II розділу 7 цього видання.

⁶⁸ Структура головних комітетів відповідає трьом “стовпам” ДНЯЗ. Обов'язки голів комітетів виконували: ГК.І – Б.Чід'яусіку (*Boniface Chidyausiku*, Зімбabwe); ГК.ІІ – В.Єльченко (Україна); ГК.ІІІ – Т.Накане (*Takeshi Nakane*, Японія).

⁶⁹ Johnson, R., ‘Day 3 at NPT: P-5 statement and 3 subsidiary bodies’, Acronym Institute, 5 May 2010, <<http://acronyminstitute.wordpress.com/2010/05/05/day-3-interim/>>.

⁷⁰ Simpson, J., ‘The 2000 NPT Review Conference’, *SIPRI Yearbook 2001*, pp.494-497.

політиці національної безпеки. Учасники Конференції закликали ядерні держави “оголосити мораторій на модернізацію і розробку нових видів ядерної зброї або нових завдань для неї”⁷¹.

Однією з помітних подій під час обговорень став виступ неядерних держав-сторін ДНЯЗ, що належать до Руху неприєднання, із закликом ухвалити на Конференції рішення про започаткування переговорів з питань конвенції про ядерну зброю⁷². Остання має охоплювати заборону розробки, придбання, володіння або використання ядерної зброї. Держави-учасниці Руху неприєднання наполягали на тому, що виконання цієї домовленості слід обмежити чітко визначеними часовими рамками⁷³. Ядерні держави, за винятком Китаю, відхилили ідею визначення чітких часових рамок процесу ядерного роззброєння та відмовилися розглядати пропозиції стосовно зазначеної конвенції⁷⁴. Внаслідок висунутих ними заперечень, підсумковий документ не містив конкретних дат; натомість, до нього були внесені положення, згідно з якими ядерні держави повинні “прискорити прогрес у поступовому ядерному роззброєнні”⁷⁵.

В обговореннях у ГК.ІІ відносно невелика увага була надана питанням іранської ядерної програми, порівняно зі значними дипломатичними проривами на інших форумах (див. підрозділ V). Натомість, дискусії точилися переважно навколо ситуації з набуттям чинності Типовим Додатковим протоколом МАГАТЕ 1997р., режимів контролю над експортом ядерних матеріалів і механізмів регулювання в цій сфері, а також стосовно ухвалені у 2008р. Групою ядерних постачальників (ГЯП) американо-індійської Угоди про співробітництво в галузі цивільної ядерної енергетики. Серйозні дебати виникли навколо пропозиції ядерних та окремих західних неядерних держав, згідно з якою держави-реципієнти повинні підписати Додатковий протокол до Угоди з МАГАТЕ як необхідну умову постачання до цієї держави ядерних матеріалів і технологій. Проти цього підходу виступили окремі держави-учасниці Руху неприєднання, аргументуючи свою позицію тим, що такі дії можуть порушити їх невід’ємне, гарантоване Статтею IV ДНЯЗ право на розвиток цивільної ядерної енергетики.

⁷¹ Statement by Ambassador Hisham Badr, Permanent Representative of Egypt to the United Nations in Geneva, on behalf of the New Agenda Coalition, Main Committee I, Nuclear Non-Proliferation Treaty 2010 Review Conference, 7 May 2010, <http://www.un.org/en/conf/npt/2010/statements/statements_day_04may.shtml>.

⁷² Зміст цієї пропозиції і список держав-членів Руху неприєднання див. у додатку Б цього видання.

⁷³ ‘Elements for a plan of action for the elimination of nuclear weapons’, Working paper submitted by the Group of the Non-Aligned States Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, 28 Apr. 2010, NPT/CONF.2010/WP.47, <<http://www.un.org/en/conf/npt/2010/workingpapers.shtml>>. Єгипет представив робочий документ, в якому запропоновано триетапний графік заходів, кінцевою метою яких є завершення ядерного роззброєння до 2025р.

⁷⁴ Франція виконувала головну роль у формулюванні позиції ядерних держав, яка полягала у визнанні нереалістичними пропозицій з визначення часових рамок ядерного роззброєння, оскільки вони не враховують головні “політичні і стратегічні обставини”. Див.: Remarks by Ambassador Eric Danon, Permanent Representative of France to the Conference on Disarmament, Summary record of first meeting, MC.I, NPT/CONF.2010/MC.I/SR.1, 7 May 2010, <<http://www.un.org/en/conf/npt/2010/maincommittees.shtml>>.

⁷⁵ Crail, P., ‘NPT parties agree on Middle East meeting’, *Arms Control Today*, vol.40, no.5 (June 2010).

Серед інших тем варгани уваги були обговорення в рамках ГК.ІІІ, зокрема стосовно пропозицій із запровадження гарантій постачання ядерного палива та, в більш широкому контексті, багатосторонніх підходів до управління ядерним паливним циклом. Одним з ініціаторів запровадження багатосторонніх гарантій постачання ядерного палива виступила Швеція – як одна із західних неядерних держав, яка, до того ж, високо оцінила роль МАГАТЕ в цій сфері⁷⁶. Не відхиляючи прямо висунуті пропозиції, держави-учасниці Руху неприєднання, зі свого боку, підкреслили важливість опори на “принцип недискримінації” і поваги прав, наданих сторонам ДНЯЗ⁷⁷.

Під час роботи ДО ГК.ІІІ розбіжності в позиціях виникли стосовно заходів, що мали ускладнити вихід із ДНЯЗ і зробити його більш витратним. З огляду на прецедент, створений Північною Кореєю, США та інші західні країни запропонували вимогу, згідно з якою держава, яка вирішила вийти з Договору, повинна повернути всі ядерні матеріали та технології, отримані нею за період перебування у ДНЯЗ. При цьому, до моменту виходу з Договору ця держава має нести відповідальність за будь-які допущені нею порушення ДНЯЗ. Ряд держав, зокрема Іран, Лівія і Сирія, відхилили ці пропозиції, оскільки їх прийняття означало б, на їх думку, зміну Статті Х ДНЯЗ. З цього приводу було висловлено багато інших точок зору⁷⁸. В результаті, в підсумковому документі було підтверджене право сторони Договору на вихід із ДНЯЗ із зауваженням, що “велика кількість держав” мають власні точки зору стосовно наслідків такого кроку для держави, що виходить з Договору⁷⁹.

Зона, вільна від зброї масового ураження, на Близькому Сході

Одним з найбільш спірних питань на Конференції було виконання резолюції стосовно Близького Сходу, яка прийнята під час Конференції 1995р., присвяченої розгляду та подовженню терміну дії ДНЯЗ⁸⁰. Резолюція закликає “всі держави Близького Сходу зробити практичні кроки” в напрямі створення ефективно контрольованої зони, вільної від зброї масового ураження (ЗМУ) та засобів її доставки. Документ також містить заклик до

⁷⁶ Statement by the delegation of Sweden, Main Committee III, NPT Review Conference, 11 May 2010, <http://www.swedenabroad.com/Page___107139.aspx>.

⁷⁷ Statement of Ambassador Maged Abdelaziz, Permanent Representative of Egypt to the United Nations, on behalf of the Group of Non-Aligned States Parties, Main Committee III, 2010 NPT Review Conference, 10 May 2010, <http://www.reachingcriticalwill.org/legal/npt/revcon2010/statements/10May_MCI3_NAM.pdf>.

⁷⁸ Singelee, M., ‘NPT day 13: roundup on Main Committee III on nuclear energy, safety, security and institutional issues’, Acronym Institute, 17 May 2010, <<http://acronyminstitute.wordpress.com/2010/05/17/day-13-committee-iii/>>.

⁷⁹ 2010 NPT Review Conference, Final Document, NPT/CONF.2010/50 (Vol. I), 28 May 2010, <<http://www.un.org/en/conf/npt/2010/confdocs.shtml>>, paras.119-121.

⁸⁰ 1995 NPT Review Conference, ‘Resolution on the Middle East’, NPT/CONF.1995/32 (Part I), Annex, 11 May 1995, <<http://www.un.org/Depts/ddar/nptconf/2142.htm>>. Резолюція була ухвалена разом з рішеннями про “Зміцнення процесу огляду” і “Принципи та цілі ядерного роззброєння”, пов’язаних з консенсусною домовленістю держав-сторін Договору про подовження дії ДНЯЗ на невизначений термін. Див.: Simpson, J., ‘The nuclear non-proliferation regime after the Review and Extension Conference’, *SIPRI Yearbook 1996*, pp.561-573.

всіх держав-сторін ДНЯЗ розширити співробітництво та “докласти всіх можливих зусиль з метою якнайшвидшого залучення регіональних держав-сторін до процесу створення цієї зони”⁸¹.

Дискусії в ДО ГК.ІІ з питань виконання резолюції, – інтерес до якої, з точки зору багатьох держав-сторін Договору, значно зменшився, – зосереджувалися навколо висунутої Єгиптом пропозиції провести у 2012р. регіональну конференцію. Єгипет, за підтримки Ліги Арабських Держав, наполягав на наданні конференції мандата з проведення переговорів, а також на запровадженні постійного комітету для контролю над процесом створення на Близькому Сході зони, вільної від ЗМУ⁸². Проти цієї пропозиції виступили США, посилаючись на те, що мандат на переговори за наявного безпекового контексту був би передчасним, тому завдання конференції слід обмежити обговоренням умов створення зони, вільної від ЗМУ. Різні підходи виявилися також стосовно потреби призначення посланника (або посередника) для проведення консультацій і забезпечення підготовки до регіональної конференції⁸³.

У підсумковому документі, в якому держави-сторони підтримали підхід до виконання резолюції 1995р., суперечності навколо мандата запропонованої конференції залишилися поза увагою. Натомість, документ закликає Генерального секретаря ООН і співавторів резолюції (Велику Британію, Росію і США) організувати у 2012р. конференцію “за участі всіх близькосхідних держав з питань утворення на Близькому Сході зони, вільної від ядерної зброї і всієї іншої зброї масового ураження, на підставі добровільної домовленості всіх держав регіону та за повної підтримки ядерних держав”⁸⁴. Крім того, сторони-організатори конференції повинні будуть призначити посередника для сприяння виконанню резолюції 1995р. шляхом проведення консультацій з державами регіону та заходів з підготовки конференції. Після конференції посередник має також сприяти виконанню заходів, які будуть узгоджені державами-учасницями⁸⁵.

Прийняття підсумкового документа

25 травня, наприкінці Оглядової конференції, Л.Кабакулан представив проєкт підсумкового документа, складеного на підставі доповідей керівників головних комітетів та їх допоміжних органів. Проєкт документа мав два розділи: в першому розглядалися досягнення в імплементації трьох “стовпів” ДНЯЗ; у другому – пропонувався план дій на майбутнє. Проєкт документа було піддано критиці з боку багатьох неядерних держав за пом’якшення формулювань стосовно роззброєння, порівняно з доповідями ГК.І та його

⁸¹ 1995 NPT Review Conference (посилання 80).

⁸² Перелік держав-членів Ліги Арабських Держав див. у додатку Б цього видання.

⁸³ Johnson, R., ‘NPT enters final week: high stakes, disarmament and Middle East’, Acronym Institute, 23 May 2010, <<http://acronyminstitute.wordpress.com/2010/05/24/final-week/>>; Crail (посилання 75).

⁸⁴ 2010 NPT Review Conference (посилання 79), section IV, para. 7(a).

⁸⁵ 2010 NPT Review Conference (посилання 79), section IV, para. 7(b).

допоміжного органу. Водночас, критика ядерних держав стосувалася надмірної амбітності заходів з роззброєння⁸⁶. Крім того, спори виникли стосовно пунктів, пов'язаних з нерозповсюдженням і використанням ядерної енергії в мирних цілях. З метою залучення до участі в регіональній конференції 2012р. Ізраїлю, який не приєднався до ДНЯЗ, окремі арабські держави також зауважили, що пропозиція стосовно проведення конференції, присвяченої створенню на Близькому Сході зони, вільної від ЗМУ, не передбачає будь-якого тиску на Ізраїль⁸⁷.

27 травня, в день запланованого закриття Оглядової конференції, Л.Кабактулан запропонував проект нової редакції підсумкового документа. З метою сприяння його ухваленню консенсусом Л.Кабактулан зауважив, що оглядовий розділ документа відбиває його власне бачення перебігу дискусій стосовно імплементації Договору. Другий розділ, в якому було викладено план дій, містив 64 заходи, які були згруповані відповідно до трьох “стовпів” Договору та мали сприйматися як точки відліку для оцінки результатів у наступному п'ятирічному циклі. Л.Кабактулан визнав, що проект документа “може не задовольнити багатьох”, але є “найкращим з тих, які можна запропонувати, виходячи зі складності проблем”⁸⁸.

Прийняття підсумкового документа було ускладнено тим, що Л.Кабактулан зберіг формулювання, в якому підкреслювалася “важливість приєднання Ізраїлю” до ДНЯЗ і “запровадження гарантій МАГАТЕ до всіх його ядерних установок”⁸⁹. Це формулювання було збережене в підсумковому документі під тиском Ліги Арабських Держав на чолі з Єгиптом, всупереч запереченням США. Зрештою, з метою розблокування ухвалення документа консенсусом, делегація США погодилася на внесення згадки про Ізраїль⁹⁰. 28 травня підсумковий документ був одностайно ухвалений державами-сторонами ДНЯЗ⁹¹.

Оцінка Оглядової конференції 2010р.

Ухвалення консенсусом підсумкового документа було оцінене багатьма спостерігачами як успішне завершення Оглядової конференції. Проте, попри великі очікування, залишилося незрозумілим: чи готові та чи здатні держави-сторони одностайно погодити складний план його імплементації і дотримання.

⁸⁶ ‘Consensus on disarmament eludes international nuclear conference’, Global Security Newswire, 25 May 2010, <http://gsn.nti.org/gsn/nw_20100525_6450.php>.

⁸⁷ Crail (посилання 75).

⁸⁸ Quoted in Johnson, R., ‘NPT Day 24: future hope or failure?’, Acronym Institute, 28 May 2010, <<http://acronyminstitute.wordpress.com/2010/05/28/day-24/>>.

⁸⁹ 2010 NPT Review Conference (посилання 79), section IV, para. 5.

⁹⁰ Один з високопосадовців США оприлюднив заяву, в якій висловив жаль з приводу того, що в рішенні було “виокремлено Ізраїль”, без жодної згадки про Іран – “державу, яка вже тривалий час порушує ДНЯЗ і резолюції РБ ООН”. Див.: White House, Office of the Press Secretary, ‘Security Advisor’s statement on NPT Review Conference’, 28 May 2010, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/statement-national-security-advisor-general-james-l-jones-non-proliferation-treaty->>>.

⁹¹ MacFarquhar, N., ‘189 nations reaffirm goal of ban on nuclear weapons’, *New York Times*, 28 May 2010.

Водночас, результат Конференції висвітлив давні відмінності в позиціях держав-сторін ДНЯЗ стосовно природи головних викликів для Договору. Сторони Договору виявилися неспроможними досягти прогресу у вирішенні ключових питань, пов'язаних з посиленням гарантій ядерної безпеки та режимів експортного контролю, призначених для запобігання використанню цивільних ядерних енергетичних програм у військових цілях. Також безуспішними були як намагання ускладнити вихід з ДНЯЗ, так і спроби запровадити багатосторонні підходи до розв'язання проблем ядерного паливного циклу. Зусилля в цих напрямках зустріли спротив з боку деяких неядерних держав, які продовжували наполягати на необхідності більш збалансованого підходу до виконання визначених ДНЯЗ зобов'язань з нерозповсюдження та роззброєння. Держави-учасниці Руху неприєднання були особливо критично налаштовані стосовно проявів небажання ядерних держав докласти серйозних зусиль для виконання їх зобов'язань, передбачених Статтею VI Договору, – тобто працювати в інтересах ядерного роззброєння. На їх думку, це створює, щонайменш, таку ж серйозну загрозу життєздатності ДНЯЗ, як і т.зв. горизонтальне розповсюдження ядерної зброї.

V. Іран і занепокоєння розповсюдженням ядерної зброї

2010р. розпочався з кількох подій, що відкрили перспективи для виходу з дипломатичної патової ситуації, в якій опинилася РБ ООН у зв'язку з ядерною програмою Ірану⁹². Водночас, Тегеран продовжував ігнорувати вимоги РБ ООН про негайне призупинення всіх видів діяльності, пов'язаної з програмою збагачення урану, а також з будівництвом ядерного важководного реактора⁹³. Іран також продовжував відкидати заклики РБ ООН здійснити кроки з ратифікації і виконання Додаткового протоколу до Угоди з МАГАТЕ про всеосяжні гарантії, – що було визнано Правлінням МАГАТЕ необхідною умовою відновлення впевненості світового співтовариства у винятково мирному характері ядерної програми Ірану⁹⁴.

Запропонована домовленість про обмін ядерним паливом

У 2010р. спостерігалось відновлення інтересу до суперечливої домовленості стосовно обміну ядерним паливом, про яку стало відомо в жовтні 2009р., під час переговорів між Іраном і державами групи “5+1” (п'ятьма постійними членами РБ ООН – Великою Британією, Китаєм, Росією, США і Францією – плюс Німеччиною)⁹⁵. Згідно з цією домовленістю, Іран мусив відвантажити більшу частину задекларованого ним запасу НЗУ за межі країни з метою

⁹² Кайл Ш.Н. “Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження”. – *Щорічник СІПРІ 2008*, с.306-307.

⁹³ Резолюції РБ ООН №№1696 (31 липня 2006р.), 1737 (23 грудня 2006р.), 1747 (24 березня 2007р.), 1803 (3 березня 2008р.) та 1835 (27 вересня 2008р.).

⁹⁴ IAEA, Board of Governors, ‘Implementation of the NPT safeguards agreement in the Islamic Republic of Iran’, Resolution, GOV/2006/14, 4 Feb. 2006.

⁹⁵ Стосовно домовленості про обмін паливом див.: Кайл (посилання 6), с.326-328.

фабрикації з нього ядерного палива для Тегеранського дослідницького реактора (ТДР, *Tehran Research Reactor, TRR*)⁹⁶. Але наприкінці 2009р. Іран відмовився відправляти НЗУ за кордон, доки паливо, призначене для ТДР, не надійде до країни, – внаслідок чого домовленість була зірвана⁹⁷.

Домовленість про обмін паливом знову набула актуальності 17 травня 2010р., коли міністри закордонних справ Ірану, Бразилії і Туреччини оприлюднили спільну заяву про план, згідно з яким Іран, під наглядом МАГАТЕ, мав би експортувати половину свого запасу ВЗУ до Туреччини, отримуючи в обмін на нього паливо для ТДР від третьої країни⁹⁸. Умови цієї домовленості були подібні до попередньої (2009р.) домовленості Ірану з державами групи “5+1”⁹⁹. Водночас, Державний секретар США Х.Клінтон невдовзі оцінила план як “очевидну хитрість” Ірану, яка мала на меті запобігти подальшим заходам з боку РБ ООН¹⁰⁰. Наступним кроком Ірану, що ускладнив ситуацію, була заява Організації з атомної енергії Ірану (ОАЕІ, *Atomic Energy Organization of Iran*) про те, що вона не зупиниться на збагаченні урану до рівня близько 20% вмісту ізотопів уран-235¹⁰¹. Через добу після оприлюднення домовленості група держав “5+1” передала до РБ ООН проект термінової резолюції разом із закликом до додаткових штрафних санкцій проти Ірану¹⁰².

9 червня 2010р. РБ ООН ухвалила Резолюцію №1929 про запровадження до Ірану четвертого пакета санкцій¹⁰³. 12 членів РБ проголосували за Резолюцію; Бразилія і Туреччина – обидві тимчасові члени РБ – проголосували проти, пояснивши свою позицію браком часу, наданого державами - постійними членами РБ для впровадження заходів з реалізації домовленості з Іраном

⁹⁶ ТДР спеціалізується на виготовленні медичних ізотопів і з 1993р. працює на аргентинському паливі, збагаченому до 19,7% за вмістом ізотопів уран-235. Іран не має технічних можливостей для виготовлення паливних елементів з характеристиками, необхідними для експлуатації ТДР.

⁹⁷ Іран наполягає на варіанті “синхронного обміну” на іранській території – на острові Кіш, розташованому в Перській затоці. Див.: Hafezi, P., ‘Iran rejects sending uranium abroad’, Reuters, 18 Nov. 2009.

⁹⁸ Turkish Ministry of Foreign Affairs, ‘Joint declaration of the ministers of foreign affairs of Turkey, Iran and Brazil’, 17 May 2010, <http://www.mfa.gov.tr/17_05_2010-joint-declaration-of-the-ministers-of-foreign-affairs-of-turkey_-iran-and-brazil_.en.mfa>.

⁹⁹ ‘Iran, Turkey, Brazil agree on nuclear deal’, *Tehran Times*, 18 May 2010. Велика Британія, США і Франція зазначили, що порівняно з жовтневою 2009р. угодою, остання домовленість передбачає зменшення частки іранського запасу НЗУ, яка буде вивезена, тому й цінність домовленості як заходу зміцнення довіри також зменшується. Див.: Craib, P., ‘Brazil, Turkey broker fuel swap with Iran’, *Arms Control Today*, vol.40, no.5 (June 2010).

¹⁰⁰ ‘Clinton: Iran nuclear fuel swap offer is “ploy”’, CBS News, 25 May 2010, <<http://www.cbsnews.com/stories/2010/05/25/world/main6517434.shtml>>.

¹⁰¹ ‘Iran says will continue 20 percent enrichment’, Reuters, 17 May 2010. 8 лютого 2010р. Іран повідомив МАГАТЕ, що він розпочне збагачення урану до рівня 20% за вмістом ізотопів уран-235 на Експериментальному паливозбагачувальному заводі (*Pilot Fuel Enrichment Plant, PFEPP*) в Натанці.

¹⁰² ‘Brazil, Turkey urge delay in UN sanctions vote on Iran’, BBC News, 19 May 2010, <<http://www.bbc.co.uk/news/10126252>>.

¹⁰³ UN Security Council Resolution 1929, 9 June 2010. Опис санкцій див. у додатку 10А цього видання.

про обмін паливом¹⁰⁴. Натомість, США заявили, що, схвалюючи попередню ініціативу Бразилії і Туреччини, вони були переконані в тому, що запропонована цими країнами домовленість з Іраном не усувала “принципового занепокоєння” з приводу його ядерної програми. Зі свого боку, Тегеран піддав жорсткій критиці крок РБ, загрожуючи обмежити співробітництво з МАГАТЕ¹⁰⁵.

Попри нові санкції, Тегеран не відмовився від пропозиції про обмін паливом, що він погрожував зробити раніше, та підтвердив, що контакти з державами групи “5+1” досі є можливими¹⁰⁶. Водночас, ОАЕІ продовжила діяльність у Натанці зі збагачення урану до 20%, стверджуючи, що у країні були створені технічні спроможності для виготовлення палива для ТДР. У серпні 2010р. МАГАТЕ повідомило, що Іран розпочав експлуатацію другого каскаду збагачувальних центрифуг у Натанці з метою збагачення урану до 20%¹⁰⁷.

Наприкінці року з’явилися ознаки можливості відновлення дипломатичних зусиль з пошуку виходу з патової ситуації. 6-7 грудня Іран і держави групи “5+1” провели переговори в Женеві – вперше за більш ніж річний період. Учасники переговорів зробили заяву про досягнуту домовленість продовжити, за підтримки Туреччини, подальші консультації в січні 2011р. у Стамбулі, але при цьому не було надано жодних пояснень стосовно їх конкретних завдань¹⁰⁸.

Доповіді Генерального директора МАГАТЕ про ядерну програму Ірану

Упродовж 2010р. новий Генеральний директор МАГАТЕ Ю.Аmano (*Yukiya Amano*) підготував три доповіді для Правління МАГАТЕ, в яких описувався прогрес у перевірці виконання Іраном його Угоди з МАГАТЕ про всеохопні гарантії, а також стан виконання Іраном відповідних резолюцій РБ ООН. У всіх доповідях зроблено висновок, що Агентство докладало всіх необхідних зусиль із запобігання використанню задекларованого ядерного матеріалу у військових цілях. Тегеран, зі свого боку, не забезпечив рівень співробітництва, достатній для того, щоб МАГАТЕ могло переконатися, що всі ядерні матеріали в Ірані використовуються в мирних цілях. У доповідях також відзначалося, що МАГАТЕ залишилося нездатним домогтися суттєвого прогресу в розслідуванні іранської ядерної діяльності, яка може мати військовий

¹⁰⁴ United Nations, Department of Public Information, ‘Security Council imposes additional sanctions on Iran’, Press Release SC/9948, 9 June 2010, <<http://www.un.org/News/Press/docs/2010/sc9948.doc.htm>>.

¹⁰⁵ ‘Tehran censures Security Council sanctions resolution’, Mehr News Agency, 11 June 2010, <<http://www.mehrnews.com/en/newsdetail.aspx?NewsID=1098885>>. 21 червня Іран оголосив заборону на в’їзд до країни двом інспекторам МАГАТЕ, звинувативши їх у підготовці “викривлених звітів” про ядерну діяльність країни. Див.: ‘Iran bars two U.N. inspectors in nuclear dispute’, Reuters, 21 June 2010.

¹⁰⁶ ‘Iran “ready for dialogue with P5+1”’, Press TV, 13 June 2010, <<http://www.presstv.ir/detail.aspx?id=130120§ionid=351020104>>.

¹⁰⁷ Oleksyn, V., ‘IAEA: Iran activates enrichment equipment’, Associated Press, 9 Aug. 2010, <<http://abcnews.go.com/Technology/wireStory?id=11359906>>.

¹⁰⁸ ‘Statement by EU High Representative Catherine Ashton on behalf of E3+3 after the talks with Iran, Geneva 6-7 December 2010’, Brussels, 7 Dec. 2010, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/118263.pdf>.

вимір, оскільки Тегеран у відповідь на запит Агентства не надав необхідної інформації і не забезпечив доступ до контактів з іранськими фахівцями та до відповідної документації. Більш жорсткий тон доповідей Ю.Аmano, порівняно з доповідями його попередника М.Ель-Барадея (*Mohamed ElBaradei*), був сприйнятий як передвісник змін у ставленні МАГАТЕ до ядерного досє Ірану¹⁰⁹.

23 листопада 2010р. Ю.Аmano надав Правлінню МАГАТЕ нову доповідь про стан ядерної діяльності Ірану¹¹⁰. В ній було відзначено, що іранська програма збагачення урану продовжує зазнавати технічних труднощів, зокрема, пов'язаних з проблемою значної кількості непрацюючих центрифуг, встановлених на Паливозбагачувальному заводі (*Fuel Enrichment Facility, FEF*) в Натанці. Іран повідомив інспекторам Агентства, що в середині листопада технологічні операції зі збагачення були призупинені на тиждень внаслідок незазначених технічних причин. Іран відновив процес збагачення, використовуючи 28 із 164 каскадів центрифуг, встановлених у Натанці, що на один каскад менше, ніж було в експлуатації на початку місяця¹¹¹.

Доповідь Ю.Аmano породила припущення, що Іран стикнувся з проблемою виходу з ладу центрифуг *IR-1* на *FEF* внаслідок впливу комп'ютерного вірусу *Stuxnet*, який вражає імпортовані складові системи управління підприємством¹¹². За непідтвердженою інформацією, комп'ютерна програма *Stuxnet* була розроблена в Ізраїлі за підтримки США та апробована на центрифугах, ідентичних за конструкцією тим, що використовуються на заводі в Натанці¹¹³. 29 листопада Президент Ірану М.Ахмадінежад (*Mahmoud Ahmadinejad*) визнав, що комп'ютерний вірус створив "проблеми для певної кількості наших центрифуг"¹¹⁴. Іранські офіційні особи перед цим підтвердили, що вірус *Stuxnet* вразив комп'ютери на Бушерській атомній електростанції, але запевнили, що це не вплинуло на роботу її головних систем¹¹⁵.

Розробка вірусу могла бути однією зі складових кампаній диверсій і таємних операцій, метою яких є уповільнення виконання Іраном ядерної програми¹¹⁶. Офіційні особи Ізраїлю і США відкинули звинувачення у причетності до цих заходів, але при цьому висловили припущення, що такі дії

¹⁰⁹ Borger, J., 'Iran could be making nuclear warhead, says director of UN watchdog', *The Guardian*, 18 Feb. 2010.

¹¹⁰ IAEA, Board of Governors, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran', Report by the Director General, GOV/2010/62, 23 Nov. 2010.

¹¹¹ IAEA, GOV/2010/62 (посилання 110), p.2.

¹¹² Albright, D., Brannan, P. and Walrond, C., 'Did Stuxnet take out 1,000 centrifuges at the Natanz enrichment plant? Preliminary assessment', Institute for Science and International Security (ISIS), ISIS Reports, 22 Dec. 2010, <<http://isis-online.org/isis-reports/category/iran/>>.

¹¹³ Broad, W., Markoff, J. and Sanger, D., 'Israeli test on worm called crucial in Iran nuclear delay', *New York Times*, 15 Jan. 2011.

¹¹⁴ 'Iran says nuclear programme was hit by sabotage', BBC News, 29 Nov. 2010, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-11868596>>.

¹¹⁵ Keizer, G., 'Iran admits Stuxnet worm infected PCs at nuclear reactor', *Computerworld*, 27 Sep. 2010.

¹¹⁶ Chick, K., 'Iran nuclear scientists targeted in Tehran blasts', *Christian Science Monitor*, 29 Nov. 2010. У листопаді 2010р. внаслідок вибуху замінованого автомобіля було вбито одного іранського вченого-ядерника, а другого – поранено. В цих нападах Іран звинуватив Ізраїль.

знизили ймовірність нанесення військового удару по іранських ядерних об'єктах, оскільки забезпечили додатковий час для дипломатичних зусиль і підвищили тим самим їх шанси на успіх¹¹⁷.

VI. Ядерна програма Північної Кореї

У 2010р. не вдалося домогтися жодного прогресу на шляху до поновлення призупинених Шестисторонніх переговорів стосовно майбутнього ядерної військової програми Північної Кореї¹¹⁸. Переговори були перервані у квітні 2009р., коли Північна Корея заявила, що остаточно виходить з переговорів і надалі не вважає себе пов'язаною будь-якими попередніми домовленостями. Крім того, Північна Корея вислала з країни інспекторів МАГАТЕ та поінформувала Агентство, що відновить потужності з виробництва ядерної зброї в Йонгбені¹¹⁹.

У січні 2010р. Міністр закордонних справ Північної Кореї заявив, що його країна буде готовою повернутися до Шестисторонніх переговорів, якщо їй вдасться домогтися прогресу у двосторонніх переговорах зі США, а саме, в укладенні мирного договору з метою формального завершення Корейської війни 1950-1953рр. Згідно з цією заявою, започаткування переговорів залежатиме від скасування Вашингтоном усіх санкцій проти Пхеньяна¹²⁰. США не погодилися з такою послідовністю запропонованих кроків¹²¹. Вашингтон повторив, що до того, як США погодяться на переговори про можливе скасування санкцій або про укладення мирного договору, Пхеньян мусить розпочати контрольований процес відмови від програми створення ядерної зброї – відповідно до положень Спільної заяви (вересень 2005р.)¹²².

Упродовж року, на фоні кількох збройних зіткнень на Корейському півострові, перспективи поновлення Шестисторонніх переговорів погіршилися. Влітку та восени 2010р. Китай перебрав на себе дипломатичне лідерство у спробах поновити Шестисторонній процес. 15 жовтня, після зустрічі Міністра закордонних справ Китаю з північнокорейським високопосадовцем, Пекін запропонував іншим сторонам процесу повернутися за стіл переговорів¹²³. Але, як повідомлялося, ця пропозиція зустріла рішучу

¹¹⁷ MacAskill, E., 'Stuxnet cyberworm heads off strike on Iran', *The Guardian*, 18 Jan. 2011.

¹¹⁸ Шестисторонні переговори розпочалися в серпні 2003р. завдяки ініціативі Китаю, спрямованій на вирішення спорів навколо реакції на підозри в реалізації Північною Кореєю програми створення ядерної зброї. Крім Китаю і Північної Кореї, іншими сторонами переговорів є Південна Корея, Росія, США і Японія.

¹¹⁹ Кайл (посилання 6), с.328-331.

¹²⁰ Korean Central News Agency (KCNA), 'DPRK proposes to start of peace talks', 11 Jan. 2010, <<http://www.kcna.co.jp/item/2010/201001/news11/20100111-03ee.html>>.

¹²¹ Powell, B., 'Is North Korea ready to do (another) nuke deal?', *Time*, 11 Jan. 2010.

¹²² У Спільній заяві від 19 вересня 2005р. шість сторін ухвалили пакет допомоги для Північної Кореї в обмін на її зобов'язання "відмовитися від усієї ядерної зброї та чинних ядерних програм". Див.: 'Joint Statement of the Fourth Round of the Six-Party Talks', Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, 19 Sep. 2005, <<http://www.fmprc.gov.cn/eng/zxxx/t212707.htm>>.

¹²³ 'China urges resumption of N. Korea nuclear talks', Channel NewsAsia, 14 Oct. 2010, <http://www.channelnewsasia.com/stories/afp_asiapacific/view/1087100/1.html>.

відмову з боку Японії і США, які наполягали на тому, що будь-яким переговорам має передувати змістовний міжкорейський діалог з питань безпеки¹²⁴.

Хоча північнокорейське політичне керівництво ще раз підтвердило зобов'язання зрештою відмовитися від ядерної програми, але не з'явилося жодних підтверджень готовності Пхеньяна виконувати заходи з денуклеаризації, на які він дав згоду як сторона домовленості, досягнутої в результаті Шестисторонніх переговорів у 2007р.¹²⁵ У заявах, зроблених упродовж року Міністерством закордонних справ та офіційними агентствами новин Північної Кореї, говорилося, що країна була змушена повернутися до ядерного стримування з метою забезпечення самооборони, з огляду на “ворожу політику” США¹²⁶. У червні Міністр закордонних справ КНДР попередив, що постійні військові погрози і провокації з боку США означають, що його країна не має жодного вибору, крім “зміцнення ядерного стримування”, в т.ч. “щойно розробленим шляхом”¹²⁷. Ця заява породила припущення, що Пхеньян, можливо, готується до проведення третього випробування ядерної зброї нової конструкції¹²⁸.

Посилення міжнародного занепокоєння масштабом і цілями ядерної програми Північної Кореї спричинило й те, що в листопаді 2010р. делегації американських вчених була продемонстрована збагачувальна центрифугова установка на території ядерного комплексу в Йонгбені¹²⁹. Хоча Пхеньян наполягав на тому, що ця установка призначена для виробництва ядерного палива для цивільних енергетичних реакторів, але нова інформація лише підсилила давні підозри США в тому, що Північна Корея приховувала об'єкти ядерного паливного циклу, які були частиною таємної програми з виробництва ВЗУ для його використання в ядерній зброї.

У грудні 2010р. високопосадовці Північної Кореї несподівано повідомили колишньому постійному представнику США в ООН Б.Річардсону (*Bill Richardson*) під час його неофіційного візиту до Пхеньяна про готовність повернути до країни інспекторів МАГАТЕ та надати їм доступ до майданчика збагачувального заводу в Йонгбені – з тим, щоб вони переконалися, що завод не виготовляє ВЗУ¹³⁰. Пхеньян також висловив намір обговорити продаж третій країні 12 тис. свіжих паливних стрижнів для ядерних реакторів. Офіційні представники США негайно відмовилися від запропонованих поступок як нещирих і відкинули можливість відновлення найближчим часом

¹²⁴ Powell (посилання 121).

¹²⁵ ‘DPRK’s Kim says committed to nuclear disarmament’, *China Daily*, 10 May 2010. Про угоду стосовно денуклеаризації 2007р. див.: Кайл (посилання 92), с.311-314.

¹²⁶ Korean Central News Agency (KCNA), ‘KCNA snubs call for DPRK’s dismantlement of nukes’, 19 Feb. 2010, <<http://www.kcna.co.jp/item/2010/201002/news19/20100219-07ee.html>>.

¹²⁷ Korean Central News Agency (KCNA), ‘Foreign Ministry vows to bolster nuclear deterrent in new way’, 28 June 2010, <<http://www.kcna.co.jp/item/2010/201006/news28/20100628-12ee.html>>.

¹²⁸ Lewis, J., ‘“Newly developed way” for NORK nukes?’, *Arms Control Wonk*, 28 June 2010, <<http://lewis.armscontrolwonk.com/archive/2782/newly-developed-way-for-nork-nukes>>.

¹²⁹ Див. підрозділ X розділу 7 цього видання.

¹³⁰ ‘US envoy Bill Richardson: North Korea “making progress”’, *BBC News*, 21 Dec. 2010, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-pacific-12047097>>.

Шестисторонніх переговорів, посилаючись на те, що Північна Корея не виконує зобов'язань, які випливають з попередніх домовленостей¹³¹. Рік закінчився, як і починався, – дипломатичною патовою ситуацією навколо майбутнього ядерної програми Північної Кореї на фоні ознак готовності Пхеньяна продовжувати в невизначеній перспективі розвивати спроможності зі створення ядерної зброї.

VII. Висновки

2010р. відзначився кількома помітними досягненнями в запровадженні правових механізмів контролю над озброєннями та роззброєння, а також багатосторонніми, заснованими на міжнародному праві заходами з розв'язання проблем розповсюдження. Цього року світ став свідком “відродження контролю над озброєннями”, що супроводжувалося важливими досягненнями як на двосторонній, так і багатосторонній основах у сферах контролю над ядерними озброєннями та ядерного роззброєння, а також започаткуванням ряду ініціатив з ядерного нерозповсюдження.

Але наприкінці року перспективи нових суттєвих зрушень у розв'язанні проблем контролю над озброєннями та роззброєння виявилися не такими очевидними. На порядку денному залишилася велика кількість незавершених справ. Серед них, зокрема, започаткування переговорів стосовно договору про заборону виробництва розщеплюваних матеріалів (міжнародні зусилля в цьому напрямі вже давно залишаються безрезультатними), а також набуття чинності Договором про всеосяжну заборону ядерних випробувань. Виникають також питання з приводу того, яким чином буде продовжено процес, започаткований підписанням американо-російського Нового СНО, що стало одним з найважливіших успіхів 2010р. З точки зору деяких спостерігачів, цей Договір репрезентує, можливо, останню “традиційну” угоду з контролю над озброєннями, тобто таку, що спрямована винятково на обмеження і скорочення стратегічних ядерних сил США та Росії. Наступні кроки в напрямі скорочення ядерних арсеналів вимагатимуть розширення двостороннього порядку денного з метою розв'язання цілого ряду складних проблем – від питань тактичних ядерних озброєнь і нерозгорнутих боеголовок до більш масштабних проблем стратегічної стабільності, пов'язаних із системою ПРО, космічними озброєннями та пусковими установками, оснащеними стратегічними ракетами зі звичайними боеголовками. Ймовірно також, що цей процес зумовить потребу поширення переговорів зі скорочення ядерної зброї на інші держави, які володіють нею. Такий розвиток подій можна передбачати, виходячи з характеру дискусій, що точились у 2010р. між п'ятьма ядерними державами з приводу продовження багатосторонніх консультацій стосовно скорочення їх ядерних арсеналів.

¹³¹ ‘U.S. rejects nuclear talks with North Korea’, Global Security Newswire, 22 Dec. 2010, <http://gsn.nti.org/gsn/nw_20101222_7792.php>.

9. Контроль над звичайними озброєннями та заходи зміцнення довіри у військовій сфері

ЖДИСЛАВ ЛЯХОВСКИ*

I. Вступ

Поновлення наприкінці 2000-х років інтересу до контролю над звичайними озброєннями і роззброєння та діалогу з цих питань продовжилося й у 2010р. Покращилися відносини між Росією і США, зокрема у сфері контролю над важкими звичайними озброєннями в Європі. З огляду на невизначений стан Договору 1990р. про звичайні збройні сили в Європі (*ДЗЗСЄ, Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE Treaty*), спричинений незгодою Росії з питань його збалансованості та адекватності, сторони Договору вивчали варіанти виходу з глухого кута. У 2010р. певний успіх спостерігався у військовому вимірі неофіційного діалогу в ОБСЄ стосовно європейської безпеки – у “Процесі Корфу”, – метою якого є, зокрема, пошук підходів до вдосконалення контролю над озброєннями та заходів зміцнення довіри та безпеки (ЗЗДБ, *confidence- and security-building measures, CSBMs*). Механізми субрегіонального контролю над озброєннями на Західних Балканах і в Чорноморському регіоні діяли належним чином, продовжують послідовно розвиватися і пристосовуватися до нинішніх потреб.

У цьому розділі дається оцінка згаданим вище та іншим значимим подіям 2010р. в контролі над звичайними озброєннями, а також заходам зміцнення довіри у військовій сфері. Зусилля в контролі над звичайними озброєннями, як і раніше, були зосереджені на Європі; отже, головний акцент у цьому розділі зроблено на відповідних процесах в ОБСЄ. У підрозділі II міститься огляд подій, пов’язаних з ДЗЗСЄ. В підрозділі III аналізуються заходи зміцнення довіри та безпеки, з акцентом на вдосконаленні режиму Віденського документа в зоні відповідальності ОБСЄ. В підрозділі IV розглядаються питання, пов’язані з Договором 1992р. з відкритого неба. В підрозділі V йдеться про контроль над звичайними озброєннями у глобальному вимірі. В підрозділі VI наведені висновки.

II. Контроль над озброєннями в Європі: режим ДЗЗСЄ

Режим ДЗЗСЄ 1990р. досі залишається найдетальнішим у світі режимом контролю над звичайними озброєннями¹. Упродовж 1992-2010рр., завдяки його імплементації, сторонам вдалося більш ніж на 50% скоротити загальний обсяг запасів озброєнь і техніки, обмежених Договором (ЗОТОД,

¹ Стислий виклад та інші подробиці ДЗЗСЄ містяться в додатку А цього видання.

* Думки, викладені в цьому розділі, належать автору та не обов’язково відбивають погляди польської влади.

treaty-limited equipment TLE): танків, бойових броньованих машин, артилерії калібром понад 100-мм, бойових літаків та ударних вертольотів². Однак, Договір ґрунтується на застарілій біполярній концепції балансу сил у зоні від Атлантики до Уралу між блоками – НАТО та вже не існуючою Організацією Варшавського Договору. Угода 1999р. з адаптації ДЗЗСЄ (*Agreement on Adaptation of the CFE Treaty*) мала стати кращою відповіддю на геополітичні зміни, нові обставини та вимоги безпеки, але вона не набула чинності через відмову членів НАТО та інших країн ратифікувати її до завершення виконання Росією зобов'язань, узятих на Стамбульському саміті ОБСЄ 1999р.³ Тому ДЗЗСЄ 1990р. і відповідні погоджені документи та рішення, навіть попри призупинення Росією їх імплементації, залишаються обов'язковими для всіх сторін⁴. Ще одна держава-сторона Договору, Азербайджан, запропонувала переглянути максимальні національні рівні арсеналів ЗОТОД з метою забезпечення відповідності стану сторін нинішній ситуації у сфері безпеки⁵.

Негативною тенденцією є ерозія режиму ДЗЗСЄ в окремих регіонах. Не дотримується положень Договору Азербайджан, перевищивши дозволені рівні за кількістю танків майже на 60% та артилерії – майже на 70%⁶. У сепаратистських Абхазії і Південній Осетії арсенали ЗОТОД, за повідомленнями, збільшуються, – хоча вони й не враховані в сукупному обсязі озброєнь, охоплених ДЗЗСЄ.

Новий імпульс

На початку 2010р. перспективи вдосконалення контролю над озброєннями в Європі оцінювалися позитивно. Адміністрація США започаткувала детальний огляд програми та механізмів контролю над власними звичайними озброєннями в Європі. У квітні 2010р. Президент Росії Д.Медведєв і Президент США Б.Обама (*Barack Obama*) підписали Договір про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START*), що було кроком до подолання перешкод на шляху програми європейської безпеки⁷.

Наприкінці січня Державний секретар США Х.Клінтон (*Hillary Rodham Clinton*) заявила, що ДЗЗСЄ “потребує нашої уваги” для попередження його подальшого руйнування і зменшення стурбованості держав Центральної і

² Ляховскі Ж. “Контроль над звичайними озброєннями”. – *Щорічник СІПРІ 2010*, с.343.

³ Росія зобов'язалася скоротити свої озброєння та військову техніку у Грузії, вивести війська і ЗОТОД з території Молдови, а також знищити арсенали боєприпасів і військової техніки на території Придністров'я. Стислий виклад та інші подробиці домовленості див. у додатку А цього видання. Текст ДЗЗСЄ з доповненнями згідно з Угодою з адаптації див.: ‘Documents on conventional arms control’, *SIPRI Yearbook 2000*, pp.627-642..

⁴ Про зауваження Росії до ДЗЗСЄ див. розділи про контроль над звичайними озброєннями в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*.

⁵ Ляховскі Ж. “Контроль над звичайними озброєннями”. – *Щорічник СІПРІ 2008*, с.406.

⁶ У доповіді США зазначаються й інші незначні порушення, зокрема з боку Вірменії, Азербайджану, Білорусі, Росії та України. Див.: US Department of State, Bureau of Verification, Compliance, and Implementation, *Adherence to and Compliance with Arms Control, Nonproliferation, and Disarmament Agreements and Commitments* (Department of State: Washington, DC, July 2010).

⁷ Стислий виклад та інші подробиці Нового СНО див. у додатку А; див. також підрозділи II та III розділу 7 і підрозділ II розділу 8 цього видання.

Східної Європи⁸. Вона закликала створити сучасний механізм безпеки, який би враховував події, що відбулися з 1990р., обмежив розгортання збройних сил (ЗС) і зміцнив принципи європейської безпеки: територіальної цілісності, незастосування першими сили та згоди приймаючої країни на розміщення на її території ЗС іншої держави. Через кілька днів в Об'єднаній консультативній групі (*Joint Consultative Group, JCG*), яка опікується виконанням положень ДЗЗСЄ, Білорусь безуспішно спробувала відновити діалог між державами-сторонами, повторивши свої пропозиції від 2008р. стосовно “структурованого” діалогу з питань тимчасового застосування Угоди з адаптації ДЗЗСЄ і приєднання до Договору нових держав⁹. Решта делегацій не зацікавилися цією пропозицією, оскільки Росія продовжувала відмовляти в допуску інспекцій і не надавала даних, що вимагаються згідно з Договором і пов'язаними з ним документами.

Водночас сторони продовжували вивчати різні варіанти дій. Експерти Брукінгського інституту підготували для Державного департаменту США докладний аналіз стану режиму ДЗЗСЄ та його перспектив¹⁰. За повідомленнями, в березні Росія надіслала листа Генеральному секретарю НАТО А.Расмуссену (*Anders Fogh Rasmussen*), в якому виклала свою позицію стосовно режиму Договору. В листі йшлося також про зв'язок між звичайним та ядерним роззброєнням і зменшенням ролі ядерних озброєнь в Європі¹¹. У травні Віце-президент США Дж.Байден (*Joseph R. Biden*) натякнув на можливість перегляду взаємних обмежень звичайних озброєнь¹². Наприкінці травня заступник Державного секретаря США з питань контролю над озброєннями та міжнародної безпеки Е.Тошер (*Ellen Tauscher*) назвала п'ять принципів, на яких ґрунтується підхід США до зміцнення безпеки в Європі: (а) взаємна транспарентність у військовій сфері; (б) взаємні обмеження на розгортання військ і проведення їх навчань; (в) підвищення уваги і збільшення ресурсів для вирішення питань, пов'язаних із загрозами, що походять з-поза меж Європи; (г) більш ефективні запобігання кризам, врегулювання та розв'язання конфліктів; (д) підтвердження принципів неподільної безпеки, територіальної цілісності всіх країн Європи, права всіх країн самим обирати союзи для забезпечення безпеки¹³.

Рамкова пропозиція країн НАТО з проведення нових переговорів

14 червня у Відні на неофіційній зустрічі учасників *JCG* (поза рамками Групи) держави НАТО презентували “конфіденційну пропозицію” – “створити механізм

⁸ US Department of State, ‘Secretary of State Hillary Rodham Clinton, Remarks on the future of European security’, L'Ecole Militaire, Paris, 29 Jan. 2010, <<http://www.state.gov/secretary/rm/2010/01/136273.htm>>.

⁹ Ляховські Ж., Пост С. “Контроль над звичайними озброєннями”. – *Щорічник СІПІ 2009*, с.371.

¹⁰ Witkowsky, A., Garnett, S. and McCausland, J., *Salvaging the Conventional Armed Forces in Europe Treaty Regime: Options for Washington*, Brookings Arms Control Series Paper 2 (Brookings Institution: Washington, DC, Mar. 2010).

¹¹ ‘Russia initiates resumption of CFE dialogue with NATO-source’, ITAR-TASS, 12 Mar. 2010; Dempsey, J., ‘West to seek revival of arms treaty in Europe’, *New York Times*, 30 Apr. 2010.

¹² Хоча Дж.Байден мав на увазі обмеження на розміри та дислокацію ЗСЄ, але ДЗЗСЄ не задувався. Див.: Biden, J.R., Jr, ‘Advancing Europe’s security’, *New York Times*, 6 May 2010.

¹³ ‘Ellen Tauscher: we are committed to working on concrete ideas for missile defense cooperation with Russia’, Interfax, 26 May 2010, <<http://www.interfax.com/interview.asp?id=167142>>. У квітні В.Нуланд (*Victoria Nuland*), Посол США зі спеціальних доручень у справах контролю над звичайними озброєннями, провела свій перший брифінг для представників країн у НАТО з питань намірів США.

XXI століття з посилення контролю над звичайними озброєннями та підвищення транспарентності в Європі¹⁴. Режим контролю над озброєннями в Європі постав перед ризиком колапсу через призупинення участі Росії у ДЗЗСЄ; ратифікація Угоди з адаптації зайшла в безвихідну ситуацію; перебування ЗС на іноземній території здійснюється без узгодження з приймаючою країною. Підґрунтям запропонованого НАТО механізму мали стати адаптований ДЗЗСЄ та інші юридичні й політичні зобов'язання. Пропонувалися також взаємні транспарентність і верифікація, обмеження і стриманість, а також повернення до дотримання принципу згоди приймаючої держави. За задумом, узгодження механізму мало відбутися до листопада, щоб до кінця 2010р. сторони могли повернутися до імплементації зобов'язань згідно з ДЗЗСЄ; згаданий механізм мав також сформувавши базу для роботи у 2011р. США запропонували скористатися “форматом 36” (за участі всіх держав-членів НАТО, в т.ч. тих, що не є сторонами ДЗЗСЄ, а також усіх сторін Договору, що не є членами НАТО).

Росія не відкинула пропозицію НАТО відразу та пообіцяла ретельно її вивчити. На зустрічі наприкінці червня 2010р. президенти Д.Медведєв і Б.Обама зобов'язалися, що Росія і США працюватимуть спільно з усіма партнерами в напрямках зміцнення режиму контролю над звичайними озброєннями в Європі та його модернізації відповідно до вимог XXI століття. За кілька тижнів Росія схвалила запропонований НАТО механізм як шлях до виходу з глухого кута в переговорному процесі. Росія також представила доповідну записку про модернізацію режиму ДЗЗСЄ, доповнену переліком з понад 10 питань для подальшого роз'яснення, а також аналізом окремих аспектів пропозиції, зокрема тих, що стосуються: (а) взаємних транспарентності, обмежень і стриманості; (б) уникнення надмірної чисельності особового складу та ЗОТОД; (в) виводу російських військ з Грузії і Молдови; (г) флангової зони – взаємних обмежень і стриманості “в географічно визначених районах”; (д) статусу країн, що не є сторонами ДЗЗСЄ; (е) пропозиції сформувати в межах узгодженого механізму список невирішених питань¹⁵.

Протягом II половини 2010р. проблеми ратифікації Нового СНО негативно впливали на результативність консультацій з Росією з питань пропозиції НАТО. В дебатах навколо контролю над звичайними озброєннями бажали взяти участь багато європейських країн¹⁶. У Відні серед дипломатів була поширена думка, що прогрес в укладенні Нового СНО був передумовою успіху модернізації режиму ДЗЗСЄ¹⁷. В доповіді Експертної групи з питань Нової стратегічної концепції НАТО (*Group of Experts on a New Strategic Concept for NATO*) під головуванням колишнього Державного секретаря

¹⁴ У відповідь на запити членів ОБСЄ, які не є членами НАТО, голова JCG надав загальну інформацію про події в режимі ДЗЗСЄ.

¹⁵ ‘Statement by H.E. Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary, Anatoly Antonov, Director of the Department for Security Affairs and Disarmament of the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation at the informal meeting on conventional arms control and CFE regime’, Vienna, 28 July 2010. Флангова зона (Стаття V) – стратегічно важлива зона (включно з Центральною Європою) вздовж ліній конфронтації між двома блоками. Після розпаду Радянського Союзу важливість і роль флангової зони суттєво змінилися, порівняно з попередньо визначеними та узгодженими.

¹⁶ Хоча ДЗЗСЄ не є елементом ОБСЄ, багато делегацій при ОБСЄ вважають, що його статус має опосередкований вплив на діяльність Організації, і висловлювали сподівання, що Саміт ОБСЄ в Астані у грудні 2010р. (див. нижче) послужить стимулом для майбутніх переговорів стосовно ДЗЗСЄ. Останніми роками окремі країни-учасниці “Процесу Корфу”, які не є сторонами ДЗЗСЄ, зокрема Албанія, висловлювали готовність приєднатися до адаптованого режиму ДЗЗСЄ.

¹⁷ Цю інформацію надав автору дипломат, близький до переговорів у Відні з питань ДЗЗСЄ.

США М.Олбрайт (*Madeleine Albright*) містився заклик повторно підтвердити роль НАТО та його членів у політиці контролю над звичайними озброєннями, а також висловлювалася стурбованість, що процес адаптації ДЗЗСЄ втратив перспективи та перебуває “під загрозою краху”¹⁸. Згодом, на Лісабонському саміті 19-20 листопада, держави-члени НАТО підтвердили відданість контролю над звичайними озброєннями на принципах взаємності, транспарентності і згоди приймаючої країни¹⁹.

Менш ніж через місяць делегація США у *JCG* запропонувала створити переговорну групу у “форматі 36” стосовно “модернізації контролю над звичайними озброєннями в Європі”, де всі учасники працювали б на однакових умовах. На зустрічах у листопаді і грудні 2010р. багато держав-сторін ДЗЗСЄ продемонстрували гнучкість і конструктивізм, – попри початкову критику Росії, юридичні і процедурні сумніви інших делегацій щодо участі Албанії, Естонії, Латвії, Литви, Словенії і Хорватії, а також бажання США перетворити формат переговорів на сферу компетенції переговорної групи, а не *JCG*²⁰. Абревіатура “ДЗЗСЄ” (*CFE*) не використовувалася на нових переговорах – це було очевидною спробою уникнути перенесення до нового документа суперечливих аспектів попереднього режиму Договору. Як Росія, так і США представили свої проекти угоди, а багато західних делегацій визнали, що російський текст був конструктивним внеском.

Грудневий 2010р. саміт ОБСЄ в Астані (Казахстан) – перший з часу Стамбульського саміту 1999р. – відзначив “внесок ДЗЗСЄ у створення стабільного та передбачуваного середовища для всіх держав-учасниць ОБСЄ”. Хоч учасники саміту зауважили, що Договір не повністю імplementовано, а Угода з адаптації не набула чинності, але вони схвалили ідею “інтенсифікації зусиль для виходу з глухого кута” та підтримали започаткування консультацій для відкриття шляху до переговорів у 2011р.²¹ З’явився шанс домогтися певного прориву на Оглядовій конференції ДЗЗСЄ, яка може відбутися восени 2011р.

Як прояв доброї волі, Росія надала іншим державам-сторонам зведену, “консолідовану” інформацію про свої ЗОТОД, чинну станом на 1 січня 2011р. Однак, ця інформація була неповною і не охоплювала, наприклад, запаси, розташовані у критично важливій південній частині російської флангової зони. На відміну від Росії, держави НАТО, як і завжди, подали потрібну інформацію, але дали чітко зрозуміти, що їх бажання робити це в одно-сторонньому порядку вичерпується.

¹⁸ North Atlantic Treaty Organization (NATO), ‘NATO 2020: assured security; dynamic engagement’, Analysis and recommendations of the Group of Experts on a New Strategic Concept for NATO, 17 May 2010, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_63654.htm#p2>. Про роботу над Новою стратегічною концепцією НАТО див. також: Бейлз Е., Котті Е. “Свроатлантичні безпека та інститути: відновлення балансу на фоні глобальних змін”. – *Щорічник СІПРІ 2010*, с.116-117.

¹⁹ North Atlantic Treaty Organization (NATO), ‘Active engagement, modern defence: strategic concept for the defence and security of the members of the North Atlantic Treaty Organisation’, 19 Nov. 2010, Lisbon, <<http://www.nato.int/strategic-concept/>>.

²⁰ Багато держав-сторін Договору наголосили, що *JCG* є найбільш придатною структурою для майбутніх переговорів; без неї, як було заявлено, мета та результати цих переговорів могли бути поставлені під сумнів.

²¹ Organization for Security and Co-operation in Europe, ‘Astana Commemorative Declaration: towards a security community’, 3 Dec. 2010, para.8, <<http://www.osce.org/mc/73962>>.

На початку 2011р. питання модернізації режиму ДЗЗСЄ стало пов'язуватися з іншими справами, зокрема спорами між Росією і США стосовно протиракетної оборони, уповільнюючи таким чином просування вперед.

III. Зміцнення довіри у військовій сфері в зоні відповідальності ОБСЄ

Після завершення холодної війни, ЗЗДБ стали засобом управління змінами в Європі і зміцнення взаємодії між державами на засадах партнерства, взаємної впевненості і транспарентності. Як у рамках відповідних механізмів і структур безпеки – наприклад, Форуму зі співробітництва у сфері безпеки (ФСБ, *Forum for Security Co-operation, FSC*), діалогу з питань безпеки, оглядові конференції ДЗЗСЄ, – так і в рамках “Процесу Корфу”, разом зі спробами подолати кризу ДЗЗСЄ, докладаються також зусилля зі зміцнення решти військово-політичних інструментів ОБСЄ, зокрема ЗЗДБ²². Загальний рівень імплементації ЗЗДБ у 2010р. залишався, як і раніше, задовільним. Як і у 2008-2009рр., на фоні кризи контролю над звичайними озброєннями та відносного зменшення потоку інформації з Росії до інших держав-сторін ДЗЗСЄ стосовно контролю над озброєннями, підвищився інтерес Росії до обміну з партнерами по ОБСЄ інспекціями та оціночними візитами, запровадженими Віденським документом. У 2010р. Росія здійснила 32 інспекції і 22 оціночні візити такого типу²³.

Політично зобов'язуючий Віденський документ 1999р. стосовно заходів зміцнення довіри та безпеки є фундаментальною угодою про ЗЗДБ. Зусилля з його розвитку і вдосконалення іноді безперешкодно втілювались, іноді – завмирили на певний час²⁴. Більшої енергійності діалогу стосовно Віденського документа надало покращення у 2010р. відносин між Росією і США. Очевидно, цей діалог та інші чинники, зокрема результати оглядів і рішення, що мали місце у 2009р., відволікли увагу від інших сфер зміцнення довіри та встановлення норм і стандартів²⁵.

Удосконалення Віденського документа

Держави-учасниці ОБСЄ визнали, що всеохопна, неподільна та заснована на співпраці безпека вимагає дієвого, прозорого та доступного для верифікації контролю над озброєннями – системи взаємопов'язаних і взаємно доповнюючих компонентів²⁶. Під час підготовки до саміту в Астані численні делегації

²² “Процесом Корфу” називають неформальну поточну дискусію в ОБСЄ, започатковану в середині 2009р. на зустрічі міністрів закордонних справ ОБСЄ в Корфу, де обговорювалася “роль режимів контролю над озброєннями і зміцнення довіри та безпеки в побудові відносин довіри”. У рамках цього процесу обговорюється широкий спектр безпекових питань, загроз і викликів, але увага не зосереджується на питаннях ДЗЗСЄ.

²³ У 2010р. Росія подала заявку на проведення найбільшої кількості верифікаційних візитів і виконала третину всіх інспекцій і майже половину всіх оціночних візитів.

²⁴ Стислий виклад та інші подробиці Віденського документа 1999р. див. у додатку А цього видання.

²⁵ Про діяльність у 2009р., пов'язану з Віденським документом, див.: Ляховські (посилання 2), с.354-356.

²⁶ OSCE, Ministerial Council, ‘Reconfirm-review-reinvigorate security and co-operation from Vancouver to Vladivostok’, MC.DOC/01/09, 2 Dec. 2009; OSCE, Ministerial Council, ‘Issues relevant to the Forum for Security and Co-operation’, MC.DAC/16/09, 2 Dec. 2009.

подали пропозиції, робочі документи, проекти та іншу документацію, з метою опрацювання змісту нового Віденського документа в напрямі більшої його відповідності сучасному безпековому середовищу. Впродовж 2010р. відбулися ряд зустрічей, що стосувалися “Процесу Корфу”, посилення та підвищення прозорості у військовій сфері, зокрема: 2-3 березня – 20 Щорічна нарада з оцінки виконання Віденського документа (*annual implementation assessment meeting, AIAM*); 14-16 червня – Щорічна конференція з огляду безпеки; 30 вересня - 8 жовтня (у Варшаві), 18-26 жовтня (у Відні) та 26-28 листопада (в Астані) – триетапна Оглядова конференція перед самітом в Астані. В жовтні ОБСЄ призначила координатора від ФСБ з питань Віденського документа.

Багато держав-учасниць приєдналися до неофіційних обговорень філософії процесу зміцнення довіри та безпеки, а також окремих змін до Віденського документа, необхідних для пристосування його до поточних потреб. Тематика обговорень охоплювала: принципи та норми; напрями пошуку заходів із забезпечення адаптації, самодостатнього розвитку та економічної ефективності ЗЗДБ; необхідність збереження результатів минулої роботи. Цілями були: забезпечення транспарентності і прогнозованості потенціалів, діяльності і співробітництва у військовій сфері; покращення зусиль з попередження і врегулювання конфліктів; блокування субрегіональних загроз; адекватне врахування наслідків таких процесів, як “революція у військовій справі” (PBC, *revolution in military affairs, RMA*) та модернізація військових спроможностей; вивчення питань мілітаризації сил внутрішньої безпеки та інших воєнізованих формувань; вирішення питань перебування військ на території інших держав; відповіді на інші виклики.

Велика Британія і Данія запропонували пакетний підхід до оновлення серцевини Віденського документа: Розділу V, що стосується інформування про окремі види військової діяльності, та Розділу IX, що стосується дотримання норм і верифікації. Інші делегації підтримали цю ідею. Австрія подала “інформацію для роздумів” на теми: (а) впровадження нових ЗЗДБ; (б) допомоги державам-учасникам у реалізації їх зобов’язань (через навчання методам верифікації, надання технічної експертизи, механізми допомоги імплементації тощо); (в) застосування наявних ЗЗДБ для протидії новим загрозам і викликам за допомогою експертних нарад, контактів і мереж; (г) використання для стратегічного діалогу міжнародних організацій Платформи колективної безпеки 1999р. (*Platform for Cooperative Security*), побудованої на неієрархічних відносинах міжнародних організацій євроатлантичного регіону. Білорусь винесла на обговорення ініціативу стосовно зміни положень Віденського документа про інспекційні та оціночні візити у кризових ситуаціях у зоні дії Документа²⁷. Навесні 2010р. Росія запропонувала негайно оновити, переформулювати та розширити сферу дії

²⁷ OSCE, FSC, ‘Food for thought paper and draft decision: Vienna Document 1999 – a way forward’, FSC.DEL/13/10/Rev.1, 19 Feb. 2010; OSCE, Permanent Council, Delegation of Austria, ‘Strengthening and expanding the OSCE’s confidence- and security-building measures (CSBMs)’, PC.DEL/291/10, 22 Apr. 2010; OSCE, FSC, ‘Proposals by the Republic of Belarus on the update of the Chapter IX of the Vienna Document 1999, IX. Compliance and verification’, FSC.DEL/75/10, 21 July 2010.

Віденського документа²⁸. У травні ФСБ зробив символічний жест, погодившись запровадити новий формат внесення відповідних рішень ФСБ до Віденського документа (“Віденський документ плюс”, *Vienna Document Plus*), що заохотило делегації ОБСЄ запропонувати оновлення великої кількості положень Документа²⁹. Крім того, держави-учасниці домовилися про проведення принаймні кожні п’ять років, починаючи з 2011р. спеціальної наради ФСБ. Восени 2010р., ФСБ було прийняте ключове рішення, що підкреслило важливість механізму регулярних оновлень Віденського документа, – про започаткування переговорів з акцентом на розділах V і IX Документа³⁰. Протягом 2010р. ФСБ ухвалив ще п’ять рішень у форматі “Віденський документ плюс”³¹. Він також поінформував 56 держав-учасниць про кілька десятків пропозицій стосовно повідомлення про військову діяльність, візити на авіабази, демонстрацію нових типів озброєнь і військової техніки, інспекційні та оціночні візити. Дві головні сторони, Росія і США, подали власні пропозиції. Росія запропонувала поширити режим ЗЗДБ на військово-морську діяльність та подавати повідомлення до ФСБ про масштабну військову діяльність у рамках порогових обмежень Віденського документа, попередні великомасштабні пересування військ і розгортання багатонаціональних сил швидкого реагування³². Пропозиції США були зосереджені на транспарентності та верифікації, інспекційних квотах, розширенні чисельності і складі інспекційних та оціночних груп³³. Франція запропонувала знизити порогові показники для повідомлень і спостереження³⁴. Інші делегації, зокрема Білорусь, Угорщина, Польща та Україна, подали пропозиції окремо або разом з іншими делегаціями.

²⁸ Упродовж 2010р. Росія кілька разів переглядала свою пропозицію. Див.: OSCE, Permanent Council, ‘The OSCE programme for further actions in the field of arms control and confidence- and security-building measures’, PC.DEL/300/10, 27 Apr. 2010.

²⁹ OSCE, FSC, ‘Establishing a procedure for incorporating relevant FSC decisions into the Vienna Document’, Decision no. 1/10, FSC.DEC/1/10, 19 May 2010.

³⁰ OSCE, FSC, ‘Negotiations on the Vienna Document 1999’, Decision no. 7/10, FSC.DEC/7/10, 29 Sep. 2010.

³¹ Стосовно рішень у форматі “Віденський документ плюс” див.: OSCE, FSC, ‘Vienna Document Plus: taking national holidays into account when planning verification activities’, Decision no.10/10, FSC.DEC/10/10, 27 Oct. 2010; OSCE, FSC, ‘Vienna Document Plus: timing of a demonstration of new types of major weapons and equipment systems’, Decision no.11/10, FSC.DEC/11/10, 10 Nov. 2010; OSCE, FSC, ‘Vienna Document Plus: incorporating FSC Decision no.1/10 into the Vienna Document Chapter XII’, Decision no.12/10, FSC.DEC/12/10, 10 Nov. 2010; OSCE, FSC, ‘Vienna Document Plus: updating the listing of Partners for Co-operation mentioned in Chapter XII’, Decision no.13/10, FSC.DEC/13/10, 10 Nov. 2010; OSCE, FSC, ‘Vienna Document Plus: eligibility of air bases for hosting visits’, Decision no.15/10, FSC.DEC/15/10, 24 Nov. 2010. Стислий огляд рішень і пропозицій міститься в документі ФСБ з обмеженим доступом: ‘Vienna Document 1999, VD PLUS FSC-Decisions on Chapters IV, IX and XII and specific proposals which pertain to Chapters I, IV, V, IX, and Annex I, as of 24 November 2010’, FSC.DEL/137/10/Rev.1, 24 Nov. 2010.

³² OSCE, FSC, Delegation of the Russian Federation, ‘Proposal for a draft Vienna Document Plus decision on prior large-scale military transit’, FSC.DEL/133/10/Corr.1, 16 Nov. 2010; OSCE, FSC, Delegation of the Russian Federation, ‘Proposal for a draft Vienna Document Plus Decision on prior notification of major military activities’, FSC.DEL/97/10, 24 Sep. 2010; OSCE, FSC, Delegation of the Russian Federation, ‘Proposal for a draft Vienna Document Plus decision on notification of the deployment of multinational rapid reaction forces’, FSC.DEL/98/10/Rev.1, 21 Oct. 2010; OSCE, FSC, Delegation of the Russian Federation, ‘Proposal for a draft Vienna Document Plus decision on the exchange of information on naval forces’, FSC.DEL/134/10, 21 Oct. 2010.

³³ OSCE, FSC, Delegation of the United States, ‘Food-for-thought paper: Vienna Document priorities to enhance military transparency’, FSC.DEL/89/10, 21 Sep. 2010; OSCE, FSC, Delegation of the United States, ‘Proposal for a draft decision on team size for inspections and evaluation visits’, FSC.DEL/90/10, 21 Sep. 2010; OSCE, FSC, Delegation of the United States, ‘Proposal for a draft decision on inspection quotas’, FSC.DEL/92/10, 21 Sep. 2010.

³⁴ OSCE, FSC, Delegation of France, ‘Lowering thresholds for prior notification of certain military activities–Vienna Document 1999’, FSC.DEL/107/10/Rev.1/Corr.1, 2 Nov. 2010.

Попри значну активність і прогрес переговорного процесу, узгодити Віденський документ у 2010р. виявилось неможливим. Однак, у Меморіальній декларації саміту ОБСЄ в Астані (*Astana Commemorative Declaration*) робота ФСБ була оцінена позитивно та ще раз підтверджено, що режим контролю над озброєннями, включно із ЗЗДБ, має бути “відновлено, вдосконалено та модернізовано”³⁵. Вдосконалення Віденського документа не є легким завданням і, очевидно, вимагатиме багатомісячних переговорів. Отримані результати заплановано презентувати на зустрічі міністрів закордонних справ країн ОБСЄ у Вільнюсі (Литва) у грудні 2011р.

Субрегіональний контроль над озброєннями на Західних Балканах і в Чорноморському регіоні

Єдиним чинним документом про “жорсткий” (пов’язаний з обмеженням озброєнь) контроль над озброєннями в Європі є Угода про субрегіональний контроль над озброєннями 1996р. (Флорентійська угода, *Agreement on Sub-Regional Arms Control, Florence Agreement*)³⁶. На сьомій Конференції з огляду її імплементації (7-8 липня 2010р.), було зроблено висновок про повне дотримання її норм сторонами Угоди – Боснією і Герцеговиною, Сербією, Хорватією і Чорногорією. Після завершення в 1997р. офіційного терміну скорочення, озброєння, обмежені Флорентійською угодою, знищуються в добровільному порядку; станом на серпень 2010р., сторони знищили або переобладнали загалом 9 721 одиницю важкої зброї. У 2011р. сторони планують перейти до другої фази передачі технічних функцій офісу Персонального представника Голови ОБСЄ самим сторонам³⁷.

На восьмій щорічній консультативній нараді (9 грудня 2010р.) з питань імплементації Документа про військово-морські ЗЗДБ у Чорному морі (*Document on Confidence- and Security-Building Measures in the Naval Field in the Black Sea*) підкреслено його позитивний вплив і наслідки. На нараді було також визначено Мережу комунікацій ОБСЄ для передачі повідомлень у рамках цього Документа³⁸.

Кодекс поведінки, стрілецька зброя, надлишкові боєприпаси і проекти допомоги

На щорічних нарадах з оцінки імплементації Віденського документа, організованих ФСБ, обговорювалися заходи стабілізації, визначення норм і стандартів, а також ЗЗДБ. Проте, ФСБ більш ефективно займається цими питаннями і приділяє їм більше часу та уваги в рамках інших форумів. Останніми роками окремим темам була надана особлива увага³⁹.

³⁵ Organization for Security and Co-operation in Europe (посилання 21).

³⁶ Стислий виклад та інші подробиці Флорентійської угоди див. у додатку А цього видання. Тексти Флорентійської угоди та Дейтонської мирної угоди (Dayton Peace Agreement) див.: <<http://www.racviac.org/documents/treaties-agreements.html>>.

³⁷ Periotto, C. (Brig. Gen.), ‘Report to the Permanent Council: implementation of the Agreement on Sub-regional Arms Control (Article IV, Annex 1-B, Dayton Peace Accords)’, CIO.GAL/147/010, 8 Aug. 2010.

³⁸ OSCE, FSC, ‘Statement of the delegation of Romania’, FSC.JOUR/637, 15 Dec. 2010. Докладніше стосовно Документа 2002р. про військово-морські ЗЗДБ у Чорному морі див.: Ляховські Ж. “Контроль над звичайними озброєннями в Європі”. – *Щорічник СІПРІ 2003*, с.594-596.

³⁹ Див. відповідні розділи в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*.

Кодекс поведінки 1994р. з воєнно-політичних аспектів безпеки (*Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security, COC*) є документом, у якому визначені норми колективної поведінки, взаємної відповідальності держав у зоні ОБСЄ, а також демократичного контролю над ЗС. Подібно до інших заходів зміцнення довіри (ЗЗД), Кодекс поведінки стикнувся з новими викликами, зумовленими мінливою ситуацією у сфері безпеки; оновлення у 2009р. щорічного опитувальника до Кодексу поведінки було значним кроком у напрямі реагування на ці виклики⁴⁰. Однак, треба зробити ще багато чого. У 2010р. держави-учасниці ОБСЄ розробили докладну інструкцію для роботи з опитувальником, яка, за очікуваннями, стимулюватиме запровадження більш якісних спільних стандартів імплементації Кодексу; проте, домогтися узгодження тексту інструкції до грудневого саміту в Астані не вдалося. Оскільки остання за часом конференція з питань Кодексу відбулася у 2002р., є вкрай доцільним скликання чергової конференції.

У травні 2010р., з метою протидії неконтрольованому поширенню та дестабілізуючому накопиченню нелегальної зброї у державах-учасницях, ОБСЄ ухвалила План дій стосовно стрілецької зброї і легких озброєнь (*Plan of Action on Small Arms and Light Weapons*)⁴¹. План спрямовано на вдосконалення імплементації наявних і пошук можливих нових заходів у сферах: контролю над експортом і посередницькою діяльністю; управління запасами зброї та їх безпеки; утилізації; маркування та відстеження реалізації надлишків стрілецької зброї і легких озброєнь (СЗЛО).

Держави схильні скоріше продавати, ніж знищувати запаси звичайних боєприпасів (ЗЗБ). Однак, поставки боєприпасів (у т.ч. застарілих, прострочених) до нестабільних країн або регіонів можуть спровокувати кризи, конфліктні ситуації чи сприяти їх подовженню. У 2010р. Данія і Німеччина, до яких згодом приєдналися інші держави, запропонували вважати знищення найкращим методом позбавитися надлишкових ЗЗБ⁴²; в березні 2011р. держави-учасниці ОБСЄ ухвалили відповідне рішення⁴³.

Починаючи з 2003р., ФСБ здійснює проекти допомоги у вирішенні питань з надлишковими, незахищеними або неконтрольованими запасами СЗЛО і звичайних боєприпасів у державах-учасницях ОБСЄ⁴⁴. Під егідою ФСБ здійснюється понад 20 таких проектів, окремі з них – за допомогою НАТО⁴⁵.

⁴⁰ OSCE, FSC, 'Technical update of the questionnaire on the Code of Conduct', Decision no.2/09, FSC/DEC/2/09, 1 Apr. 2009.

⁴¹ OSCE, FSC, 'OSCE Plan of Action on Small Arms and Light Weapons', Decision no.2/10, FSC/DEC/2/10, 26 May 2010. У листопаді держави-учасниці ОБСЄ ухвалили рішення до 30 червня 2011р. обмінятися на разовій основі інформацією про чинні правила стосовно посередницької діяльності з продажу СЗЛО.

⁴² OSCE, FSC, 'Food for thought on destruction of conventional ammunition', FSC.AIAM/10/10/Rev.1, 25 May 2010.

⁴³ OSCE, FSC, 'Destruction of conventional ammunition', Decision no. 3/11, FSC/DEC/3/11, 23 Mar. 2011.

⁴⁴ Про проекти технічної допомоги за останні роки див. у розділах, присвячених контролю над звичайними озброєннями, в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*.

⁴⁵ Перелік проектів допомоги у 2010р. див.: OSCE, Conflict Prevention Centre, 'Synopsis of status of SALW and conventional ammunition projects in the OSCE in 2010', Prepared by FSC coordinators for SALW and SCA projects and the CPC, Vienna, 10 Jan. 2011. Про проекти з утилізації зброї за участі НАТО див.: Ляховські (посилання 2), с.357-358.

Ці проекти дали змогу ОБСЄ створити значний технічний, управлінський потенціал і законодавчу базу для реагування на комплексні ризики і проблеми, що походять від небезпечних запасів зброї і боєприпасів. Проте, імплементації таких проектів допомоги заважає брак фінансів. Доступні позабюджетні кошти у 2009-2010рр. суттєво зменшилися; для реалізації в повному обсязі проектів у 2011-2012рр. знадобиться додатково €20 млн. (\$29 млн.)⁴⁶.

IV. Договір з відкритого неба

Враховуючи призупинення ДЗЗСЄ і заморожений статус Віденського документа 1999р., збільшилася цінність Договору з відкритого неба (*Treaty on Open Skies*) в підвищенні транспарентності у військовій сфері та посиленні інших ЗЗДБ⁴⁷. На першій (2005р.) Конференції з огляду дії Договору було наголошено на важливості його режиму та відзначено кілька чутливих питань (зокрема, квоти на польоти, модернізація спостережного обладнання, розширення сфери повноважень з охопленням питань захисту довкілля, врегулювання криз і попередження конфліктів), а також тривала проблема приєднання до цього Договору Кіпру. Останнє питання, до речі, завадило Конференції 2005р. ухвалити консенсусом підсумковий документ⁴⁸.

Випадок серйозного недотримання Договору під час спостережного польоту над територією Росії у травні 2010р. порушив традицію його безпроблемної до цього імплементації. Маршрут польоту американо-румунського екіпажу мав за планом проходити через точку на відстані 2,5 км від абхазько-грузинського кордону. Посилаючись на те, що Абхазія є сусідньою державою і не є учасницею Договору, Росія вимагала внести зміни до маршруту згідно з Розділом II Статті VI, де сказано, що маршрут літака-спостерігача має проходити не ближче 10 км від кордону із сусідньою країною, яка не є учасницею Договору⁴⁹. Грузія, Румунія і США піддали критиці вимогу Росії, яка вважалася ними зазіханням на територіальну цілісність Грузії, що є несумісним із зобов'язаннями Росії згідно з Договором⁵⁰. Росія цю критику відкинула⁵¹.

Друга Оглядова конференція (7-9 червня 2010р.) з імплементації Договору вітала його успішне впровадження дедалі більшою кількістю держав-учасниць, а також його внесок у виконання завдань і досягнення

⁴⁶ Оцінка зроблена на підставі інформації ОБСЄ (посилання 45).

⁴⁷ Стилий виклад та інші подробиці Договору з відкритого неба див. у додатку А цього видання.

⁴⁸ Ляховські Ж. "Контроль над звичайними озброєннями". – *Щорічник СППІ 2006*, с.685-686.

⁴⁹ Росія є єдиною країною-учасницею Договору, яка визнає Абхазію і Південну Осетію суверенними державами. Див.: Open Skies Consultative Commission, 'Statement by the delegation of the Russian Federation to the Open Skies Consultative Commission', OSCCS2.JOUR/165, annex 3, 17 May 2010.

⁵⁰ Open Skies Consultative Commission, 'Statement by the delegation of Romania (also on behalf of the United States of America) to the Open Skies Consultative Commission', OSCCS2.JOUR/165, annex 2, 17 May 2010.

⁵¹ Це заважає іншим спільним діям, зокрема проведенню 28 вересня 2010р. спільного спостережного обльоту за участі Грузії, Росії і Великої Британії.

цілей ОБСЄ⁵². Щорічно здійснюються понад 100 спостережних польотів, багато з яких – спільно, за участі кількох країн-учасниць; виконано вже майже 700 таких польотів⁵³. Помітною перешкодою на шляху імплементації Договору виявилася глобальна фінансова та економічна криза 2008р. та пов'язані з нею фінансові труднощі, що негативно впливають на досягнення цілей Договору, зокрема: (а) на перехід від плівкових камер до цифрового обладнання, що мало б дозволити наступними роками робити спостереження швидше, краще й дешевше; (б) на заміну старіючого парку літаків новими; (в) на зменшення вартості обслуговування наявних літаків. На Оглядовій конференції було наголошено на потребі стратегічного планування для досягнення цих цілей, а також обговорено мінімальні технічні стандарти для аеродромів “Відкритого неба”⁵⁴.

Найбільш критичним для режиму Договору є питання спостережного обладнання; одну з ключових ролей в розробці та оновленні пов'язаних із цим документів відіграє Неофіційна робоча група з питань спостережного обладнання (*Informal Working Group on Sensors*) Консультативної комісії “Відкритого неба” (*Open Skies Consultative Commission, OSCC*)⁵⁵. У 2010р. держави-учасниці ухвалили три рішення стосовно сертифікації цифрового обладнання; ці рішення дозволять державам придбати цифрові відеоприлади та підготуватися до їх сертифікації⁵⁶.

В інтересах посилення довіри та безпеки Оглядова конференція запровадила вираз “наступна стадія імплементації Договору” – для позначення проблеми реагування на надзвичайні події і ситуації, не передбачені мандатом Договору (наприклад, стихійні лиха, зміни клімату та довкілля, запобігання конфліктам і врегулювання кризових ситуацій, міжнародна безпека). На думку учасників конференції, ці питання заслуговують на подальше обговорення в ОБСЄ. В Підсумковому документі було зроблене опосередковане посилання на заявку Кіпру про приєднання до Договору⁵⁷.

США, як головуєчі на другій Оглядовій конференції, запропонували в перспективі: (а) розглянути додаткові рішення, необхідні для сертифікації цифрового обладнання; (б) протягом трьох наступних років забезпечити закупівлю та сертифікацію такого обладнання; (в) визначити найкращий

⁵² Open Skies Consultative Commission, ‘Final Document of the Second Review Conference on the implementation of the Treaty on Open Skies’, OSCC.RC/39/10, 9 June 2010.

⁵³ Open Skies Consultative Commission, ‘Open Skies Treaty observation flights since entry-into-force’, OSCC.RC/15/10, 4 June 2010.

⁵⁴ Це технічне рішення, запропоноване делегацією Чехії, коштувало б понад \$1 млн. Див.: Second Open Skies Review Conference, ‘Minimum technical standards for Open Skies airfields’, Paper submitted by Col. Gabriel Kovacs, OSCC.RC/12/10, 7-9 June 2010.

⁵⁵ Точність інформації від комерційних супутників підвищується, але досі не перевищує точність фотозйомки.

⁵⁶ Open Skies Consultative Commission (OSCC), ‘Revision one to decision fourteen to the Treaty on Open Skies on the methodology for calculating the minimum height above ground level at which each video camera with real time display installed on an observation aircraft may be operated during an observation flight’, Decision no.6/10, OSCC.DEC/6/2010, 17 May 2010; OSCC, ‘Revision two to decision number seventeen to the Treaty on Open Skies: the format in which data is recorded and exchanged on recording media other than photographic film’, Decision no.8/10, OSCC.DEC/8/10, 12 July 2010; OSCC, ‘Digital imagery processing’, Decision no. 9/10, OSCC.DEC/9/10, 12 July 2010.

⁵⁷ An ‘interpretative statement’ was made by all parties, except Bosnia and Herzegovina and Turkey, supporting Cyprus’s application.

метод обробки цифрових даних і нові рентабельні способи виконання робіт; (e) забезпечити подальший розгляд мінімальних технічних стандартів для аеродромів; (d) розробити процедури об'їзду території держави-учасниці (за її згодою і на вимогу ОБСЄ та інших відповідних міжнародних органів) з урахуванням вимог із запобігання конфліктам і врегулювання кризових ситуацій; (e) розглянути пропозиції з урахування питань захисту довкілля та міжнародної безпеки; (e) налагодити обмін досвідом повітряного спостереження з іншими регіонами світу⁵⁸.

V. Глобальний вимір

У світовій проблематиці з питань звичайних озброєнь наразі превалюють дві головні теми: договір про торгівлю зброєю і гуманітарний вплив певних звичайних озброєнь. Міжнародна увага продовжує зосереджуватися на т.зв. “негуманній” зброї, оскільки користь від її воєнного застосування викликає сумнів, а гуманітарна та економічна шкода від цього широко засуджується. Обмеження чи заборона використання подібної зброї давно є предметом занепокоєння суспільств і держав. Застосування протипіхотних мін (ППМ, *anti-personnel mines, APMs*) і касетних боєприпасів, поводження з вибухонебезпечними залишками війни (ВЗВ, *explosive remnants of war, ERW*) регулюються чи забороняються кількома міжнародними документами, призначеними обмежити наслідки збройних конфліктів для цивільного населення.

Конвенція 1981р. про “негуманну” зброю (КНЗ, *Certain Conventional Weapons (CCW) Convention*) обмежує або забороняє застосування конкретних видів звичайної зброї, які вважаються такими, що завдають надмірних або невинуватих страждань комбатантам чи невибірково впливають на мирне населення⁵⁹. Оттавський процес заборони фугасів – поза межами режиму КНЗ – завершився укладенням у 1997р. Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (Конвенція про ППМ, *APM Convention*), спрямованої на знищення всієї подібної зброї⁶⁰. Донедавна єдиним правовим документом стосовно ВЗВ, зокрема касетних боєприпасів був Протокол V до КНЗ від 2003р.⁶¹ “Процес Осло”, метою якого було затаврувати касетні боєприпаси, сприяв підписанню у грудні 2008р. окремої Конвенції про касетні боєприпаси (ККБ, *Convention on Cluster Munitions, CCM*), яка набула чинності в серпні 2010р.⁶²

⁵⁸ Open Skies Consultative Commission, Delegation of the United States, ‘Second Review Conference—moving forward’, OSCC.DEL/8/10, 12 July 2010.

⁵⁹ Стилий виклад та інші подробиці КНЗ див. у додатку А цього видання.

⁶⁰ Стилий виклад та інші подробиці Конвенції про ППМ див. у додатку А цього видання. Про Оттавський процес див.: Lachowski, Z., ‘Conventional arms control’, SIPRI Yearbook 1997, pp.498-500; Lachowski, Z., ‘The ban on anti-personnel mines’, SIPRI Yearbook 1998, pp.545-558.

⁶¹ Стилий виклад та інші подробиці Протоколу V про ВЗВ до КНЗ див. у додатку А цього видання. Про переговори в рамках КНЗ див. Ляховські (посилання 5), с.412-414.

⁶² Стилий виклад та інші подробиці КНЗ див. у додатку А цього видання. Див. також: Ляховські, Пост (посилання 9), с.364-366. “Процес Осло” – назва публічної кампанії і дипломатичної діяльності, які призвели до підписання Конвенції. В листопаді 2010р. Коаліція у справах касетних боєприпасів опублікувала перше видання *Cluster Munition Monitor*, подібне до *Landmine Monitor*.

У 2010р. попередня робота продовжилася дискусіями про режим КНЗ, – але без будь-яких виразних успіхів.

Договір про торгівлю зброєю і пов'язані з ним події

Підготовка договору про торгівлю зброєю (ДТЗ, *arms trade treaty, ATT*) започаткована у 2003р., коли з цією ідеєю виступила група Нобелівських лауреатів⁶³. Спочатку це виглядало, як безнадійна ініціатива: спершу її підтримали лише три уряди. Однак, до 2006р. вже 153 держави підтримали резолюцію Генеральної асамблеї ООН про розробку такого договору⁶⁴. У 2008р. Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун (*Ban Ki-moon*) утворив Групу урядових експертів (*Group of Governmental Experts, GGE*) для аналізу “реалістичності, меж і параметрів” юридично зобов'язуючого договору.

У 2008р. держави-члени ООН схвалили резолюцію стосовно переговорів з питань ДТЗ, який би функціонував як “юридично зобов'язуючий інструмент з визначення максимально високих спільних міжнародних стандартів на передачу звичайних озброєнь”⁶⁵. Договір має обговорюватися в ряді підготовчих органів; процес його підготовки має завершитися на переговорній конференції у 2012р. У 2009р. цей процес продовжувався у Відкритій робочій групі (*open-ended working group, OEWG*) та підготовчих комітетах. Оголошене в жовтні 2009р. Державним секретарем США Х.Клінтон рішення про приєднання до цього процесу Сполучених Штатів було критично важливим проривом, хоча США висунули умову – обов'язкове узгодження тексту договору консенсусом⁶⁶. Попри занепокоєння позицією США, багато держав продовжили участь у переговорах.

У резолюції Генеральної асамблеї 2009р. визначено, що у 2012р. буде проведена конференція ООН з обговорення тексту ДТЗ, і розроблено чіткі завдання цієї конференції⁶⁷. Засідання *OEWG* у 2010р. і 2011р. виконуватимуть роль підготовчого комітету з розробки договору. Рішення конференції ухвалюватимуться консенсусом.

Окремі держави продовжують сумніватися в необхідності ДТЗ. Водночас, якщо на початку 2010р. зацікавленість у договорі – як інструменті регулювання торгівлі звичайними озброєннями – багатьох інших держав була очевидною, то бачення способів досягнення цієї мети виглядало менш очевидним. Держави не змогли дійти консенсусу стосовно меж та інших параметрів цього договору, зокрема: охоплених ним видів озброєнь (багато країн

⁶³ Насправді, ця ініціатива зародилася в період між Першою і Другою світовими війнами; першими спробами в Лізі Націй були Конвенція 1919р. про контроль над торгівлею зброєю і боеприпасами (*Convention for the Control of the Trade in Arms and Ammunition*) і Конвенція 1925р. про нагляд за міжнародною торгівлею зброєю, набоями та бойовими засобами (*Convention for the Supervision of the International Trade in Arms, Munitions and Implements of War*). Жодна з них не набула чинності.

⁶⁴ UN General Assembly Resolution 61/89, 18 Dec. 2006.

⁶⁵ UN General Assembly Resolution 63/240, 24 Dec. 2008.

⁶⁶ US Department of State, ‘Secretary of State Hillary Rodham Clinton, U.S. support for the arms trade treaty’, 14 Oct. 2009, <<http://www.state.gov/secretary/rm/2009a/10/130573.htm>>.

⁶⁷ UN General Assembly Resolution 64/48, 12 Jan. 2010.

підтримували формулу 7+1+1, яка б охоплювала сім категорій Реєстру звичайних озброєнь ООН (*UNROCA*) плюс СЗЛО плюс набой); стандартів, за якими мають прийматися рішення про імпорт та експорт; порядку обміну, контролю та перевірки інформації⁶⁸.

На думку спостерігачів, нарада підготовчого комітету у 2010р. (12-23 липня, Нью-Йорк) домоглася прогресу, але численні накопичені проблемні питання залишаються у 2011-2012рр. невирішеними. В підсумковій доповіді симпозиуму з питань ДТЗ (жовтень 2010р., Бостон, США) вказано три критичні питання: суперечливість вимог до універсальності договору і гнучкості під час його адаптації до потреб різних держав; потреба застосування наявних механізмів на глобальному, регіональному та національному рівнях з метою узгодження національних практик з вимогами договору та його універсальним характером; важливість узгодження термінології з метою покращення зрозумілості визначених договором правил⁶⁹.

На 2011р. були заплановані два засідання підготовчого комітету: 28 лютого - 4 березня та 11-15 липня; на 2012р. заплановане процедурне засідання перед конференцією ООН, на якій передбачається детальна розробка договору.

Противіхотні міни

У квітні 2010р. на 12 Щорічній конференції сторін Доповненого протоколу II до КНЗ, яким заборонено міни, міни-пастки та подібні вибухові пристрої, обговорювалося питання його універсалізації, оскільки не всі сторони КНЗ є сторонами Доповненого протоколу II. Конференція також розглянула законність припинення дії первинної версії Протоколу II, а також питання саморобних вибухових пристроїв (СВП, *improvised explosive devices, IED*). Сторони планують і надалі обговорювати інциденти, пов'язані із застосуванням СВП, їх попередження, пояснення таких випадків та їх наслідків, а також обмін інформацією.

У 2010р. пріоритетним для сторін було досягнення синергії між Доповненим протоколом II і Протоколом V (стосовно ВЗВ) до КНЗ. Сторони Доповненого протоколу II вирішили синхронізувати кінцеві терміни подання національних щорічних звітів, визначені цим Протоколом і Протоколом V, а також скоординувати роботу з надання допомоги жертвам застосування СВП та ВЗВ⁷⁰. Ці кроки спрямовані на зміцнення обох важливих режимів.

⁶⁸ 'Facilitator's summary for scope', Arms Trade Treaty legal blog, 22 July 2010, <http://armstradetry.blogspot.com/2010_07_01_archive.html>. Див. також: Abramson, J., 'Progress made at arms trade treaty meeting', *Arms Control Today*, vol.40, no.7 (Sep. 2010). Про ширше обговорення цієї проблеми див.: Holtom, P. and Bromley, M., 'The international arms trade: difficult to define, measure and control', *Arms Control Today*, vol.40, no.6 (July/Aug. 2010).

⁶⁹ 'Boston symposium on the Arms Trade Treaty: summary report, Ambassador Marschik', Arms Trade Treaty legal blog, Oct. 2010, <http://www.armstradetry.blogspot.com/2010_10_01_archive.html>.

⁷⁰ UN Office at Geneva, News & Media, 'CCW Amended Protocol II on mines and explosive devices prohibition increases synergies with Protocol V on explosive remnants of war and continues to focus on improvised explosive devices', 3 Dec. 2010.

Конвенція 1997р. про ППМ (КППМ, *Anti-Personnel Mine Convention*) забороняє 156 державам-учасникам застосовувати, виготовляти, накопичувати та передавати ППМ. Хоча окремі ключові виробники та користувачі фугасів – Індія, Китай, Пакистан, Росія і США – не підписали Конвенцію, але в багатьох аспектах вона є однією з найуспішніших багатосторонніх угод останнього часу з контролю над звичайними озброєннями⁷¹. Згідно з нею, загалом 86 держав-учасниць, які завершили ліквідацію своїх запасів, знищили понад 45 млн. ППМ; лише п'ять учасників мають запаси мін, що підлягають знищенню. Водночас, понад 12 млн. ППМ очікують на знищення в чотирьох державах-сторонах Конвенції – в Білорусі, Греції, Туреччині та Україні; за оцінками, 160 млн. ППМ зберігаються на складах у державах, що не є учасниками Конвенції. У 2009-2010рр. продовжувалося застосування (встановлення) ППМ М'янмою, а також недержавними збройними угрупованнями в шести країнах: в Афганістані, Ємені, Індії, Колумбії, М'янмі та Пакистані⁷².

В окремих учасників Конвенції виникали труднощі з виконанням їх зобов'язань. Білорусь, Греція, Туреччина та Україна, кожна з яких має великі запаси ППМ, не дотрималися кінцевих термінів їх знищення та залишаються порушниками Конвенції. Станом на вересень 2010р., 22 держави-учасниці отримали (або прагнуть отримати) дозвіл на подовження 10-річного терміну очищення території від мін⁷³.

Конвенція про “негуманну” зброю

Попри міжнародну привабливість ККБ, багато крупних світових користувачів, виробників і власників запасів касетних боеприпасів зробили вибір на користь поточного діалогу стосовно протоколу в межах менш суворого режиму КНЗ⁷⁴. Близько 85% неконтрольованих світових запасів касетних боеприпасів залишаються не охопленими ККБ. Багато держав, зокрема, Ізраїль, Індія, Китай, Пакистан, Росія і США, яких дебати про касетні боеприпаси стосуються в першу чергу, схвалюють режим КНЗ як засіб розв'язання проблем, пов'язаних з цим видом зброї. Гуманітарний вплив касетних боеприпасів з 2007р. є центральним елементом порядку денного Групи державних експертів (*Group of Governmental Experts, GGE*) КНЗ. Попри значні зусилля, витрачені на розробку проекту нового протоколу до КНЗ стосовно заборони та обмеження застосування касетних боеприпасів, залишаються значні розбіжності (наприклад, стосовно визначення касетних боеприпасів, а також їх повної і негайної заборони)⁷⁵. КНЗ претендує на універсальність, і в 2010р. до режиму приєдналося ще три держави – Антигуа та Барбуда, Домініканська Республіка, Сент-Вінсент і Гренадіни.

⁷¹ Останньою за часом (у 2007р.) до Конвенції приєдналася Палау.

⁷² International Campaign to Ban Landmines, *Landmine Monitor 2010* (Mines Action Canada: Ottawa, 2010).

⁷³ International Campaign to Ban Landmines (посилання 72).

⁷⁴ Abramson, J., ‘Cluster negotiations again extended’, *Arms Control Today*, vol.41, no.1 (Jan./Feb. 2011).

⁷⁵ Abramson (посилання 74).

У вересні, після консультацій в *GGE*, голова Групи представив на розгляд проект протоколу стосовно касетних боеприпасів, який міг би стати шостим протоколом до Конвенції⁷⁶. Під час підготовки до четвертої Оглядової конференції КНЗ, запланованої на 2011р., цей проект залишався в центрі уваги.

У Протоколі V до КНЗ стосовно ВЗВ визнаються пов'язані з ними гуманітарні проблеми та наводиться перелік постконфліктних заходів, призначених мінімізувати випадки їх вибухів, пов'язані з ними ризики та наслідки. У 2010р. ще 10 держав приєдналися до Протоколу V: Бельгія, Габон, Гондурас, Бразилія, Італія, Китай, Кіпр, Панама, Сент-Вінсент і Гренадіни та Саудівська Аравія⁷⁷. Універсальність Протоколу залишається в центрі дискусії, і сторони вітали кроки, зроблені у 2010р. Бразилією і Польщею в напрямі приєднання до нього.

VI. Висновки

Діалог з питань контролю над звичайними озброєннями в Європі продовжується у двох напрямках: режими ДЗЗСС і Віденського документа про ЗЗДБ, обидва з яких востаннє за часом були адаптовані в 1999р. У 2010р. учасники поновили зусилля зі створення нових версій обох документів. Держави-учасниці НАТО та Росія енергійно намагалися подолати задавнену кризу ДЗЗСС, а спроби зміцнити режим Віденського документа відбувалися в рамках “Процесу Корфу” ОБСЄ. Ухвалення нової версії Віденського документа очікується у 2011р. чи дещо пізніше. Друга Оглядова конференція Договору з відкритого неба ще раз підтвердила його доцільність.

Іншими словами, довгоочікуване “перезавантаження” у сферах контролю над звичайними озброєннями і зміцнення довіри та безпеки перетворилося на дійсність. Поступове розмивання режиму контролю над звичайними озброєннями в Європі, прискорене рішенням Росії у 2007р. заморозити відносини з державами НАТО з питань застарілого ДЗЗСС, дещо уповільнилося. Налагодженню конструктивного діалогу сприяли висунення НАТО в червні 2010р. пропозиції зі створення нового європейського механізму зміцнення контролю над звичайними озброєннями і підвищення транспарентності, а також визнання Росією, що її інтереси сприймаються з розумінням. Спостерігачі вважають, що наступна Оглядова конференція ДЗЗСС, що має відбутися восени 2011р., визначить завдання переговорного процесу і пришвидшить просування до нової угоди.

Водночас, у діалозі з питань воєнної безпеки відновлюється цінність ЗЗДБ. Досвід останніх років змусив держави-учасниці ОБСЄ вдатися до серйозних зусиль з удосконалення цього корисного інструменту забезпечення відкритості, прозорості та впевненості з метою протистояння наявним і новим загрозам і викликам. Досить дієвим виглядає поетапний метод вирішення

⁷⁶ CCW, Group of Governmental Experts, ‘Draft protocol on cluster munitions’, CCW/GGE/2010-II/WP.2, 6 Sep. 2010.

⁷⁷ Перелік учасників Протоколу V див. у додатку А цього видання.

проблем, пов'язаних з Віденським документом про ЗЗДБ. Проте, для запровадження нових елементів і зобов'язань, які б відповідали якісно новим загрозам, особливо на внутрішньодержавному, регіональному та субрегіональному рівнях, потрібен інноваційний підхід. Спільнота ОБСЄ повинна шукати більш ефективні шляхи виконання своїх обов'язків і зобов'язань, “робити більше меншими зусиллями”, встигати за прискореним розвитком озброєнь і технологій. У 2010р. в рамках режиму Договору з відкритого неба започатковано перехід до використання цифрового спостережного обладнання, що має сприяти підвищенню як економічності, так і технологічної досконалості заходів. Відбулося також покращення ЗЗД у військовій сфері в Південній Америці: у травні 2010р. на засіданні Південноамериканської Ради оборони (*Consejo de Defensa Suramericano, CDS*) міністри оборони Союзу південноамериканських націй (*Union de Naciones Suramericanas, UNASUR*) ухвалили процедури зміцнення довіри, зокрема індивідуальні гарантії і процедури імплементації ЗЗД⁷⁸.

У минулому десятиріччі багато спостерігачів схилилися до поховання режиму контролю над озброєннями. Поточні події підказують, що ховати його зарано. У 2010р. з'явилося багато пропозицій стосовно контролю над звичайними озброєннями, відбувалися численні спроби покращити ЗЗД, які не обмежаться рамками 2010р. і мають стати частиною загальної концепції подальшої роботи ОБСЄ у цих сферах.

Негативну тенденцію у сферах роззброєння та контролю над озброєннями, здається, вдалося зупинити. Залишається побачити, чи відновиться вона та чи збережеться незмінним курс триваючих переговорів, рухаючи європейську спільноту в напрямі більш колективних, адекватних та ефективних засобів і способів зміцнення безпеки. Контроль над озброєннями в Європі не є автономним, і багато залежить від стратегічних інтересів головних гравців на євроатлантичній арені. Невизначений результат саміту в Астані у грудні 2010р. уповільнив просування до амбітних цілей в цій сфері. Впродовж перших місяців 2011р. на темпи просування у сфері контролю над звичайними озброєннями негативно вплинули й інші чинники безпекової політики, зокрема у сфері стратегічних озброєнь, пов'язані з такими питаннями, як протиракетна оборона та тактична ядерна зброя. Крім того, в діалозі з питань ДЗЗСЄ вирішення таких складних питань, як надання зрозумілого визначення “суттєві бойові сили”, проблема флангової зони та пов'язана з нею “кавказька головоломка”, вимагають глибокого їх переосмислення та наполегливості, а також виважених переговорів і переконливих рішень.

⁷⁸ SouthAmericanDefenceCouncil, ‘DeclarationofGuayaquil’, 6-7May2010, <http://www.cdsunasur.org/index.php?option=com_content&view=article&id=261>; South American Defence Council, ‘CDS developed an unprecedented procedure to apply confidence-building measures’, 30Nov. 2010, <<http://www.cdsunasur.org/en/press/news/459-cds-desarrolloprocedimientoinedito-para-aplicar-medidas-de-confianza?layout=default&date=2011-03-01>>.

10. Контроль над торгівлею стратегічно важливою продукцією: протидія розповсюдженню зброї масового ураження

СІБІЛ БАУЕР, АРОН ДАНН, ІВАНА МІЧІЧ

I. Вступ

У 2010р. співробітництво у сфері міжнародного контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією посилилося за рахунок впровадження додаткових примусових заходів, спрямованих проти держав і недержавних суб'єктів з метою запобігання поширенню зброї масового ураження (ЗМУ, *weapons of mass destruction, WMD*)¹. Одночасно змінювався контекст міжнародних обговорень і діяльності в цій сфері – від традиційного контролю над експортом до більш широкого спектру діяльності, включно з контролем над транзитом, перевантаженнями, фінансовими операціями та посередництвом. Все це стало реакцією на зміни в характері закупівель в інтересах реалізації програм створення ЗМУ, відповіддю на потребу пристосування нових законодавчих концепцій і правозахисних інструментів до протидії загрози незаконного отримання або створення ЗМУ будь-якими державами та недержавними суб'єктами. Ця загроза має комплексний характер і зумовлена рядом чинників: зростаючою кількістю недержавних суб'єктів, залучених до закупівель, технічних і технологічних розробок; значним збільшенням кількості доступних невідконтрольованих виробів подвійного використання; підвищенням складності мереж закупівель; динамічним розвитком світової торгівлі².

Багато держав-виробників продукції, що може використовуватись у програмах створення ЗМУ, співпрацюють з питань контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією в рамках неформальних груп з обмеженим членством. Останні події в цих групах досліджуються в підрозділі II.

З метою виконання резолюцій Ради Безпеки (РБ) ООН і розширення сфери дії норм контролю над торгівлею, країни вдалися до посилення та розширення спектру технічної допомоги та національних, регіональних і міжнародних заходів зі зміцнення контролю. Це особливо стосується Резолюції

¹ Поняття “контроль над торгівлею стратегічно важливою продукцією” часто охоплює заходи контролю над торгівлею звичайними озброєннями, а також продукцією подвійного використання, в т.ч. програмним забезпеченням і технологіями. Якщо не вживаються інші визначення, в цьому розділі йдеться насамперед про заходи контролю над торгівлею продукцією подвійного використання, придатної для створення ЗМУ (ядерної, біологічної, хімічної) або засобів її доставки.

² Бауер С., Мічіч І. “Контроль над міжнародними поставками, пов'язаними з безпекою”. – *Щорічник СІПРІ 2010*. Продукція подвійного використання – це вироби, що можуть використовуватись як з цивільними, так і з військовими цілями. “Невідконтрольні вироби подвійного використання” – вироби, не внесені до контрольних списків національних і міжнародних режимів контролю, але також можуть підлягати контролю, якщо передбачається їх використання у програмах створення ЗМУ або засобів її доставки.

РБ ООН №1540, згідно з якою на всі держави поширюються зобов'язання зі створення національних систем контролю з метою запобігання розповсюдженню ЗМУ та засобів її доставки³. Зусилля в цьому напрямі аналізуються в підрозділі III.

Примусові заходи покликані змінити поведінку держав і недержавних суб'єктів, діяльність яких розглядається як потенційна загроза міжнародній безпеці. До таких заходів належать ембарго ООН на постачання озброєнь, які історично стосувалися переважно поставок звичайних озброєнь, але зараз спрямовуються також на протидію розповсюдженню ЗМУ – насамперед проти країн, чия діяльність викликає стурбованість, особливо проти Ірану та Корейської Народно-Демократичної Республіки (КНДР, або Північної Кореї). Іншою новиною є те, що санкції ООН тепер передбачають протидію фінансуванню заходів з розповсюдження ЗМУ, а також запобігання переміщенню продукції, чутливої з точки зору розповсюдження. Розгляду заходів примусового характеру присвячено підрозділ IV.

У підрозділі V наведені висновки. У додатку 10А розглядаються процеси у сфері запровадження та застосування багатосторонніх ембарго на поставки озброєнь у 2010р. з акцентом на звичайних озброєннях.

II. Режими та ініціативи

Режими торговельного контролю

Протягом 2010р. чотири неформальні, юридично незобов'язуючі режими багатостороннього торговельного контролю – Австралійська група (АГ, *Australia Group, AG*), Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ, *Missile Technology Control Regime, MTCR*), Вассенаарська домовленість про контроль над експортом звичайних озброєнь, товарів і технологій подвійного використання (ВД, *Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies, WA*) і Група ядерних постачальників (ГЯП, *Nuclear Supplier Group, NSG*) – продовжували діяльність відповідно до одностайно прийнятих рішень про посилення контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією⁴. Упродовж 2010р. нових членів до цих режимів прийнято не було, хоча заявки на членство деяких країн і розглядались, а Ірак став 131 країною, що підписала Гаагський кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет (ГКП, *Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation*)⁵.

Усі чотири режими продовжували практику регулярного оновлення контрольних списків. ВД зосередила увагу на технологічних досягненнях, що стосуються протидії тероризму, та продовжувала докладати зусиль до

³ Резолюція РБ ООН №1540 від 28 квітня 2004р.

⁴ Стислий опис і переліки країн-учасниць чотирьох режимів і Комітету Цангера (*Zangger Committee*) див. у додатку Б цього видання. Про події в режимах див. попередні видання *Щорічника СППІ*.

⁵ Повний перелік країн, що підписали Кодекс, див. у додатку Б цього видання.

створення для експортерів і державних органів ліцензування більш “зручного в користуванні” контрольного списку⁶. Пленарне засідання РКРТ у 2010р. не проводилося, тому зміни, погоджені на міжсесійній зустрічі технічних експертів (*technical experts meeting, TEM*), – у т.ч. переглянуті заходи контролю над зібраними з різних компонентів ракетними двигунами і зміни в контролі над фероценовими похідними – формально затверджені не були⁷. АГ ухвалила ряд змін і прийняла спеціальну рекомендацію групи технічних радників (*technical advisory group*) – дотримувати пильність стосовно ризиків розповсюдження новітніх технологій⁸. На практиці всі технічні групи, що виконують завдання з опрацювання контрольних списків, постають перед викликом забезпечення відповідності темпам наукового та технологічного прогресу.

У рамках усіх чотирьох режимів країни-учасниці продовжували діяльність з розповсюдження інформації про режими. Сфера цієї діяльності була розширена від роз’яснення політики та надання рекомендацій до заходів у технічній сфері і сфері правозастосування. Наприклад, ВД стисло поінформувала країни, що не є її учасницями, про технічні зміни в контрольних списках і наголосила на важливості взаємодії з промисловими колами і країнами, що не беруть участі в діяльності ВД⁹. РКРТ здійснював інформаційну діяльність з питань правозастосування та оцінки ризиків під час надання або відмови у видачі ліцензій на експорт¹⁰. АГ робила акцент на важливості залучення промислових та академічних кіл, підкреслюючи при цьому пріоритетність проблеми невідчутних передач технологій (НПТ, *intangible technology transfers, ITT*) – передач ноу-хау через особисті контакти, а також технологій – з використанням нематеріальних засобів. Проте, опублікувати у 2010р. матеріали з питань НПТ у рамках діяльності з розповсюдження інформації, про що було оголошено у 2009р., Групі не вдалося¹¹.

На щорічній пленарній зустрічі ГЯП у червні 2010р. в Новій Зеландії продовжились обговорення проблем НПТ та контролю над кінцевими користувачами. Обговорювалися також пропозиції із запровадження додаткових умов передачі чутливих технологій ядерного паливного циклу (збагачувальних і переробних технологій) державам, які їх не мають. При цьому,

⁶ Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies, 2010 Plenary Meeting, Public Statement, Vienna, 10 Dec. 2010, <http://www.wassenaar.org/publicdocuments/index_PS_PS.html>.

⁷ TEM відбулася у Лондоні 9-11 червня 2010р. Див.: US Department of Commerce, Bureau of Industry and Security, ‘2011 report on foreign policy-based export controls’, p.3, <http://www.bis.doc.gov/news/2011/2011_fpreport.pdf>.

⁸ Australia Group, ‘2010 Australia Group plenary’, 4 June 2010, <http://www.australiagroup.net/en/agm_june2010.html>.

⁹ Wassenaar Arrangement (посилання 6).

¹⁰ Засідання з питань поширення інформації про режим відбулося в Парижі 14-15 червня 2010р., відразу після щорічної зустрічі в рамках РКРТ (*MTCR’s annual Reinforced Points of Contact meeting*). Див.: US Department of Commerce (посилання 7), p.81.

¹¹ Australia Group (посилання 8). В Україні немає сталого перекладу терміну “*intangible technology transfers*”. У літературі, в т.ч. в попередніх виданнях *Щорічника СІПІ*, зустрічаються різні переклади – “неявні”, “нематеріальні”, “невідчутні” передачі технологій. Державною службою експортного контролю України найчастіше вживається термін “невідчутні передачі технологій”. Водночас до самих відповідних технологій або засобів, що передаються, найчастіше застосовується термін “нематеріальні”. – *перекл.*

погодження переліку специфічних критеріїв, яких держави мали б дотримуватися для одержання таких технологій, виявилось досить складним процесом. Деякі з таких держав стурбовані тим, що запропоновані критерії обмежать їх можливості розвивати в майбутньому програми цивільної ядерної енергетики – однією із найсуперечливіших є пропозиція, згідно з якою необхідною умовою постачання до певної держави ядерних матеріалів і технологій є укладення нею Додаткового протоколу до Угоди з МАГАТЕ про гарантії¹². Країни-учасниці ГЯП знову не домоглися згоди стосовно запропонованих заходів, – що постійно викликають певні непорозуміння між ними¹³, – проте пообіцяли “продовжити розгляд шляхів подальшого зміцнення керівних принципів стосовно передачі технологій збагачення урану та переробки відпрацьованого ядерного палива”¹⁴. 10-11 листопада 2010р. у Відні відбулася зустріч консультативної групи ГЯП, метою якої був перегляд керівних принципів стосовно чутливого експорту, але прогресу досягнуто не було¹⁵.

У рамках ГЯП тривали гострі дискусії стосовно рішення (ініціатором якого у 2008р. були США) про вилучення Індії з числа країн, до яких застосовується обмежувальний критерій Групи, що дозволило їй брати участь у світовій торгівлі ядерними технологіями¹⁶. Зокрема, Індія зберегла за собою виняток із правила, згідно з яким отримувач ядерної технології від країни-учасниці ГЯП повинен укласти Угоду з МАГАТЕ про всеохопні гарантії, яка поширюється на всі його ядерні об’єкти і всю діяльність у цій сфері¹⁷. Окремі спостерігачі висловлювали стурбованість тим, що цей виняток з правил створив прецедент, який усунув бар’єри в розвитку співпраці в ядерній галузі між Пакистаном і Китаєм, що, своєю чергою, загрожує наступним підривом довіри до ГЯП¹⁸.

У 2010р. Китай оголосив про намір поставити Пакистану два нові цивільні ядерні реактори¹⁹. Поставка реакторів має відбуватися згідно з двосторонньою угодою від 2003р., про яку Китай поінформував ГЯП у 2004р., під час приєднання до Групи. Наприкінці 2010р. було незрозуміло, чи буде Китай вимагати винятку для своєї торгівлі з Пакистаном у цивільній ядерній сфері на підставі індійського прецеденту, чи він наполягатиме на тому, що двостороння угода від 2003р. не потребує ухвалення ГЯП, оскільки укладена до набуття Китаєм членства в ГЯП²⁰.

¹² Бауер, Мічич (посилання 2), с.377.

¹³ Horner, D., ‘U.S. official mulls ending NSG rule revamp’, *Arms Control Today*, vol.40. no.9 (Nov. 2010).

¹⁴ Nuclear Suppliers Group, Press statement, Christchurch, 21-25 June 2010, <<http://www.nuclearsuppliersgroup.org/Leng/05-public.htm>>.

¹⁵ Horner, D., ‘India seen unlikely to join NSG soon’, *Arms Control Today*, vol.40. no.10 (Dec. 2010).

¹⁶ Ентоні Я., Бауер С. “Контроль над міжнародними поставками, пов’язаними з безпекою”. – *Щорічник СППРІ 2009*.

¹⁷ Перелік держав, що підписали Додатковий протокол, див. у додатку А цього видання.

¹⁸ Hibbs, M., ‘The breach’, *Foreign Policy*, 4 June 2010.

¹⁹ Dyer, G., Bokhari, F. and Lamont, J., ‘China to build reactors in Pakistan’, *Financial Times*, 28 Apr. 2010. Китай вже поставив два реактори Пакистану за угодою від 1991р.

²⁰ Miglani, S., ‘China pursues Pakistan nuclear deal; dilemma in West’, Reuters, 15 Dec. 2010, <<http://af.reuters.com/article/energyOilNews/idAFL3E6NF08Q20101215>>.

Схоже, це питання буде порушене разом із запропонованим переглядом керівних принципів стосовно чутливого експорту під час проведення пленарної зустрічі ГЯП, яка має відбутися у 2011р. в Нідерландах²¹. На цій зустрічі заплановано також вирішити спірне питання про повноправне членство Індії в ГЯП, що підтримується США.

Ініціатива протидії розповсюдженню

З часу запровадження у 2003р. Ініціативи протидії розповсюдженню (ІПР, *Proliferation Security Initiative, PSI*), в її рамках вдалося домогтися певних успіхів у покращенні міжнародної співпраці у протидії незаконним поставкам, призначеним для програм створення ЗМУ, а також у “посиленні міжнародних заходів із запобігання розповсюдженню”²². Проте, актуальними залишаються ряд суттєвих викликів, а також питання підходів і спрямування діяльності в цій сфері²³. На зустрічі Групи практикуючих експертів (ГПЕ, *Operational Experts Group, OEG*), – що виконує роль підготовчого комітету ІПР, – у листопаді 2010р. було зауважено, що ІПР “перебуває на роздоріжжі, віч-на-віч з проблемою постійного розширення комплексу методів розповсюдження”, і що Ініціатива потребує “інноваційних ідей та конструктивного діалогу”²⁴.

Упродовж років свого формування ІПР, за характером діяльності, була переважно військовою організацією: делегації до ГПЕ часто очолювалися представниками міністерств оборони країн-членів ІПР, навчання відбувалися переважно за “сценарієм реалізації моделі заборони” з використанням військових засобів для недопущення виходу у відкрите море підозрілих кораблів²⁵. Водночас, обмеження, передбачені міжнародним морським правом, характер морської торгівлі, а також практика виявлення та забезпечення у відкритому морі чутливих до розповсюдження виробів зумовлюють необхідність переходу до більш реалістичного сценарію – добровільного спрямування корабля до дружнього порту та використання митних засобів для пошуку й конфіскації підозрілих виробів²⁶.

Попри ці зміни, на навчаннях у рамках ІПР у 2010р. продовжували опрацьовуватися суто військові заходи. Наприклад: навчання *Pacific Protector 2010*

²¹ Horner (посилання 15).

²² New Zealand Ministry of Foreign Affairs and Trade (MFAT), International Security and Disarmament Division, *Proliferation Security Initiative (PSI): Model National Response Plan* (MFAT: Wellington, Dec. 2007), р.4. Стислий опис і перелік учасників ІПР див. у додатку Б цього видання.

²³ Цю точку зору виклали авторам пов’язані з діяльністю ІПР офіційні особи-представники окремих країн у ГПЕ.

²⁴ Japanese Ministry of Foreign Affairs, ‘The Proliferation Security Initiative (PSI) Operational Experts Group (OEG) Tokyo meeting’, 2 Nov. 2010, <http://www.mofa.go.jp/announce/announce/2010/11/1102_01.html>. Про ГПЕ див. публікації Міністерства закордонних справ і торгівлі Нової Зеландії (посилання 22), р.6.

²⁵ Наприклад, перехоплення судна *So San* у 2002р. Див.: ‘Scud affair draws US apology’, BBC News, 12 Dec. 2002, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/2569687.stm>>; Альстрьом К. “Ініціатива протидії розповсюдженню: аспекти міжнародного права в Заяві про принципи запобігання нелегальним поставкам зброї масового ураження”. – *Щорічник СІПІ 2005*.

²⁶ Наприклад, перехоплення судна *BBC China* у 2003р. Див.: Reynolds, P., ‘On the trail of the black market bombs’, BBC News, 12 Feb. 2004, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/3481499.stm>>.

відбувалися в рамках ІПР в акваторії, визначеній Міністерством оборони (МО) Австралії, на чолі з австралійською Службою митного контролю та захисту кордонів (*Australian Customs and Border Protection Service*) та із залученням “необоронних засобів”²⁷; очолювані США навчання *Leading Edge 2010*, що проходили в Абу-Дабі за участі Збройних сил Об’єднаних Арабських Еміратів, розпочалися із залучення військових засобів, хоча й завершилися командно-штабним компонентом з дослідження проблемних питань митного та юридичного характеру²⁸; навчання *Eastern Endeavour 2010* також відбувалися із залученням до заходів протидії розповсюдженню військових засобів та містили командно-штабний компонент, в якому команди, що склалися з представників різних відомств, досліджували “юридичні, дипломатичні, правові, виконавчі, розвідувальні та фінансові аспекти протидії розповсюдженню”²⁹. Окремі представники ГПЕ вважають, що постійний військовий ухил ІПР відволікає увагу від сценаріїв, які є більш реалістичними та адекватними її офіційно оголошеним цілям³⁰.

Крім того, ІПР стикнулася із суттєвими викликами: Конвенція ООН 1982р. з морського права (*United Nations Convention on the Law of the Sea, UNCLOS*) не дозволяє проводити у відкритому морі заходи протидії розповсюдженню проти суден, підозрюваних у перевезенні ЗМУ або засобів її доставки³¹; в Резолюції РБ ООН №1540 немає чіткого посилання на ІПР³²; ряд провідних країн або країн, що швидко розвиваються, – зокрема, Бразилія, Індія, Китай і Південна Африка, – а також багато стратегічно важливих країн, розташованих на шляхах розповсюдження ЗМУ, не приєдналися до ІПР³³.

Хоча країни-учасниці ІПР дуже уважно ставляться до цих проблем і повинні їх розв’язати, якщо бажають реалізації обіцянки Президента США Б.Обами посилити ІПР, але на сьогодні “інноваційних ідей і конструктивного діалогу”, покликаних дати відповіді на проблемні питання, досі не з’явилося³⁴.

²⁷ Australian Department of Foreign Affairs and Trade, ‘Regional Operational Experts Group Meeting and Exercise Pacific Protector ’10’, Media release, 13 Sep. 2010, <<http://www.dfat.gov.au/media/releases/department/2010/100913.html>>.

²⁸ US Embassy, Abu Dhabi, ‘Remarks of Ambassador Richard Olson at US-UAE Proliferation Security Initiative training’, 25 Jan. 2010, <http://abudhabi.usembassy.gov/pr_01252010.html>; and US Navy, ‘Exercise Leading Edge 2010 begins’, 29 Jan. 2010, <http://www.navy.mil/search/display.asp?story_id=50900>.

²⁹ Rudd, K., Australian Minister for Foreign Affairs, and Smith, S., Australian Minister for Defence, ‘Australia participates in the Republic of Korea’s Proliferation Security Initiative (PSI)’, Media release, 13 Oct. 2010, <http://www.foreignminister.gov.au/releases/2010/kr_mr_101013.html>.

³⁰ Листування та дискусії з офіційними особами-представниками країн у ГПЕ, безпосередньо пов’язаними з ІПР та її діяльністю.

³¹ Конвенція ООН з морського права, відкрита для підписання 10 грудня 1982р., набула чинності 16 листопада 1994р., *United Nations Treaty Series*, vol. 1833 (1994).

³² Резолюція РБ ООН №1540 (посилання 3). Тим не менш, параграф 10 Резолюції №1540 “закликає всі Держави, згідно з їх законними повноваженнями та відповідно до національного та міжнародного законодавства, вжити спільних заходів для запобігання незаконному переміщенню ядерних, хімічних або біологічних озброєнь, засобів їх доставки та відповідних матеріалів”. Про Резолюцію №1540 див. підрозділи III та IV нижче.

³³ З т.зв. країн БРИКС (*BRICS*) – Бразилії, Росії, Індії, Китаю та Південної Африки – ІПР ухвалена лише Росією.

³⁴ WhiteHouse, ‘Remarks by President Barack Obama: Hradcany Square, Prague, Czech Republic’, 5 Apr. 2009, <http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-By-President-Barack-Obama-In-Prague-As-Delivered/>.

III. Заходи зміцнення можливостей з протидії розповсюдженню ЗМУ

Імплементация Резолюції РБ ООН №1540 на регіональному рівні

Резолюція РБ ООН №1540, якою визначаються зобов'язання країн-членів ООН і завдання технічної допомоги з питань нерозповсюдження ЗМУ, перетворилася на точку відліку в міжнародних обговореннях проблем контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією³⁵. Упродовж 2010р. ООН провела ряд регіональних і субрегіональних семінарів у всьому світі з метою піднесення рівня обізнаності стосовно визначених Резолюцією №1540 зобов'язань і надання допомоги в її імплементации³⁶. Ці заходи забезпечили платформу для: обміну досвідом в імплементации Резолюції і зміцнення можливостей з її виконання; вивчення підходів до її імплементации на регіональному та національному рівнях; обговорень варіантів імплементации, зумовлених різноманітним тлумаченням тексту Резолюції, отже, появою різних способів її впровадження на національному рівні.

Резолюція №1540 створила міжнародну юридичну базу для реалізації і систематизації національного законодавства з питань розповсюдження ЗМУ, особливо стосовно експорту, транзиту, перевантаження та контролю над посередницькою діяльністю у продажу виробів подвійного використання. У 2010р. Малайзія стала другою державою Південно-Східної Азії (після Сінгапура), яка завершила прийняття всеохопного національного законодавства з цих питань³⁷.

ЄС, у відповідь на вимоги Резолюції №1540, ухвалив переглянуту версію Постанови з питань товарів подвійного використання, що набула чинності в серпні 2009р.³⁸ Ця Постанова є законодавчим актом прямої дії в межах ЄС – вона імплементована та є чинною в усіх 27 країнах-членах ЄС. Проблемні питання, що виникають через імплементацию нових положень, обговорюються на рівні двох робочих груп Ради ЄС: Робочої групи з питань товарів подвійного використання (*Working Party on Dual-use Goods*) та Координаційної групи з питань товарів подвійного використання (*Dual-Use Coordination Group*), відомої як Група Статті 23 (*Article 23 Group*)³⁹. У 2010р., на підтримку політики, викладеної в документі “Нові напрями дій

³⁵ Резолюція РБ ООН №1540 (посилання 3).

³⁶ У 2010р. семінари проведені в м.Спліт (Хорватія) – для країн Південно-Східної Європи (14-17 червня) та в м.Ханой (В'єтнам) – для країн Південно-Східної Азії (28 вересня - 1 жовтня). Перелік усіх семінарів див.: United Nations, Security Council, 1540 Committee, ‘Outreach events’, <<http://www.un.org/sc/1540/outreachevents.shtml>>.

³⁷ Strategic Trade Act 2010, Malaysian Act no.708, assented to 5 Apr. 2010, *Government Gazette* (Kuala Lumpur), 10 June 2010. У цьому документі, що роз'яснює юридичну базу, робиться спеціальне посилання на Резолюцію №1540. Див. також: Malaysian Ministry of International Trade and Industry, ‘Strategic Trade Act 2010’, [n.d.], <http://www.miti.gov.my/cms/content.jsp?id=com.tms.cms.section.Section_356e3af1-c0a81573-272f272f-b7977e999>.

³⁸ Council Regulation (EC) no.428/2009 of 5 May 2009 setting up a Community regime for the control of exports, transfer, brokering and transit of dual-use items, *Official Journal of the European Union*, L134, 29 May 2009. Див.: Бауер, Мічч (посилання 2), с.379-381.

³⁹ Council Regulation (EC) no.428/2009 (посилання 38), Article 23. Про імплементацию Постанови Ради ЄС див. також: Wetter, A., *Enforcing European Union Law on Exports of Dual-use Goods*, SIPRI Research Report no.24 (Oxford University Press: Oxford, 2009).

ЄС у боротьбі з розповсюдженням ЗМУ та засобів її доставки” (*‘New Lines for Action by the European Union in combating the proliferation of weapons of mass destruction and their delivery systems’*, *NLA*), Європейська Комісія і країни-члени ЄС організували три візити експертів для обговорення правил імплементації нової Постанови⁴⁰. Під час цих візитів, які стали продовженням аналогічних взаємних експертних оцінок країнами-членами національних систем експортного контролю (2004р.), увага зосереджувалася на юридичних і ліцензійних аспектах, а також питаннях всеохопного контролю (*catch-all*), транзиту та посередницької діяльності⁴¹.

Є також пропозиція посилити механізми застосування контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією шляхом розширення на національному рівні та на рівні ЄС інформаційного обміну, а також шляхом проведення спільних тренувань персоналу митних служб. Європейська Комісія планує започаткувати у 2011р. навчальну програму з питань контролю над ліцензуванням і підготовку персоналу митних служб⁴². Ефективні імплементація і застосування Постанови з питань товарів подвійного використання залишаться ключовими питаннями для держав-членів ЄС.

Заходи ЄС зі співробітництва

Упродовж 1990-х років ЄС надавав технічну допомогу у вирішенні питань, пов'язаних з безпекою і нерозповсюдженням, зокрема у виявленні та відстеженні радіоактивних і ядерних матеріалів. Проте, ця підтримка була не продовженням спільної стратегії, а мала ситуативний характер і спрямовувалася насамперед на країни колишнього Радянського Союзу⁴³. У 2006р.,

⁴⁰ Council of the European Union, ‘Council Conclusions and new lines for action by the European Union in combating the proliferation of weapons of mass destruction and their delivery systems’, 17172/08, 17 Dec. 2008, <<http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/08/st17/st17172.en08.pdf>>. У грудні 2010р. Рада ЄС перенесла кінцевий термін досягнення цілей *NLA* з кінця 2010р. на кінець 2012р. Див.: Council of the European Union, ‘New lines for action by the European Union in combating the proliferation of weapons of mass destruction and their delivery systems: Council Conclusions’, 17078/10, 16 Dec. 2010, <<http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/10/st17/st17078.en10.pdf>>.

⁴¹ Перший візит відбувся до Великої Британії (Лондон, 16-17 березня 2010р.), другий – до Бельгії і Данії (Копенгаген, 18-19 березня), третій – до Німеччини та Нідерландів (Бонн, 8-9 листопада 2010р.). Про аналогічні заходи у 2004р. див.: Council of the European Union, ‘Council Statement of 13 December 2004 further to the first stage of the Peer Review of Member States’ Export Control Systems for Dual Use Goods conducted in the framework of the EU Strategy against Proliferation of Weapons of Mass Destruction’, 16069/04, 13 Dec. 2004, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/st16069en04st.pdf>>.

⁴² Council of the European Union, ‘Outcome of proceedings of the Working Party on Dual Use Goods’, Brussels, 5917/10, 29 Jan. 2010, <<http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/10/st05/st05917.en10.pdf>>; European Commission, Directorate General for Trade, *Management Plan 2011* (Publications Office: Brussels, Jan. 2011), p.21, <<http://trade.ec.europa.eu/doclib/html/147374.htm>>.

⁴³ Суттєва технічна допомога з питань протидії розповсюдженню ЗМУ надавалася також країнами-членами ЄС, особливо Великою Британією і Німеччиною. Технічна допомога з питань контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією надавалася винятково в рамках Програми співробітництва ЄС. Ряд країн надавали технічну допомогу у сфері експортного контролю. Найкрупнішим джерелом технічної допомоги є програма США Сприяння експортному контролю та відповідному забезпеченню безпеки кордонів (*Export Control and Related Border Security Assistance, EXBS*), <<http://www.state.gov/t/isn/ecc/index.htm>>. Програми технічної допомоги міжнародних організацій та урядів окремих країн з питань протидії розповсюдженню ЗМУ розглядалися в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*.

у відповідь на загрози, визначені в ухваленій у 2003р. Європейській стратегії безпеки (*European Security Strategy*) та у Стратегії ЄС протидії розповсюдженню ЗМУ, ЄС утворив Інструмент сприяння стабільності (*Instrument for Stability, IFS*), який передбачає фінансову підтримку заходів зміцнення можливостей у країнах, що не є членами ЄС⁴⁴. На період 2007-2013рр. в рамках *IFS* виділено €320 млн. на підтримку заходів з нерозповсюдження та зниження ризиків поширення радіоактивної, хімічної, біологічної та ядерної зброї (РХБЯЗ)⁴⁵.

Фінансована за рахунок *IFS* Програма ЄС співробітництва у сфері експортного контролю розпочиналася з елементів експортного контролю в рамках пілотного проекту ЄС спільного зниження загрози і з двох пілотних проектів, призначених спеціально для надання технічної допомоги в контролі над експортом товарів подвійного використання⁴⁶. Якщо в першому пілотному проекті співробітництво поширювалося на чотири країни, то наприкінці 2010р. в ньому брала участь 21 країна; у 2011р. планується приєднання до Програми співробітництва ще 10 країн. Як і попередні пілотні проекти, Програма виконується Управлінням з питань економіки та експортного контролю Німеччини (*German Federal Office of Economics and Export Control, BAFA*) за підтримки експертів з країн-членів ЄС.

Упродовж 2010р. ЄС розширював масштаби співробітництва у сфері нерозповсюдження в рамках відповідних програм в Африці, на Кавказі, в Центральній і Південно-Східній Азії та на Близькому Сході⁴⁷. Фінансування та розробка проектів мають здійснюватися на регіональному рівні через центри передових технологій у сфері РХБЯЗ. Набуття та поширення на регіональному рівні досвіду з питань РХБЯЗ буде, за необхідності, доповнюватися напрацьованим досвідом ЄС та інших регіонів. Країни-партнери та регіони будуть самі пропонувати масштаби, форми та напрями виконання проектів, що фінансуються ЄС і реалізуються в цих концептуальних і фінансових рамках⁴⁸.

⁴⁴ Regulation (EC) no. 1717/2006 of the European Parliament and of the Council of 15 Nov. 2006 establishing an Instrument for Stability, *Official Journal of the European Union*, L327, 24 Nov. 2006; Council of the European Union, 'A secure Europe in a better world: European security strategy', 12 Dec. 2003, <<http://www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=718>>; Council of the European Union, 'Fight against the proliferation of weapons of mass destruction: EU Strategy against Proliferation of Weapons of Mass Destruction', 15708/03, 10 Dec. 2003, <<http://www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=718>>.

⁴⁵ Загальний бюджет *IFS* становить €2 062 млн., включно з фінансуванням врегулювання криз, запобігання конфліктам і реагування на надзвичайні ситуації. У сфері зниження ризиків розповсюдження РХБЯЗ *IFS* доповнюється Інструментом співробітництва в забезпеченні радіаційної безпеки (*Nuclear Safety Cooperation Instrument*), що надає €524 млн. на 2007-2013рр., а також Інструментом сприяння приєднанню (*Pre-accession Instrument*), який також передбачає фінансування заходів з питань РХБЯЗ. Див.: Council Regulation (EURATOM) no.300 (2007) of 19 Feb. 2007 establishing an Instrument for Nuclear Safety Cooperation, *Official Journal of the European Union*, L81, 22 Mar. 2007; Council Regulation (EC) no.1085/2006 of 17 July 2006 establishing an Instrument for Pre-accession Assistance (IPA), *Official Journal of the European Union*, L210, 31 July 2006.

⁴⁶ Перший пілотний проект (2004р.) виконувався СІПІ впродовж 2005-2006рр. Пілотні проекти 2005р. та 2006р. виконувались Управлінням з питань економіки та експортного контролю Німеччини в партнерстві із СІПІ. Див.: BAFA, 'Assistance in export control of dual-use goods', <<http://www.eu-outreach.info/>>.

⁴⁷ Програми розроблені підготовчими місіями експертів країн-членів ЄС, що фінансувалися через т.зв. Систему експортного забезпечення (*Expert Support Facility*).

⁴⁸ Інформацію про центри передових технологій у сфері РХБЯЗ див.: <<http://www.cbrn-coe.eu/>>.

Резолюція РБ ООН №1540 розширила межі дискусій від експортного контролю за західним визначенням до більш широкого спектру проблем РХБЯЗ, як це визначено вимогами міжнародного законодавства. Більшої уваги надається питанням, наближеним до сьогоденних турбот країн, що розвиваються – епідеміологічному контролю, поводженню з небезпечними матеріалами, – а також скоріше реагуванню на надзвичайні ситуації, ніж проблемам нерозповсюдження та тероризму. Це проявилось в ініціативах ЄС зі створення центрів передових технологій у сфері РХБЯЗ; ці ініціативи спрямовані на переміщення розробок, розвитку та реалізації проектів технічної допомоги до країн-партнерів і регіонів, а також на напрацювання, поширення та поєднання регіонального досвіду.

IV. Примусові заходи

Резолюції РБ ООН стосовно нерозповсюдження ЗМУ

Після прийняття РБ ООН Резолюції №1540 у 2004р., дві країни – Іран і Північна Корея – були об'єктами дев'яти специфічних резолюцій з проблем розповсюдження, сім з яких базувалися на Главі VII Статуту ООН⁴⁹. Дві з цих резолюцій були прийняті у 2010р. Резолюція №1928 подовжила до 12 червня 2011р. мандат Експертної групи з моніторингу виконання санкцій проти Північної Кореї, запроваджених після проведення нею другого ядерного випробування у травні 2009р.⁵⁰ Резолюція №1929 вчетверте впровадила санкції проти Ірану після його відмови виконати вимоги попередніх резолюцій і припинити виконання програми збагачення урану⁵¹.

Резолюція №1929 повторює вимогу до Ірану – “припинити діяльність із збагачення урану та в мирний спосіб усунути проблеми, пов'язані з характером його ядерної програми”⁵². У Резолюції міститься широкий спектр нових і посиленних попередніх заходів, зокрема: (а) опрацювання контрольного списку товарів подвійного використання та розширеного списку непідконтрольних товарів, що підпадають під контроль, якщо об'єктом їх кінцевого використання є (або можуть бути) ядерні та ракетні програми Ірану; (б) заборона на постачання Ірану важкої військової техніки; (в) заборона на інвестування або надання фінансових послуг, пов'язаних з ядерними або

⁴⁹ Резолюція РБ ООН №1540 (посилання 3). Стаття VII Статуту ООН уповноважує РБ видавати резолюції зобов'язуючого характеру у відповідь на загрози міжнародним миру та безпеці, визначені РБ ООН. Статут ООН, підписаний 26 червня 1945р., набув чинності 24 жовтня 1945р., <<http://www.un.org/en/documents/charter/>>.

⁵⁰ Резолюція РБ ООН №1928 від 7 червня 2010р. Створення експертної групи та запровадження санкцій були визначені Резолюцією РБ ООН №1874 від 12 червня 2009р. Див. також підрозділ II додатка 10А та підрозділ VI розділу 8 цього видання. Про попередні резолюції див.: Бауер, Міччіч (посилання 2).

⁵¹ Резолюція РБ ООН №1929 від 9 червня 2010р. посилює резолюції №1737 від 23 грудня 2006р., №1747 від 24 березня 2007р. та №1803 від 3 березня 2008р. Стосовно проблеми розповсюдження ядерної зброї, на розв'язання якої спрямовані ці резолюції, див.: Кайл Ш.Н. “Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження”. – *Щорічник СІПІРІ 2008*, с.298-334.

⁵² UN News Service, ‘Citing Iran’s failure to clarify nuclear ambitions, UN imposes additional sanctions’, 9 June 2010, <<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=34970>>.

ракетними програмами Ірану; (є) заклик до проведення інспекторських перевірок відвантажень до або з Ірану та до співпраці на запит в інспектуванні кораблів у відкритому морі, якщо є підстави вважати, що вони транспортують вироби, призначені для ядерних або ракетних програм Ірану; (д) внесення до списку суб'єктів, на яких поширюються санкції, 41 фізичних та юридичних осіб, залучених до діяльності зі створення ядерної зброї, балістичних ракет, а також пов'язаних з Корпусом стражів ісламської революції (*Islamic Revolutionary Guards Corps*) або із судноплавною компанією *Islamic Republic of Iran Shipping Lines*⁵³.

Санкції проти Ірану, запроваджені чотирма Резолюціями РБ ООН (№№1737, 1747, 1803, 1929), передбачають заходи з ускладнення, збільшення часу та вартості закупівлі виробів для ядерних або ракетних програм Ірану⁵⁴. В такий спосіб РБ має намір надати більше шансів для збереження можливості мирного політичного врегулювання проблемних питань, пов'язаних з ядерною програмою Ірану, але оцінювати результативність цих резолюцій зарано. Резолюції, прийняті на виконання Глави VII, запроваджують заборони, що є юридично обов'язковими для всіх членів ООН і зобов'язують тих, хто з економічних, політичних або правових міркувань раніше неохоче впроваджував жорсткіші заходи з контролю над діяльністю Ірану з розповсюдження ЗМУ⁵⁵. Резолюції РБ створюють міцне підґрунтя для дипломатичних заходів під час вжиття потрібних заходів. Показовим прикладом може бути нота Державного департаменту США, яка мала бути передана Китаю через Посольство США в Пекіні, і в якій наголошувалося: «Ми вважаємо, що передача цього підконтрольного обладнання компанії, пов'язаній із зазначеними [в Резолюції РБ ООН] суб'єктами, може бути заборонена згідно з [Резолюцією] 1737»⁵⁶.

Фінансування розповсюдження

«Фінансування розповсюдження» є порівняно новим терміном у лексиконі борців з цим явищем. Загальноприйнятого визначення немає, тому наразі найбільш уживаним є робоче визначення, запропоноване Групою з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів і фінансуванням тероризму (ФАТФ, *Financial Action Task Force, FATF*):

⁵³ Повний виклад див.: Australian Department for Foreign Affairs and Trade, 'United Nations Security Council sanctions against Iran: Resolution 1929 of 9 June 2010', [n.d.], <http://www.dfat.gov.au/un/unscc_sanctions/unscc_1929.html>.

⁵⁴ ЄС і кілька країн, у т.ч. Японія і США, ухвалили у 2010р. заходи з посилення та розширення обов'язків, визначених резолюціями РБ ООН з питань Ірану. Про заходи ЄС див.: Council Decision of 26 July 2010 concerning restrictive measures against Iran (2010/413/CFSP), *Official Journal of the European Union*, L195, 27 July 2010; Council Regulation (EU) no.961/2010 of 25 Oct. 2010 on restrictive measures against Iran, *Official Journal of the European Union*, L281, 27 Oct. 2010.

⁵⁵ Статут ООН (посилання 49), Глава VII, ст.41-42.

⁵⁶ US Department of State, 'Additional information for China on the Malaysia-based company Electronics Component Limited', Cable to US Embassy in Beijing, no. 10STATE10900, 3 Feb. 2010, <<http://www.wikileaks.ch/cable/2010/02/10STATE10900.html>>.

“акт надання коштів або фінансових послуг, що використовуються повністю або частково для виготовлення, купівлі, володіння, розробки, експорту, перевантаження, посередницької діяльності, транспортування, передачі, зберігання або використання ядерної, хімічної або біологічної зброї і засобів її доставки, а також відповідних матеріалів (у т.ч. технологій і товарів подвійного використання, що застосовуються з незаконними цілями), на порушення національного законодавства або, за відповідних обставин, міжнародних зобов’язань”⁵⁷.

Це визначення охоплює всі аспекти розповсюдження ЗМУ – від розробки до застосування – та відбиває відносно нову практику вивчення проблемних фінансових питань розповсюдження ЗМУ, відокремлених від експортного контролю. Слід зазначити, що підґрунтям визначення є акт фінансування розповсюдження ЗМУ, але не його визнання, намір або нехтування – аспекти, що, як правило, мають бути з’ясовані для пред’явлення звинувачення у кримінальному злочині.

Разом з вивченням шляхів фінансування розповсюдження ЗМУ розвивались і заходи протидії. Найбільш вживаними на практиці є чотири категорії заходів з контролю фінансування розповсюдження ЗМУ: (а) заборона на надання фінансових послуг особам та установам, проти яких застосовані санкції; (б) заморожування активів відповідних осіб та установ⁵⁸; (в) звітування про підозрілу діяльність фінансових установ⁵⁹; (г) використання більших обсягів фінансової інформації, – головним джерелом якої є звітування про діяльність, визначену в пункті в, – з метою забезпечення широкого спектру зусиль з протидії розповсюдженню ЗМУ.

Домовленість про те, яким чином держави будуть впроваджувати такі заходи, перебуває у стадії розвитку, але вже існують різні підходи, навіть серед країн-членів ЄС, особливо стосовно звітування про підозрілу діяльність⁶⁰. Немає також узгодженої думки про ступінь ефективності цих елементів у боротьбі з розповсюдженням ЗМУ. Проте, придбання кожного чутливого до розповсюдження виробу пов’язане щонайменш з двома операціями фінансування розповсюдження ЗМУ (під час закупівлі та відвантаження виробів), а можливо, й набагато ширшим їх спектром (зокрема, кредитуванням, страхуванням, виплатами посередникам). Тому, з огляду на постійне вдосконалення мереж і способів торгівлі, підвищення доступності чутливих до розповсюдження виробів, потрібна підвищена увага до фінансування розповсюдження ЗМУ, що, своєю чергою, сприятиме розширенню зусиль із впровадження адекватних контрзаходів.

⁵⁷ Financial Action Task Force (FATF), *Combating Proliferation Financing: A Status Report on Policy Development and Consultation* (FATF: Paris, Feb. 2010), p.5. ФАТФ є міжурядовою організацією, яка розробляє політичні заходи боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму та розповсюдження ЗМУ. Перелік членів Групи див. у додатку Б цього видання.

⁵⁸ Наприклад, в ЄС заходи із заморожування активів регулюються Постановою Ради ЄС *Council Regulation no.961/2010* (посилання 54).

⁵⁹ Про підхід Великої Британії до протидії фінансуванню розповсюдження ЗМУ див.: UK Financial Intelligence Unit, *Guidelines for Counter Proliferation Financing Reporting*, POC/0036/09 (Serious Organised Crime Agency: London, Dec. 2009).

⁶⁰ Walker, J., ‘Proliferation Financing: opportunities for further disruption and prevention?’, Presentation, 11th Annual International Export Control Conference, 8-10 June 2010, Kyiv, <<http://exportcontrol.org/pastconferences/2706c.aspx>>.

Роль лідера в дослідженні фінансування розповсюдження ЗМУ належить ФАТФ. Ця організація оприлюднила ряд конструктивних звітів, видавши у 2007р. рекомендації з імплементації фінансових положень резолюцій РБ ООН, спрямованих на протидію розповсюдженню ЗМУ, а у 2008р. – доповідь з питань типології фінансування розповсюдження⁶¹. Згодом Робоча група ФАТФ з питань фінансування тероризму та відмивання коштів (*Working Group on Terrorist Financing and Money Laundering, WGTML*) заснувала проектну групу з питань фінансування розповсюдження – “з метою розробки варіантів політичних заходів, . . . що могли б застосовуватись у боротьбі з фінансуванням розповсюдження ЗМУ в рамках чинних Резолюцій РБ ООН”⁶². Доповідь проектної групи була оприлюднена в лютому 2010р., але до кінця року залишалася предметом розгляду та дискусій в Робочій групі. Отже, можна очікувати на впровадження в переглянуті стандарти ФАТФ як рекомендацій з імплементації резолюцій РБ ООН, так і “спеціальних рекомендацій” з питань протидії фінансуванню розповсюдження⁶³.

ФАТФ зарекомендувала себе як відносно ефективний інструмент для вивчення, визначення типології фінансування розповсюдження, а також просування керівних принципів протидії. Членами ФАТФ є найкрупніші світові фінансові центри; стандарти цієї міжурядової Групи є загальноприйнятими в усьому світі. Крім того, Програма взаємних оцінок ФАТФ (*FATF Mutual Evaluations Programme*), – що передбачає багатосторонні експертні оцінки національних практик з метою моніторингу результатів і надання допомоги у впровадженні рекомендацій ФАТФ, – заохочує перевірку ефективності, впровадження і спільне використання позитивного досвіду⁶⁴.

Нові погляди на протидію розповсюдженню ЗМУ

Висока політична чутливість заходів з протидії розповсюдженню ЗМУ спричиняє їх обмежену прозорість і знижує доступність інформації. Лише незначна кількість країн оприлюднюють щорічні звіти з даними про застосування заходів контролю над експортом товарів подвійного використання; причому, такі звіти часто не виходять за межі стислого опису функцій відповідних органів влади та містять лише загальні відомості⁶⁵. Через

⁶¹ FATF, *Guidance Regarding the Implementation of Financial Provisions of United Nations Security Council Resolutions to Counter the Proliferation of Weapons of Mass Destruction* (FATF: Paris, 29 June 2007); and FATF, *Proliferation Financing Report* (FATF: Paris, 18 June 2008).

⁶² Financial Action Task Force (посилання 57), p.4.

⁶³ FATF, *The Review of the Standards: Preparation for the 4th Round of Mutual Evaluations* (FATF: Paris, Oct. 2010), p.3. Стандарти ФАТФ складаються із 40 рекомендацій з питань відмивання коштів і дев'яти спеціальних рекомендацій з питань фінансування тероризму – т.зв. Рекомендації ФАТФ 40+9. Вони визнані як міжнародні стандарти та ухвалені понад 180 країнами та юрисдикціями. Див.: FATF, *FATF 40 Recommendations* (FATF: Paris, Oct. 2004); FATF, *FATF IX Special Recommendations* (FATF: Paris, Feb. 2008).

⁶⁴ FATF, ‘Key principles for mutual evaluations and assessments’, [n.d.], <http://www.fatf-gafi.org/document/34/0,3746,en_32250379_32236963_45572898_1_1_1_1,00.html>.

⁶⁵ Найзмістовнішими є звіти Великої Британії. British Foreign and Commonwealth Office, ‘Strategic export controls’, 11 Nov. 2010, <<http://www.fc.gov.uk/en/publications-and-documents/publications1/annual-reports/export-controls1>>; British Parliament, ‘Arms export controls (committees on)’, [n.d.], <<http://www.parliament.uk/business/committees/committees-a-z/other-committees/committee-on-arms-export-controls/>>.

це складно з'ясувати справжній розмах і діапазон вжитих державами заходів з протидії розповсюдженню ЗМУ. У зв'язку з цим більшість досліджень значною мірою залежать від наявності відкритих матеріалів про обмежену кількість досліджених помітних подій⁶⁶.

Упродовж 2010р. *WikiLeaks* – організація, що публікує отримані від анонімних джерел сенсаційні документи приватного характеру, – оприлюднила обмін конфіденційними дипломатичними телефонограмами між Державним департаментом і посольствами США. Хоча ці дані продемонстрували лише бачення США, листування висвітлило масштаби та характер міжнародної діяльності і співпраці у сфері протидії розповсюдженню ЗМУ, що зазвичай обмежуються сферами діяльності дипломатичних і розвідувальних служб. Очікується, що майбутні публікації ще більшою мірою висвітлять цю тему⁶⁷.

Показовими є ряд телефонограм, що стосуються спроб (починаючи з 2007р.) іранських організацій, пов'язаних з ракетною програмою Ірану, придбати тестове обладнання, вироблене компаніями Німеччини; і хоча цього обладнання не було у списках експортного контролю, відомості про кінцеве використання мали б спонукати до контролю над цими поставками⁶⁸. В телефонограмах описуються способи дій Ірану під час таких оборудок: використання підставних компаній, посередників і фальшивих кінцевих користувачів; реекспорт через дочірні закордонні компанії; поставки через треті країни. Телефонограми свідчать також про зусилля, яких докладають Німеччина і США для протидії такій діяльності: запити на інформацію про діяльність; обмін інформацією в рамках багатосторонніх режимів експортного контролю; підвищення уваги компаній до ризиків; кримінальні розслідування. На окрему увагу заслуговують спроби Кримінологічного управління митної служби Німеччини (*German Customs Criminological Office, Zollkriminalamt, ZKA*) отримати докази обізнаності посередників про кінцеве

⁶⁶ Наприклад, мережа А.Хана. Останні відомості про цю мережу див.: Albright, D., *Peddling Peril: How the Secret Nuclear Trade Arms America's Enemies* (Free Press: New York, 2010); Fitzpatrick, M., *Nuclear Black Markets: Pakistan, A.Q. Khan and the Rise of Proliferation Networks—A Net Assessment* (International Institute for Strategic Studies: London, 2007).

⁶⁷ 16 січня 2011р. *WikiLeaks* оприлюднила 2 428 із запланованих 251 287 телефонограм. Наведені тут телефонограми, багато з яких були відредаговані *WikiLeaks* перед публікацією, отримані з сайту цієї організації, <<http://www.wikileaks.ch/>> або <<http://213.251.145.96/>>.

⁶⁸ US Embassy in Berlin, 'Germany requests information concerning Iranian procurement of xxx test chamber', Cable to US State Department, no.08BERLIN643, 16 May 2008; US Embassy in Berlin, 'Germany requests release of xxx nonpaper to the German Criminal Customs Office (ZKA)', Cable to US State Department, no.08BERLIN1068, 6 Aug. 2008; US State Department, 'Further scheming by German firm to export test chamber to Iranian ballistic missile program', Cable to US Embassy Berlin, no.08STATE15220, 14 Feb. 2008; US State Department, 'German test chamber sold by Chinese subsidiary to Iran's DIO', Cable to US Embassy Berlin, no.09STATE68250, 1 July 2009; US State Department, 'Iran's SHIG using intermediaries in effort to procure test equipment from German firms', Cable to US Embassy Berlin, no. 09STATE122950, 1 Dec. 2009. Компанії *ShahidHemmat Industrial Group (SHIG)*, *ShahidBakeri Industrial Group (SBIG)* та Асоціація оборонної промисловості (*Defence Industries Organization, DIO*) належать до переліку організацій, проти яких запроваджено санкції через участь у ракетних та/або ядерних програмах Ірану. Див.: Резолюція РБ ООН №1737 від 23 грудня 2006р., додаток. Див. також: Iran Watch, 'Iran's suspect entities', [n.d.], <<http://www.iranwatch.org/suspect/enduser-list.asp>>.

використання обладнання (це потрібно для підтвердження злочинного умислу), а також запит Міністерства закордонних справ Німеччини на дозвіл США оприлюднити телефонограми ЗКА в рамках судового розслідування, – які висвітлюють проблеми, з якими стикалися слідчі під час порушення кримінальної справи⁶⁹.

Інші телефонограми виявили схожі відносини та відповідні дії у сфері нерозповсюдження ЗМУ ряду інших держав, у т.ч. Китаю, Франції, Індії та Іспанії⁷⁰. У 2008р. генеральний директор Департаменту контролю над озброєннями МЗС Китаю Ченг Дзингі (*Cheng Jingye*) дуже позитивно оцінив рівень двостороннього співробітництва між Китаєм і США у сфері нерозповсюдження та експортного контролю⁷¹.

Подібні дипломатичні телефонограми зазвичай залишаються під грифом “таємно” впродовж щонайменш 10 (як правило – 25) років, а окремі подробиці можуть стати відомими лише під час судового розслідування. Проте, висуванням обвинувачень завершуються лише незначна частина виявлених невдалих (або вдалих) спроб експортувати товари подвійного використання, не внесені до контрольних списків – коли органам влади стає відомо про спроби порушити порядок нерозповсюдження, вони вдаються до т.зв. заходів “зриву поставок”. Такі заходи поділяються на дві категорії: (а) попередження експортера про те, що замовлення може походити від забороненого кінцевого користувача, та що для виконання поставки потрібен запит на експортну ліцензію; (б) виявлення та унеможливлення експорту, транзиту або перевантаження в портах або аеропортах.

У Великій Британії – яка, здається, є єдиною державою, що оприлюднює інформацію про таку діяльність – заходи обох категорій вживаються комплексно – Податково-митним управлінням Її Величності (*Her Majesty's Revenue and Customs*) і Службою прикордонного контролю Великої Британії (*UK Border Agency*). Від квітня 2009р. до березня 2010р. ці два відомства здійснили 81 “зрив поставок” непідконтрольних товарів подвійного використання; водночас, зі 115 конфіскованих стратегічно важливих виробів, дозволених до експорту, вірогідно, не більше половини належали до

⁶⁹ US Embassy in Berlin, Cable no.08BERLIN643 (посилання 68); US Embassy in Berlin, Cable no.08BERLIN1068 (посилання 68).

⁷⁰ US State Department, ‘Alerting China to possible missile-related export to Iran’, Cable to US Embassy Beijing, no.10STATE9939, 1 Feb. 2010; US State Department, Cable no.10STATE10900 (посилання 56); US State Department, ‘Efforts by Iran’s SBIG to procure carbon fiber from a company in China’, Cable to US Embassy Beijing, no.10STATE16932, 24 Feb. 2010; US State Department, ‘French firm selling infrared detectors to China’, Cable to US Embassy Paris, no.09STATE96222, 16 Sep. 2009; US State Department, ‘Following-up with India on the xxx graphite case’, Cable to US Embassy New Delhi, no.08STATE23763, 7 Mar. 2008; US State Department, ‘Indian graphite supplier again doing business with intermediary for Iranian missile program’, Cable to US Embassy New Delhi, no.09STATE53356, 26 May 2009; US State Department, ‘Spanish metal merchant supplies Syrian entities of proliferation concern’, Cable to US Embassy Madrid, no.09STATE4134, 15 Jan. 2009.

⁷¹ US Embassy in Beijing, ‘StaffdelJanuzzi discusses nonproliferation, Iran, and DPRK with MFA Arms Control Director General’, Cable to US State Department, no.08BEIJING1141, 26 Mar. 2008.

підконтрольних товарів подвійного використання⁷². Ці дані демонструють як складний характер поставок від країн з розвинутою системою експортного контролю, так і важливість експорту неподконтрольної продукції в інтересах програм створення ЗМУ та її носіїв. Попередження про ризики розповсюдження, пов'язані з конкретними поставками або кінцевими користувачами, компанії можуть також отримувати від Британської служби безпеки (MI5)⁷³.

V. Висновки

Події у 2010р. посилили однаковість у розумінні того, що для протидії розповсюдженню, крім створення ефективної системи ліцензування та експортного контролю, потрібні дієві підходи з використанням широкого спектру заходів. До них належать: (а) запобігання – шляхом інформування та підвищення пильності промислових кіл; (б) зрив поставок – шляхом попереджувальної роботи з експортерами або конфіскації товарів; (в) міжнародне співробітництво – як двостороннє, так і в рамках багатосторонніх режимів та ініціатив; (г) обмін інформацією – на двосторонньому, регіональному рівнях або в рамках багатосторонніх режимів; (д) зміцнення можливостей – як національних, так і міжнародних; (е) перехоплення – з метою перешкодження переміщенню чутливих до розповсюдження виробів; (є) протидія фінансуванню розповсюдження ЗМУ.

Існує багато можливостей для взаємодоповнюваності цих видів діяльності. Наприклад: в ППР могли б бути враховані структура та діяльність ФАТФ з метою пошуку способів розширення членства Ініціативи за рахунок залучення держав, що відіграють ключову роль у ланцюгах поставок товарів; можна розробляти і впроваджувати міжнародні норми із заборони передач чутливих товарів, зокрема шляхом публікації доповідей ППР з питань типології фінансування розповсюдження, а також інструкцій з імплементації заборонних заходів, визначених резолюціями РБ ООН №1540 та №1929; можна впровадити систему взаємних експертних оглядів з метою зміцнення можливостей протидії розповсюдженню та обміну позитивним досвідом.

Крім того, роздільні лінії між програмами співробітництва та технічної допомоги стають дедалі більш розмитими. Формуються нові види

⁷² British Foreign and Commonwealth Office and departments for Business, Innovation and Skills, International Development and Defence, *UK Strategic Export Controls Annual Report 2009* (The Stationery Office: London, 27 July 2010), p.8. До загальної кількості конфіскованих виробів Велика Британія відносить вироби з національних списків військової продукції і товарів подвійного використання, на експорт яких потрібна ліцензія, згідно з Постановою Європейської Комісії №1334/2000 ('*UK's military list and dual use goods under EC Regulation 1334/2000 that require export licences*'). Див.: HM Revenue and Customs, *Departmental Report 2009*, Cm 7591 (The Stationery Office: London, July 2009), p.90. Список військової продукції Великої Британії охоплює "товари безпекового та напіввійськового призначення". Див.: British Department for Business, Innovation and Skills, 'UK military list', Aug. 2010, p.5, <<http://www.bis.gov.uk/assets/biscore/eco/docs/control-lists/uk-military-list.pdf>>.

⁷³ British Security Service, 'Counter-proliferation', [n.d.], <<https://www.mi5.gov.uk/output/counter-proliferation.html>>.

партнерства, отримувачі технічної допомоги перетворюються на фінансових і політичних партнерів. Такий розвиток може бути пояснений, зокрема зростаючим визнанням: що підхід, який ґрунтується на взаємовигідному та рівноправному співробітництві, є більш ефективним завдяки розширенню місцевої участі та підвищенню стабільності; що всі країни повинні працювати разом у зміцненні можливостей і протидії розповсюдженню ЗМУ; що за умов високої проблемності та мінливості сфери контролю над торгівлею стратегічно важливої продукції жодна країна не здатна самостійно відповісти на всі питання.

Мірою пристосування діяльності торговельних мереж до обмежень на прямі поставки з країн-виробників продукції подвійного використання, діяльність із запобігання розповсюдженню також зазнала змін у напрямі охоплення контролем посередницької діяльності, транзиту, перевантажень і фінансування, за участі всіх країн, залучених до мережі постачання. Завдяки цьому зросла кількість держав та інших суб'єктів, які залучені до розповсюдження ЗМУ (або використані для цього), отже підпадають під дію міжнародних зобов'язань і відповідних норм національних законодавств. Експортер вже не є єдиним об'єктом контролю над експортом стратегічно важливої продукції; тепер до переліку цих об'єктів потенційно потрапляють також виробники, відправники вантажів, торговельні установи, експедитори, страхові компанії і банки – особливо у зв'язку з нещодавніми резолюціями РБ ООН.

Додаток 10А. Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь у 2010р.

ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, НОЕЛ КЕЛЛІ

I. Вступ

У 2010р. діяли 29 багатосторонніх ембарго на поставки озброєнь. Об'єктами 16 з них були уряди, недержавні угруповання та одна транснаціональна мережа. 12 ембарго були запроваджені ООН, 16 – ЄС, одне – ЕКОВАС (Економічне Співтовариство Західно-Африканських Держав, *Economic Community of West African States, ECOWAS*)¹.

Упродовж 2010р. Рада Безпеки (РБ) ООН не запроваджувала нових ембарго, але розширила ембарго на поставки озброєнь до Ірану. Було скасоване ембарго ООН на поставки озброєнь до Сьєрра-Леоне.

10 із 16 ембарго ЄС запроваджено на виконання ембарго ООН; два – відрізняються від ембарго ООН за змістом і масштабами застосування; чотири – не мають аналогів серед запроваджених ООН². Упродовж 2010р. ЄС запровадив нове ембарго, що реалізує ембарго ООН проти Еритреї від грудня 2009р., а також скасував ембарго проти Сьєрра-Леоне, запроваджене на виконання ембарго ООН. Ще одним ембарго, запровадженим багатосторонніми організаціями та чинним упродовж 2010р., було єдине ембарго ЕКОВАС.

У підрозділі II цього додатка подаються деталі розвитку подій, пов'язаних з ембарго, в ООН, а в підрозділі III – в ЄС та ЕКОВАС упродовж 2010р. У таблиці 10А.1 наведено дані про всі багатосторонні ембарго на поставки озброєнь, що діяли у 2010р. В додатку не розглядаються формальні та неформальні односторонні (запроваджені окремими державами) ембарго на поставки озброєнь.

II. Зміни в ембарго ООН на поставки озброєнь

У червні 2010р. РБ ООН розширила масштаби застосування санкцій проти Ірану, пов'язаних з поставками звичайних озброєнь³. Це було реакцією на неспроможність Ірану виконати вимоги попередніх резолюцій ООН стосовно припинення ним діяльності в галузях переробки ядерних відходів, важкої

¹ Крім зазначених, залишається досі чинним ще одне добровільне багатостороннє ембарго: в 1992р. Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ, *Organization for Security and Co-operation in Europe, OSCE*) закликала країни-члени запровадити ембарго на поставки озброєнь вірменським та азербайджанським збройним силам, залученим до бойових дій в Нагірному Карабасі. Заклик залишається чинним, але кілька країн-членів ОБСЄ поставляли озброєння Вірменії та Азербайджану після 1992р. Див.: Conference on Security and Co-operation in Europe, Committee of Senior Officials, Statement, annex 2 to Journal of the Eighth Meeting of the Committee, 13 Mar. 1992.

² Два ембарго, що відрізняються від ембарго ООН, запроваджені проти Ірану (ембарго стосується більшого асортименту зброї, порівняно з відповідним ембарго РБ ООН) і Судану (стосується всієї країни в цілому, тоді як ембарго ООН – лише регіону Дарфур). Чотири ембарго, що не мають аналогів серед ембарго ООН, були запроваджені проти Китаю, Гвінеї, М'янми та Зімбабве. 10 ембарго, запроваджені безпосередньо на виконання ембарго ООН, описані нижче в таблиці 10А.1.

³ Резолюція РБ ООН №1929 від 9 червня 2010р.

води і збагачення урану. Якщо санкції ООН від грудня 2006р. забороняли передачу ракетних технологій, то санкції від 2010р. стосувалися заборони поставок основних звичайних озброєнь, визначених Реєстром звичайних озброєнь ООН (*United Nations Register of Conventional Arms, UNROCA*): танків, бойових броньованих машин, важкої артилерії, бойових літаків, вертольотів і кораблів, певних видів ракет і ракетних установок. Санкції також забороняли поставки відповідних комплектуючих і надання будь-якої допомоги, пов'язаної з технічним забезпеченням, виготовленням, обслуговуванням абовикористанням згаданих озброєнь. Оскільки в Резолюції використовувалися лише запроваджені *UNROCA* визначення, то ембарго була охоплена не вся номенклатура озброєнь⁴. Зокрема, не були заборонені поставки наземних зенітних ракетних систем, більшості типів стрілецької зброї і легких озброєнь. Водночас, Резолюція закликала держави-члени утриматися від поставок Ірану озброєнь і супутнього обладнання, не охоплених ембарго.

Специфічне формулювання тексту ембарго призвело до спорів стосовно продовження Росією поставок Ірану зенітних ракетних систем *C-300ПМУ-1 (SA-20A)*. Ці системи, здатні значно ускладнити будь-які повітряні атаки на ядерні установки Ірану, були замовлені у 2005р., але їх поставка кілька разів затримувалася. Представники російської влади давали суперечливі коментарії з цього приводу, посилаючись на те, що ембарго ООН, на їх думку, забороняє поставки наступальних систем озброєнь, або заявляючи, що Росія зобов'язана виконати умови контракту⁵. Нарешті, у вересні 2010р. Президент Росії підписав указ, спрямований на виконання санкцій ООН проти Ірану, якими заборонялися, зокрема поставки систем *C-300*⁶.

У вересні 2010р. РБ скасувала решту санкцій ООН проти Сьєрра-Леоне, що були вперше запроваджені в червні 1998р.⁷ Попри те, що санкції були спрямовані насамперед проти повстанського угруповання Об'єднаний революційний фронт (*Revolutionary United Front, RUF*), вони вимагали від Уряду Сьєрра-Леоне здійснювати маркування та облік озброєнь, а також звітувати перед Комітетом із санкцій про всі поставки озброєнь і супутнього обладнання⁸. Після встановлення Урядом повного контролю над територією країни РБ вирішила скасувати ембарго.

У жовтні 2010р. РБ посилила ембарго ООН на поставки озброєнь до суданського регіону Дарфур, вимагаючи від держав-членів гарантій, що будь-який продаж або поставка озброєнь чи супутнього обладнання до інших регіонів Судану здійснюватимуться на підставі документів про кінцевого користувача,

⁴ Про визначення *UNROCA* див.: United Nations, Department for Disarmament Affairs, *United Nations Register of Conventional Arms Information Booklet 2007* (United Nations: New York, 2007), pp.5-6. Див. також додаток 6В цього видання.

⁵ 'No decision made on Russian S-300 deliveries to Iran—defense minister', RIA Novosti, 20 Aug. 2010, <http://en.rian.ru/military_news/20100820/160273434.html>; 'Russia may lose billions for breaching missile contract with Iran', RIA Novosti, 30 June 2010, <<http://en.rian.ru/russia/20100630/159641465.html>>. Див. також підрозділ II розділу 6 цього видання.

⁶ President of Russia, 'Executive order on measures to implement UN Security Council resolution 1929 on Iran', 22 Sep. 2010, <<http://eng.kremlin.ru/acts/980>>.

⁷ Резолюція РБ ООН №1940 від 29 вересня 2010р.

⁸ Резолюція РБ ООН №1171 від 5 червня 1998р. Див. також сайт Комітету із санкцій проти Сьєрра-Леоне <<http://www.un.org/sc/committees/1132/>>.

в яких зазначено, що озброєння не будуть використані в Дарфурі⁹. Це було реакцією на результати неодноразових обстежень експертами ООН військової техніки в Дарфурі, включно з технікою, що належить урядовим силам Судану. Ці обстеження дали серйозні підстави вважати, що техніка була поставлена Судану вже після поширення ембарго на урядові сили в березні 2005р. Зокрема, були виявлені боєприпаси непідтвердженого, проте, ймовірно, китайського походження (див. нижче), а також зразки з більш очевидними ознаками походження. Наприклад, у 2010р. група експертів ООН з питань Судану помітила в Дарфурі кілька бойових літаків Су-25, які Судан придбав у Білорусі у 2008р. за умови, що вони не будуть використовуватися всупереч ембарго ООН¹⁰. Подані експертами рекомендації, що вимагали від постачальника сповістити Комітет із санкцій проти Судану про продажі Судану військово-товарів і послуг, не були ухвалені¹¹.

У серпні 2010р. Місія ООН у Кот-д'Івуарі (*UN Operation in Côte d'Ivoire, UNOCI*) доповіла про результати спостереження за насильницькими діями під час демонстрацій в Кот-д'Івуарі в лютому 2010р.¹² Вона зробила висновок, що в намаганнях придушити демонстрації урядові сили вдавалися до серйозних порушень прав людини. Водночас, у доповіді рекомендувалося ООН скасувати частково ембарго проти Кот-д'Івуару та дозволити імпорту засобів підтримки громадського порядку, "оскільки через брак цих засобів поліція змушена використовувати вогнепальну зброю"¹³. У жовтні 2010р. РБ подовжила до 30 квітня 2011р. термін чинності ембарго на поставки озброєнь, але вилучила з нього "поставки не смертельних засобів, призначених винятково для того, щоб органи безпеки Кот-д'Івуару застосовували силу відповідно і пропорційно до потреб підтримки громадського порядку, згідно з попередніми рекомендаціями Комітету із санкцій"¹⁴.

Групи експертів ООН

З метою моніторингу виконання санкцій ООН, РБ утворила кілька експертних груп. Після створення в червні 2010р. експертної групи з моніторингу виконання санкцій в Ірані, залишилися тільки два з 12 чинних протягом 2010р. ембарго, що не мали відповідних експертних груп¹⁵. Проте, результати

⁹ Резолюція РБ ООН №1945 від 14 жовтня 2010р., параграф 10.

¹⁰ United Nations, Security Council, Report of the Panel of Experts on the Sudan established pursuant to resolution 1591 (2005), 20 Sep. 2010, annex to S/2011/111, 8 Mar. 2011, pp.30-31.

¹¹ United Nations, Security Council, Second report of the Panel of Experts established pursuant to paragraph 3 of resolution 1591 (2005) concerning the Sudan, annex to S/2006/250, 19 Apr. 2006, p.3.

¹² UN Operation in Côte d'Ivoire (UNOCI), Human Rights Division, Rapport sur les violations des droits de l'homme liées aux événements de février 2010 [Report on the violations of human rights connected to the events of February 2010], [n.d.], <<http://www.onuci.org/spip.php?rubrique12>>.

¹³ United Nations, News Service, 'Côte d'Ivoire: UN probe finds serious human rights violations during February protests', 27 Aug. 2010, <<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=35751>>.

¹⁴ Резолюція РБ ООН №1946 від 15 жовтня 2010р., параграф 5. Див. також сайт Комітету із санкцій проти Кот-д'Івуару <<http://www.un.org/sc/committees/1572/>>.

¹⁵ Не були створені експертні групи з питань санкцій проти неурядових угруповань в Іраку та Лівані. Нова експертна група була створена Резолюцією РБ ООН №1929 (посилання 3). До її створення Комітет із санкцій проти Ірану видав два т.зв. "повідомлення про допомогу в імplementації" з відомостями про два випадки перехоплення в Середземному морі вантажів з іранськими озброєннями. Див.: United Nations, Security Council, Sanctions Committee on Iran, 'Implementation assistance notice', 24 July 2009; and 'Implementation assistance notice #2: *Hansa India*', 20 Jan. 2010, <<http://www.un.org/sc/committees/1737/selectedocs.shtml>>.

діяльності цих груп є суперечливими. У 2010р. було кілька випадків, коли держави-члени ООН енергійно впливали на доповіді експертів, намагалися їх змінити, блокувати їх оприлюднення або не могли домогтися згоди стосовно складу експертних груп.

У травні 2010р. Експертна група з моніторингу виконання санкцій ООН у Корейській Народній Демократичній Республіці (КНДР, або Північна Корея) подала на розгляд РБ першу доповідь. Були повідомлення, що Китай і ще одна країна - постійний член РБ опротестували деякі положення доповіді (хоча їх зауваження відкрито не оголошувалися), гальмуючи тим самим оприлюднення доповіді¹⁶. В листопаді 2010р. Китай нарешті дозволив оприлюднення документа, хоча його текст став відомим лише в червні¹⁷.

Складним був процес призначення членів нової Експертної групи із санкцій проти Ірану – через затримку в досягненні згоди між членами РБ. Генеральний секретар остаточно призначив членів Групи лише через п'ять місяців після її створення: до її складу ввійшли експерти з Великої Британії, Китаю, Нігерії, Німеччини, Росії, США, Франції та Японії¹⁸. Причини затримки офіційно не оголошувалися, проте у вересні 2010р. Велика Британія, США і Франція висловили занепокоєння з цього приводу¹⁹.

У доповіді за жовтень 2010р. Експертна група ООН з питань Судану доповіла про виявлення набоїв до стрілецької зброї в Дарфурі, в т.ч. на місці нападу на особовий склад спільної Миротворчої місії Африканського Союзу та ООН у Дарфурі (*African Union/UN Hybrid Operation in Darfur, UNAMID*). Маркування набоїв відповідало маркуванню китайських виробників²⁰. Експертна група в обережних формулюваннях заявила, що не відкидає можливості використання подібних маркерів виробниками поза межами Китаю; в доповіді не було натяків на свідомий дозвіл Китаю на поставки боєприпасів до Дарфуру. Водночас, Експертна група піддала Китай критиці за ненадання потрібного опису зразків боєприпасів. Сумнівним виглядало прийняття Китаєм гарантій Уряду Судану, що поставлена військова техніка не буде переміщена до Дарфуру, – особливо, з огляду на знайдені Експертною групою факти, які свідчили, що раніше суданський Уряд дозволяв це²¹.

Обговорення доповіді Експертної групи в Комітеті із санкцій проти Судану 20 жовтня 2010р. викликало досить енергійну реакцію Китаю. Речник Міністерства закордонних справ КНР піддав доповідь критиці, назвавши її висновки неадекватними та натякаючи, що Експертна група спрацювала необ'єктивно, не зазначивши, однак, які з висновків викликали сумніви Китаю²².

¹⁶ Charbonneau, L., 'China stops blocking harsh North Korea report: U.N. envoys', Reuters, 9 Nov. 2010, <<http://www.reuters.com/article/idUSTR6A80SM20101109>>.

¹⁷ United Nations, Security Council, Report of the Panel of experts established pursuant to resolution 1874 (2009), 12 May 2010, annex to S/2010/571, 5 Nov. 2010; Lewis, J., 'UNSC experts panel on DPRK sanctions', Arms Control Wonk, 30 June 2010, <<http://lewis.armscontrolwonk.com/archive/2784/unsc-experts-panel-on-dprk-sanctions>>.

¹⁸ United Nations, Security Council, Letter dated 5 November 2010 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council, S/2010/576, 8 Nov. 2010.

¹⁹ United Nations, Security Council, 6384th meeting, S/PV.6384, 15 Sep. 2010.

²⁰ United Nations (посилання 10), p.20.

²¹ United Nations (примітка 10), p.25.

²² Ma, Z., Spokesman, Press Conference, Chinese Ministry of Foreign Affairs, 21 Oct. 2010, <<http://www.mfa.gov.cn/eng/xwfw/s2510/2511/t763466.htm>>.

14 жовтня Китай утримався від голосування за поновлення РБ мандата Експертної групи та доповнення його вимогою надавати документацію про кінцевого користувача озброєнь, що постачаються до Судану²³. Офіційне оприлюднення доповіді Експертної групи було затримане до березня 2011р.

Повідомлялося також, що Китай заперечував проти доповіді Експертної групи стосовно Кот-д'Івуару у грудні 2010р. У доповіді пропонувалося виступити Китаю до списку країн, що надають неповні відповіді на прохання надіслати інформацію, пов'язану з озброєннями, знайденими в Кот-д'Івуарі²⁴.

Порушення ембарго

Упродовж 2010р. кілька комітетів РБ із санкцій і кілька Експертних груп повідомляли про суттєві порушення ембарго ООН на поставку озброєнь²⁵.

У вересні в Італії було конфісковано контейнер з високопотужною вибухівкою іранського походження, що призначалася для Сирії, всупереч ембарго на експорт озброєнь з Ірану; в жовтні в Нігерії було конфісковано 13 контейнерів зі зброєю і боєприпасами іранського походження, що призначалися невідомому отримувачу²⁶.

З часу запровадження в 1992р. ембарго проти Сомалі регулярно фіксувалися поставки озброєнь неурядовим угрупованням у цій країні²⁷. В лютому 2010р. Моніторингова група ООН у Сомалі доповідала, що головними джерелами поставок стрілецької зброї і легких озброєнь до Сомалі, всупереч ембарго ООН, були Ємен та Ефіопія. Виявилось, що Еритрея, яка була головним спонсором збройних повстанських угруповань у Сомалі, скоротила поставки їм озброєнь, але продовжувала надавати політичну, дипломатичну та, можливо, фінансову допомогу²⁸.

У 2010р. тривали розслідування стосовно підозрілих поставок стрілецької зброї і боєприпасів до Кот-д'Івуару, окремі з яких виявилися відносно крупними²⁹. В жовтні 2010р. у США за спробу поставки 4 000 пістолетів івуарійським Збройним силам були заарештовані івуарійський полковник та американський брокер³⁰.

²³ United Nations, Security Council, 6401st meeting, S/PV.6401, 14 Oct. 2010; Резолюція РБ ООН №1945 (посилання 9). Див. також: United Nations, Security Council, 'Noting increased violence in Darfur, Security Council renews mandate of panel of expert monitors, adopting Resolution 1945 (2010)', 14 Oct. 2010, <<http://www.un.org/News/Press/docs/2010/sc10056.doc.htm>>; Charbonneau, L., 'China tries to dodge Darfur bullets report: envoys', Reuters, 20 Oct. 2010, <<http://www.reuters.com/article/idUSTRE6916L720101019>>.

²⁴ Lynch, C., 'Exclusive: named and shamed, China turns to intimidation', Turtle Bay blog, *Foreign Policy*, 18 Jan. 2010, <http://turtlebay.foreignpolicy.com/posts/2011/01/18/named_and_shamed_china_turns_to_intimidation>.

²⁵ Доповіді експертних груп див. на сайтах комітетів РБ ООН із санкцій, <<http://www.un.org/sc/committees/>>.

²⁶ United Nations, Security Council, 6442nd meeting, S/PV.6442, 10 Dec. 2010.

²⁷ Wezeman, P.D., 'Arms flows and the conflict in Somalia', SIPRI Background Paper, Oct. 2010, <http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=416>, section II.

²⁸ United Nations, Security Council, Report of the Monitoring Group on Somalia pursuant to Security Council resolution 1853 (2008), 26 Feb. 2010, annex to S/2010/91, 10 Mar. 2010, p.6.

²⁹ United Nations, Security Council, Report of the Group of Experts on Côte d'Ivoire pursuant to paragraph 12 of Security Council resolution 1893 (2009), 18 Mar. 2010, annex to S/2010/179, 12 Apr. 2010.

³⁰ Elias, P., 'Ivory Coast army officer held in gun-smuggling', Associated Press, 10 Oct. 2010.

Якщо в попередніх доповідях з питань ембарго проти Демократичної Республіки Конго (ДПК) повідомлялося про поставки озброєнь від сусідніх країн, то доповіді Експертної групи з питань ДПК у 2010р. жодного повідомлення про такі поставки не містили. Водночас, експерти повідомляли про ряд інцидентів, у яких офіцери Збройних сил Конго (*Forces armées de la République démocratique du Congo, FARDC*) постачали озброєння одному з неурядових угруповань ДПК³¹.

Ембарго ООН проти ДПК і Сомалі дозволяють поставки озброєнь урядовим силам. При цьому потрібно попередньо повідомити відповідний комітет ООН із санкцій, який, як у випадку Сомалі, не повинен заперечувати проти таких поставок³². Стосовно ДПК, спостерігалися випадки як наявності, так і відсутності таких повідомлень. Навіть якщо повідомлення були зроблені, інформація часто була неповною, або невчасно доставленою³³. У випадку Сомалі, більша частина допомоги для її сектору безпеки не була дозволена Комітетом із санкцій проти Сомалі³⁴.

Експертною групою з питань Північної Кореї не було зафіксовано жодних поставок озброєнь до країни, але доповідалося про спроби Північної Кореї експортувати озброєння, всупереч ембарго від 2006р.³⁵ У червні 2009р., через рік після створення Експертної групи, Комітету із санкцій проти Північної Кореї доповіли про чотири випадки експорту озброєнь з цієї країни, один з яких стався у 2010р. У лютому 2010р. в порту Дурбан (Південна Африка) було затримано вантаж з комплектуючими для танків та іншою військовою продукцією з Північної Кореї, що призначався для Республіки Конго. З цього приводу Експертна група відзначила, що встановити, скільки інших випадків незаконних поставок озброєнь не було виявлено, неможливо³⁶. Загалом, Група дійшла висновку, що Північна Корея замінила компанії, визначені ООН як причетні до експорту озброєнь, на нові, а через погіршення стану торговельного флоту Північної Кореї і посилення нагляду за її суднами, вона, здається, надає перевагу перевезенню незаконних вантажів на судах під прапорами інших держав. Крім того, Північна Корея вдавалася до приховування поставок озброєнь, надсилаючи їх у вигляді комплектуючих³⁷.

III. Зміни в інших багатосторонніх ембарго на поставки озброєнь

Об'єктами багатосторонніх ембарго на поставки озброєнь у 2010р., що відрізнялися від ембарго ООН, були чотири держави: Гвінея, Зімбабве, Китай і М'янма.

³¹ United Nations, Security Council, Report of the Group of Experts on the Democratic Republic of the Congo, 26 Oct. 2010, annex to S/2010/596, 29 Nov. 2010.

³² Ембарго проти Ліберії дозволяє поставки Уряду після такого повідомлення; впродовж 2010р. жодних значних порушень не спостерігалося.

³³ Bromley, M. and Holtom, P., 'Arms transfers to the Democratic Republic of the Congo: assessing the system of arms transfer notifications, 2008-10', SIPRI Background Paper, Oct. 2010, <http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=415>.

³⁴ United Nations (посилання 28), p.54.

³⁵ United Nations (посилання 17), p.3.

³⁶ ООН (посилання 17), p.26.

³⁷ ООН (посилання 17), p.23, 24, 25.

У жовтні 2009р., у відповідь на жорстокість і погіршення політичної ситуації у Гвінеї, проти неї були запроваджені ембарго ЕКОВАС і ЄС. Упродовж 2010р. політична ситуація у країні значно покращилася, що засвідчили вибори, які відбулися в листопаді. Однак ембарго на поставки озброєнь скасовані не були.

Розподіл повноважень в Уряді Зімбабве після його формування в лютому 2009р. не забезпечив очікуваних успіхів, достатніх для скасування будь-яких санкцій, запроваджених у 2002р. в рамках ембарго ЄС на поставки озброєнь³⁸.

Ембарго ЄС на поставки озброєнь до Китаю, запроваджене в червні 1989р. у відповідь на жорстоке придушення акції протесту на Площі Тяньаньмень, тривалий час було предметом обговорень країнами ЄС і у 2010р. залишилося чинним. У січні Міністр закордонних справ Іспанії М.Моратінос (*Miguel Ángel Moratinos*) заявив, що його країна під час свого піврічного головування вважає за необхідне внести питання про скасування цього ембарго до порядку денного Ради Європи³⁹. Зі свого боку, США підштовхували країни-члени ЄС до відмови від скасування ембарго. Повідомлялося, що більшість країн-членів ЄС запевнили США у прихильності до збереження ембарго, і в кінці головування Іспанії М.Моратінос заявив, що умови для скасування ембарго ще не дозріли⁴⁰. Однак, це питання знову було порушене у вересні 2010р. під час обговорення країнами-членами ЄС відносин з Китаєм. Міністр закордонних справ Франції Б.Кушнер (*Bernard Kouchner*) заявив, що Франція давно підтримує скасування ембарго⁴¹. За повідомленнями, під час обговорень розглядався документ, у якому визначалися умови, за яких ембарго проти Китаю може бути скасоване, зокрема покращення його відносин з Тайванем та амністія осіб, заарештованих після протестів на Площі Тяньаньмень у 1989р.⁴² Повідомлялося також, що скасування ембарго ще раз пропонувалося у грудні 2010р. Верховним представником ЄС з питань зовнішніх справ і політики безпеки (*High Representative for Foreign Affairs and Security Policy*) К.Ештон (*Catherine Ashton*), яка переконувала, що “чинні ембарго на поставки озброєнь є головною перешкодою для тіснішого співробітництва ЄС з Китаєм у питаннях міжнародної політики та безпеки”⁴³. Проте, для зміни позицій країн-членів ЄС, які є прихильниками ембарго, цього аргументу виявилось недостатньо⁴⁴.

³⁸ Council of the European Union, ‘Council conclusions on Zimbabwe’, 2996th Foreign Affairs Council meeting, Brussels, 22 Feb. 2010.

³⁹ Willis, A., ‘EU presidency reconsidering China arms embargo’, EUobserver, 27 Jan. 2010, <<http://euobserver.com/884/29343>>.

⁴⁰ Cué, C.E., ‘EE UU ordenó impedir que España levantara el embargo a China’ [USA ordered Spain to stop lifting the embargo on China], *El País*, 14 Dec. 2010.

⁴¹ ‘Europe still divided on China arms embargo’, Agence France-Presse, 11 Sep. 2010.

⁴² ‘Europe still divided on China arms embargo’ (посилання 41).

⁴³ Rettman, A., ‘Ashton pragmatic on China in EU foreign policy blueprint’, EUobserver, 17 Dec. 2010, <<http://euobserver.com/9/31538>>.

⁴⁴ Rettman, A., ‘EU to keep China arms embargo despite massive investment’, EUobserver, 5 Jan. 2011, <<http://euobserver.com/884/31592>>.

Таблиця 10А.1. Чинні багатосторонні ембарго на поставки озброєнь у 2010р.

Об'єкт ^а	Дата першого ухвалення	Інструменти запровадження або зміни ембарго ^б	Зміни впродовж 2010р.
<i>Ембарго ООН на поставки озброєнь</i>			
Аль-Каїда, Талібан і пов'язані з ними особи та організації	19 грудня 2000р.	Р РБ ООН №№1333, 1390	
ДРК (НДУ)	28 липня 2003р.	Р РБ ООН №№1493, 1596, 1807	Подовжене до 30 листопада 2011р. Р РБ ООН №1952 від 29 листопада 2010р. Змінене та подовжене до 30 квітня 2011р. Р РБ ООН №1946 від 15 жовтня 2010р.
Кот-д'Івуар ^в	15 листопада 2004р.	Р РБ ООН №1572	
Еритрея	23 грудня 2009р.	Р РБ ООН №1907	
Іран ^г	23 грудня 2006р.	Р РБ ООН №№1737, 1747	Змінене Р РБ ООН №1929 від 9 червня 2010р.
Ірак (НДУ)	6 серпня 1990р.	Р РБ ООН №№661, 1483, 1546	
Північна Корея	15 липня 2006р.	Р РБ ООН №№695, 1718, 1874	
Ліван (НДУ)	11 серпня 2006р.	Р РБ ООН №1701	
Ліберія ^д (НДУ)	22 грудня 2003р.	Р РБ ООН №№1521, 1683, 1903	Подовжене до 17 грудня 2011р. Р РБ ООН №1961 від 17 грудня 2010р.
Сьєрра-Леоне (НДУ)	8 жовтня 1997р.	Р РБ ООН №№1132, 1171	Зняте Р РБ ООН № 1940 від 29 вересня 2010р.
Сомалі	23 січня 1992р.	Р РБ ООН №№733, 1725	
Судан (Дарфур) ^е	30 липня 2004р.	Р РБ ООН №№1556, 1591	Змінене Р РБ ООН №1945 від 14 жовтня 2010р.
<i>Ембарго ЄС на поставки озброєнь</i>			
Аль-Каїда, Талібан і пов'язані з ними особи та організації ^ж	17 грудня 1996р.	СП РЄ №№96/746/CFSP, 2001/154/CFSP, 2002/402/CFSP	
Китай	27 червня 1989р.	Декларація РЄ	
ДРК (НДУ)*	7 квітня 1993р.	Декларація, СП РЄ №№2003/680/CFSP, 2005/440/CFSP, 2008/369/CFSP	
Кот-д'Івуар*	13 грудня 2004р.	СП РЄ 2004/852/CFSP	
Еритрея*	1 березня 2010р.	Р РЄ 2010/127/CFSP	
Гвінея	27 жовтня 2009р.	СП РЄ №№2009/788/CFSP, 2009/1003/CFSP	Змінене Р РЄ 2010/656/CFSP від 29 жовтня 2010р. Нове ембарго
Іран	27 лютого 2007р.	СП РЄ №№2007/140/CFSP, 2007/246/CFSP	

Об'єкт ^а	Дата першого ухвалення	Інструменти запровадження або зміни ембарго ^б	Зміни впродовж 2010р.
Ірак (НДУ)*	4 серпня 1990р.	Декларація, СП РС №№2003/495/CFSP, 2004/553/CFSP	
Північна Корея*	20 листопада 2006р.	СП РС №№2006/795/CFSP, 2009/573/CFSP	Змінене Р РС 2010/129/CFSP від 1 березня 2010р.
Ліван (НДУ)*	15 вересня 2006р.	СП РС 2006/625/CFSP	
Ліберія (НДУ)*	7 травня 2001р.	СП РС №№2001/357/CFSP, 2004/137/CFSP, 2006/518/CFSP	Подовжене до 30 квітня 2011р. Р РС 2010/232/CFSP від 26 квітня 2010р.
М'янма ^с	29 липня 1991р.	Декларація РЗС, СП РС 96/635/CFSP 2003/297/CFSP	
Сьєрра-Леоне (НДУ)*	29 червня 1998р.	СП РС 98/409/CFSP	Скасоване Р РС 2010/677/CFSP від 8 листопада 2010р.
Сомалі (НДУ)*	10 грудня 2002р.	СП РС 2002/960/CFSP, 2009/138/CFSP	Змінене Р РС 2010/231/CFSP від 26 квітня 2010р.
Судан	15 березня 1994р.	СП РС 94/165/CFSP, 2004/31/CFSP, 2005/411/CFSP	
Зімбабве	18 лютого 2002р.	СП РС 2002/145/CFSP	Подовжене до 20 лютого 2011р. Р РС 2010/92/CFSP від 15 лютого 2010р.
<i>Ембарго ЕКОВАС на поставки озброєнь</i>			
Гвінея	17 жовтня 2009р.	Заява ЕКОВАС	
* – ембарго ЄС на виконання ембарго ООН; Р РС – рішення Ради Європи; СП РС – Спільна позиція Ради Європи; РЗС – Рада із загальних справ; Р РБ ООН – Резолюція РБ ООН; НДУ – недержавне угруповання.			
^а Об'єкт міг змінитися з часу першого запровадження ембарго. Об'єкт вказано згідно з визначенням, чинним наприкінці 2010р.			
^б Попередні інструменти могли бути змінені або скасовані після ухвалення наступних.			
^в Р РБ ООН №1946 дозволяє “поставки несмертельних засобів, призначених винятково для того, щоб органи безпеки Кот-д'Івуару застосовували силу відповідно і пропорційно до потреб підтримки громадського порядку, згідно з попередніми рекомендаціями Комітету із санкцій”.			
^г Р РБ ООН №1929 розширила ембарго проти Ірану від заборони поставок технологій, пов'язаних з системами доставки ядерної зброї, до заборони поставок усіх основних звичайних озброєнь, за визначенням Регистру звичайних озброєнь ООН (<i>UNRCSA</i>).			
^д Ліберія є об'єктом ембарго ООН на поставки озброєнь, починаючи з 1992р.; ембарго стосувалося пов'язаних між собою, але різних суб'єктів.			
^е Р РБ ООН №1945 посилила ембарго проти Судану, зобов'язавши держави забезпечити виконання умов, за яких будь-який продаж чи поставка Судану озброєнь і супутнього обладнання, не заборонених резолюціями №1556 та №1591, можуть здійснюватися за наявності необхідної документації кінцевого користувача, яка гарантує відповідність продажу або поставки вимогам резолюцій (тобто отримання та супутнє обладнання не будуть використані в Дарфурі).			
^є ЄС і його країни-члени вперше запровадили ембарго на поставки озброєнь до М'янми в 1990р.			
<i>Джерела:</i> United Nations, ‘UN Security Council Sanctions Committees’, < http://www.un.org/sc/committees/ >; Council of the European Union, ‘List of EU embargoes on arms exports’, 9045/10, 27 Apr. 2010.			

Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння

НЕННЕ БОДЕЛЛ

У додатку наводиться перелік багатосторонніх і двосторонніх угод, конвенцій, протоколів і договорів з контролю над озброєннями та з роззброєння. Якщо не зазначене інше, інформація стосовно статусу угод, учасників і підписантів наводиться станом на 1 січня 2011р.

Примітки

1. Угоди розподілені на універсальні (багатосторонні угоди, що відкриті для всіх країн, підрозділ I), регіональні (багатосторонні угоди відкриті для країн окремого регіону, підрозділ II) та двосторонні (підрозділ III). Перелік угод упорядкований у хронологічному порядку їх прийняття, підписання або відкриття для підписання (багатосторонні угоди) чи підписання (двосторонні угоди). Крім того, наведені також дати набуття чинності та зазначені депозитарії багатосторонніх договорів.

2. Головне джерело інформації – надані депозитаріями переліки підписантів і сторін договорів. У списку сторін договору та підписантів ті країни, що виділені курсивом, ратифікували, приєдналися, стали правонаступницями або підписали угоду протягом 2010р.

3. Стосовно кількох основних договорів суттєві застереження, заяви та/або тлумачення положень договірних документів, зроблених державами у зв'язку з їх підписанням, про їх ратифікацію, приєднання до них або правонаступництво, наводяться у примітках.

4. У переліках наведені держави та організації як сторони, що ратифікували, приєдналися або стали правонаступницями угод. Колишні території, які не мали власного державного управління, після здобуття незалежності іноді декларують приєднання до всіх угод, укладених колишньою метрополією. У цьому додатку сторонами вважаються лише ті нові держави, які однозначно декларували подовження участі в угодах або повідомили депозитаріїв про правонаступництво. Російська Федерація підтвердила подовження всіх міжнародних зобов'язань за угодами, укладеними СРСР. Сербія підтвердила подовження всіх міжнародних зобов'язань за угодами, укладеними Союзною Державою Сербії і Чорногорії.

5. Якщо не зазначене інше, багатосторонні угоди, що згадуються в цьому додатку, відкриті для підписання, ратифікації, приєднання або правонаступництва для всіх держав або всіх держав відповідної зони (або регіону). Не всі підписанти та сторони договору є країнами-членами ООН. Ряд країн не визнали Тайвань незалежною державою; проте, він згадується як сторона ратифікованих ним угод.

6. Де можливо, вказується джерело розміщення точної копії тексту договору. Ними можуть бути депозитарій, агенція чи секретаріат відповідного договору, або Збірник договорів ООН (*United Nation Treaty Series*, <<http://treaties.un.org/>>).

7. Прийняті скорочення: ДРК – Демократична Республіка Конго; ОАЕ – Об'єднані Арабські Емірати; ПАР – Південна Африка (Південноафриканська Республіка); ЦАР – Центральноафриканська Республіка (*перекл.*).

8. Переліки держав наведені за англійською абеткою (*перекл.*).

9. Назви договорів, конвенцій, угод, протоколів, які підписала, ратифікувала або до яких приєдналась Україна, взяті з бази даних законодавства України – <http://www.rada.gov.ua> (*перекл.*).

I. Універсальні угоди

Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів (Женевський протокол від 1925р.)

Підписаний в Женеві 17 червня 1925р.; набув чинності 8 лютого 1928р.; депозитарій – Уряд Франції

Протокол визначає, що сторони погодились із зобов'язанням заборонити використання згаданих видів зброї під час війни.

Сторони (138): Афганістан, Албанія, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Бельгія, Бенін, Бутан, Болівія, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Камбоджа, Камерун, Канада, Кабо-Верде, ЦАР, Чілі, Китай, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Кенія, Північна Корея, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Мальта, Мавританія, Мексика, Монако, Монголія, Марокко, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Свазіленд, Швеція, Швейцарія, Сирія, Тайвань, Танзанія, Таїланд, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Венесуела, В'єтнам, Ємен

Примітки: окремі держави, приєднавшись до Протоколу, висловили застереження, якими залишили за собою право на застосування хімічної чи біологічної зброї проти держав, що не є учасницями Протоколу, проти коаліцій, до складу яких належать держави, що не є учасницями Протоколу, чи у відповідь на застосування стороною-агресором хімічної чи ядерної зброї. Більшість із цих держав згодом відкликали свої застереження (зокрема, після укладення Конвенції 1972р. про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та їх знищення та Конвенції 1993р. про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення), оскільки вони суперечили їх зобов'язанням як держав-учасниць цих Конвенцій.

На додаток до самостійно заявлених застережень, ряд держав, що декларували приєднання до Протоколу після набуття ними незалежності, успадкували застереження, заявлені їх відповідними державами-попередниками. Наприклад, такі застереження стосуються держав, що здобули незалежність від Великої Британії і Франції до того, як ті відкликали чи змінили свої застереження. Держави, що приєдналися до Протоколу, а не успадкували участь, не успадкували й відповідних застережень.

Текст Протоколу див.: International Committee of the Red Cross, International Humanitarian Law, <<http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/280?OpenDocument>>

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Конвенція про геноцид)

Прийнята в Парижі на засіданні Генеральної асамблеї ООН 9 грудня 1948р.; набула чинності 12 січня 1951р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Згідно з положеннями Конвенції, будь-які акти, спрямовані на повне або часткове знищення національної, етнічної, расової або релігійної групи як такої, оголошуються злочинами та підлягають покаранню відповідно до міжнародного права.

Сторони (141): Афганістан, Албанія*, Алжир*, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн*, Бангладеш*, Барбадос, Білорусь*, Бельгія, Беліз, Болівія, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Болгарія*, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Канада, Чілі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Екватор, Єгипет, Сальвадор, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея, Гаїті, Гондурас, Угорщина*, Ісландія, Індія*, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Йорданія, Казахстан, Північна Корея, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Малайзія*, Мальдіви, Малі, Мексика, Молдова, Монако, Монголія*, Чорногорія*, Марокко*, Мозамбік, М'янма*, Намібія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни*, Польща*, Португалія*, Румунія*, Росія*, Руанда*, Сент-Вінсент і Гренадіни, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія*, Сейшельські Острови, Сінгапур*, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія*, Шрі-Ланка, Судан, Швеція, Швейцарія, Сирія, Танзанія, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна*, ОАЕ, Уругвай, США*, Узбекистан, Венесуела*, В'єтнам*, Ємен*, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписала, але не ратифікувала (1): Домініканська Республіка

Текст Конвенції див.: United Nations Treaty Collection, <http://treaties.un.org/Pages/CTCTreaties.aspx?id=4>

IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни

Підписана в Женеві 12 серпня 1949р.; набула чинності 21 жовтня 1950р.; депозитарій – Уряд Швейцарії

IV Женевська конвенція встановлює правила захисту цивільних осіб у районах бойових дій і на окупованих територіях. Конвенція розроблена на Конференції дипломатичного рівня, що відбулася 21 квітня - 12 серпня 1949р. Одночасно прийняті інші конвенції: I Конвенція про покращення долі поранених і хворих у діючих арміях; II Конвенція про покращення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; III Конвенція про поводження з військовополоненими.

Сторони (194): Афганістан, Албанія*, Алжир, Андорра, Ангола*, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія*, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш*, Барбадос*, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада, Кабо-Верде, ЦАР, Чад, Чілі, Китай*, Колумбія, Комори,

ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія*, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Ерітрея, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау*, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран*, Ірак, Ірландія, Ізраїль*, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Північна Корея*, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія)*, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврікій, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Науру, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Чорногорія, Нігер, Нігерія, Норвегія, Оман, Пакистан*, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія*, Катар, Румунія, Росія*, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Сомалі, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Суринам*, Свазіленд, Швеція, Швейцарія, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тімор-Лешті, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія*, Україна*, ОАЕ, Уругвай*, США*, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам*, Ємен*, Замбія, Зімбабве

Примітка: у 1989р. Організація визволення Палестини поінформувала депозитарія про наміри неухильно дотримуватися чотирьох Женевських конвенцій і двох Протоколів 1977р.

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Конвенції див.: Swiss Federal Department of Foreign Affairs, <<http://www.eda.admin.ch/eda/fr/home/topics/intla/intrea/chdep/warvic/gvaciv.html>>

Додатковий Протокол I до Женевських конвенцій 1949р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів

Додатковий Протокол II до Женевських конвенцій 1949р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру

Відкриті для підписання в Берні 12 грудня 1977р.; набули чинності 7 грудня 1978р.; депозитарій – Уряд Швейцарії

Протоколи підтверджують, що сторони, які беруть участь у міжнародних і неміжнародних збройних конфліктах, мають дотримуватися певних обмежень у виборі засобів і методів збройної боротьби. Забороняється застосовувати зброю та інші засоби збройної боротьби, використання яких призведе до надмірних каліцтв і зайвих страждань.

Сторони Протоколу I (170) та Протоколу II (165): Афганістан, Албанія, Алжир*, Ангола¹, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія*, Австрія*, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь*, Бельгія*, Беліз, Бенін, Болівія*, Боснія і Герцеговина*, Ботсвана, Бразилія*, Бруней, Болгарія*, Буркіна-Фасо*, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада*, Кабо-Верде*, ЦАР, Чад, Чилі*, Китай*, Колумбія*, Комори, ДРК*, Республіка Конго, Острови Кука*, Коста-Ріка*, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр*, Чехія*, Данія*, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет*, Сальвадор*, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія*, Франція*, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея*, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина*, Ісландія*, Ірак¹, Ірландія*, Італія*, Ямайка, Японія*, Йорданія, Казахстан, Кенія, Північна Корея¹, Південна Корея*, Кувейт, Киргизстан, Лаос*, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн*, Литва*, Люксембург*, Македонія* (колишня Югославська Республіка Македонія), Мадагаскар*, Малаві, Мальдіви, Малі*, Мальта*, Мавританія, Маврікій*, Мексика¹, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія*, Чорногорія, Мозамбік, Намібія*,

Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія*, Оман, Палау, Панама*, Парагвай*, Перу, Філіппіни², Польща*, Португалія*, Катар*, Румунія*, Росія*, Руанда*, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія*, Сенегал, Сербія*, Сейшельські Острови*, Сьєрра-Леоне, Словаччина*, Словенія*, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія*, Судан, Суринам, Свaziленд, Швеція*, Швейцарія*, Сирія*¹, Таджикистан*, Танзанія, Тимор-Лешті, Того*, Тонга*, Тринідад і Тобаго*, Туніс, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна*, ОАЕ*, Уругвай*, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам¹, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

¹ Сторона бере участь лише у Протоколі I.

² Сторона бере участь лише у Протоколі II.

Текст протоколів див.: Swiss Federal Department of Foreign Affairs, <<http://www.eda.admin.ch/eda/ft/home/topics/intla/intrea/chdep/warvic.html>>

Договір про Антарктику

Підписаний у Вашингтоні 1 грудня 1959р.; набув чинності 23 червня 1961р.; депозитарій – Уряд США

Проголошує Антарктичний регіон зоною, яка може використовуватися винятково в мирних цілях. Забороняє проведення в Антарктиці будь-яких акцій військового характеру, зокрема, розміщення військових баз та об'єктів, проведення військових маневрів або випробувань будь-яких видів зброї. Договір забороняє здійснювати в Антарктиці ядерні вибухи та використовувати територію материка для утилізації ядерних відходів. Договір дає право на інспекцію на місці всіх станцій та об'єктів в Антарктиці для забезпечення дотримання положень Договору.

Стаття IX Договору передбачає проведення регулярних консультативних зустрічей з метою обміну інформацією і проведення консультацій з питань, що стосуються Антарктики, а також вироблення рекомендацій для урядів зі сприяння реалізації принципів і цілей Договору.

Договір є відкритим для приєднання всіх країн-членів ООН та інших запрошених до приєднання країн за спільною згодою всіх сторін Договору, які мають право брати участь у консультативних зустрічах, як це передбачено статтею IX. Країни, зацікавлені у здійсненні в Антарктиці науково-дослідницької діяльності шляхом розгортання там наукових станцій чи надсилання наукових експедицій, зобов'язані стати членами консультативних зустрічей.

Сторони (48): Аргентина[†], Австралія[†], Австрія, Білорусь, Бельгія[†], Бразилія[†], Болгарія[†], Канада, Чилі[†], Китай[†], Колумбія, Куба, Чехія, Данія, Еквадор[†], Естонія, Фінляндія[†], Франція[†], Німеччина[†], Греція, Гватемала, Угорщина, Індія[†], Італія[†], Японія[†], Північна Корея, Південна Корея[†], Монако, Нідерланди[†], Нова Зеландія[†], Норвегія[†], Папуа-Нова Гвінея, Перу[†], Польща[†], Португалія, Румунія, Росія[†], Словаччина, ПАР[†], Іспанія[†], Швеція[†], Швейцарія, Туреччина, Велика Британія[†], Україна[†], Уругвай[†], США[†], Венесуела

[†] Сторони, які мають право, згідно зі статтею IX Договору, брати участь у консультативних зустрічах.

Текст Договору див.: Secretariat of the Antarctic Treaty, <http://www.ats.aq/e/ats_treaty.htm>

Протокол про охорону навколишнього середовища (**Мадридський протокол 1991р.**) набув чинності 14 січня 1998р.

Текст Протоколу див.: Secretariat of the Antarctic Treaty, <http://www.ats.aq/e/ats_protocol.htm>

Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою (Договір про часткову заборону ядерних випробувань)

Підписаний в Москві трьома державами 5 серпня 1963р.; відкритий для підписання іншими країнами в Лондоні, Москві та Вашингтоні 8 серпня 1963р.; набув чинності 10 жовтня 1963р.; депозитарії – уряди Великої Британії, США та Росії

Договір забороняє проведення будь-яких випробувань ядерної зброї і будь-яких інших ядерних вибухів: (а) в атмосфері, за її межами, включно з космічним простором, або під водою, включно з територіальними та екстериторіальними водами; (б) в будь-якому іншому природному середовищі, якщо такий вибух може призвести до радіоактивного забруднення території за межами кордонів держави, під юрисдикцією або контролем якої здійснюється зазначений вибух.

Сторони (125): Афганістан, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Канада, Кабо-Верде, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, ДРК, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Фіджі, Фінляндія, Габон, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея-Бісау, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Лівія, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальта, Мавританія, Маврій, Мексика, Монголія, Марокко, М'янма, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Польща, Румунія, Росія, Руанда, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Суринам, Свaziленд, Швеція, Швейцарія, Сирія, Тайвань, Танзанія, Таїланд, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Венесуела, Ємен, Замбія

Підписали, але не ратифікували (11): Алжир, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Ефіопія, Гаїті, Малі, Парагвай, Португалія, Сомалі, В'єтнам

Текст Договору див.: United Nations Treaty Series, vol.480 (1963)

Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (Договір про космічний простір)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 27 січня 1967р.; набув чинності 10 жовтня 1967р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Договір забороняє розміщення на навколоземній орбіті будь-яких об'єктів, які несуть ядерну зброю або інші види зброї масового ураження, розміщення згаданих видів зброї на небесних тілах або будь-яким іншим чином у космічному просторі. Крім того, на небесних тілах забороняється розміщувати військові бази, споруди та об'єкти, а також проводити маневри або випробування будь-яких видів зброї.

Сторони (108): Афганістан, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Бенін, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Канада, Чілі, Китай, Куба, Кіпр, Чехія, Данія,

Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Фіджі, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Гренада, Гвінея-Бісау, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Лівія, Люксембург, Мадагаскар, Малі, Маврікій, Мексика, Монголія, Чорногорія, Марокко, М'янма, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Свaziленд, Швеція, Швейцарія, Сирія, Тайвань, Таїланд, Того, Тонга, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія

Підписали, але не ратифікували (27): Болівія, Ботсвана, Бурунді, Камерун, ЦАР, Колумбія, ДРК, Республіка Конго, Ефіопія, Гамбія, Гана, Гайана, Гаїті, Вагикан, Гондурас, Іран, Йорданія, Лесото, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Малайзія, Нікарагуа, Панама, Філіппіни, Руанда, Сербія, Сомалі, Трінідад і Тобаго

Текст Договору див.: United Nations Treaty Series, vol.610 (1967)

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (Договір про нерозповсюдження, ДНЯЗ)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 1 липня 1968р.; набув чинності 5 березня 1970р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Договір забороняє ядерним державам (які визначені в Договорі як такі, що виробляли та випробували ядерну зброю або інші вибухові ядерні пристрої до 1 січня 1967р.) передавати будь-яким іншим сторонам ядерну зброю, інші вибухові ядерні пристрої або контроль над ними, а також надавати допомогу, сприяти чи заохочувати будь-які без'ядерні держави до виробництва або придбання такої зброї в будь-який інший спосіб. З іншого боку, Договір забороняє без'ядерним державам отримувати від будь-якого постачальника ядерну зброю або інші вибухові ядерні пристрої, а також виробляти або придбавати їх у будь-який інший спосіб.

Сторони вживають заходів з полегшення обміну обладнанням, матеріалами, науковою і технічною інформацією про використання ядерної енергії в мирних цілях, а також з метою забезпечення без'ядерних сторін Договору даними про корисні, з точки зору мирного застосування, результати ядерних вибухів. Крім того, сторони зобов'язуються проводити переговори стосовно ефективних заходів з якомога швидшого припинення гонки ядерних озброєнь, а також з питань ядерного роззброєння та підготовки відповідного Договору про загальне та повне роззброєння.

Без'ядерні держави зобов'язуються укласти з МАГАТЕ угоди про гарантії, маючи на увазі запобігання використанню ядерної енергії, що виробляється в мирних цілях, для виготовлення ядерної зброї та інших вибухових ядерних пристроїв. Типовий Додатковий протокол до угод про гарантії, що посилює передбачені в них заходи, ухвалений в 1997р.; такі додаткові протоколи про гарантії підписуються між МАГАТЕ та кожною державою.

Конференція 1995р. з огляду дії і подовження Договору ухвалила рішення про його безстрокову чинність.

Сторони (190): Афганістан[†], Албанія[†], Алжир[†], Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда[†], Аргентина[†], Вірменія[†], Австралія[†], Австрія[†], Азербайджан[†], Багамські Острови[†], Бахрейн, Бангладеш[†], Барбадос[†], Білорусь[†], Бельгія[†], Беліз[†], Бенін, Бутан[†], Болівія[†], Боснія і Герцеговина[†], Ботсвана, Бразилія[†], Бруней[†], Болгарія[†], Буркіна-Фасо[†], Бурунді, Камбоджа[†], Камерун[†], Канада[†], Кабо-Верде, ЦАР, Чад, Чилі[†], Китай[†], Колумбія, Комори, ДРК[†], Республіка Конго, Коста-Ріка[†], Кот-д'Івуар[†], Хорватія[†], Куба[†], Кіпр[†], Чехія[†], Данія[†], Джибуті, Домініка[†], Домініканська Республіка[†], Еквадор[†], Єгипет[†], Сальвадор[†], Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Естонія[†], Ефіопія[†], Фіджі[†], Фінляндія[†], Франція[†], Габон, Гамбія[†], Грузія, Німеччина[†], Гана[†], Греція[†], Гренада[†], Гватемала[†], Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана[†], Гаїті, Ватикан[†], Гондурас[†], Угорщина[†], Ісландія[†], Індонезія[†], Іран[†], Ірак[†], Ірландія[†], Італія[†], Ямайка[†], Японія[†], Йорданія[†], Казахстан[†], Кенія, Кірібаті[†], Південна Корея[†], Кувейт[†], Киргизстан[†], Лаос[†], Латвія[†], Ліван[†], Лесото[†], Ліберія, Лівія[†], Ліхтенштейн[†], Литва[†], Люксембург[†], Македонія[†] (колишня Югославська Республіка Македонія), Мадагаскар[†], Малаві, Малайзія[†], Мальдіви[†], Малі[†], Мальта[†], Маршаллові Острови, Мавританія, Маврікій[†], Мексика[†], Мікронезія, Молдова, Монако[†], Монголія[†], Чорногорія, Марокко[†], Мозамбік, М'янма[†], Намібія[†], Науру[†], Непал[†], Нідерланди[†], Нова Зеландія[†], Нікарагуа[†], Нігер, Нігерія[†], Норвегія[†], Оман, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея[†], Парагвай[†], Перу[†], Філіппіни[†], Польща[†], Португалія[†], Катар, Румунія[†], Росія[†], Руанда, Сент-Кітс і Невіс[†], Сент-Люсія[†], Сент-Вінсент і Гренадіни[†], Самоа[†], Сан-Маріно[†], Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал[†], Сербія[†], Сейшельські Острови[†], Сьєрра-Леоне, Сінгапур[†], Словаччина[†], Словенія[†], Соломонові Острови[†], Сомалі, ПАР[†], Іспанія[†], Шрі-Ланка[†], Судан[†], Суринам[†], Свaziленд[†], Швеція[†], Швейцарія[†], Сирія[†], Тайвань, Таджикистан[†], Танзанія[†], Таїланд[†], Того, Тімор-Лешті, Тонга[†], Тринідад і Тобаго[†], Туніс[†], Туреччина[†], Туркменістан, Тувалу[†], Уганда, Велика Британія[†], Україна[†], ОАЕ[†], Уругвай[†], США[†], Узбекистан[†], Вануату, Венесуела[†], В'єтнам[†], Ємен[†], Замбія[†], Зімбабве[†]

[†] Сторони, що мають на вимогу ДНЯЗ чинні угоди з МАГАТЕ про гарантії, або ядерні держави, що уклали згадані угоди добровільно.

Текст Договору див.: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/140, 22 Apr. 1970, <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Treaties/npt.html>>

Чинні додаткові протоколи про гарантії мають (105): Афганістан, Албанія, Ангола, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бангладеш, Бельгія, Ботсвана, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Канада, ЦАР, Чад, Чилі, Китай, Колумбія, Комори, ДРК, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Євратом, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гаїті, Ватикан, Угорщина, Ісландія, Індонезія, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Латвія, Лесото, Лівія, Литва, Люксембург, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Мадагаскар, Малаві, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврікій, Монако, Монголія, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Руанда, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Свaziленд, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан

Примітка: 6 лютого 2007р. Іран інформував МАГАТЕ про відмову від зобов'язань дотримуватися вимог нератифікованих додаткових протоколів. Тайвань, хоч і не укладав Угоду про гарантії, погодився вжити заходів, що містяться в типовому Додатковому протоколі 1997р.

Текст типового Додаткового протоколу див.: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/540 (corrected), Sep. 1997, <http://www.iaea.org/OurWork/SV/Safeguards/sg_protocol.html>

Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів та в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення (Договір про морське дно)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 11 лютого 1971р.; набув чинності 18 травня 1972р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Договір забороняє встановлення або розміщення будь-якої ядерної зброї або інших видів зброї масового ураження, а також будь-яких споруд, установок для запуску або інших пристроїв, призначених для її зберігання, випробування або використання, на дні морів та океанів, за межами 12-мильної (19-км) прибережної зони.

Сторони (97): Афганістан, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія¹, Болгарія, Канада², Кабо-Верде, ЦАР, Китай, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Екваторіальна Гвінея, Ефіопія, Фінляндія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея-Бісау, Угорщина, Ісландія, Індія³, Іран, Ірак, Ірландія, Італія⁴, Ямайка, Японія, Йорданія, Південна Корея, Лаос, Латвія, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Люксембург, Малайзія, Мальта, Маврійї, Мексика⁵, Монголія, Чорногорія, Марокко, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Панама, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сербія⁶, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Свaziленд, Швеція, Швейцарія, Тайвань, Того, Туніс, Туреччина⁷, Велика Британія, Україна, США, В'єтнам⁸, Смен, Замбія

¹ Згідно з тлумаченням Бразилії, слово “спостереження”, вжите в параграфі 1 статті III Договору, означає лише спостереження, необхідне для забезпечення відповідності практики навігаційної діяльності міжнародному праву.

² Канада заявила, що параграф 1 статті I Договору не може тлумачитись як такий, що надає будь-якій державі право встановлювати або розміщувати будь-яку зброю, не заборонену згідно з параграфом 1 статті I, на морському та океанському дні та в його надрах поза зоною її національної юрисдикції. Положення цього параграфа не можуть тлумачитись також як такі, що запроваджують будь-які обмеження на використання морського, океанського дна та його надр у зазначених районах винятково в мирних цілях. Статті I, II і III не можуть тлумачитись як такі, що надають право будь-якій державі, крім прибережних держав, встановлювати або розміщувати будь-яку зброю, не заборонену згідно з параграфом 1 статті I, на континентальному шельфі або в надрах, що належать відповідній прибережній державі поза межами зовнішнього кордону зони морського дна, згаданій у статті I та визначеній статтею II. Стаття III не може тлумачитись як така, що визначає будь-яке звуження або обмеження виняткового права суверенної прибережної держави на використання свого континентального шельфу, проведення інспекцій та перевірок, а також здійснення заходів, спрямованих на переміщення будь-якої зброї, конструкцій, споруд, установок або пристроїв, розміщених на континентальному шельфі або в надрах, що належать згаданій прибережній державі, поза межами зовнішнього кордону зони морського дна, згаданій у статті I та визначеній статтею II.

³ Приєднання Індії супроводжувалося застереженням її позиції: вона має повне та виняткове право на використання континентального шельфу, прилеглого до її території та поза межами її територіальних вод, і його надр. Тобто, не може бути жодних обмежень суверенного права Індії як прибережної держави на здійснення перевірок та інспекцій, переміщення або знищення будь-якої зброї, пристроїв, конструкцій, споруд або установок, які можуть бути встановлені або розміщені на її континентальному шельфі чи в безпосередній близькості від нього будь-якою іншою державою, або вжиття інших заходів, необхідних для забезпечення гарантій своєї безпеки.

⁴ Італія заявила, що у випадку укладення наступних угод у галузі роззброєння і припинення гонки озброєнь стосовно морського та океанського дна та його надр, питання делімітації районів, на які поширюватиметься дія цих угод, мають розглядатися та вирішуватися в кожному випадку відповідно до характеру заходів.

⁵ Мексика заявила, що Договір не може тлумачитися як такий, що дозволяє будь-якій державі розміщувати на континентальному шельфі Мексики зброю масового ураження, будь-які види озброєнь і військової техніки. Вона залишає за собою право здійснювати перевірки та інспекції, переміщувати або знищувати будь-яку зброю, конструкції, споруди, пристрої або техніку, розміщені на її континентальному шельфі, в т.ч. ядерну зброю та іншу зброю масового ураження.

⁶ У 1974р. Посол Югославії передав Державному секретарю США ноту, в якій, зокрема, зазначалося, що, на думку Уряду Югославії, параграф I статті III Договору має тлумачитися як такий, що зобов'язує державу, яка відповідно до цієї статті реалізує свої права, заздалегідь повідомляти прибережну державу про проведення спостережень у зоні "відкритого моря поза межами континентального шельфу згаданої прибережної держави". США відхилили пропозицію Югославії як таку, що суперечить предмету та меті Договору.

⁷ Туреччина заявила, що положення статті II не можуть використовуватися державою-стороною Договору для підтримки будь-яких претензій, крім безпосередньо пов'язаних із роззброєнням. Внаслідок цього, стаття II не може тлумачитися як така, що визначає зв'язок з відповідною Конвенцією ООН з морського права. Крім того, жодне з положень Договору не дає сторонам право милітаризувати зони, демілітаризовані згідно з іншими міжнародними домовленостями. Договір також не може тлумачитися як такий, що дає прибережним або іншим державам право розміщувати ядерну зброю або іншу зброю масового ураження на континентальному шельфі демілітаризованих територій.

⁸ В'єтнам заявив, що жодне з положень Договору не може тлумачитися як таке, що суперечить правам прибережних держав стосовно їх континентального шельфу, в т.ч. на здійснення заходів із забезпечення безпеки.

Підписали, але не ратифікували (20): Болівія, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Колумбія, Коста-Ріка, Гамбія, Гвінея, Гондурас, Ліван, Ліберія, Мадагаскар, Малі, М'янма, Парагвай, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Судан, Танзанія, Уругвай

Текст Договору див.: United Nations Treaty Series, vol.955 (1974)

Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (Конвенція про біологічну та токсинну зброю, КБТЗ)

Відкрита для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 10 квітня 1972р.; набула чинності 26 березня 1975р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Конвенція забороняє розробку, виробництво, накопичення або набуття в будь-який інший спосіб, а також зберігання мікробіологічних та інших біологічних агентів або токсинів, незалежно від їх природи та способу виробництва, таких видів і в таких кількостях, які не відповідають потребам проведення профілактичних, захисних та інших заходів у мирних цілях, а також зброї, обладнання та засобів доставки, призначених для застосування таких агентів або токсинів у ворожих цілях або під час збройного конфлікту. Знищення отруйних речовин, токсинів, зброї, обладнання та засобів доставки, що перебувають у розпорядженні сторін, або їх конверсія для мирного використання, мають бути здійснені не пізніше дев'яти місяців після набуття Конвенцією чинності для кожної з країн. Сторони проводять щорічні конференції з політичних і технічних питань з метою забезпечення реалізації Конвенції. Сьома оглядова конференція, запланована на 2011р., буде присвячена питанням необхідності і шляхам зміцнення режиму Конвенції.

Сторони (164): Афганістан, Албанія, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія*, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн*, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Камбоджа, Канада, Кабо-Верде, Чілі, Китай*, Колумбія, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія*, Данія, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія*, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія*, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Північна Корея*, Південна Корея, Кувейт*, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Мадагаскар, Малайзія*, Мальдіви, Малі, Мальта, Маврійї, Мексика*, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Оман, Пакистан, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина*, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Суринам, Свaziленд, Швеція, Швейцарія*, Тайвань, Таджикистан, Таїланд, Тімор-Лешті, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями.

Підписали, але не ратифікували (13): Бурунді, ЦАР, Кот-д'Івуар, Єгипет, Гайана, Гаїті, Ліберія, Малаві, М'янма, Непал, Сомалі, Сирія, Танзанія

Текст Договору див.: United Nations Treaty Series, vol.1015 (1976)

Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (Конвенція Енмод)

Відкрита для підписання в Женеві 18 травня 1977р.; набула чинності 5 жовтня 1978р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє військоове або будь-яке вороже використання засобів впливу на природне середовище, що мають широкомасштабний, тривалий і сильний ефект, з метою руйнації, пошкоджень або завдання інших збитків державі-стороні Конвенції. Термін “засоби впливу на природне середовище” використовується для визначення будь-яких засобів, здатних причинити зміни (через навмисну маніпуляцію природними процесами) динаміки, складу або структури Землі (включно з її біосферою, літосферою, гідросферою та атмосферою), а також космічного простору. За результатами переговорів визначені, але не внесені до тексту Конвенції терміни “широкомасштабний”, “тривалий” і “сильний” ефект.

Сторони (74): Афганістан, Албанія, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Бразилія, Болгарія, Канада, Кабо-Верде, Чілі, Китай*, Коста-Ріка, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка, Єгипет, Фінляндія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, *Гондурас*, Угорщина, Індія, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Північна Корея, Південна Корея*, Кувейт, Литва, Лаос, Малаві, Маврійї, Монголія, Чорногорія, Марокко, Нідерланди*, Нова Зеландія,

Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Пакистан, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Польща, Румунія, Росія, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Принсіпі, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Узбекистан, В'єтнам, Ємен

* Із заявами.

Підписали, але не ратифікували (16): Болівія, ДРК, Ефіопія, Ватикан, Ісландія, Іран, Ірак, Ліван, Ліберія, Люксембург, Марокко, Португалія, Сьєрра-Леоне, Туреччина, Сирія, Уганда

Текст Конвенції див.: United Nations Treaty Collection, <<http://treaties.un.org/Pages/CTCTreaties.aspx?id=26>>

Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок

Первинна Конвенція була відкрита для підписання у Відні та Нью-Йорку 3 березня 1980р.; набула чинності 8 лютого 1987р.; Конвенція доповнена у 2005р.; депозитарій – Генеральний директор МАГАТЕ

Первинна Конвенція зобов'язує сторони забезпечувати захист ядерних установок і ядерних матеріалів, призначених для використання в мирних цілях, під час їх міжнародних перевезень.

Доповнена Конвенція – Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок – зобов'язує сторони захищати ядерні установки та ядерні матеріали, призначені для використання в мирних цілях, як під час їх зберігання, так і транспортування. Поправки набувають чинності через 30 днів після їх ратифікації, прийняття та затвердження двома третинами держав-сторін Конвенції.

Сторони первинної Конвенції (145): Афганістан, Албанія, Алжир*, Андорра*, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія, Австрія*, Азербайджан*, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Білорусь, Бельгія*, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Камбоджа, Камерун, Канада, Кабо-Верде, ЦАР, Чілі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Коста-Ріка, Хорватія, Куба*, Кіпр*, Чехія, Данія, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Екватор, Сальвадор*, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Євроатом*, Фіджі, Фінляндія*, Франція*, Габон, Грузія, Німеччина, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала*, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гаяна, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія*, Індонезія*, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія*, Казахстан, Кенія, Південна Корея*, Кувейт*, *Лаос*, Латвія, Ліван, *Лесото*, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург*, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Мадагаскар, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік*, Намібія, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Норвегія*, Оман*, Пакистан*, Палау, Панама, Парагвай, Перу*, Філіппіни, Польща, Португалія*, Катар*, Румунія*, Росія*, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Саудівська Аравія*, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія*, Судан, Свазіленд, Швеція*, Швейцарія*, Таджикистан, Танзанія, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина*, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Ємен

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписала, але не ратифікувала (1): Гаїті

Текст Конвенції див.: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/274/Rev.1, May 1980, <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Conventions/cppnm.html>>

Ратифікували, прийняли, затвердили та передали доповнену Конвенцію депозитарію (45): Алжир, Антигуа та Барбуда, Австралія, Австрія, Бахрейн, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Чілі, Китай, Хорватія, Чехія, Данія*, Естонія, Фіджі, Габон, Німеччина, Угорщина, Індія, Індонезія, Йорданія, Кенія, Латвія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Малі, Мавританія, Молдова, Науру, Нігер, Нігерія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сейшельські Острови, Словенія, Іспанія, Швейцарія, Туніс, Туркменістан, Велика Британія, Україна, ОАЕ

Текст поправок див.: International Atomic Energy Agency, Board of Governors, GOV/INF/2005/10-GC (49)/INF/6,6Sep.2005, <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Conventions/cppnm.html>>

Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію (Конвенція про “негуманну” зброю)

Конвенція, разом із Протоколами I, II та III відкрита для підписання в Нью-Йорку 10 квітня 1981р.; набула чинності 2 грудня 1983р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція є певним рамковим договором, на засадах якого можуть укладатися спеціальні угоди у формі протоколів до нього. Для приєднання до Конвенції держава має ратифікувати щонайменше два Протоколи.

Поправка до статті 1 первинного (1981р.) тексту Конвенції відкрита для підписання в Женеві 21 листопада 2001р. Нею розширюються рамки поняття “конфлікти міжнародного характеру”. Конвенція з поправкою набула чинності 18 травня 2004р.

Протокол I забороняє застосування зброї, призначеної для ураження фрагментами, що не піддаються виявленню в тілі людини за допомогою рентгенівського променя.

Протокол II забороняє або обмежує застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв.

Доповнений Протокол II, що набув чинності 3 грудня 1998р., посилює обмеження застосування протитипотних мін.

Протокол III обмежує застосування бойових запалювальних сумішей.

Протокол IV набув чинності 30 липня 1998р. і забороняє застосування лазерної зброї, розробленої з метою спричинення тривалої сліпоти.

Протокол V набув чинності 12 листопада 2006р. і визначає потребу в заходах загального характеру з мінімізації ризиків і наслідків вибухів залишених з війни боєприпасів.

Сторони Конвенції 1981р. та первинних протоколів (114): Албанія, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Австралія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін¹, Болівія, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Камбоджа, Камерун, Канада*, Кабо-Верде, Чілі¹, Китай*, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Куба, Кіпр*, Чехія, Данія, Джібуті, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія¹, Фінляндія, Франція*, Габон¹, Грузія, Німеччина, Греція, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірландія, Ізраїль*², Італія*, Ямайка¹, Японія, Йорданія¹, Казахстан¹, Південна Корея³, Лаос, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва¹, Люксембург, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Мадагаскар, Мальдіви¹, Малі, Мальта, Маврікій, Мексика, Молдова, Монако³, Монголія, Чорногорія,

Марокко⁴, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа¹, Нігер, Норвегія, Пакистан, Панама, Парагвай, Перу¹, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар¹, Румунія*, Росія, *Сент-Вінсент і Гренадіни*, Саудівська Аравія¹, Сенегал², Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне¹, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Того, Туніс, Туреччина*³, Туркменістан², Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ¹, Уругвай, США*, Узбекистан, Венесуела

* Із застереженнями та/або заявами.

¹ Сторона бере участь лише у Протоколах I і III від 1981р.

² Сторона бере участь лише у Протоколах I і II від 1981р.

³ Сторона бере участь лише у Протоколі I від 1981р.

⁴ Сторона бере участь лише у Протоколі II від 1981р.

⁵ Сторона бере участь лише у Протоколі III від 1981р.

Підписали, але не ратифікували Конвенцію 1981р. та первинні Протоколи (5): Афганістан, Єгипет, Нігерія, Судан, В'єтнам

Сторони Конвенції з поправами та первинних Протоколів (75): Албанія, Аргентина, Австралія, Австрія, Білорусь, Бельгія, Боснія і Герцеговина, *Бразилія*, Болгарія, Буркіна-Фасо, Канада, Чілі, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Куба, Чехія, Данія, *Домініканська Республіка*, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Південна Корея, Латвія, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Мальта, Мексика*, Молдова, Чорногорія, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сербія, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Туніс, Туреччина, Велика Британія, Україна, Уругвай, США

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу II з поправами (96): Албанія, Аргентина, Австралія, Австрія*, Бангладеш, Білорусь*, Бельгія*, Болівія, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Камбоджа, Камерун, Канада, Кабо-Верде, Чілі, Китай*, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія*, *Домініканська Республіка*, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія*, Франція*, *Габон*, Грузія, Німеччина*, Греція*, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Гондурас, Угорщина*, Ісландія, Індія, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія, Південна Корея*, Латвія, Ліберія, Ліхтенштейн*, Литва, Люксембург, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Мадагаскар, Мальдіви, Малі, Мальта, Молдова, Монако, Марокко, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Пакистан*, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія*, *Сент-Вінсент і Гренадіни*, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція*, Швейцарія*, Таджикистан, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія*, Україна*, Уругвай, США*, Венесуела

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу IV (100): Албанія, *Антигуа та Барбуда*, Аргентина, Австралія*, Австрія*, Бангладеш, Білорусь, Бельгія*, Болівія, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Камбоджа, Камерун, Канада*, Кабо-Верде, Чілі, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, *Домініканська Республіка*, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, *Габон*, Грузія, Німеччина*, Греція*, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, Казахстан, Латвія, Ліберія, Ліхтенштейн*, Литва, Люксембург, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Мадагаскар, Мальдіви, Малі, Мальта, Маврійкі, Мексика, Молдова, Монголія, Чорногорія, Марокко, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Пакистан, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща*, Португалія, Катар, Румунія, Росія, *Сент-Вінсент і*

Гренадіни, Саудівська Аравія, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція*, Швейцарія*, Таджикистан, Туніс, Туреччина, Велика Британія*, Україна, Уругвай, США*, Узбекистан*

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу V (72): Албанія, Австралія, Австрія, Білорусь, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Канада, Чілі, Китай, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірландія, Італія, Ямайка, Південна Корея, Латвія, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Мадагаскар, Малі, Мальта, Молдова, Нідерланди, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Норвегія, Пакистан, Панама, Парагвай, Перу, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Саудівська Аравія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туніс, Україна, ОАЕ, Уругвай, США**

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Конвенції та Протоколів (оригінал та доповнення) див.: United Nations Treaty Collection, <http://treaties.un.org/Pages/CTCTreaties.aspx?id=26>

Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення (Конвенція про заборону хімічної зброї, КЗХЗ)

Відкрита для підписання в Парижі 13 січня 1993р.; набула чинності 29 квітня 1997р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє застосування, розробку, виробництво, закупівлю, передачу та накопичення хімічної зброї. Режим заборони хімічної зброї ґрунтується на чотирьох засадах: роззброєння, нерозповсюдження, сприяння та захист від застосування хімічної зброї, а також міжнародна співпраця в мирному застосування хімічних продуктів.

Кожна зі сторін зобов'язалася знищити свою хімічну зброю та потужності з її виробництва до 29 квітня 2012р. Стара та залишена хімічна зброя буде знищена щойно буде виявлена, наприклад, на полях колишніх битв.

Сторони (188): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада, Кабо-Верде, ЦАР, Чад, Чілі, Китай, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврікій, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, Намібія, Науру, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Норвегія, Оман, Пакистан, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар,

Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Сурінам, Свазіленд, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тимор-Лешті, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

Підписали, але не ратифікували (2): Ізраїль, М'янма

Текст конвенції див.: United Nations Treaty Collection, <http://treaties.un.org/Pages/CTCTreaties.aspx?id=26>

Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ)

Відкритий для підписання в Нью-Йорку 24 вересня 1996р.; чинності не набув; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Договір забороняє будь-які випробування ядерної зброї і будь-які інші ядерні вибухи та закликає сторони запобігати таким ядерним вибухам у будь-якому місці, що перебуває під їх юрисдикцією або контролем, а також утримуватися від спричинення, заохочення або будь-якої іншої участі у проведенні випробувань ядерної зброї або будь-яких інших ядерних вибухів.

Договір набуває чинності через 180 діб з моменту передачі депозитарію ратифікаційних грамот 44 державами, переліченими в додатку до Договору. Всі зазначені 44 держави мають на своїх територіях ядерну зброю та/або дослідницькі ядерні реактори.

Держави, ратифікація якими необхідна для набуття Договором чинності (44): Алжир, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Канада, Чілі, Китай*, Колумбія, ДРК, Єгипет*, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Індія*, Індонезія*, Іран*, Ізраїль*, Італія, Японія, Північна Корея*, Південна Корея, Мексика, Нідерланди, Норвегія, Пакистан*, Перу, Польща, Румунія, Росія, Словаччина, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США*, В'єтнам

* Держави, які не ратифікували Договір.

Передали депозитарію ратифікаційні грамоти (153): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада, Кабо-Верде, ЦАР, Чілі, Колумбія, ДРК, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Джібуті, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Ерітрея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Греція, Гренада, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Оман, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Судан, Сурінам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Замбія

Підписали, але не ратифікували (29): Ангола, Бруней, Бурунді, Чад, Китай, Комори, Республіка Конго, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Гамбія, Гана, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Індонезія, Іран, Ірак, М'янма, Непал, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Сан-Томе і Принсіпі, Соломонові Острови, Шрі-Ланка, Свaziленд, Таїланд, Тимор-Лешті, США, Ємен, Зімбабве

Текст Договору див.: United Nations Treaty Collection, <<http://treaties.un.org/Pages/CTCTreaties.aspx?id=26>>

Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (Конвенція про ППМ)

Відкрита для підписання в Оттаві 3-4 грудня 1997р. та Нью-Йорку 5 грудня 1997р.; набула чинності 1 березня 1999р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє протипіхотні міни (ППМ) як такі, що призначені для підриву від присутності, близькості або контакту з людиною та спричиняють ушкодження, каліцтва або загибель однієї чи кількох осіб.

Кожна зі сторін зобов'язується якомога швидше, але не пізніше чотирьох років після набуття для неї чинності цієї Конвенції, знищити всі свої запаси ППМ. Крім того, кожна зі сторін зобов'язується знищити всі ППМ у замінованих районах, що знаходяться під її юрисдикцією або контролем, не пізніше 10 років після набуття для неї чинності цієї Конвенції.

Сторони (156): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Австралія*, Австрія*, Багамські Острови, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада*, Кабо-Верде, ЦАР, Чад, Чілі*, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія*, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Єрitreя, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Франція, Габон, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Кенія, Кірібаті, Кувейт, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва*, Люксембург, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Мавританія, Маврійкія*, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія*, Мозамбік, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Норвегія, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Португалія, Катар, Румунія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал, Сербія*, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, ПАР*, Іспанія, Судан, Сурінам, Свaziленд, Швеція*, Швейцарія*, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тимор-Лешті, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна, Уругвай, Вануату, Венесуела, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (2): Маршаллові Острови, Польща

Текст Конвенції див.: United Nations Treaty Collection, <http://treaties.un.org/Pages/CTCTreaties.aspx?id=26>

Конвенція про касетні боєприпаси

Прийнята в Дубліні 30 травня 2008р.; відкрита для підписання в Осло 3 грудня 2008р.; набула чинності 1 серпня 2010р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція ставить за мету заборону використання, виробництва, передачі та зберігання касетних боєприпасів, що можуть заподіяти неприйнятної шкоди цивільному населенню, а також започаткування структури співробітництва та надання допомоги, що забезпечує відповідний догляд і реабілітацію постраждалим, очищення вражених територій, інформування з метою зниження ризиків, знищення запасів. Конвенція не стосується мін.

Сторони (49): Албанія, Антигуа та Барбуда, Австрія, Бельгія*, Боснія і Герцеговина, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Чілі, Комори, Хорватія, Данія, Еквадор, Фіджі, Франція, Німеччина, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Ірландія, Японія, Лаос, Ліван, Лесото, Люксембург, Македонія (колишня Югославська Республіка Македонія), Малаві, Малі, Мальта, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Панама, Самоа, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словенія, Іспанія, Туніс, Велика Британія, Уругвай, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (59): Афганістан, Ангола, Австралія, Бенін, Болівія, Ботсвана, Болгарія, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Колумбія, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Кіпр, Чехія, Джібуті, Домініканська Республіка, Сальвадор, Гамбія, Гана, Гвінея, Гаїті, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індонезія, Ірак, Італія, Ямайка, Кенія, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Мадагаскар, Мавертанія, Мозамбік, Намібія, Науру, Нідерланди, Нігерія, Палау, Парагвай, Перу, Філіппіни, Португалія, Руанда, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал, Сомалі, ПАР, Швеція, Швейцарія, Танзанія, Того, Уганда

Текст Конвенції див.: United Nations Treaty Collection, <http://treaties.un.org/Pages/CTCTreaties.aspx?id=26>

II. Регіональні угоди

Договір про заборону ядерної зброї у Латинській Америці та Карибському басейні (Договір Тлателолко)

Відкритий для підписання у Федеральному окрузі Мексики 14 лютого 1967р.; набув чинності 22 квітня 1968р.; доповнювався в 1990р., 1991р. та 1992р.; депозитарій – Уряд Мексики

Договір забороняє латиноамериканським країнам і країнам Карибського басейну випробування, використання, виробництво, виготовлення та набуття в будь-який спосіб, а також отримання, зберігання, встановлення, застосування, розгортання та будь-яку форму володіння будь-якою ядерною зброєю.

Сторони мають укласти з МАГАТЕ угоди про застосування до своєї діяльності в ядерній сфері гарантій безпеки. МАГАТЕ має виняткові повноваження з проведення спеціальних інспекцій.

Договір відкритий для підписання для всіх незалежних держав Латинської Америки та зони Карибського басейну, як зазначено в Договорі.

У рамках *Додаткового протоколу I* держави, які мають контрольовані території в межах визначеної Договором зони (Франція, Нідерланди, Велика Британія і США), зобов'язуються дотримуватися вимог без'ядерного статусу цих територій.

У рамках *Додаткового протоколу II* держави, які мають офіційний статус ядерних держав (Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США), зобов'язуються поважати без'ядерний статус Латинської Америки та Карибського басейну, не вживати жодних дій, пов'язаних з порушенням вимог Договору, а також не використовувати ядерної зброї проти сторін Договору та не погрожувати її використанням.

Учасники первинного Договору (33): Антигуа та Барбуда, Аргентина¹, Багамські Острови, Барбадос¹, Беліз², Болівія, Бразилія¹, Чілі¹, Колумбія¹, Коста-Ріка¹, Куба¹, Домініка, Домініканська Республіка³, Еквадор¹, Сальвадор¹, Гренада⁴, Гватемала¹, Гайана¹, Гаїті, Гондурас, Ямайка¹, Мексика¹, Нікарагуа³, Панама¹, Парагвай¹, Перу¹, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Суринам¹, Тринідад і Тобаго, Уругвай¹, Венесуела¹

¹ Ратифікували поправки 1990р., 1991р. та 1992р.

² Ратифікували поправки лише 1990р. та 1992р..

³ Ратифікували поправки лише 1992р.

⁴ Ратифікували поправки лише 1990р.

Сторони *Додаткового протоколу I (4):* Франція¹, Нідерланди, Велика Британія², США³

Сторони *Додаткового протоколу II (5):* Китай⁴, Франція⁵, Росія⁶, Велика Британія², США⁷

¹ Франція заявила, що дія Протоколу I не поширюватиметься у визначеній Договором зоні на транзитні перевезення через контрольовані нею території до інших французьких територій. Протокол також не обмежуватиме участь населення контрольованих Францією територій в заходах, згаданих у статті I Договору, а також у заходах, пов'язаних із забезпеченням національної оборони Франції. Франція не вважає визначену Договором зону як створену згідно з міжнародним правом і, таким чином, не може погодитися на застосування норм Договору в межах цієї зони.

² Під час підписання та ратифікації Протоколів I і II Велика Британія зробила такі заяви про розуміння: "Підписання та ратифікація Протоколу Великою Британією не може розглядатись як акт, що будь-яким чином змінює юридичний статус будь-якої території, яка розташована в межах визначеної Договором географічної зони та за міжнародні відносини якої Велика Британія несе відповідальність". У випадку агресії з боку будь-якої сторони Договору, здійснюваної за підтримки ядерної держави, Велика Британія залишає за собою право переглянути рамки дотримання нею положень Протоколу II.

³ США ратифікували Протокол I з такими застереженнями: положення Договору не впливають на виняткове право та юридичну компетенцію (відповідно до міжнародного права) будь-якої держави, що дотримується Протоколу, надавати або не надавати транзитні і транспортні привілеї власним або іншим суднам і повітряним засобам, незважаючи на тип вантажу або озброєння на борту; положення Протоколу не повинні обмежувати права будь-якої держави, що дотримується Протоколу, на свободу мореплавства (відповідно до міжнародного права), прохід територіальними водами або проліт над ними, як предмет суверенітету держави. На Протокол I поширюється дія заяв, поданих США до ратифікаційних грамот Протоколу II.

⁴ Китай заявив про своє зобов'язання ніколи не використовувати свої транспортні засоби та інші носії ядерної зброї для перетину території, територіальних вод і повітряного простору країн Латинської Америки.

⁵ Франція заявила, що розуміє положення статті 3 Протоколу II як такі, що не перешкоджають повній реалізації права на самооборону, передбаченого статтею 51 Статуту ООН; вона бере до уваги тлумачення Підготовчої Комісії зі створення в Латинській Америці без'ядерної зони, згідно з яким дія Договору не поширюється на транзит, для якого потрібен дозвіл, надання або відмова в якому є винятковою компетенцією будь-якої зі сторін, згідно з міжнародним правом. У 1974р. Франція зробила додаткову заяву про готовність виконувати зобов'язання в рамках Протоколу II стосовно не лише сторін Договору, але й територій, на які, згідно з Протоколом I, поширюється дія положень про без'ядерну зону.

⁶ При підписанні та ратифікації Протоколу II, СРСР заявив, що розглядає статтю I Договору як таку, що поширюється на будь-які вибухові ядерні пристрої. Отже, він вважає проведення будь-якою зі сторін ядерних вибухів у мирних цілях порушенням вимог статті 1, що є несумісним

з їх без'ядерним статусом. Сторони Договору можуть вирішувати питання про проведення ядерних вибухів у мирних цілях згідно з вимогами статті V Договору про нерозповсюдження, а також у рамках міжнародних програм під егідою МАГАТЕ. Крім того, СРСР зазначив, що надання дозволу на транзит ядерної зброї в будь-якій формі вважатиметься порушенням положень Договору.

Будь-які заходи, здійснювані окремими державами-сторонами Договору або групами держав, що є несумісними з їх без'ядерним статусом, а також акти агресії, вчинені за підтримки або разом з державами, які володіють ядерною зброєю, розглядатимуться СРСР як несумісні з вимогами Договору. В таких випадках СРСР залишає за собою право переглянути свої зобов'язання згідно з Протоколом II. Крім того, він залишає за собою право переглянути своє ставлення до цього Протоколу в разі порушення його положень будь-якою з держав, які володіють ядерною зброєю.

⁷ США підписали та ратифікували Протокол II з такими застереженнями: кожна зі сторін Договору залишає за собою виняткове право та юридичну компетенцію надавати або не надавати транзитній і транспортній привілеї державам, які не є сторонами Договору. Що стосується положення про невикористання ядерної зброї та погрози її застосування проти сторін Договору, то США вважатиме збройний напад з боку сторони Договору, здійснений за підтримки держави, яка володіє ядерною зброєю, актом, несумісним з положеннями Договору.

Текст Договору див.: United Nations Treaty Series, vol.634 (1968)

Тексти додаткових протоколів див.: Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons inc Latin America and the Caribbean, <<http://www.opanal.org/opanal/Tlatelolco/P-Tlatelolco-i.htm>>

Договір про Південно-Тихоокеанську без'ядерну зону (Договір Раротонго)

*Відкритий для підписання в Раротонго, Острови Кука, 6 серпня 1985р.;
набув чинності 11 грудня 1986р.; депозитарій – директор Секретаріату
Форуму Тихоокеанських островів*

Договір забороняє сторонам виробництво або набуття в будь-який інший спосіб будь-яких ядерних вибухових пристроїв, а також володіння згаданими пристроями або контроль над ними як у межах, так і поза межами зони, визначеної в додатку. Крім того, сторони погодились утримуватися від постачання ядерних матеріалів або обладнання, за винятком обумовлених у гарантіях безпеки МАГАТЕ, а також запобігати розміщенню і проведенню випробувань на своїй території будь-яких вибухових ядерних пристроїв, не захоронювати та запобігати захороненню в морі радіоактивних відходів і радіоактивних речовин у межах зони. Кожна зі сторін залишає за собою право надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї.

Договір відкритий для всіх держав-членів Форуму Тихоокеанських островів.

Згідно з *Протоколом 1*, Франція, Велика Британія і США зобов'язуються дотримуватися заборон Договору, що стосуються виробництва, розміщення та проведення випробувань вибухових ядерних пристроїв на територіях у межах зон їх міжнародної відповідальності.

Згідно з *Протоколом 2*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США зобов'язуються не застосовувати вибухових ядерних пристроїв проти сторін Договору чи будь-якої території в межах зони міжнародної відповідальності сторін Протоколу 1 або не погрожувати їй застосуванням.

Згідно з *Протоколом 3*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США зобов'язуються не проводити випробувань будь-яких вибухових ядерних пристроїв у межах зони.

Сторони (13): Австралія, Острови Кука, Фіджі, Кірібати, Науру, Нова Зеландія, Ніуе, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Вануату

Сторони Протоколу 1 (2): Франція, Велика Британія; *підписали, але не ратифікували (1):* США

Сторони Протоколу 2 (4): Китай, Франція¹, Росія, Велика Британія²; *підписали, але не ратифікували (1):* США

Сторони Протоколу 3 (4): Китай, Франція, Росія, Велика Британія; *підписали, але не ратифікували (1):* США

¹ Франція заявила, що негативні гарантії безпеки, встановлені Протоколом 2, збігаються з визначеними в Декларації Конференції з роззброєння від 6 квітня 1995р. (згадані в Резолюції Ради Безпеки ООН №984 від 11 квітня 1995р.).

² Під час підписання Протоколу 2 в 1997р. Велика Британія заявила, що положення Договору не мають впливати на визначені міжнародним законодавством права здійснення транзиту через зону або відвідування портів та аеродромів у межах зони морськими та повітряними суднами. Велика Британія не виконуватиме зобов'язань за Договором у випадках: вторгнення або будь-якого іншого нападу на Велику Британію, її території, збройні сили її або її союзників з боку будь-якої зі сторін Договору за підтримки або в союзі з ядерною державою; порушення зобов'язань про нерозповсюдження, визначених у Договорі, будь-якою з його сторін.

Текст Договору див.: United Nations Treaty Series, vol.1445 (1987)

Договір про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ)

Первинний Договір підписаний в Парижі 19 листопада 1990р.; набув чинності 9 листопада 1992р.; депозитарій – Уряд Нідерландів

Договір визначає граничну кількість озброєнь, обмежених Договором, у п'яти категоріях: танки, бойові броньовані машини, артилерійські системи калібру 100 мм і більше, бойові літаки та ударні вертольоти, – що розташовані в зоні від Атлантики до Уралу.

Договір укладений та підписаний державами-членами Організації Варшавського Договору (ОВД) та НАТО в рамках Наради з безпеки та співробітництва в Європі (з 1995р. – Організація з безпеки та співробітництва в Європі, ОБСЄ).

Ташкентський договір 1992р., підписаний республіками колишнього СРСР (за винятком трьох держав Балтії), території яких належать до зони від Атлантики до Уралу, а також Документ, підписаний в Осло в 1992р. (Заключний документ Позачергової конференції держав-членів Договору про ЗЗСЄ), зумовили внесення до Договору відповідних змін у зв'язку з появою на міжнародній арені нових держав, що утворилися після розпаду СРСР.

Сторони (30): Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Болгарія, Канада, Чехія, Данія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Казахстан, Люксембург, Молдова, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія¹, Словаччина, Іспанія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

¹ 14 липня 2007р. Росія заявила про намір припинити участь у ДЗЗСЄ та в пов'язаних з ним документах і домовленостях; 12 грудня 2007р. вона здійснила свій намір.

Перша Конференція з огляду виконання ДЗЗСЄ в 1996р. ухвалила **Документ про флангові обмеження**, що передбачав певну реорганізацію флангових районів, дозволяючи Росії та Україні розмістити вздовж кордонів більше підконтрольних озброєнь.

Первинний текст договору (1990р.) див.: Organization for Security and Co-operation inc Europe, <<http://www.osce.org/item/13752.html?html=1>>

Консолідований текст Договору (1993р.) див.: Dutch Ministry of Foreign Affairs, <<http://www.minbuza.nl/en/treaties/004285>>

Текст Документа про флангові обмеження див.: Organization for Security and Co-operation in Europe, annex A, <<http://www.osce.org/item/13755.html?html=1>>

Підсумковий акт переговорів про чисельність особового складу звичайних збройних сил у Європі (Угода про ЗЗСЄ-1А)

Підписаний сторонами ДЗЗСЄ у Гельсінкі 10 липня 1992р.; набув чинності одночасно з ДЗЗСЄ; депозитарій – Уряд Нідерландів

Угода обмежує загальну чисельність особового складу звичайних збройних сил сторін у зоні від Атлантики до Уралу.

Текст Угоди див.: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/item/13753.html?html=1>>

Угода з адаптації Договору про ЗЗСЄ

Підписана сторонами Договору про ЗЗСЄ у Гельсінкі 19 листопада 1999р.; чинності не набула; депозитарій – Уряд Нідерландів

Угода замінює запроваджений Договором про ЗЗСЄ військовий баланс між блоками на обмеження підконтрольних категорій озброєнь для кожної окремої країни, а також запроваджує нову структуру обмежень і нові механізми військової еластичності, флангові обмеження та підвищену прозорість. Угода передбачає можливість участі в режимі Договору про ЗЗСЄ всіх інших європейських держав. Вона набуває чинності після ратифікації всіма іншими європейськими державами, що її підписали. **Заключний акт 1999р.** з додатками містить політично зобов'язуючі домовленості стосовно Грузії, Молдови та Центральної Європи, а також вивід військ з іноземних територій.

Передали депозитарію ратифікаційні грамоти (3): Білорусь, Казахстан, Росія^{*1}

Примітка: Україна ратифікувала Угоду з адаптації Договору про ЗЗСЄ, але не передала ратифікаційну грамоту депозитарію.

* Із застереженнями та/або заявами.

¹ 14 липня 2007р. Росія заявила про намір припинити участь у ДЗЗСЄ та в пов'язаних з ним документах і домовленостях; 12 грудня 2007р. вона здійснила свій намір.

Текст Договору див.: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/item/13760.html?html=1>>

Текст договору, доповнений згідно з Угодою 1999р., див.: SIPRI Yearbook 2000, pp.627-642

Текст Заключного акта див.: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/item/13761.html?html=1>>

Договір з відкритого неба

Відкритий для підписання в Гельсінкі 24 березня 1992р.; набув чинності 1 січня 2002р.; депозитарій – уряди Канади та Угорщини

Договір зобов'язує сторони надавати можливість для проведення раптових (із стислим терміном попередження) спостережних польотів неозброєних

літаків над їх територією. Дія Договору поширюється на географічний регіон від Ванкувера (Канада) до Владивостока (Росія).

Договір укладений між державами-членами Організації Варшавського Договору (ОВД) та НАТО. Договір був відкритий для підписання державами-членами НАТО, державами - колишніми членами ОВД та новими державами - колишніми радянськими республіками (за винятком Естонії, Латвії та Литви). Протягом шести місяців після набуття Договором чинності інші держави-учасниці Організації з безпеки та співробітництва в Європі могли заявити про приєднання до Договору, а з 1 липня 2002р. заявку на приєднання до Договору може подати будь-яка держава.

Сторони (34): Білорусь, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Підписав, але не ратифікував (1): Киргизстан

Текст Договору див.: Canada Treaty Information, <http://www.treaty-accord.gc.ca/text-texte.asp?id=102747>

Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Південно-Східній Азії (Договір Бангкоку)

Підписаний в Бангкоку 15 грудня 1995р.; набув чинності 27 березня 1997р.; депозитарій – Уряд Таїланду

Договір забороняє розробку, виробництво, закупівлю або випробування ядерної зброї в межах і поза межами зони, а також розміщення і транспортування ядерної зброї в/через зону. Кожна зі сторін залишає за собою право надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї. Сторони зобов'язуються не захоронювати в морі, не викидати в атмосферу будь-які радіоактивні матеріали чи відходи та не здійснювати утилізацію радіоактивних матеріалів на суші в межах зони. Сторони мають укласти з МАГАТЕ угоди про застосування до своєї мирної діяльності в ядерній галузі повномасштабних гарантій безпеки.

Зона охоплює не лише території, але й континентальний шельф і спеціальні економічні зони держав-сторін Договору.

Договір відкритий для всіх держав Південно-Східної Азії.

Згідно з *Протоколом* до Договору, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США мають взяти зобов'язання не застосовувати ядерну зброю проти сторін Договору і не погрожувати їй застосуванням. Крім того, вони мають взяти зобов'язання не використовувати ядерну зброю в межах зони, вільної від ядерної зброї, в Південно-Східній Азії. Протокол набуває чинності для кожної окремої сторони з дня передачі нею ратифікаційної грамоти.

Сторони (10): Бруней, Камбоджа, Індонезія, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, В'єтнам

Протокол: не підписаний і не ратифікований жодною з держав

Текст Договору та Протоколу див.: ASEAN Secretariat, <http://www.aseansec.org/5181.htm>

Договір про Африканську зону, вільну від ядерної зброї (Договір Пеліндаба)

Підписаний у Каїрі 11 квітня 1996р.; чинності не набув; депозитарій – Генеральний секретар Африканського Союзу

Договір забороняє проведення досліджень, розробку, виробництво та закупівлю вибухових ядерних пристроїв, а також випробування або розміщення будь-яких вибухових ядерних пристроїв. Кожна зі сторін залишає за собою право надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї. Крім того, Договір забороняє будь-які напади на ядерні об'єкти. Сторони зобов'язалися не захоронювати та не надавати дозвіл на захоронення радіоактивних відходів і матеріалів у межах зони. Сторони мають укласти угоди з МАГАТЕ про застосування до своєї мирної діяльності в ядерній галузі всеохопних гарантій.

Зона охоплює території Африканського континенту, острівних держав-членів Африканського Союзу (АС), а також усіх островів, які вважаються АС такими, що належать до Африки.

Договір відкритий для підписання всіма африканськими державами.

Згідно з *Протоколом I*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США мають взяти зобов'язання не застосовувати будь-які вибухові ядерні пристрої проти сторін Договору і не погрожувати їх застосуванням.

Згідно з *Протоколом II*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США мають взяти зобов'язання не здійснювати будь-які випробування вибухових ядерних пристроїв у межах зазначеної зони.

Згідно з *Протоколом III*, держави, які в межах зони мають території, за які несуть міжнародну відповідальність, беруть зобов'язання виконувати певні положення Договору стосовно зазначених територій. Протокол є відкритим для підписання Іспанією і Францією.

Для сторін, які їх підписали та передали депозитарію ратифікаційні грамоти, протоколи набувають чинності одночасно з Договором.

Сторони (31): Алжир, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Кот-д'Івуар, Екваторіальна Гвінея, Ефіопія, Габон, Гамбія, Гвінея, Кенія, Лесото, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мавританія, Маврій, Мозамбік, Нігерія, Руанда, Сенегал, ПАР, Свазіленд, Танзанія, Того, Туніс, *Замбія*, Зімбабве

Підписали, але не ратифікували (23): Ангола, Кабо-Верде, ЦАР, Чад, Комори, ДРК, Республіка Конго, Джибуті, Єгипет, Еритрея, Гана, Гвінея-Бісау, Лівія, Марокко, Намібія, Нігер, Західна Сахара, Сан-Томе і Принсіпі, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Судан, Уганда

Сторони Протоколу I (3): Китай, Франція¹, Велика Британія²; *підписали, але не ратифікували (2):* Росія³, США⁴

Сторони Протоколу II (3): Китай, Франція, Велика Британія²; *підписали, але не ратифікували (2):* Росія³, США⁴

Сторона Протоколу III (1): Франція

¹ Франція заявила, що Протоколи не повинні обмежувати її право на самооборону згідно з положеннями Статті 51 Статуту ООН. Вона зауважила, що її зобов'язання, згідно зі статтею 1 Протоколу I, можуть вважатися відмовою в наданні гарантій безпеки без'ядерним державам-сторонам ДНЯЗ. Така позиція Франції була підтверджена в її Декларації на Конференції з роззброєння 6 квітня 1995р. та відповідає Резолюції Ради Безпеки ООН №984 від 11 квітня 1995р.

² Велика Британія заявила, що вона не визнає внесення британських територій в Індійському океані до Африканської зони, вільної від ядерної зброї, без її згоди та не визнає жодних юридичних зобов'язань, пов'язаних з її приєднанням до Протоколів I і II стосовно зазначених територій. Більше того, вона не виконуватиме зобов'язань згідно зі статтею I Протоколу I у випадку вторгнення або будь-якого іншого нападу на Велику Британію, контрольовані нею території, її збройні сили або інші війська, на її союзників або державу, перед якою Велика Британія має зобов'язання в галузі безпеки, з боку без'ядерної держави-сторони Договору за підтримки або в союзі з ядерною державою, або у випадку порушення будь-якою стороною Договору своїх договірних зобов'язань з нерозповсюдження.

³ Росія заявила, що розглядає наявність військових баз ядерних держав на островах архіпелагу Чагос як невиконання положень договорів про території, вільні від ядерної зброї. Більше того, оскільки ряд держав заявили про небажання виконувати передбачені Протоколом зобов'язання стосовно зазначених територій, Росія також не вважає себе зобов'язаною виконувати вимоги Протоколу I стосовно цих територій. Росія тлумачить свої зобов'язання згідно зі статтею I Протоколу I таким чином: вона не застосовуватиме ядерну зброю проти сторін Договору, за винятком випадків вторгнення або будь-якого іншого нападу на Росію, її територію, на її збройні сили або інші війська, на її союзників або державу, перед якою Росія має зобов'язання в галузі безпеки, з боку без'ядерної держави-сторони Договору за підтримки або в союзі з ядерною державою.

⁴ Стосовно Протоколу I США заявили, що вони вважатимуть вторгнення або будь-який інший напад на США, їх збройні сили або інші війська, на їх союзників або державу, перед якою США мають зобов'язання в галузі безпеки, з боку без'ядерної держави-сторони Договору за підтримки або в союзі з ядерною державою, несумісними з відповідними зобов'язаннями сторін Договору. США також заявили, що ні Договір, ні Протокол II не стосуються заходів, що здійснюються Великою Британією, США або будь-якою іншою державою, яка не є стороною Договору, на острові Дієго-Гарсія або в будь-якому іншому місці британських територій в Індійському океані. Тому не було потреби в жодних змінах у діяльності Збройних сил США на острові Дієго-Гарсія та в інших місцях згаданих територій.

Текст Договору див.: African Union, <<http://www.africa-union.org/root/AU/Documents/Treaties/treaties.htm>>

Угода про субрегіональний контроль над озброєннями (Флорентійська угода)

Підписана у Флоренції і набула чинності 14 червня 1996р.

Угода укладена під егідою ОБСЄ, відповідно до мандата, зазначеного у статті IV Додатка I-B, наданого в 1995р. в рамках Загальної рамкової угоди про мир у Боснії і Герцеговині (Дейтонська угода). Вона визначає граничну кількість озброєнь колишніх ворогуючих сторін. До п'яти категорій важких звичайних озброєнь віднесені: танки, бойові броньовані машини, артилерійські системи калібру 75 мм і більше, бойові літаки та ударні вертольоти. Скорочення були завершені до 31 жовтня 1997р. Протягом згаданого періоду було знищено 6 580 одиниць важких озброєнь (46% запасів, наявних до червня 1996р.). До 1 січня 2010р. було добровільно знищено ще 2 650 одиниць озброєнь. Контроль і допомога в реалізації Угоди здійснюється Особистим представником діючого Голови ОБСЄ, Контактною групою (Франція, Німеччина, Італія, Росія, Велика Британія, США) та підтримується іншими країнами-членами ОБСЄ.

У 2006р. число сторін зменшилося з п'яти до трьох – з розпуском міністерств оборони державних суб'єктів Боснії і Герцеговини. У березні 2006р. сторони домовилися стосовно шести юридично обов'язкових поправок до Угоди. У 2007р. кількість сторін збільшилася до чотирьох – після набуття незалежності Чорногорією.

Сторони (4): Боснія і Герцеговина, Хорватія, Чорногорія, Сербія

Текст Угоди див.: OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina, <http://www.oscebih.org/documents/11-eng.pdf>

Міжамериканська конвенція протидії незаконному виробництву та постачанню вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин і супутніх матеріалів

Прийнята у Вашингтоні 13 листопада 1997р.; відкрита для підписання у Вашингтоні з 14 листопада 1997р., набула чинності 1 липня 1998р.; депозитарій – Генеральний секретар Організації Американських Держав

Метою Конвенції є запобігання і протидія незаконним виробництву та постачанням вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин і супутніх матеріалів, їх унеможливлення, а також забезпечення й полегшення співробітництва та обміну інформацією і досвідом між сторонами.

Сторони (30): Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Чілі, Колумбія, Коста-Ріка, Домініка, Домініканська Республіка, Гайана, Гаїті, Гондурас, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Тринідад і Тобаго, Уругвай, Венесуела

* Із зауваженнями.

Підписали, але не ратифікували (4): Канада, Ямайка, Сент-Вінсент і Гренадіни, США

Текст Конвенції див.: Organization of American States, <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-63.html>

Міжамериканська конвенція про прозорість закупівель звичайних озброєнь

Прийнята в м.Гватемала 7 червня 1999р.; набула чинності 21 листопада 2002р.; депозитарій – Генеральний секретар Організації Американських Держав

Метою Конвенції є якнайбільше сприяння регіональній відкритості і прозорості закупівель звичайних озброєнь шляхом обміну інформацією про такі закупівлі для забезпечення довіри між державами Американського континенту.

Сторони (13): Аргентина, Бразилія, Канада, Чілі, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гватемала, Нікарагуа, Парагвай, Перу, Уругвай, Венесуела

Підписали, але не ратифікували (8): Болівія, Колумбія, Коста-Ріка, Домініка, Гаїті, Гондурас, Мексика, США

Текст Конвенції див.: Organization of American States, <<http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-64.html>>

Віденський документ 1999р. про заходи зміцнення довіри та безпеки

Прийнятий державами-учасницями Організації з безпеки та співробітництва в Європі у Стамбулі 16 листопада 1999р.; набув чинності 1 січня 2000р.

Віденський документ 1999р. складений на основі Стокгольмського документа 1986р. про заходи зміцнення довіри та безпеки (ЗЗДБ) та роззброєння в Європі, а також попередніх Віденських документів (1990р., 1992р. та 1994р.). Віденський документ 1990р. запровадив обмін інформацією про військові бюджети, процедури зниження ризиків, єдину мережу зв'язку та щорічну оцінку процесу імплементації ЗЗДБ. Віденські документи 1992р. та 1994р. запровадили нові механізми оцінки та параметри військової діяльності, обмін інформацією про оборонне планування, а також здійснення військових контактів.

Віденським документом 1999р. запроваджені заходи на регіональному рівні, спрямовані на підвищення прозорості та довіри в контексті двостороннього, багатостороннього та регіонального співробітництва, а також ряд пропозицій, зокрема, з удосконалення обмежувальних заходів.

Текст Документа див.: Organization for Security and Co-operation in Europe, <http://www.osce.org/item/4251.html?html=1>

Конвенція ЕКОВАС про стрілецьку зброю та легкі озброєння, боєприпаси до них та інші супутні матеріали

Прийнята державами-членами Економічного Співтовариства Західно-африканських Держав (ЕКОВАС, Economic Community of West African States, ECOWAS) в Абуджі 14 червня 2006р.; чинності не набула; депозитарій – Виконавчий секретар ЕКОВАС

Конвенція зобов'язує сторони запобігати та боротися з надмірним і дестабілізуючим накопиченням стрілецької зброї та легких озброєнь у 15 державах-членах ЕКОВАС.

Сторони (11): Бенін, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Гана, Ліберія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того

Підписали, але не ратифікували (4): Кот-д'Івуар, Гамбія, Гвінея, Гвінея-Бісау

Текст Конвенції див.: ECOWAS Small Arms Control Programme, <http://www.ecosap.ecowas.int/en/ecosap/strategic_docs/convention/convention_small_arms.pdf>

Договір про Центрально-Азійську без'ядерну зону (Семипалатинський Договір)

Підписаний в Семипалатинську 8 вересня 2006р.; набув чинності 21 березня 2009р.; депозитарій – Уряд Киргизстану

Договір зобов'язує сторони не здійснювати дослідження, розробки, виробництво, зберігання або здобуття в будь-який інший спосіб будь-яких ядерних вибухових пристроїв, а також володіння згаданими пристроями або контроль над ними в будь-який спосіб, будь-де.

Згідно з Протоколом, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США мають взяти зобов'язання не застосовувати будь-які вибухові ядерні пристрої проти сторін Договору та не погрожувати їх застосуванням. Протокол набуває чинності для кожної сторони з дати передачі нею ратифікаційних інструментів.

Сторони (5): Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан

Протокол: не підписаний і не ратифікований жодною з держав

Текст Договору див.: United Nations, Office for Disarmament Affairs, Status of Multilateral Arms Regulation and Disarmament Agreements, <<http://disarmament.un.org/treatystatus.nsf>>

Центральноафриканська Конвенція про контроль над стрілецькою зброєю і легкими озброєннями, боєприпасами до них, складовими частинами та компонентами, які можуть бути використані для їх виробництва, ремонту або складання (Кіншаська Конвенція)

Прийнята в Кіншасі 30 квітня 2010р.; відкрита для підписання у Браззавілі 19 листопада 2010р.; чинності не набула; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Цілями Конвенції є: запобігання незаконній торгівлі стрілецькою зброєю і легкими озброєннями (СЗЛО), боротьба з незаконною торгівлею та її викорінення в Центральній Африці; посилення в регіоні контролю над виробництвом, торгівлею, поставками та використанням СЗЛО; протидія збройному насильству та позбавлення спричинених застосуванням СЗЛО людських страждань у регіоні; сприяння співробітництву і зміцненню довіри між державами-сторонами. Конвенція набуде чинності через 30 днів з моменту передачі депозитарію ратифікаційних грамот.

Підписали, але не ратифікували (8): Ангола, Камерун, ЦАР, Чад, ДРК, Республіка Конго, Габон, Сан-Томе і Принсіпі

Текст Конвенції див.: United Nations Treaty Collection, <<http://treaties.un.org/Pages/CTCTreaties.aspx?id=26>>

III. Двосторонні угоди

Договір про обмеження систем протиракетної оборони (Договір ПРО)

Підписаний США та СРСР у Москві 26 травня 1972р.; набув чинності 3 жовтня 1972р.; втратив чинність 13 червня 2002р.

Сторони (США та Росія) зобов'язувалися не створювати загальнонаціональні системи протиракетної оборони та обмежити розвиток і застосування дозволених систем захисту від стратегічних ракет. Договір забороняв сторонам здійснювати модернізацію ракет протиповітряної оборони, радіолокаційних станцій і пускових установок з метою їх пристосовування для ураження стратегічних балістичних ракет, а також проводити будь-які пов'язані з цим випробування.

Протокол 1974р. до Договору ПРО були внесені додаткові кількісні обмеження на дозволені системи протиракетної оборони.

У 1997р. Білорусь, Казахстан, Росія, Україна і США підписали меморандум про взаєморозуміння, яким Білорусь, Казахстан і Україна визнавалися сторонами Договору на рівні з Росією (як держави- правонаступниці Радянського Союзу), а також сторонами Узгоджених заяв, якими визначалася межа між стратегічною протиракетною обороною, забороненою Договором, і нестратегічною або ПРО на театрі воєнних дій, створення якої не суперечить вимогам Договору. Ряд угод 1997р. були ратифіковані Росією у квітні 2000р., але через нератифікацію США не набули чинності. 13 грудня 2001р. США заявили про вихід з Договору ПРО з 13 червня 2002р.

Текст Договору та Протоколу див.: US Department of State, <<http://www.state.gov/t/isn/trty/16332.htm>>

Договір про обмеження підземних випробувань ядерної зброї (Договір про поріг заборони випробувань, ДПЗВ)

Підписаний США та СРСР у Москві 3 липня 1974р.; набув чинності 11 грудня 1990р.

Сторони (Росія і США) зобов'язуються не проводити будь-які підземні ядерні випробування пристроїв потужністю понад 150 Кт. Протокол з верифікації 1974р. був замінений новим Протоколом у 1990р.

Текст Договору та Протоколу див.: United Nations Treaty Series, vol.1714 (1993)

Договір щодо підземних ядерних вибухів в мирних цілях (Договір про мирні ядерні вибухи, ДМЯВ)

Підписаний США та СРСР у Москві та Вашингтоні 28 травня 1976р.; набув чинності 11 грудня 1990р.

Сторони (Росія і США) зобов'язуються не проводити будь-які підземні ядерні вибухи в мирних цілях потужністю понад 150 Кт або будь-які групові вибухи сумарною потужністю понад 150 Кт; не проводити будь-які групові вибухи сумарною потужністю понад 1 500 Кт, якщо кожен окремих вибух у групі не може бути ідентифікований та оцінений за узгодженою процедурою верифікації. Протокол з верифікації 1976р. був замінений новим Протоколом у 1990р.

Текст Договору див.: United Nations Treaty Series, vol.1714 (1993)

Договір про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД)

Підписаний США та СРСР у Вашингтоні 8 грудня 1987р.; набув чинності 1 червня 1988р.

Договір зобов'язує сторони (СРСР і США) знищити всі ракети наземного базування з дальністю дії 500-5 500 км (середньої дальності – 1 000-5 500 км; і меншої дальності – 500-1 000 км) та їх пускові установки до 1 червня 1991р. До травня 1991р. були ліквідовані 2 692 ракети. У 1994р. Договір був розширений з метою приєднання до нього Білорусі, Казахстану та України. Протягом 10 років після 1 червня 1991р. здійснювались інспекції на місцях з метою верифікації дотримання взятих зобов'язань. Після припинення 31 травня 2001р. інспекцій на місцях використовуються дані супутникових спостережень.

Текст Договору див.: US Department of State, <http://www.state.gov/t/vci/trty/102360.htm>

Договір про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-I)

Підписаний США та СРСР у Москві 31 липня 1991р.; набув чинності 5 грудня 1994р.; втратив чинність 5 грудня 2009р.

Договір зобов'язує сторони (США і СРСР) здійснити поетапне скорочення своїх стратегічних наступальних ядерних сил протягом семирічного періоду. Він визначає кількісні обмеження стратегічних ядерних носіїв – МБР, БРПЧ та важких бомбардувальників, а також ядерних боеголовок, які вони можуть нести. У Протоколі від 1992р. зі сприяння виконанню СНО-I (**Лісабонський протокол 1992р.**), що набув чинності 5 грудня 1994р., Білорусь, Казахстан та Україна взяли на себе визначені Договором зобов'язання колишнього СРСР.

Договір-наступник, Новий СНО, набув чинності 5 лютого 2011р.

Текст Договору та Протоколу див.: US Department of State, <<http://www.state.gov/t/isn/18535.htm>>

Договір про подальше скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-II)

Підписаний США та Росією в Москві 3 січня 1993р.; чинності не набув

Договір зобов'язує сторони позбавитися всіх міжконтинентальних балістичних ракет наземного базування з роздільними головними частинами

індивідуального наведення та до 1 січня 2003р. скоротити кількість стратегічних ядерних боеголовок до рівня 3 000-3 500 од. (у т.ч. балістичних ракет на підводних човнах – до 1 750 од.). 26 вересня 1997р. дві сторони підписали *Протокол* до Договору, згідно з яким термін імплементації Договору був подовжений до кінця 2007р.

СНО-II був ратифікований Сенатом США, Державною Думою Російської Федерації, але обидві сторони не обмінялися ратифікаційними грамотами. Таким чином, Договір так і не набув чинності. 14 червня 2002р., у відповідь на рішення США від 13 червня 2002р. про вихід із Договору ПРО, Росія заявила, що не виконуватиме зобов'язань за СНО-II.

Текст Договору та Протоколу див.: US Department of State, <http://www.state.gov/t/isn/18535.htm>

Договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів (СНП)

Підписаний США та Росією в Москві 24 травня 2002р.; набув чинності 1 червня 2003р.

Договір зобов'язує сторони до 31 грудня 2012р. скоротити кількість розгорнутих для застосування стратегічних ядерних боеголовок таким чином, щоб їх загальна кількість не перевищувала 1 700-2 200 од. з кожної сторони.

Договір скасовано на підставі набуття чинності Новим СНО від 5 лютого 2011р.

Текст Договору див.: US Senate, The Moscow Treaty, Treaty Document 107-8 (Government Printing Office: Washington, DC, 2002)

Договір про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, Празький договір)

Підписаний США та Росією у Празі 8 квітня 2010р.; набув чинності 5 лютого 2011р.

Договір зобов'язує кожен зі сторін скоротити кількість (а) МБР, БРПЧ та важких бомбардувальників – до 700 од.; (б) боеголовок на розгорнутих МБР, БРПЧ і призначених для важких бомбардувальників – до 1 550 од.; (в) розгорнутих і нерозгорнутих пускових установок МБР, пускових установок БРПЧ і важких бомбардувальників – до 800 од. Скорочення повинно бути завершено протягом семи років з дати набуття чинності Договором. Двостороння Консультативна комісія буде вирішувати питання дотримання та реалізації Договору. Протоколом до Договору визначені механізми верифікації.

Договір наслідуює СНО-I і скасовує СНП.

Договір зберігатиме чинність протягом 10 років, якщо не буде замінений раніше черговим договором.

Текст Договору див.: US Department of State, <<http://www.state.gov/documents/organization/140035.pdf>>

Додаток Б. Міжнародні організації та міжурядові органи

НЕННЕ БОДЕЛЛ

Цей додаток містить відомості про головні міжнародні організації, міжурядові органи, органи з імплементації договорів і режими експортного контролю, цілями яких є сприяння безпеці, стабільності, миру, а також контроль над озброєннями. Подаються також переліки членів або учасників цих організацій та органів станом на 1 січня 2011р.

Першою наводиться інформація про ООН та органи системи ООН, далі – про інші організації за англійською абеткою. Не всі члени та учасники цих організацій є членами ООН. Держави, що приєдналися або вперше брали участь у роботі організації протягом 2010р. подані курсивом. За наявності, вказуються електронні адреси організацій. Про угоди з питань контролю над озброєннями та роззброєння, що згадуються тут, див. додаток А цього видання.

Організація об'єднаних націй (ООН)

United Nations (UN)

<http://www.un.org/>

ООН є світовою міжурядовою організацією, утвореною в 1945р. шляхом ухвалення її Статуту. Штаб-квартира розташована в Нью-Йорку (США). До її шести головних органів належать: Генеральна асамблея, Рада Безпеки, Економічна та соціальна рада (*Economic and Social Council, ECOSOC*), Рада з питань опіки (*Trusteeship Council*, припинила діяльність у 1994р.), Міжнародний суд (*International Court of Justice, ICJ*) і Секретаріат. До складу ООН належать також багато спеціалізованих агентств і незалежних органів.

192 держави-члени ООН і роки набуття членства:

Австралія, 1945	Беліз, 1981	Вірменія, 1992
Австрія, 1955	Бельгія, 1945	В'єтнам, 1977
Азербайджан, 1992	Бенін, 1960	Габон, 1960
Албанія, 1955	Болгарія, 1955	Гаїті, 1945
Алжир, 1962	Болівія, 1945	Гайана, 1966
Ангола, 1976	Боснія і Герцеговина, 1992	Гамбія, 1965
Андорра, 1993	Ботсвана, 1966	Гана, 1957
Антигуа та Барбуда, 1981	Бразилія, 1945	Гватемала, 1945
Аргентина, 1945	Бруней, 1984	Гвінея, 1958
Афганістан, 1946	Буркіна-Фасо, 1960	Гвінея-Бісау, 1974
Багамські Острови, 1973	Бурунді, 1962	Гондурас, 1945
Бангладеш, 1974	Бутан, 1971	Гренада, 1974
Барбадос, 1966	Вануату, 1981	Греція, 1945
Бахрейн, 1971	Велика Британія, 1945	Грузія, 1992
Білорусь, 1945	Венесуела, 1945	Данія, 1945

- Демократична Республіка Лівія, 1955
 Конго (ДРК), 1960 Литва, 1991
 Джібуті, 1977 Ліхтенштейн, 1990
 Домініка, 1978 Люксембург, 1945
 Домініканська Республіка, Маврікій, 1968
 1945 Мавританія, 1961
 Еквадор, 1945 Мадагаскар, 1960
 Екваторіальна Гвінея, 1968 Македонія, 1993
 Ерїтрея, 1993 Малаві, 1964
 Естонія, 1991 Малайзія, 1957
 Ефіопія, 1945 Малі, 1960
 Єгипет, 1945 Мальдіви, 1965
 Ємен, 1947 Мальта, 1964
 Замбія, 1964 Марокко, 1956
 Зімбабве, 1980 Маршаллові Острови, 1991
 Ізраїль, 1949 Мексика, 1945
 Індія, 1945 Мікронезія, 1991
 Індонезія, 1950 Мозамбік, 1975
 Ірак, 1945 Молдова, 1992
 Іран, 1945 Монако, 1993
 Ірландія, 1955 Монголія, 1961
 Ісландія, 1946 М'янма, 1948
 Іспанія, 1955 Намібія, 1990
 Італія, 1955 Науру, 1999
 Йорданія, 1955 Непал, 1955
 Кабо-Верде, 1975 Нігер, 1960
 Казахстан, 1992 Нігерія, 1960
 Камбоджа, 1955 Нідерланди, 1945
 Камерун, 1960 Нікарагуа, 1945
 Канада, 1945 Німеччина, 1973
 Катар, 1971 Нова Зеландія, 1945
 Кенія, 1963 Норвегія, 1945
 Кіпр, 1960 ОАЕ, 1971
 Киргизстан, 1992 Оман, 1971
 Кірібаті, 1999 Пакистан, 1947
 Китай, 1945 Палау, 1994
 Колумбія, 1945 Панама, 1945
 Комори, 1975 Папуа-Нова Гвінея, 1975
 Конго, 1960 Парагвай, 1945
 Південна Корея, 1991 Перу, 1945
 Північна Корея (КНДР), Південна Африка (ПАР),
 1991 1945
 Коста-Ріка, 1945 Польща, 1945
 Кот-д'Івуар, 1960 Португалія, 1955
 Куба, 1945 Росія, 1945
 Кувейт, 1963 Руанда, 1962
 Лаос, 1955 Румунія, 1955
 Латвія, 1991 Сальвадор, 1945
 Лесото, 1966 Самоа, 1976
 Ліберія, 1945 Сан-Маріно, 1992
 Ліван, 1945 Сан-Томе і Принсіпі, 1975
 Саудівська Аравія, 1945
 Свазіленд, 1968
 Сейшельські Острови, 1976
 Сенегал, 1960
 Сент-Вінсент і Гренадіни, 1980
 Сент-Кітс і Невіс, 1983
 Сент-Люсія, 1979
 Сербія, 2000
 Сінгапур, 1965
 Сирія, 1945
 Словаччина, 1993
 Словенія, 1992
 США, 1945
 Соломонові Острови, 1978
 Сомалі, 1960
 Судан, 1956
 Сурінам, 1975
 Сьєрра-Леоне, 1961
 Таджикистан, 1992
 Таїланд, 1946
 Танзанія, 1961
 Тімор-Лешті, 2002
 Того, 1960
 Тонга, 1999
 Тринідад і Тобаго, 1962
 Тувалу, 2000
 Туніс, 1956
 Туркменістан, 1992
 Туреччина, 1945
 Уганда, 1962
 Угорщина, 1955
 Узбекистан, 1992
 Україна, 1945
 Уругвай, 1945
 Фіджі, 1970
 Філіппіни, 1945
 Фінляндія, 1955
 Франція, 1945
 Хорватія, 1992
 Центральноафриканська Республіка (ЦАР), 1960
 Чад, 1960
 Чорногорія, 2006
 Чехія, 1993
 Чілі, 1945
 Швейцарія, 2002
 Швеція, 1946
 Шрі-Ланка, 1955
 Ямайка, 1962
 Японія, 1956

Рада Безпеки ООН **UN Security Council**

<<http://www.un.org/sc/>>

Постійні члени (Велика п'ятірка): Велика Британія, Китай, Росія, США, Франція

Непостійні члени (10): Боснія і Герцеговина*, Бразилія*, Колумбія**, Габон*, Німеччина**, Індія**, Ліван*, Нігерія*, Португалія**, ПАР**

Примітка: непостійні члени обираються Генеральною асамблеєю на дворічний термін.

* Члени РБ у 2010-2011рр.

** Члени РБ у 2011-2012рр.

Конференція з роззброєння (КР) **Conference on Disarmament (CD)**

<<http://www.unog.ch/>>

КР є багатостороннім органом для обговорення питань контролю над озброєннями, який, починаючи з 1959р., кілька разів змінював склад і назву – останнього разу в 1984р. КР не є органом ООН, але є підзвітною Генеральній асамблеї ООН. Розташовується в Женеві (Швейцарія).

Члени (65): Алжир, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Камерун, Канада, Чілі, Китай, Колумбія, ДРК, Куба, Еквадор, Єгипет, Ефіопія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Північна Корея, Малайзія, Мексика, Монголія, Марокко, М'янма, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Перу, Польща, Румунія, Росія, Сенегал, Словаччина, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Сирія, Туніс, Туреччина, Велика Британія, Україна, США, Венесуела, В'єтнам, Зімбабве

Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) **International Atomic Energy Agency (IAEA)**

<<http://www.iaea.org/>>

МАГАТЕ – міжурядова організація в системі ООН. Згідно з його Статутом, що набув чинності в 1957р., Агентство має сприяти мирному використанню атомної енергії і гарантувати невикористання результатів ядерної діяльності у військових цілях. Відповідно до Договору 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї і договорів про зони, вільні від ядерної зброї (без'ядерні зони), неядерні держави мають укласти з МАГАТЕ угоди про ядерні гарантії з метою підтвердження своїх зобов'язань не виробляти ядерну зброю. Штаб-квартира розташована у Відні (Австрія).

Члени (151): Афганістан, Албанія, Алжир, Ангола, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Китай, Колумбія, ДРК, Республіка Конго, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Еритрея, Естонія, Ефіопія, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина,

Гана, Греція, Гватемала, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврій, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Оман, Пакистан, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Швеція, Швейцарія, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

Примітка: Північна Корея була членом МАГАТЕ до червня 1994р. На додаток до зазначених держав, Кабо-Верде, Папуа-Нова Гвінея, Руанда, Того отримали підтвердження членства від Генеральної Конференції МАГАТЕ; рішення набуде чинності після передачі державами необхідних юридичних інструментів до МАГАТЕ.

Міжнародний суд International Court of Justice (ICJ)

<<http://www.icj-cij.org/>>

Міжнародний суд був утворений в 1945р. згідно зі Статутом ООН і є головним судовим органом ООН. До функцій Міжнародного суду належать розв'язання спорів між державами, які звертаються до нього, а також надання консультативних висновків з правових питань органам і спеціальним агентствам ООН у разі їх звернення. До складу Міжнародного суду належать 15 суддів, які обираються на дев'ять років Генеральною асамблеєю і Радою Безпеки ООН. Місце розташування – Гаага (Нідерланди).

Африканський Союз (АС) African Union (AU)

<<http://www.africa-union.org/>>

АС офіційно створено у 2001р., з моменту набуття чинності його Установчим актом. До 2002р. він мав назву Організація Африканської Єдності. Членство в ньому відкрите для всіх африканських держав. АС має сприяти єдності, безпеці та врегулюванню конфліктів, демократії, дотриманню прав людини, а також політичній, соціальній та економічній солідарності в Африці. Штаб-квартира розташована в Аддіс-Абебі (Ефіопія).

Члени (53): Алжир, Ангола, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Кабо-Верде, ЦАР, Чад, Комори, ДРК, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Джибуті, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Ефіопія, Габон, Гамбія, Гана, Гвінея*, Гвінея-Бісау, Кенія, Лесото, Ліберія, Лівія, Мадагаскар*, Малаві, Малі, Мавританія, Маврій, Мозамбік, Намібія, Нігер*, Нігерія, Руанда, Західна Сахара, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сомалі, ПАР, Судан, Свазіленд, Танзанія, Того, Туніс, Уганда, Замбія, Зімбабве

* Країни, що призупинили членство в АС: Гвінея – у грудні 2008р.; Мадагаскар – у березні 2009р.; Нігер – у лютому 2010р.

Організація азійсько-тихоокеанського економічного співробітництва (АПЕК)

Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC)

<<http://www.apec.org/>>

АПЕК утворена в 1989р. з метою сприяння економічному зростанню та безпеці в азійсько-тихоокеанському регіоні. Її члени беруть участь у діалозі та укладають юридично не зобов'язуючі угоди, за якими зобов'язуються боротися з тероризмом, не розповсюджувати зброю масового ураження і здійснювати ефективний експортний контроль. Офіс розташований в Сінгапурі.

Члени (21): Австралія, Бруней, Канада, Чілі, Китай, Гонконг, Індонезія, Японія, Південна Корея, Малайзія, Мексика, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Росія, Сінгапур, Тайвань, Таїланд, США, В'єтнам

Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)

Association of Southeast Asian Nations (ASEAN)

<<http://www.aseansec.org/>>

АСЕАН утворена в 1967р. з метою сприяння економічному, соціальному та культурному розвитку, а також миру та безпеці в Південно-Східній Азії. Її секретаріат розташований у Джакарті (Індонезія).

Члени (10): Бруней, Камбоджа, Індонезія, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, В'єтнам

Регіональний форум АСЕАН (РФА)

ASEAN Regional Forum (ARF)

<<http://www.aseanregionalforum.org/>>

РФА утворено в 1994р. з метою розв'язання проблем безпеки.

Учасники (27): члени АСЕАН плюс Австралія, Бангладеш, Канада, Китай, ЄС, Індія, Японія, Північна Корея, Південна Корея, Монголія, Нова Зеландія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Росія, Шрі-Ланка, Тімор-Лешті, США

АСЕАН плюс три

ASEAN Plus Three (APT)

<<http://www.aseansec.org/20182.htm>>

Співробітництво розпочалося в 1997р. в розпал фінансової кризи в Азії та було офіційно оформлене в 1999р. Метою є сприяння економічному, політичному та безпековому співробітництву, а також – фінансовій стабільності між учасниками.

Учасники (13): члени АСЕАН плюс Китай, Південна Корея та Японія

Саміт Східної Азії

East Asia Summit (EAS)

<<http://www.dfat.gov.au/asean/eas/>>

Саміт Східної Азії започаткований у 2005р. як регіональний форум для діалогу з питань стратегії, політики та економіки з метою сприяння

миру, стабільності та економічному добробуту у Східній Азії. Щорічні зустрічі відбуваються спільно із самітами АСЕАН.

Учасники (16): члени АСЕАН плюс Австралія, Китай, Індія, Південна Корея, Японія, Нова Зеландія

Австралійська група (АГ) Australia Group (AG)

<<http://www.australiagroup.net/>>

АГ – сформована в 1985р. група держав, що має на меті попередження навмисного чи ненавмисного розповсюдження матеріалів та обладнання, що стосуються програм виробництва хімічної і біологічної зброї шляхом обміну інформації про випадки розповсюдження та стратегіями протидії, у т.ч. шляхом гармонізації процедур контролю над передачами.

Учасники (41): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Європейська Комісія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Двостороння консультативна комісія (ДКК) Bilateral Consultative Commission (BCC)

ДКК є форумом, утвореним у рамках укладеного у 2010р. американо-російського Нового СНО з метою обговорення проблемних питань стосовно імплементації Договору. Вона замінила Спільну комісію з дотримання договірних зобов'язань та інспектування (*Joint Compliance and Inspection Commission, JCIC*), що працювала в рамках СНО-І 1991р. За згодою сторін, ДКК має збиратися двічі на рік у Женеві (Швейцарія). Вона працює в конфіденційному режимі.

Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ) Collective Security Treaty Organization (CSTO)

<<http://www.dkb.gov.ru/>>

ОДКБ офіційно створено у 2002-2003рр. шістьма країнами-членами Договору 1992р. про колективну безпеку з метою сприяння співробітництву між сторонами та забезпечення більш ефективного реагування на такі стратегічні проблеми, як тероризм і наркоторгівля. Керівні органи розташовано в Москві (Росія).

Члени (7): Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан, Узбекистан

Співдружність Незалежних Держав (СНД) Commonwealth of Independent States (CIS)

<<http://www.cis.minsk.by/>>

СНД створена в 1991р. як система багатостороннього співробітництва колишніх радянських республік. Штаб-квартира розташована в Мінську (Білорусь).

Члени (11): Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Україна*, Узбекистан

* Україна є однією з держав-засновниць, але не державою-членом СНД, оскільки не підписала Рішення про прийняття Статуту СНД (*перекл.*)

Співдружність націй Commonwealth of Nations

[<http://www.thecommonwealth.org/>](http://www.thecommonwealth.org/)

Створена в 1949р. та об'єднує розвинуті країни і країни, що розвиваються, метою яких є просування демократії, прав людини, стійкого економічного та соціального розвитку у країнах-членах і поза їх межами. Секретаріат розташований в Лондоні (Велика Британія).

Члени (54): Антигуа та Барбуда, Австралія, Багамські Острови, Бангладеш, Барбадос, Беліз, Ботсвана, Бруней, Камерун, Канада, Кіпр, Домініка, Фіджі*, Гамбія, Гана, Гренада, Гайана, Індія, Ямайка, Кенія, Кірібаті, Лесото, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Мальта, Маврікій, Мозамбік, Намібія, Науру**, Нова Зеландія, Нігерія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Соломонові Острови, ПАР, Шрі-Ланка, Свазіленд, Танзанія, Тонга, Тринідад і Тобаго, Тувалу, Уганда, Велика Британія, Вануату, Замбія

* Фіджі призупинила участь в органах Співдружності 1 вересня 2009р.

** Науру є "членом з відстрочкою" і досі не отримала технічної допомоги від Секретаріату Співдружності та не може відвідувати Урядові зустрічі глав Співдружності.

Економічне Співтовариство Центральноафриканських Держав Communauté Économiques d'États de l'Afrique Centrale (CEEAC, Economic Community of Central African States, ECCAS)

[<http://www.ceeac-eccas.org/>](http://www.ceeac-eccas.org/)

ECCAS засноване в 1983р. з метою сприяння політичному діалогу, створення митного союзу та визначення спільної політики в Центральній Африці. Секретаріат розташований в Лібрєвілі (Габон). Рада миру та безпеки в Центральній Африці (*The Council for Peace and Security in Central Africa, COPAX*) є механізмом сприяння спільним політичним і воєнним стратегіям попередження та розв'язання конфліктів у Центральній Африці.

Члени (10): Ангола, Бурунді, Камерун, ЦАР, Чад, ДРК, Республіка Конго, Екваторіальна Гвінея, Габон, Сан-Томе і Прінсіпі

Організація Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ОДВЗЯВ) Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization (CTBTO)

[<http://www.ctbto.org/>](http://www.ctbto.org/)

ОДВЗЯВ утворена в 1996р. з метою вирішення питань дотримання Договору та як форум для консультацій і співробітництва держав-членів. Організація розпочне діяльність після набуття Договором чинності. Для цього створена

Підготовча комісія, а також запроваджена Міжнародна моніторингова система у складі сейсмічних, гідроакустичних, інфразвукових і радіонуклідних станцій, дані яких передаються до Міжнародного інформаційного центру ОДВЗЯВ. Офіс розташований у Відні (Австрія)

Сторони Договору (182): див. додаток А цього видання

Конференція із взаємодії і заходів зміцнення довіри в Азії Conference on Interaction and Confidence-building Measures in Asia (CICA)

<<http://www.s-cica.org/>>

Створення Конференції ініційоване в 1992р. та завершене в 1999р., що засвідчено Декларацією про керівні принципи відносин між країнами-членами Конференції. Конференція є форумом з питань розширення співробітництва у сфері безпеки, а також заходів зміцнення довіри серед держав-членів. Вона також сприяє економічному, соціальному та культурному співробітництву.

Члени (23): Афганістан, Азербайджан, Бахрейн, Китай, Єгипет, Індія, Іран, Ірак, Ізраїль, Йорданія, Казахстан, Південна Корея, Киргизстан, Монголія, Пакистан, Палестинські території, Росія, Таджикистан, Таїланд, Туреччина, ОАЕ, Узбекистан, В'єтнам

Рада зі співробітництва у сфері безпеки в азійсько-тихоокеанському регіоні Council for Security Cooperation in the Asia Pacific (CSCAP)

<<http://www.cscap.org/>>

Рада створена в 1993р. як неформальна, неурядова організація сприяння співробітництву у зміцненні довіри та безпеки в регіоні шляхом діалогу та консультацій з питань безпеки в азійсько-тихоокеанському регіоні.

Члени (21): Австралія, Бруней, Камбоджа, Канада, Китай, представники Європи, Індія, Індонезія, Японія, Південна Корея, Північна Корея, Малайзія, Монголія, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Філіппіни, Росія, Сінгапур, Таїланд, США, В'єтнам

Рада Європи (РЄ) Council of Europe (COE)

<<http://www.coe.int/>>

Рада створена в 1949р. і є відкритою для членства всіх європейських держав, які погоджуються з принципами верховенства права та гарантують своїм громадянам дотримання прав та основоположних свобод людини. Головний офіс розташований у Страсбурзі (Франція). До складу РЄ належать Європейський суд з прав людини та Рада Європейського банку розвитку.

Члени (47): Албанія, Андорра, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мальта, Молдова, Монако, Чорногорія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сан-Маріно, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна

Рада держав Балтійського моря (РДБМ) Council of the Baltic Sea States (CBSS)

<<http://www.cbss.org/>>

Рада створена в 1992р. як регіональна міжурядова організація співробітництва держав Балтійського регіону. Секретаріат розташований у Стокгольмі (Швеція).

Члени (12): Данія, Естонія, Європейська Комісія, Фінляндія, Німеччина, Ісландія, Латвія, Литва, Норвегія, Польща, Росія, Швеція

Економічне Співтовариство Західноафриканських Держав (ЕКОВАС)

Economic Community of West African States (ECOWAS)

<<http://www.ecowas.int/>>

ЕКОВАС утворено в 1975р. з метою сприяння торгівлі і співробітництву, а також допомоги розвитку в Західній Африці. В 1981р. Співтовариство ухвалило Протокол про взаємну допомогу у справах оборони. Виконавчий секретаріат розташований в Лагосі (Нігерія).

Члени (15): Бенін, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Кот-д'Івуар*, Гамбія, Гана, Гвінея*, Гвінея-Бісау, Ліберія, Малі, Нігер*, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того

* Країни, відсторонені від участі в діяльності ЕКОВАС: Кот-д'Івуар – 7 грудня 2010р.; Гвінея – 10 січня 2009р.; Нігер – 21 жовтня 2009р.

Європейський Союз (ЄС)

European Union (EU)

<<http://europa.eu/>>

ЄС – організація європейських держав, що співпрацюють з широкого кола питань, у т.ч. спільний ринок з вільним переміщенням людей, товарів, послуг і капіталу; спільна валюта для деяких членів, а також Спільна зовнішня політика і політика безпеки (СЗППБ, *Common Foreign and Security Policy, CFSP*). Головними органами ЄС є Європейська Рада, Рада Європейського Союзу, Європейська Комісія, Європейський Парламент. СЗППБ і Спільна політика безпеки і оборони (СПБО, *Common Security and Defence Policy, CSDP*) координуються Високим Представником Союзу з питань зовнішньої політики і політики безпеки. Лісабонський Договір 2007р., що вдосконалив механізми функціонування ЄС, набув чинності 1 грудня 2009р. Штаб-квартира ЄС розташована у Брюсселі (Бельгія).

Члени (27): Австрія, Бельгія, Болгарія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Велика Британія

Європейське співтовариство з атомної енергії

(Євратом, або ЄСАЕ)

European Atomic Energy Community (Euratom, or EAEC)

<<http://ec.europa.eu/euratom/>>

Євратом утворено в 1957р. згідно з Договором про створення Європейського співтовариства з атомної енергії (Договір про Євратом)

з метою сприяння розвитку ядерної енергії в мирних цілях та адміністрування багатонаціональної регіональної системи гарантій, що поширюється на всі держави-члени ЄС. Офіс розташовано у Брюсселі (Бельгія).

Члени (27): держави-члени ЄС

Європейське оборонне агентство (ЄОА)

European Defence Agency (EDA)

<<http://eda.europa.eu/>>

ЄОА є агентством ЄС під керівництвом Ради ЄС. Утворене у 2004р. з метою допомоги розвитку європейських оборонних можливостей, сприяння європейському співробітництву в галузі озброєнь і зміцненню європейської технологічної та оборонно-промислової бази. Органом прийняття рішень є Правління у складі міністрів оборони країн-членів і Високого Представника ЄС з питань зовнішньої політики і політики безпеки ЄС (Голова Агентства). Розташоване у Брюсселі (Бельгія).

Члени (26): Австрія, Бельгія, Болгарія, Кіпр, Чехія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Велика Британія

Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів і фінансуванням тероризму (ФАТФ)

Financial Action Task Force (FATF)

<<http://www.fatf-gafi.org/>>

ФАТФ є міжурядовим органом з розробки політики, метою якого є запровадження міжнародних стандартів, розробка і просування політики на національному та міжнародному рівнях. ФАТФ утворена в 1989р. Великою сімкою (G7), первинною метою якої були вивчення та розробка засобів боротьби з відмиванням грошей; у 2001р. її мандат був розширений з метою об'єднання зусиль у боротьбі з фінансуванням тероризму, а у 2008р. – зусиль з протидії фінансуванню розповсюдження ЗМУ. Секретаріат розташовано в Парижі.

Члени (36): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Бразилія, Канада, Китай, Данія, Європейська Комісія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Рада співробітництва держав Перської затоки, Гонконг (Китай), Ісландія, Індія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Португалія, Росія, Сінгапур, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США

Велика вісімка

Group of Eight (G8)

<<http://www.g8.gc.ca/>>

Велика вісімка (спочатку сімка) – група індустріально розвинутих країн, неформальні зустрічі яких на рівні глав держав або урядів відбуваються з 1970-х років. Засноване G8 у 2002р. Глобальне партнерство проти

розповсюдження зброї і матеріалів масового ураження спрямоване на вирішення питань нерозповсюдження, роззброєння, боротьби з тероризмом та ядерної безпеки.

Члени (8): Канада, Франція, Німеччина, Італія, Японія, Росія, Велика Британія, США

Рада співробітництва держав Перської затоки (РСДПЗ) Gulf Cooperation Council (GCC)

<<http://www.gcc-sg.org/>>

Офіційна назва – Рада співробітництва арабських держав Перської затоки. Створена в 1981р. з метою сприяння регіональній інтеграції в таких сферах, як економіка, фінанси, торгівля, державне управління та законодавство, а також стимулювання наукового та технічного прогресу. Члени Ради співпрацюють також у сферах зовнішньої політики, оборони та безпеки. Головний орган – Верховна Рада. Штаб-квартира розташована в Ер-Ріяді (Саудівська Аравія).

Члени (6): Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, Саудівська Аравія, ОАЕ

Гаагський Кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет (ГКП) Nague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation (НСОС)

<<http://www.bmeia.gv.at/index.php?id=64664&L=1>>

ГКП підписано у 2002р. групою держав, що визнають його принципи, насамперед: необхідність запобігання розповсюдженню і стримування зростання кількості балістичних ракетних систем, здатних нести зброю масового ураження; зміцнення багатосторонніх механізмів роззброєння та нерозповсюдження ядерної зброї. Функції Секретаріату ГКП виконує Міністерство закордонних справ Австрії, розташоване у Відні.

Держави-підписанти (131): Афганістан, Албанія, Андорра, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада, Кабо-Верде, Чад, Чілі, Колумбія, Комори, Острови Кука, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Еритрея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, *Ірак*, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Латвія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Руанда, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Судан, Сурінам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Тімор-Лешті, Тонга, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, Замбія

Міжурядовий орган з питань розвитку (МОР) Intergovernmental Authority on Development (IGAD)

<<http://www.igad.org/>>

Створення МОР було ініційоване в 1986р. як Міжурядового органу з питань розвитку і протидії посухам; формально завершилося в 1996р. Цілі – сприяння

миру і стабільності в регіоні Африканського рогу, а також створення механізмів запобігання конфліктам, їх врегулювання та розв'язання. Секретаріат розташовано у Джибуті.

Члени (7): Джибуті, Еритрея, Ефіопія, Кенія, Сомалі, Судан, Уганда

Міжнародна конференція з проблем регіону Великих озер International Conference on the Great Lakes Region (ICGLR)

<<http://www.icglr.org/>>

Метою запровадженої у 2004р. *ICGLR* є просування миру та безпеки, політичної і соціальної стабільності, процвітання та розвитку в регіоні Великих озер. У 2006р. держави-члени прийняли Пакт миру, стабільності та розвитку в регіоні Великих озер, який набув чинності у 2008р. Виконавчий Секретаріат Конференції розташовано в Бужумбурі (Бурунді).

Члени (11): Ангола, Бурунді, ЦАР, Республіка Конго, ДРК, Кенія, Уганда, Руанда, Судан, Танзанія, Замбія

Міжнародний кримінальний суд (МКС) International Criminal Court (ICC)

<<http://www.icc-cpi.int/>>

МКС – незалежний постійно діючий кримінальний суд, що розглядає випадки геноциду, воєнні злочини та злочини проти людства. Статут МКС ухвалений в Римі в 1998р. і набув чинності 1 липня 2002р. Розташований в Гаазі (Нідерланди).

Сторони (114): Афганістан, Албанія, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, *Бангладеш*, Барбадос, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Канада, ЦАР, Чад, Чилі, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гвінея, Гайана, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мексика, *Молдова*, Монголія, Чорногорія, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігер, Нігерія, Норвегія, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Румунія, Сент-Кітс і Невіс, *Сент-Люсія*, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, *Сейшельські Острови*, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Суринам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Тимор-Лешті, Тринідад і Тобаго, Уганда, Велика Британія, Уругвай, Венесуела, Замбія

Спільна консультативна група (СКГ) Joint Consultative Group (JCG)

<<http://www.osce.org/item/13517.html>>

СКГ створена в рамках Договору 1990р. про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ, *Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE Treaty*) з метою виконання завдань та імплементації Договору, усунення неоднозначності його інтерпретації. Розташована у Відні (Австрія).

Сторони Договору: див. додаток А цього видання

Ліга Арабських Держав (ЛАД) League of Arab States

<<http://www.arableagueonline.org/>>

ЛАД (Арабська ліга) створена в 1945р. Головне завдання – сформувати спільноту арабських держав і заохотити їх до політичного та економічного співробітництва. Угода про колективну оборону та економічне співробітництво між її членами підписана в 1950р. Постійна штаб-квартира розташована в Каїрі (Єгипет).

Члени (22): Алжир, Бахрейн, Комори, Джібуті, Єгипет, Ірак, Йорданія, Кувейт, Ліван, Лівія*, Мавританія, Марокко, Оман, Палестинські території, Катар, Саудівська Аравія, Сомалі, Судан, Сирія, Туніс, ОАЕ, Ємен

* Участь Лівії в діяльності ЛАД була призупинена 22 лютого 2011р.

Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ) Missile Technology Control Regime (MTCR)

<<http://www.mtcr.info/>>

РКРТ є неформальним режимом експортного контролю, у рамках якого країни-учасниці координують зусилля з ліцензування національного експорту з метою запобігання розповсюдженню ракетних систем, здатних доставляти зброю масового ураження. Країни-учасниці користуються Керівними принципами стосовно поставок, чутливих з точки зору розповсюдження ракетних технологій.

Учасники (34): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Канада, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Росія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Рух неприєднання Non-Aligned Movement (NAM)

<<http://www.cubanoal.cu/>>

Рух неприєднання засновано в 1961р. як форум для консультацій та узгодження в рамках ООН позицій країн, що не приєдналися, з питань політики, економіки та контролю над озброєннями.

Члени (118): Афганістан, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Ботсвана, Бруней, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Кабо-Верде, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Куба, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Ерітрея, Ефіопія, Габон, Гамбія, Гана, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Гондурас, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ямайка, Йорданія, Кенія, Північна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мавританія, Маврікій, Монголія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Непал, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Оман, Пакистан, Організація визволення Палестини, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Катар, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сейшельські Острови,

Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Сомалі, ПАР, Шрі-Ланка, Судан, Суринам, Свазіленд, Сирія, Танзанія, Таїланд, Тимор-Лешті, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туркменістан, Уганда, ОАЕ, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

Організація Північно-Атлантичного Договору (НАТО) North Atlantic Treaty Organization (NATO)

<<http://www.nato.int/>>

НАТО створено в 1949р. в рамках Північно-Атлантичного Договору (Вашингтонського Договору) як оборонний альянс країн Заходу. Стаття 5 Договору визначає зобов'язання членів давати відсіч збройному нападу на будь-якого члена Договору. Штаб-квартира розташована у Брюсселі (Бельгія).

Члени (28): Албанія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Франція*, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Туреччина, Велика Британія, США

* Франція відновила участь в об'єднаних військових структурах НАТО у 2009р.

Рада Євро-Атлантичного Партнерства (РЄАП) Euro-Atlantic Partnership Council (EAPC)

<<http://www.nato.int/issues/eapc/>>

РЄАП об'єднує НАТО та його партнерів у програмі “Партнерство заради миру” (ПЗМ, *Partnership for Peace, PFP*) для діалогу та консультацій. Надає загальний політичний формат для двосторонніх програм ПЗМ.

Члени (50): країни-члени НАТО, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Боснія і Герцеговина, Фінляндія, Грузія, Ірландія, Казахстан, Киргизстан, Македонія, Мальта, Молдова, Чорногорія, Росія, Сербія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туркменістан, Україна, Узбекистан

Комісія НАТО-Грузія NATO-Georgia Commission (NGC)

<http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_52131.htm>

Комісія створена у вересні 2008р. як механізм політичних консультацій і політичного співробітництва з метою надання Грузії допомоги в досягненні її мети набуття членства в НАТО.

Учасники (29): країни-члени НАТО і Грузія

Рада НАТО-Росія NATO-Russia Council (NRC)

<<http://www.nato-russia-council.info/>>

Рада створена у 2002р. як механізм консультацій, пошуку згоди, розвитку співробітництва, вироблення спільних рішень і дій з питань безпеки, зосереджуючись на сферах взаємних інтересів, визначених в Установчому акті НАТО-Росія 1997р. про взаємовідносини, співробітництво та безпеку, а також на таких нових галузях, як протидія тероризму, врегулювання криз і нерозповсюдження ядерної зброї.

Учасники (29): країни-члени НАТО та Росія

**Комісія Україна-НАТО (КУН)
NATO-Ukraine Commission (NUC)**

<<http://www.nato.int/issues/nuc/>>

КУН утворена в 1997р. з метою консультацій з політичних питань і проблем безпеки, запобігання конфліктам та їх розв'язання, нерозповсюдження ядерної зброї, експорту озброєнь, передачі технологій, а також інших питань, що турбують обидві сторони.

Учасники (29): країн-члени НАТО та Україна

**Група ядерних постачальників (ГЯП)
Nuclear Suppliers Group (NSG)**

<<http://www.nuclearsuppliersgroup.org/>>

ГЯП (раніше відома як Лондонський клуб) утворена в 1975р. Вона координує діяльність національних систем експортного контролю над ядерними матеріалами згідно з її Керівними принципами стосовно поставок ядерних матеріалів (Лондонські керівні принципи, вперше погоджені в 1978р.), що містять орієнтовний список матеріалів, які є об'єктами гарантій МАГАТЕ у випадку їх експорту в мирних цілях до будь-якої неядерної держави, а також згідно з Керівними принципами стосовно поставок пов'язаного з ядерною діяльністю устаткування подвійного використання, матеріалів, програмного забезпечення та супутніх технологій (Варшавські керівні принципи).

Учасники (46): Аргентина, Австралія, Австрія, Білорусь, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Канада, Китай, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

**Консультативний комітет Договору з відкритого неба
Open Skies Consultative Commission (OSCC)**

<<http://www.osce.org/item/13516.html>>

Комітет утворено в 1992р. згідно з Договором з відкритого неба для вирішення питань його дотримання.

Сторони Договору (34): див. додаток А цього видання

**Організація співробітництва з питань
спільних програм озброєння (ОССО)
Organisation Conjointe de Cooperation en matiere d'Armement
(OCCAR, Organisation for Joint Armament Cooperation)**

<<http://www.occar-ea.org/>>

ОССО створена Францією, Німеччиною, Італією та Великою Британією в 1996р.; з 2001р. має офіційний статус. Мета – сприяння більш ефективній і раціональній реалізації домовленостей з виконання специфічних спільних програм озброєння. Штаб-квартира розташована в Бонні (Німеччина).

Члени (6): Бельгія, Франція, Німеччина, Італія, Іспанія, Велика Британія

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)

<<http://www.oecd.org/>>

ОЕСР утворена в 1961р. з метою сприяння економічному та соціальному добробуту шляхом координації політики держав-членів. Штаб-квартира розташована в Парижі (Франція).

Члени (34): Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, *Чілі*, Чехія, Данія, *Естонія*, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, *Ізраїль*, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Словаччина, *Словенія*, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США

Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ Organization for Democracy and Economic Development – GUAM

<<http://www.guam.org.ua/>>

ГУАМ – група чотирьох держав, метою якої є сприяння стабільності і зміцненню безпеки. Історія її створення бере початок з 1997р.; офіційно зареєстрована у 2006р. В семи робочих групах країни-члени співпрацюють з питань просування соціально-економічного розвитку та торгівлі. Секретаріат розташовано в Києві (Україна).

Члени (4): Азербайджан, Грузія, Молдова, Україна

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)

<<http://www.osce.org/>>

Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ) заснована в 1973р. (перейменована на ОБСЄ в 1995р.) як головний інструмент всеохопної та спільної безпеки для раннього попередження, запобігання конфліктам, врегулювання криз і постконфліктної відбудови. Штаб-квартира розташована у Відні (Австрія). До Трійки ОБСЄ належать її діючий, попередній і наступний голови. Форум зі співробітництва в галузі безпеки (*Forum for Security Co-operation, FSC*), розташований також у Відні, опікується контролем над озброєннями та заходами зміцнення довіри та безпеки. До складу ОБСЄ належать кілька установ, розташованих у Європі.

Учасники (56): Албанія, Андорра, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Ватикан, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мальта, Молдова, Монако, Чорногорія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сан-Маріно, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія, Україна, США, Узбекистан

Мінська група Minsk Group

<<http://www.osce.org/mg/>>

Мінська група підтримує Мінський процес і є постійно діючим форумом для переговорів з питань мирного врегулювання конфлікту в Нагірному Карабасі.

Члени: Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Фінляндія, Франція*, Німеччина, Італія, Росія*, Швеція, Туреччина, США*, Трійка ОБСЄ

* Представники цих трьох країн є співголовами Групи.

Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ) Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW)

<<http://www.opcw.org/>>

ОЗХЗ створена згідно з Конвенцією 1993р. про заборону хімічної зброї як орган з нагляду сторонами за імплементацією Конвенції і вирішення питань її дотримання. Розташовується в Гаазі (Нідерланди).

Сторони Конвенції (188): див. додаток А цього видання

Організація Американських Держав (ОАД) Organization of American States (OAS)

<<http://www.oas.org/>>

ОАД – група держав Американського континенту, які ухвалили в 1948р. її Статут. Мета – зміцнення миру та безпеки в західній півкулі. Генеральний секретаріат розташовано у Вашингтоні (США).

Члени (35): Антигуа та Барбуда, Аргентина, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Канада, Чілі, Колумбія, Коста-Ріка, Куба*, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гренада, Гватемала, Гайана, Гаїті, Гондурас**, Ямайка, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Суринам, Тринідад і Тобаго, Уругвай, США, Венесуела

* Згідно з Резолюцією від 3 червня 2009р., втратила чинність Резолюція 1962р., якою Куба була позбавлена членства в ОАД. Згідно з Резолюцією 2010р., участь Куби в Організації “буде результатом діалогу”.

** 5 липня 2009р. було призупинено активну участь Гондурасу в ОАД.

Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) Organization of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC)

<<http://www.bsec-organization.org/>>

ОЧЕС утворена в 1992р. Її цілями є забезпечення миру, стабільності і процвітання, поширення та розвиток економічного співробітництва і прогресу в регіоні Чорного моря. Постійний секретаріат розташовано у Стамбулі (Туреччина).

Члени (12): Албанія, Вірменія, Азербайджан, Болгарія, Грузія, Греція, Молдова, Румунія, Росія, Сербія, Туреччина, Україна

Організація Ісламської конференції (ОІК) Organization of the Islamic Conference (OIC)

<<http://www.oic-oci.org/>>

ОІК утворена в 1969р. мусульманськими державами з метою розширення співробітництва між ними та підтримки миру, безпеки та боротьби народу Палестини і всіх мусульман. Секретаріат розташовано у Джідді (Саудівська Аравія).

Члени (57): Афганістан, Албанія, Алжир, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Бенін, Бруней, Буркіна-Фасо, Камерун, Чад, Комори, Кот-д'Івуар, Джибуті, Єгипет, Габон, Гамбія, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Індонезія, Іран, Ірак, Йорданія, Казахстан, Кувейт, Киргизстан, Ліван, Лівія, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мавританія, Марокко, Мозамбік, Нігер, Нігерія, Оман, Пакистан, Палестинські території, Катар, Саудівська Аравія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Судан, Суринам, Сирія, Таджикистан, Того, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, ОАЕ, Узбекистан, Ємен

Агентство із заборони ядерної зброї в Латинській Америці та Карибському басейні

Organismo para la Proscripción de las Armas Nucleares en la América Latina y el Caribe (OPANAL, Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean)

<<http://www.opanal.org/>>

Агентство створене в 1967р. згідно з Договором Тлателолко з метою вирішення разом з МАГАТЕ питань дотримання Договору. Розташоване в Мехіко (Мексика).

Сторони Договору (33): див. додаток А цього видання.

Форум Тихоокеанських островів

<<http://www.forumsec.org/>>

Форум засновано в 1971р. групою держав Південного узбережжя Тихого океану, які запропонували створити в цьому регіоні без'ядерну зону, уклали в 1985р. Договір Раротонго. Крім сприяння моніторингу імплементації Договору, Форум надає майданчик для неформальних дискусій з широкого кола проблем. Секретаріат розташовано в Суві (Фіджі).

Члени (16): Австралія, Острови Кука, Фіджі, Кірібаті, Маршаллові Острови, Мікронезія, Науру, Нова Зеландія, Ніуе, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Вануату

Ініціатива протидії розповсюдженню (ІПР)

Proliferation Security Initiative (PSI)

US Department of State, <<http://www.state.gov/t/isn/c10390.htm>>

Заснована у США у 2003р., ІПР є багатостороннім форумом, діяльність якого зосереджується на співробітництві правоохоронних органів у перехопленні та конфіскації зброї масового ураження, ракетних технологій і пов'язаних з ними матеріалів під час їх незаконного переміщення сушею, повітрям або морем. Заява ІПР про заборонні принципи видана у 2003р. ІПР не має секретаріату; її діяльність координується Групою практикуючих експертів (ГПЕ).

Учасники (98): Афганістан, Албанія, Андорра, Ангола, *Антигуа та Барбуда*, Аргентина*, Вірменія, Австралія*†, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Білорусь, Бельгія, Беліз, Боснія і Герцеговина, Бруней, Болгарія, Камбоджа, Канада*, Чілі, *Колумбія*, Хорватія†, Кіпр, Чехія†, Данія*, Джибуті†, Сальвадор, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція*†, Грузія, Німеччина*†, Греція*, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія*†, Японія*†, Йорданія, Казахстан, Південна

Корея*†, Киргизстан, Кувейт, Латвія, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва†, Люксембург, Македонія, Мальта, Маршаллові Острови, Молдова, Монголія, Чорногорія, Марокко, Нідерланди*†, Нова Зеландія*†, Норвегія*†, Оман, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Філіппіни, Польща*†, Португалія*†, Катар, Румунія, Росія*, *Сент-Вінсент і Гренадіни*, Самоа, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сербія, Сінгапур*†, Словаччина, Словенія†, Іспанія*†, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туніс, Туреччина*†, Туркменістан, Україна†, ОАЕ†, Велика Британія*†, США*†, Узбекистан, Вануату, Ємен

* Члени ГПЕ.

† Країни, в яких у 2003-2010рр. відбувалися заходи ІПР.

Рада регіонального співробітництва (PPC) Regional Cooperation Council (RCC)

<<http://www.rcc.int>>

Рада заснована у 2008р. як наступниця Пакту стабільності для Південно-Східної Європи, ініційованого ЄС на Конференції 1999р. з питань Південно-Східної Європи. PPC сприяє взаємовигідному співробітництву, європейській та євроатлантичній інтеграції Південно-Східної Європи заради підтримки розвитку на користь народів країн регіону. Діяльність зосереджена на шести пріоритетних сферах: соціально-економічний розвиток, енергетика та інфраструктура, судочинство та внутрішні справи, безпекове співробітництво, розвиток людського капіталу, міжпарламентське співробітництво. Секретаріат розташований в Сараєво, Офіс зв'язку – у Брюсселі.

Члени (46): Албанія, Австрія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Рада Європи, Рада Європейського банку розвитку, Хорватія, Чехія, Данія, Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський інвестиційний банк, ЄС, Німеччина, Фінляндія, Франція, Греція, Угорщина, *Міжнародна організація з питань міграції*, Ірландія, Італія, Латвія, Македонія, Молдова, Чорногорія, НАТО, Норвегія, ОЕСР, ОБСЄ, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Ініціатива зі співробітництва в Південно-Східній Європі, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, ООН, Європейська економічна комісія ООН, Програма розвитку ООН, Місія ООН у Косово, США, Світовий Банк

Шанхайська організація співробітництва (ШОС) Shanghai Cooperation Organisation (SCO)

<<http://www.sectsc.org/>>

ШОС (раніше – Шанхайська п'ятірка) створена в 1996р., змінила назву на теперішню у 2001р. Членство в ній є відкритим для всіх держав, що підтримують її цілі. Держави-члени співпрацюють у сферах економіки та реалізації заходів зміцнення довіри та регіональної безпеки. Секретаріат розташований в Пекіні (Китай).

Члени (6): Китай, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан, Узбекистан

Шестисторонні переговори Six-Party Talks

Форум багатосторонніх переговорів стосовно Північно-Корейської ядерної програми. Проводяться в Пекіні під головуванням Китаю.

Учасники (6): Китай, Японія, Північна Корея, Південна Корея, Росія, США

Ініціатива зі співробітництва в Південно-Східній Європі (ІСПСЄ) Southeast European Cooperative Initiative (SECI)

[<http://www.secinet.info/>](http://www.secinet.info/)

ІСПСЄ ініційована в 1996р. США за підтримки ЄС з метою сприяння співробітництву країн Південно-Східної Європи, стабільності в регіоні, полегшення доступу країн регіону до європейських структур. Секретаріат розташовано в офісі ОБСЄ у Відні (Австрія).

Члени (13): Албанія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Греція, Угорщина, Македонія, Молдова, Чорногорія, Румунія, Сербія, Словенія, Туреччина

Південноафриканське співтовариство розвитку (ПАСР) Southern African Development Community (SADC)

[<http://www.sadc.int/>](http://www.sadc.int/)

ПАСР утворено в 1992р. з метою просування регіонального економічного розвитку та головних принципів: суверенітету, миру та безпеки, прав людини та демократії. Орган співробітництва з питань політики, оборони та безпеки (*Organ on Politics, Defence and Security Cooperation, OPDS*) призначений для сприяння миру та безпеці в регіоні. Секретаріат розташовано в Габороні (Ботсвана).

Члени (15): Ангола, Ботсвана, ДРК, Лесото, Мадагаскар*, Малаві, Маврікій, Мозамбік, Намібія, Сейшельські Острови, ПАР, Свазіленд, Танзанія, Замбія, Зімбабве

* Мадагаскар був усунений від участі в усіх органах ПАСР у березні 2009р.

Спеціальна верифікаційна комісія (СВК) Special Verification Commission (SVC)

Комісія утворена в 1987р. згідно з Договором про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД, *Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles, INF Treaty*) як форум з вирішення питань дотримання Договору та заходів, необхідних для підвищення його життєздатності та ефективності.

Сторони Договору (5): див. додаток А цього видання

Субрегіональна консультативна комісія (СРКК) Sub-Regional Consultative Commission (SRCC)

[<http://www.osce.org/item/13692.html>](http://www.osce.org/item/13692.html)

СРКК створена згідно з Угодою 1996р. про субрегіональний контроль над озброєннями (Флорентійською угодою) як форум для вирішення сторонами питань її дотримання.

Сторони Угоди (4): див. додаток А цього видання

Союз південноамериканських націй (УНАСУР) Unión de Naciones Suramericanas (UNASUR, Union of South American Nations)

[<http://www.pptunasur.com/>](http://www.pptunasur.com/)

УНАСУР є міжурядовою організацією, метою якої є зміцнення регіональної інтеграції, політичного діалогу, економічного розвитку та координації з оборонних

питань між країнами-членами. Установчий договір від 2008р. набув чинності 11 березня 2011р. УНАСУР має поступово замінити Андійську спільноту (*Andean Community*) та Південноамериканський спільний ринок (МЕРКОСУР, *Mercado Comun del Sur, MERCOSUR*). Штаб-квартира розташована у Квіто (Еквадор).

Члени (12): Аргентина, Болівія, Бразилія, Чілі, Колумбія, Еквадор, Гайана, Парагвай, Перу, Суринам, Уругвай, Венесуела

Південноамериканська оборонна рада (ПАОР) Consejo de Defensa Suramericano (CDS, South American Defence Council)

<<http://www.cdsunasur.org/>>

ПАОР утворена державами-членами УНАСУР у грудні 2008р. Її перша зустріч відбулася в березні 2009р. Цілями ПАОР є перетворення Південної Америки на зону миру, формування регіональної ідентичності, зміцнення регіонального співробітництва у сфері оборони.

Члени (12): члени УНАСУР

Вассенаарська домовленість (ВД) Wassenaar Arrangement (WA)

<<http://www.wassenaar.org/>>

Вассенаарська домовленість про експортний контроль над звичайними озброєннями, товарами та технологіями подвійного використання укладена в 1996р. Метою ВД є запобігання придбанню озброєнь, чутливих товарів і технологій подвійного використання для застосування у військових цілях державами, чия поведінка викликає стурбованість держав-членів. Секретаріат розташовано у Відні (Австрія).

Учасники (40): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Західно-Європейський Союз (ЗЄС) Western European Union (WEU)

<<http://www.weu.int/>>

ЗЄС утворено в 1954р. згідно з оновленим Брюссельським договором. Штаб-квартира розташована у Брюсселі (Бельгія). У 2000р. оперативні функції ЗЄС передані ЄС (Петерсберзькі завдання). За ЗЄС залишилися функції стосовно зобов'язань колективної оборони, інституційного діалогу та підтримки співробітництва з питань озброєнь.

Примітка: 31 березня 2010р. сторони оновленого Брюссельського договору домовилися про припинення договору та, відповідно, закриття ЗЄС до червня 2011р.

Члени (10): Бельгія, Франція, Німеччина, Греція, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Іспанія, Велика Британія

Комітет Цангера
Zangger Committee

<<http://www.zanggercommittee.org/>>

Комітет експертів з ядерних питань (Комітет Цангера) створений в 1971-1974рр. групою країн - ядерних постачальників, неофіційні зустрічі яких відбуваються двічі на рік з метою координації експортного контролю над ядерними матеріалами згідно з регулярно оновлюваним орієнтовним списком виробів, які під час експорту підпадають під гарантії МАГАТЕ. Діяльність Комітету доповнює роботу ГЯП.

Члени (38): Аргентина, Австралія, Австрія, Білорусь, Бельгія, Болгарія, Канада, Китай, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Про авторів

Сіґрюн Андресдоттір (*Sigrún Andrésdóttir*, Ісландія) – науковий асистент у Програмі СІПРІ з питань збройних конфліктів та їх врегулювання. Вона веде Базу даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції. Раніше працювала старшим цивільним представником НАТО в Афганістані, в Посольстві Ісландії і в Постійному представництві при ОБСЄ у Відні.

Доктор Сібіл Бауер (*Sibylle Bauer*, Німеччина) – старший науковий співробітник і керівник Проекту СІПРІ з питань експортного контролю Програми СІПРІ з питань контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Раніше працювала в Інституті європейських досліджень (Брюссель). З 2005р. брала участь у розробці та запровадженні заходів підвищення спроможностей з експортного контролю в Європі, а останнім часом – у Південно-Східній Азії, з акцентом на правових і правозахисних питаннях, пов'язаних з посиленням контролю над експортом, транзитом озброєнь і посередницькою діяльністю. Автор і співавтор багатьох публікацій з питань експортного контролю та політики озброєння в Європі, в т.ч.: *The European Union Code of Conduct on Arms Exports: Improving the Annual Report, SIPRI Policy Paper no.8 (2004)*; *The Arms Trade (Routledge, 2010)*; *From Early Warning To Early Action? The Debate on the Enhancement of the EU's Crisis Response Capability Continues (European Commission, 2008)*. Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2004р.

Ненне Боделл (*Nenne Bodell*, Швеція) – директор бібліотечно-документаційного відділу і Програми СІПРІ з документального огляду сфер контролю над озброєннями та роззброєння. Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2003р.

Марк Бромлі (*Mark Bromley*, Велика Британія) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь, в якій він досліджує питання експорту озброєнь та експортного контролю в Європі, а також закупівель озброєнь у Південній Америці. Раніше працював політичним аналітиком у Британо-американській раді з питань безпеки інформації (*British American Security Information Council, BASIC*). Останні публікації під його авторством або співавторством: *The Europeanisation of arms export policy in the Czech Republic, Slovakia and Poland, European Security (June 2007)*; *The Impact on Domestic Policy of the EU Code of Conduct on Arms Exports: The Czech Republic, the Netherlands and Spain, SIPRI Policy Paper no.21 (May 2008)*; *Air Transport and Destabilizing Commodity Flows, SIPRI Policy Paper no.24 (May 2009, співавтор)*. Бере участь у підготовці *Щорічника СІПРІ* з 2004р.

Професор Петер Валленштайн (*Peter Wallensteen*, Швеція) – завідувач кафедри дослідження миру та конфліктів імені Дага Хаммарскільюльда (*Dag Hammarskjöld Chair in Peace and Conflict Research*) Уппсальського університету (з 1985р.). Був професором Студій миру ім.Ріхарда Дж.Штарманна (*Richard G. Starmann Sr Peace Studies*) Нотрдамського університету (з 2006р.). Керівник Уппсальської Програми збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*) Уппсальського університету і Спеціальної програми із застосування цільових санкцій (*Special Program on the Implementation*

of Targeted Sanctions, SPITS). Останні публікації: *Understanding Conflict Resolution: War, Peace and the Global System* (Sage, 3rd edn); *The Go-Between: Jan Eliasson and the Styles of Mediation* (US Institute of Peace Press, 2010). Бере участь у підготовці Щорічника СІПРІ з 1988р.

Пітер Д.Веземан (Pieter D.Wezeman, Нідерланди) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь. Працював у СІПРІ впродовж 1994-2003рр. У 2003-2006рр. був провідним аналітиком з питань розповсюдження технологій звичайних озброєнь і ядерної зброї в Міністерстві оборони Нідерландів. З 2006р. знову працює в СІПРІ. Брав участь у підготовці Щорічника СІПРІ в 1995-2003рр., з 2007р. відновив цю роботу.

Сімон Т.Веземан (Siemon T.Wezeman, Нідерланди) – з 1992р. старший співробітник Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь. Кілька його публікацій стосуються міжнародної прозорості поставок озброєнь. Автор доповіді *The Future of the United Nations Register of Conventional Arms* (SIPRI Policy Paper №4, Aug. 2003), співавтор публікації *Cluster Weapons: Necessity or Convenience?* (Pax Christi Netherlands, 2005). Бере участь у підготовці Щорічника СІПРІ з 1993р.

Доктор Бейтс Гілл (Bates Gill, США) – сьомий директор СІПРІ. До приходу в СІПРІ в жовтні 2007р. очолював кафедру Фрімана з досліджень Китаю Вашингтонського Центру стратегічних і міжнародних досліджень (*Freeman Chair in China Studies at the Center for Strategic and International Studies, Washington*). Раніше працював старшим співробітником Студій зовнішньої політики (*Foreign Policy Studies*) та почесним директором Центру досліджень Північно-Східної Азії Брукінгського Інституту (*Center for Northeast Asian Policy Studies at the Brookings Institution*). Має великий перелік досліджень і публікацій з питань міжнародної і регіональної безпеки, особливо в галузях контролю над озброєннями, нерозповсюдження, відносин у сфері стратегічних ядерних озброєнь, миротворчості та військово-технічного розвитку з акцентом на Китаї та інших країнах Азії. Останні публікації під його авторством або співавторством: *Governing the Bomb: Civilian Control and Democratic Accountability of Nuclear Weapons* (2010); *Asia's New Multilateralism: Cooperation, Competition and the Search for Community* (Columbia University Press, 2009); *Rising Star: China's New Security Diplomacy* (Brookings, 2007).

Доктор Александр Гласер (Alexander Glaser, Німеччина) – помічник професора Школи державних і міжнародних відносин імені Вудро Вілсона (*Woodrow Wilson School of Public and International Affairs*) та Кафедри механіки та повітряно-космічного проектування (*Department of Mechanical and Aerospace Engineering*) Принстонського університету. Бере участь у Програмі Принстонського університету з питань науки і глобальної безпеки (*Program on Science and Global Security*); співпрацює з Міжнародною експертною групою з питань розщеплюваних матеріалів (*International Panel on Fissile Materials, IPFM*), яка видає щорічний Звіт про розщеплювані матеріали (*Global Fissile Material Report*). Упродовж 2001-2003рр. був співробітником Ради соціологічних досліджень ім.Макартура (*Social Science Research Council, SSRC/MacArthur*), працював у Програмі досліджень безпеки (*Security Studies Program*) Массачусеттського технологічного інституту (*Massachusetts Institute*

of Technology). Був радником Федерального Міністерства екології Німеччини (2000-2001pp.). Є помічником редактора міжнародного журналу *Science & Global Security*. Бере участь у підготовці *Щорічника СІПІ* з 2007р.

Доктор Барас Гопаласвами (*Bharath Gopalaswamy*, Індія) – позаштатний науковий співробітник Інституту Ю.Реппі досліджень миру та конфліктів (*Judith Reppy Institute*) Корнеллського університету. Раніше працював науковим співробітником Програми СІПІ з питань контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Працював у Лабораторії висотних випробувань (*High-Altitude Test Facility*) Центру космічних досліджень Індії (*Indian Space Research Organisation*) та в компанії *EADS Astrium*. Після здобуття докторського ступеня брав участь у Програмі дослідження миру Корнеллського університету, в якій працював над технічними аспектами зовнішньої політики. Має ступінь кандидата наук у галузі цифрового акустичного машинобудування.

Арон Данн (*Aaron Dunne*, Велика Британія) – старший науковий співробітник Програми СІПІ з питань контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Раніше працював у британському Податково-митному управлінні Ї Величності, де очолював напрям боротьби з розповсюдженням. Брав участь у розробці та запровадженні заходів підвищення спроможностей з експортного контролю на Близькому Сході та в Південно-Східній Азії, охоплюючи великий спектр правових питань, у т.ч. контроль над торгівлею стратегічно важливою продукцією, управління ризиками, огляд законодавства, тематичні дослідження. До роботи у сфері контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією, брав участь у дослідженнях, викладацькій і видавничій діяльності з питань військової і внутрішньої політики Ірану.

Доктор Сьюзен Т.Джексон (*Susan T.Jackson*, США) – керівник Проекту з питань закупівель озброєнь Програми СІПІ з питань військових витрат і виробництва озброєнь. Здобула ступінь кандидата наук в Університеті Арізони (*University of Arizona*) в галузі зв'язку між військовими витратами і глобальною конкуренцією на державному та корпоративному рівнях. Публікувала і презентувала матеріали з питань мілітаризації і порушень норм національної безпеки. Протягом трьох років проживала в Туреччині, де, зокрема, редагувала та перекладала матеріали щоденного політико-економічного дайджесту для керівників компаній.

Доктор Олавейл Ісмаїл (*Olawale Ismail*, Нігерія) – співробітник Програми СІПІ з питань військових витрат і виробництва озброєнь та координатор Проекту СІПІ з питань безпеки, демократизації і належного врядування в Африці. Отримав ступінь кандидата наук у галузі досліджень миру у Бредфордському університеті (*University of Bradford*). Раніше працював у Групі з дослідження питань конфліктів, безпеки та розвитку (*Conflict, Security and Development Group, CSDG*) Лондонського Королівського коледжу (*King's College London*) та у Проекті СІПІ з питань бюджетного забезпечення військового сектору в Африці. Останні публікації під його авторством або співавторством: *Post-War Regimes and State Reconstruction in Liberia and Sierra Leone* (*CODESRIA*, 2009); *Dynamics of Post-conflict Reconstruction and Peace Building in West Africa: Between Change and Security* (*Nordic Africa Institute*, 2009); *The dialectics of “junctions” and “bases”: youth, “securo-commerce” and the crises of order in downtown Lagos*, *Security Dialogue* (2009).

Шеннон Н.Кайл (*Shannon N.Kile*, США) – старший науковий співробітник і керівник Проекту з питань ядерної зброї Програми СІПРІ з питань контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Головні сфери його досліджень: контроль над ядерною зброєю та нерозповсюдження з акцентом на процесах в Ірані та Північній Кореї. Бере участь у підготовці багатьох публікацій СІПРІ, в т.ч. з 1995р. – розділів *Щорічника СІПРІ* про контроль над ядерною зброєю, ядерні сили та технології виробництва ядерної зброї. Остання публікація з цієї тематики під його редакцією – *Europe and Iran: Perspectives on Non-proliferation (SIPRI Research Report №21, 2005)*.

Ноел Келлі (*Noel Kelly*, Ірландія) – науковий асистент у програмах СІПРІ з питань військових витрат, виробництва озброєнь, а також поставок озброєнь. Відповідає за електронний архів даних з цих питань і веде систему звітування СІПРІ з питань військових витрат. Бере участь у підготовці *Щорічника СІПРІ* з 2009р.

Рубен де Конінг (*Ruben de Koning*, Нідерланди) – член Експертної групи ООН з проблем ДПК. До початку 2011р. працював науковим співробітником Програми СІПРІ з питань збройних конфліктів та їх врегулювання. Останні публікації: *Demilitarizing mining areas in the Democratic Republic of the Congo: the case of northern Katanga province, SIPRI Insights on Peace and Security no.2008/2 (Oct. 2008)*; *Resource–conflict links in Sierra Leone and the Democratic Republic of the Congo, SIPRI Insights on Peace and Security no.2010/1 (Jan. 2010)*.

Ханс М.Крістенсен (*Hans M.Kristensen*, Данія) – директор Проекту інформації з ядерних питань Федерації американських вчених (*Federation of American Scientists, FAS*). Часто консультує ЗМІ та організації з питань ядерної зброї, є співавтором постійної рубрики “Ядерний зошит” (*Nuclear Notebook*) у Бюлетені вчених-атомників (*Bulletin of the Atomic Scientists*). Остання за часом публікація – *Obama and the Nuclear War Plan (FAS, 2010)*. Бере участь у підготовці *Щорічника СІПРІ* з 2001р.

Джуліан Купер (*Julian Cooper*, Велика Британія) – професор студій російської економіки Центру російських і східно-європейських досліджень (*Centre for Russian and East European Studies, CREES*) Бірмінгемського університету. Досліджує розвиток російської економіки з акцентом на питаннях оборони та безпеки. Серед останніх публікацій: *The “security economy”* у виданні *The Politics of Security in Modern Russia (Ashgate, 2010)*; *The national innovation system of the Russian Federation* в Енциклопедії технологічного та інноваційного менеджменту (*Wiley, 2010*). Брав участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* 1995р., 1997р., 2001р., 2004р., 2006р. та 2011р.

Доктор Ждзіслав Ляховскі (*Zdzislaw Lachowski*, Польща) – заступник голови Бюро національної безпеки Польщі. До 2010р. був старшим співробітником Програми СІПРІ з питань євроатлантичної безпеки. Сфера наукових інтересів: проблеми європейської воєнної безпеки, контроль над озброєннями, європейська воєнно-політична інтеграція. Брав участь у редагуванні видання *International Security in a Time of Change: Threats- Concepts-Institutions (Nomos, 2004)*. Автор публікацій: *Confidence- and Security- Building Measures in the*

New Europe (SIPRI Research Report №18, 2004); Foreign Military Bases in Eurasia (SIPRI Policy Paper №18, June 2007); Tools for Building Confidence on the Korean Peninsula (2007). Бере участь у підготовці *Щорічника СІПРІ* з 1992р.

Доктор Ніл Дж.Мелвін (*Neil J. Melvin*, Велика Британія) – керівник Програми СІПРІ з питань збройних конфліктів та їх врегулювання. До роботи в СІПРІ обіймав посади головного радника Секретаріату Енергетичної хартії та ОБСЄ. Працював у провідних європейських політичних організаціях і є автором багатьох публікацій з питань конфліктів з акцентом на етно-конфесійних проблемах. Останніми роками поширив сферу наукових інтересів на вивчення взаємозв'язків між ресурсами (особливо енергетичними) та конфліктами.

Зі Мін (*Zia Mian*, Пакистан/Велика Британія) – фізик, працює керівником Проекту з питань миру та безпеки в Південній Азії у Програмі Принстонського університету з питань науки і глобальної безпеки (*Princeton University's Program on Science and Global Security*). Сфера наукових інтересів: ядерна зброя, контроль над озброєнням і роззброєння, проблеми ядерної енергетики в Пакистані та Індії. Раніше працював у Спільці занепокоєних науковців (*The Union of Concerned Scientists*), в Інституті політики стійкого розвитку (*The Sustainable Development Policy Institute*) та Ісламабадському університеті Квайд-е-Азама (*Quaid-e-Azam University, Islamabad*). Брав участь у підготовці *Щорічника СІПРІ* у 2003р. та всіх наступних видань, починаючи з 2007р.

Івана Мічіч (*Ivana Mičić*, Бельгія) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Крім наукової роботи у сферах контролю над торгівлею озброєннями та нерозповсюдження, вона бере участь у розробці та запровадженні заходів зміцнення спроможностей на національному та регіональному рівнях з метою посилення системи контролю над торгівлею в Південно-Східній Європі. Нещодавно почала працювати над аналогічними питаннями в регіоні Екваторіальної Африки. У 2008-2009рр. брала участь у виконанні Проекту СІПРІ з питань посилення спроможностей у розслідуванні порушень режимів експорту над торгівлею озброєннями в Південно-Східній Європі. До роботи в СІПРІ досліджувала питання реформ у секторі безпеки з акцентом на проблемах прикордонного контролю в Південно-Східній Європі. Бере участь у підготовці *Щорічника СІПРІ* з 2010р.

Барнабі Пейс (*Barnaby Pace*, Велика Британія) – позаштатний науковий співробітник, борець з корупцією і порушеннями норм торгівлі озброєннями.

Доктор Сем Перло-Фрімен (*Sam Perlo-Freeman*, Велика Британія) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань військових витрат і виробництва озброєнь. Відповідає за моніторинг усіх даних про військові витрати. Раніше працював старшим викладачем економіки мирного та воєнного часу на економічному факультеті Університету Заходу Англії. Останні публікації під його авторством або співавторством: *The demand for military expenditure in developing countries: hostility vs capability, Defence and Peace Economics (August 2008)*; розділ з питань оборонної промисловості Великої Британії у виданні *The Global Arms Trade: A Handbook (Routledge, 2009)*. Брав участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* у 2003-2004рр., з 2008р. відновив цю роботу.

Карина Солмірано (*Carina Solmirano*, Аргентина) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань військових витрат і виробництва озброєнь, відповідальна за моніторинг військових витрат у регіонах Латинської Америки, Близького Сходу та Південної Азії. Раніше працювала у Школі міжнародних відносин ім.Джозефа Корбела Денверського університету (*Josef Korbel School of International Studies at the University of Denver*, штат Колорадо), де є здобувачем докторського ступеня. Працювала також над проблемами контролю над озброєннями в Аргентинській НУО *Asociacion para Politicas Publicas* та радником у Сенаті Аргентини.

Доктор Тьєррі Тарді (*Thierry Tardy*, Франція) – викладач Женевського центру політики безпеки (*Geneva Centre for Security Policy, GCSP*). Раніше працював науковим співробітником у Паризькому Фонді стратегічних досліджень (*Foundation for Strategic Research, FRS*), а також лектором в Інституті політичних досліджень (*Institute of Political Studies*) і Французькому воєнному коледжі (*French War College*). Автор або редактор кількох книг, зокрема: *Gestion de crise, maintien et consolidation de la paix. Acteurs, activités, défis* [*Crisis management, peacekeeping and peacebuilding: actors, activities, hallenges*] (*De Boeck, 2009*), *European Security in a Global Context: Internal and External Dynamics* (*Routledge/GCSP, 2009*); *Peace Operations after 11 September 2001* (*Routledge, 2004*).

Лотта Темнер (*Lotta Themnér*, Швеція) – науковий координатор Упсальської Програми збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*) Департаменту дослідження миру та конфліктів Упсальського університету (*Uppsala University Department of Peace and Conflict Research*). Редагувала сім видань *UCDP's States in Armed Conflict*, є співавтором кількох статей і розділів з питань збройних конфліктів в інших виданнях. Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2005р.

Віталій Федченко (Росія) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Відповідає за сектор ядерної безпеки, а також політичні, технологічні та освітні аспекти контролю над ядерною зброєю і нерозповсюдження. Раніше працював: позаштатним співробітником СІПРІ, Центру політичних досліджень Росії (*ПІР-Центр, Москва, Росія*) та Інституту прикладних міжнародних досліджень (*Москва*). Автор або співавтор кількох публікацій з питань ядерних розслідувань, ядерної безпеки та верифікації, а також міжнародних аспектів ядерного паливного циклу, зокрема *Reforming Nuclear Export Controls: The Future of the Nuclear Suppliers Group* (*SIPRI Research Report no.22, 2007*). Бере участь у підготовці *Щорічника СІПРІ* з 2005р.

Ендрю Файнштайн (*Andrew Feinstein*, Велика Британія/Південна Африка) – колишній депутат Парламенту Південної Африки від Африканського національного конгресу. Залишив посаду після спроби попередити корупційний скандал з поставками озброєнь у Південній Африці, про який він видав великим тиражем книгу *After the Party* (*Jonathan Ball, 2007*). Готує до видання наступну книгу *The Shadow World: Inside the Global Arms Trade* (*Hamish Hamilton/Farrar, Straus and Giroux*). Його статті публікувалися у газетах

The Guardian, The Telegraph, New Statesman, Prospect, Der Spiegel, а також у багатьох північноафриканських виданнях. Його прізвище часто з'являється в передачах *BBC, Sky, CNN* та *Al Jazeera*. У 2010-2011рр. працював в організації *Open Society*, є співзасновником НУО *Corruption Watch* у Великій Британії.

Деніел Хайслон (*Daniel Hyslop*, Австралія) – керівник науковою роботою Інституту економіки та миру (*Institute for Economics and Peace, IEP*). До його функцій належать визначення завдань, спрямування досліджень та управління ними в інтересах *IEP*, а також розміщення результатів у періодичних виданнях і їх моніторинг. До роботи в *IEP* працював в організації з надання політичних консультацій, у Службі комунальних послуг Австралії, науковим співробітником у Гуанхуанській школі менеджменту Пекінського університету.

Пол Холден (*Paul Holden*, Велика Британія/Південна Африка) – південноафриканський історик і письменник, праці якого присвячені проблемам врядування та корупції. Опублікував дві книги, зокрема скандально відому історію південноафриканських оборудок з поставок озброєнь – *The Arms Deal in Your Pocket* (*Jonathan Ball, 2008*). Готує видання книги з результатами наступного дослідження збройових оборудок – *The Devil in the Detail*.

Доктор Пол Холтом (*Paul Holtom*, Велика Британія) – директор Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь. Раніше працював науковим співробітником Центру прикордонних досліджень при Університеті Гламоргану (*University of Glamorgan Centre for Border Studies*, Уельс). Останні публікації під його авторством або співавторством: *Nothing to report: the lost promise of the UN Register of Conventional Arms, Contemporary Security Policy* (April 2010); *The international arms trade: difficult to define, measure, and control, Arms Control Today* (July/Aug. 2010); *The limitations of European Union reports on arms exports: the case of Central Asia, SIPRI Insights on Peace and Security no.2010/5* (Sep. 2010). Бере участь у підготовці Щорічника СІПРІ з 2007р.

Камілла Шіппа (*Camilla Schippa*, Італія) – директор Інституту економіки та миру (*Institute for Economics and Peace*), де під її керівництвом розробляється Глобальний індекс миролюбності (*Global Peace Index*) та здійснюються відповідні міжнародні дослідження. До початку 2008р. очолювала Офіс партнерства ООН (*United Nations Office for Partnerships*), відповідаючи за створення ООН стратегічних альянсів з корпораціями, фондами і благодійними організаціями.

Доктор Елізабет Шьон (*Elisabeth Sköns*, Швеція) – директор Програми СІПРІ з питань військових витрат і виробництва озброєнь. Наразі її дослідження зосереджені на пов'язаній з безпекою діяльності зовнішніх суб'єктів в Африці; очолює Проект СІПРІ з питань безпеки, демократизації і належного врядування в Африці. Останні публікації під її авторством або співавторством: *The private military services industry, SIPRI Insights on Peace and Security, no.2008/1* (Sep. 2008); *The economics of arms production in Encyclopedia of Violence, Peace and Conflict* (Elsevier, 2008); *The military-industrial complex* у виданні *The Global Arms Trade* (Routledge, 2010); *The US defence industry after the cold war* у виданні *The Global Arms Trade* (Routledge, 2010). Бере участь у підготовці Щорічників СІПРІ з 1983р.

Щорічник СІПРІ 2011

© Центр Разумкова, 2012
Адреса Центру Разумкова:
Київ, 01015, вул. Лаврська, 16, 2-й поверх
e-mail: info@razumkov.org.ua
веб-сторінка: www.razumkov.org.ua

© Видавництво «Заповіт», 2012
e-mail: zapovit@gmail.com

Підписано до друку 06.03.2012р.
Папір офсетний 80 г/м². Друк офсетний.
Зам. №12-260. Наклад 500 прим.